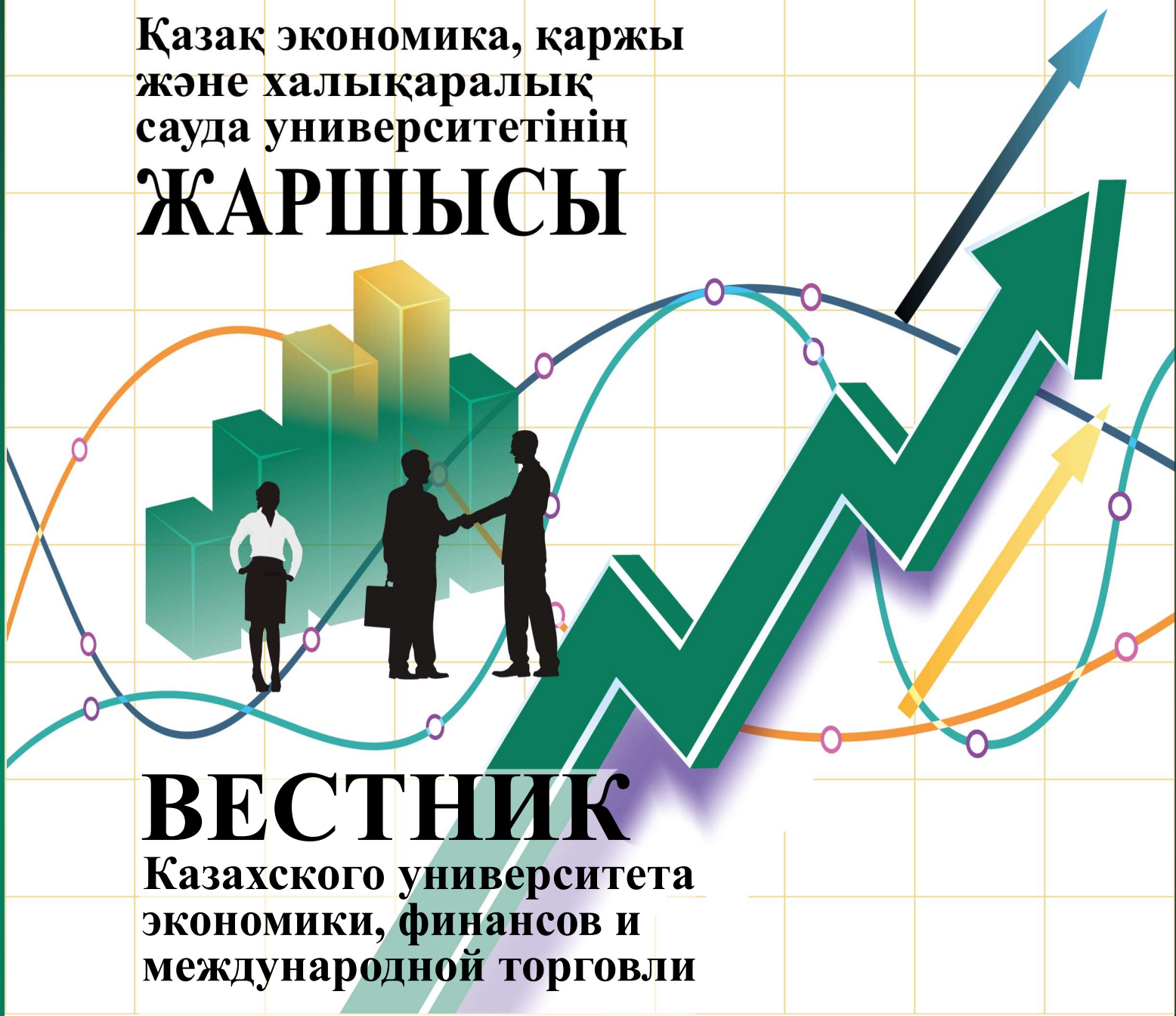

ISSN 2304-7216

ESIL
UNIVERSITY

Қазақ экономика, қаржы
және халықаралық
сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Казахского университета
экономики, финансов и
международной торговли

№ 4(53)/2023

Қазақ экономика,
қаржы және
халықаралық сауда
университетінің
ЖАРНЫСЫ

2009 жылдан бастап шығарылады

№4 (53)
2023

ВЕСТНИК

Казахского университета
экономики, финансов
и международной
торговли

издается с 2009 года

Собственник журнала:
Учреждение «Esil University»

Главный редактор:

А.А. Таубаев – д.э.н., профессор

Заместитель главного редактора:

Д.Н. Улыбышев – к.э.н., доцент

Редакционная коллегия:

<i>А. Агапова</i>	PhD (США)
<i>Л. Васа</i>	PhD, профессор (Венгрия)
<i>Т.В. Шталь</i>	д.э.н., профессор (Украина)
<i>Т.В. Воронина</i>	д.э.н., профессор (Россия)
<i>А.А. Кочербоева</i>	д.э.н., профессор (Кыргызстан)
<i>Е. Әмірбекұлы</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>А.Н. Токсанова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Б.С. Есенгельдин</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>М.Ж. Каменова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>М.К. Алиев</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Д.М. Турекулова</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>А.Х. Галиева</i>	д.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Г.С. Укубасова</i>	PhD, к.э.н., профессор (Казахстан)
<i>Р.Д. Берназарова</i>	технический секретарь (Казахстан)

МАЗМҰНЫ

<i>Сабыржан А., Ильясова Г.А., Орынбасарова Е.Д.</i> Қазақстан Республикасында блокчейн технологиясын қолданудың әлеуметтік-экономикалық мәселелері.....	8
<i>Лұқпанова Ж.О., Берстембаева Р.К., Тлеужанова Д.А., Мисник О.В.</i> Елдегі әлеуметтік-экономикалық теңсіздік және оған әсер ететін жекелеген факторлар.....	17
<i>Череева Б.Т., Бекенова Г.Ы., Абилкасова Б.Н., Бекмурзаева А.Я.</i> Қазақстанда мемлекеттік меншікті жекешелендірудің кешенді жоспарларын іске асыру: талдау және бағалау.....	25
<i>Кулмаганбетова А.С., Тлесова Э.Б., Жуматаева А.Р., Сауранова М.М.</i> Қазақстан Республикасындағы креативті индустриялардың даму жағдайы.....	35
<i>Имашев А.Б., Бейсенғалиев Б.Т., Турекүлова Д.М., Аманжолов Ж.М.</i> Жамбыл облысының еңбек нарығы: жұмыс істеу ерекшеліктері және даму мүмкіндіктері.....	44
<i>Кибеева Ә.Б., Түсіпова Л.А., Омарова А.И., Мусаева А.А.</i> Цифрландыру жағдайындағы адам капиталының даму факторлары.....	51
<i>Магай Т.П., Турегельдинова А.Ж., Кадырова К.Ж., Ергалиев К.Р.</i> Қазақстан кәсіпорындарында стратегиялық жоспарлау.....	58
<i>Әбенов Е.М., Онаева Б.Т., Косе Ж., Баймолдаева М.Т.</i> Қазақстан Республикасы қалаларының «Smart city» тұжырымдамасына бейімделу мәселелері.....	65
<i>Үкібаева Г.Қ., Рахымова М.Т., Омаров Ф.Қ., Петросянц Т.В.</i> Мемлекеттік реттеу жүйесіндегі техникалық және кәсіптік білім берудің сапасын жақсарту.....	75
<i>Күшебаев Ж.Т., Нуманова Ф.А., Орынбет П.Ж.</i> Қазақстан Республикасының ғылыми инфрақұрылымының элементтерін бағалау және жетілдіру.....	84
<i>Алашбаева Н.М., Турегельдинова А.Ж., Турмаханбетова Г.А., Нурғалиева Ж.Е.</i> «ҚТЖ» ҰК» АҚ инвестициялық жобаларын басқару.....	91
<i>Бәкіров Е.Р., Үкібасова Ф.С., Әмірбекұлы Е., Шталь Т.В.</i> Корпоративтік мәдениеттің білім беру мекемесінің персоналын басқару тиімділігіне әсерін бағалау.....	98
<i>Несінбай О.М., Серикова М.А., Амиргалиева А.Х., Башикірова Н.Н.</i> Корей Республикасындағы салықтық әкімшілендіруді цифрландыру тәжірибесін зерттеу.....	109
<i>Жакупова А.А., Исмагулова А.А., Бақтымбет Ә.С., Серікқызы А.</i> Қаржылық тұрақтылық компанияның экономикалық потенциалының негізгі көрсеткіші.....	120
<i>Мурабилдаева Р.А., Бимендиева Л.А., Кондыбаева С.К.</i> Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігі: тұжырымдамалық тәсілдері мен қазіргі жағдайы.....	129
<i>Әбілқасымова Л.О., Молдажанов М.Б., Левченко Т.П., Турлыбекова Р.К.</i> Қазақстандағы туризм саласын басқарудағы жүйелі тәсілдер.....	137
<i>Джошкун Ш., Абильдина А.Ш., Саурукова А.К., Укибаева Г.К.</i> Цифрлық технологиялар білім беру орындарының тиімді ұйымдастырудық даму құралы ретінде.....	144
<i>Ельчибаева А.А., Бокенчин К.К., Бокенчина Л.К., Кодашева Г.С.</i> Қазақстан Республикасындағы компаниялардың инвестициялық қызметін басқаруды талдау.....	151
<i>Салжанова З.А., Тұрсымбаева М.Ж., Раимбеков Б.Х., Спанова Б.К.</i> Қазақстанда зейнеткерлік жасқа дейін өзін-өзі жұмыспен қамтудың ерекшеліктері.....	159
<i>Ахметова К.А., Тержанова А.Ж., Ахметова А.А., Тұрсымбаева М.Ж.</i> Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігі: жағдайы, негізгі проблемалары.....	167
<i>Рахметулина А.А., Раимбеков Ж.С., Кулмаганбетова А.С.</i> Қазақстанның көлік-логистикалық жүйесін дамыту.....	176
<i>Ауезова Б.А., Мақыш С.Б., Алибекова А.Б., Керімқұлова Д.Д.</i> Инфраструктураны дамытуға бағытталған бюджеттік қаражаттың пайдаланылуына жүргізілетін тиімділік аудиті.....	184
<i>Сейдуалин Д.А., Азыбетова Р.Е., Муканов А.Х., Жуматаева Б.А.</i> Әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің экотуризмге және жергілікті қауымдастықты тартуға әсері.....	193
<i>Сыздықбаева Н.Б., Турысбекова Р.К., Асанова Ж.И., Касеинова М.И.</i> Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың қазіргі жағдайы.....	203
<i>Танатова С.О., Алтынбеков М.А., Бекжанова Т.К., Жусупов Е.А.</i> Коммерциялық банктердің несиелік операцияларын есепке алу жүйесін жетілдіру.....	212

<i>Мунасинова М.Е., Имашев А.Б., Турекулова Д.М., Мухамбетова Л.К.</i> Қазақстан өңірлерінің еңбек әлеуетінің демографиялық құрамдас бөлігі.....	220
<i>Қайратқызы А., Хойч А., Демирал М.</i> «Жасыл» экономиканы инвестициялаудың шетелдік тәжірибесі мен Қазақстанда жетілдіру жолдары	228
<i>Кунязова С.К., Кунязов Е.К., Маширапов Н.К., Эрнараров Т.Я.</i> Қазақстан аймақтарының адам капиталын дамытуға инвестициялау.....	235
<i>Жолаева М.А., Садуакасова К.Ж., Уразбаева З.О.</i> Мемлекеттік ұйымдарды децентрализация, есепке алу, бақылау және оның тиімділігі.....	244
<i>Конуспаев Р.Қ., Закимова А.М., Утегенова Ж.С., Мезенцева Л.А.</i> Қазақстан аймақтарындағы кедейлікті женуге әлеуметтік инвестициялар.....	253
<i>Бейсенғалиев Б.Т., Шөкеев Ө.Е., Рюмкин С.В., Ниязов М.Н.</i> Ұлттық ресурстарды бағалау әдістемесі	260
<i>Әділбекұлы М., Сатбаева А.Ж., Бабажанова Ж.А., Айтходжаева Г.И.</i> Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық қызметінің көрсеткіштерін талдау.....	268
<i>Блялова А.К., Ногайбаева Л.К., Тенизбаева Д.С., Жунисбекова Г.Е.</i> Компания қызметін нарыққа жылжыту процесіндегі ұйымның имиджі мен беделінің әсері.....	275
<i>Турекулова Д.М., Шукеев У.Е., Рюмкина И.Н., Рюмкин С.В.</i> Углеродный рынок Казахстана: элемент стратегии экологической эффективности использования национальных ресурсов.....	284
<i>Бірмағамбетов Т.Б., Джақсыбекова Г.Н., Есымханова З.Қ., Хазин Д.О.</i> Цифрлық технологиялар экожүйелерінің рейтингі.....	295
<i>Әділбекұлы М., Абдраманова Г.К., Бабажанова Ж.А., Жолдасова Г.И.</i> Кәсіпорындардың инновациялық қызметін ынталандыру бойынша бағдарламалық құжаттардың қолданбалы нәтижелілігін талдау	303
<i>Искакова З.Д., Калкабаева Г.М., Курманалина А.К., Тяп О.А.</i> Қазақстандағы банк бизнесінің цифрлық трансформациясы жағдайында несиелік саясатты жетілдіру.....	312
<i>Рахымбекова Ә.Е., Әмірбекұлы Е., Үкібасова Ғ.С., Омаров Б.Ш.</i> Білім сапасының педагогикалық өлшемдерін басқару.....	322
<i>Хойч А., Шохан Р., Жүсіпов Е.А., Қаражанова М.Х.</i> Қазіргі жағдайда Қазақстанның жеңіл өнеркәсібін дамытудың экономикалық әлеуетін бағалау.....	329
<i>Капышева С.К., Шамишева Н.К., Аралбекова К.А., Сауранова М.М.</i> ЕАЭО дамуының перспективалары мен қайшылықтары.....	335
<i>Көкетаева Ә.У., Муханова Г.С., Мустафина А.К.</i> Қазақстандағы ақпараттық жүйелерді дамыту жобаларының тиімділігіне адам факторларының әсерін талдау	341
<i>Сапарова Г.Т., Макишева Ж.А., Кадринев М.Х., Сырлыбаева Н.Ш.</i> Қазақстан нарығының лизинг сегментінің дамуын көрсететін субъективті сыны нұққалар.....	350
<i>Исатаева Г.Б., Маширова Т.Н., Мауленқұлова Г.Е., Пирманова Ж.Ж.</i> Қазақстанның сала ішкі сауда және экспорт сапасын бағалау: Грубель-Ллойд тәсілдері.....	358
<i>Рахматуллаева Д.Ж., Какижанова Т.И., Хаджиева А.Б., Кудашева Т.В.</i> Жеке капитал нарығы: халықаралық тәжірибе және Қазақстан практикасы.....	367
<i>Байкин А.К., Кернебаев А.С., Нурсейтова Р.А., Акишева Н.Т.</i> Қостанай облысының экономикасын әртараптандыру стратегиясын қалыптастыруды анықтайтын негізгі көрсеткіштерді талдау.....	376
<i>Дарибаева А.К.</i> Нейромаркетингтің әлеуметтік желілердегі цифрлық мазмұнды оңтайландыруға әсері	383
<i>Сатбаева А.Ж., Сабыржан А., Ильяс А., Есахметова Л.М.</i> Қазақстанның өңдеуші өнеркәсібі кәсіпорындарын дамытудың қазіргі жай-күйін талдау.....	390
<i>Байкин А.К., Қожасметова А.М., Калпақпаева Ж.М., Сартбай Н.Б.</i> Айналмалы экономика Қазақстан Республикасының тұрақты дамуының құралы ретінде.....	397
<i>Мухамеджанова А.А., Нурғалиева С.Ж., Қайдарова С.Е., Байбашева Г.Н.</i> Қазақстан өңірлеріндегі инновациялық қызметті талдау.....	407
<i>Орынбасарова Е.Д., Абдрасилов А.М.</i> Спорт кластерін құру негізінде Қарағанды облысында спортты дамыту	414

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Сабыржан А., Ильясова Г.А., Орынбасарова Е.Д.</i> Социально-экономические вопросы применения технологии блокчейн в Республике Казахстан	8
<i>Лукпанова Ж.О., Берстембаева Р.К., Тлеужанова Д.А., Мисник О.В.</i> Социально-экономическое неравенство в стране и отдельные факторы, влияющие на него	17
<i>Череева Б.Т., Бекенова Г.Ы., Абилкасова Б.Н., Бекмурзаева А.Я.</i> Реализация комплексных планов приватизации государственной собственности в Казахстане: анализ и оценка	25
<i>Кулмаганбетова А.С., Тлесова Э.Б., Жуматаева А.Р., Сауранова М.М.</i> Состояние развития креативных индустрий в Республике Казахстан	35
<i>Имашев А.Б., Бейсенгалиев Б.Т., Турекулова Д.М., Аманжолов Ж.М.</i> Рынок труда Жамбылской области: особенности функционирования и возможности развития	44
<i>Киаева А.Б., Тусупова Л.А., Омарова А.И., Мусаева А.А.</i> Факторы развития человеческого капитала в условиях цифровизации	51
<i>Магай Т.П., Турегельдинова А.Ж., Кадырова К.Ж., Ергалиев К.Р.</i> Стратегическое планирование на предприятиях Казахстана.....	58
<i>Абенов Е.М., Онаева Б.Т., Косе Ж., Баймолдаева М.Т.</i> Проблемы адаптации городов Республики Казахстан к концепции «Smart city»	65
<i>Укибаева Г.К., Рахымова М.Т., Омаров Г.К., Петросяц Т.В.</i> Повышение качества технического и профессионального образования в системе государственного регулирования	75
<i>Кушебаев Ж.Т., Нуманова Ф.А., Орынбет П.Ж.</i> Оценка и совершенствование элементов научной инфраструктуры Республики Казахстан.....	84
<i>Алашбаева Н.М., Турегельдинова А.Ж., Турмаханбетова Г.А., Нургалиева Ж.Е.</i> Управление инвестиционными проектами АО «НК «КТЖ».....	91
<i>Бакиров Е.Р., Укубасова Г.С., Әмірбекұлы Е., Шталь Т.В.</i> Оценка влияния корпоративной культуры на эффективность управления персоналом образовательного учреждения	98
<i>Несипбай О.М., Серикова М.А., Амиргалиева А.Х., Башкирова Н.Н.</i> Исследование практики цифровизации налогового администрирования в Республике Корея	109
<i>Жакупова А.А., Исмагулова А.А., Бақтымбет Ә.С., Серікқызы А.</i> Финансовая устойчивость как основной индикатор экономического потенциала компании	120
<i>Мурабилдаева Р.А., Бимендиева Л.А., Кондыбаева С.К.</i> Продовольственная безопасность Казахстана: концептуальные подходы и современное состояние	129
<i>Абылкасимова Л.О., Молдажанов М.Б., Левченко Т.П., Турлыбекова Р.К.</i> Системные подходы в управлении сферой туризма в Казахстане.....	137
<i>Джошкун Ш., Абыльдина А.Ш., Саурукова А.К., Укибаева Г.К.</i> Цифровые технологии как инструмент эффективного организационного развития образовательного учреждения.....	144
<i>Ельчибаева А.А., Бокенчин К.К., Бокенчина Л.К., Кодашева Г.С.</i> Анализ управления инвестиционной деятельностью компаний в Республике Казахстан	151
<i>Сальжанова З.А., Турсумбаева М.Ж., Раимбеков Б.Х., Спанова Б.К.</i> Особенности самозанятости предпенсионного возраста в Казахстане	159
<i>Ахметова К.А., Тержанова А.Ж., Ахметова А.А., Турсумбаева М.Ж.</i> Продовольственная безопасность в Казахстане: состояние, ключевые проблемы.....	167
<i>Рахметулина А.А., Раимбеков Ж.С., Кулмаганбетова А.С.</i> Развитие транспортно-логистической системы Казахстана	176
<i>Ауезова Б.А., Мақыш С.Б., Алибекова А.Б., Керимкулова Д.Д.</i> Аудит эффективности использования бюджетных средств, направленных на развитие инфраструктуры	184
<i>Сейдуалин Д.А., Азыбетова Р.Е., Муканов А.Х., Жуматаева Б.А.</i> Влияние социально-экономических показателей на экотуризм и вовлечении местного сообщества	193
<i>Сыздықбаева Н.Б., Турысбекова Р.К., Асанова Ж.И., Касеинова М.И.</i> Современное состояние развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан.....	203
<i>Танатова С.О., Алтынбеков М.А., Бекжанова Т.К., Жусупов Е.А.</i> Совершенствование системы учета кредитных операций коммерческих банков	212

<i>Мунасипова М.Е., Имашев А.Б., Турекулова Д.М., Мухамбетова Л.К.</i> Демографическая составляющая трудового потенциала регионов Казахстана	220
<i>Кайратқызы А., Хойч А., Демирал М.</i> Зарубежный опыт инвестирования «зеленой» экономики и пути совершенствования в Казахстане.....	228
<i>Кунязова С.К., Кунязов Е.К., Маширапов Н.К., Эрнараров Т.Я.</i> Инвестиции в развитии человеческого капитала регионов Казахстана	235
<i>Жолаева М.А., Садуакасова К.Ж., Уразбаева З.О.</i> Децентрализация государственных организаций: учет, контроль и их эффективность	244
<i>Конуспаев Р.К., Закимова А.М., Утегенова Ж.С., Мезенцева Л.А.</i> Социальное инвестирование в преодолении бедности населения регионов Казахстана	253
<i>Бейсенғалиев Б.Т., Шукеев У.Е., Рюмкин С.В., Ниязов М.Н.</i> Методология оценки национальных ресурсов.....	260
<i>Әділбекұлы М., Сатбаева А.Ж., Бабажанова Ж.А., Айтходжаева Г.И.</i> Анализ показателей инновационной деятельности предприятий обрабатывающей промышленности Казахстана.....	268
<i>Блялова А.К., Ногайбаева Л.К., Тенизбаева Д.С., Жунисбекова Г.Е.</i> Влияние имиджа и репутации организации в процессе продвижения деятельности компании на рынок.....	275
<i>Турекулова Д.М., Шукеев У.Е., Рюмкина И.Н., Рюмкин С.В.</i> Қазақстанның көміртек нарығы: ұлттық ресурстарды пайдаланудың экологиялық тиімділігі стратегиясының элементі	284
<i>Бирмағамбетов Т.Б., Джаксыбекова Г.Н., Есымханова З.К., Хазин Д.О.</i> Ранжирование экосистем цифровых технологий.....	295
<i>Әділбекұлы М., Абдраманова Г.К., Бабажанова Ж.А., Жолдасова Г.И.</i> Анализ прикладной результативности программных документов по стимулированию инновационной деятельности предприятий	303
<i>Искакова З.Д., Калкабаева Г.М., Курманалина А.К., Тяп О.А.</i> Совершенствование кредитной политики в условиях цифровой трансформации банковского бизнеса в Казахстане	312
<i>Рахимбекова А.Е., Әмірбекұлы Е., Укубасова Г.С., Омаров Б.Ш.</i> Управление педагогическими измерениями качества образования	322
<i>Хойч А., Шохан Р., Жусупов Е.А., Каражанова М.Х.</i> Оценка экономического потенциала развития легкой промышленности Казахстана в современных условиях.....	329
<i>Капышева С.К., Шамишева Н.К., Аралбекова К.А., Сауранова М.М.</i> Перспективы и противоречия развития ЕАЭС	335
<i>Кукетаева А.У., Муханова Г.С., Мустафина А.К.</i> Анализ влияния человеческого фактора на эффективность проектов по разработке информационных систем в Казахстане.....	341
<i>Сапарова Г.Т., Макишева Ж.А., Кадринов М.Х., Сырлыбаева Н.Ш.</i> Субъективные критические моменты, сдерживающие развитие лизингового сегмента рынка Казахстана.....	350
<i>Исатаева Г.Б., Маширова Т.Н., Мауленкулова Г.Е., Пирманова Ж.Ж.</i> Оценка внутриотраслевой торговли и качества экспорта Казахстана: подход Грубеля-Ллойда.....	358
<i>Рахматуллаева Д.Ж., Какижанова Т.И., Хаджиева А.Б., Кудашева Т.В.</i> Рынок частного капитала: международный опыт и Казахстанская практика	367
<i>Байкин А.К., Кернебаев А.С., Нурсеитова Р.А., Акишева Н.Т.</i> Анализ основных показателей, определяющих формирование стратегии диверсификации экономики Костанайской области.....	376
<i>Дарибаева А.К.</i> Влияние нейромаркетинга на оптимизацию цифрового контента в социальных сетях	383
<i>Сатбаева А.Ж., Сабыржан А., Ильяс А., Есахметова Л.М.</i> Анализ современного состояния развития предприятий обрабатывающей промышленности Казахстана	390
<i>Байкин А.К., Кожжахметова А.М., Калпақпаева Ж.М., Сартбай Н.Б.</i> Циркулярная экономика как инструмент устойчивого развития Республики Казахстан.....	397
<i>Мухамеджанова А.А., Нурғалиева С.Ж., Кайдарова С.Е., Байбашева Г.Н.</i> Анализ инновационной деятельности в регионах Казахстана	407
<i>Орынбасарова Е.Д., Абдрасилов А.М.</i> Развитие спорта в Карагандинской области на основе создания спортивного кластера.....	414

CONTENTS

<i>Sabyrzhan A., Ilyassova G., Orynbassarova Y.</i> Socio-economic issues of applying blockchain technology in the Republic of Kazakhstan.....	8
<i>Lukpanova Zh., Berstembayeva R., Tleuzhanova D., Misnik O.</i> Socio-economic inequality in the country and individual factors affecting it.....	17
<i>Chereyeva B., Bekenova G., Abylkasova B., Bekmurzayeva A.</i> Implementation of comprehensive plans for privatization of state property in Kazakhstan: analysis and evaluation.....	25
<i>Kulmaganbetova A., Tlesova E., Zhumatayeva A., Sauranova M.</i> The state of development of creative industries in the Republic of Kazakhstan.....	35
<i>Imashev A., Beisengaliyev B., Turekulova D., Amanzholov J.</i> Labor market of Zhambyl region: features of functioning and development opportunities.....	44
<i>Kibayeva A., Tussupova L., Omarova A., Mussayeva A.</i> Factors of human capital development in conditions of digitization	51
<i>Magay T., Turegeldinova A., Kadyrova K., Yergaliyev K.</i> Strategic planning at the enterprises of Kazakhstan	58
<i>Abenov Y., Onaeva B., Kose Zh., Baimoldayeva M.</i> Problems of adaptation of cities of the Republic of Kazakhstan to the concept of «Smart city».....	65
<i>Ukibayeva G., Rakhymova M., Omarov G., Petrosyants T.</i> Improving the quality of technical and vocational education in the system of state regulation.....	75
<i>Kushebayev Zh., Numanova F., Orynbet P.</i> Assessment and improvement of the elements of the scientific infrastructure of the Republic of Kazakhstan.....	84
<i>Alashbayeva N., Turegeldinova A., Turmakanbetova G., Nurgaliyeva Zh.</i> Management of investment projects JSC «NC» KTZH	91
<i>Bakirov Ye., Ukubassova G., Amirbekuly Ye., Shtal T.</i> Assessment of influence of corporate culture on effectiveness of personnel management in an educational institution.....	98
<i>Nessipbay O., Serikova M., Amirgalieva A., Bashkirova N.</i> A study of practice of digitization of tax administration in the Republic of Korea	109
<i>Zhakupova A., Ismagulova A., Baktymbet A., Serikkyzy A.</i> Financial stability of the company as the basic indicator of economic potential	120
<i>Murabildayeva R., Bimendiyeva L., Kondybayeva S.</i> Food security of Kazakhstan: conceptual approaches and current state.....	129
<i>Abylkasimova L., Moldazhanov M., Levchenko T., Turlybekova R.</i> Systemical approaches in the management of tourism in Kazakhstan.....	137
<i>Joshkun Sh., Abildina A., Saurukova A., Ukibayeva G.</i> Digital technologies as a tool for effective organizational development of an educational institution.....	144
<i>Elchibaeva A., Bokenchin K., Bokenchina L., Kudasheva G.</i> Analyzing the management of investment activity of companies in the Republic of Kazakhstan.....	151
<i>Salzhanova Z., Tursumbayeva M., Raimbekov B., Spanova B.</i> Peculiarities of self-employment of the pre-retirement age in Kazakhstan.....	159
<i>Akhmetova K., Terzhanova A., Akhmetova A., Tursumbayeva M.</i> Food security in Kazakhstan: status, key problems.....	167
<i>Rakhmetulina A., Raimbekov Zh., Kulmaganbetova A.</i> Development of the transport and logistics system of Kazakhstan	176
<i>Auyezova B., Makysh S., Alibekova A., Kerimkulova D.</i> Performance audit of use of budgetary funds aimed at the infrastructural development.....	184
<i>Seidualin D., Agybetova R., Mukanov A., Zhumatayeva B.</i> The impact of socio-economic indicators on ecotourism and the involvement of the local community	193
<i>Syzdykbaeva N., Turysbekova R., Asanova J., Kaseinova M.</i> Current state of development of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan	203
<i>Tanatova S., Altynbekov M., Bekzhanova T., Zhussupov Ye.</i> Improvement of the system of accounting for credit operations of commercial banks.....	212

<i>Munasipova M., Imashev A., Turekulova D., Mukhambetova L.</i> Demographic component of the labor potential of the regions of Kazakhstan.....	220
<i>Kairatkyzy A., Khoich A., Demiral M.</i> Foreign experience of investing in the «green» economy and ways of improvement in Kazakhstan.....	228
<i>Kunyazova S., Kunyazov Y., Mashrapov N., Ernazarov T.</i> Investments in the development of human capital in the regions of Kazakhstan	235
<i>Zholayeva M., Saduakassova K., Urazbayeva Z.</i> The decentralization of state organizations: accounting, control and their effectiveness	244
<i>Konuspayev R., Zakimova A., Utegenova Z., Mezentseva L.</i> Social investment in overcoming poverty in the regions of Kazakhstan.....	253
<i>Beisengaliyev B., Shukeyev U., Ryumkin S., Niyazov M.</i> Methodology of national resource assessment	260
<i>Adilbekuly M., Satbayeva A., Babazhanova Zh., Aitkhojayeva G.</i> Analysis of innovation activity indicators of manufacturing industry enterprises in Kazakhstan.....	268
<i>Blyalova A., Nogaibayeva L., Tenizbaeva D., Zhunisbekova G.</i> The influence of the image and reputation of the organization in the process of promoting the company's activities to the market	275
<i>Turekulova D., Shukeyev U., Ryumkina I., Ryumkin S.</i> Carbon market of Kazakhstan: element of the strategy for environmental efficiency of the use of national resources	284
<i>Birmagambetov T., Dzhaksybekova G., Yessymkhanova Z., Khazin D.</i> Ranking the digital technology ecosystem	295
<i>Adilbekuly M., Abdramanova G., Babazhanova Zh., Zholdasova G.</i> Analysis of applied performance of program documents for stimulating innovation activities of enterprises	303
<i>Iskakova Z., Kalkabayeva G., Kurmanalina A., Tyan O.</i> Improving credit policy in the context of digital transformation of banking business in Kazakhstan	312
<i>Rakhimbekova A., Amirbekuly Ye., Ukubassova G., Omarov B.</i> Management of pedagogical measurement of education quality	322
<i>Khoich A., Shokhan R., Zhussupov Ye., Karazhanova M.</i> Assessment of the economic potential for the development of light industry in Kazakhstan in modern conditions.....	329
<i>Kapysheva S., Shamisheva N., Aralbekova K., Sauranova M.</i> Prospects and contradictions of the EAEU development	335
<i>Kuketayeva A., Mukhanova G., Mustafina A.</i> Analysis of human factor impact on efficiency of information systems development projects in Kazakhstan	341
<i>Saparova G., Makisheva Zh., Kadrinov M., Syrlybayeva N.</i> Subjective critical moments holding the development of the leasing segment of Kazakhstan market.....	350
<i>Isataeva G., Mashirova T., Maulenkulova G., Pirmanova Zh.</i> Assessment of intraindustry trade and quality of exports of Kazakhstan: Grubel-Lloyd approach.....	358
<i>Rakhmatullayeva D., Kakizhanova T., Khajieva A., Kudasheva T.</i> The private capital market: international experience and kazakh practice.....	367
<i>Baikin A., Kernebaev A., Nurseitova R., Akisheva N.</i> Analysis of the main indicators determined the formation of the strategy of diversification of the economy of Kostanay region	376
<i>Daribayeva A.</i> The impact of neuromarketing on social media digital content optimization.....	383
<i>Satbayeva A., Sabyrzhan A., Assel I., Yesakhmetova L.</i> Analysis of the current state of development of enterprises in the manufacturing industry of Kazakhstan	390
<i>Baikin A., Kozhakhmetova A., Kalpakpaeva Zh., Sartbay N.</i> Circular economy as a tool for sustainable development of the Republic of Kazakhstan	397
<i>Mukhamejanova A., Nurgaliyeva S., Kaidarova S., Baibasheva G.</i> Analysis of innovation activity in the regions of Kazakhstan	407
<i>Orynbasarova E., Abdrasilov A.</i> Development of sports in the Karaganda region based on the creation of a sports cluster	414

А. Сабыржан, э.ғ.к., профессор¹

Г.А. Ильясова, э.ғ.к., профессор¹

Е.Д. Орынбасарова, PhD, профессор²

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан¹

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: Alisher-aliev-79@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БЛОКЧЕЙН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Зерттеудің өзектілігі адам қызметінің барлық дерлік салаларына жаңа цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы мен енуіне байланысты. Бүгінгі таңда цифрлық технологиялар әлемдік экономиканың негізгі трендтерінің біріне айналууда. Оларды жаппай ілгерілету халықтың өмірін сапалы түрде өзгертеді және елдердің үкіметтерін мемлекеттер өмірінің әлеуметтік және экономикалық салаларын дамыту бойынша жұмыс істеуге ынталандырады. Цифрлық технологияларды енгізу жеке адамның өмірінің ғана емес, тұтастай алғанда жаһандық экономиканың тиімділігін айтарлықтай арттыратыны жалпы қабылданған.

Мақалада Қазақстан Республикасында блокчейн технологиясын қолданудың қазіргі жағдайы қарастырылады. Сондай-ақ, блокчейн ұғымы толықтырылды және нақтыланды, оның әлеуметтік-экономикалық мәселелері анықталды, оны біржақты бағалаудың жеткіліксіздігі айқындалды. Статистикалық мәліметтер негізінде блокчейн технологиясының артықшылықтары мен кемшіліктері талданды. Блокчейн технологиясын қолдану мәселелерінің туындауына әсер ететін экономикалық және әлеуметтік факторлар анықталған. Мақалада SWOT және PEST талдауларының нәтижелері бойынша Қазақстанның мемлекеттік басқару жүйесіне блокчейн технологиясын енгізу қаупін жою бойынша іс-шаралар жоспары әзірленді. SWOT, PEST талдаулар және салыстырмалы талдау әдістерін қолдану блокчейн технологиясын қолданудың перспективалы бағыттарын және негізгі артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтауға мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: *цифрлық экономика, цифрлық технология, блокчейн технология, инфрақұрылым, цифрландыру, биткоин, PEST-талдау, SWOT-талдау, тұрақты даму, инновация.*

Ключевые слова: *цифровая экономика, цифровая технология, технология блокчейн, инфраструктура, цифровизация, биткоин, PEST-анализ, SWOT-анализ, устойчивое развитие, инновация.*

Keywords: *digital economy, digital technology, blockchain technology, infrastructure, digitalization, bitcoin, PEST analysis, SWOT analysis, sustainability, innovation.*

Кіріспе. Цифрлық трансформация жаңа трендтерді белгілейді және жаңа инновацияларды енгізу арқылы экономикалық субъектілерді бір-бірімен бәсекелесуге мәжбүр етеді. Сонымен, қазіргі уақытта әлемдік аренада жаңа деструктивті (серпінді) деп аталатын технологиялар (ағылшынның «disruptive» деген сөзінен шыққан) пайда бола бастады. Бұл технологиялар біздің өмірімізге тез еніп, қолданыстағы технологиялардан сапалық жағынан алда келеді, осылайша қолданыстағы технологияларды ескірген және бәсекеге қабілетсіз етеді. Олардың қатарында «Үлкен деректер», «Жасанды интеллект», «Блокчейн» сияқты технологиялар бар, олар жалпы экономиканы ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік органдар жұмысының және мемлекеттік қызметтерді көрсетудің дәстүрлі әдістерін де жылдам өзгерте алады. Осы инновациялардың ішінде соңғы кездері әлемде блокчейн технологиясы барған сайын танымал бола бастады, ол өзінің технологиялық қасиеттеріне байланысты қоғамның әлеуметтік-экономикалық өмірінің әртүрлі салаларында кеңінен қолданыла бастады. Сарапшылар қауымдастығы мемлекеттік басқару жүйесіндегі ең жаһандық жетістіктерді блокчейн технологиясымен байланыстырады. Себебі, блокчейн технологиясын енгізу мемлекеттік аппаратқа халықпен сенім мен ашықтық негізінде жаңа қарым-қатынастар құруға мүмкіндік береді, бұл мемлекеттік басқару үшін өте маңызды.

Осылайша, жоғарыда аталған факторлардың барлығы және блокчейннің тартымды қасиеттері Қазақстан Республикасында блокчейн технологиясын пайдалану мүмкіндіктерін зерттеуді жүргізуге негіз болды.

Зерттеу мақсаты – Қазақстан Республикасында блокчейн технологиясын қолданудың әлеуметтік-экономикалық мәселелерінің қазіргі жағдайын зерделеу.

Зерттеу әдістері ретінде блокчейн технологиясын қолданудың әлеуметтік-экономикалық мәселелеріне қатысты әлемдік және отандық әдебиеттерге шолу, ғылыми абстракция, индукция және дедукция, талдау және синтез, логикалық жалпылау қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Жаһандық ғылыми және қоғамдық ортада, соның ішінде бизнесте қазіргі уақытта блокчейн технологиясына, әсіресе оның әлеуетін экономиканың әртүрлі салаларында ықтимал пайдалану мүмкіндігіне қызығушылық артуда. Жоғарыда айтылғандай, блокчейн технологиясы қазіргі ғылымдағы жаңа құбылыс және салыстырмалы түрде белгісіз және тарихи хронология тұрғысынан оның ашылған сәтінен бастап басқа негізгі құбылыстармен салыстырғанда кезең қысқа уақытты алады.

Сондай-ақ, блокчейнді зерттеу пәні ретінде математика, информатика, криптография, экономика, құқық, саясат және т.б. сияқты бірнеше ғылыми салалардың қиылысында орналасқандықтан, пәнаралық ғылым ретінде жіктеуге болатынын атап өткен жөн.

Беррихилл Дж., Накомото С., Момо Ф.С., Формигони Филью Дж.Р., Слейтер Р., Зейнелгабдин А.Б., Ахметбек Е.Е. және басқа да авторлар блокчейн технологиясының мәні мен жұмыс қағидасын белсенді түрде зерттеді. Авторлар блокчейн технологиясын енгізудің жақсы перспективалары бар екенін атап өтті. Бұл деректердің өзгермейтіндігі мен қауіпсіздігі, транзакцияның жоғары жылдамдығы, делдалдардың қысқаруы және шығындардың төмендеуі сияқты блокчейн қасиеттерінің болуына байланысты.

Негізгі бөлім. Қазіргі таңда цифрлық технологияларды адам қызметінің барлық салаларына, соның ішінде әлеуметтік, экономикалық, оның ішінде мемлекеттік басқару саласына кеңінен енгізу жаппай халықаралық үрдіске айналып отырғаны даусыз шындық.

Қазіргі шындық бізге үнемі жаңа талаптарды, әсіресе ақпараттық технологиялар саласында талап етеді. Осыған байланысты әрбір мемлекет алдағы болмай қоймайтын өзгерістерге дайын болуы және цифрлық технологиялар призмасы арқылы болашақ әлеуметтік қатынастарды үлгілеуі қажет. Жасанды интеллект, үлкен деректер, блокчейн, заттардың интернеті, толықтырылған шындық технологиясы және басқалары сияқты цифрлық технологиялардың мегатрендтері өзінің технологиялық экожүйелерімен және қасиеттерімен әлемдік кеңістікті қалай тез жаулап жатқанына бәріміз куә болып отырмыз. Сарапшылардың бағалауы бойынша, жаңа цифрлық технологиялар экономикада ғана емес, адамның күнделікті өмірінде де сұранысқа ие болады және жақын болашақта олар әртүрлі әлеуметтік қатынастардағы, соның ішінде мемлекеттік басқарудағы өзгерістерге ықпал ететін болады. Біз қысқа мерзімде бұрыннан бар процестерді ескірген және артта қалдыруға қабілетті жаңа дизруптивті (серпінді) технологиялардың пайда болып жатқанын көріп отырмыз.

Цифрлық технологиялардың бұл жаңа түрі қоғамның жалпы қабылданған өмір салтын бұзатын, олардың мінез-құлқын өзгертетін және мемлекет пен халық, жұмысшылар мен жұмыс берушілер арасындағы өзара іс-қимыл форматының жаһандық трансформациясын әкелетін «бұзушы» технологиялар деп те аталады [1].

Жоғарыда аталған дизруптивті технологиялар адам мен жүйе арасындағы қарым-қатынастың өзіндік платформасына айналады және бұл өзара әрекеттесудің мысалдары Amazon, Facebook, Google, Alibaba және т.б. сияқты компаниялардың платформалары болуы мүмкін. Серпінді технологиялар тобына салыстырмалы түрде қысқа мерзім ішінде «жасанды интеллект» және «үлкен деректермен» қатар әлемдегі заманауи инновациялық технологиялардағы ең жарқын құбылыстардың біріне айналған блокчейн де кіреді. Оның үстіне кейбір сарапшылар оны интернеттің ашылуымен қатар қояды. Дамудың бастапқы кезеңінде блокчейн технологиясы криптовалюта нарығында, дәлірек айтсақ, ең алғашқы криптовалюта «Биткойн» есеп айырысуда қолданылды.

Шындығында, сарапшылардың пікіріне сүйенетін болсақ, блокчейн технологиясы – бұл жүйе қатысушыларының ашықтығы мен сенімі принциптеріне негізделген активтерді басқару және деректерді сақтаудың іс жүзінде жаңа жүйесі. Оның мәні белгілі бір деректер мұрағаты басқару орталығынсыз құрылады, ол рұқсат етілмеген әсерден қорғалған және жүйенің барлық қатысушылары активтерді сақтайды және тікелей айырбастайды [2].

Қолданбаға байланысты банктік және қаржылық қызметтер сегменті блокчейн нарығының ең үлкен үлесін ұстауды жалғастырады. Бұған келесі факторлар әсер етеді: қаржылық қызметтер индустриясының экожүйесімен жоғары үйлесімділік, криптовалюталар мен бастапқы ұсыныстардың (ICO) өсуі, жылдам транзакциялар және төмен шығындар.

Жақында Қазақстанда да блокчейн технологиясының мәні мен тұжырымдамасы туралы өзіндік ресми көзқарасы қалыптасты. 2020 жылы «Кейбір заңнамалық актілерге цифрлық технологияларды реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңының қабылдануымен қазақстандық заң саласына блокчейннің отандық тұжырымдамасы енгізілді.

Блокчейн – блоктық деректерді сақтауды пайдаланатын орталықтандырылмаған таратылған дерекқор және транзакциялар жазылған әрбір блок дәйекті тізбекті құрайды. Бұл ретте деректер өзгеріссіз қалады және барлық транзакциялар қатысушыдан қатысушыға дейін делдалсыз жүзеге асырылады [3]. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, төмендегі кестеде блокчейн технологиясының негізгі артықшылықтары мен кемшіліктері берілген.

1-кесте

Блокчейн технологиясының артықшылықтары мен кемшіліктері*

Артықшылықтары	Кемшіліктері
Мәліметтердің өзгермейтіндігі	Жоғары энергияға тәуелділік
Жүйені орталықсыздандыру (деректерді манипуляциялау кезінде теріс пайдалануды жою тұрғысынан)	Шектеулі транзакция мүмкіндігі
Деректер қауіпсіздігі	Блокчейнді енгізудің бірыңғай стандарттарының болмауы
Жүйенің ашықтығы	Блокчейн платформаларын құрудың жоғары шығындары
Делдалдар жоқ	Блокчейн технологиясын реттеу саласындағы заңнаманың жеткіліксіздігі
Төмен транзакциялық шығындар	Жүйені орталықсыздандыру (бақылау мен жауап берудің болмауы тұрғысынан)
Жоғары транзакция жылдамдығы	Пайдаланушының анонимділігі
24/7 үзіліссіз жұмыс	Алаяқтық әрекеттер мүмкіндігі
Күпиялылық	Масштабтау мәселесі

* [6] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Қазақстан да инновациядан шет қалмайды, ел басшылығы мемлекеттік басқаруды цифрландыру мәселелеріне үлкен көңіл бөледі, сондықтан Үкіметке жаңа цифрлық технологиялардың әлеуетін пайдалана отырып, барлық мемлекеттік қызметтерді электронды форматқа көшіру тапсырылды. Қазіргі уақытта Қазақстанда үш тәуелсіз блокчейн қауымдастығы жұмыс істейді:

1. Халықаралық бағдарламаларды іске асыруда және қазақстандық блокчейн жобаларын халықаралық қоғамдастыққа интеграциялауда елдің елшісі қызметін атқаратын, сондай-ақ ІТ секторын құқықтық реттеуге түзетулер енгізу үрдісіне қатысатын «Қазақстандағы блокчейн-индустриясы және деректер орталықтары қауымдастығы» заңды тұлғалар бірлестігі.

2. Технологияның өзін танымал ету, блокчейн технологиялары саласындағы мамандарды даярлауға арналған ашық курстар мен бағдарламаларды өткізетін «Blockchain KZ» блокчейн технологиясын әзірлеушілер мен пайдаланушылар қауымдастығы» заңды тұлғалар бірлестігі.

3. Халықаралық бағдарламаларды жүзеге асыруға және қазақстандық блокчейн жобаларын халықаралық жобаларға біріктіруге «Қазақстан блокчейн технологиялар қауымдастығы» заңды тұлғалар бірлестігі қатысады.

Қазақстандағы цифрлық технологияларды реттеу туралы заң жобасы Тұжырымдамасының жобасын Қазақстан Республикасының Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі Блокчейн индустриясының ұлттық қауымдастығымен бірлесіп әзірледі. Бірлескен жұмыстың нәтижесінде 2020 жылы «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне цифрлық технологияларды реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Қабылданған заңға сәйкес блокчейн және таратылған платформалар сияқты ұғымдар құқықтық саласына енді.

Жаһандық сарапшылық қоғамдастықта технологияның даму деңгейінің көрсеткіштерінің бірі блокчейн технологиясы саласындағы тіркелген патенттердің немесе патенттерді тіркеуге берілген өтінімдердің статистикасы болып табылады [4].

Қазақстанда қазір бұл салада тіркелген патенттердің көбеюін байқаймыз деп айтуға әлі ерте. Қазақстанда блокчейн технологиясының даму деңгейінің жеткіліксіздігі тіркелген патенттердің аздығымен дәлелденеді. Қазіргі уақытта Қазақстанда блокчейн технологиясы сынақты әзірлеу және пилоттық жобалар сатысында болғандықтан, жалпы Қазақстанда блокчейн технологиясын енгізу жағдайын әзірлеу мен тестілеудің бастапқы кезеңінде деп сипаттауға болады.

Блокчейн технологиясын мемлекеттік басқаруға енгізу үдерісіне әсер ететін ішкі және сыртқы факторларды қоса алғанда, анықтау үшін біз бүкіл академиялық қауымға белгілі стратегиялық зерттеулердің белгілі және тиімді әдісі – SWOT талдауын қолданамыз. Бұл әдіс зерттелетін объектінің күшті және әлсіз жақтарын анықтауға ғана емес, сонымен бірге осы технологияны пайдалануға енгізу кезінде ықтимал мүмкіндіктерді анықтауға және қауіп деңгейін бағалауға мүмкіндік береді. Бұл әдісті пайдалану кезінде мемлекеттік басқару жүйесінде блокчейнді пайдалану кезінде әсер етуі немесе пайда болуы мүмкін маңызды факторларды анықтау міндеті қойылды. Кестедее мемлекеттік басқаруда блокчейн технологиясын қолданудың SWOT талдауы көрсетілген.

2-кесте

**Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік басқаруда
блокчейн технологиясын қолдануды SWOT талдау***

Күшті жақтары (S)	Әлсіз жақтары (W)
<ul style="list-style-type: none"> - ақпаратқа жедел және тәулік бойы қол жеткізу; - мемлекеттік басқару келісім-шарттарын орындаудағы икемділік; - мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелеріндегі құжаттар мен жазбаларды бұрмалау нәтижесінде мәмілелерде алаяқтыққа жол бермеу; - орталықсыздандыру; - ашықтық ақпараттың қауіпсіздігі; - ақпараттың қауіпсіздігі (жазбаны өзгертуге болмайды, тек қосуға болады); - делдалдықты барынша азайту нәтижесінде транзакциялық шығындарды азайту; - транзакциялардың ашықтығы; - рұқсатсыз кіруден қорғау және блоктық тізбектерді шифрлау сенімділігі; - барлық ағымдағы транзакцияларды қадағалау мүмкіндігі 	<ul style="list-style-type: none"> - тәжірибелік және тәжірибелік енгізу деңгейлері; - орталықтандырылған дерекқорды сақтаумен салыстырғанда таратылған желіде деректерді сақтаудың жоғары құны; - «шикі» заңнама, технологияны реттейтін барлық қажетті нормативтік құқықтық актілердің жоқтығы; - криптовалюталармен операцияларда сенімсіздіктің салдары ретінде пайдаланушыларға сенімсіздік; - халықаралық транзакцияларды жүзеге асыру мүмкіндіктерін шектейтін бірыңғай мемлекетаралық стандарттардың жоқтығы; - ел ішінде сарапшылар санының жеткіліксіздігі; - блокчейн технологиясын мемлекеттік ақпараттық жүйелермен интеграциялау саласындағы зерттеулердің қажетті деңгейде жүргізілмеуі; - енгізу кезеңіндегі деректердің осалдығы; - мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерінің интеграцияға қолжетімсіздігі
Мүмкіндіктер (O)	Қауіптер (T)
<ul style="list-style-type: none"> - сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес есебінен Қазақстанның инвестициялық және инновациялық тартымдылығын арттыру; - мемлекеттік деректер базасымен жұмысты бөлшектеу және жеңілдету; - IT-саласын дамыту, Қазақстанда инвесторларды да тартатын дата орталықтарын салу; - сақтау және дамыту. жаңа арнайы инновациялық кластерлерді құру нәтижесінде адам әлеуетін арттыру; - мемлекеттік қызметтерді көрсету бойынша бизнес-процестерді оңтайландыру 	<ul style="list-style-type: none"> - жаһандық ауқымдағы жаһандық проблемалар (коронавирустық пандемия сияқты) ресурстарды басқа қажеттіліктерге бағыттау салдарынан технологияның дамуына кедергі келтіруі мүмкін; - мүдделі тараптардың консенсуска қол жеткізе алмау қаупі; - технологиядан күтудің асқынуы, егер олар пилоттық жобаларда орындалмаса, саланың дамуын тоқтатуы мүмкін; - жалған және көлеңкелі технологиялардың пайда болуы; - делдалдық қызмет көрсететін бизнес бөлігінің технологияны ауқымды енгізуіне қарсылық қаупі

* [7] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Күшті және әлсіз жақтарын, сондай-ақ Қазақстанда блокчейн технологиясын енгізуге әсер ететін ішкі және сыртқы факторларды анықтауға арналған SWOT талдауының нәтижелері блокчейн қасиеттерінің процедуралардың ашықтығы, өзгермейтіндігі және қауіпсіздігі сияқты оң сипаттамаларының болуына қарамастан деректер, транзакциялық шығындардың төмендігі, цифрлық технологияларды реттейтін қабылданған заңнамалық актілер, блокчейн технологиясын ілгерілету үшін қоғамдық ұйымдарды құру, елімізде блокчейн технологиясының даму деңгейі әлі

калыптасу сатысында. Іске асырылған блокчейн жобаларының саны шамалы және олардың барлығы негізінен пилоттық форматта жүзеге асырылады. Бұл жағдайдың себептері келесі факторлар болуы мүмкін: блокчейн технологиясын реттеудің жетілмегендігі, оны жүзеге асырудың халықаралық стандарттары мен ережелерінің жоқтығы, блокчейн жобаларын жүзеге асырудың күрделілігі, алаяқтық схемалардың болуы және пайдаланушылардың анонимділігі, мемлекеттік органдардың қарсылығы. және қолданыстағы ақпараттық жүйелердің ілеспе компаниялары. Сонымен қатар, коронавирустық пандемияның басталуы блокчейн технологиясының дамуына теріс әсер етуі мүмкін екенін атап өткен жөн, соның салдарынан Үкімет ресурстарды қайта бөлуге және оларды неғұрлым өзекті мәселелерді шешуге бағыттауға мәжбүр болды.

Сонымен қатар, жоғарыда аталған кедергілердің болуына қарамастан, Қазақстанда блокчейн технологиясын зерттеу және дамыту жұмыстары жалғасуда деп айтуға болады. Блокчейннің деректердің өзгермейтіндігі мен қауіпсіздігі, процедуралардың ашықтығы, делдалдарды жою арқылы транзакциялық шығындарды азайту сияқты сипаттамалары мен қасиеттері тек бизнесте ғана емес, мемлекеттік басқаруда да әрқашан сұранысқа ие болады.

Дәстүрлі түрде SWOT талдауымен бірге әсер етуші факторларды анықтаудың толықтығы мен объективтілігін қамтамасыз ету үшін сонымен қатар, зерттелетін пәннің саяси, экономикалық, әлеуметтік-технологиялық және басқа аспектілерін қарастыратын PEST талдау жүргізіледі. Төмендегі кестеде мемлекеттік секторда блокчейнді қолдануға әсер ететін ықтимал факторлардың PEST талдауы берілген.

Экономикалық факторлар. Жалпы экономикалық болжам сыртқы жағдайлардың нашарлауы мен карантиннің салдары Қазақстандағы іскерлік белсенділікке кері әсер еткенін көрсетеді. 2022 жылы ЖІӨ төмендеуінің болжамы - 3%, 2023 жылы ол 2,5% қалпына келуі мүмкін. Инфляциялық қысым күшеюде, сондықтан инфляция Ұлттық Банктің мақсатты деңгейінен асып кетуі мүмкін.

Деректер орталықтары. Криптографиялық түпнұсқалық пен өзгермейтіндікті қамтамасыз ету міндеті тұрған мемлекеттік басқару саласының басым бөлігін Қазақстан Республикасының аумағында орналаспаған регистрлерге көшіру халықаралық қоғамдастықтарға тәуелділікті арттырып, ақпараттық қамтамасыз ету саласын ақпараттық қамтамасыз етуге жұмсалатын шығындарды арттыруы мүмкін. мемлекеттік басқару. Блокчейн технологиясын қолдану саласындағы аймақаралық және халықаралық ынтымақтастықты дамыту «Қазақстандағы деректер орталықтарын салу, жабдықтау және пайдалану» инновациялық кластерінде де жүзеге асырылады. Тағы бір аспект, аумақтардың жеткілікті болуына байланысты Қазақстанға шетелдік инвесторларды тарта алатын криптовалюталық фермаларды (деректер орталықтарын) дамыту.

Әлеуметтік факторлар. Негізгі әлеуметтік фактор – Қазақстан халқы мен бизнесінің мемлекеттік органдардың қызметіне сенімін арттыру мүмкіндігі, бұл әртүрлі оң әлеуметтік салдарларға әкелуі мүмкін.

2019-2020 жылдардағы коронавирустық пандемия барлық жағымсыз салдарлардан басқа, цифрлық технологияларды дамытудың драйвері болды. Біріншіден, халыққа және бизнеске қашықтан қызмет көрсету құралдарын әзірлеу қажеттілігі өсті, екіншіден, блокчейн технологиясы бірқатар елдерде әлеуметтік реттеу мүмкіндігін көрсетті: ДДҰ Oracle компаниясымен бірлесіп, ауру жағдайлары бойынша ашық деректер орталығын құрды. Қытайда дәрі-дәрмекті жолда оларды дәл қадағалай отырып дер кезінде жеткізуді қамтамасыз ету үшін мемлекеттік технологиялардың арқасында тауарлар мен дәрі-дәрмектердің қозғалысын қадағалап, басқа да әлеуметтік қажеттіліктерді зерттеп және қанағаттандырып, көптеген медициналық мекемелер уақтылы қамтамасыз ету үшін жабдықтау жүйелері блокчейн технологиясын қолдана отырып жүзеге асырылатын компаниялармен жылдам ынтымақтаса бастады, БАӘ-де блокчейн ресми куәліктер мен рұқсаттарды цифрлық сәйкестендіру үшін пайдаланылды, АҚШ-та инноваторлар платформа құру арқылы жеке тұлғалар мен медициналық мекемелердің деректерін, соның ішінде инфекция, аурудың нәтижесі, антиденелерге тестілеуден өту және т.б. COVID-19 жұқтырғандарды бақылау үшін блокчейн технологиясын пайдалануды ұсынды, Ресейде деректерін біріктіретін бір тізілімде коронавирустан зардап шеккен шағын және орта бизнес үшін несие беру платформасы іске қосылды.

Осылайша, биометриялық шешімдер мен қашықтықтан сәйкестендіру халықтың әлеуметтік қажеттіліктерін қолдаудың оң факторы болды.

Мемлекеттік басқаруға блокчейн технологиясын енгізу факторларын PEST талдау*

Сыртқы орта факторлары	Фактордың көрінісі	Факторлық әсердің салыстырмалы маңыздылығы	Технологияны енгізудің салдары
Экономикалық факторлар (Economic)			
Жалпы экономикалық көрсеткіштер	Инфляциялық қысымның күшеюі, экономикалық өсудің баяулауы	Жоғары	Әзірлеуші-компаниялардың санын қысқартатын бизнестің инновациялық салаларының іскерлік белсенділігіне кері әсерін тигізеді
Қаржы ресурстарының қолжетімдігі	2020 жылы коронавирус салдарынан фискалдық шығындар ЖІӨ-нің жиынтығы 10,9% құрады	Жоғары	Фискалдық шығындар келесі жылы инновациялық қаржыландыруды азайтуы мүмкін
Арнайы экономикалық секторларының дамуы	Технологияларды енгізу экономиканың қайталама кластерлері мен секторларын дамытуға әкеледі	Жоғары	Бизнес индустрияның жаңа форматтары дамиды: Деректер орталықтары, Кадрларды оқыту орталықтары, Арнайы экономикалық аймақтар
Әлеуметтік факторлар (Social)			
Қоғамдағы трендтер мен мәселелер	Қазіргі уақытта қоғамды (халық пен бизнес) коронавируспен күрестің салдары алаңдатады	Төмен	Үкіметтің технологиядағы белсенділігі кішігірім әлеуметтік наразылықтарды тудыруы мүмкін
Қоғамның блокчейнге деген көзқарасы	Әртүрлі елдерде блокчейн жаппай апаттар жағдайында әлеуметтік қолдау көрсетуде технологияны пайдалану мүмкіндігін көрсетті	Төмен	Ковид 19-ға қарсы күресте технологияны қолдану мүмкіндігі туралы ақпаратты бұқаралық ақпарат құралдарына уақтылы беру қоғамның оң көзқарасына әкелуі мүмкін

* [6] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Осылайша, PEST талдау Қазақстанда блокчейн технологиясын дамытуға және енгізуге әсер ететін келесі негізгі факторларды анықтауға мүмкіндік берді. Олардың ең маңыздысы – бұл технологияны халықаралық деңгейде енгізудің бірыңғай стандарттарын енгізу қажеттілігі. Блокчейннің табысты дамуының тағы бір маңызды факторы - бұл коронавирустық пандемияға байланысты айтарлықтай төмендеген заңнамалық және қаржылық мемлекеттік қолдау. Осыған байланысты іске асырылған жобалардың деңгейі масштабтау деңгейіне жеткен жоқ және пилоттық кезеңде. Сондай-ақ, бұл талдаудың нәтижесі тұрғындар арасында дұрыс түсіндірме жұмыстары жүргізілмей, осы салада білікті мамандардың жоқтығынан жұртшылық тарапынан біраз алаңдаушылық бар екенін көрсетеді. Кадрларды дайындау және осы салаға жастарды тарту үшін блокчейн жобаларын дамыту және ілгерілету бойынша аймақтық кластерлерді құру қажет.

Енді SWOT және PEST талдауларының нәтижелері бойынша біз Қазақстанның мемлекеттік басқару жүйесіне блокчейн технологиясын енгізу қаупін жою бойынша іс-шаралар жоспарын әзірлейтін боламыз, ол төмендегі кестеде көрсетілген.

Блокчейнді енгізу қаупін жою бойынша іс-шаралар жоспары*

Көрсеткіштер 1	Күшті жақтардың әсері 2	Нақты шаралар 3
S – T / Әлеуметтік	Қандай күшті жақтары қауіптерді азайтады? 1. Транзакциялық алаяқтықтың алдын алу технологияны енгізу үмітін қанағаттандырады.	1. Бірнеше тәуелсіз түйіндерде деректерді синхронды таратуды қамтамасыз ету үшін пилоттық блокчейн жобасын әзірлеу.

1	2	3
	2. Операциялардың ашықтығы мен ашықтығы бизнеске технологияның артықшылықтарын көрсетеді және оны енгізуге қарсылықты барынша азайтады. 3. Транзакцияларды қадағалау мүмкіндігі жаһандық оқиғалардан туындаған мәселелерді шешуге көмектеседі.	2. Бизнеске блокчейн технологиясының мүмкіндіктері туралы ақпарат беру үшін презентациялар бағдарламасын әзірлеу. 3. Әлемдік тәжірибеде блокчейннің жаһандық проблемаларды шешуге көмектесетіні туралы халыққа арналған ақпараттық материалдарды әзірлеу.
W – T / Экономикалық	Қауіптерді азайту үшін әлсіз жақтарды қалай азайтуға болады? 1. Заңнамаға қажетті өзгерістер енгізу мүдделі тараптар арасында консенсусқа қол жеткізе алмау қаупін азайтады. 2. Блокчейн технологиясын мемлекеттік ақпараттық жүйелермен интеграциялау бойынша зерттеулердің нәтижелері күткенді ақтамауы қаупін азайтады.	1. Қазақстандағы блокчейн технологиясын дамытуға бағытталған заңнамалық актілерге толықтырулар мен өзгертулер енгізу. 2. Ұлттық компаниялармен және арнайы қорлармен бірлесіп блокчейн технологияларын зерттеуді қаржыландыру жүйесін (ғылыми гранттар бөлу) әзірлеу.

* [8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жүргізілген SWOT және PEST талдаулары IT-индустрия мен мемлекеттік басқару саласының жұмыс істеуінің осы кезеңінде мемлекеттік басқару саласында блокчейн технологиясын тиімді енгізуге кедергі келтіретін белгілі бір проблемалардың бар екенін көрсетті. Бұл мәселелерге мыналар жатады:

- блокчейн технологиясын қолдануды заңнамалық реттеудің жетілмегендігі;
- мемлекеттік қолдаудың әлсіздігі;
- таратылған желіде ақпаратты сақтаудың жоғары құны;
- жеткіліксіз зерттеулер мен іске асырылған жобалар.

Дегенмен, PEST талдауының нәтижелері әлеуметтік факторлар бұл технологияның мемлекеттік басқарудың әртүрлі салаларында өзектілігін жалғастыру ықтималдығының жоғары екенін болжайды. Талдау көрсеткендей, қазірдің өзінде бірқатар заң жобалары қабылданып, блокчейн қауымдастығы қалыптасқанымен, Қазақстанда блокчейн технологиясын дамытудың белсенді кезеңі мен кең ауқымды қолдану әлі жүзеге аспай отыр.

Қорытынды. Қазақстанда блокчейн жобалары негізінен пилоттық форматта жүзеге асырылады. Мемлекеттік органдардың қызметіне блокчейн технологиясын енгізу үрдісін қиындататын белгілі кедергілер бар. Олардың қатарында осы саланы нормативтік реттеудің жетілдірілмегендігі және экономика мен үкіметтің әртүрлі секторларында блокчейн технологиясын пайдалануды стандарттау бойынша бірыңғай көзқарастың жоқтығы жатады. PEST-талдау мемлекеттік басқаруға блокчейн технологиясын енгізуге айтарлықтай әсер ететін бірнеше факторларды анықтауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, блокчейн жобалары ұлттық ақпараттық қауіпсіздік талаптарына бейімделуі керек. Сондай-ақ, блокчейн платформаларын әзірлеу мен енгізудің жоғары құнын атап өткен жөн және бұл мәселені шешу мемлекеттік секторда және экономиканың әртүрлі секторларында пилоттық блокчейн жобаларын әзірлеу және іске асыруда мемлекеттік қолдау көрсету шараларын қабылдау болуы мүмкін.

Мақала 2023-2025 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобалар бойынша гранттық қаржыландыру шеңберінде Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің тапсырысы бойынша ИРН АР19679658 «Қазақстан Республикасында блокчейн технологиясын қолдануды құқықтық реттеу: теория және тәжірибе» тақырыбы бойынша дайындалды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Беррихилл Дж., Буржери Т., Хэнсон Э. Тізбексіз блокчейндер: блокчейн технологиясы және оны мемлекеттік секторда пайдалану. – 2020.
2. Накомато С. Биткойн: тең дәрежелі цифрлық қолма-қол ақша жүйесі [Электронды ресурс]. – 2008. – URL: https://bitcoin.org/files/bitcoin-paper/bitcoin_ru.pdf.

3. Момо Ф.С., Скьяви Г.С., Бер А., Лусена П. Бизнес модельдер және блокчейн: не өзгеруі мүмкін? // Заманауи басқару. – 2019. – Т. 23. – № 2. – Б. 228-248.
4. Формигони Филью Дж.Р., Брага А.М., Леал Р.Л. Блокчейн технологиясы: шолу [Электронды ресурс] // Гарвардтық бизнес-шолу. – 2017. – Т.6. – № 2. – 6 б. – URL: <https://www.cpqd.com.br/wp-content/uploads>.
5. Зейнельгабдин А.Б., Ахметбек Е.Е. Криптовалюта және блокчейн технологиясы – заманауи экономиканың жаңа шындығы // Экономика: стратегия и практика. – 2020. – №3(15). – Б. 111-125.
6. Слейтер Р. Мемлекеттік қызметтер қосымшалары блокчейнді пайдаланады [Электронды ресурс]. – URL: <https://www.digitalmarketnews.com/140-government-services>.
7. Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы. «Цифрлық Қазақстан» Мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы. 2017 жылғы 12 желтоқсанда бекітілді. № 827 // URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>.
8. Қазақстан блокчейннің енгізілуінен қорқады [Электронды ресурс]. – URL: <https://ism.kz/gosudarstvo-riskuet-poteryat-kontrol-nad-nalogovoj-bazoj>.

REFERENCES

1. Berrihill Dj., Byrjeri T., Henson E. Tizbeksiz blokcheinder: blokchein tehnologiiiasy jane ony memlekettik sektorda paidalany [Blockchains unchained: Blockchain technology and its use in the public sector]. – 2020 [in Kazakh].
2. Nakamoto S. Bitkoin: ten darejeli tsifirlyq qolma-qol aqsha juiesi [Bitcoin: a digital peer-to-peer cash system] [Elektrondy resyrs]. – 2008. – URL: https://bitcoin.org/files/bitcoin-paper/bitcoin_ru.pdf [in Kazakh].
3. Momo F.S., Skiavi G.S., Ber A., Lysena P. Biznes modelder jane blokchein: ne ozgeryi mumkin? [Business models and blockchain: What can change?] // Zamanayi basqary. – 2019. – Т. 23. – № 2. – Б. 228-248 [in Kazakh].
4. Formigoni Filyu Dj.R., Braga A.M., Leal R.L. Blokchein tehnologiiiasy: sholy [Tecnologia blockchain: Uma visão geral] [Elektrondy resyrs] // Garvardtyq biznes-sholy. – 2017. – Т.6. – № 2. – 6 б. – URL: <https://www.cpqd.com.br/wp-content/uploads> [in Kazakh].
5. Zeinelgabdin A.B., Ahmetbek E.E. Kriptovaliyta jane blokchein tehnologiiiasy – zamanayi ekonomikanyn jana shyndygy [Cryptocurrency and blockchain technology - the new reality of the modern economy] // Ekonomika: strategiia i praktika. – 2020. – №3(15). – Б. 111-125 [in Kazakh].
6. Sleiter R. Memlekettik qyzmetter qosymshalary blokcheindi paidalanady [Government Services Applications Are Using Blockchain] [Elektrondy resyrs] // URL: <https://www.digitalmarketnews.com/140-government-services> [in Kazakh].
7. Qazaqstan Respyblikasy Ukimetinin qaylysy. «Tsifirlyq Qazaqstan» Memlekettik bagdarlamасыn bekity tyraly. 2017 jylgy 12 jeltoqsanda bekitildi. № 827 [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan. On approval of the State Program «Digital Kazakhstan»: approved. December 12, 2017, No. 827]. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> [in Kazakh].
8. Qazaqstan blokcheinnin engizilyinen qorqady [Kazakhstan fears the introduction of blockchain] [Elektrondy resyrs]. – URL: <https://ism.kz/gosudarstvo-riskuet-poteryat-kontrol-nad-nalogovoj-bazoj> [in Kazakh].

Сабыржан А., Ильясова Г.А., Орынбасарова Е.Д.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ БЛОКЧЕЙН В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

Актуальность исследования обусловлена бурным развитием и внедрением новых цифровых технологий практически во все сферы человеческой деятельности. Сегодня цифровые технологии становятся одним из главных трендов мировой экономики. Их массовое продвижение качественно изменит жизнь людей и побудит правительства стран работать над развитием социальной и экономической сфер их жизни. Принято считать, что внедрение цифровых технологий существенно повысит эффективность жизни не только отдельных людей, но и мировой экономики в целом.

В статье рассматривается текущая ситуация с использованием технологии блокчейн в Республике Казахстан. Также было дополнено и уточнено понятие блокчейна, выявлены его социально-экономические проблемы, а также определена неадекватность его односторонней оценки. На основе статистических данных были проанализированы преимущества и недостатки технологии блокчейн. Выявлены экономические и социальные факторы, влияющие на возникновение проблем применения технологии блокчейн. В статье на основе результатов SWOT- и PEST-анализа разработан план действий по устранению риска внедрения технологии блокчейн в систему государственного управления Казахстана. Использование SWOT, PEST-анализа и методов сравнительного анализа позволило выявить перспективные области применения технологии блокчейн, а также основные преимущества и недостатки.

Sabyrzhan A., Ilyassova G., Orynbassarova Y.

**SOCIO-ECONOMIC ISSUES OF APPLYING BLOCKCHAIN TECHNOLOGY
IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

The relevance of the study is due to the rapid development and implementation of new digital technologies in almost all spheres of human activity. Today, digital technologies are becoming one of the main trends in the global economy. Their massive promotion will qualitatively change people's lives and encourage governments to work on developing the social and economic spheres of their lives. It is generally accepted that the introduction of digital technologies will significantly increase the efficiency of life not only for individuals, but also for the global economy as a whole.

The article discusses the current situation with the use of blockchain technology in the Republic of Kazakhstan. The concept of blockchain was also expanded and clarified, its socio-economic problems were identified, and the inadequacy of its one-sided assessment was determined. Based on statistical data, the advantages and disadvantages of blockchain technology were analyzed. Economic and social factors influencing the emergence of problems in the use of blockchain technology have been identified. In the article, based on the results of SWOT and PEST analysis, an action plan has been developed to eliminate the risk of introducing blockchain technology into the public administration system of Kazakhstan. The use of SWOT, PEST analysis and comparative analysis methods allowed us to identify promising areas of application of blockchain technology, as well as the main advantages and disadvantages.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).2
 УДК 336.14 (574)
 ГРНТИ 06.73.15

Ж.О. Лукпанова*, к.э.н., асоц. профессор¹
 Р.К. Берстембаева, к.э.н., асоц. профессор¹
 Д.А. Тлеужанова, к.э.н., асоц. профессор²
 О.В. Мисник, магистр, ст. преподаватель¹
Esil University, г. Астана, Казахстан¹
Казахский агротехнический исследовательский
университет имени С. Сейфуллина,
г. Астана, Казахстан²
 * – основной автор (автор для корреспонденции)
 e-mail: zhanar_or@mail.ru

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ НЕРАВЕНСТВО В СТРАНЕ И ОТДЕЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА НЕГО

Статья посвящена актуальным вопросам, влияющим на социальное неравенство в стране, анализу уровня доходов населения и растущей бедности. Результаты данного исследования показывают, что социально-экономическое неравенство является источником растущей бедности, поскольку, не решив вопросы неравномерного распределения доходов, никогда не решатся проблемы с бедностью в стране. Многие государства и представители власти недооценивают тот факт, что вопрос справедливого и равномерного распределения общественного пирога, иногда намного важнее, чем инвестиционный климат и рост валового внутреннего продукта.

Авторами рассмотрены вопросы социально-экономического неравенства в доходах и имуществе, а также проблема бедности, рост которой значительно усилился в период пандемии. В статье раскрыты основные факторы, влияющие на рост и снижение социально-экономического неравенства. В результате исследования представлена структура денежных расходов домохозяйств, а также проведен сравнительный анализ структуры доходов населения ниже величины прожиточного минимума и ниже стоимости продовольственной корзины в региональном разрезе, позволяющий дать оценку уровню социально-экономического неравенства населения в Республике Казахстан.

По результатам исследования представлены направления и инструменты снижения социального неравенства путем совершенствования действующего законодательства, а также финансового механизма борьбы с бедностью.

Ключевые слова: *социально-экономическое неравенство, уровень жизни, прожиточный минимум, потребительская корзина, уровень бедности, реальные доходы, доходы населения, региональная дифференциация, домохозяйства, неравенство доходов.*

Кілт сөздер: *әлеуметтік-экономикалық теңсіздік, өмір сүру деңгейі, күнкөріс деңгейі, тұтыну қоржыны, кедейлік деңгейі, нақты кірістер, халықтың кірістері, аймақтық саралау, үй шаруашылықтары, табыс теңсіздігі.*

Keywords: *socio-economic inequality, standard of living, subsistence minimum, consumer basket, poverty level, real incomes, incomes of the population, regional differentiation, households, income inequality.*

Введение. Сегодня, несмотря на общемировой рост благосостояния общества, несправедливое распределение богатства приводит к тому, что богатые становятся богаче, а бедные еще больше беднеют. По данным Credit Suisse, 1% взрослого самого богатого населения земли владеет 45% всего мирового богатства. Это в свою очередь приводит к снижению реальных доходов среднего слоя общества [1].

На разницу доходов населения влияют многие факторы. Одними из основных причин неравенства в обществе считаются государственная и социально-экономическая политика, финансово-кредитная и налогово-бюджетная политика, наличие тех или иных социальных программ, региональная дифференциация, уровень образованности общества, знаний и компетенций населения, активность предпринимательского сектора, самосознание общества, цели и амбиции людей, и даже личные качества каждого человека.

В Казахстане оценка бедности проводится на основе расчёта прожиточного минимума. Однако вследствие глобального экономического кризиса и усложнения влияния многочисленных факторов данный подход объективно устарел. В реальной действительности показатели уровня жизни населения, объема и структуры доходов и расходов домохозяйств, а также критерии уровня

бедности отстают от статистических данных, что еще более актуализирует тему исследования и вызывает необходимость корректировки методики оценки бедности.

Целью исследования является оценка социального уровня в Казахстане и выявление факторов, влияющих на него.

В работе были использованы следующие методы исследования: системный, метод экономико-статистической обработки данных, экспертной оценки, метод многомерного сравнительного анализа уровня социального неравенства в разрезе регионов Казахстан и по республике в целом. Информационную базу исследования составили труды зарубежных и отечественных исследователей, законодательные и нормативно-правовые акты, а также официальные издания.

Обзор литературы. Изучению проблем бедности посвящено большое количество исследований. Научные основы повышения уровня жизни в условиях роста мировой экономики были заложены известными учёными, в числе которых А. Атkinson, Дж. Грир, Т. Калан, А. Сен, Дж. Фостер и другие. В исследованиях современных зарубежных авторов проблемы бедности исследуются преимущественно с точки зрения социального обеспечения [2,3,4]. При этом в исследованиях преобладает субъективный подход, связанный с особенностями той или иной страны.

Казахстанские исследователи также внесли свой определенный вклад в изучение проблем бедности. Так, авторы Алиев М.К., Абдурахманов М.А., опираясь на статистические данные, дают оценку социально-экономического положения регионов республики, в тоже время, не уделяя должного внимания проблемам бедности [5]. Алибекова А.К., Хамбар Б., Кулубекова А.Ж. проводят критическую оценку действующей практики оценке человеческого капитала, при этом исследуя индикаторы Устойчивого развития, авторами не дана оценка проблемам повышения уровня жизни населения [6].

Конуспаева А.Т., Утегенова Ж.С., Какимов С.К., Жумагулова А.К., исследуя вопросы необходимости регулирования доходов населения, рекомендуют увеличение социальных расходов и снижение налоговой нагрузки [7]. На наш взгляд, данные рекомендации несколько противоречат друг другу. Результатом развития теории и методологии оценки уровня жизни является подход, принятый в мировой практике на основе оценки прожиточного минимума и продовольственной корзины.

Таким образом, внимание к проблеме бедности и регулированию доходов населения остается повышенным, однако причины социального неравенства и возможности его регулирование остаются не до конца исследованными.

Основная часть. В Казахстане в числе мер по обеспечению социальной стабильности и экономического развития общества и региона большая роль отводится проблеме снижения бедности. Несмотря на систему экономических рычагов и механизмов, действующих в республике, проблема бедности остается до сих пор актуальной. Так, по оценке Всемирного Банка, доля бедного населения в Казахстане составляет 15,5%. На долю одного процента взрослых граждан с самыми большими доходами в 2021 году приходилось 15% всех доходов, и почти столько же - около 16% - приходилось на долю беднейшей половины населения. Неравенство в распределении богатства еще больше усугубляется тем, что на долю самого богатого процента населения приходится почти 30% богатства, а на долю беднейшей половины – только 5% [8]. По данным Международного валютного фонда Казахстан занял 61 место в рейтинге самых богатых и бедных стран мира, обогнав Беларусь, Китай, Узбекистан и Кыргызстан, уступив одну позицию России [9].

Вследствие замедления экономического роста и усиления инфляции происходит отставание уровня заработной платы от роста цен, что обуславливает снижение реальных доходов населения [10].

В структуре расходов домашних хозяйств удельный вес продовольственных товаров вырос за период 2017-2022 годы с 46,7% до 53,9% в 2020 году, к концу периода наблюдается некоторое снижение до 51,3% (в соответствии с рисунком 1). Это происходит на фоне снижения доли платных и прочих услуг, а также непродовольственных товаров. При этом наименее обеспеченные 40% граждан страны расходуют на продукты питания 59%. В период пандемии большинство населения едва сводили концы с концами. Рост уровня инфляции обусловил также снижение не только доходов от трудовой деятельности, но и социальных выплат, что усугубило ситуацию в малообеспеченных семьях, живущих на социальные пособия.

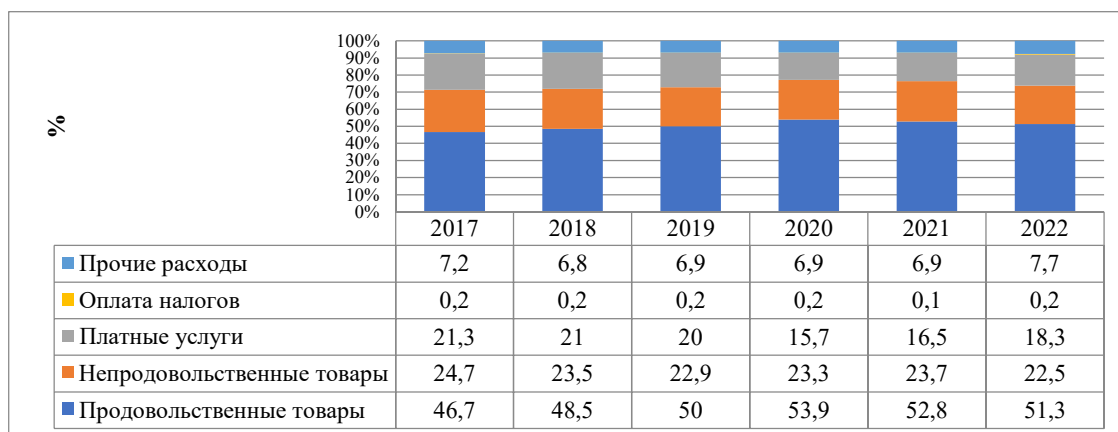

Рисунок 1. Структура денежных расходов домохозяйств в РК за 2017-2022 годы, в %*
* Составлен авторами на основе данных Бюро Национальной статистики РК

Для оценки уровня бедности используют ряд показателей, которые подразделяются на национальные и международные. Для международных сравнений рекомендованы 2 показателя черты бедности: 3,2 доллара в день на человека для стран с уровнем дохода ниже среднего и 5,5 долларов в день для государств с уровнем доходов выше среднего. При этом по оценке Всемирного Банка Казахстан относится к странам с уровнем дохода выше среднего и в 2021 году черта бедности для нашей страны составила 1103 тенге на человека в день [8].

Национальным показателем черты бедности в Казахстане определен 70%-ый размер от величины прожиточного минимума [11], который представляет собой некий минимальный уровень дохода в расчёте на одного человека и устанавливается как величина стоимости минимальной потребительской корзины. Она включает расходы на продовольственные и непродовольственные товары. Необходимо отметить, что структура прожиточного минимума претерпела изменения за последние годы. С 1 января 2018 года доля непродовольственных товаров составляет 45% величины прожиточного минимума. При этом состав потребительской корзины существенно различается по странам. В Казахстане на сегодняшний день минимальная потребительская корзина включает 43 наименования пищевых продуктов, ранее она включала всего 20 наименований.

Величина прожиточного минимума в 2022 году в Казахстане составила 37389 тенге, соответственно, черта бедности в 70% составляет 26 172 тенге. При этом как видно из представленных данных (рисунок 2), доля населения республики, имеющего доходы ниже прожиточного минимума, выросла с 2,7% в 2017 году до 5,2% в 2022 году. Это связано с отставанием номинальных доходов от уровня инфляции, ростом безработицы в период пандемии, сокращением количества самозанятых, а также со снижением активности предпринимательского сектора, оказывающего значительное влияние на занятость населения. В тоже время доля населения, имеющего доходы ниже стоимости продовольственной корзины, относительно стабильна и составляет в среднем 0,1% от общего количества населения республики.

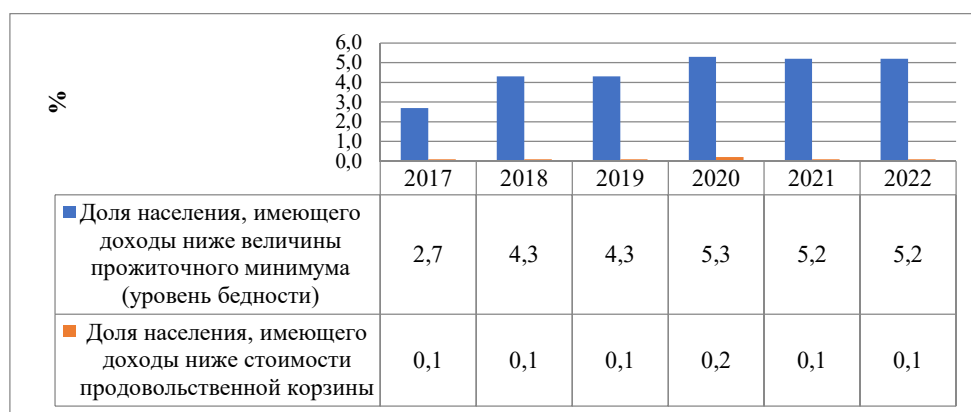

Рисунок 2. Оценка уровня бедности в Республике Казахстан за 2017-2022 годы, в %*
* Составлен авторами на основе данных Бюро Национальной статистики РК

Оценка уровня бедности в региональном разрезе (таблицы 1,2) позволяет сделать следующие выводы.

Анализируя динамику удельного веса населения, имеющего доходы ниже величины прожиточного минимума, следует отметить рост показателя по всем регионам Казахстана (таблица 1).

Таблица 1

Доля населения РК, имеющего доходы ниже величины прожиточного минимума, в %*

Наименование региона	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.
Республика Казахстан	2,7	4,3	4,3	5,3	5,2
Ақмолинская	2,9	4,2	4,3	5,9	6,4
Ақтөбінская	1,9	2,9	3,0	3,5	3,7
Алматынская	2,4	3,7	2,9	4,0	4,2
Атырауская	2,8	2,5	2,5	3,0	3,3
Западно-Казахстанская	2,7	3,2	3,7	3,9	4,4
Жамбылская	3,5	4,6	4,8	5,8	5,3
Қарағандынская	1,6	2,3	2,5	3,0	3,2
Қостанайская	2,4	4,1	3,4	3,5	3,4
Қызылордынская	3,0	4,9	4,9	5,8	5,5
Мангистауская	3,3	4,9	4,3	5,7	8,6
Южно-Казахстанская	5,0	-	-	-	-
Павлодарская	1,7	3,1	3,8	3,9	3,9
Северо-Казахстанская	3,3	4,7	5,6	6,7	5,5
Туркестанская	6,6	10,6	10,8	12,2	9,8
Восточно-Казахстанская	1,8	6,3	6,2	6,5	5,5
г. Нур-Султан	0,8	0,9	1,1	1,5	2,2
г. Алматы	1,0	2,8	2,8	4,9	5,2
г.Шымкент	0,2	2,5	2,8	5,0	5,5

* Составлена авторами на основе данных Бюро Национальной статистики РК

** Данные за 2013-2017 годы пересчитаны в связи с разделением Южно-Казахстанской области на г. Шымкент и Туркестанскую область

Среди регионов республики, в которых данный показатель превышает средне республиканское значение – Ақмолинская, Жамбылская, Мангистауская, Туркестанская область и г. Шымкент. Наиболее благоприятная ситуация складывается в Ақтөбінской, Атырауской, Қарағандынской, Қостанайской, Павлодарской областях и в г. Нурсултане (ныне г. Астана). На наш взгляд, данный факт объясняется тем, что это регионы, в которых развита промышленность и предпринимательская деятельность, решающим фактором является занятость населения высокопроизводительным трудом. В регионах же с высоким уровнем бедности, на наш взгляд, проживают многодетные семьи, ориентированные на получение социальных пособий от государства. Высокий уровень бедности в Мангистауской области объясняется, на наш взгляд, не только социально-демографическими факторами, но и высоким уровнем цен на продукты питания в данном регионе. При этом ситуация в городах и сельской местности еще более обостряется. Социальное неравенство обуславливает разный уровень доступности в продуктах питания.

Несмотря на то, что расчётная величина прожиточного минимума очень низка, в республике по официальным данным за 2021 год зафиксировано 998 тыс. человек с доходами ниже прожиточного минимума. По неофициальным данным, этот показатель превышает 1,5 млн. человек.

Другим важным критерием оценки крайней бедности является сравнение доходов населения со стоимостью продовольственной корзины. Если величина продовольственных товаров составляет 55% стоимости потребительской корзины, то данный показатель составляет 20 563 тенге на человека.

По оценкам экспертов в 2021 году 4,7 тыс. домохозяйств в республике имели доходы ниже стоимости продовольственной корзины. Численность граждан, проживающих в этих домохозяйствах, составила 28,1 тыс. человек. При этом большинство из них проживает в многодетных семьях [12].

Таблица 2

Доля населения РК, имеющего доходы ниже стоимости продовольственной корзины, в %*

Наименование региона	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.
Республика Казахстан	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1
Акмолинская	0,2	0,3	0,2	0,3	0,5
Актюбинская	...	...	0,1	...	...
Алматинская	...	0,1	0,1	0,2	0,1
Атырауская	...	...	...	...	...
Западно-Казахстанская	0,2	0,1	...	...	...
Жамбылская	0,1	...	0,1	0,1	0,2
Карагандинская	0,1	0,1	0,2	0,4	0,2
Костанайская	0,1	0,4	0,2	...	0,1
Кызылординская	...	...	0,1	...	0,1
Мангистауская	...	0,4	0,2	0,2	0,5
Южно-Казахстанская	0,1	-	-	-	-
Павлодарская	...	...	0,0	0,2	...
Северо-Казахстанская	0,6	0,1	0,1	0,2	...
Туркестанская	0,2	0,2	0,1	0,3	0,2
Восточно-Казахстанская	0,8	0,4	0,4	0,2	0,0
г. Нур-Султан	...	0,1	...	...	0,1
г. Алматы	0,1	0,1	0,0	0,2	0,3
г.Шымкент	...	...	...	...	...

* Составлена авторами на основе данных Бюро Национальной статистики РК

** Данные за 2013-2017 годы пересчитаны в связи с разделением Южно-Казахстанской области на г. Шымкент и Туркестанскую область

Региональная картина крайней бедности складывается также неравномерно. Как видно из представленных данных, доля населения, имеющего доходы ниже стоимости продовольственной корзины, выросла в Акмолинской, Мангистауской областях и городе Алматы. Больше всего семей с доходами ниже стоимости продовольственной корзины проживает в Алматы: 869 домохозяйств. Что характерно, несмотря на снижение количества семей на 1,4%, численность граждан, проживающих в этих домохозяйствах, выросла за год на 47,5%. В Акмолинской области зафиксировано 1348 семей с численностью населения, которое в них проживает, - 6,5 тыс.человек, прирост за год составил 52,5%. Далее следует Мангистауская область, в которой проживает 3,4 тыс. человек (789 домохозяйств), здесь прирост еще более существенный – 52,6%.

Следует обратить внимание и на различия в показателях материального благополучия, которые в сельской местности, где доступ ко многим услугам ограничен, значительно ниже по сравнению с городом (рисунок 3). При этом за период с 2017 года по 2021 год уровень бедности в сельской местности продолжает расти несмотря на увеличение показателя прожиточного минимума, роста номинальных доходов с 83710 тенге в 2017 году до 130616 тенге в 2021 году, а также ежегодное увеличение расходов государства на социальную поддержку и социальное обеспечение [13].

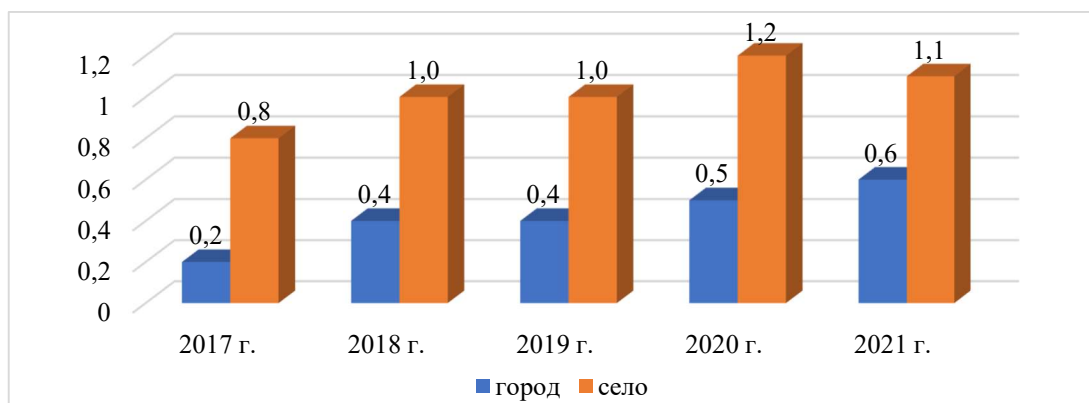

Рисунок 3. Показатели бедности в Республике Казахстан за 2017-2021 годы, в %*

* Составлен авторами на основе данных Бюро Национальной статистики РК

Сложная совокупность внешних и внутренних факторов с учётом специфики казахстанской экономики, характеризующейся сырьевой направленностью, негативно отражается на социально-экономическом развитии страны. Рост цен на сырьё, энергию и другие факторы предпринимательской деятельности, влекут за собой удорожанием продуктов питания, что снижает их доступность для многих граждан. На фоне роста цен реальные доходы домохозяйств снижаются, так как уровень заработной платы отстаёт от уровня инфляции в стране.

Таким образом, усугубление проблем с бедностью в республике вызывает необходимость принятия кардинальных мер по её снижению.

Одним из решений растущего неравенства доходов является налогово-бюджетная политика, за счет которой осуществляется государственное финансирование сфер здравоохранения, образования, социального обеспечения низкого слоя населения. Кроме того, налоговая политика является прямым инструментом перераспределения доходов и богатства в обществе.

Как известно, в Казахстане система налогообложения и уровень налогообложения (виды и ставки налогов) одинаковы, а уровень собираемости налогов в бюджете отличается, это зависит от развития того или иного региона, области, города, района и т.д. Влияние налогов на рост или снижение социального неравенства является объектом нашего дальнейшего исследования.

Для решения комплекса проблем, направленных на борьбу с бедностью, необходим комплексный подход, предполагающий организационные, законодательные, финансовые механизмы. В частности, считаем целесообразным:

- с целью создания действенных гарантий государства для нейтрализации социальных рисков следует пересмотреть методику оценки потребительской корзины;
- в законодательном порядке установить черту бедности по величине прожиточного минимума, как это принято в большинстве стран и рекомендовано международными экспертами;
- повышение доходов населения на основе активизации предпринимательства, с этой целью необходимы действенные рычаги и стимулы;
- разработка государственных программ по содействию занятости молодёжи;
- повышение ответственности местных исполнительных органов за поддержание уровня безработицы в минимальном размере, с этой целью следует развивать региональные центры занятости;
- в целях нивелирования социального неравенства следует повысить величину необлагаемого минимума по индивидуальному подоходному налогу, а также дифференцировать его ставки в соответствии с уровнем доходов граждан.

Заключение. Проведенное исследование показало, что действующая практика оценки уровня бедности не соответствует реальному положению дел и не может служить объективной основой для расчёта социальных выплат.

Борьба с бедностью требует пересмотра методики её оценки. На наш взгляд, прежде всего, необходима корректировка состава потребительской корзины. Поскольку прожиточный минимум служит ориентиром для расчёта социальных выплат и оценки уровня бедности, современная практика его оценки не выдерживает никакой критики, так как не отражает реального положения дел. Для объективной оценки бедности необходим тщательный анализ не только состава и количества продуктов питания, но и уровня цен на них с учётом дифференциации регионов республики. К тому же значительна разница между данным показателем в городской и сельской местности.

Реализация данных мер будет содействовать комплексному решению проблем снижения бедности и позволит нивелировать социальные риски, так как безработица и бедность могут иметь негативные последствия в виде роста преступности и обострения социальных конфликтов.

Статья подготовлена в рамках научного проекта AP19678553 «Налоговые инструменты нивелирования социального неравенства в Республике Казахстан» по грантовому финансированию по научным и (или) научно-техническим проектам на 2023-2025 годы МНВО РК.

ЛИТЕРАТУРА

1. Global Wealth Databook // Research Institute. – Credit Suisse Group AG. – 2018. – 167 p.
2. Yu L., Rong Li., Yun X. The effects of social security expenditure on reducing income inequality and rural poverty in China // Journal of Integrative Agriculture. – 2021. – Vol. 20 (4). – P. 1060-1067.

3. Navruz-Zoda B. Mono-economic model of poverty reduction // Scientific Reports of Bukhara State University. – 2021. – Vol. 5(2). – P. 251-264.
4. Yu Y., Huang J. Poverty Reduction of Sustainable Development Goals in the 21st Century: A Bibliometric Analysis // Frontiers in Communication. – 2021. – Vol. 6. – P. 1-14.
5. Алиев М.К., Абдурахманов М.А., Бекжанова Т.К., Жуматаева Б.А. Многомерный анализ регионального неравенства в Республике Казахстан // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2020. – №1. – С. 149-157.
6. Алибекова А.К., Хамбар Б., Кулубекова А.Ж. Роль человеческого капитала в обеспечении устойчивого развития // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2022. – №3. – С. 289-296.
7. Конуспаева А.Т., Утегенова Ж.С., Какимов С.К., Жумагулова А.К. Необходимость регулирования доходов населения Казахстана // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2022. – №3. – С. 309-315.
8. Всемирный банк оценил уровень бедности в Казахстане [Электронный ресурс]. – URL: <https://kapital.kz/economic/vsemirnyy-bank-otsenil-uroven-bednosti-v-kazakhstane-2.html>.
9. Казахстан занял 61-место в списке самых богатых и бедных стран мира [Электронный ресурс]. – URL: <https://bizmedia.kz/2023/05/02/kazahstan-zanyal-61-e-mesto-v-spiske-samyh-bogatyh-i-bednyh-stran-mira/>.
10. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Комплексного плана «Программа повышения доходов населения до 2029 года»: утв. 14 апреля 2022 года, № 218 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000218>.
11. Berstembayeva R., Niyazbekova Sh., Kaldenova G. Evaluation of Poverty and Measures to Reduce It // Lecture Notes in Networks and Systems. – 2021. – Vol. 155. – P. 99-106.
12. Почти миллион казахстанцев – бедные. Честный анализ [Электронный ресурс]. – URL: <https://bizmedia.kz/2022/04/19/pochti-1-million-kazahstanczev-bednye>.
13. Уровень жизни населения в Казахстане [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/publication/7>.

REFERENCES

1. Global Wealth Databook // Research Institute. – Credit Suisse Group AG. – 2018. – 167 p.
2. Yu L., Rong Li., Yun X. The effects of social security expenditure on reducing income inequality and rural poverty in China // Journal of Integrative Agriculture. – 2021. – Vol. 20 (4). – P. 1060-1067.
3. Navruz-Zoda B. Mono-economic model of poverty reduction // Scientific Reports of Bukhara State University. – 2021. – Vol. 5(2). – P. 251-264.
4. Yu Y., Huang J. Poverty Reduction of Sustainable Development Goals in the 21st Century: A Bibliometric Analysis // Frontiers in Communication. – 2021. – Vol. 6. – P. 1-14.
5. Aliev M.K., Abdurahmanov M.A., Bekzhanova T.K., Zumataeva B.A. Mnogomernyj analiz regional'nogo neravenstva v Respublike Kazahstan [Multidimensional analysis of regional inequality in the Republic of Kazakhstan] // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – 2020. – №1. – S. 149-157 [in Russian].
6. Alibekova A.K., Hambar B., Kulubekova A.ZH. Rol' chelovecheskogo kapitala v obespechenii ustojchivogo razvitiya [The role of human capital in ensuring sustainable development] // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – 2022. – №3. – S. 289-296 [in Russian].
7. Konuspaeva A.T., Utegenova Zh.S., Kakimov S.K., Zhumagulova A.K. Neobhodimost' regulirovaniya dohodov naseleniya Kazahstana [The need to regulate the income of the population of Kazakhstan] // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – 2022. – № 3. – S. 309-315 [in Russian].
8. Vsemirnyj bank ocenil uroven' bednosti v Kazahstane [The World Bank assessed the level of poverty in Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://kapital.kz/economic/109672/vsemirnyy-bank-otsenil-uroven-bednosti-v-kazakhstane-2.html> [in Russian].
9. Kazahstan zanyal 61-mesto v spiske sa.myh bogatyh i bednyh stran mira [Kazakhstan took 61st place in the list of the richest and poorest countries in the world] [Elektronny resurs]. – URL: <https://bizmedia.kz/2023/05/02/kazahstan-zanyal-61-e-mesto-v-spiske-samyh-bogatyh-i-bednyh-stran-mira/> [in Russian].

10. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan. Ob utverzhdenii Kompleksnogo plana «Programma povysheniya dohodov naseleniya do 2029 goda: utv.14 aprelya 2022 goda, № 218» [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan. On approval of the Comprehensive Plan «Program for increasing population incomes until 2029»: approved April 14, 2022, No. 218] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000218> 26.07.2023 [in Russian].

11. Berstembayeva R., Niyazbekova Sh., Kaldenova G. Evaluation of Poverty and Measures to Reduce It // Lecture Notes in Networks and Systems. – 2021. – Vol. 155. – P. 99-106.

12. Pochti million kazahstanczev – bednye. Chestnyj analiz [Almost a million Kazakhstanis are poor. Honest analysis] [Elektronny resurs]. – URL: <https://bizmedia.kz/2022/04/19/pochti-1-million-kazahstanczev-bednye> [in Russian].

13. Uroven' zhizni naseleniya v Kazahstane [Standard of living of the population in Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/publication/7> [in Russian].

Лұқпанова Ж.О., Берстембаева Р.К., Тлеужанова Д.А., Мисник О.В.

ЕЛДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕҢСІЗДІК ЖӘНЕ ОҒАН ӘСЕР ЕТЕТІН ЖЕКЕЛЕГЕН ФАКТОРЛАР

Аннотация

Мақала елдегі әлеуметтік теңсіздікке, халықтың табыс деңгейін талдауға, өсіп келе жатқан кедейлікке әсер ететін өзекті мәселелерге арналған. Осы зерттеудің нәтижелері әлеуметтік-экономикалық теңсіздік, өсіп келе жатқан кедейліктің көзі болып табылатындығын көрсетеді, өйткені кірістерді біркелкі бөлу мен елдегі кедейлік мәселелерін ешқашан шешпейді. Көптеген мемлекеттер мен билік өкілдері қоғамдық ой пікірдің әділ және біркелкі мәселе екенін бағаламайды, ол кейде инвестициялық климат пен жалпы ішкі өнімнің өсуіне қарағанда әлдеқайда маңызды.

Авторлар кірістер мен мүліктердегі әлеуметтік-экономикалық теңсіздік мәселелерін, сондай-ақ пандемия кезінде айтарлықтай өскен кедейлік мәселесін қарастырды. Мақалада әлеуметтік-экономикалық теңсіздіктің өсуіне және төмендеуіне әсер ететін негізгі факторлар көрсетілген. Зерттеу нәтижесінде үй шаруашылықтарының ақшалай шығыстарының құрылымы ұсынылды, сондай-ақ Қазақстан Республикасындағы халықтың әлеуметтік-экономикалық теңсіздігінің деңгейіне баға беруге мүмкіндік беретін өңірлік бөліністегі ең төменгі күн көріс деңгейінен төмен және азық-түлік себетінің құнынан төмен, халық табыстарының құрылымына саластырмалы талдау жүргізілді.

Зерттеу нәтижелері бойынша қолданыстағы заңнаманы, сондай-ақ кедейлікпен күресудің қаржылық тетігін жетілдіру арқылы әлеуметтік теңсіздікті төмендетудің бағыттары мен құралдары ұсынылған.

Lukpanova Zh., Berstembayeva R., Tleuzhanova D., Misnik O.

SOCIO-ECONOMIC INEQUALITY IN THE COUNTRY AND INDIVIDUAL FACTORS AFFECTING IT

Annotation

The article is devoted to topical issues affecting social inequality in the country, the analysis of the income level of the population and growing poverty. The results of this study show that socio-economic inequality is a source of growing poverty, because without solving the issues of uneven income distribution, the problems with poverty in the country will never be solved. Many states and government officials underestimate the fact that the issue of a fair and even distribution of the public pie is sometimes much more important than the investment climate and the growth of gross domestic product.

The authors consider the issues of socio-economic inequality in income and property, as well as the problem of poverty, the growth of which has significantly increased during the pandemic. The article reveals the main factors influencing the growth and reduction of socio-economic inequality. As a result of the study, the structure of household monetary expenditures is presented, as well as a comparative analysis of the structure of income of the population below the subsistence minimum and below the cost of the food basket in the regional context, which allows us to assess the level of socio-economic inequality of the population in the Republic of Kazakhstan.

According to the results of the study, the directions and tools for reducing social inequality by improving the current legislation, as well as the financial mechanism for combating poverty are presented.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).3
УДК 351.711
ГРНТИ 06.56.45

Б.Т. Череева*, PhD, и.о. доцента¹
Г.Ы. Бекенова, к.э.н., ассоц. профессор²
Б.Н. Абилкасова, магистр, ст. преподаватель²
А.Я. Бекмурзаева, магистр³
Esil University, г. Астана, Казахстан¹
*Казахский национальный
исследовательский технический университет
имени К.И. Сатпаева, г. Алматы, Казахстан²*
Caspian University, г. Алматы, Казахстан³
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: b_chereyeva@mail.ru

РЕАЛИЗАЦИЯ КОМПЛЕКСНЫХ ПЛАНОВ ПРИВАТИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СОБСТВЕННОСТИ В КАЗАХСТАНЕ: АНАЛИЗ И ОЦЕНКА

В статье изучены вопросы по реализации Комплексных планов приватизации за 2016-2020 гг. и 2021-2025 гг., в связи с глобальными вызовами современности, которые требуют формирования реальной конкурентной среды, а именно снижение избыточного присутствия государства в экономике посредством активизации приватизации в Казахстане. Авторами проведен анализ и оценка результатов приватизации, которые отражают эффективность проведенных мероприятий, качество выбора объектов приватизации и имеющиеся проблемы. В ходе исследования авторами был проведен обзор литературы, определена проблематика и изучены официальные данные по каждому комплексному плану, на основании которых проведена сравнительная оценка плановых и фактических показателей. В статье приведены частные примеры по продаже государственных активов, предпосылки и причины их включения или снятия с торгов, а также методов их реализации. В результате исследования авторами были выявлены основные направленности комплексных планов приватизации на 2016-2020 и 2021-2025 годы, степень их результативности на практике, а также необходимости проведения тщательной оценки приоритетности объекта государственного актива и масштаба последствий их продажи на жизни обеспеченность региона ил страны в целом.

Ключевые слова: государственное управление, конкурентная среда, государственная собственность, приватизация, комплексный план, демонополизация, разгосударствление, частный капитализм, бюджетная нагрузка, квазигосударственный сектор

Кілт сөздер: мемлекеттік басқару, бәсекелестік орта, мемлекеттік меншік, жекешелендіру, кешенді жоспар, монополиясыздандыру, мемлекет иелігінен алу, жеке капитализм, бюджеттік жүктеме, квази-мемлекеттік сектор

Keywords: public administration, competitive environment, state ownership, privatization, comprehensive plan, demonopolization, denationalization, private capitalism, budget burden, quasi-public sector

Введение. В Послание Президента РК от 1 сентября 2022 года была отмечена необходимость снижения участия государства в экономике, проведения демонополизации и развития конкуренции [1]. Необходимо отметить, что акцент на сокращение доли государственного участия в конкурентной среде сделан еще 2019 году [2]. За это время был объявлен мораторий на создание новых компаний в квазигосударственном секторе, а количество существующий государственных предприятий сократилось посредством приватизации с целью повышения конкурентоспособности казахстанских предприятий на мировом рынке. Вместе с этим было создано Агентство по защите и развитию конкуренции на прямую подчиненному Президенту, были утверждены критерии отбора активов, среди которых включены критерии владения неконтрольным пакетом акций и не достижения ключевых показателей антимонопольного органа по передаче в частные руки, а также наступления рекомендованного срока присутствия на товарном рынке. При этом с целью соблюдения интересов государства предусмотрено сохранение контрольных долей в стратегических объектах и был пересмотрен подход к приватизации объектов коммунальной собственности. Все выше отмеченное, а также несвоевременная реализация ранее заявленных государственных активов привело к тому, что в 2021 году был одобрен обновленный комплексный план приватизации на 2021-2025 годы. С этой целью считаем необходимым рассмотреть предварительные результаты второй волны приватизации за 2014-2020 гг., определить предпосылки продления программы приватизации и преграды в ее реализации. В данной статье применены следующие методы исследования: статистический, сравнительный и монографический.

Обзор литературы. Правительством РК было принято Постановление «О некоторых вопросах приватизации на 2021-2025гг.» [3], где была расписана фундаментальная схема по передаче в конкурентную среду большей части объектов электроэнергетики, транспорта, связи, нефтепереработки, коммунальных систем и т.д. Заявленные темпы реформ не были реализованы в значительной мере, многие государственные объекты были исключены из списка приватизации. К примеру, если в 2019 году планировалось разгосударствление всех ключевых объектов энергетики, а уже в 2021 году были выведены из очереди Экибастузкие ГРЭС и Алматинские ТЭЦ.

Если опираться на информацию, представленной в «Концепции развития и защиты конкуренции на 2022-2026гг.» средний уровень концентрации олигополии на казахстанском рынке фиксируется в диапазоне от 60 до 100% в зависимости от отрасли [4]. К примеру, электроэнергетика страны представляет собой комплекс «вертикально-интегрированных» олигополий со степенью доминирования от 55-70 до 90-100% по регионам. И согласно Концепции, планируется вынести 15% объемов оптового рынка электроэнергетики на торги, что говорит о проведение демонополизации отрасли всего на 15%.

Программой приватизацией предполагается, что переход квазигосударственного сектора в частные руки должен помочь модернизировать устаревшую инфраструктуру страны, которая остро нуждается в инвестициях.

В начале становления государственности инфраструктура была коммерциализирована согласно западной рыночной модели, сформировавшейся на инициативе частного бизнеса [5]. Однако, в казахстанских условиях западная практика внедрения дала сбой, причинами которых можно назвать отсутствие в стране достаточно платежеспособных потребителей и доступных кредитов для инвестиций.

На сегодняшний день в Казахстане было реализовано два комплексных плана: с 2014 по 2016 годы и с 2016 по 2020 годы [6, 7]. Во время первого комплексного плана приватизации планировалось реализовать 833 объекта, из которых было продано 239 объекта или 29%. Второй комплексный план включал себя 862 объекта, но по факту было реализовано 506 государственных активов [8]. К сожалению, крупные отечественные и ключевые иностранные инвесторы не заинтересованы в развитии казахстанской инфраструктуры. Поскольку, основной акцент сделан на экспортно-сырьевой бизнес, которые уже обеспечены необходимой инфраструктурой, т.е. скважинными полями, электростанциями, подвижным составом и пр., что снижает интерес к отечественному импортозамещению, социальному и инфраструктурному сектору. В этой связи возрастает интерес к изучению предварительных результатов проведения приватизации в Казахстане с попыткой определения причин отклонения от плановых показателей.

Основная часть. Приватизация преследует основные три цели [9]:

Первая, разгосударствление экономики страны, а именно достижение стандартов стран ОЭСР, при которой доля участия государства в экономике составляет 15% к ВВП.

Вторая, уменьшение нагрузки на бюджет, то есть прекращение государственного дотирования убыточных предприятий и финансирование различных социальных объектов.

Третья, повышение экономической эффективности предприятия, увеличение его вклада в экономику страны.

На момент принятия комплексного плана доля государства в экономике составляла 19,1%, а к 2025 году планируется сократить долю участия государства до 14%.

В отношении нагрузки на бюджет необходимо, чтобы бизнес большую часть своего дохода получал через экспорт своих товаров и услуг, а не через бюджетные заказы, гранты и прочих преференций [10]. Среди объектов, которые подлежат приватизации, кроме заводов и объектов транспорта, нет объектов, имеющие возможность производить товары на экспорт. В основном коммунальные предприятия нацелены на оказание услуг для граждан, занимающиеся обеспечением водоснабжением, водоотведением, медицинскими, образовательными и пр. услугами, а как понимаем, социально-ориентированные предприятия без государственного заказа не всегда могут справиться.

С начала приватизации было представлено 1767 объектов государственной собственности [8], из которых наибольшую долю составляют 55,86%, наименьшую – 4,81% (таблица 1). В разрезе лет наибольшее число государственных объектов было выставлено в 2017 году – 357 ед., наименьшее число в 2020 году – 33 ед., что связано с введенными карантинными мерами по причине распространения COVID-19.

Таблица 1

Распределение объектов приватизации за 2014–2023 гг. по видам собственности*

Наименование	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Всего
Республиканская собственность	5	7	15	18	18	9	1	4	4	4	85
Коммунальная собственность	48	45	105	232	70	27	18	187	161	54	987
Активы субъектов квазигосударственного сектора	40	45	65	63	28	17	9	30	16	15	344
Активы социально-предпринимательских корпораций	49	23	35	44	21	16	5	70	40	34	351
Итого	142	121	220	357	137	69	33	291	221	107	1767

* Составлена авторами на основе источника [8]

Если во время первой волны приватизации количество инструментов реализации были ограничены [11], то во второй волне используемые методы торгов весьма разнообразны. Самый популярными методами торгов являются аукционы и тендера коммерческие, которые представлены в таблице 2.

Аукционы проводятся двумя методами: на повышение и понижение цены [12]. При проведении аукциона стартовая цена объекта приватизации равна начальной цене, которая определяется на основании рыночной стоимости объекта. На первые торги объект приватизации выставляется на аукцион с применением метода повышение цены, на вторые торги по методу с понижением цены с минимальным порогом в размере 50% от начальной цены, на третьи торги уже без установления минимальной цены.

Проведение тендера должно быть открытым, если он не затрагивает государственную безопасность и охрану окружающей природной среды. При выставлении объекта приватизации на первый тендер стартовая цена равна начальной цене объекта, при выставлении на следующие торги стоимость объекта снижается на 50%. При продаже государственных активов в виде имущественных комплексов, акций в уставном капитале условием тендера является сохранение профиля деятельности, срок которого определяется продавцом.

Победителем торгов и на аукционе, и в тендере является участник, предложивший наиболее высокую цену за объект приватизации, а также торги считаются состоявшимися при двух и более участниках.

Таблица 2

Количество реализованных объектов приватизации по методам торгов*

	По комплексному плану 2016-2020		По комплексному плану 2021-2025		Не включен в Комплексный план	
	количество	Цена продажи	количество	Цена продажи	количество	Цена продажи
1	2	3	4	5	6	7
Аукцион на повышение цены	46	15633,9	58	12109,7	32	2426,9
Аукцион на понижение цены	139	9532,8	62	1682,3	26	4596,0
Фондовая биржа	2	303152,7	1			
Тендер коммерческий	148	27892,2	63	807,1	38	3161,4
Тендер инвестиционный	-	-	-	-	1	0,3
Конкурс электронный	11	27375,5	3	1762,4	10	72124,2
Конкурс двухэтапный	17	55662,2	2	6439,2	2	7169,3
Право преимущественной покупки участником ТОО	31	1331,4	24	593,9	90	18468,0
Прямая адресная продажа	30	97939,4	19	36529,0	6	480,6

1	2	3	4	5	6	7
Дарение	1	0			1	0
Доверительное управление с правом последующего выкупа	51	41728,1	40	14888,4	14	3933,3
Итого	476	580248,2	273	74812,1	220	112360,0

* Составлена авторами на основе источника [8]

По комплексному плану за 2016-2020 гг. было реализовано 476 объектов на сумму 580,2 млрд. тенге, а по Комплексному плану за 2021-2025 гг. на сегодня было продано 273 объектов на сумму 74,8 млрд. тенге. Во время приватизации было реализовано 220 объектов государственности на сумму 112,4 млрд. тенге вне комплексного плана. По Комплексному плану за 2016-2020 гг. посредством коммерческого тендера было продано 148 государственных объектов (31,1%), аукционом на понижении цены – 139 объектов (29,2%), в доверительное управление было передано 51 объект (10,7%), на фондовой бирже было реализовано 2 государственного имущества на сумму 303,2 млрд. тенге.

Согласно Комплексного плана приватизации на 2016-2020 годы планировалось передать в конкурентную среду 788 объектов государственной собственности, из которых фактически были проданы 60,4% или 476 ед., а по Комплексному плану приватизации на 2021-2025 годы планируется реализовать 467 объектов государственной собственности, и по состоянию на 01.05.2023 года передано в частный сектор 57,3% или 273 объекта.

В таблице 3 представлена информация по годам реализации государственного имущества по программам приватизации, из которых видно, наибольшее число проданных объектов приходится на 2021 год (201 ед.), поскольку 2020 году многие торги были приостановлены, и перенесены. Помимо комплексных планов реализация государственной собственности проводится вне программы приватизации, согласно которому за 2014-2022 годы было реализовано 220 объектов государственной собственности, исполнение 42,9%.

Таблица 3

Исполнение Комплексных планов по приватизации*

	По комплексному плану 2016-2020 гг.	По комплексному плану 2021-2025 гг.	Не включен в комплексный план	Итого
План	788	467	512	1767
Факт	476	273	220	969
2013	2	-	-	2
2014	6	1	121	128
2015	48	-	60	108
2016	125	-	12	137
2017	175	3	6	184
2018	78	4	5	87
2019	31	2	4	37
2020	10	9	10	29
2021	-	201	1	202
2022	-	50	1	51
2023	-	3	-	3
Исполнение	60,4%	57,3%	42,9%	54,8%

* Составлена авторами на основе источника [8]

В целом, за 2013-2023 годы в конкурентную среду было передано 969 объектов, исполнение программы приватизации составляет 54,8%.

Если рассматривать в региональном разрезе (таблица 4), то наибольшее число проданных государственных объектов зарегистрировано в Алматинской области (115 ед.), г. Алматы (106 ед.) и г. Астана (94 ед.), наименьшее число в вновь образованных областях – Улытауская (4 ед.) и Абайская (2 ед.).

Таблица 4

Результаты приватизации по регионам Казахстана, ед.*

	По комплексному плану 2016-2020гг.	По комплексному плану 2021-2025гг.	Не входит в комплексный план	Итого
Казахстан	476	273	220	969
Область Абай	0	2	0	2
Акмолинская область	12	19	7	38
Актюбинская область	14	10	29	53
Алматинская область	39	59	17	115
Алматы г.а.	72	9	25	106
Атырауская область	29	9	6	44
Восточно-Казахстанская область	35	8	9	52
Жамбылская область	26	12	14	52
область Жетісу	2	13	2	17
Западно-Казахстанская область	21	1	7	29
Карагандинская область	24	30	6	60
Костанайская область	14	17	18	49
Кызылординская область	13	5	6	24
Мангистауская область	19	3	7	29
Астана г.а.	47	15	32	94
Павлодарская область	38	18	6	62
Северо-Казахстанская область	19	6	7	32
Туркестанская область	15	27	18	60
область Ұлытау	2	2	0	4
Шымкент г.а.	17	8	4	29

* Составлена авторами на основе источника [8]

К примеру, по Восточно-Казахстанской области за 2021-2025гг. было предусмотрено передать в частный сектор 41 объектов коммунальной собственности и активов СПК «Ертіс», из которых уже продано 8 объектов. За 2021-2022 гг. подлежали приватизации 33 актива, но многие, из которых были сняты с торгов по причине отсутствия желающих их купить. В 2023-2024 годы среди планируемых выставлению на торги объектов были важные социальные объекты, которые позже были исключены (АО «Усть-Каменогорские тепловые сети»), а такие объекты как ТОО «Транспортная компания Усть-Каменогорска», ТОО «Международный аэропорт Семей», ТОО «Центр управления пассажирскими перевозками г.Усть-Каменогорск», АО «Аэропорт города Усть-Каменогорск» находятся в поиске новых владельцев на основе доверительного управления с правом выкупа. Названные объекты относятся одной из жизнеобеспечивающей отрасли – транспорту, это трамвайный парк, координация работы городского общественного транспорта, система электронного билетирования, пассажирские и грузовые перевозки воздушным транспортом, которые имеют непогашенные убытки и требуют инвестиции в инфраструктуру. Общее количество рабочих мест на все названные объекты – 814, которые должны будут сохранены согласно условиям приватизации, в том числе сохраняется основное направление деятельности предприятия.

Анализ списка объектов приватизации показывает, что к передаче в конкурентную среду представлены объекты всех отраслей, которые в разрезе Комплексных планов за 2016-2020 гг. и 2021-2025гг. представлены в таблице 5.

Таблица 5

Реализованные государственные активы согласно экономическим отраслям, ед.*

Наименование отрасли	По комплексному плану 2016-2020гг.	По комплексному плану 2021-2025гг.	Не входит в комплексный план	Итого
1	2	3	4	5
Водоснабжение, канализационная система, контроль над сбором и распределением отходов	36	14	11	61

1	2	3	4	5
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	24	24	9	57
Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	26	5	9	40
Здравоохранение и социальные услуги	46	4	7	57
Информация и связь	9	84	27	120
Искусство, развлечения и отдых	41	5	3	49
Обрабатывающая промышленность	62	14	20	96
Образование	31	6	21	58
Операции с недвижимым имуществом	12	2	9	23
Оптовая и розничная торговля; ремонт автомобилей и мотоциклов	11	4	6	21
Предоставление прочих видов услуг	8	5	6	19
Профессиональная, научная и техническая деятельность	58	20	29	107
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	36	48	21	105
Строительство	24	15	6	45
Транспорт и складирование	22	9	10	41
Услуги по проживанию и питанию	5	1	5	11
Финансовая и страховая деятельность	13	5	16	34
Электроснабжение, подача газа, пара и воздушное кондиционирование	8	8	5	21
Всего	476	273	220	969

* Составлена авторами на основе источника [8]

По Комплексному плану приватизации за 2016-2020гг. наибольшее число проданных государственных объектов относились обрабатывающей промышленности (13%), профессиональной и научной деятельности (12,2%), здравоохранению и социальному обеспечению (9,7%), искусству и спорту (8,6%). Действительно, как уже отмечалось выше объекты коммунальной собственности в основном представлены поликлиниками, медицинскими центрами, детскими садами, спортивными школами и спортивными клубами. В ходе приватизации многие футбольные клубы были переданы в конкурентную среду, к примеру, в 2017 году был продан ФК «Ордабасы» Туркестанской области посредством тендера по передаче в доверительное управление с правом выкупа через 10 лет. Стартовая цена футбольного клуба была 248983,0 тыс. тенге, а был продан за 5505,0 млн. тенге, что превышает 22,1 раз начальной цены. По условиям тендера частный инвестор должен вложить инвестиций не менее 120 млн. тенге, обеспечивать бесплатными билетами уязвимые слои населения, сохранить имеющиеся рабочие места и создать дополнительно 10 мест для привлечения спортсменов. Также были проданы ФК «Кайрат», ФК «Тобол», ФК «Шахтер», ФК «Ақжайық». Следовательно, посредством продажи высоко затратных активов была уменьшена нагрузка на бюджет.

По Комплексному плану приватизации за 2021-2025 гг. наибольшее число проданных государственных активов принадлежали отрасли информация и связь (30,7%), сельского и лесного хозяйства (17,6%). Среди объектов приватизации были объекты жизнеобеспечивающие регионы, такие как Усть-Каменогорская и Шульбинская ГЭС. Данные гидроэлектростанции представляют собой часть каскада Иртышских ГЭС в Восточном Казахстане, являются объектами естественных монополий, и их продажа передает право установление цен частным лицом, что является стратегически небезопасным. В целом, электростанции не являются убыточными, и продажа частному бизнесу не сделает ее управление эффективнее, поскольку после смены собственника невозможно изменить технологию получения дешевой энергии и мощности данных электростанций, но это может повлиять на уровень жизни населения при возможном изменении цен на услуги, и при этом у государства отсутствуют рычаги регулирования. И таких примеров достаточно, которые позже были сняты с перечня объектов приватизации. Таким образом, необходимо проведение тщательной оценки приоритетности объекта государственного актива, и масштаб последствий для жизни обеспеченности региона.

Как известно, при разработке механизма второй приватизации были учтены ошибки и недостатки приватизации проведенная в 90-х годах, а также лучшие зарубежные практики в этой области [13]. Реализация Комплексных планов приватизации 2016-2020 гг., 2021-2025 гг. направлены на более глубокое развитие рыночных отношений посредством:

- оптимизации государственного имущества;
- перехода от «государственного капитализма», ставший реальностью после приватизации 90-х годов, в результате которого значительная часть капитала вернулась в государственное управление, к «частному капитализму»;
- снижение нагрузки на расходную часть государственного бюджета и национальных холдингов, поскольку после передачи государственных компаний в конкурентную среду издержки этих компаний частично или полностью переходят на новых частных владельцев, вместе с этим вырученные средства от приватизации значительно могут прирастить доходную часть бюджета государства;
- оптимальной адаптации и дальнейшее развитие приватизируемых компаний рыночным условиям, при условии сохранения направления деятельности, рабочих мест и вложения дополнительных инвестиций;
- развитие среднего и крупного бизнеса;
- стимулирование народного IPO, это в отношении компаний, акции которых планируется реализовать через биржевые платформы.

Несмотря на представленные преимущества, нельзя утверждать, что они всецело дадут предполагаемый эффект, поскольку:

- во-первых, анализ перечень объектов приватизации дает сделать вывод, что государство больше избавляется от балласта, чем оптимизирует свои активы, используя приватизацию как меру сокращения расходов на раздутый квазигосударственный сектор. В качестве балласта представлены не только убыточные компании, но и социально-значимые объекты, функционирование которых без государственного участие невозможно.

- во-вторых, переход от государственного к частному капитализму, стимулирование народного инвестирования может и не произойти, поскольку при недостаточной развитости фондового рынка доступ к приватизации компаний через третьи лица будут иметь те лица, которые наняты государством для управления этими компаниями, что без доступности приватизируемых объектов к широкому перечню лиц, смена капитализма произойдет без качественного его характера.

- в-третьих, эффект на доходную часть бюджета от поступлений в результате приватизации будет небольшим. По данным сайта privatization.gosreestr.kz за 2016 год вследствие реализации государственных активов было получено 43156,9 млн. тенге в рамках Комплексного плана приватизации за 2016-2020 годы, что в сумме составляют всего 0,5% доходной части республиканского бюджета за 2016 год (в 2017 году – 1,17%). Относительно Комплексного плана реализации за 2021-2025 гг. в 2021 году было реализовано государственного имущества на 44026,3 млн. тенге, что составило всего 0,35% доходной части бюджета за 2021 год (в 2022 году – 0,08%).

Заключение. Таким образом, начатая вторая волна приватизации в Казахстане затронула все формы государственной собственности различных отраслей экономики, рыночной капитализации, региональной принадлежности и степени социально-экономической значимости. Перечень компаний широк и разнообразен, начиная от детских садов и поликлиник завершая крупными национальными компаниями, такие как Эйр Астана, Казахстан Темір жолы, Казатомпром. В качестве целевых индикаторов плана приватизации определены сокращение субъектов квазигосударственного сектора республиканской собственности на 15% и передача организаций коммунальной собственности к общему количеству 5%. Как показал вышеприведенный анализ фактическая реализация плана приватизации за 2016-2020 годы составило 60,4%, а предварительные данные за 2021-2023 годы равны 57,3% от плановых показателей «Комплексного плана приватизации на 2021-2025 гг.». Следовательно, поставленные целевые индикаторы достигнуты не были.

Статья подготовлена в рамках выполнения гранта Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан на тему: ИРН АР14972672 «Совершенствование эффективности управления объектов государственной собственности в посткризисных условиях».

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Главы государства К.Ж. Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» от 01 сентября 2022 года [Электронный ресурс]. – URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana.
2. Указ Президента РК «О введении моратория на создание субъектов квазигосударственного сектора» от 03 июля 2019 года № 51 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U190000051U>.
3. Постановление Правительства РК «О некоторых вопросах приватизации на 2021-2025 годы» от 29 декабря 2020 года № 908 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000908>.
4. Указ Президента РК «Об утверждении Концепции и развития конкуренции в Республике Казахстан на 2022-2026 годы» от 22 июня 2022 года № 938 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000938>.
5. Зарецкая С.Л. Приватизация в Казахстане: основные направления и итоги // Приватизация в России и других странах СНГ: сборник обзоров. – 2003. – С. 146-184.
6. Постановление Правительства РК «О некоторых вопросах приватизации» от 31 марта 2014 года № 280 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000280>.
7. Постановление Правительства Республики Казахстан «О некоторых вопросах приватизации на 2016-2020 годы» от 30 декабря 2015 года № 1141 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1500001141>.
8. Официальный информационный ресурс по реализации приватизации в Казахстане [Электронный ресурс]. – URL: <http://privatization.gosreestr.kz/>.
9. Выступление Президента РК Токаева К.К. на Форуме поддержки отечественных предпринимателей «Samruk Business Forum» от 11 февраля 2021 года [Электронный ресурс]. – URL: https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/glava-gosudarstva-prinyal-uchastie-v-forume-podderzhki-otechestvennyh-predprinimatelei-samruk-business-forum.
10. Rumer B., Asanbaev E. An alternative perspective on the economic development of Kazakhstan // Central Asia in transition: Dilemmas of polit. a. econ. development. – Armonk (N.Y.); L.: Sharpe. – 1996. – P. 227-236.
11. Кошанов А., Хусаинов Б. Реформа и макроэкономические преобразования в Казахстане // Общество и экономика, 1998. – № 8-9. – С. 56-62.
12. Постановление Правительства РК «Об утверждении Правил продажи объектов приватизации» от 09 августа 2011 года № 920 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100000920>.
13. Череева Б.Т. Механизм реализации принципа «Yellow pages rule» в Казахстане // Central Asian Economic Review. – 2018. – №3(121). – С. 27-36.

REFERENCES

1. Poslanie Glavy gosudarstva K.Zh. Tokaeva narodu Kazahstana «Konstruktivnyj obshhestvennyj dialog – osnova stabil'nosti i procvetaniya Kazahstana» ot 01 sentjabrja 2022 goda [Message of the Head of State K.J. Tokayev to the people of Kazakhstan «Constructive public dialog - the basis of stability and prosperity of Kazakhstan» dated September 01, 2022] [Elektronny resurs]. – URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana [in Russian].
2. Ukaz Prezidenta RK «O vvedenii moratorija na sozdanie sub#ektov kvazigosudarstvennogo sektora» ot 03 ijulja 2019 goda № 51 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan «On imposing a moratorium on the establishment of quasi-state sector entities» dated July 03, 2019, No. 51] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U190000051U> [in Russian].
3. Postanovlenie Pravitel'stva RK «O nekotoryh voprosah privatizacii na 2021-2025 gody» ot 29 dekabrja 2020 goda № 908 [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan «On some issues of privatization for 2021-2025» dated December 29, 2020, No. 908] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000908> [in Russian].
4. Ukaz Prezidenta RK «Ob utverzhdenii Konceptii i razvitija konkurencii v Respublike Kazahstan na 2022-2026 gody» ot 22 ijunja 2022 goda № 938 [Decree of the President of RK «On Approval of the Concept and Development of Competition in the Republic of Kazakhstan for 2022-2026» dated June 22, 2022, No. 938] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000938> [in Russian].

5. Zareckaja S.L. Privatizacija v Kazahstane: osnovnye napravlenija i itogi [Privatization in Kazakhstan: main directions and results] // Privatizacija v Rossii i drugih stranah SNG: sbornik obzorov. – 2003. – S. 146-184 [in Russian].
6. Postanovlenie Pravitel'stva RK «O nekotoryh voprosah privatizacii» ot 31 marta 2014 goda № 280 [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan «On Some Issues of Privatization» dated March 31, 2014, No. 280] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1400000280> [in Russian].
7. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan «O nekotoryh voprosah privatizacii na 2016-2020 gody» ot 30 dekabnja 2015 goda № 1141 [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan «On Certain Privatization Issues for 2016-2020» dated December 30, 2015, No. 1141] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1500001141> [in Russian].
8. Oficial'nyj informacionnyj resurs po realizacii privatizacii v Kazahstane [Official information resource on the implementation of privatization in Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <http://privatization.gosreestr.kz/> [in Russian].
9. Vystuplenie Prezidenta RK Tokaeva K.K. na Forume podderzhki otechestvennyh predprinimatelej «Samruk Business Forum» ot 11 fevralja 2021 goda [Speech by the President of the Republic of Kazakhstan Tokayev K.K. at the Samruk Business Forum on February 11, 2021] [Elektronny resurs]. – URL: https://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazahstan/participation_in_events/glava-gosudarstva-prinyal-uchastie-v-forume-podderzhki-otchestvennyh-predprinimatelei-samruk-business-forum [in Russian].
10. Rumer B., Asanbaev E. An alternative perspective on the economic development of Kazakhstan // Central Asia in transition: Dilemmas of polit. a. econ. development. – Armonk (N.Y.); L.: Sharpe. – 1996. – P. 227-236.
11. Koshanov A., Husainov B. Reforma i makroekonomicheskie preobrazovanija v Kazahstane [Reform and macroeconomic transformation in Kazakhstan] // Obshhestvo i jekonomika, 1998. – № 8-9. – S. 56-62 [in Russian].
12. Postanovlenie Pravitel'stva RK «Ob utverzhdenie Pravil prodazhi ob#ektov privatizacii» ot 09 avgusta 2011 goda № 920 [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan «On Approval of the Rules of Sale of Privatization Objects» dated August 09, 2011, № 920] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100000920> [in Russian].
13. Chereeva B.T. Mehanizm realizacii principa «Yellow pages rule» v Kazahstane [Mechanism of implementation of the «Yellow pages rule» principle in Kazakhstan] // Central Asian Economic Review. – 2018. – № 3(121). – S. 27-36 [in Russian].

Череева Б.Т., Бекенова Г.Ы., Абилкасова Б.Н., Бекмурзаева А.Я.

ҚАЗАҚСТАНДА МЕМЛЕКЕТТІК МЕНШІКТІ ЖЕКЕШЕЛЕНДІРУДІҢ КЕШЕНДІ ЖОСПАРЛАРЫН ІСКЕ АСЫРУ: ТАЛДАУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ

Аннотация

Мақалада 2016-2020жж. және 2021-2025жж. арналған жекешелендірудің кешенді жоспарларын іске асыру, нақты бәсекелестік ортаны қалыптастыруды талап ететін қазіргі заманның жаһандық сын-қатерлеріне байланысты, атап айтқанда Қазақстанда жекешелендіруді жандандыру арқылы мемлекеттің экономикада артық қатысуын төмендету мәселелері зерделенді. Авторлар өткізілген іс-шаралардың тиімділігін, жекешелендіру объектілерін таңдау сапасын және бар проблемаларды көрсететін жекешелендіру нәтижелеріне талдау және бағалау жүргізді. Зерттеу барысында авторлар әдебиеттерге шолу жасады, проблемалар анықталды және әрбір кешенді жоспар бойынша ресми деректер зерттелді, соның негізінде жоспарлы және нақты көрсеткіштерге салыстырмалы бағалау жүргізілді. Мақалада мемлекеттік активтерді сату бойынша жеке мысалдар, Оларды енгізудің немесе сауда-саттықтан шығарудың алғышарттары мен себептері, сондай-ақ оларды сату әдістері келтірілген. Зерттеу нәтижесінде авторлар Жекешелендірудің 2016-2020 және 2021-2025 жылдарға арналған кешенді жоспарларының негізгі бағыттарын, олардың практикадағы нәтижелілік дәрежесін, сондай-ақ мемлекеттік актив объектісінің басымдылығын және оларды өмірге сату салдарының ауқымын мұқият бағалау қажеттілігін анықтады.

Chereyeva B., Bekenova G., Abylkasova B., Bekmurzayeva A.

**IMPLEMENTATION OF COMPREHENSIVE PLANS FOR PRIVATIZATION
OF STATE PROPERTY IN KAZAKHSTAN: ANALYSIS AND EVALUATION**

Annotation

The article studies the issues of implementation of the Comprehensive Privatization Plans for 2016-2020 and 2021-2025, in connection with the global challenges of modernity, which require the formation of a real competitive environment, namely, reducing the excessive presence of the state in the economy through the activation of privatization in Kazakhstan. The authors conducted an analysis and evaluation of the results of privatization, which reflect the effectiveness of the activities carried out, the quality of the choice of privatization objects and existing problems. In the course of the study, the authors conducted a literature review, identified the problems and studied official data on each comprehensive plan, based on which a comparative assessment of planned and actual indicators was carried out. The article provides private examples on the sale of state assets, prerequisites and reasons for their inclusion or removal from the auction, as well as methods of their realization. As a result of the study, the authors have identified the main focus of comprehensive privatization plans for 2016-2020 and 2021-2025, the degree of their effectiveness in practice, as well as the need for a thorough assessment of the priority of the object of state assets and the scale of the consequences of their sale on the life security of the region or the country as a whole.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).4
 УДК 338.1
 ГРНТИ 06.71.41

А.С. Кулмаганбетова*, PhD¹
 Э.Б. Тлесова, к.э.н., ассоц. профессор²
 А.Р. Жуматаева, к.э.н., доцент¹
 М.М. Сауранова, к.э.н., сениор-лектор³
 Казахская национальная академия
 хореографии, г. Астана, Казахстан¹
 Евразийский национальный университет
 имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан²
 Алматинский технологический университет,
 г. Алматы, Казахстан³
 * – основной автор (автор для корреспонденции)
 e-mail: kulalmira@mail.ru

СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНЫХ ИНДУСТРИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Статья посвящена актуальности развития креативного производства, основанного на творческом потенциале и интеллектуальном капитале граждан, оно служит источником развития по-настоящему инклюзивной экономики. В работе раскрывается значимость креативной экономики как движущей силы развития крупных городов, притягивающих талантливых, творческих людей.

Авторами рассмотрены результаты исследования состояния и развития креативных индустрий в Казахстане, а также определена роль малого и среднего бизнеса в их развитии. Методом теоретического обзора и анализа научной литературы в сфере креативных индустрий были обозначены перспективы развития данного сектора. На основе сравнительного анализа выявлена значимость роли креативных индустрий в развитии МСБ, а также экономики регионов и страны в целом. В статье проанализированы показатели, характеризующие развитие креативных индустрий в Казахстане, рассмотрены отрасли, которые необходимо считать креативными в стране, изучены меры государственного стимулирования данного сектора и определено влияние правительственных программ и инициатив на развитие креативных индустрий в Казахстане. В процессе анализа были выявлены проблемы, с которыми сталкиваются креативные индустрии в Казахстане, такие как отсутствие финансирования, недостаток профессионального образования, недостаточность мер по поддержке предпринимательства в сфере креативных индустрий и т.д.

По результатам исследования авторами определены основные направления развития креативных индустрий в Казахстане.

Ключевые слова: креативная экономика, креативные индустрии, технологии, креативный сектор экономики, малый и средний бизнес, коммерциализация, человеческий капитал, субъекты предпринимательства.

Кілт сөздер: креативті экономика, креативті индустриялар, технологиялар, экономиканың креативті секторы, шағын және орта бизнес, коммерцияландыру, адами капитал, кәсіпкерлік субъектілері.

Keywords: creative economy, creative industries, technologies, creative sector of the economy, small and medium-sized businesses, commercialization, human capital, business entities.

Введение. В настоящее время креативные индустрии являются важным фактором экономического развития как на мировом уровне, так и на национальном. Важность развития креативного сектора экономики определяется его долей в мировом ВВП, которая в среднем достигает 10%, что сопоставима с долей такого наиболее важного сектора экономики как сельское хозяйство.

Лидирующей страной в сфере креативной экономики считается Великобритания, где креативная экономика обеспечивает до 7% ВВП, при этом сектор постоянно растет. Больше всего приносит сфера информационных технологий, программного обеспечения и компьютерных игр. Этим объясняется политика развитых стран, которые все больше осознавая значение креативного сектора для будущего экономического развития, создают благоприятные условия для развития творческого потенциала людей, поддержку креативных отраслей и защиту прав интеллектуальной собственности.

Креативные индустрии - особый сектор экономики, основанный на продаже товаров и услуг, являющихся результатом интеллектуальной деятельности. Именно креативные индустрии сегодня в мире выступают в качестве основного источника новых технологий, новых отраслей, новых материальных благ и важных для страны экономических преимуществ.

По международным оценкам, преимуществом креативных индустрий является вовлечение представителей малого и среднего бизнеса, создание рабочих мест, альтернатива роста несырьевого

экспорта, повышение качества человеческого капитала. Кроме того, данный сектор является источником устойчивого инклюзивного роста, предоставляя возможности для саморазвития, формируя при этом комфортную среду для жизни.

Неоднократно главой государства Касым-Жомартом Токаевым отмечалась необходимость активного развития креативной экономики. Так, в Послании от 01 сентября 2023 года «Экономический курс Справедливого Казахстана» он обозначил креативные индустрии как точку роста экономики и занятости [1].

В Казахстане данный сектор до сих пор не развит. Вклад креативной индустрии в ВВП Республики Казахстан не дотягивает до уровня зарубежных стран, а его доля в структуре занятости тоже крайне низка. За счет запланированных мер к 2025 году намечено увеличить вклад креативных индустрий в экономику страны до 5%, а количество субъектов МСП до 80 тыс. В 2022 году этот показатель составлял 3,6% и 55,1 тыс. МСП соответственно [2].

Целью данного исследования является анализ современного состояния креативных индустрий и выработка предложений по развитию креативных индустрий в Казахстане.

Казахстан обладает большим потенциалом в развитии креативной экономики. Возможно, в будущем процент креативных индустрий вырастет, с принятием программ, законов, регулирующих их деятельность на государственном уровне. И кто знает, насколько изменится наша экономика под влиянием этой молодой сферы.

Методы исследования, использованные в данной статье, включают теоретический обзор и анализ научной литературы. На основе структурированного обзора регулирования деятельности в сфере креативных индустрий были выявлены проблемы в развитии данного сектора. С помощью сравнительного анализа обозначена роль креативных индустрий в развитии МСБ, а также экономики регионов и страны в целом. Также, используя логические методы были определены преимущества и недостатки государственной поддержки развития креативного сектора в предпринимательстве Республики Казахстан.

Обзор литературы. Одними из первых, определивших тему креативной экономики как социально-экономического явления, были Дж. Хоукинс, Р. Флорида («Креативный класс: люди, которые меняют будущее») и Ч. Лэндри («Креативный город»), рассматривающие креативность и творческое мышление как одни из ключевых факторов формирования современного жизненного уклада и необходимого атрибута устойчивого развития новой экономики. Авторы обратили внимание на вклад в развитие экономики ученых, артистов, людей, обладающих творческим мышлением и способностью к генерации оригинальных, нестандартных идей (Florida, 2007).

Креативную индустрию формируют все предприниматели, которые извлекают доход из создания и реализации какого-либо товара или нематериального продукта и услуги в рамках творческой интеллектуальной деятельности. Основными критериями отнесения видов деятельности к творческим индустриям являются коммерциализация результатов творческой деятельности, а также право интеллектуальной собственности.

Креативные индустрии – это сектор экономики, включающий виды деятельности, основанные на знаниях, ориентированные на получение доходов от торговли и реализации прав интеллектуальной собственности [3]. Роль креативных индустрий особенно возросла в период пандемии, когда встала острая необходимость перехода на удаленные средства и способы жизнедеятельности людей. В зависимости от наличия благоприятных условий для развития креативных индустрий уровень и масштабы их развития по странам различаются. Совокупность факторов, оказывающих влияние на развитие креативного сектора экономики включает в себя две основные группы:

- уровень развития человеческого капитала, наличие талантливых и творческих людей, способные генерировать новые и оригинальные идеи, с высоким уровнем профессионализма;
- уровень развития малого и среднего бизнеса в стране, так как именно эта сфера является наиболее благоприятной для развития креативных индустрий, в силу своей гибкости и возможности быстрого реагирования на всевозможные изменения во внешней среде.

В научных трудах проблема развития креативных индустрий рассмотрена в нескольких направлениях. Это связано с разнообразием отраслей, входящих в сферу креативных индустрий. Первые понятия относительно креативных индустрий были рассмотрены в трудах американского экономиста Р.Флориды [3], который креативные индустрии определяет, как один из основных факторов развития общества. История возникновения и особенности креативных индустрий рассмотрены в трудах Дж.О'Коннор, Д.Тросби [4], Дж.Хоукинс.

В числе российских исследователей проблем развития креативных индустрий есть такие авторы, как Е.В. Зеленцова [5], С.Е. Зуев, Н.Г. Федотова, В.В. Васекина, А.С. Воронина [6], И.Н. Дубина [7], М.С. Перескокова, В.А. Журавлев [8], Ю.О. Папушина [9], А.В. Вислов [10], А.А. Петрова, Е.В. Сачков и другие. В трудах данных ученых, креативные индустрии рассматриваются как средство развития городов на примере российских реалий, а также с точки зрения экономики.

Среди казахстанских исследований можно выделить труды таких авторов, как Ф.Г. Альжанова, Ф.М. Днишев, Т.П. Притворова, А.А. Гончарова [11], Д.О. Шаяхмет, Ж.С. Темербулатова [12], А.С. Жупарова, А.А. Нусюпаева, Г.Т. Шилимбетова, А. Жусупова [13], А.А. Королева [14], которые на основе анализа зарубежного опыта и современного состояния развития креативных индустрий в Казахстане выявили их основные проблемы.

Несмотря на достаточную степень изученности вопросов определения теоретических основ понятия «креативные индустрии», а также экономических основ формирования креативных индустрий нами установлено, что есть пробелы в исследовании роли и места малого и среднего бизнеса в развитии креативных индустрий как в целом, так и в Казахстане. В частности, не исследованы факторы, влияющие на взаимодействие малого и среднего бизнеса и креативных индустрий, пути и способы эффективного их взаимодействия. Важным остается вопрос выработки предложений по развитию креативных индустрий в Казахстане.

Основная часть. Актуальность развития творческой индустрии состоит в том, что она создает рабочие места, которые не смогут заменить технологии, потому что они зависят от человеческого творчества и интеллекта, при этом, развитая креативная индустрия – залог повышения инвестиционной привлекательности страны. По данным ЮНЕСКО креативная индустрия признается динамично развивающейся частью мировой экономики. Данная отрасль приносит около 2,3 трлн долл. США в год.

К креативным индустриям относятся сектора экономики, сырьем которых являются воображение, творчество и интеллектуальный капитал. А в основе креативных индустрий лежит бизнес и предпринимательство, а не только дотационная сфера культуры. Культура и культурное предпринимательство – это эксклюзив, штучность, уникальность.

Помимо традиционных секторов экономики, связанных с классическим пониманием культуры и искусства, к креативным индустриям можно отнести цифровой сектор, профессиональную, научную и техническую деятельность, сектор информации и связи. Главное отличие данного сектора экономики - работа с объектами интеллектуальной собственности.

Первоначальным этапом реализации мер в креативном секторе Республики Казахстан является создание креативного хаба «AlatauCreative HUB» в городе Алматы на основе новых технологий в искусстве и культуре, а также креативных площадок в городе Астана, сети творческих объединений «FestivalAvenue», культурных объектов таких как театры, библиотеки, музеи, концертные залы, кинотеатры и другие. Но такие площадки имеются только в крупных городах страны, а проводимые мероприятия носят эпизодический характер, что означает отсутствие единой политики в данной сфере и отставание креативных индустрий в регионах.

Анализ развития креативных индустрий в Казахстане на период 2020 года показал наличие таких системных проблем как отсутствие законодательно утвержденных понятий креативных индустрий и деятельности субъектов предпринимательства в креативных индустриях. Существующие меры государственного стимулирования ориентированы на такие традиционные приоритетные отрасли экономики, как сельское хозяйство и обрабатывающая промышленность, и не учитывают особенностей развития креативных индустрий, где основным фактором производства выступают не машины и оборудование, а человеческий капитал. Субъекты малого и среднего предпринимательства в креативных индустриях находятся в прямой зависимости от эффективности управления интеллектуальной собственностью, что связано с проблемами развития современных инструментов заключения лицензионных договоров, проблема нехватки и низкого качества человеческих ресурсов, необходимых для развития креативных индустрий, перспективные творческие инициативы с высоким бизнес-потенциалом, возникающие на стыке культуры и других отраслей, зачастую находятся вне фокуса государства, отсутствие инфраструктуры развития креативного предпринимательства и формирования устойчивых креативных индустрий в стране, слабая инвестиционная привлекательность креативных индустрий в Казахстане [3].

Вместе с тем государством не предусмотрены меры по поддержке предпринимательства в сфере креативных индустрий так как отсутствует законодательная основа для этих целей, имеющиеся государственные программы в основном направлены на развитие приоритетных

секторов экономики (агропромышленный комплекс, обрабатывающая промышленность) и не учитывают особенностей развития креативных индустрий.

Казахстан стремится стать одним из лидеров в развитии креативной индустрии. В последние годы Правительство Казахстана строит долгосрочную стратегию, направленную на поддержку и поощрение креативных отраслей, приняты законодательные поправки в закон «О культуре» и предпринимательский кодекс по вопросам креативных индустрий. Закреплено понятие «креативная деятельность», «креативные индустрии». В Казахстане разработаны концепция развития креативных индустрий до 2025 года, концепция креативного образовательного хаба, направленных на создание видения, принципов развития креативного сектора казахстанской экономики, в том числе стимулирования системы развития человеческого капитала Казахстана в интересах креативной экономики. В результате реализации концепции будут сформированы необходимые институциональные условия и предпосылки для развития креативных индустрий. Субъекты креативного предпринимательства, а также творческие лица получают доступ к государственным инструментам поддержки и стимулирования [3].

Согласно статистическим данным в Казахстане доля креативных индустрий в структуре валового внутреннего продукта по итогам 2020 года составила 2,67%, что ниже на 4% от среднемирового уровня. За 2020-2021 гг. вклад креативных индустрий в экономику показывает устойчивую динамику на уровне 2,7%. В 2022 году наблюдается заметное увеличение данного показателя на 0,9% (рисунок 1).

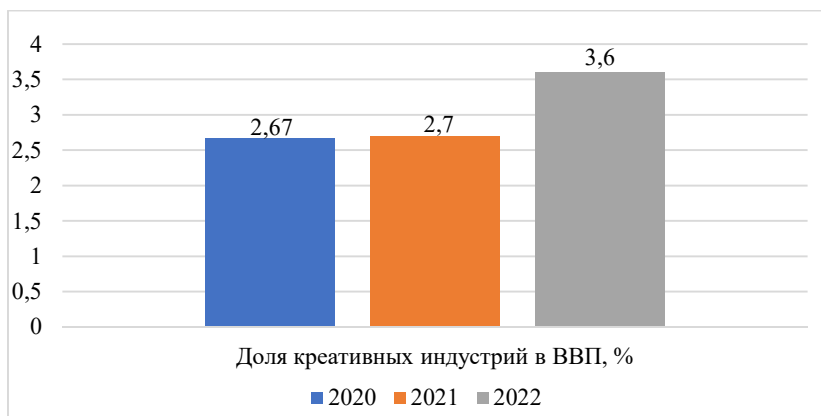

Рисунок 1. Динамика доли креативных индустрий в ВВП Республики Казахстан, 2020-2022 гг.*

* Составлена авторами на основе источника [15]

По данным Бюро национальной статистики в 2022 году к креативной индустрии относились 248,2 тыс. действующих юридических лиц и индивидуальных предпринимателей (рисунок 2).

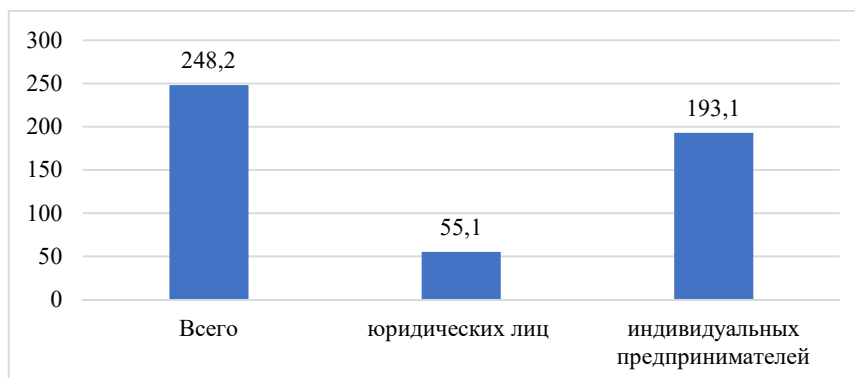

Рисунок 2. Количество субъектов предпринимательства, относящихся к креативной индустрии в Республике Казахстан за 2022 год, тыс. единиц*

* Составлена авторами на основе источника [15]

В структуре предприятий креативной индустрии в Республике Казахстан по данным 2022 года, доля креативной индустрии среди юридических лиц составляет 13,8%, а доля креативной индустрии среди индивидуальных предпринимателей равна 13,1% (рисунок 3).

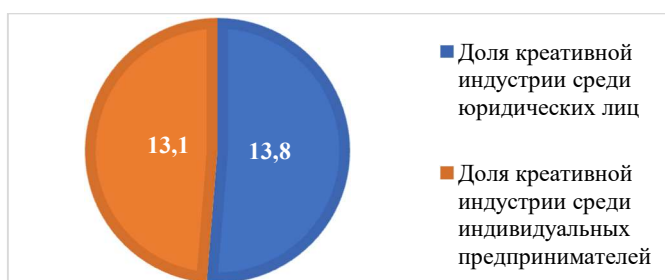

Рисунок 3. Структура предприятий креативной индустрий в Республике Казахстан за 2022 год, %*

* Составлена авторами на основе источника [15]

В разрезе регионов наибольшее количество субъектов предпринимательства по данной категории расположены в г. Алматы (48,0 тыс. субъектов), что делает ее столицей креативной индустрии Казахстана (рисунок 4). Далее расположились г. Астана (37,5 тыс. субъектов) и Карагандинская область (17,7 тыс. субъектов). Антилидерами рейтинга являются новоиспеченные области – Жетысу (5,3 тыс. субъектов) и Улытау (2,4 тыс. субъектов).

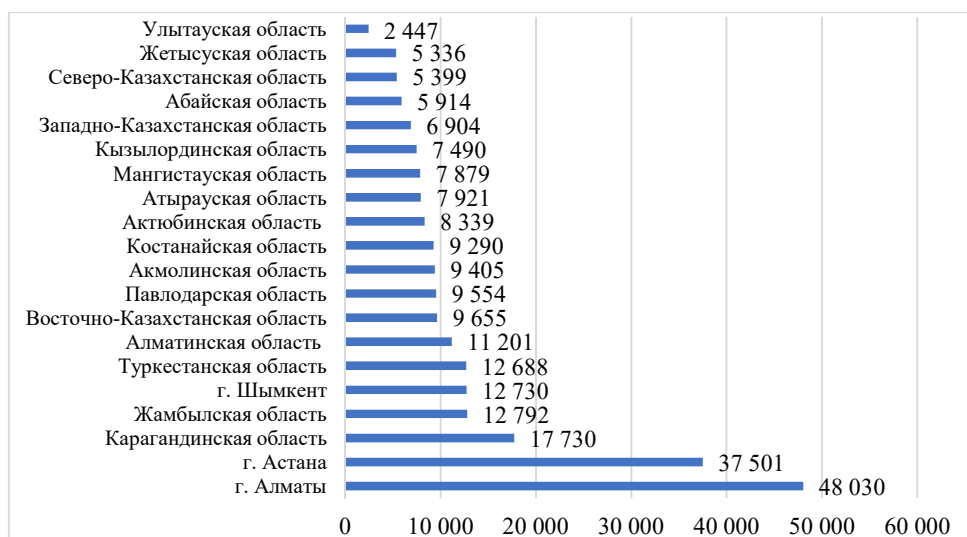

Рисунок 4. Количество субъектов креативной индустрии в разрезе регионов РК за 2022 год*

* Составлена авторами на основе источника [15]

Совокупные налоговые поступления в разрезе всех видов экономической деятельности, относящихся к креативной индустрии в 2022 году составляют около 100 млрд тенге.

Важным условием дальнейшего и глубокого внедрения креативной экономики является принятие общенационального приоритета «построение диверсифицированной и инновационной экономики», который обеспечит развитие предпринимательства в креативных индустриях, обозначенный в Национальном плане по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы.

В июне 2023 года по данным Министерства культуры и спорта РК (с сентября 2023 года Министерство культуры и информации Республики Казахстан), был определен перечень из 43 видов деятельности ОКЭД, отнесенных к креативным индустриям в таких секторах, как кино, анимация, современное искусство, ювелирное дело, IT и геймдевелопмент, телевизионные программы, фотоискусство, архитектура и мода, музыка, культурное наследие, деятельность культурно-досуговых учреждений и др.

В Казахстане существуют различные меры поддержки креативного бизнеса, которые включают:

1. Правительство Казахстана предоставляет финансовую поддержку в виде грантов и субсидий для развития креативных проектов и стартапов.

2. В стране проводятся различные программы и конкурсы, направленные на поощрение и развитие креативного предпринимательства. Например, Астана Hub - это инновационный центр, который организует конкурсы и программы для стартапов.

3. В Казахстане существуют инкубаторы и акселераторы, которые предоставляют пространство, обучение, менторство и финансовую поддержку для развития креативных проектов и стартапов.

4. Банки и финансовые учреждения предлагают специальные условия и программы финансирования для креативных предпринимателей, такие как сниженные процентные ставки или отсрочка платежей.

5. Креативным предпринимателям могут быть предоставлены налоговые льготы, такие как освобождение от налога на добавленную стоимость (НДС) или сниженные налоговые ставки.

6. В рамках образовательных программ и инициатив проводятся курсы, тренинги и мастер-классы для развития навыков и знаний в сфере креативного предпринимательства.

7. Казахстан активно развивает международное сотрудничество в сфере креативной экономики, участвуя в международных форумах, выставках и конференциях, что способствует обмену опытом и созданию новых возможностей для креативных предпринимателей.

Эти меры направлены на стимулирование и развитие креативного бизнеса в Казахстане, с целью создания благоприятной среды для инноваций и экономического роста.

В наиболее развитых странах малый бизнес в креативном секторе отличается наиболее высоким уровнем доходности, потому что он в большей степени способен решать проблему безработицы в регионах, создавать дополнительные рабочие места, развивать семейный бизнес, удовлетворять рыночный спрос местными товарами, а также обновлять устаревшее производство, внедрять инновации в культуру и искусство, развивать внутренний туризм, развивать малые города, способствовать возрождению забытых традиций и праздников.

Практика показывает, что креативный бизнес влияет на уровень культуры в нашей стране посредством развития культурного достояния в разных городах.

На сегодняшний день в Казахстане насчитывается порядка 7,8 тыс. учреждений культуры (театры, музеи, культурно-досуговые центры, кинотеатры, концертные залы и т.д.), что на 60 ед. превышает показатель 2021 года, в связи с чем также отмечается позитивное влияние на развитие туристического потенциала. Таким образом, креативный бизнес является инструментом по трансформации творческого потенциала казахстанцев в источник заработка, а также действенным инструментом по решению социальных проблем и увеличению уровня привлекательности нашей страны.

Заключение. На основе проведенного исследования можно сделать следующие выводы:

1) Средний вклад креативных индустрий в мировой ВВП – 6,6%, в развитых странах эта доля достигает 8-12%, в то время как в Республике Казахстан значение данного показателя в 2022 году составляло 3,6%. Если рассматривать текущий вопрос на перспективу, то в будущем креативные индустрии могут стать одним из важных направлений роста ВВП. По крайней мере об этом говорят некоторые эксперты и аналитические агентства, прогнозирующие многократное увеличение их доли в мировой экономике.

2) Обозначена значимость развития креативного сектора в МСБ страны: создание новых рабочих мест (в том числе для молодежи); снижение уровня безработицы; повышение инвестиционного и туристического потенциала регионов; прямой вклад в ВВП страны и т.д. При этом доля креативной индустрии среди юридических лиц в 2022 году составляла 13,8%, среди индивидуальных предпринимателей – 13,1%.

3) Сегодня малый и средний бизнес в Казахстане является одним из приоритетных направлений реализации стратегических государственных программ и Нового экономического курса страны. Президент Республики Казахстан К.Токаев в Послании народу Казахстана отмечает, что «эффективный малый и средний бизнес – прочная основа развития города и села, которая играет важную роль в социально-экономической и политической жизни страны» и ставит задачу «увеличение к 2025 году доли МСБ в ВВП до 35%, а числа занятых – до 4 миллионов человек».

4) Учитывая значимость экономического эффекта креативных индустрий, необходимо отметить, что постепенное формирование стратегических регуляторов в данной области позволит активировать малый и средний бизнес, развить систему социально-инновационного предпринимательства внутри страны.

5) Одной из основных мер поддержки креативных индустрий является создание специальных фондов и программ, направленных на финансирование проектов и стимулирование творческой деятельности. Также проводятся конкурсы и фестивали, где молодые таланты могут продемонстрировать свои навыки и получить поддержку для реализации своих идей.

6) Преимуществом Казахстана является его географическое положение, которое способствует развитию туристической и киноиндустрии. Страна имеет уникальные природные и исторические достопримечательности, что привлекает множество иностранных туристов и инвесторов.

7) Технологический прогресс и доступность интернета также создают больше возможностей для развития креативных индустрий. В последние годы растет количество стартапов и онлайн-платформ, где молодые предприниматели и креативные люди могут реализовывать свои идеи и продукты.

8) Однако есть некоторые вызовы и проблемы, которые нужно преодолеть для полноценного развития креативных индустрий в Казахстане. Одна из главных проблем - это недостаточная осведомленность о возможностях и ресурсах, доступных в данной отрасли. Необходима более широкая информационная поддержка и обучение для молодых предпринимателей, чтобы они смогли успешно стартовать и развиваться.

9) Также требуется большая инвестиционная поддержка со стороны бизнеса и государства. Необходимо создать благоприятные условия для привлечения инвестиций в креативные проекты и снизить административные и финансовые барьеры.

В целом, перспективы развития креативных индустрий в Казахстане положительны. Правительство и бизнес-сектор активно поддерживают развитие данного сектора, и есть все предпосылки для дальнейшего роста и прогресса в этой области.

Статья подготовлена в рамках грантового финансирования при поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования РК (грант ИРН АР19680192, А.С. Кулмаганбетова)

ЛИТЕРАТУРА

1. [Электронный ресурс]. – URL: <https://kapital.kz/economic/114435/korporativnyy-fond-podderzhke-kreativnoy-industrii-sozdatut-v-rk.html>.
2. Об утверждении Концепции развития креативных индустрий на 2021-2025 годы Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2021 года № 860 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000860>.
3. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. – М.: Классика-XXI, 2005. – 430 с.
4. Тросби Д. Экономика и культура / пер. с англ. И. Кушнарева. – Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. – 256 с.
5. Зеленцова Е.В. Творческие индустрии: теории и практики. – М.: Классика-XXI, 2010. – 240 с.
6. Воронина А.С. Инновационное развитие российской экономики: проблемы и ближайшие перспективы / А.С. Воронина, Ю.Н. Пыхтеев, А.М. Самочадин // Экономические науки. – 2015. – № 8. – С. 708-712.
7. Дубина И.Н. К вопросу о соотношении понятий «креативная экономика», «инновационная экономика» и «экономика знаний» [Электронный ресурс] // Креативная экономика. – 2009. – № 6(30). – С. 109-116. – URL: <http://bgscience.ru/lib/3933>.
8. Журавлев В.А. Индустрия инноваций – важнейшая часть инновационно-креативной экономики [Электронный ресурс] // Креативная экономика. – 2010. – № 3 (39). – С. 49-55. – URL: <http://bgscience.ru/lib/4117/>.
9. Папушина Ю.О. Приглашение к исследованию: креативные индустрии в России как объект социологического исследования / Ю.О. Папушина, М.В. Матецкая // Креативные индустрии в городе: вызовы, проекты и решения. – СПб. – 2012. – С. 71-88.
10. Вислова А.В. Культурные индустрии и театр // Культурологический журнал: электронное издание. – 2012. – № 1 (7). – С. 5-17.

11. Гончарова А.А., Шаяхмет Д.О. Диагностика основных компетенций, знаний и навыков креативных предпринимателей в Казахстане // *Central Asian Economic Review*. – 2020. – (5). – 54-70 с.
12. Темербулатова Ж.С., Жупарова А.С., Нусюпаева А.А. Статистика в области креативных индустрий: обзор методологических основ // *Economics: the strategy and practice*. – 2020. – 15(4). – 139-146 с.
13. Жусупова А. Развитие креативной экономики: зачем оно нам? [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://ekonomist.kz/zhussupova/razvitie-kreativnoy-ekonomiki>.
14. Королева А.А., Норец А.О., Селютин И.А. Анализ развития креативных индустрий в Казахстане // *Экономика Центральной Азии*. – 2021. – Том 5. – № 2. – С. 185-192.
15. [Электронный ресурс]. – URL: <https://kapital.kz/business/114148/kazhdyy-sed-moy-sub-yekt-biznesa-otnosit-sya-k-kreativnoy-industrii.html>.

REFERENCES

1. [Electronic resource]. – URL: <https://kapital.kz/economic/114435/korporativnyy-fond-po-podderzhke-kreativnoy-industrii-sozdadut-v-rk.html>.
2. Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya kreativnyh industriy na 2021-2025 gody Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 noyabrya 2021 goda № 860 [On approval of the Concept of Development of creative industries for 2021-2025 Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 30, 2021 No. 860] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000860> [in Russian].
3. Florida R. Kreativnyj klass: lyudi, kotorye menyayut budushchee [Creative class: people who change the future]. – М.: Klassika-XXI, 2005. – 430 s. [in Russian].
4. Trosbi D. Ekonomika i kul'tura [Economy and culture] / per. s angl. I. Kushnarevoj. – Nac. issled. un-t «Vysshaya shkola ekonomiki». – М.: Izd. dom Vysshej shkoly ekonomiki, 2013. – 256 s. [in Russian].
5. Zelencova E.V. Tvorcheskie industrii: teorii i praktiki [Creative industries: theories and practices]. – М.: Klassika-XXI, 2010. – 240 s. [in Russian].
6. Voronina A.S. Innovacionnoe razvitie rossijskoj ekonomiki: problemy i blizhajshie perspektivy [Innovative development of the Russian economy: problems and immediate prospects] / A.S. Voronina, YU.N. Pyhteev, A.M. Samochadin // *Ekonomicheskie nauki*. – 2015. – № 8. – S. 708-712 [in Russian].
7. Dubina I.N. K voprosu o sootnoshenii ponyatij «kreativnaya ekonomika», «innovacionnaya ekonomika» i «ekonomika znaniy» [On the question of the relationship between the concepts of «creative economy», «innovative economy» and «knowledge economy»] [Elektronny resurs] // *Kreativnaya ekonomika*. – 2009. – № 6 (30). – S. 109-116. – URL: <http://bgscience.ru/lib/3933> [in Russian].
8. Zhuravlev V.A. Industriya innovacij - vazhnejshaya chast' innovacionno-kreativnoj ekonomiki [The innovation industry is the most important part of the innovation and creative economy] [Elektronny resurs] // *Kreativnaya ekonomika*. – 2010. – № 3 (39). – S. 49-55. – URL: <http://bgscience.ru/lib/4117/> [in Russian].
9. Papushina YU.O. Priglasenie k issledovaniyu: kreativnye industrii v Rossii kak obekt sociologicheskogo issledovaniya [Invitation to research: Creative industries in Russia as an object of sociological research] / YU. O. Papushina, M.V. Mateckaya // *Kreativnye industrii v gorode: vyzovy, proekty i resheniya*. – SPb. – 2012. – S. 71-88 [in Russian].
10. Vislova A.V. Kul'turnye industrii i teatr [Cultural industries and theater] // *Kul'turologicheskij zhurnal: elektronnoe izdanie*. – 2012. – № 1 (7). – S. 5-17 [in Russian].
11. Goncharova A.A., SHayahmet D.O. Diagnostika osnovnyh kompetencij, znaniy i navykov kreativnyh predprinimatelej v Kazahstane [Diagnostics of core competencies, knowledge and skills of creative entrepreneurs in Kazakhstan] // *Central Asian Economic Review*. – 2020. – (5). – 54-70 s. [in Russian].
12. Temerbulatova ZH.S., ZHuparova A.S., Nusyupaeva A.A. Statistika v oblasti kreativnyh industrij: obzor metodologicheskix osnov [Statistics in the field of creative industries: an overview of the methodological foundations] // *Economics: the strategy and practice*. – 2020. – 15(4). – 139-146 s. [in Russian].
13. Zhussupova A. Razvitie kreativnoj ekonomiki: zachem ono nam? [The development of the creative economy: why do we need it?] [Elektronny resurs]. – 2020. – URL: <https://ekonomist.kz/zhussupova/razvitie-kreativnoy-ekonomiki> [in Russian].
14. Koroleva A.A., Norec A.O., Selyutin I.A. Analiz razvitiya kreativnyh industrij v Kazahstane [Analysis of the development of creative industries in Kazakhstan] // *Ekonomika Central'noj Azii*. – 2021. – Том 5. – № 2. – S. 185-192 [in Russian].

15. [Electronic resource]. – URL: <https://kapital.kz/business/114148/kazhdyy-sed-moy-sub-yekt-biznesa-otnosit-sya-k-kreativnoy-industrii.html>.

Кулмаганбетова А.С., Тлесова Э.Б., Жуматаева А.Р., Сауранова М.М.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КРЕАТИВТІ ИНДУСТРИЯЛАРДЫҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ

Аннотация

Мақала азаматтардың шығармашылық әлеуеті мен зияткерлік капиталына негізделген шығармашылық өндірісті дамытудың өзектілігіне арналған, ол нағыз инклюзивті экономиканы дамытудың көзі болып табылады. Жұмыста талантты, шығармашыл адамдарды тартатын ірі қалаларды дамытудың қозғаушы күші ретінде креативті экономиканың маңыздылығы ашылады.

Авторлар Қазақстандағы креативті индустриялардың жай-күйі мен дамуын зерттеу нәтижелерін қарады, сондай-ақ олардың дамуындағы шағын және орта бизнестің рөлін анықтады. Шығармашылық индустриялар саласындағы ғылыми әдебиеттерді теориялық шолу және талдау әдісімен осы сектордың даму перспективалары белгіленді. Салыстырмалы талдау негізінде ШОБ дамуындағы креативті индустриялардың, сондай-ақ өңірлер мен тұтастай ел экономикасының маңыздылығы анықталды. Мақалада Қазақстандағы креативті индустриялардың дамуын сипаттайтын көрсеткіштер талданды, елде креативті деп саналатын салалар қарастырылды, осы секторды мемлекеттік ынталандыру шаралары зерттелді және үкіметтік бағдарламалар мен бастамалардың Қазақстандағы креативті индустриялардың дамуына әсері анықталды. Талдау барысында Қазақстандағы креативті индустриялардың алдында тұрған проблемалар анықталды, мысалы, қаржыландырудың болмауы, кәсіптік білімнің болмауы, креативті индустриялар саласындағы кәсіпкерлікті қолдау жөніндегі шаралардың жеткіліксіздігі және т.б.

Зерттеу нәтижелері бойынша авторлар Қазақстандағы креативті индустрияларды дамытудың негізгі бағыттарын анықтады.

Kulmaganbetova A., Tlesova E., Zhumatayeva A., Sauranova M.

THE STATE OF DEVELOPMENT OF CREATIVE INDUSTRIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article is devoted to the relevance of the development of creative production based on the creative potential and intellectual capital of citizens, it serves as a source of development of a truly inclusive economy. The paper reveals the importance of the creative economy as a driving force for the development of large cities that attract talented, creative people.

The authors consider the results of the study of the state and development of creative industries in Kazakhstan, and also determine the role of small and medium-sized businesses in their development. The prospects for the development of this sector were identified by the method of theoretical review and analysis of scientific literature in the field of creative industries. Based on a comparative analysis, the importance of the role of creative industries in the development of SMEs, as well as the economy of the regions and the country as a whole is revealed. The article analyzes the indicators characterizing the development of creative industries in Kazakhstan, examines the industries that should be considered creative in the country, examines the measures of state stimulation of this sector and determines the impact of government programs and initiatives on the development of creative industries in Kazakhstan. The analysis revealed the problems faced by the creative industries in Kazakhstan, such as lack of funding, lack of professional education, insufficient measures to support entrepreneurship in the creative industries, etc.

According to the results of the study, the authors identified the main directions of development of creative industries in Kazakhstan.

А.Б. Имашев*, PhD¹

Б.Т. Бейсенғалиев, д.э.н., профессор¹

Д.М. Турекулова, д.э.н., профессор¹

Ж.М. Аманжолов, докторант DBA²

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Международная школа бизнеса,

г. Астана, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: samruk_ast@mail.ru

РЫНОК ТРУДА ЖАМБЫЛСКОЙ ОБЛАСТИ: ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ

В статье отмечается, что в Жамбылской области наметилась тенденция сокращения доли рабочей силы в общей численности населения. Авторами определено, что уровень занятости населения отличается высокими значениями, что, как правило, характерно для слаборазвитых регионов. Выяснено, что среди занятого населения высока доля наемных работников, осознанно выбирающих наемный труд. На основе анализа установлено, что ситуация с увеличением численности самозанятого населения не противоречит общереспубликанскому тренду на самозанятость, но значительно превышает среднереспубликанский уровень. Авторами статьи выяснено, что преобладающую часть безработных составляют мужчины, проживающие в городах, и женщины, проживающие в сельской местности. Определено, что основная часть безработных имеет высшее и средне-специальное образование. Выявлено, что в результате отъезда в поисках работы трудоспособного населения, в первую очередь молодежи, в крупные города и нефтедобывающие регионы страны, на протяжении многих лет для области характерно отрицательное сальдо миграции. Проанализировано распределение занятого населения по видам экономической деятельности. Выявлены отрасли экономики, играющие важную роль в формировании валового регионального продукта, но в существенной мере не влияющие на функционирование рынка труда. Установлено, что в недостаточной степени используется аграрный и индустриальный потенциал региона, что неизбежно приводит к деформациям в структуре рынка труда и способствует нерациональному применению трудового потенциала населения. В статье предложено разработать комплексную программу развития региона с внедрением механизма информационного обеспечения рынка труда.

Ключевые слова: рынок труда, трудовые отношения, занятость населения, безработица, рабочая сила, региональный рынок труда, уровень занятости, регион, самостоятельно занятые работники, органы занятости.

Кілт сөздер: еңбек нарығы, еңбек қатынастары, халықты жұмыспен қамту, жұмыссыздық, жұмыс күші, аймақтық еңбек нарығы, жұмыспен қамту деңгейі, аймақ, өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлер, жұмыспен қамту органдары.

Keywords: labor market, labor relations, employment of the population, unemployment, labor force, regional labor market, employment rate, region, self-employed workers, employment agencies.

JEL classification: J21

Введение. Одним из ключевых элементов экономики, как известно, является рынок труда. Не секрет, что от налаженности и направленности механизма функционирования рынка труда во многом зависит рациональность распределения и перераспределения рабочей силы. Исходной, отправной точкой развития отечественного рынка труда являлась система трудовых отношений, заложенная в советское время. Достоинствами системы трудовых отношений тех времен, как правило, считаются полная занятость населения, уверенность его в завтрашнем дне, а недостатки связывают с заниженной заработной платой и слабой трудовой мотивацией. Понятно, что в условиях полной занятости населения отсутствовала безработица, преподносившаяся в качестве одного из важнейших достижений существовавшего строя. В то время как уверенность в завтрашнем дне формировалась из таких реалий, как практически полная гарантия от увольнений, стабильность в выплате заработной платы, постепенное увеличение размеров оплаты труда по мере продвижения по служебной лестнице. Становление Казахстана в качестве самостоятельного государства сопровождалось многими проблемами, в том числе и сложностями на рынке труда, обусловленных факторами объективного и субъективного характера, противоречивым сплетением

старого и нового подходов. Особенно непростая ситуация складывалась на рынках труда в регионах страны, последствия которых ощущаются до настоящего времени.

Целью исследования является изучение особенностей рынка труда Жамбылской области.

Задачами исследования являются:

- изучение и анализ основных показателей регионального рынка труда;
- сравнение основных индикаторов рынка труда различных стран и показателей республики, региона;
- анализ распределения занятого населения по видам деятельности в зависимости от особенностей экономического развития региона;
- выявление проблемных зон в функционировании регионального рынка труда.

В исследовании использовались экономические и статистические методы, в том числе методы финансового и сравнительного анализа.

Обзор литературы. Вопросы функционирования рынка труда исследуются в работах зарубежных и отечественных ученых. Так, основу теории рынка труда с методологической и научной точек зрения составили труды Дж. Кейнса [1], Д. Рикардо [2], И. Шумпетера [3], М. Вебера и многих других. Большинство работ отечественных исследователей посвящено изучению основ рынка труда. В то же время уделяется внимание особенностям функционирования рынка труда в различных отраслях экономики. Например, исследуются теоретические и практические аспекты сельскохозяйственного рынка труда [4], актуальные проблемы занятости населения в аграрном секторе экономики [5]. Изучается динамика и тенденции развития рынка труда в зарубежных странах [6], влияние различных факторов на состояние казахстанского рынка труда [7]. Несомненный интерес у исследователей вызывают вопросы безработицы, трудовой миграции [8], занятости населения как одного из инструментов социально-экономической политики государства [9], предпринимательства как особой формы занятости населения. В последние годы отечественные исследователи все больше внимания стали уделять изучению социальных аспектов формирования рынка труда, значимости человеческого капитала в повышении конкурентоспособности на рынке труда [10], социально-трудовым отношениям, в том числе вопросам сбалансированности интересов наемных работников и работодателей. Однако в недостаточной степени исследуются проблемные аспекты региональных рынков труда.

Основная часть. Рынок труда как социально-экономическая категория представляет собой сложный механизм, который обеспечивает определенный баланс в соблюдении интересов органов государственной власти, продавцов и покупателей рабочей силы. Официальной статистикой под рабочей силой подразумеваются трудовые ресурсы, к которым относятся реальные и потенциальные работники.

В соответствии с таблицей 1, за последние годы численность рабочей силы в Жамбылской области увеличилась на 38,2 тыс. человек или на 7,2%. Правда, в общей численности жителей региона наблюдается незначительное снижение удельного веса рабочей силы (на 1,1 процентных пункта). Вместе с тем, происходит рост числа лиц, занятых в различных отраслях экономики. За три года численность занятого населения выросла с 503,8 тыс. человек в 2020 году до 539,5 тыс. человек в 2022 году, что составило 7,1% прироста.

Таблица 1

Основные индикаторы рынка труда*

Показатели	Год			Отклонения 2022 г. от 2020 г.	
	2020	2021	2022	(+, -)	%
1	2	3	4	5	6
Рабочая сила, тыс. человек	529,5	528,3	567,7	38,2	107,2
Доля рабочей силы в численности населения, %	70,7	70,6	69,9	-0,8	98,9
Занятое население, тыс. человек	503,8	502,7	539,5	35,7	107,1
Уровень занятости, %	95,1	95,1	95,0	-0,1	99,9
Наемные работники, тыс. человек	332,6	333,8	359,5	26,9	108,1
Доля наемных работников в численности занятого населения, %	66,0	66,04	66,6	0,6	100,9
Самостоятельно занятые работники, тыс. человек	171,2	168,8	180,0	8,8	105,1

1	2	3	4	5	6
Доля самостоятельно занятых работников в численности занятого населения, %	34,0	33,6	33,4	-0,6	98,2
Безработное население, тыс. человек	25,7	25,7	28,2	2,5	109,7
Уровень безработицы, %	4,9	4,9	5,0	0,1	102,0
Лица, не входящие в состав рабочей силы, тыс. человек	218,9	219,5	244,5	25,6	111,7
Доля лиц, не входящих в состав рабочей силы в численности населения, %	29,3	29,4	30,1	0,8	102,7

* Составлена авторами на основе источника [11]

Необходимо заметить, что уровень занятости, иначе называемый коэффициентом занятости, выступает ключевым показателем, характеризующим состояние рынка труда. Ведь на основе сопоставления числа занятого населения и численности жителей конкретного региона или страны, можно определить ту часть населения, которая принимает активное участие в производстве товаров и услуг. Так, в рейтинге стран по уровню занятости за 2022 год, составленном Международной организацией труда, лидирует Катар, где уровень занятости населения составляет 87,5%. В Мадагаскаре, Руанде и Танзании данный показатель превышает 80%-ный уровень. В свою очередь Казахстан занимает 37 место из 190 стран с коэффициентом занятости, равным 65,7% [12]. В то время как данные официальной статистики свидетельствуют о том, что уровень занятости в Жамбылской области находится на уровне 95%. Как правило, высокие значения показателя занятости бывают характерными для слаборазвитых регионов, где достаточно большая часть экономически активного населения приходится на самозанятое население, задействованное в аграрной сфере, и не принимающее непосредственного участия на рынке труда.

Более половины занятого населения (56%) проживает в сельской местности. Основной частью занятого населения являются наемные работники, составляющие примерно две трети от численности занятых в экономической деятельности. При этом происходит не только увеличение числа наемных работников в абсолютном выражении (26,9 тыс. человек), но и наблюдается рост доли наемных работников в общей численности занятого населения (0,6%). Нужно сказать, что похожая ситуация наблюдается и в других регионах страны. Очевидно, что трудоспособное население Жамбылской области отдает предпочтение наемному труду, видя в нем определенные преимущества. Результаты опроса, проведенного в 2022 году, показали, что выбор наемного труда определяется разными причинами. Так, для одних важен официальный статус занятого на условиях трудового договора, что порождает ощущение стабильности в жизни. Данная категория работников согласна получать невысокую оплату труда, поскольку уверенность в завтрашнем дне для них важнее. Другая часть респондентов заинтересована в получении фиксированной заработной платы с предоставлением социальных гарантий, выполняет обозначенный круг функциональных обязанностей и в свободное от работы время занимается ведением подсобного хозяйства, разного рода подработками. Третья категория работников имеет негативный опыт занятия предпринимательской деятельностью и пришла к пониманию, что данный вид деятельности им не подходит. Безусловно, не каждый человек склонен к предпринимательской деятельности, ведь недаром предпринимателей считают «золотым фондом нации».

Вместе с тем, в Жамбылской области наблюдается увеличение численности самостоятельно занятых работников; за последние годы прирост составил 8,8 тыс. человек или 5,1%. Правда, при этом удельный вес самостоятельно занятых работников в общей численности занятого населения снизился на 1,8 процентных пункта. Тем не менее, данная категория работников продолжает составлять третью часть занятого населения. Увеличение числа самостоятельно занятых работников в регионе не противоречит общереспубликанскому тренду на самозанятость, а доля самозанятого населения в области (33,4%) превышает среднереспубликанский уровень (23,8%) на 9,6%. В то время как экономически развитые страны, в частности, Норвегия (4,7%), США (6,3%), Канада (7,7%), Германия (8,8%), Япония (9,9%) отличаются низким уровнем самозанятого населения [13]. Но если сравнить со странами, где показатель самозанятости населения является особенно высоким, к которым, например, относятся Бурунди (93,27%), Чад (91,83%), Мадагаскар (89,38%), Эфиопия (88,65%), то ситуация в стране и регионе выглядит вполне позитивно. Следует заметить, что высокий показатель самозанятости зачастую свидетельствует о неразвитости экономики, когда самозанятость в определенной мере

представляет собой временную адаптацию к сложившимся условиям. По мере расширения сферы передовых технологий, как правило, показатели самозанятости постепенно снижаются.

Как известно, органы занятости населения не всегда регистрируют в качестве безработных всех, кто к ним обращается. В связи с этим численность лиц, официально признанных безработными, не превышает 5% от численности трудовых ресурсов региона. При этом число лиц, обратившихся в органы занятости, за последнее время увеличилось с 50,3 тыс. человек до 76 тыс. человек, то есть на 51%. Из общего числа обратившихся за помощью в органы занятости в качестве безработных в 2020 году было зарегистрировано 19,5% человек, а в 2022 году – только 12,1%. Подавляющую часть безработных составляют лица, находящиеся в трудоспособном возрасте, среди которых преобладают мужчины, проживающие в городах, и женщины из сельской местности. Основная часть безработных имеет высшее и средне-специальное образование. Результаты опроса свидетельствуют о том, что встречаются целые семьи, которые на протяжении ряда лет не могут найти работу. Выживают такие граждане по-разному. Так, одни занимаются перевозкой пассажиров внутри города, области или за ее пределами. Другие выращивают растениеводческую или животноводческую продукцию. Третьи работают в качестве продавцов или других работников на местных рынках.

Косвенным образом напряженную ситуацию на региональном рынке труда характеризуют миграционные процессы, которые на протяжении многих лет имеют отрицательное значение. Так, только в 2022 году из Жамбылской области в другие регионы Казахстана выехало 21437 человек; среди них подавляющую часть составляют лица, находящиеся в трудоспособном возрасте. Можно предположить, что обратно на «малую родину» вернется незначительная часть жителей региона, выезжающих в поисках работы. При этом большие сомнения вызывает тот факт, что молодые люди, трудоустроившиеся в крупных городах или нефтедобывающих регионах, вернутся обратно.

Как видно из таблицы 2, по всем видам экономической деятельности наблюдается увеличение числа работающих, за исключением информации и связи, а также деятельности, связанной с недвижимым имуществом. Относительно высокий прирост численности работающих замечен в финансовой и страховой деятельности (28%).

Таблица 2

Распределение занятого населения по видам экономической деятельности, тыс. человек*

Показатели	Год			Отклонения 2022 г. от 2020 г.	
	2020	2021	2022	(+, -)	%
Занятое население, всего	503,8	502,7	539,5	35,7	107,1
в том числе:					
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	139,4	135,9	140,2	0,8	100,6
Промышленность	40,8	40,4	44,9	4,1	110,0
Строительство	32,2	31,4	34,6	2,4	107,5
Оптовая и розничная торговля	67,3	68,0	75,3	8,0	111,9
Предоставление услуг по проживанию и питанию	6,4	6,4	7,1	0,7	110,9
Транспорт и складирование	31,0	30,6	33,5	2,5	108,1
Информация и связь	3,3	3,0	3,0	-0,3	90,9
Финансовая и страховая деятельность	5,0	5,2	6,4	1,4	128,0
Операции с недвижимым имуществом	3,8	3,4	3,8	0,0	100,0
Профессиональная, научная и техническая деятельность	6,4	5,9	6,8	0,4	106,3
Деятельность в области административного и вспомогательного обслуживания	6,2	5,8	6,3	0,1	101,6
Государственное управление и оборона, социальное обеспечение	40,9	41,8	44,9	4,0	109,8
Образование	77,5	78,1	82,4	4,9	106,3
Здравоохранение и социальное обслуживание населения	28,5	29,3	31,4	2,9	110,2
Искусство, развлечения и отдых	4,4	4,1	4,6	0,2	104,5
Предоставление прочих видов услуг	10,7	13,3	14,2	3,5	132,7

* Составлена авторами на основе источника [11]

В то же время более чем на 10% увеличилось число работников в промышленности и торговле; организациях, предоставляющих услуги по проживанию и питанию; государственном управлении, обороне и социальном обеспечении; здравоохранении и социальном обслуживании населения. Единственным видом экономической деятельности, где сократилось число работающих, является информация и связь.

При этом более четвертой части занятого населения сконцентрировано в сельском, лесном и рыбном хозяйстве, что вполне объяснимо, поскольку Жамбылская область по своей направленности является индустриально-аграрным регионом. За последние годы численность занятых сельскохозяйственным трудом выросла незначительно (0,6%), да и удельный вес в общем количестве занятого населения снизился с 27,7% в 2020 году до 26% в 2022 году. Тем не менее, работники данной отрасли продолжают представлять собой наиболее многочисленную часть трудовых ресурсов, но производят, правда, всего лишь 10-11% валового регионального продукта. Вторую по численности группу составляют работники системы образования, удельный вес которых в занятом населении находится в пределах 15,2-15,4%. Привлекательной для жителей региона была и остается сфера торговли. Доля работников торговой сферы имеет тенденцию к росту и к 2022 году увеличилась с 13,4% до 14%. Нужно сказать, что валовой региональный продукт Жамбылской области формируется преимущественно за счет таких отраслей, как сельское хозяйство, промышленность, торговля и транспорт, где задействовано 54,5% занятого населения. При этом 14,5% работников, осуществляющих свою деятельность в промышленности и на транспорте, создают 35,2% валового регионального продукта.

Заключение. Трудно утверждать, что за прошедшие десятилетия рынок труда Жамбылской области стал функционировать как хорошо налаженный, эффективно функционирующий механизм. Представляя собой индустриально-аграрный регион с преобладающим сельским населением, имея благоприятный климат для развития растениеводства и животноводства, тем не менее, область отличается невысокой производительностью в сельском хозяйстве. При этом происходит снижение доли промышленности в ВРП, а удельный вес занятых в промышленности не достигает десятой части занятого населения. В то же время не в полном объеме используются географические, климатические, природные, ресурсные и историко-архитектурные преимущества региона, что приводит к неразвитости отдельных отраслей, в частности, туристской отрасли, перерабатывающей промышленности. В результате нерационального использования трудового потенциала возникают миграционные настроения, прежде всего, среди молодежи. Очевидно, что назрела объективная необходимость в разработке комплексной программы развития региона с учетом его особенностей и преимуществ. Действенным элементом программы развития может стать механизм информационного обеспечения рынка труда, в рамках которого аккумулируются разнородные потоки информации (аналитический, регулирующий, обеспечивающий). Созданная таким образом информационно-аналитическая система может использоваться широким кругом пользователей, включая органы государственной власти, предприятия, научные организации и физические лица. Благодаря информированности субъектов рынка труда обеспечивается основная его цель – достижение эффективной занятости.

Статья подготовлена в рамках проекта по теме ИРН АР13268868 «Региональная модель социально-трудовой мобильности молодежи как стратегический ресурс развития социально-экономической системы».

ЛИТЕРАТУРА

1. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: Экзамен, 1978. – 315 с.
2. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. – М.: Neoclassic, 2016. – 310 с.
3. Шумпетер И. История экономического анализа: в 3 томах / Пер. с англ. В.С. Автономова. – СПб: Экономическая школа, 2004. – 496 с.
4. Сабинова Р.К., Утепкжиева К.М., Курмашева С.О. Қазақстан ауыл шаруашылығы еңбек нарығының өзекті мәселелері // «Тұран» университетінің хабаршысы. – 2019. – № 2. – Б. 67-73.
5. Камыбаев М.К., Низамдинова А.К. Состояние занятости в аграрном секторе экономики Казахстана // Вестник университета «Туран». – 2019. – № 4. – С. 118-123.

6. Рахматулина А.Т., Ермекбаева Д.Д., Хайек П. Динамика развития рынка труда и занятости в странах ЕАЭС // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 1. – С. 172-178.
7. Изгутьева К.М., Тусупова Л.А., Ералина Э.М. Влияние пандемии на рынок труда // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 1. – С. 186-190.
8. Сабирова Р.К., Мусаева А.А., Тажиденов А.Р. Проблема трудовой миграции молодежи в Казахстане // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 2. – С. 95-104.
9. Кунязова С.К., Кунязов Е.К., Каримбергенова М.К., Кадырова А.С. Занятость как один из инструментов социально-экономической политики государства // Вестник КазУЭФМТ. – 2021. – № 3. – С. 15-21.
10. Байдыбекова С.К., Сауранбай С.Б., Абеннова Г.И. Рынок труда и проблемы формирования занятости в Республике Казахстан // Вестник КазУЭФМТ. – 2023. – № 1. – С. 80-88.
11. Предварительные данные за 2022 год. Краткий статистический ежегодник на русском и казахском языках. – Тараз, 2023. – 124 с.
12. Рейтинг стран мира по уровню занятости [Электронный ресурс]. – URL: <http://gtmarket.ru/ratings/employment-ranking>.
13. В каких городах Казахстана больше всего самозанятого населения? [Электронный ресурс]. – URL: http://economy.kz/ru/Novosti_instituta/2022_23.

REFERENCES

1. Kejns Dzh. Obshchaya teoriya zanyatosti, procenta i deneg [General Theory of Employment, Interest, and Money]. – М.: Ekzamen, 1978. – 315 s. [in Russian].
2. Rikardo D. Nachala politicheskoy ekonomii i nalogovogo oblozheniya [Principles of Political Economy and Taxation]. – М.: Neoclassic, 2016. – 310 s. [in Russian].
3. Shumpeter I. Istoriya ekonomicheskogo analiza: v 3 tomah [History of Economic Analysis: in 3 volumes] / Per. s angl. V.S. Avtonomova. – SPb: Ekonomicheskaya shkola, 2004. – 496 s. [in Russian].
4. Sabirova R.K., Utepklieva K.M., Kurmasheva S.O. Kazakstan auyl sharuashylygy enbek narygynyn ozekti maseleleri [Key Issues of Kazakhstan Rural Development] // «Turan» universitetinin habarshysy. – 2019. – № 2. – В. 67-73 [in Kazakh].
5. Kamybaev M.K., Nizamdinova A.K. Sostoyanie zanyatosti v agrarnom sektore ekonomiki Kazahstana [Employment Situation in the Agricultural Sector of Kazakhstan's Economy] // Vestnik universiteta «Turan». – 2019. – № 4. – С. 118-123 [in Russian].
6. Rahmatulina A.T., Ermekbaeva D.D., Hajek P. Dinamika razvitiya rynka truda i zanyatosti v stranah EAES [Dynamics of Labor Market and Employment Development in the EAEU Countries] // Vestnik universiteta «Turan». – 2021. – № 1. – С. 172-178 [in Russian].
7. Izgutieva K.M., Tusupova L.A., Eralina E.M. Vliyanie pandemii na rynek truda [Impact of the Pandemic on the Labor Market] // Vestnik universiteta «Turan». – 2021. – № 1. – С. 186-190 [in Russian].
8. Sabirova R.K., Musaeva A.A., Tazhidenov A.R. Problema trudovoj migracii molodezhi v Kazahstane [The Issue of Youth Labor Migration in Kazakhstan] // Vestnik universiteta «Turan». – 2021. – № 2. – С. 95-104 [in Russian].
9. Kunyazova S.K., Kunyazov E.K., Karimbergenova M.K., Kadyrova A.S. Zanyatost' kak odin iz instrumentov social'no-ekonomicheskoy politiki gosudarstva [Employment as one of the instruments of the state's socio-economic policy] // Vestnik KazUEFMT. – 2021. – № 3. – С. 15-21 [in Russian].
10. Bajdybekova S.K., Sauranbaj S.B., Abenova G.I. Rynek truda i problemy formirovaniya zanyatosti v Respublike Kazahstan [Labor Market and Challenges in Employment Formation in the Republic of Kazakhstan] // Vestnik KazUEFMT. – 2023. – № 1. – С. 80-88 [in Russian].
11. Predvaritel'nye dannye za 2022 god. Kratkij statisticheskij ezhegodnik na russkom i kazahskom yazykah [Preliminary Data for the Year 2022. Brief Statistical Yearbook in Russian and Kazakh Languages]. – 2023. – 124 s. [in Russian].
12. Rejting stran mira po urovnyu zanyatosti [World Countries Ranking by Employment Level] [Elektronnyy resurs]. – URL: <http://gtmarket.ru/ratings/employment-ranking> [in Russian].
13. V kakih gorodah Kazahstana bol'she vsego samozanyatogo naseleniya? [In which cities of Kazakhstan is the highest number of self-employed population?] [Elektronnyy resurs]. – URL: http://economy.kz/ru/Novosti_instituta/2022_23 [in Russian].

Имашев А.Б., Бейсенғалиев Б.Т., Турекулова Д.М., Аманжолов Ж.М.

**ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНЫҢ ЕҢБЕК НАРЫҒЫ:
ЖҰМЫС ІСТЕУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ДАМУ МҮМКІНДІКТЕРІ**

Андатпа

Еңбек нарығының жұмыс істеуі мен дамуы проблемасын шетелдік және қазақстандық зерттеушілер белсенді зерттеп жатқанына қарамастан, оның өзектілігі сақталуда, әсіресе бұл өңірлік еңбек нарықтарына қатысты. Жамбыл облысында халықтың жалпы санындағы жұмыс күшінің үлесін қысқарту үрдісі байқалғаны анықталды. Халықты жұмыспен қамту деңгейі жоғары мәндермен сипатталатыны белгіленді, бұл, әдетте, дамымаған аймақтарға тән. Жұмыспен қамтылған халық арасында жалдамалы еңбекті саналы түрде таңдайтын жалдамалы жұмысшылардың үлесі жоғары екендігі айқындалған. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық санының өсуіне байланысты жағдай өзін-өзі жұмыспен қамтудың жалпы республикалық трендіне қайшы келмейтіні, бірақ орташа республикалық деңгейден едәуір асып түсетіні көрсетілген. Жұмыссыздардың басым бөлігі қалаларда тұратын ер адамдар мен ауылдық жерлерде тұратын әйелдер екендігі анықталды. Жұмыссыздардың негізгі бөлігінің жоғары және орта-арнайы білімі бар адамдар екені белгіленген. Еңбекке қабілетті халықтың, ең алдымен жастардың жұмыс іздеп еліміздің ірі қалалары мен мұнай өндіретін өңірлеріне кетуі нәтижесінде облыс көптеген жылдар бойы көші-қонның теріс сальдосымен сипатталғаны нақтыланды. Жұмыспен қамтылған халықтың экономикалық қызмет түрлері бойынша бөлінуі талданды. Жалпы өңірлік өнімді қалыптастыруда маңызды рөл атқаратын, бірақ еңбек нарығының жұмыс істеуіне айтарлықтай әсер етпейтін, экономика салалары анықталды. Өңірдің аграрлық және индустриялық әлеуеті жеткіліксіз дәрежеде пайдаланылатыны анықталды, бұл сөзсіз еңбек нарығы құрылымындағы деформацияларға алып келеді және халықтың еңбек әлеуетін ұтымсыз пайдалануға ықпал етеді.

Imashev A., Beisengaliyev B., Turekulova D., Amanzholov J.

**LABOR MARKET OF ZHAMBYL REGION:
FEATURES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OPPORTUNITIES**

Annotation

Despite the fact that the problem of the functioning and development of the labor market is actively studied by foreign and Kazakhstani researchers, its relevance continues to persist, especially with regard to regional labor markets. It is established that in Zhambyl region there has been a tendency to reduce the share of the labor force in the total population. It is determined that the level of employment of the population is characterized by high values, which, as a rule, is characteristic of underdeveloped regions. It was found out that among the employed population there is a high proportion of employees who consciously choose hired labor. It is shown that the situation with the increase in the number of self-employed population does not contradict the nationwide trend for self-employment, but significantly exceeds the average republican level. It is established that the predominant part of the unemployed are men living in cities and women living in rural areas. It is determined that the majority of the unemployed have higher and secondary specialized education. It has been revealed that as a result of the departure of the able-bodied population, primarily young people, to large cities and oil-producing regions of the country in search of work, a negative balance of migration has been characteristic of the region for many years. The distribution of the employed population by types of economic activity is analyzed. The branches of the economy that play an important role in the formation of the gross regional product, but do not significantly affect the functioning of the labor market, are identified. It is established that the agrarian and industrial potential of the region is insufficiently used, which inevitably leads to deformations in the structure of the labor market and contributes to the irrational use of the labor potential of the population.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).6
 ЭОЖ 338.27
 FTAMP 06.81.23

Ә.Б. Кибасева*, PhD докторанты¹

Л.А. Тусіпова, э.ғ.д., профессор¹

А.И. Омарова, э.ғ.к., доцент²

А.А. Мусасева, э.ғ.к., доцент³

Тұран Университеті, Алматы қ., Қазақстан¹

Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік

технологиялар және инжиниринг

университеті, Ақтау қ., Қазақстан²

Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық

өнер академиясы, Алматы қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: boltayeva1987@bk.ru

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ АДАМ КАПИТАЛЫНЫҢ ДАМУ ФАКТОРЛАРЫ

Цифрлық экономикаға көшу контекстінде адами капитал экономикалық өсудің негізгі факторына айналады. Адами капитал, әдетте, адамның алған білімін, дағдылары мен қабілеттерін экономикалық бағалау деп түсініледі. Мақалада еңбек тиімділігін арттыру және инновациялық технологиялардың таралуын қамтамасыз ету жолдарын іздеуде, адами капиталды зерттеу басты рөл атқарады деген мәселе көтеріледі. Бұл мәселені шешу үлкен теориялық және қолданбалы мәнге ие.

Бұл мақалада көптеген зерттеулер қаралды, адами капитал тұжырымдамасына экономикалық талдау жүргізілді, ол бүгінгі күні шешуші мәнге ие және цифрландыру процесіне ықпал етеді. Зерттеуде бәсекеге қабілеттілік, экономикалық өсу, өндірістің рентабельділігі, білім, ғылым, бүкіл зияткерлік сала экономикасындағы рөлі сияқты өзекті мәселелерді ұсынады. Зерттеуде келесі зерттеу әдістері қолданылды: әдеби дереккөздерді контексттік талдау әдістері, сараптамалық сауалнамалар мен бағалаулар, сарапшылардың сұхбаттары. Адами капитал қазіргі зерттеушілердің көпшілігінің пікірінше, сандық экономиканың жинақталған байлығы мен табиғи ресурстарына қарағанда әлдеқайда құнды маңызды ресурс ретінде анықталған. Мақалада ғалымдардың адами капиталды дамытуға қосқан елеулі үлесіне қарамастан, бірыңғай мінсіз құрылым жоқ екендігі көрсетілген: оның құрамына қандай факторлар кіреді, олар бір-бірімен қалай салыстырылады және жұмыс істейді. Адами капитал мәселесімен айналысатын жаңа зерттеушілердің көпшілігі бұл тұжырыммен келіседі. Зерттеу нәтижесінде цифрландыру әлеуметтік ортаны өзгертетін және оған үлкен әсер ететін негізгі процестер ретінде жіктелетіні анықталды.

Кілт сөздер: бәсекеге қабілеттілік, тұжырымдама, өтпелі кезең, адами капитал, экономиканы цифрландыру, цифрландыру шарттары, ақпараттық қоғам, ресурстар, процесс, тиімділік, өндіріс, генезис.

Ключевые слова: конкурентоспособность, концепция, переход, человеческий капитал, цифровизация экономики, условия цифровизации, информационное общество, ресурсы, процесс, эффективность, производство, генезис.

Keywords: competitiveness, concept, transition, human capital, digitalization of the economy, digitalization conditions, information society, resources, process, efficiency, production, genesis.

Кіріспе. Білім экономикасының қазіргі жағдайында мемлекеттің басты бәсекелестік артықшылығы - адами капитал. Қазіргі қоғамның дамуындағы адами капиталдың рөлін өзектендіру қажеттілігін анықтайтын негізгі факторлар ретінде мыналарды атап өтуге болады: ресурстардың шектеулілігі мәселелерінің нашарлауы; өнімнің, технология мен білімнің тез моральдық қартаюы; жоғары технологиялардың халық өмірінің барлық салаларына жылдам араласуы.

Зерттеудің өзектілігі - ғылыми-техникалық прогреспен экономиканы цифрландыру адами капиталдың негізгі сипаттамалары мен талаптарына өзгеріс енгізеді. Адами капиталды дамытудың неғұрлым жоғары деңгейімен кәсіпорын мен мемлекеттің үдемелі экономикалық және инновациялық дамуына мүмкіндік беріледі [1]. Адами капиталдың цифрландыру жағдайындағы аса маңызды мәні - оның табысы персоналдың арнайы құзыреттерінде: ақпаратпен талдау және жұмыс істеу, цифрлық қауіпсіздіктің қабілеттері, құзыреттерін ұтымды пайдалану және т. б. қабілетіне байланысты болады. Мақаланың мақсаты - Қазақстанда экономиканы цифрландыру жағдайында адами капиталдың бәсекеге қабілеттілігін дамыту жолдары мен факторларын негіздеу болып табылады.

Қойылған мақсатты орындау үшін келесі міндеттерді шешу қажет: ғылыми әдебиеттерді шолу негізінде адами капиталдың қазіргі заманғы тұжырымдамасының генезисін ашу; адами капиталдың

мәні мен құрылымы туралы қазіргі заманғы идеяларды қорытындылау; Қазақстан Республикасының адами капиталының құрылымы мен сапасына талдау жүргізу. Жұмыста контекстік талдау әдістері, Дельфи әдісі, сұхбаттар және сарапшылардың пікірлерін өңдеу, стейкхолдерлерді талдау қолданылды.

Алайда, бәсекеге қабілетті адами капиталды қалыптастыру мен тиімді басқарудың өзара байланысы жеткілікті зерттелмеген. Экономикалық өсудің негізі экономиканы үздіксіз жаңғыртуды қамтамасыз ете алатын адами капиталды дамыту және жинақтау болуға тиіс.

Әдебиеттік шолу. Қазақстандық, ресейлік және шетелдік зерттеушілердің көптеген ғылыми еңбектері экономиканы цифрландыруды дамытудың түрлі аспектілерін талдауға арналған. Закирова Д.И. мақалада Қазақстан Республикасының цифрлық бәсекеге қабілеттіліктің әлемдік рейтингіндегі ережелерін қарастырады, сондай-ақ автор қазақстандық цифрлық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін мемлекет тарапынан ерекше назар аударуды талап ететін күшті және әлсіз позицияларды анықтады [2]. Тумбай Ж.О. және Орынбасаров М.К. Қазақстан Республикасының инновациялық дамуы жағдайында адами капиталға инвестициялау проблемаларын қарастырды. Мақалада әр мемлекеттің әл-ауқаты мен тұрақтылығы ұлттық адами капиталдың көрсеткіштеріне байланысты екендігі және уақыт өте келе әлемдік экономиканың даму тенденциялары күшейе түсетіні айтылған [3]. Қуандық Ж.Б., Асилова А.С., Кар М. адам капиталының сапалы дамуын анықтау және бағалау әдістерін зерттейді, авторлар олардың артықшылықтары мен кемшіліктері негізінде салыстырмалы талдау жүргізеді [4]. Шарипов О.М. сандық құзыреттерді құру және өлшеу ерекшеліктерін қарастырды [5].

Когут О.Ю., Джаншанло Р.Е., Черевач-Филиппович К. мақалада цифрлық экономика жағдайында адами капиталды есепке алу мәселелерін қарастырады. Авторлар адами активті анықтауға болады, оның бар екендігі туралы дәлелдер бар, белгілі бір уақытта ұйымда пайда болуы немесе тоқтауы мүмкін деп санайды [6]. Осылайша, зерттеушілер қазіргі экономикаға тән қасиет – адам қызметінің кез-келген түрінің технологиялық сипаты болып жатқан тенденциялар, адам капиталына айтарлықтай әсер ететіндігін атап өтті.

Негізгі бөлім. Барлық мәлімдемелерде адами капиталдың мәні-бұл адамның бойында жүзеге асырылатын дағдыларды, білімді, қабілеттер мен уәждерді жинақтауды, физикалық немесе ақшалай капиталды жинақтауға ұқсас адами капиталды құруды білдіреді. Сонымен қатар, болашақта қосымша пайда алу үшін ағымдағы шығындардан қаражат алуды талап етеді.

Адами капитал ұғымы, оны қалыптастыру және дамыту үдерісі зерттеушілердің әртүрлі көзқарастарын біріктірудің және үздіксіз трансформация үдерісінде нәтижесі болып табылады. Өркениетті дамудың қазіргі кезеңі заманауи технологиялардың енгізілуімен және таралуымен сипатталады. Атап айтқанда, тұрғындар өмірінің барлық саласын өзгертетін инновациялық ақпараттық технологиялар. Экономиканы цифрландыру бәсекеге қабілеттіліктің жаңа факторларын тудыратынын, адами капиталға әсер ететін барлық факторларды жан-жақты қарау қажеттілігін туғызатынын атап өткен жөн. Адами капитал теориясы білім беру үдерісіне, адамның білімін, дағдыларын, дағдыларын болашақ пайда мен әл-ауқаттың негізі ретінде қолдануға байланысты әртүрлі көзқарастарды, көзқарастарды, жағдайларды біріктіреді [7].

Адами капитал теориясының қазіргі жағдайында дамуы тарихи алғышарттарға ие және ғылыми ой ұрпағының ұтымды нәтижесі болып табылады. Әлеуметтік көбею үдерісінде адамның орны мен рөлін бекіту даму мәселелеріне, сондай-ақ өнімді дағдыларды қолдануға деген қызығушылықтың қайнар көзі болды. Материалдық өндірістің қалыптасуы мен дамуымен ғалымдар адамның ерекше ерекшеліктерін, шығармашылық қабілеттерін анықтауға, оларды анықтауға, сандық және сапалық сипаттамаларын анықтауға тырысты. Бұл мәселелер әмбебап және көп мақсатты, сондықтан оларды қарастыру көптеген факторларды, мемлекеттердің экономикалық жүйесінің пайда болуы мен даму ерекшеліктерін, сондай-ақ қоғам эволюциясының тарихи, демографиялық, саяси және экономикалық үлгілерін зерттеуді қамтиды.

Адами капитал ұғымы экономикалық ой тарихында ұзақ тамырларға ие, адами капитал теориясының бастауы Петтидің У. «Саяси арифметикасында», көп ұзамай Смиттің А. «Халықтар байлығында», Маршаллдың А. «Принциптерінде» көрініс тапты. Сонымен қатар, бірқатар ғалымдардың зерттеулерінде алғашқы ғылыми-әдістемелік тәсілдер анықталды [8]. Алайда, экономикалық талдаудың жеке саласы ретінде адами капитал теориясы ХХ ғасырдың 50-60-шы жылдарының басында бекітілді. Сонымен қатар, ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басындағы идеологтардың негізгі бөлігі адамның өзін ғана емес, оның қабілеттері де бар деп мәлімдеді.

Вальрас Л., Кларк Дж., Маккуллох Дж., Маршалл А., Тюнен Й., Уинштейн Т., Фарр У., Фишер И. және басқалары адамға инвестиция салудың маңыздылығын атап өтті. Д.Р. Мак-куллох «адамға инвестиция салу оның кейінгі қызметі барысында оған инвестицияның басқа түрлеріне сәйкес келетін белгілі бір кіріс мөлшерін және сонымен қатар анықталатын қалыпты кірісті алу үшін нарықтық пайыздық мөлшерлеме қажет» деп атап өтті [9].

Адами капиталдың мазмұны туралы әртүрлі көзқарастарға қарамастан, бірінші және екінші әдісті жақтаушылар адам мен оның алған жұмыс дағдыларын капитал ретінде зерттеу керек деген пікірге келді. Білім беру саласына инвестициялар түрінде адами капиталды жинақтау блогын ынталандыратын себептер материалдық капиталдың жинақталуына әкеледі; адамның тәрбиесі мен білімінің құны нақты шығындарды құрайды; сонымен қатар адамның біліммен жұмыс істеуі тиімдірек, сондықтан білімге инвестиция салу ұлт байлығын көбейту.

Ұзақ уақыт бойы экономикалық ғылымдарды зерттеудің негізгі тақырыбы материалдық капитал болды, яғни білім деңгейі, жұмысшылардың мамандануы, дағдылар экономикалық прогресте маңызды рөл атқармады. Алайда, XX ғасырдың ортасына қарай жағдай айтарлықтай өзгерді, өйткені адамның білім деңгейі және оның жұмыс қабілеті экономикалық дамудың негізгі себебіне айналды. Бүгінгі таңда адамның құндылығы өзгерді және ол экономиканы қайта құрудың негізгі көзі болып табылады.

«Адами капитал» ұғымы алғаш рет Джейкоб Минцердің «Адами капиталға инвестициялар және жеке кірістерді бөлу» еңбегінде пайда болды. Бұдан әрі адам капиталы терминін 1961 жылы американдық экономист Теодор Шульц пен 1964 жылы Гари Беккер зерттеген [10].

Чикаго мектебі ұсынған Шульц Т. пен Беккердің Г. еңбектерінде әлемдік ғылыми оймен жасалған адами капиталдың кейбір тұжырымдамалық элементтері біріктірілген. Содан кейін теория дәйектілік, ұйымдастыру және әдістемелік тұрғыдан анықталған ғылыми тұжырымдаманың қасиеттерін алды. Нәтижесінде адам капиталы жеке тұлға мен қоғамның әртүрлі қажеттіліктері мен қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған білім, Дағдылар, дағдылар жиынтығы ретінде қабылдана бастады. Қазіргі уақытта адами капитал тұжырымдамасын нақтылау және нақтылау қажет. Бұл ғылыми экономикалық әдебиеттерде «адами капитал» анықтамасының шамадан тыс және кең түсіндірілуіне байланысты.

Әр түрлі дереккөздерде «адами капитал» ұғымының көптеген белгілері қолданылады. Олардың көпшілігі адами капиталды дамытуға салынған ресурстардың экономикалық қайтарымын атап көрсетеді. Теодор Шульцтің жұмысында (Schultz, 1961) адами капитал алынған дағдылар, қабілеттер мен білім түрінде анықталады. Бұл білікті емес (өрескел) және білікті жұмыс күшін ажырату үшін жасалады. Шульц білім беру капиталы идеясының жақтаушысы болды, дәлірек айтсақ, білімге инвестициялар саласындағы адами капитал теориясынан алынған.

Көптеген батыс экономистерінің пікірінше, «адами капитал» адамдардың алған білімдері, дағдылары, уәждері мен күш-жігерінің кешенін қамтиды. Мұның бәрі белгілі бір кезеңде кез-келген тауарлар мен қызметтерді өндіру үшін пайдаланылуы мүмкін [11]. Жеке тұлғаның құрылымдық бөлігі бола отырып, адами капитал адамның қажеттіліктерін қанағаттандыруға немесе қанағаттандыруға болатын ресурс ретінде қолданылады. Адами капитал теориясының жақтаушылары сандық әдістерді қолдана отырып, білім беруге, тікелей жұмыс орнында оқытуға, көші-қонға, бала туу мен күтімге, сондай-ақ олардың отбасы мен қоғамға ақшалай қайтарымына байланысты талдау жүргізді. Мұнда басты назар жеке тұлға шығаратын дағдыларға және өндіріске салынған инвестициялардың әр түрлі деңгейіне байланысты пайданы саралауға аударылады. Адами капитал тұжырымдамасының жеке ғылыми сала ретінде қалыптасуы шетелдік зерттеулермен байланысты, бұған өткен ғасырдың екінші жартысында қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық жағдайлар ықпал етті.

Адамның өмір бойы әртүрлі жағдайлар адами капиталдың қалыптасуына, оқушылардың жеке ерекшеліктеріне, ата-аналардың біліміне, балалардың білім алуына отбасылық инвестициялардың санына, оқу материалдарының сапасына, сондай-ақ оқыту, әдет-ғұрып, отбасылық дәстүрлерге, сондай-ақ осы мемлекеттің әлеуметтік мәртебесі мен экономикалық деңгейіне әсер етеді.

Дельфи әдісі, сұхбаттасу және сарапшылардың пікірлерін өңдеу арқылы адами капиталдың дамуымен байланысты факторларды талдау кезінде келесілер ең маңызды болып табылады:

- болашақта жаңа білім алуды жеделдету мүмкіндігі болатын жоғары жеке дағдылар;
- ата-аналардың табысына, балаларға беру қабілетіне қарай олардың білімі;

- білім беру мекемелеріндегі білім беру есебінен адами капиталдың дамуына әсер ететін әлеуметтік-экономикалық факторлар еңбек ресурстарының тиімділігіне оң әсер етеді, халық табысының өсуіне, сондай-ақ мемлекеттің экономикалық өсуіне алып келеді [12].

1-кесте

Адами капиталдың дамуымен өзара байланысты факторлар*

№	Факторлар	Даму деңгейі
1	Әлеуметтік және демографиялық	1. Жұмыспен қамтылған және жұмыссыз халық саны. 2. Халықтың экономика салалары мен салалары бойынша бөлінуі. 3. Қызметкердің еңбек кезеңінің ұзақтығы.
2	Институционалдық	1. Оның әлеуметтік саласы мен еңбегін реттейтін заңдар мен заңнамалық актілер. 2. Адами даму саласындағы мемлекеттік саясат және дамудың әлеуметтік деңгейі. 3. Кемсітушілікті жою;
3	Интеграциялық	1. Интеграциялық үдерістер саласындағы мемлекеттік саяси қызмет. 2. Мемлекеттің басқа мемлекеттермен ынтымақтастығы 3. Трансұлттық компаниялардың таралу дәрежесі. 4. Мемлекет халқының жаһандық процестерді қолдауы
4	Әлеуметтік-ментальды	1. Жалпыға бірдей танылған мінез-құлық нормаларының басым болуы. 2. Білімнің әлеуметтік құндылығы. 3. Өзін-өзі жүзеге асыруға ұмтылу
5	Экологиялық	1. Жалпы экологиялық жағдайы. 2. Ауыз су мен тамақ өнімдерінің сапасы. 3. Табиғи және климаттық жағдайлар. 4. Санитарлық және гигиеналық еңбек жағдайлары
6	Экономикалық	1. Халықтың атаулы және нақты табыстары; 2. Кедейлік деңгейі; 3. Тауарлар мен қызметтердің қолжетімділігі; 4. Инфляция деңгейі; 5. Несиелік және қаржылық механизм;
7	Өндірістік	1. Еңбек нарығы, жұмыс күшіне сұраныс; 2. Жұмыс күшін пайдалану шарттары; 3. Біліктілікті арттыру.

* [13] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Әр топқа енгізілген факторлар адами капиталдың қалыптасуына оң және теріс әсер етуі мүмкін. Дельфи әдісі, сұхбаттасу және сарапшылардың пікірлерін өңдеу арқылы осы факторларды талдау нәтижесінде денсаулық сақтау мен ғылымның нәтижесіз институттары мен объектілері, жұмыссыздық, топ-менеджерлер мен мамандардың сауатсыздығы және т.б. адам капиталын жүзеге асырудың тиімділігін төмендететін адами капиталды қалыптастыруға теріс әсер ететін факторларға жатады.

Экономиканы цифрландыру жағдайында адами капиталды басқарудың инновациялық әдістерін әзірлей отырып, сарапшылардың сұхбаттары мен пікірлерін өңдеу, сондай-ақ мүдделі тараптардың пікірлерін талдау нәтижесінде цифрландыру жағдайында адами капиталдың сапалық параметрлері анықталып, 2-кестеде келтірілген.

2-кесте

Цифрландыру мен адами капитал сапасына қойылатын талаптардың өзара байланысы*

№	Цифрландыру аспектілері	Адами капиталдың сапасына қойылатын талаптар
1	2	3
1	Халықаралық байланыстардың өсуі	– Шеттілдерін меңгеру – Ұтқырлық
2	Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар	– Жоғары білім деңгейі – Технологиялық құзыреттілік

1	2	3
3	Еңбек қызметінің жаңа сипаты	– Тәуелсіздік – Креативтілігі – Үздіксіз білім беру
4	Жаңа мамандықтар	– Жаңа біліктілік пен дағдылар

* [14] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Қазіргі цифрлық шындықта білікті қызметкерлер компанияның бәсекелестік артықшылығының алғышарты болып табылады. Бұл әсіресе операцияларды жақсарту қиын және бизнесті жүргізу үшін қажет болған кезде өте маңызды. Көптеген авторлар ұлттық экономикалар «адамдар арқылы бір-бірімен бәсекелеседі» деп мәлімдейді, бұл жетістік адам капиталына көбірек байланысты және оған байланысты (білім қызметкерлерінің экономикалық құндылығы, олардың дағдылары мен қабілеттері деп саналады) [13].

Дүниежүзілік тыйым «адам капиталы-бұл адамдардың өмір бойы жинақтайтын білімі, дағдылары мен денсаулығы, бұл олардың әлеуетін қоғамның пайдалы мүшелері ретінде жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Адамдарға тамақтануды, денсаулық сақтауды жақсарту, сапалы білім беруді қамтамасыз ету, жұмыс орындарын құру және кәсіби дағдыларды үйрету негізінде инвестициялау адами капиталды қалыптастыруға ықпал етеді» [14].

Қорытынды. Цифрлық экономика ұйым ішіндегі еңбек қызметі мен қатынастарды өзгертеді, адами капиталдың, шығармашылық қабілеттердің маңыздылығын арттырады. Соңғылары еңбек қызметі процесінде мүдделі тараптар арасында үйлесімді қатынастар құрған жағдайда ғана жинақталып, қолданыла алады.

Бұл зерттеудің ғылыми жаңалығы - экономиканы цифрландыру жағдайында Қазақстан Республикасының адами капиталын басқару тәсілдерін әзірлеу болып табылады. Оның ішінде, адами капиталдың атрибуттық қасиеттерін жүйелеу, әсіресе экономиканы цифрландыру жағдайында оны дамыту үшін қажет, сондай-ақ цифрландыру жағдайында адам ресурстарын тиімді басқару қағидаттарын жүйелеу.

Осылайша, Кристофер Писсаридестің пікірінше, барлық салалар сапалы адами капиталға тәуелді [15]. Бұл трансформация жаңа құзыреттіліктерді талап етеді: назар мен зейіннің жоғарылауы, компьютерлік жүйелер туралы білу, өз саласында қолда бар біліммен бірге бағдарламалардың жеткілікті жиынтығын қолдана білу. Нәтижесінде адам үнемі көкжиегін кеңейтіп, жаңа ақпаратты игеріп, қосымша білім алып, жетілдіріп отыруы керек.

Сонымен қатар, экономика ғылымды көп қажет ететін және жаһандануға айналған кезде, адами капиталдың экономикалық құндылығы жеке адамның да, мемлекет экономикасының да бәсекеге қабілеттілігінің кепілі ретінде үлкен маңызға ие болады. Бүгінгі таңда адами капиталдың сапасын қалыптастыру мен жетілдіруде қолдау халықаралық ауқымдағы негізгі міндет болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ишмуратова Д.Ф. Развитие человеческого капитала в условиях формирования цифровой среды // Национальная безопасность. – 2019. – № 6. – С. 23-35.
2. Закирова Д.И. Республика Казахстан в мировом рейтинге цифровой конкурентоспособности // Научный журнал «Вестник университета «Туран». – 2020. – № 1(85). – С. 15-21.
3. Тумбай Ж.О., Орынбасаров М.К. Проблемы инвестирования в человеческий капитал в условиях инновационного развития Республики Казахстан // Central Asian Economic Review. – 2020. – № 2. – С. 96-107.
4. Куандык Ж.Б., Асилова А.С., Кар М. Анализ подходов и методов оценки человеческого капитала в экономике // Economics: the strategy and practice. – 2022. – № 17(1). – С. 110-126.
5. Шарипова О.М. Модель компетенций для персонала в условиях цифровизации и Индустрии 4.0 // Креативная экономика. – 2019. – Том 13. – № 12. – С. 2411-2420.
6. Kogut O.Y., Janshanlo R.E., Czerewacz-Filipowicz K. Human Capital Accounting Issues in the Digital Economy. – DOI: 10.1007/978-3-030-11367-4_29.
7. Ashmarina S., Mesquita A., Vochozka M. Digital Transformation of the Economy: Challenges, Trends and New Opportunities // Advances in Intelligent Systems and Computing. – vol 908. Springer, Cham. – DOI: 10.1007/978-3-030-11367-4_29.

8. Дятлов С.А. Основы теории человеческого капитала. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 2019. – 160 с.
9. Мельдаханова М.К. Современная концепция человеческого капитала в экономической теории // Формирование и развитие конкурентоспособного человеческого капитала в Казахстане: Сборник материалов Международной научно-практической конференции. – Алматы: Институт экономики КН МОН РК. – 2019. – С. 49-53.
10. Heckman J.J. Policies to Foster Human Capital // Research in Economics. – 2018. – Vol. 54. – № 1. – P. 3-56.
11. Эдвинсон Л. Корпоративная долгота. Навигация в экономике, основанная на знаниях. – М.: ИНФРА-М, 2019. – 180 с.
12. Андреев Ю.Н. Человеческий капитал в инновационной экономике [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: https://sinref.ru/000_uchebniki/00800economica/001lekcii_economica_17_raznoe_155.htm.
13. Кармазина Ю. А. Образование как инвестиции в человеческий капитал // Молодой ученый. – 2018. – № 7. – С. 349-351.
14. Боровских Е.А. Эффективность инвестиций в человеческий капитал // Ярославский педагогический вестник. – 2020. – № 1. – Т.1. – С. 214-221.
15. Зоткина Н.С., Гусарова М.С., Копытова А.В. Человеческий капитал как ведущий фактор развития компании: монография. – Чебоксары: Издательский дом «Среда», 2021. – 164 с.

REFERENCES

1. Ishmuratova D.F. Razvitie chelovecheskogo kapitala v usloviyah formirovaniya cifrovoj sredy [Development of human capital in the conditions of formation of the digital environment] // Nacional'naya bezopasnost'. – 2019. – № 6. – S. 23-35 [in Russian].
2. Zakirova D.I. Respublika Kazahstan v mirovom rejtinge cifrovoj konkurentosposobnosti [The Republic of Kazakhstan in the world ranking of digital competitiveness] // Nauchnyj zhurnal «Vestnik universiteta «Turan». – 2020. – № 1(85) – S. 15-21 [in Russian].
3. Tumbai Zh.O., Orynbasarov M.K. Problemy investirovaniya v chelovecheskij kapital v usloviyah innovacionnogo razvitiya Respubliki Kazahstan [Problems of investing in human capital in the conditions of innovative development of the Republic of Kazakhstan] // Central Asian Economic Review. – 2020. – № 2. – S. 96-107 [in Russian].
4. Kuandyk Zh.B., Asilova A.S., Kar M. Analiz podhodov i metodov ocenki chelovecheskogo kapitala v ekonomike [Analysis of approaches and methods for assessing human capital in the economy] // Economics: the strategy and practice. – 2022. – № 17(1). – S. 110-126 [in Russian].
5. Sharipova O.M. Model' kompetencij dlya personala v usloviyah cifrovizacii i Industrii 4.0 [Competence model for personnel in the context of digitalization and Industry 4.0] // Kreativnaya ekonomika. – 2019. – Tom 13. – № 12. – S. 2411-2420 [in Russian].
6. Kogut O.Y., Janshanlo R.E., Czerewacz-Filipowicz K. Human Capital Accounting Issues in the Digital Economy. – DOI: 10.1007/978-3-030-11367-4_29.
7. Ashmarina S., Mesquita A., Vochozka M. Digital Transformation of the Economy: Challenges, Trends and New Opportunities // Advances in Intelligent Systems and Computing. – vol 908. Springer, Cham. – DOI: 10.1007/978-3-030-11367-4_29.
8. Dyatlov S.A. Osnovy teorii chelovecheskogo kapitala [Fundamentals of the theory of human capital]. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 2019. – 160 с. [in Russian].
9. Meldakhanova M.K. Sovremennaya koncepciya chelovecheskogo kapitala v ekonomicheskoy teorii [The modern concept of human capital in economic theory] // Formirovanie i razvitie konkurentosposobnogo chelovecheskogo kapitala v Kazahstane: Sbornik materialov Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. – Almaty: Institute of Economics, KN MES RK. – 2019. – S. 49-53 [in Russian].
10. Heckman J.J. Policies to Foster Human Capital // Research in Economics. – 2018. – Vol. 54. – № 1. – P. 3-56.
11. Edvinson L. Korporativnaya dolgota. Navigaciya v ekonomike, osnovannaya na znaniyah [Corporate longitude. Knowledge-based economic navigation]. – М.: INFRA–М, 2019. – 180 с. [in Russian].
12. Andreev Yu.N. CHelovecheskij kapital v innovacionnoj ekonomike [Human capital in an innovative economy] [Elektronny resurs]. – 2019. – URL: https://sinref.ru/000_uchebniki/00800economica/001lekcii_economica_17raznoe/155.htm [in Russian].

13. Karmazina Yu.A. Obrazovanie kak investicii v chelovecheskij kapital [Education as an investment in human capital] // Molodoj uchenyj. – 2018. – № 7. – S. 349-351 [in Russian].
14. Borovskikh E.A. Effektivnost' investicij v chelovecheskij kapital [Efficiency of investments in human capital] // Yaroslavskij pedagogicheskij vestnik. – 2020. – №. 1. – Vol.1. – S. 214-221 [in Russian].
15. Zotkina N.S., Gusarova M.S., Kopytova A.V. Chelovecheskij kapital kak vedushchij faktor razvitiya kompanii: monografiya [Human capital as a leading factor in the company's development: monograph]. – Cheboksary: Izdatel'skij dom «Sreda», 2021. – 164 s. [in Russian].

Кибеева А.Б., Түсүпова Л.А., Омарова А.И., Мусаева А.А.

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация

В условиях перехода к цифровой экономике человеческий капитал становится ключевым фактором экономического роста. Под человеческим капиталом обычно предполагают экономическую оценку приобретенных знаний, навыков и способностей, которыми обладает человек. В статье поднята проблема, что исследование человеческого капитала имеет основную роль при поиске способов увеличения эффективности труда и обеспечения распространения инновационных технологий. Решение данной задачи обладает большим теоретическим и прикладным значением.

В данной статье рассмотрено большое количество исследований, проведен экономический анализ концепции человеческого капитала, который на сегодняшний день имеет ключевое значение и способствует процессу цифровизации. В исследовании представлены такие актуальные проблемы, как конкурентоспособность, экономический рост, рентабельность производства, роль в экономике образования, науки, всей интеллектуальной сферы. В исследовании использовались следующие методы исследования: методы контекстного анализа литературных источников, экспертные опросы и оценки, интервью экспертов. Человеческий капитал определен согласно мнению большинства современных исследователей как более значимый ресурс цифровой экономики, гораздо более ценный, чем накопленное состояние и природные ресурсы. В статье показано, что несмотря на значимый вклад ученых в развитие человеческого капитала, нет единой совершенной структуры: какие факторы входят в ее состав, каким образом сопоставляются и функционируют друг с другом. Большинство новых исследователей, занимающихся вопросом о человеческом капитале согласны с данным выводом. В результате проведенного исследования определено, что цифровизацию относят к основным процессам, трансформирующим социальную среду и оказывающим на нее большое воздействие.

Kibayeva A., Tussupova L., Omarova A., Mussayeva A.

FACTORS OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN CONDITIONS OF DIGITIZATION

Annotation

In the context of the transition to the digital economy, human capital is becoming a key factor in economic growth. Human capital is usually understood as an economic assessment of the acquired knowledge, skills and abilities that a person possesses. The article raises the problem that the study of human capital has a major role in finding ways to increase labor efficiency and ensure the spread of innovative technologies. The solution of this problem has great theoretical and applied significance.

In this article, a large number of studies have been reviewed, an economic analysis of the concept of human capital has been carried out, which today is of key importance and contributes to the process of digitalization. The study presents such topical issues as competitiveness, economic growth, profitability of production, the role of education, science, and the entire intellectual sphere in the economy. The following research methods were used in the study: methods of contextual analysis of literary sources, expert surveys and assessments, expert interviews.

According to the opinions of most modern researchers, human capital is defined as a more significant resource of the digital economy, much more valuable than accumulated wealth and natural resources. The article shows that despite the significant contribution of scientists to the development of human capital, there is no single perfect structure: what factors are included in its composition, how they are compared and function with each other. Most of the new researchers dealing with the issue of human capital agree with this conclusion. As a result of the conducted research, it was determined that digitalization is attributed to the main processes that transform the social environment and have a great impact on it.

Т.П. Магай, к.э.н.¹

А.Ж. Турегельдинова, к.э.н., PhD²

К.Ж. Кадырова, магистр³

К.Р. Ергалиев*, к.э.н.¹

НАО «Университет Нархоз»,

г. Алматы, Казахстан¹

КазНИТУ имени К.И. Сатпаева,

г. Алматы, Казахстан²

Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: kanat.ergaliev@narhoz.kz

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ КАЗАХСТАНА

Статья посвящена рассмотрению весьма актуальной темы в настоящее время, а именно исследованию эффективности бизнеса и оптимизации системы управления бизнесом в современных условиях. Дальнейшее развитие и модернизация форм и методов управления на предприятиях отечественного бизнеса связано с использованием современных и эффективных инструментов стратегического управления. Важное место в системе управленческих инструментов занимает стратегическое планирование. Целью данного исследования является выявление круга проблем, связанных с реализацией стратегического планирования и путей совершенствования процесса стратегического планирования бизнеса. Объектом исследования являются предприятия Казахстана. Для сбора данных в работе использованы анкетное обследование и оценки факторов, влияющих на эффективность стратегического планирования и бизнеса корреляционно-регрессионный анализ. С помощью анкетного обследования проведены оценка уровня развития стратегических инструментов в бизнесе предприятий. А также выявлены существующие проблемы и пути решения этих проблем. В статье выявлены причины слабого использования стратегических программ в управлении бизнесом. Показано, что слабая подготовка специалистов, отсутствие специальных структур, несогласованность процесса разработки и реализации стратегических программ, ошибки и просчеты в процессе принятия управленческих решений, отсутствие взаимосвязи целей и критериев оценки стратегических решений снижают значимость, качество и эффективность стратегического управления в бизнесе.

Ключевые слова: стратегическое управление, стратегическое планирование, проблемы стратегического планирования, качественный анализ состояния процесса использования стратегических инструментов, пути повышения эффективности использования стратегических инструментов.

Кілт сөздер: стратегиялық басқару, стратегиялық жоспарлау, стратегиялық жоспарлау мәселелері, стратегиялық құралдарды пайдалану үрдісінің жай-күйін сапалы талдау, стратегиялық құралдарды пайдалану тиімділігін арттыру жолдары.

Keywords: strategic management, strategic planning, problems of strategic planning, qualitative analysis of the state of the process of using strategic tools, ways to improve the efficiency of using strategic tools.

Введение. В современных условиях успешность бизнеса в значительной мере определяются использованием эффективных методов, форм и инструментов в процессе управления компаниями. Деятельность компаний зависит от факторов, которые определяют успехи их экономического устойчивого развития. При этом следует подчеркнуть, что главным фактором эффективной деятельности можно назвать компоненты стратегического анализа, планирования, реализации в существующей системе управления и адаптация системы к изменениям внешней и внутренней среды, т.к. именно от правильного использования стратегических инструментов и программ, реализации стратегий зависит конкурентоспособность предприятий и производств, эффективность использования имеющегося коммерческого потенциала, их результативность [1].

Стратегическое планирование является уникальным инструментом, привнесенным в сферу бизнеса из развитых стран. Однако, многие авторы отмечают недостатки управления бизнесом в области использования стратегических инструментов. Проведенные исследования показали значимость стратегического управления в бизнес среде Казахстана, а также позволили выявить проблемы, *препятствующие* использованию стратегических инструментов в деятельности предприятий. Поэтому целью данного исследования является выявление проблем, тормозящих

использование стратегических моделей в практической деятельности предприятий, и путей совершенствования процесса стратегического планирования бизнеса.

В связи с этим возникает необходимость изучения возникающих проблем на практике и разработки мер по совершенствованию процесса стратегического планирования с учетом особенностей бизнеса в Казахстане. Практическая значимость выявления и решения исследуемых проблем стратегического планирования позволит предприятиям значительно повысить уровень реализации стратегического управления. Результаты данного исследования дадут возможность предприятиям принимать эффективные управленческие решения для достижения поставленных целей.

Обзор литературы. Формирование методологических подходов к исследованию проблем стратегического планирования и управления экономикой компании проходит по нескольким направлениям. Первое направление включает исследование проблем стратегического планирования, связанных с процессом целеполагания при формировании перспективных планов развития экономики на микроуровне [2,3]. По второму направлению можно отметить инновационный подход и его взаимосвязь с процессом управления [4]. Третье направление связано с влиянием процесса глобализации экономики и развитием регионального стратегического планирования [5]. Важным направлением являются исследования на основе системно-комплексного подхода к стратегическому планированию развития экономики [6].

В отечественных исследованиях теории и практики управления проблемы стратегического развития анализируются с точки зрения различных аспектов (экономических, социальных, инновационных, системных, ситуационных). Например, рассматриваются отношения между элементами системы управления экономикой компании. Или исследуется обеспечение комплексного социально-экономического развития компании. А также изучается согласование интересов компании и персонала и др. [7].

Вместе с тем, недостаточно глубоко исследованы проблемы оценки процесса стратегического планирования и возникающих в связи с этим проблем, связанных с недостаточной кадровой, информационной обеспеченностью процессов стратегического управления [8].

Разные авторы в своих исследованиях затрагивают различные проблемы стратегического планирования [9-10]. В данной работе проводится исследование состояния процесса стратегического планирования на предприятиях Казахстана, выявление проблем, снижающих эффективность стратегических инструментов.

Цель исследования состоит в анализе актуальных проблем низкого уровня использования стратегических инструментов с использованием анкетного обследования и корреляционно-регрессионного анализа.

Основная часть. В настоящее время происходит дальнейшее развитие и модернизация управления на предприятиях Казахстана. Это объясняется развитием рыночных механизмов, форм и инструментов функционирования, появлением новых эффективных подходов в сфере бизнеса. Современная теория и практика стратегического менеджмента в бизнесе приобретает особое значение по двум причинам.

Во-первых, современный уровень развития рыночной бизнес-среды в Казахстане, ее нестабильное функционирование в условиях экономического кризиса предъявляет особые требования к использованию способов и методов управления. Поэтому одна из первоочередных задач сегодня – это практическое использование такого опыта на отечественных предприятиях бизнеса.

Во-вторых, выход казахстанского бизнеса на международный уровень обуславливает необходимость глубокого изучения теории и практики формирования стратегий. Занимаясь бизнесом, предприятия должны были тщательно спланировать его организацию для достижения успеха.

Поэтому эффективный менеджмент требует от руководителей стратегического мышления и умения разрабатывать и реализовать стратегические программы.

Можно сделать вывод, что сегодня стратегическое управление в бизнесе – это фундамент общего подхода к менеджменту компании.

Для оценки уровня стратегического планирования и выявления проблем нами проведено анкетное обследование. Целью анкетного обследования было выявление значимых факторов для исследуемых компаний. Анкетное обследование было проведено на 60 предприятиях. В анкетном обследовании приняли участие 163 респондента. В таблице 1 приведены некоторые вопросы анкеты с рассчитанными средними значениями ответов респондентов.

Все вопросы анкеты были оценены по 5 балльной шкале оценки. Из таблицы 1 видно, что высоко респонденты оценили показатель – важность стратегического управления (4,84 балл). На вопрос были ли в компании разработаны стратегические планы 77,3% респондентов (126 человек) ответили положительно. Однако нужно заметить, что на вопрос были ли реализованы в компании стратегические программы, только 12,8% респондентов (21 человек) ответили положительно. Это свидетельствует о формальном отношении к стратегическому планированию со стороны руководства. Далее, высокую оценку получил также показатель – необходимость проведения специального обучения работников практическим навыкам стратегического управления (4,36 балла). Затем – определение важности использования инструментов стратегического анализа (4,28 балла).

Таблица 1

**Анкета по выявлению значимых факторов
для компаний в области стратегического планирования***

№	Вопросы анкеты	Среднее значение
1	Оцените важность стратегического управления для вашей компании	4,84
2	Как вы можете оценить уровень планирования вашей компании	1,56
3	По вашему мнению, уровень компетентности руководства вашей компании в области стратегического планирования достаточен, оцените его	1,6
4	В вашей компании используются различные формы планирования, оцените эффективность использования данных форм планирования	1,55
5	Какую оценку дадите вы для определения важности использования инструментов стратегического анализа	4,28
6	Как высчитаете, необходимо ли создание специальной службы стратегического управления. Оцените важность этого выбора	1,6
7	На ваш взгляд, необходимо ли провести специальное обучение работников практическим навыкам стратегического управления. Оцените важность этого выбора	4,36
8	Оцените важность бюджетирования для предприятия	1,68
9	Определите важность тактического планирования	1,57
	Какие из факторов вы считаете негативно влияющими на реализацию стратегических программ. Оцените их влияние:	
10	- формальное отношение руководства к стратегическому планированию	4,6
11	- отсутствие практических навыков для разработки и реализации стратегических программ	4,4
12	- низкий уровень обучения стратегическому планированию	4,1
13	- отказ от реализации программ	4,8

* Составлена авторами

Оценка остальных показателей колеблется от 1,55 до 1,68. Что это значит для предприятий.

1. На предприятиях низкую оценку получил тезис – уровень планирования вашей компании, и это объясняется тем, что в настоящее время основная и наиболее распространенная форма планирования – это оперативное планирование (планирование от достигнутого уровня) и касается часто только, дохода компании, прибыли.

2. Низкая оценка у вопроса – уровень компетентности руководства вашей компании в области стратегического планирования связана с тем, что на предприятиях не используются какие-либо формы стратегического и долгосрочного планирования. На вопрос имеют руководители компании специальную подготовку в области стратегического управления 87,1% респондентов (142 человека) ответили положительно.

3. Низкий уровень вопроса – эффективность использования данных форм планирования, говорит о том, что используемые формы планирования, по мнению респондентов, не эффективны. Далее, за время существования кроме годовых планов другие формы не использовались, хотя стратегические планы разрабатывались, но не реализовывались.

4. Имеет место низкий уровень – необходимо ли создание специальной службы стратегического управления. Ответы респондентов получены в результате того, что отсутствует использование стратегического плана в работе компаний.

5. Низкий балл важности бюджетирования для предприятий объясняется тем, что, по мнению работников, для предприятия нужно рекомендовать такую форму как стратегическое планирование.

6. Низкая оценка важности тактического планирования объясняется тем, что предприятие использует оперативное планирование.

Одной из полезных возможностей, которые предоставляют современные автоматизированные информационные системы для управления предприятием, является возможность моделирования. Моделирование экономических процессов с целью наиболее эффективного воздействия на них.

Экономические процессы характеризуются большим числом параметров. Взаимосвязь и взаимное влияние этих параметров определяют состояние организации. Как сложной экономической системы для перехода ее в другое состояние.

Для оценки и решения проблем предлагаем использовать многомерный статистический анализ. Для этой цели можно использовать результаты проведенного опроса (163 наблюдения по каждому из 9 показателей).

В нашем исследовании мы рассмотрим и сделаем анализ применяемых экономических процессов планирования предприятия. Анализ предприятия проведен с помощью эконометрического моделирования на основе корреляционно-регрессионного анализа. Известно, что экономические системы усложняются поэтому важно учитывать влияние случайных факторов на развитие ситуаций.

Для решения задачи стратегического планирования мы сделали следующее.

1. Провели многомерный статистический анализ на основе корреляционного анализа. У нас 8 факторов и 1 зависимая переменная.

2. Выявили важные факторы на основе регрессионного анализа показателей наблюдения в нашем исследовании для использования оптимизации управления.

Использование анкеты компаний позволило оценить по 5-балльной системе следующие факторы:

Y – важность стратегического управления;

X₁ – уровень планирования;

X₂ – компетентность руководства в области стратегического планирования;

X₃ – эффективность использования форм планирования;

X₄ – важность использования инструментов стратегического анализа;

X₅ – создание специальной службы стратегического управления;

X₆ – обучение специалистов основам стратегического управления;

X₇ – важность бюджетирования;

X₈ – важность тактического планирования.

Для анализа нами были рассчитаны коэффициенты регрессии и коэффициенты детерминации (таблица 2). Мы оценили тесноту связи.

По данным таблицы 2 видно, что высокая теснота связи наблюдается во взаимосвязях у YX₅ (–0,902), YX₂ (–0,763), YX₃ (–0,695), YX₄ (0,693), YX₇ (–0,658). Эти факторы оказывают достаточно высокое влияние на результат. Знак минус говорит о присутствии обратной связи, а минус – о прямой связи.

Таблица 2

Показатели корреляционного анализа результатов опроса*

Признаки	Коэффициент парной корреляции	Коэффициент детерминации
YX ₁	R (YX ₁) = – 0,455	D (YX ₁) = 0,206
YX ₂	R (YX ₂) = – 0,763	D (YX ₂) = 0,584
YX ₃	R (YX ₃) = – 0,695	D (YX ₃) = 0,484
YX ₄	R (YX ₄) = 0,693	D (YX ₄) = 0,482
YX ₅	R (YX ₅) = – 0,902	D (YX ₅) = 0,815
YX ₆	R (YX ₆) = 0,521	D (YX ₆) = 0,272
YX ₇	R (YX ₇) = – 0,658	D (YX ₇) = 0,434
YX ₈	R (YX ₈) = – 0,575	D (YX ₈) = 0,332

* Составлена авторами

Коэффициент детерминации объясняет изменение Y результатами вариации фактора X_i .

Например, 81,5% вариации изменения важности стратегического управления (Y) объясняется вариацией фактора X_5 – создание специальной службы стратегического управления, а 19,5% действием других факторов.

Далее, отбираем для дальнейшего анализа пары переменных, имеющих наибольшее значение парных коэффициентов корреляции. В нашем случае это YX_2 ($R = -0,763$), YX_5 ($R = -0,902$), ($R = -0,763$), YX_3 ($R = -0,695$), YX_4 ($R = 0,693$), YX_7 ($R = -0,658$).

По данной модели мы можем сделать следующие выводы.

1. Респонденты высоко оценили важность стратегического планирования в своей компании.
2. Высокую оценку также получила важность стратегического анализа в существующих условиях для снижения рисков и кризисных ситуаций.
3. Выбор для менеджмента компаний рекомендации по реализации процесса стратегического планирования обоснован респондентами высокой оценкой необходимости специального обучения руководителей практическим навыкам стратегического управления.
4. Современный уровень плановой работы оценен респондентами очень низко. Таким образом, формы и методы оперативного планирования, по мнению респондентов, не достаточны.
5. Респондентами отмечен низкий уровень компетентности руководителей в стратегическом управлении.
6. Большое значение для развития стратегических программ имеют выявленные респондентами негативные моменты в деятельности компаний. Исследование показало, что проблемы с разработкой и реализацией стратегии часто определяются отношением к этому виду деятельности как лишнему. Руководству следует также пересмотреть подходы к обучению специалистов.

Заключение. Проведенное исследование показало, что современный бизнес должен непрерывно искать новые подходы к совершенствованию и обновлению его, большую роль в этом играет реализация стратегических программ. А также удерживать технологическое и инновационное лидерство, постоянно снижать издержки, увеличивать доходы и прибыль. Эффективное управление также требует действий, направленных на увеличение услуг/продукции и их качества. Современный руководитель должен иметь стратегическое мышление, а это зависит от эффективной системы обучения. Руководители будут обеспечены необходимыми практическими навыками стратегического развития.

Поэтому для компаний необходимо непрерывно искать пути совершенствования и обновления бизнеса. Стратегическими приоритетами предприятия в этом случае являются обеспечение стабильного роста, безукоризненное обслуживание клиентов, установление статуса эффективного и качественного обслуживания, постоянное расширение услуг, инновации в оборудовании, маркетинге, организации обслуживания и технологиях. Для обеспечения устойчивого конкурентного преимущества важно создание организационных возможностей.

Главные плюсы могут иметь отношение к любым стратегически значимым сферам деятельности. К таким достоинствам можно отнести. Во-первых, наличие хорошего производственного потенциала. Во-вторых, квалифицированные кадры. В-третьих, большой опыт в продвижении на рынке. В-четвертых, партнерские отношения с поставщиками оборудования, способность быстро реагировать на изменение рыночной ситуации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Афиногенов Д.А., Кочемасова Е.Ю., Сильвестров С.Н. Стратегическое планирование: проблемы и решения [Электронный ресурс] // Мир новой экономики. – 2019. – №13(2). – С. 23-31. – URL: <https://doi.org/10.26794/2220-6469-2019-13-2-23-31>.
2. Крупнов Ю.А., Сильвестров С.Н., Старовойтов В.Г. Проблемы и противоречия стратегического планирования [Электронный ресурс] // Российский экономический журнал. – 2022. – № 6. – С. 15-30. – URL: <https://dx.doi.org/10.33983/0130-9757-2022-6-15-30>.
3. Сильвестров С.Н., Крупнов Ю.А., Старовойтов В.Г. Определение и реализация целей национального развития в российском стратегическом планировании [Электронный ресурс] // Российский экономический журнал. – 2021. – №1. – С. 32-44. – URL: <https://doi.org/10.33983/0130-9757-2021-1-32-44>.

4. Низамутдинов М.М., Орешников В.В. Концептуализация задачи информационного обеспечения процессов стратегического планирования на региональном уровне [Электронный ресурс] // Экономика промышленности. – 2023. – №1. – С. 20-33. – URL: <https://doi.org/10.17073/2072-1633-2023-1-20-33>.
5. Казанцева Н. Стратегическое региональное планирование: новые вызовы [Электронный ресурс] // Российский журнал менеджмента. – 2021. – №3. – С. 91-95. – URL: <https://doi.org/10.29039/2409-6024-2021-9-3-91-95>.
6. Маленков Ю.А. Причинно-следственные модели в стратегическом планировании // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2011. – №2. – С. 116-129.
7. Егоршин А.П. Эффективный менеджмент организации. – М.: ИНФРА-М, 2020. – 388 с.
8. Попов А.В. Теория и организация американского менеджмента. – М.: МГУ, 2016. – 212 с.
9. Маркова В.Д., Кузнецова С.А. Стратегический менеджмент. – М.: ИНФРА-М, 2019. – 288 с.
10. Маленков Ю. Стратегический менеджмент. – М.: Проспект, 2017. – 224 с.

REFERENCES

1. Afinogenov D.A., Kochemasova Ye.Yu., Sil'vestrov S.N. Strategicheskoye planirovaniye: problemy i resheniya [Strategic planning: problems and solutions] [Elektronnyy resurs] // Mir novoy ekonomiki. – 2019. – №13(2). – S. 23-31. – URL: <https://doi.org/10.26794/2220-6469-2019-13-2-23-31> [in Russian].
2. Krupnov Yu.A., Sil'vestrov S.N., Starovoytov V.G. Problemy i protivorechiya strategicheskogo planirovaniya [Problems and contradictions of strategic planning] [Elektronnyy resurs] // Rossiyskiy ekonomicheskyy zhurnal. – 2022. – № 6. – S. 15-30. – URL: <https://dx.doi.org/10.33983/0130-9757-2022-6-15-30> [in Russian].
3. Sil'vestrov S.N., Krupnov Yu.A., Starovoytov V.G. Opredeleniye i realizatsiya tseyey natsional'nogo razvitiya v rossiyskom strategicheskoye planirovanii [Definition and implementation of national development goals in russian strategic planning] [Elektronnyy resurs] // Rossiyskiy ekonomicheskyy zhurnal. – 2021. – №1. – S. 32-44. – URL: <https://doi.org/10.33983/0130-9757-2021-1-32-44> [in Russian].
4. Nizamutdinov M.M., Oreshnikov V.V. Kontseptualizatsiya zadachi informatsionnogo obespecheniya protsessov strategicheskogo planirovaniya na regional'nom urovne [Conceptualization of the task of information support of strategic planning processes at the regional level] [Elektronnyy resurs] // Ekonomika promyshlennosti. – 2023. – №1. – S. 20-33. – URL: <https://doi.org/10.17073/2072-1633-2023-1-20-33> [in Russian].
5. Kazantseva N. Strategicheskoye regional'noye planirovaniye: novyye vyzovy [Strategic regional planning: new challenges] [Elektronnyy resurs] // Rossiyskiy zhurnal menedzhmenta. – 2021. – №3. – S. 91-95. – URL: <https://doi.org/10.29039/2409-6024-2021-9-3-91-95> [in Russian].
6. Malenkov Yu.A. Prichinno-sledstvennyye modeli v strategicheskoye planirovanii [Causal models in strategic planning] // Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. – 2011. – №2. – S. 116-129 [in Russian].
7. Yegorshin A.P. Effektivnyy menedzhment organizatsii [Effective management of the organization]. – М.: ИНФРА-М, 2020. – 388 s. [in Russian].
8. Popov A.V. Teoriya i organizatsiya amerikanskogo menedzhmenta [Theory and organization of American management]. – М.: МГУ, 2016. – 212 s. [in Russian].
9. Markova V.D., Kuznetsova S.A. Strategicheskyy menedzhment [Strategic management]. – М.: ИНФРА-М, 2019. – 288 s. [in Russian].
10. Malenkov Yu. Strategicheskyy menedzhment [Strategic management]. – М.: Проспект, 2017. – 224 s. [in Russian].

Мағай Т.П., Турегельдинова А.Ж., Кадырова К.Ж., Ергалиев К.Р.

ҚАЗАҚСТАН КӘСІПОРЫНДАРЫНДА СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОСПАРЛАУ

Аңдатпа

Мақала қазіргі уақыттағы өзекті тақырыпты зерделеуге, атап айтқанда бизнестің тиімділігін зерттеуге және қазіргі жағдайда бизнесті басқару жүйесін оңтайландыруға арналған. Отандық бизнес кәсіпорындарында басқару нысандары мен әдістерін одан әрі дамыту және жаңғырту стратегиялық басқарудың заманауи және

тиімді құралдарын пайдаланумен байланысты. Басқару құралдары жүйесінде стратегиялық жоспарлау маңызды орын алады. Бұл зерттеудің мақсаты стратегиялық жоспарлауды жүзеге асырумен байланысты мәселелер шеңберін және бизнесті стратегиялық жоспарлау үрдісін жетілдіру жолдарын анықтау болып табылады. Зерттеу объектісі Қазақстанның өнеркәсіптік кәсіпорындары болып табылады. Жұмыста деректерді жинау үшін сауалнамалық зерттеу және стратегиялық жоспарлау мен бизнестің тиімділігіне әсер ететін факторларды бағалау, корреляциялық-регрессиялық талдау қолданылады. Сауалнамалық зерттеудің көмегімен өнеркәсіптік кәсіпорындар бизнесінде стратегиялық құралдардың даму деңгейіне баға берілді. Сондай-ақ, іс жүзінде орын алып отырған мәселелер мен оларды шешу жолдары анықталды. Мақалада бизнесті басқаруда стратегиялық бағдарламаларды нашар пайдалану себептері анықталды. Мамандарды даярлаудың әлсіздігі, арнайы құрылымдардың болмауы, стратегиялық бағдарламаларды әзірлеу мен іске асыру үрдісінің сәйкес келмеуі, басқару шешімдерін қабылдау үрдісінде қателіктер мен қате есептеулер, стратегиялық шешімдерді бағалаудың мақсаттары мен критерийлерінің өзара байланысының болмауы бизнестегі стратегиялық басқарудың маңыздылығын, сапасы мен тиімділігін төмендететіні көрсетілген.

Magay T., Turegeldinova A., Kadyrova K., Yergaliyev K.

STRATEGIC PLANNING AT THE ENTERPRISES OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article is devoted to the consideration of a very relevant topic at the present time, namely, the research of business efficiency and optimization of the business management system in modern conditions. Further development and modernization of management forms and methods at domestic business enterprises is associated with the use of modern and effective strategic management tools. An important place in the system of management tools is occupied by strategic planning. The purpose of this study is to identify the range of problems associated with the implementation of strategic planning and ways to improve the process of strategic planning of business. The object of the study is industrial enterprises of Kazakhstan. In the work used for data collection questionnaire survey and assessment of factors affecting the effectiveness of strategic planning and business correlation and regression analysis. With the help of questionnaire survey assessed the level of development of strategic tools in the business of industrial enterprises. And also identified the existing problems and ways to solve these problems. The article reveals the reasons for the weak use of strategic programs in business management. It is shown that poor training of specialists, lack of special structures, inconsistency of the process of development and implementation of strategic programs, errors and miscalculations in the process of making managerial decisions, lack of interrelation of goals and criteria for evaluating strategic decisions reduce the importance, quality and effectiveness of strategic programs in business management.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).8
 ЭОЖ 332.122.62
 FTAMP 06.61.33

Е.М. Әбенәв*, PhD, доцент м.а.¹

Б.Т. Оңаева, магистр¹

Ж. Косе, э.ғ.к., доцент²

М.Т. Баймолдаева, э.ғ.к.³

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
 университеті, Астана қ., Қазақстан¹

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
 Қарағанды қ., Қазақстан²

Халықаралық көліктік-гуманитарлық
 университеті, Алматы қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: aem11186@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҚАЛАЛАРЫНЫҢ «SMART CITY» ТҰЖЫРЫМДАМАСЫНА БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қалаларды «smart city» тұжырымдамасына бейімдеу қазіргі әлемде, әсіресе Қазақстан жағдайында, өзекті және күрделі сұрақтардың бірі болып табылады. Осы салада бүгінгі күні негізгі міндеттердің бірі ол деректер қауіпсіздігін қамтамасыз ету және киберқауіптерден қорғау болып табылады, себебі smart қалалар ақпараттық жүйелерге көп сүйенеді. Сондай-ақ қаланың кейбір аудандары басқаларға қарағанда инновациядан көбірек пайда алады, осының нәтижесінде қала аудандарының даму тепетенділігі бұзылады. Сонымен қатар жаңа цифрлық технологияларды қала экономикасын, инфрақұрылымын реттеуде қолдану қомақты қаражаттың жұмсалуды қажет етеді. Бұл мәселелерді зерттеу және шешу қалалардың «smart city» тұжырымдамасына көшуінде өте маңызды сұрақтардың бірі. Мақалада еліміздің ірі мегаполистерін «smart city» шарттарына бейімдеу мәселелері қарастырылған және қала орталарын цифрландыру үдерісіне әсер етуші факторлар айқындалып, арнайы корреляциялық талдау негізінде олардың әсер ету дәрежесі нақтыланған. Мақаланы дайындау барысында талдамалық және сандық көрсеткіштер статистикалық жинақтардан алынып, PLS-SM бағдарламасы негізінде өңдеуге жатқызылды. Сонымен қатар авторлармен белгіленген гипотезалар талдау және синтездеу әдістері негізінде сипатталып, эмпирикалық тәсілдер негізінде дәлелденді. Зерттеу нәтижесі бойынша ұсыныстар берілген.

Кілт сөздер: smart city, агломерация, интеллектуалды жүйелер, қала экономикасы, қала инфрақұрылымы, инновация, цифрлық технология.

Ключевые слова: smart city, агломерация, интеллектуальные системы, городская экономика, городская инфраструктура, инновации, цифровые технологии

Keywords: smart city, agglomeration, intelligent systems, city economy, city infrastructure, innovation, digital technology.

JEL classification: O18, R22, Z38

Кіріспе. Смартфон технологияларының пайда болуы адамзатқа оның кейбір қиындықтарын шешуге көмектесті. Дәл солай «smart city» - бұл үнемі өсіп келе жатқан халық саны мен жылдам урбанизациядан туындаған кедергілерді жеңілдетуге арналған футуристік көзқарас. Қазіргі заманда қала тұрғындарының өмір сүру сапасын арттыру және ақылды қалалар қамтамасыз ету және әлеуметтік-экономикалық дамуы маңызды. Ақылды қалалар - бұл қалаларды тиімдірек, тұрақты және өмір сүруге қолайлы ету. Басқаша айтқанда, ақылды қала - бұл жолдар, туннельдер, әуе жолдары, су жолдары, теміржолдар, байланыс электрмен жабдықтау және т.б. сияқты барлық маңызды инфрақұрылымның функционалдығын біріктіретін және бақылай алатын, қала шекарасында жөндеу жұмыстарын оңтайлы жүргізуді, соған қатысты ресурстарды тиімді бөлуге және пайдалануға мүмкіндік беретін, тұрғындардың өмір сүру ыңғайлылығын арттыруға және қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған интеллектуалды цифрлық жүйе.

Қазіргі урбанизация және халық санының өсуі жағдайында қалалар көлік кептелістерінің артуы, қоршаған ортаның ластануы және ресурстарды тиімсіз пайдалану сияқты бірқатар күрделі мәселелерге тап болып отыр. «Smart city» тұжырымдамасы осы мәселелерді шешу үшін озық технологиялар мен жүйелерді біріктіруді ұсынады.

Дегенмен, қаланы басқару жағдайында smart технологияларды енгізу кезінде бір қатар қиындықтар туындайды. Біріншіден, инфрақұрылымның өзгеруіне және технологияға кететін қаржылық шығындардың жоғары болуы. Қалада smart ортаны құру мақсатында жұмсалатын қаржылық ресурстардың көлемін кез келген қала көтере алмайды.

Екіншіден, құпиялылық пен деректер қауіпсіздігіне қатысты мәселелер. Азаматтар туралы ақпараттың үлкен көлемін жинау және талдау құпиялылыққа қатысты қауіпсіздік тәуекелдерін тудыруы мүмкін.

Сондай-ақ, жаңа технологияларды енгізу әр түрлі ерекшеліктері мен технологиялары бар ортада дайындалған кадрлардың болуын талап етеді. Бұл бүгінгі күні көптеген елдерде орын алған мәселелердің бірі.

Қазақстан үшін «smart city» тұжырымдамасы қазіргі кезде өте маңызды. Инновациялық технологияның арқасында тек ірі қалаларда ғана емес, сонымен қатар шағын моноқалаларда экономикалық тиімділік, экология және өмір сүру деңгейі жақсарды. Энергия шығындарын азайту және тасымалдауды оңтайландыру экономикалық өсім байқалады. Тағы бір айта кететін жайт, қалада қалыптастырылған smart орта тек тұрғылықты халықтың өмір сүру сапасын жақсартып қана қоймай, қаланың инвестиция, инновация, экологиялық тартымдылығын жоғарлатады.

Зерттеу әдістері. Мақалада әртүрлі зерттеу әдістері қолданылған, соның ішінде салыстырмалы талдау, ақпаратты статистикалық өңдеу және мәліметтерді синтездеу. Бұл әдістер зерттеу жүргізілген сұрақтардың мәнін және олардың ерекше белгілерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Smart орта сияқты шектеулі объектілердегі әртүрлі параметрлер мен сипаттамаларды қарастыру үшін салыстырмалы талдау әдісі қолданылды. Әр түрлі ортада smart технологияларды қолдану үрдісін салыстыру арқылы заманауи жағдайда қала шек арасында smart ортаны құрудағы негізгі тенденциялар мен қиындықтары анықталды.

Статистикалық ақпаратты өңдеу зерттеудің бір бөлігі болды. Жиналған деректердің статистикалық талдауы корреляциялық талдау сияқты статистикалық әдістерді қолдану арқылы жүзеге асырылды. Бұл әдістер тәуелді және өзгертін статистикалық маңызды ерекшеліктерді анықтауға мүмкіндік берді.

Салыстырмалы талдау және статистикалық ақпаратты өңдеу нәтижелерін біркелкі көрініске біріктіру үшін деректер синтезі қолданылды. Деректер синтезі зерттеу нәтижелеріне негізделген негізгі қорытындылар мен ұсыныстарды дайындауға қол жеткізді. Сонымен қатар, зерттеу барысында жинақталған сандық және сапалық көрсеткіштер PLS-SM бағдарламасы негізінде корреляциялық талдауға жатқызылды. Осының негізінде анықталған факторлардың (x) өзара байланысы және тәуелді факторға (y) әсері нақтыланды.

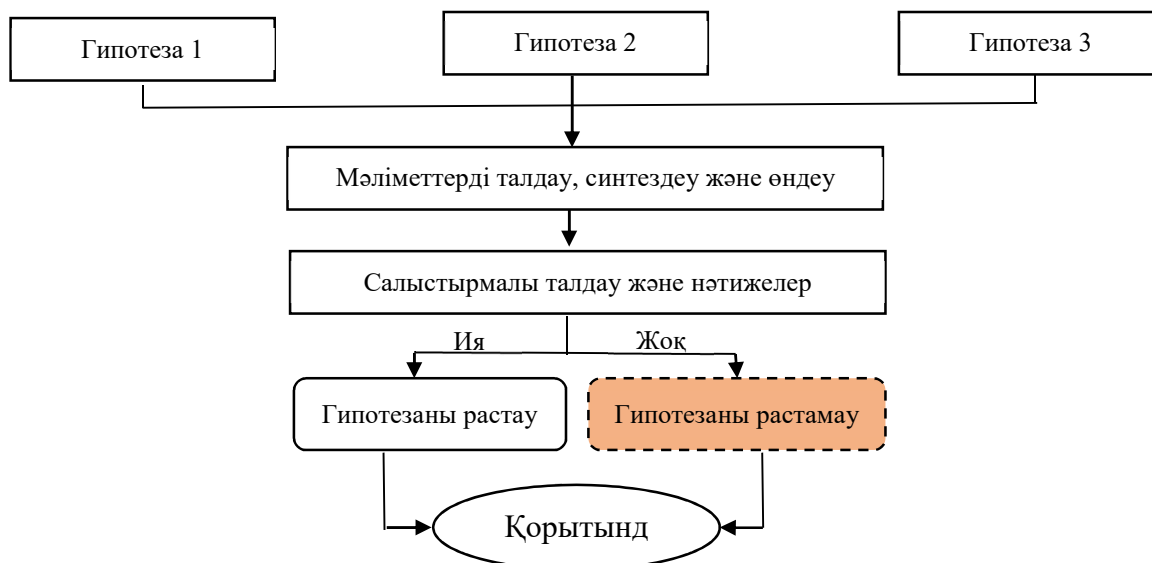
Зерттеу барысында шетелдік және отандық авторлардың мерзімді баспаларда жарық көрген еңбектері пайдаланылды. Сондай-ақ қолданылған статистикалық ақпарат жергілікті басқару органдарының ресми сайттары сияқты ресми дереккөздерден алынған. Шетелдік және отандық авторлардың еңбектерін, сондай-ақ статистикалық мәліметтерді пайдалану жұмыстың сапасы мен келтірілген мәліметтердің сенімділік деңгейін жоғарлатады.

Зерттеу барысында Қазақстан Республикасы қалаларында smart ортаны қалыптастыру және жаңа шарттарға қала экономикасы мен инфрақұрылымын бейімдеу сұрақтарын қарастыру барысында үш негізгі гипотеза қабылданды:

- Қазақстан Республикасы қалаларында smart технологияларды енгізу кезінде экономикалық шектеулер мен жергілікті шағын және орта бизнестің қала ресурстарына қолжетімділігі шектеулі болып табылады;

- басқару құрылымдарының, сондай-ақ тұрғындардың smart қалалардың артықшылықтары мен мүмкіндіктеріне қатысты жеткіліксіз білімі мен дайындығы Қазақстан Республикасында ақылды технологияларды кеңінен және табысты қолдануға кедергілер туғызады;

- мәліметтердің құпиялылығы және киберқауіпсіздік мәселелері smart қала жүйелерін қабылдауға елеулі қиындықтар туғызады және олардың Қазақстанда қолданылуын шектей алады.

1-сурет. Зерттеу схемасы*
* Авторлармен құрастырылған

Әдебиеттік шолу. Қалалар мен қалалық аумақтардың күрделі әлеуметтік экожүйелерінде тұрақты даму мен өмір сүру сапасын қамтамасыз ету маңызды мәселелер болып табылады. Бүгінгі күні қалалар «smart city» ұғымын кеңінен танып бастады, осыған байланысты «ақылды» болу мақсатына қарай стратегияларды белсенді түрде әзірлеуде және даму мен қамту мәселелерін шешу кезінде қала ресурстарын тиімдірек басқару мәселелеріне назар аударыла бастады.

Қазіргі кезде «smart city» тұжырымдамасын сипаттауға арналған Ч. Лэндри [1], Г. Гарсиа [2], Г. Ахнер [3], Г. Димас [4], И.А. Филимонов [5], А.З. Рахимовтың [6] және т.б. авторлардың еңбектері жарық көрген.

Қала басқару саласындағы зерттеушілердің бірі Ч. Лэндри «ақылды қала» түсінігін «өмір сапасын жақсарту мақсатында қалалық өмірдің барлық саласында цифрлық технологиялар мен деректерді интеграциялау жүйесі бар және бұл элементтерді басқару, құрылыс және экологиялық тұрақты ортаны құру мақсатында кеңінен қолдануға шарттар жасалған қала» [1], - деп келтірген.

Ал бразилиялық зерттеуші Г. Гарсиа ақылды қаланы «азаматтардың өмір сүру сапасын жақсарту және ресурстарды пайдалануды оңтайландыру мақсатында технологиялар қосымша басқару және техникалық қызмет көрсету жүйелерін құруға мүмкіндік беретін қала» [2] ретінде қарастырады.

Экономист және зерттеуші Г. Ахнер ақылды қаланы «қала инфрақұрылымын, менеджментін және азаматтарға қызмет көрсетуді жақсарту мақсатында шешім қабылдау үшін деректер мен талдауда қолданылатын қала» [3] деп анықтайды.

Әйгілі француз жазушысы Г. Демас ақылды қаланы «цифрлық технологиялар қалалық орта мен ресурстарды оңтайландыратын, тұрғындардың жайлылық деңгейі мен мінез-құлқының артуына әкелетін болашақ қаласы» [4] ретінде түсініктеме берген.

Бүгінгі күні ғылыми әдебиеттерде келтірілген «smart city» терминіне қатысты анықтамалардың көбісі қала тұрғындарының өмірін жақсарту мақсатында цифрлық технологияларды қолдану деректерді алмасуға арналған интеграцияланған жүйелерді қолдану деген аспектілерді қарастырады.

«Smart city» тұжырымдамасын түсіну үшін бірінші кезекте модельдің негізінде жатқан және ақылды технологияларды қала ортасында қолдануға себеп болған шарттарды қарастыруымыз қажет. Себебі олар қолдану аясы шектеулі болса да, қазіргі уақытта қала құрылысы саласында ақылды қала ретінде түсінікке ие болған тұтас тұжырымдаманың теориялық негізін белгілейді. Тұжырымдаманың генезисі «Даттон» атты қаламен тікелей байланысты. Ол коммуникацияға бағытталған қоғамды құратын «ақпараттық магистральдар» арқылы үй шаруашылықтары мен бизнесті бұрын-соңды болмаған деректер мен ақпаратпен қамтамасыз ету үшін дамып келе жатқан телекоммуникациялық технологияларды пайдалануға шарттар жасады [5].

«Smart city» тұжырымдамасының қалыптасуына әкелген тағы бір жағдай - ол «цифрлық қала» ұғымының пайда болуы, яғни электронды басқаруды қолдау үшін кең жолақты инфрақұрылымды және «қоғамдық транзакциялар үшін жаһандық ортаны» пайдаланатын технологиялық тұрғыдан анықталған қала [6].

Бүгінгі күні ақылды қала ұғымы білімді қоғам мен цифрлық қаланың қосындысынан құрылған. Ол сандық желілерден, жеке зияткерлік капиталдан және бірге ұжымдық интеллект құрайтын қаланың әлеуметтік ресурстарынан тұратын «көп деңгейлі аумақтық инновация жүйесі» ретінде анықталады [7]. Экономикалық бәсекеге қабілеттілік және білімге негізделген экономика арқылы қол жеткізілген инновация қаланы интеллектуалды деп белгілейді. Бұл оған өнеркәсіптік аудандар, аймақтар және күрделі ҒЗТҚЖ шығаратын және цифрлық желілер мен жасанды интеллект арқылы қолдау көрсетілетін оқу кластерлері арқылы «кеңістіктік бәсекелестік артықшылықты» құруға мүмкіндік береді [8].

Ғалымдар «smart city» дефинициясын енді зерттеуде. Сондықтан бұл салада отандық тұжырымдамалық анықтама әлі қалыптаспаған. Әрине, қала аймақтарында цифрлық технологияларды қолдануға қатысты мақалалар жарық көрген, алайда бұл еңбектерде көрсетілген анықтамалар шетел авторларымен берген анықтамаларға ұқсас және «smart city» технологиялық ортаның кейбір тек сипаттаушы элементтерін ғана қарастырады. Мысалы бүгінгі күнге дейін қала ортасын «smart city» тұжырымдамасына бейімдеу туралы, осы үдеріске әсер етуші факторлардың күшін анықтау бойынша елімізде диссертация немесе монография жазылмаған.

Осы жұмыс шеңберінде авторлар «smart city» деп қала өмірін жақсартуға арналған цифрлық қана емес, сонымен қатар инновациялық технологияларды қолдану арқылы басқару мен ұйымдас-тыруға қатысты шешімдерді қабылдау және оңтайлы жүзеге асыру ортасы деп түсінеді.

Негізгі бөлім. Заманауи технологиялық революциялар адам мен қала өмірінің іргелі аспектілерін өзгертіп, қала қызметінің барлық салаларындағы кеңістіктік қашықтықтарды жойды. Нәтижесінде, қалалық кеңістіктер технологиялық инновациялар арқылы стратегиялық жобаланып, дами бастады.

«Smart city» тұжырымдамасы озық ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануға негізделген заманауи урбанизацияның негізгі элементі болып табылады. Ол азаматтардың өмір сүру сапасын жақсарту, ресурстарды пайдалануды оңтайландыру және қалалық инфрақұрылымды басқару тиімділігін арттыру мақсатында қалалық қоғамдастықтың өмірінің барлық салаларына цифрлық шешімдерді біріктіруді қарастырады.

«Smart city» тұжырымдамасын дамытудың заманауи сипаттамалары келесі аспектілерді қамтиды:

- инфрақұрылым және технологиялар: сенсорлардың дамуы, заттар интернет желілері (IoT), бұлтты есептеулер және үлкен деректер (big data), қалалық орта туралы деректерді жинау және талдау технологияларын белсенді түрде енгізуде. Бұл көлікті, энергетикалық ресурстарды, сумен жабдықтауды және басқа да инфрақұрылымдық жүйелерді тиімді басқаруға мүмкіндік береді;

- қалалық инфрақұрылымды басқару: «smart city» тұжырымдамасы қалалық инфрақұрылымды басқаруды оңтайландыруға бағытталған. Көлікті, жарықтандыруды және ғимараттарды басқару жүйелерін автоматтандыру энергия тұтынуды азайтуға және азаматтарға қызмет көрсетуді жақсартуға көмектеседі;

- өмір сүру сапасын жақсарту: «smart city» тұжырымдамасы азаматтардың өмір сүруіне қолайлы жағдай жасауға бағытталған. Бұл білім беру мекемелеріне, денсаулық сақтау және мәдени шараларға қолжетімділікті қамтамасыз ету, сондай-ақ еңбек және демалыс жағдайларын жақсарту сұрақтарын қарастырады;

- цифрлық қауіпсіздік: ақылды қалалар киберқауіпсіздік мәселелеріне де тап болады. Деректер мен жүйелерді киберқауіптерден қорғау олардың дамуының маңызды бөлігіне айналуға.

Заманауи «smart city» тұрақты жүйе, экологиялық таза және азаматтардың тұруына ыңғайлы болуға ұмтылады. Технологиядағы жетістіктер және деректерді белсенді пайдалану осы мақсаттарға жету үшін жаңа мүмкіндіктер береді.

Елімізде «smart city» тұжырымдамасын ірі агломерацияларда жүзеге асыру мәселесі соңғы жылдары өзекті сұрақтардың біріне айналды. Бұған бір неше фактор өзінің әсерін тигізген болатын: жаңа технологиялар нарығының қалыптасуы және инновациялардың адам өмірінің барлық салаларында орын алуы; сыртқы ортаның өзгеру динамикасы жылдамдылығының артуы; жергілікті мемлекеттік басқару органдары мен тұрғындар арасындағы байланыстардың нығайту түсуі және кейбір сұрақтар бойынша тұрғындар тарапынан наразылықтардың пайда болуы және т.б. Сонымен қатар, цифрлық технологияларды қаланы басқаруда кеңінен қолдануға қатты әсер еткен 2019-2020 жылдары орын алған COVID-19 пандемиясына қатысты кіргізілген карантин.

Бүгінгі күні Қазақстанда қалалық қызметтер жұмысының тиімділігін арттыру және Қазақстанда ақылды технологияларды енгізу мақсатында 2017 жылы «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы, ал 2020 жылы «Smart City» тұжырымдамасы және әзірленіп, бекітілген болатын. Осы

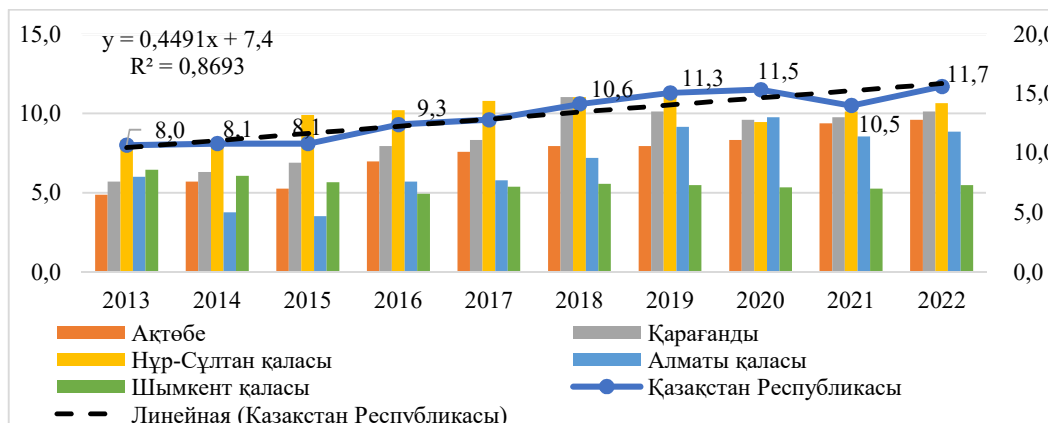
тұжырымдамаға сәйкес елімізде «smart city» деп «азаматтар үшін қолайлы жағдай жасау мақсатында инновациялық шешімдерді енгізу есебінен қалалық ресурстар мен қызметтерді басқарудың тиімділігін арттыру және инфрақұрылымды жетілдіру жөніндегі бастама» [9] түсінік қолдануда. Тұжырымдаманы жүзеге асыру барысында 2022 жылы Қазақстан Республикасының «Ақылды қалаларын құруға арналған әдістемелік ұсынымдар. «2.0 Эталондық стандарт» [10] әзірленіп, Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрінің бұйрығымен бекітілген. Аталған әдістемеді Қазақстан Республикасының ірі агломерацияларында (Астана, Алматы, Шымкент, Қарағанды, Ақтөбе қалалары) «smart city» тұжырымдамасын жүзеге асыру үрдісіне қатысатын негізгі субъекттер болып табылады. Олардың қатарында жергілікті мемлекеттік органдар, қаланың бизнес қауымдастығы, қоғамдық ұйымдар бар. Бұл үрдісте ерекше орын инновациялық технология саласында зерттеулер жүргізетін компанияларға, интернет және коммуникация саласында қызмет атқаратын бизнес субъектілерге және мемлекеттік қызмет көрсетуші кәсіпорындарға тиесілі. Ал тұжырымдаманың негізгі жүзеге асырушы субъект ретінде облыс әкімдіктері бекітілген. Астана, Алматы, Шымкент, Қарағанды, Ақтөбе қалаларының «smart city» сипаттарын қалыптастыру мақсатында келесі негізгі басымдықтар анықталған: облыс тұрғындарының өмір сүру сапасын жақсарту; электрондық нысандағы мемлекеттік қызметтердің үлесін арттыру; Қазақстанның өңірлерінде «smart city» рейтингісін жүргізу; «smart city» тұжырымдамасына сәйкес бастамашылық жобаларды жүзеге асыру; G2G, B2B және G2B сегменттерінде қағазсыз өзара әрекеттесуді ілгерілету.

Тұжырымдама шеңберінде қарастырылған жобалар мемлекеттік-жекеменшік әріптестік, ақпараттандырудың сервистік моделі, бюджеттік қаржыландыру арқылы және жаһандық инвестициялар негізінде жүзеге асырылуда. Бұл ретте жобаларды іске асыру бенчмаркингті қолдану, яғни үздік әлемдік және отандық тәжірибеге назар аударуды көздейді.

Жалпы «smart city» тұжырымдамасын енгізуге арналған қалаларда бүгінгі күні инновациялық белсенділік оңтайлы деңгейде. Мысалы 2023 жылы Астана қаласының инновациялық белсенділігі 14,2 балды құрады, ал Алматы қаласында 11,8 (сурет 2). Қазақстан бойынша орташа балл деңгейі жыл сайын өсіп, оңтайлы трендті қалыптастыруда [11]. Атаулы баллдарды есептеуде 2013 жылдан бастап инновация статистикасы бойынша зерттеу халықаралық ұсынымдарға сәйкес өнімдік, үдерістік, ұйымдық және маркетингтік инновациялар бойынша жүргізілді және көрсетілген факторлардың әсері 0,869 коэффициентін құрады ($R^2 = 0,8693$).

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде бүгінгі күні Қазақстан Республикасы қалаларында «smart city» тұжырымдамасын жүзеге асыруда алты негізгі жағдайларға назар аудару керектігі анықталды: әлеуметтік орта (ӘО), қалалық менеджмент (ҚМ), қала экономикасы (ҚЭ), заң (З), технология (Т), тұрақтылық (ТҚ). Бұл жан-жақтылық ақылды жоспарлаудың қандай болатыны туралы тұтас анықтаманы жасау үшін бірқатар физикалық, институционалдық және цифрлық құрамдастарды біріктіретін smart қаланың ерекше факторлары болып табылады.

Барлық қала тұрғындары бір-бірімен, сондай-ақ қызметтерді ұсынатын агенттіктермен және топтармен тығыз байланыста. Бұл жағдайда «smart city» тұжырымдамасы бұл байланыстарды күшейтіп, оңтайландырады және адамды қоғамның белсенді субъектісіне айналдырып, қала дизайнының құруға итермелейді. Қазір көптеген бастамалар бар, олар арқылы азаматтар алдымен өз қалаларында болып жатқан оқиғалар туралы ақпаратқа қол жеткізе алады, сондай-ақ көптеген әртүрлі топтардың жеке және қашықтан жобалау және жоспарлау процесіне белсенді қатысу жолдарын зерттей алады. Бұл әлеуметтік ортаның ақылды қалалардың қылыптасуындағы рөлді нақты айқындайды.

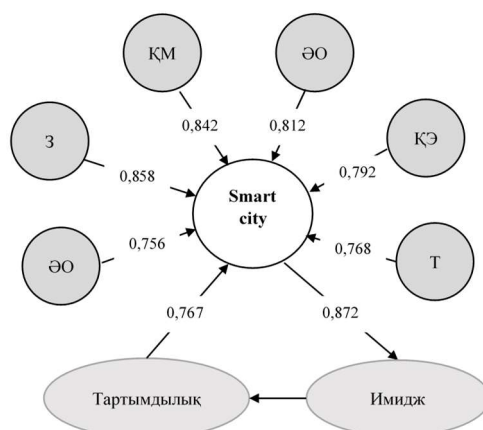
2-сурет. Инновацияның барлық түрлері бойынша кәсіпорындардың инновациялық белсенділік деңгейі*

* [11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Қалалық менеджмент (ҚМ) – ақылды қалалар үшін басты мәселе. Ақпарат көздерінің жабықтығы, өз ара байланысы жоқ шешімдерді қабылдау, қала аудандарының дамуындағы тепетендіктің жоктығы және ресурстардың тиімсіз пайдалану – бұл smart технологияларды қолданбай басқаруға тән белгілердің бірі. Басқарудың бұл түрінен цифрлық немесе электронды басқаруға көшу атаулы мәселелерді шешудің бір жолы.

Экономика (Э) – ақылды қала бастамаларының негізгі драйверлерінің бірі. Өсіп келе жатқан қалалық бәсекені өлшеудің негізгі көрсеткіші қаланың экономикалық қозғалтқышы ретінде әрекет ету қабілеті болып табылады. Ақылды экономиканың операциялық анықтамасы кәсіпкерлік, сауда белгілері, инновациялар, еңбек нарығының өнімділігі мен икемділігі, ұлттық және жаһандық нарық интеграциясы сияқты экономикалық бәсекеге қабілеттілікке байланысты барлық факторларды қамтиды. Қаланы шынымен ақылды ететін нәрсе - оның инновациялар енгізу және экономикалық тұрғыдан пайда алу мүмкіндігі.

Дәл осылай заң (З), технология (Т) және тұрақтылықты (Тк) көрсетуге болады. Әр фактордың бүгінгі күні Қазақстан Республикасы қалаларында «smart city» тұжырымдамасын қалыптастыруға ықпалы мол. Цифрлық жағдайда қала тұрғындарына мемлекет тарапынан қызмет көрсету, олардың нарықтың басқа субъектілермен байланыс орнатуы заң тарапынан реттелуі тиіс. Сонымен қатар байланыстардың орнатылуы оңтайлы болу үшін және байланысқа қатысушылардың ортасындағы мәліметтердің жылжуын тиімді қамтамасыз ету үшін технологиялар маңызды роль атқарады.

3-сурет. Факторлардың «smart city» тұжырымдамасына әсері және ықпал етудің корреляциялық коэффициенттері (Астана қаласы мысалында)*

* PLS-SM бағдарламасы негізінде авторлармен құрастырылған

Көрестілген әр фактордың әсер ету деңгейі әр түрлі. Зерттеу барысында Астана қаласы мысалында факторлардың әсер ету деңгейі бағаланып, корреляциялық коэффициенттері анықталды. Нәтижесінде Астана қаласында «smart city» тұжырымдамасын қалыптастыруда әр фактордың салмақ

үлесі әр түрлі болып шықты. Алайда, барлық көрсеткіштер қаламыздың smart city-ға айналуға ықпалы зор екені көрсетеді. Есептеу барысында факторлардың арасындағы мультиколлениарлық коэффициент 0,42-ден аспады. Яғни факторлардың әсері бір бірінен тәуелсіз екені анықталды.

1-кесте

Факторлар арасындағы мультиколлениарлық коэффициент*

	ӘО	ҚМ	ҚЭ	З	Т	ТҚ
ӘО	1					
ҚМ	0,398	1				
ҚЭ	0,412	0,412	1			
З	0,436	0,469	0,378	1		
Т	0,359	0,342	0,456	0,369	1	
ТҚ	0,367	0,359	0,422	0,394	0,489	1

* Авторлармен құрастырылған

Бүгінде қалардың дамуында әлемде жаңа тенденциялар қалыптасуда: виртуалды технологияларды басқаруда және инфрақұрылымды реттеуде қолдану; әлеуметтік желілер арқылы шешімдерді жүзеге асыру; мемлекеттік және жергілікті органдармен атқарылатын қызметтерді цифрландыру т.б. Осы шарттарға қалаларымызды бейімдеу қазіргі кезде бір неше шараларды жүзеге асыруды талап етеді.

Біріншіден, елімізде қалаларымыздың инфрақұрылымын толықтай цифрлық экономикаға дайындау керек. Осы міндеттің шеңберінде кәсіпорындардың және нарықтың басқа да белсенді субъектілердің ара қатынасына назар аудару керек.

Екіншіден, smart city Астана тұжырымдамасының заңнамалық негізін толықтай қамтамасыз ету керек. Бүгінде көптеген қызметтер Астана қаласының әкімдігімен онлайн түрде көрсетіледі, алайда кейбір процедуралардың заңнамалық негізі толығымен қарастырылмаған. Дәл осындай жұмыстар Қарағанды, Алматы, Шымкент, Ақтөбе қалаларын smart city-ға айналдыруда жүргізілуі тиіс.

Үшіншіден, көлік, энергия, жылу қуатын берумен айналасатын кәсіпорындардың, сондай-ақ басқада стратегиялық маңызы бар субъектілердің қызметін цифрлық шарттарға дайындау жұмыстарын атқару керек. Бұл қала өмірі үшін маңызды секторлардың бірі.

Қорытынды. Қазақстан қалаларын «smart city» тұжырымдамасына бейімдеу – қала өмірінің әртүрлі аспектілеріне жүйелі қолдау мен назар аударуды талап ететін күрделі және өзекті міндет. Белсенділік пен ілгерілеуге деген ұмтылысқа қарамастан, Қазақстан қалаларында әлі де «smart city» тұжырымдамасына сәтті көшу үшін қажетті қаржылық және инфрақұрылымдық проблемалар бар.

Қаржылық шектеулер Қазақстан қалаларында заманауи технологиялар мен инновациялардың дамуына кедергі болып қала береді. Бұл мәселені шешу тиімді қаржыландыру стратегияларын әзірлеуді және ұлттық және халықаралық көздерден ресурстарды жұмылдыруды талап етеді.

Жолдардың, қалалық желілердің және тұрғын үй қорының жай-күйін қоса алғанда, инфрақұрылымдық проблемалар да өзекті. Смарт технологияларды қолдау және смарт басқару жүйелерін құру үшін жаңғырту және жаңарту қажет.

Қазақстан қалаларын «smart city» тұжырымдамасына көшіру кезінде келесі факторларға назар аудару қажет: әлеуметтік орта: жайлы және қауіпсіз ортада азаматтардың талаптарын ескере отырып, адамдарға бағытталған қалаларды құру; қалалық экономика - инновацияларды ынталандыру, технологиялық кластерлерді дамыту және экономикалық өсуді ынталандыру үшін шағын және орта бизнесті қолдау; қалалық менеджмент - қаланы басқарудың тиімді жүйесін дамыту, оның ішінде азаматтардың ақылды шешімдер қабылдауға және қаланы дамытуды жоспарлауға қатысуы; заңнама - смарт технологияларды реттеу, деректерді қорғау және киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін заңнамалық базаны жетілдіру; технология - біріктірілген смарт жүйелерді құру үшін заттаринтернет желілерін (IoT), бұлттық есептеулер сияқты озық ақпараттық және коммуникациялық технологияларды қолдану; тұрақтылық - тұрақтылық пен әлеуметтік тепетенділікке ұмтылу, қоршаған орта жағдайларын сақтау және халықаралық деңгейде орын алып жатқан теріс тенденцияларға қарсы тұру. Сонымен қатар, соңғы кезде жасанды интеллект технологиялары қарқынды дамуда. Ғалымдар жасанды интеллекттің адам өміріне әсер ету проблемаларымен енді айналасуда және жасанды интеллекттің сипаттары әлі де толық ашылған жоқ. Алайда қазірдің өзінде

осы технологиялардың әсерінен кейбір дамыған елдерде жұмыссыздық деңгейі өсіп, кеше ғана өзекті мамандықтар жабылуда. Жаһандық үрдістер қарқынды даму жағдайында бұл тенденциялар Қазақстанға да әсер ететіндігі сөзсіз. Сондықтан елімізде «smart city» тұжырымдамасын әзірлеп, жүзеге асыруда осы мәселелерге де назар бөлген дұрыс.

Жалпы тұрғыдан «smart city» тұжырымдамасын еліміздің қалаларында тиімді қолдану үшін келесі іс-шараларға көңіл бөлген дұрыс:

- «smart city» ұғымын ұлттық сипаттарды, қала ерекшеліктерін ескере отырып нақты ғылыми тұрғыдан анықтау қажет және заңнамалық нормаларда көрсету керек. Кейінгі қала ортасында цифрландыру шараларын осы анықтама шеңберінде жүргізу қажет, себебі «smart city» тұжырымдамасы ұлттық қауіпсіздіктің негізін қалыптастырады;

- еліміздің ірі қалаларын «smart city» жағдайына бейімдеу үрдісі арнайы мемлекеттік деңгейде қабылданған бағдарламаларға сәйкес жүргізілуі тиіс және бұл үрдіске әсер етуші факторлардың сипаты ғана анықталмай, олардың әсер ету дәрежесі анықталып, ғылыми тұрғыдан негізделуі тиіс.

Қорытындылай келе, Қазақстан қалаларын «smart city» тұжырымдамасына бейімдеу күрделі мәселе, сонымен қатар заманауи және тұрақты қалаларды құру мүмкіндігі, кәсіпкерді қолдау жолдары мен азаматтардың үмітін білдіреді. Бұл үшін кешенді шешімдер мен қала үкіметтері, жеке сектор және азаматтық қоғам арасындағы серіктестік қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Данилова Э.В., Вальшин Р.М. Концептуальные основания постиндустриального города // Градостроительство и архитектура. – 2023. – Т. 13. – №1. – С. 105-113. – DOI: 10.17673/Vestnik.2023.01.14.
2. Bulu M., Onder M., Aksakalli V. Algorithm embedded IT Applications for an Emerging Knowledge City: Istanbul, Turkey // Expert Systems with Applications 41. – 2014. – P. 5625-5635. – DOI: 10.1016/j.eswa.2014.02.013.
3. Еремеев С.Г. Smart-city: в поисках концептуализации // Власть. – 2019. – №1. – С. 147-153.
4. Двинский М.Б., Дробышев И.А., Непомнящая Н.В., Павлюченко Т.В. Умный город. «Умная» инфраструктура, сети и связь // Журнал СФУ. – Гуманитарные науки. – 2017. – №12. – С. 65-74.
5. Yigitcanlar T. Smart cities: an effective urban development and management model? // Australian Planner. – 2015. – № 52:1. – P. 27-34. – DOI: 10.1080/07293682.2015.1019752.
6. Sujataa J., Sakshamb S., Tanvic G., Shreyad A. Developing Smart Cities: An Integrated Framework // Procedia Computer Science. – 2016. – № 93. – P. 902-909.
7. Yigitcanlar T., Dur D., Dizdaroglu D. Towards Prosperous Sustainable Cities: A Multiscalar Urban Sustainability Assessment Approach // Habitat International. – 2015. – № 45 (1). – P. 36-46. – DOI: 10.1016/j.habitatint. 2014.06.033.
8. Paskaleva K.A. The Smart City: A Nexus for Open Innovation? // Intelligent Buildings International. – 2011. – № 3(3). – P. 153-171. – DOI: 10.1080/17508975.2011.586672.
9. Ақылды қала [Электронды ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/>.
10. «Ақылды» қалаларды құруға әдістемелік ұсыныстар (Қазақстан Республикасының «ақылды» қалаларының эталондық стандарты) [Электронды ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entitiesd=14822&lang=kk>.
11. Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі. Ұлттық статистика бюросының мәліметтері [Электронды ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.stat.gov.kz/>.

REFERENCES

1. Danilova E.V., Valshin R.M. Kontseptualnyye osnovaniya postindustrial'nogo goroda [Conceptual foundations of a post-industrial city] // Gradostroitel'stvo i arkhitektura. – 2023. – Т. 13. – №1. – S. 105-113. – DOI: 10.17673/Vestnik.2023.01.14 [in Russian].
2. Bulu M., Onder M., Aksakalli V. Algorithm embedded IT Applications for an Emerging Knowledge City: Istanbul, Turkey // Expert Systems with Applications 41. – 2014. – P. 5625-5635. – DOI: 10.1016/j.eswa.2014.02.013.
3. Yeremeyev S.G. Smart-city: v poiskakh kontseptualizatsii [Smart-city: in search of conceptualization] // Vlast. – 2019. – №1. – S. 147-153 [in Russian].

4. Dvinskiy M.B., Drobyshev I.A., Nepomnyashchaya N.V., Pavlyuchenko T.V. Umnyy gorod. «Umnaya» infrastruktura, seti i svyaz [Smart city. Smart infrastructure, networks and communications] // Zhurnal SFU. – Gumanitarnyye nauki. – 2017. – №12. – S. 65-74 [in Russian]
5. Yigitcanlar T. Smart cities: an effective urban development and management model? // Australian Planner. – 2015. – № 52:1. – P. 27-34. – DOI: 10.1080/07293682.2015.1019752.
6. Sujataa J., Sakshamb S., Tanvic G., Shreyad A. Developing Smart Cities: An Integrated Framework // Procedia Computer Science. – 2016. – № 93. – P. 902-909.
7. Yigitcanlar T., Dur D., Dizdaroglu D. Towards Prosperous Sustainable Cities: A Multiscalar Urban Sustainability Assessment Approach // Habitat International. – 2015. – № 45 (1). – P. 36-46. – DOI: 10.1016/j.habitatint. 2014.06.033.
8. Paskaleva K.A. The Smart City: A Nexus for Open Innovation? // Intelligent Buildings International. – 2011. – № 3(3). – P. 153-171. – DOI: 10.1080/17508975.2011.586672.
9. Aqildi qala [Smart city] [Elektrondy resurs]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/> [in Kazakh].
10. «Aqildi» qalalardi qurwga adistemelik usinistar (Qazaqstan Respublikasinin «aqildi» qalalarinin etalonliq standart) [Methodological recommendations for creating «smart» cities (reference standard of «smart» cities of the Republic of Kazakhstan)] [Elektrondy resurs]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entitiesd=14822&lang=kk> [in Kazakh].
11. Qazaqstan Respublikasynyn Strategialyq josparlau jane reformalar agenttigi. Ulttyq statistika burosynyn malimetteri [Agency of Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Data from the National Bureau of Statistics] [Elektrondy resurs]. – 2023. – URL: <https://www.stat.gov.kz/> [in Kazakh].

Абенев Е.М., Онаева Б.Т., Косе Ж., Баймолдаева М.Т.

ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ ГОРОДОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН К КОНЦЕПЦИИ «SMART CITY»

Аннотация

Адаптация городов к концепции «smart city» является одним из наиболее актуальных и сложных вопросов в современном мире, особенно в условиях Казахстана. В данной статье рассмотрены основные проблемы, возникающие при развитии интеллектуальных технологий и реализации концепции «smart city». Одной из главных задач в этой области сегодня является обеспечение безопасности данных и защита от киберугроз, поскольку умные города во многом полагаются на информационные системы. Кроме того, некоторые районы города выигрывают от инноваций больше, чем другие, и в результате проявляется диспропорция в развитии отдельных участков города. В то же время использование новых цифровых технологий в регулировании экономики и инфраструктуры города требует вложения значительных финансовых средств. Изучение и решение этих проблем является одним из важнейших вопросов при переходе городов к концепции «умный город». В данной работе рассмотрены основные проблемы адаптации крупных мегаполисов Казахстана к условиям «smart city», основные факторы, влияющие на процесс цифровизации городской среды, а также на основе корреляционного анализа определена степень влияния данных факторов. В рамках подготовки статьи налитические и количественные данные были получены из статистических сборников и обработаны на основе программы PLS-SM. При подготовке статьи были использованы методы сравнительного анализа, а также рассмотрены отдельные аспекты реализации концепции «умного города» в крупных агломерациях страны.

Abenov Y., Onaeva B., Kose Zh., Baimoldayeva M.

PROBLEMS OF ADAPTATION OF CITIES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN TO THE CONCEPT OF «SMART CITY»

Annotation

Adaptation of cities to the «smart city» concept is one of the most pressing and complex issues in the modern world, especially in the conditions of Kazakhstan. This article discusses the main problems arising in the development of intelligent technologies and the implementation of the «smart city» concept. One of the main challenges in this area today is ensuring data security and protection from cyber threats, since smart cities rely heavily on information

systems. In addition, some areas of the city benefit from innovation more than others, resulting in disparities in the development of certain areas of the city. At the same time, the use of new digital technologies in regulating the city's economy and infrastructure requires the investment of significant financial resources. Studying and solving these problems is one of the most important issues in the transition of cities to the «smart city» concept. This paper examines the main problems of adaptation of large metropolitan areas of Kazakhstan to the conditions of a «smart city», the main factors influencing the process of digitalization of the urban environment, and also, based on correlation analysis, the degree of influence of these factors is determined. As part of the preparation of the article, analytical and quantitative data were obtained from statistical collections and processed using the PLS-SM program. In preparing the article, comparative analysis methods were used, and certain aspects of the implementation of the «smart city» concept in large agglomerations of the country were considered.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).9
УДК 332.01
ГРНТИ 06.81.23

Г.К. Укибаева*, PhD, доцент¹

М.Т. Рахымова, магистр, ассистент¹

Г.К. Омаров, преподаватель²

Т.В. Петросянц, ассистент³

Академия государственного управления
при Президенте РК, г. Астана, Казахстан¹
Коммунальное государственное казенное
предприятие на ПХВ «Технический колледж»
акимата города Астана, г. Астана, Казахстан²
НАО «Каспийский университет технологий
и инжиниринга имени Ш. Есенова»,
г. Актау, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: isaieva1976@list.ru

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ТЕХНИЧЕСКОГО И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В Казахстане развитие системы ТиПО является одним из важных элементов развития кадрового потенциала и индустриально-инновационного развития страны. Как известно за рубежом развитие технического и профессионального образования является не только подготовка кадров для рынка, а именно социальная интеграция молодежи. Для выработки рекомендаций был изучен зарубежный опыт качества образования, государственное регулирование в области образования. В частности, подробно рассматриваются особенности государственной политики за период Независимости в части регулирования образовательного процесса в целях улучшения качества образования в системе ТиПО. В результате исследования, основанного на данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, Министерства просвещения, Национальной образовательной база данных, Национального доклада о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан и других, авторы пришли к выводу, что какие бы меры не принимались, качество образования остается на низком уровне. В связи с чем предлагается проведение мониторинга региональными управлениями образования совместно с Министерством просвещения и другими структурами. Значимость результатов проводимого исследования заключается в разработке региональной модели системы оценки качества образования. Основная идея предлагаемой модели состоит в системной и комплексной работе всех участников оценки качества. В данную модель включен этап независимой оценки учебных достижений обучающихся, их мониторинг и выработка рекомендаций по результатам контроля, что в первую очередь приведет к повышению качества и удовлетворенности рынка труда.

Ключевые слова: государственная программа, образование, качество, учебные достижения, техническое и профессиональное образование, образовательная программа, независимая система оценивания, эксперты, модель, механизм

Кілт сөздер: мемлекеттік бағдарлама, білім, сапа, білім жетістіктері, техникалық және кәсіптік білім, білім беру бағдарламасы, тәуелсіз бағалау жүйесі, сарапшылар, үлгі, механизм

Keywords: state program, education, quality, educational achievements, Technical and vocational education, educational program, independent assessment system, experts, model, mechanism

Введение. Ежегодное Послание Главы государства К.-Ж. К. Токаева народу Казахстана ориентировано на развитие экономики и решение социальных проблем. В основе этого основным составляющим является качество образования как фактор конкурентоспособности нации. Мы стремимся к улучшению качества жизни, решение которого достижимо за счет совершенствования системы образования. Все эти направления тесно связаны с управлением образовательного процесса.

За годы Независимости в системе технического и профессионального образования (далее ТиПО) были приняты четыре государственные программы. Принятая в 2008 году программа [1] стала импульсом для расширения доступности ТиПО. Далее были разработаны Государственная программа развития образования на 2011-2020 годы [2] и Государственная программа развития образования и науки на 2016-2019 годы [3]. В ходе реализации выше указанных программ был запущен проект «Бесплатное ТиПО для всех». Данный проект осуществлялся в рамках Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства

на 2017-2021 гг. «Еңбек». Но, к сожалению, результаты различных независимых сертификаций выпускников колледжей желает лучшего.

Целью данного исследования является анализ качества образования ТиПО и современных механизмов усовершенствования образовательного процесса в системе государственного регулирования.

Для решения поставленной цели были выполнены следующие задачи:

- изучение теоретических аспектов качества образования, современных механизмов повышения качества образовательного процесса в системе государственного регулирования;
- государственное регулирование и анализ показателей качества образования за последние пять лет;
- разработка мероприятий по совершенствованию государственного регулирования качества образования в системе ТиПО.

При реализации целей и задач исследования применялись информационно-аналитический метод, методы сравнительного и статистического анализа, группировок, графико-аналитические инструменты. Использование информационно-аналитического метода исследования дал возможность осуществления поиска информации, проведение проверки их качества и обработки. Методы сравнительного и статистического анализа являются наиболее эффективными методами сбора и обработки данных. Разновидностью методов, примененных в процессе исследования, являются метод анализа и синтеза. В ходе работы мы изучали объекты как составляющие части и попытались рассмотреть их в отдельности. Метод синтеза дал возможность соединить полученную информацию в единое целое и сделать общие выводы.

Обзор литературы. Понятие «качество» в условиях глобализации становится особо актуальным, так как было уже отмечено выше, что качество образования является одним из основных факторов развития государства.

Говоря о качестве образования, мы имеем в виду качество продукции, услуг, качество применяемых технологий, подготовки кадров, управления и т.д. Соответственно, значимость образования предполагает систему эффективного взаимодействия всех участников образовательного процесса.

В работе Рясной У.В. «рассматривается два механизма воздействия государства на сферу образования: государственное управление образованием и государственное регулирование образования» [4].

В работе Куркиной Н. «акцентируется внимание на то, что управление образованием, представляющее деятельность органов государственной власти, направлено на повышение эффективности образования как социального института» [5].

«Государственное регулирование сферы образования – система экономических, социальных, правовых, политических и организационных форм и методов направляющего воздействия на субъекты образовательных процессов, создающую условия для реализации ими тех целей и задач, которые одновременно отвечали бы как стратегическим интересам государства, так и непосредственным интересам самих субъектов. При этом государственное воздействие должно сказываться как со стороны спроса на образование, так и со стороны предложения образовательных услуг» [6].

Говоря о качестве образования, мы должны понимать, что данное определение многогранно. К качеству образования относятся и качество управления бизнес-процессом, а именно образовательным процессом, качество содержания образования, качество кадров, качество нормативно-правовых актов, ГОСО, качество соответствия запросам обучающихся, родителей и общества и др.

В «Международном журнале образовательных исследований» Мария-Вероника Сантелис отмечает, что, несмотря на резкий рост населения, получающего высшее образование в Чили последние десятилетия, многие старшеклассники сталкиваются с проблемой выбора университета, что в итоге негативно сказывается на качестве подготовки кадров. Исследователь указывает, что консультации и различные тесты на профориентацию помогают молодежи в определении будущей профессии, но не в ознакомлении с бюрократической стороной поступления в высшее учебное заведение. Около 70% опрошенных студентов ответили, что после окончания школы чувствовали себя лишь частично информированными в вопросе зачисления и финансирования, стоимости обучения и перспективах выбранной им специальности [7].

В своей работе Йоаким Касперсен рассматривает вопрос качества подготовки педагогов в Норвегии. По его словам, представление о преподавателе во многих странах различно. Ученый утверждает, что педагогическое образование в Норвегии в отличие от других стран, где оно основано на практическом опыте в школах, ориентируется больше на научные познания и исследования. Этому способствовали высокоэффективные реформы, проведенные государством,

направленных на укрепление исследовательской основы учебных программ и повышение уровня компетентности и продуктивности исследований преподавателей [8].

Основная часть. Рассмотрим развитие ТиПО за период Независимости Казахстана. В период с 1991 по 1999 годы наблюдается снижение количества технических и профессиональных организаций образования. Согласно данным, представленным в Национальном докладе о состоянии и развитии системы образования РК, в основном данное сокращение наблюдалось из-за того, что многие учебные заведения были на балансе предприятий, которые вследствие кризиса не могли содержать их. Сокращение средних профессиональных учреждений привели к росту числа рабочих профессий, что привело к увеличению частных профессионально-технических школ и колледжей. Динамика роста числа организаций ТиПО приведена на рисунке 1. (ввиду отсутствия данных по числу государственных и частных организации ТиПО за 2022 год, в динамике приведено общее число ТиПО)

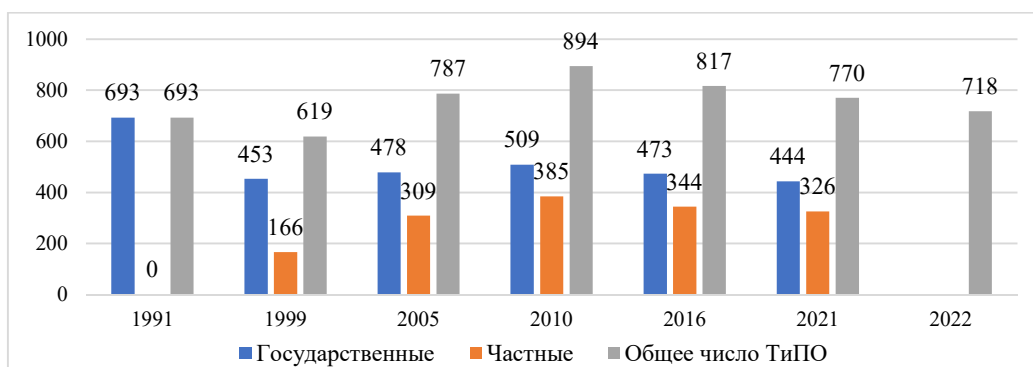

Рисунок 1. Динамика числа организации ТиПО за 1991-2021 годы, ед.*

* Составлена авторами на основе источника [9, 10]

Как видно из графика, если к началу анализируемого периода количество организаций ТиПО были только государственными, то к концу 2021 года 42,3% составляют частные колледжи. В целом в динамике числа колледжей наблюдается их существенное сокращение, причиной этому послужила проводимая профилизация учебных заведений. При профилизации сократились дублирующие образовательные программы, а также провели объединение колледжей.

Еще одним из ключевых механизмов, давших доступ к обучению, стал проект «Бесплатное ТиПО для всех», который позволил более 300 тыс. молодых людей получить первую рабочую специальность бесплатно, были созданы условия для социально-уязвимой категории молодежи. В соответствии с ГПРОН на 2016-2019 годы был расширен доступ для лиц с особыми образовательными потребностями. Внедрено дуальное обучение в 558 организациях ТиПО с участием 8013 предприятий, при этом охвачено 72098 обучающихся. Подписаны меморандумы, где рассмотрены вхождение представителей компаний в попечительские советы, закуп лабораторного оборудования, организация производственной практики, стажировки педагогических кадров колледжа и др. Несмотря на положительную динамику, все же остается низким охват студентов из-за слабой активности предприятий. С 2014 г. в сфере ТиПО реализуется проект «Серпін», направленный на стимулирование территориальной мобильности трудовых ресурсов. Но за период реализации проекта лишь 29% выпускников трудоустроились на местах, то есть в регионе обучения. С 2021 года внедрен новый механизм приема в колледж, отменены вступительные экзамены, за исключением экзаменов по педагогическим, медицинским и творческим специальностям.

Одним из важных и приоритетных направлений госпрограммы принятой на 2008-2012 годы стала модернизация содержания сферы ТиПО. Совместно с работодателями были разработаны 224 интегрированных образовательных программ, нацеленных на рынок труда. Модернизация содержания сферы ТиПО направлено на модульное построение образовательных программ (далее ОП). При разработке ОП были привлечены зарубежные эксперты. В 2018 г. Приказом Министра образования и науки РК от 12 октября 2018 г. №563 были обновлены правила организации учебного процесса по кредитной технологии обучения и с 2021-2022 учебного года внедрена кредитная технология обучения [11]. В целях реализации кредитной технологии был создан реестр образовательных программ (далее ОП). Разработан новый классификатор специальностей.

В соответствии с Государственной программой развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы [12] продолжается работа по повышению качества образования путем профилизации колледжей. Оптимизация и проводимая профилизация должна была способствовать повышению качества подготовки кадров, за счет аккумулирования средств по подготовке кадров по отраслевому спектру, а также консолидирования всех ресурсов.

Рассмотрим анализ качества образования организаций сферы ТиПО. Как нам известно, в 2005 году была внедрена система оценки профессиональной готовности и присвоения квалификации, которая проводилась Республиканским научно-методическим центром развития ТиПО. Но данная оценка противоречила принципам независимой сертификации, и функции оценивания в 2016 году были переданы работодателям. На сегодняшний день данный метод является добровольным и не является масштабным, соответственно сертификация не имеет достаточного статуса.

С 2014 г. по 2022 г. значительно увеличилось количество компетенций, охват участников и экспертов WorldSkills, который был внедрен с 2020 г. в формате демонстрационного экзамена. Согласно источнику 13 в таблице 1 приведены результаты чемпионата WorldSkills по регионам.

Таблица 1

Результаты чемпионата WorldSkills-2022 по регионам

Наименование региона	Общий балл по медалям	Количество компетенции	Золото	Серебро	Бронза	Медальон отличия
Карагандинская область	48	27	6	3	2	11
г.Алматы	42	30	3	3	4	13
Область Абай	40	30	4	1	4	13
Акмолинская область	40	29	4	3	2	11
Павлодарская область	31	25	2	5	0	8
г.Астана	30	28	4	1	3	5
Костанайская область	30	24	2	2	4	8
Актюбинская область	29	28	1	2	5	9
Туркестанская область	28	28	0	5	3	7
г.Шымкент	23	27	3	1	0	8
Мангыстауская область	22	30	0	3	3	7
Кызылординская область	20	16	2	1	1	7
Атырауская область	19	29	1	1	2	8
Северо-Казахстанская область	17	17	1	1	2	6
Восточно-Казахстанская область	14	27	0	3	0	5
Жетысуйская область	12	25	0	2	1	4
Западно-Казахстанская область	11	21	1	1	0	4
Жамбылская область	10	20	0	0	1	8
Алматинская область	3	11	0	0	1	1
Улытауская область	1	12	0	0	0	1

* Составлена авторами на основе источника [13]

Демонстрационный экзамен был проведен на базе 72 колледжей с охватом более 2,5 тысячи обучающихся. При проведении экзаменов использовалась система CIS (Competition Information System – специализированное программное обеспечение для обработки информации чемпионата WorldSkills). Положительной стороной данного экзамена явилось то, что работодатели могут увидеть, сколько баллов и за какие именно профессиональные умения и навыки получил выпускник. В ноябре 2021 года был организован и проведен мониторинг образовательных достижений обучающихся, который был направлен на выявление уровня профессиональных компетенций. Данное мероприятие проводилось на основе рандомной выборки, то есть это 77 колледжей или 25% от общего числа учебных заведений, охват составил 12 тыс. обучающихся. Средний республиканский балл при этом составил 24,8 из 75 баллов.

При проведении чемпионата WorldSkills рейтинг регионов определяется в соответствии с общим медальным зачетом. Каждая медаль приносит свой соответствующий балл, то есть за золото – 4 балла, за серебро – 3, соответственно, 2 балла – за бронзу и 1 балл за медальон отличия.

В медальном зачете в первую тройку вошли Карагандинская область, г. Алматы, а также Абайская область.

Мониторинг PISA, проводимый среди 15-летних обучающихся на оценку функциональной грамотности, в 2018 году показал низкие знания. Было выявлено, что обучающиеся студенты получили на 27 баллов ниже чем школьники по читательской грамотности. По сравнению с результатами 2009 года показатели также снизились. То есть со стороны государства делается все возможное для повышения качества образования, но, к сожалению, остаются не решенными следующие проблемы: в регионах отсутствует независимая система оценивания на уровне управления образованием и планомерная работа по реализации рекомендаций международных и мониторинговых исследований; действующие инструменты оценки учебных достижений, обучающихся не в полной мере, соответствуют международным стандартам. Следующая проблема – это потребность в специалистах-разработчиках и оценщиках тестовых заданий, и все еще остается актуальным вопрос влияния человеческого фактора при составлении плана проверок колледжей.

Результаты и обсуждение. В марте 2023 года принята Концепция развития дошкольного, среднего, технического и профессионального образования Республики Казахстан на 2023 – 2029 годы [14], во втором параграфе которого рассматриваются вопросы модернизации содержания и повышения качества технического и профессионального образования. В целях повышения качества образования в системе ТиПО предусмотрено совершенствование мероприятий по методической поддержке и сопровождению ТиПО по внедрению стандартов WorldSkills, будет продолжена работа по ведению реестра ОП и их экспертизы, по совершенствованию и обновлению ОП, направленные на развитие ключевых гибких навыков (soft skills), будет совершенствоваться механизм внедрения кредитной технологии, проводится постоянная работа по актуализации классификатора специальностей с учетом требований работодателей и Атласа новых профессий.

Безусловно, деятельность по улучшению системы образования будет внедрена и вестись. Но, на наш взгляд, необходимо в первую очередь сформировать модель сопровождения региональной системы оценки качества образования. Данная модель станет методологической основой для повышения качества образования.

Рисунок 2. Региональная модель системы оценки качества образования*

* Составлен авторами

Как видно из предлагаемой модели, участниками системы оценки качества образования должны стать Министерство просвещения, региональные управления образованием, методический и аналитический центры при управлении образованием, пул экспертов-предметников, независимые эксперты, стейкхолдеры.

Далее рассмотрим механизм взаимодействия структур, который состоит из следующих частей:

- Обработка данных результатов мониторинга качества образования;
- Анализ качества образования и выявление проблем;
- Разработка рекомендаций по результатам международных и мониторинговых исследований;
- Разработка инструментов оценки учебных достижений, обучающихся, соответствующих международным стандартам;
- Оказание методической помощи организациям образования ТиПО;
- Мониторинг реализации образовательных программ;
- Независимая система оценивания учебных достижений обучающихся.

На первом этапе обработки данных результатов мониторинга качества образования осуществляется обработка данных, полученных на основании мониторинга реализации ОП и независимой экспертизы.

По обработанным данным проводится анализ качества образования, который включает в себя подробное изучение результатов оценки учебных достижений обучающихся, итогов анкетирования. Также выявляются проблемы образовательного процесса. На данном этапе подключаются эксперты-предметники, задача которых заключается в проведении экспертизы заданий, их содержания.

В последующих двух этапах разработки рекомендаций по результатам международных и мониторинговых исследований, а также инструментов оценки учебных достижений обучающихся, соответствующих международным стандартам, проводится работа совместно с представителями Министерства просвещения, а также РУМО, аналитических и методических центров. Целью данного этапа является разработка рекомендаций по сопровождению региональной системы оценки качества образования и их инструментов оценивания.

Далее на основании разработанных рекомендаций проводится разъяснительная работа и оказание методической помощи организациям образования, методическим службам и педагогам колледжей, и их сопровождение.

На этапе мониторинга отслеживаются результаты реализации ОП. При этом особая роль отводится управления образования, которые ведут контроль за деятельностью образовательных учреждений региона, диагностику образовательного процесса, выявление проблем.

И завершающим этапом данной модели является независимая система оценивания учебных достижений обучающихся, к которому подключаются независимые эксперты и стейкхолдеры. По результатам оценивания проводится обработка данных, соответствие результатов обучения требованиям рынка труда и т.д.

Заключение. В качестве теоретической значимости исследования можно выделить следующее: 1. Изучены теоретические аспекты государственного регулирования качества образования. 2. Раскрыты содержание основных проблем системы технического и профессионального образования. 3. Расширены теоретические представления об особенностях и основных моментах образования ТиПО.

Практическая значимость работы заключается в разработке модели регионального контроля качества образования, реализация которой даст возможность повышения качества образования. Проведённое исследование показало, что для достижения улучшения качества в системе технического и профессионального образования необходим комплексный подход, а именно участие в мониторинге, анализе и контроле учебных достижений представителей министерств, региональных управлений образованием, аналитических и методических центров, независимых экспертов и стейкхолдеров.

Положительной стороной предлагаемой модели является системная и комплексная работа всех участников оценки качества. Необходимо использование различных систем мониторинга для принятия управленческих решений. Данный контроль позволит иначе взглянуть на процесс образования, так как чем больше разновидностей мониторинга, тем выше возможность получения достоверной информации по учебным достижениям и качеству образования, соответственно, это способствует правильной выработке рекомендаций по улучшению показателей качества.

ЛИТЕРАТУРА

1. О Государственной программе развития технического и профессионального образования в Республике Казахстан на 2008-2012 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 1 июля 2008 года N 626 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U080000626>.
2. Об утверждении Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 7 декабря 2010 года № 1118. Утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 1 марта 2016 года № 205 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001118>.
3. Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 июля 2018 года № 460 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000205>.
4. Ряснова У.В. Необходимость и механизм государственного регулирования сферы образования [Электронный ресурс] // Современные тенденции в экономике и управлении: новый взгляд. – 2012. – № 17. – С. 260-265. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/neobhodimost-i-mehanizm-gosudarstvennogo-regulirovaniyasfery-obrazovaniya>.
5. Куркина Н. Экономика образования. Учебное пособие для СПО / Н. Куркина, Л. Стародубцева. – М.: Litres, 2021. – 185 с.
6. Кошелева Е.Г. Государственное регулирование системы образования: теоретико-концептуальный подход // Образование и проблемы развития общества. – № 4 (17). – 2021. – С. 67-74.
7. Santelices M.V. Information sources and transition to higher education: Students, teachers and school counselors' perspectives // International Journal of Educational Research. – 2020. – № 103(3). – 101617 с. – DOI:10.1016/j.ijer.2020.101617.
8. Caspersen J., Research-based teacher education in Norway – a longitudinal perspective // International Journal of Educational Research. – volume 119. – 2023. – С. 102117.
9. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu?lang=ru>.
10. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (за 30 лет Независимости и 2021 год). – Астана: Министерство просвещения Республики Казахстан, Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан, АО «Информационно-аналитический центр», 2022. – 177 с.
11. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 12 октября 2018 года № 563. О внесении изменения в приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 20 апреля 2011 года № 152 «Об утверждении Правил организации учебного процесса по кредитной технологии обучения» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1100006976>.
12. Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 988 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988>.
13. [Электронный ресурс]. – URL: <https://worldskills.kz/?p=2974>.
14. Об утверждении Концепции развития дошкольного, среднего, технического и профессионального образования Республики Казахстан на 2023 – 2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 249 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249>.

REFERENCES

1. O Gosudarstvennoj programme razvitiya tekhnicheskogo i professional'nogo obrazovaniya v Respublike Kazahstan na 2008-2012 gody. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 1 iyulya 2008 goda N 626 [About the State program for the development of technical and vocational education in the Republic of Kazakhstan for 2008-2012. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated July 1, 2008 N 626] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U080000626> [in Russian].
2. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitiya obrazovaniya Respubliki Kazahstan na 2011-2020 gody. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 7 dekabrya 2010 goda № 1118. Utratil silu Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 1 marta 2016 goda № 205 [On approval of the State Program for the Development of Education of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 7, 2010 No. 1118. Lost force by Decree of the President of

the Republic of Kazakhstan dated March 1, 2016 No. 205] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001118>. [in Russian].

3. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitiya obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan na 2016-2019 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 24 iyulya 2018 goda № 460 [On approval of the State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2016-2019. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 24, 2018 No. 460] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000205>. [in Russian].

4. Rysanova U.V. Neobhodimost' i mekhanizm gosudarstvennogo regulirovaniya sfery obrazovaniya [Necessity and mechanism of state regulation of the sphere of education] [Elektronnyy resurs] // Sovremennye tendencii v ekonomike i upravlenii: novyj vzglyad. – 2012. – № 17. – S. 260-265. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/neobhodimost-i-mekhanizm-gosudarstvennogo-regulirovaniyasfery-obrazovaniya> [in Russian].

5. Kurkina N. Ekonomiki obrazovaniya. Uchebnoe posobie dlya SPO [Economics of Education. Textbook for secondary vocational education] / N. Kurkina, L. Starodubceva. – M.: Litres, 2021. – 185 s. [in Russian].

6. Kosheleva E.G. Gosudarstvennoe regulirovanie sistemy obrazovaniya: teoretiko-konceptual'nyj podhod [State regulation of the education system: a theoretical-conceptual approach] // Obrazovanie i problemy razvitiya obshchestva. – № 4 (17). – 2021. – S. 67-74 [in Russian].

7. Santelices M.V. Information sources and transition to higher education: Students, teachers and school counselors' perspectives // International Journal of Educational Research. – 2020. – № 103(3). – 101617 с. – DOI:10.1016/j.ijer.2020.101617.

8. Caspersen J., Research-based teacher education in Norway – a longitudinal perspective // International Journal of Educational Research. – volume 119. – 2023. – C. 102117.

9. [Electronic resource]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu?lang=ru>.

10. Nacional'nyj doklad o sostoyanii i razvitiu sistemy obrazovaniya Respubliki Kazahstan (za 30 let Nezavisimosti i 2021 god) [National report on the state and development of the education system of the Republic of Kazakhstan (for 30 years of Independence and 2021)]. – Astana: Ministerstvo prosveshcheniya Respubliki Kazahstan, Ministerstvo nauki i vysshego obrazovaniya Respubliki Kazahstan, AO «Informacionno-analiticheskij centr», 2022. – 177 s. [in Russian].

11. Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 12 oktyabrya 2018 goda № 563. O vnesenii izmeneniya v prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 20 aprelya 2011 goda № 152 «Ob utverzhdenii Pravil organizacii uchebnogo processa po kreditnoj tekhnologii obucheniya» [Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated October 12, 2018 No. 563. On amending the order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated April 20, 2011 No. 152 «On approval of the Rules for organizing the educational process in credit technology of education»] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1100006976> [in Russian].

12. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitiya obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan na 2020-2025 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrya 2019 goda № 988 [On approval of the State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019 No. 988] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988> [in Russian].

13. [Electronic resource]. – URL: <https://worldskills.kz/?p=2974>.

14. Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya doshkol'nogo, srednego, tekhnicheskogo i professional'nogo obrazovaniya Respubliki Kazahstan na 2023-2029 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 28 marta 2023 goda № 249 [On approval of the Concept for the development of preschool, secondary, technical and vocational education of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023 No. 249] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000249> [in Russian].

Үкібаева Г.Қ., Рахымова М.Т., Омаров Ғ.Қ., Петросянц Т.В.

**МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТЕХНИКАЛЫҚ
ЖӘНЕ КӘСІПТІК БІЛІМ БЕРУДІҢ САПАСЫН ЖАҚСARTУ**

Аннотация

Зерттеудің мақсаты техникалық және кәсіптік білім беру жүйесінде сапаны қамтамасыз ету саласында мемлекет жүргізіп отырған саясатты зерделеу, оларды талдау және жетілдіру жөнінде ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Зерттеу барысында ақпараттық-аналитикалық әдіс, салыстырмалы және статистикалық талдау, синтез, топтастыру әдістері, графикалық-аналитикалық құралдар қолданылды. Ұсынымдар әзірлеу үшін білім беру сапасының шетелдік тәжірибесі, білім беру саласындағы мемлекеттік реттеу зерделенді. Атап айтқанда, ТЖКБ жүйесінде білім беру сапасын жақсарту мақсатында білім беру процесін реттеу бөлігінде тәуелсіздік кезеңіндегі мемлекеттік саясаттың ерекшеліктері егжей-тегжейлі қарастырылады.

Осыған байланысты Оқу -ағарту министрлігі мен өңірлердегі білім басқармалары және басқа да құрылымдармен бірлесіп мониторинг жүргізу ұсынылады.

Жүргізілген зерттеу нәтижелерінің маңыздылығы білім беру сапасын бағалау жүйесінің өңірлік моделін әзірлеу жатқызылады. Бұл модель білім алушылардың оқу жетістіктерін тәуелсіз бағалау кезеңін, олардың мониторингі мен бақылау нәтижелері бойынша ұсынымдарды қамтиды.

Ukibayeva G., Rakhymova M., Omarov G., Petrosyants T.

**IMPROVING THE QUALITY OF TECHNICAL AND VOCATIONAL EDUCATION
IN THE SYSTEM OF STATE REGULATION**

Annotation

The purpose of the research is to study foreign policy in the field of quality requirements in the system of technical and vocational education, analysis and development of recommendations for the world. In the process of research, information and analytical methods, methods of detection and statistical analysis, synthesis, group operations, graphical and analytical methods are used. To develop recommendations, foreign experience in the quality of education, state regulation in the field of education was studied. In particular, the features of state policy during the period of Independence in terms of regulating the educational process in order to improve the quality of education in the TVE system are considered in detail. As a result of a study based on data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan, the Ministry of Education, the National Education Database, the National Report on the Status and Development of the Education System of the Republic of Kazakhstan and others, the authors concluded that no matter what measures accepted, the quality of education remains at a low level.

In this connection, it is proposed to conduct monitoring by regional departments of education together with the Ministry of Education and other structures. The significance of the results of the ongoing research lies in the development of a regional model of the system for assessing the quality of education. The main idea of the proposed model is the systematic and integrated work of all participants in the quality assessment. This model includes the stage of an independent assessment of the educational achievements of students, their monitoring and the development of recommendations based on the results of control, which, first of all, will lead to an increase in the quality and satisfaction of the labor market.

Zh. Kushebayev, PhD student¹

F. Numanova, PhD student²

P. Orynbet*, PhD, assoc. professor²

Narxoz University, Almaty, Kazakhstan¹

Turan University, Almaty, Kazakhstan²

* – main author (author for correspondence)

email: perizat.orynbet@mail.ru

ASSESSMENT AND IMPROVEMENT OF THE ELEMENTS OF THE SCIENTIFIC INFRASTRUCTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

This study presents a comprehensive investigation into the nexus between research and development (R&D) services at universities, government funding, and the national R&D expenditure in Kazakhstan. Utilizing quantitative data for the period from 2014 to 2021, sourced from the Bureau of National Statistics of Kazakhstan and World Bank Open Data, the research uncovers critical trends and correlations that affect Kazakhstan's scientific landscape. Our study discovered a declining trend in the allocation of university funds towards R&D services from 2018 onwards, with a notably low share of 0.23 in 2021, suggesting a potential shift in universities' priorities. Moreover, we established a strong positive correlation of approximately 0.879 between R&D expenditure (as a percentage of GDP) and the number of researchers per million inhabitants. This correlation signifies that roughly 77.1% of the variation in the number of researchers can be attributed to the fluctuation in R&D expenditure. The data also revealed that for every 1% increase in GDP allocated to R&D, there is an increase of about 2335 full-time equivalent (FTE) researchers per million inhabitants. This analysis points towards a substantial and statistically significant influence of R&D expenditure on the number of researchers in Kazakhstan. Our findings underscore the necessity of fostering a robust scientific infrastructure via targeted R&D investment to facilitate Kazakhstan's progression towards a knowledge-based economy. Additionally, these findings highlight the crucial role of universities in shaping the country's R&D landscape. The study offers valuable insights for policymakers and researchers about the interplay between university services, government funding, and national R&D expenditure, contributing to the broader discourse on scientific and economic development in Kazakhstan.

Keywords: R&D services, government funding, national R&D expenditure, scientific infrastructure, research investment, knowledge economy, national R&D expenditure, scientific infrastructure, research productivity, innovation policy

Кілт сөздер: ҒЗТҚЖ қызметтері, мемлекеттік қаржыландыру, ҒЗТҚЖ ұлттық шығындары, ғылыми инфрақұрылым, зерттеулерге инвестициялар, білім экономикасы, ҒЗТҚЖ ұлттық шығындары, ғылыми инфрақұрылым, зерттеулердің өнімділігі, инновациялық саясат

Ключевые слова: услуги в области НИОКР, государственное финансирование, национальные расходы на НИОКР, научная инфраструктура, инвестиции в исследования, экономика знаний, национальные расходы на НИОКР, научная инфраструктура, продуктивность исследований, инновационная политика

JEL classification: H52, H54, I22, I23, O30

Introduction. As we navigate the era of global digital transformation, the significance of Research and Development (R&D) comes to the fore. R&D, accounting for an estimated 2.6% of the global GDP, serves as a powerful engine of innovation, driving scientific progress, technological breakthroughs, and underpinning economic prosperity.

Situated at the crossroads of Central Asia, Kazakhstan, an emerging economy with a GDP of \$220.5 billion, has been experiencing economic diversification for the past two decades. Despite the nation's abundant natural resources, particularly oil, which makes up 60% of its total exports, the government has recognized the importance of transitioning to a knowledge-based economy to secure sustainable economic growth. To successfully navigate this transition, a robust scientific infrastructure bolstered by dynamic research and development (R&D) activities, which currently represent 0.18% of the country's GDP, becomes paramount.

Universities play a central role in this transformation process. In Kazakhstan, with over 130 higher education institutions, the pressure for universities to adapt to these roles is escalating. Therefore, a meticulous exploration of their involvement in R&D services is warranted.

The role of government funding, which contributes to approximately 70% of the total R&D expenditure in Kazakhstan, is another essential facet to consider. Its adequacy and distribution can significantly impact a nation's scientific infrastructure and its capacity for innovation.

This study also investigates national R&D expenditure in Kazakhstan, and its implications for the nation's scientific landscape. Specifically, it examines the influence of R&D expenditure on the number of researchers per million inhabitants, which was around 630 in 2021, providing a more comprehensive understanding of the role of universities, government funding, and R&D expenditure in shaping Kazakhstan's scientific trajectory.

The objective of this study is twofold. Firstly, it aims to uncover the trends in R&D services provided by universities in Kazakhstan from 2014 to 2021. Secondly, it examines the relationship between R&D expenditure and the number of researchers per million inhabitants using correlation and regression analyses.

Literature review. *Universities and R&D Services.* Universities are critical institutions within the knowledge economy, directly contributing to the creation, dissemination, and application of knowledge. In the literature, this multifaceted role of universities has been termed as the «Triple Helix» model, which posits that universities, industry, and government are intertwined in a complex network that propels economic and social development [1]. This model underscores the importance of collaboration and knowledge exchange among these three sectors, particularly in fostering R&D services.

Traditionally, universities have been known for their core functions of teaching and research. However, in recent decades, their role has expanded to encompass third-stream activities such as innovation, technology transfer, and the commercialization of knowledge [2,3]. This evolution of universities as contributors to R&D has been attributed to the increasingly knowledge-driven nature of our global economy [4]. Universities, with their vast intellectual resources and research capabilities, are well-positioned to drive the creation of new knowledge, promote innovation, and contribute to technological advancements [5].

A significant area of interest in the academic literature is the increasing role of universities in research and development activities. Driven by the “third mission” of universities, which extends beyond their traditional teaching and research roles, they are increasingly expected to contribute to regional and national economic development [6].

Government Funding and Research Activities. The importance of government funding in promoting R&D activities is another prominent theme in the literature. It is generally agreed that government funding is a critical component of the research ecosystem [7].

A recent comprehensive study by Hicks [8] analyzed the relationship between government funding and research output across different countries. Hicks found a positive correlation between public funding and the number of research publications, suggesting the crucial role of government funding in promoting research activities. Government funding can have direct and indirect effects on research activities, influencing the direction and volume of research, and often acting as a catalyst for additional funding from private sources [9].

Azoulay, Graff Zivin, and Manso [10] conducted a study focusing on how funding structures might influence the nature of research. They found that flexible, longer-term funding could encourage more innovative and high-risk research, implying the importance of not only the amount but also the structure of government funding. In the context of Kazakhstan, a report by OECD [11] on Kazakhstan's innovation policy suggested that government funding had been a key driver of research activities in the country. However, it also recommended that Kazakhstan diversify its funding sources for research to ensure sustainable and diversified research activity.

National R&D Expenditure and Scientific Infrastructure. The role of national research and development (R&D) expenditure in strengthening the scientific infrastructure has been a focal point in the economic literature. Salter and Martin [12] asserted that national R&D expenditure significantly influences a country's scientific and technological capabilities. This view was supported by a study by Khan and Luintel [13], who found a positive relationship between R&D expenditure and the number of researchers in a given country. They suggested that countries that invest more in R&D are likely to foster a richer scientific and research environment, which in turn, attracts and develops more research professionals. A study by Guellec and van Pottelsberghe de la Potterie [14] involving 16 OECD countries found that increases in national R&D expenditure as a percentage of GDP lead to increases in patent applications, serving as a proxy for scientific innovation. The study thereby suggested that enhanced R&D investments contribute to scientific infrastructure by stimulating innovative activities.

In contrast, a study by Furman, Porter, and Stern [15] suggested that it's not just the level of R&D expenditure that matters but also the effectiveness of how these resources are utilized. The authors argued for more effective management and allocation of R&D expenditure to maximize its impact on scientific infrastructure.

The main part. Methodology. This study employed a purely quantitative research design to examine the role of universities in improving research and development services within Kazakhstan and to ascertain the influence of government funding and national R&D expenditure on the country’s scientific infrastructure and research capabilities.

Data Collection: Data for this study was obtained from two principal sources. The first source was the Bureau of National Statistics of Kazakhstan (n.d.), which provided detailed annual data from 2014 to 2021 about the expenditure on research and development services and overall services at universities in Kazakhstan. The second source was the World Bank Open Data (n.d.), an extensive database that provided national-level data related to the Research and Development (R&D) expenditure as a percentage of the Gross Domestic Product (GDP), and the number of researchers per million inhabitants. The data from these sources was carefully collated, ensuring that it adhered to the timeframe under study and the specific parameters required for our investigation.

Data Analysis: For the analysis of the data, we used Python, a popular programming language known for its robust data analysis capabilities. The analysis was done in two stages. In the first stage, we analysed the trends in research and development services offered by universities in Kazakhstan, focusing on how these services have evolved over the years. This involved identifying patterns and interpreting the underlying factors affecting these trends. In the second stage, we conducted a correlation analysis to examine the relationship between R&D expenditure as a percentage of GDP and the number of researchers per million inhabitants. The result was a correlation coefficient, a numerical measure of the degree of relationship between these two variables. To further enhance our understanding of this relationship, a regression analysis was conducted. This was to ascertain the extent to which the variation in the number of researchers per million inhabitants can be explained by changes in the R&D expenditure as a percentage of GDP. Throughout these analysis stages, we ensured the application of appropriate statistical tests to validate the results and interpretations. It is noteworthy to mention that this study only incorporated quantitative data and analysis techniques. No qualitative data or mixed methods were employed at any stage of the research. With a rigorous data collection and analysis approach, this study seeks to provide valuable insights into the interconnections between university research services, governmental funding, national R&D expenditure, and their collective impact on the scientific progress and intellectual capacity of Kazakhstan.

Findings and Analysis. Our research began with an examination of the role of universities in improving research and development services within Kazakhstan. .

Figure 1 clearly shows that the increasing trend in general university services combined with the decline in research and development services may indicate a shift in university priorities.

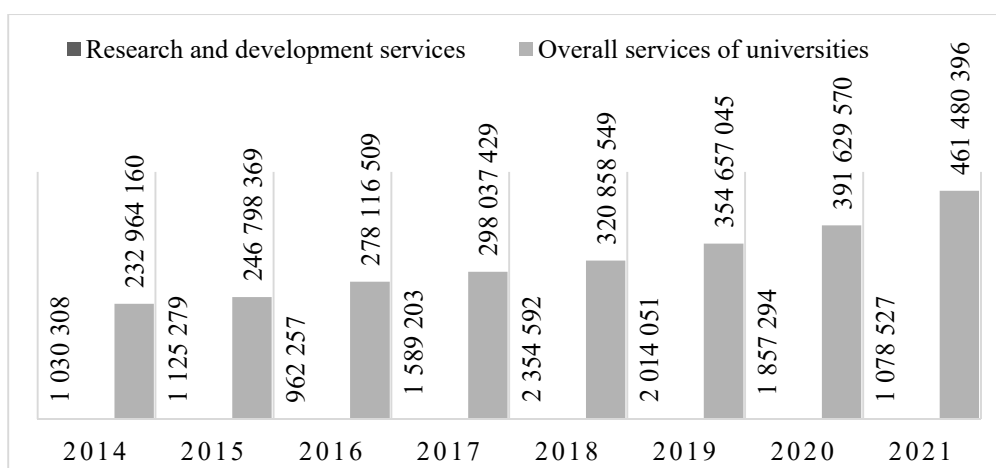

Figure 1. R&D and University Services Expenditure in Kazakhstan*

* Compiled by the authors

We wanted to examine how this spending affects the improvement of the country’s scientific infrastructure, particularly through its impact on the number of researchers per million inhabitants. This research provides crucial insight into how financial investment in research and development can directly influence the landscape of scientific research, human capital, and overall progress in Kazakhstan.

We have examined the relationship between research and development (R&D) expenditure as a percentage of gross domestic product (GDP) and the number of researchers per million inhabitants. The tool used to quantify this relationship was correlation analysis, and the results provided important insights. The correlation coefficient yielded a value of about 0.879. This value is very close to 1, indicating a high positive correlation between the two variables: R&D expenditure (% of GDP) and the number of researchers per million inhabitants. This indicates that as the percentage of GDP spent on R&D increases, the number of researchers per million inhabitants increases accordingly. The strength of the correlation, which is close to 0.879, means that about 77.1% (0.879 squared to calculate the coefficient of determination) of the variation in the number of researchers per million inhabitants can be explained by the variation in R&D expenditure as a percentage of GDP. This is a significant proportion and suggests a significant impact of R&D expenditure on the number of researchers. It suggests that increasing investment in R&D could potentially cause an upswing in the number of researchers in a given population. Moreover, this high correlation underscores the importance of a nation's investment in R&D. Countries that spend a larger share of their GDP on R&D are likely to have more researchers per million inhabitants. This means that the more funding allocated to R & D, the more scientific research.

The result of the analysis is not equivalent to a causal relationship, although it shows a clear correlation. For example, a strong positive correlation suggests that there is a positive correlation, but it does not prove that R & D spending increases the number of researchers in the population. Because there may be other factors that influence this, as a result of the impact as a set. Or, perhaps, countries with a large number of scientific researchers tend to invest in R & D.

However, the results of this study may be the starting point for future research. It can also create new perspectives on how investing in R & D will affect the generation of talent in this area. As a continuation of correlation analysis, we decided to make regression analysis.

Table 1

Results of regression analysis*

Name	Value
Dependent Variable	Researchers per million inhabitants (FTE)
Independent Variable	Research and development expenditure (% of GDP)
R-squared	0.7721963531486121
Adj. R-squared	0.7396529750269853
F-statistic	23.728217466011795
Prob (F-statistic)	0.0018118446496248803
Research and development expenditure	2334.8656182094896
Standard Error	479.3241746035236
t-value	4.871161818910532
p-value	0.0018118446496248877

* Compiled by the authors

The slight decrease in the adjusted R-squared value compared to the R-squared value indicates that most of the explanatory power of the model is not due to overfitting, so the explanatory power of the model is substantial.

The F-statistic is 23.73, and the probability of this F-statistic (Prob(F-statistic)) is approximately 0.0018, which is significantly less than 0.05. This signifies that our regression model is statistically significant at the 5% level. This implies that there is a statistically significant relationship between R&D expenditure (% of GDP) and the number of researchers per million inhabitants.

Based on the results of the regression analysis, the econometric model for the relationship between «Research and development expenditure (% of GDP)» (X) and «Researchers per million inhabitants» (Y) can be written as follows:

$$Y = 370.0053 + 2334.8656 * X$$

In this model:

Y represents the estimated value of «Researchers per million inhabitants».

X represents the value of «Research and development expenditure (% of GDP)».

The constant term is 370.0053, which represents the estimated value of Y when X is zero.

The coefficient for the R&D expenditure is 2334.87, which suggests that for every 1% increase in GDP allocated to R&D, there is an increase of about 2335 full-time equivalent (FTE) researchers per million inhabitants. This positive relationship, combined with a low p-value of approximately 0.0018 for the t-statistic (significantly less than 0.05), indicates that the effect of R&D expenditure on the number of researchers per million inhabitants is statistically significant.

Conclusion. With a focus on the role of universities, the effects of government funding, and the impact of R&D expenditure as a percentage of the Gross Domestic Product (GDP), this study set out to explore the intricate and interconnected landscape of Research and Development (R&D) in Kazakhstan. Our quantitative analysis, which included information from the World Bank Open Data and Kazakhstan's Bureau of National Statistics, provides a thorough summary of these dynamics from 2014 through 2021.

Our findings revealed a decreasing trend in the allocation of university funds towards R&D services from 2018 onwards, which may have far-reaching implications on the quality of education, the international ranking of universities, and the overall scientific progress of the country. While universities are expected to provide a broad range of services, a decrease in the emphasis on research could impact their standing as the central hubs for knowledge creation and technological innovation.

When we turned our attention to national R&D expenditure, our study indicated a high positive correlation between the R&D expenditure as a percentage of GDP and the number of researchers per million inhabitants. The correlation coefficient of 0.879 suggests that increased R&D expenditure is associated with an increase in the number of researchers, which is consistent with the general belief that higher investment in R&D fosters a conducive environment for scientific research.

Our regression analysis further corroborated this relationship, with an R-squared value of 0.772 indicating that about 77.2% of the variation in the number of researchers per million inhabitants could be explained by the variation in R&D expenditure as a percentage of GDP. The results provided strong evidence for the significant impact of R&D expenditure on the number of researchers, pointing to the importance of strategic investment in R&D to boost the nation's scientific manpower.

However, as with all research, this study has its limitations. Correlation does not imply causation, and the presence of other unobserved variables might be influencing the results. While our study provides a valuable starting point, future research should consider a more extensive set of variables and use more advanced statistical models to gain a more comprehensive understanding of the factors influencing R&D and its impact on the scientific landscape in Kazakhstan.

The findings of this research bear important implications for policymakers in Kazakhstan. The decreasing emphasis on R&D within universities and the significant impact of R&D expenditure on the number of researchers underscore the need for targeted policies that promote investment in scientific research, encourage universities to prioritize R&D, and create an enabling environment for knowledge creation and innovation.

As Kazakhstan navigates its way towards becoming a knowledge-based economy, the findings of this research will hopefully contribute to the formulation of more informed and effective strategies for strengthening the nation's scientific and technological prowess.

REFERENCES

1. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The dynamics of innovation: from National Systems and «Mode 2» to a Triple Helix of university-industry-government relations // *Research policy*. – 2000. – Т. 29. – №. 2. – P. 109-123.
2. Etzkowitz H. Research groups as «quasi-firms»: the invention of the entrepreneurial university // *Research policy*. – 2003. – Т. 32. – №. 1. – P. 109-121.
3. Perkmann M. et al. Academic engagement and commercialization: A review of the literature on university-industry relations // *Research policy*. – 2013. – Т. 42. – №. 2. – P. 423-442.
4. Göransson B., Maharajh R., Schmoch U. New activities of universities in transfer and extension: multiple requirements and manifold solutions // *Science and public policy*. – 2009. – Т. 36. – №. 2. – P. 157-164.
5. Mowery D.C. et al. The growth of patenting and licensing by US universities: an assessment of the effects of the Bayh-Dole act of 1980 // *Research policy*. – 2001. – Т. 30. – №. 1. – P. 99-119.
6. Godin B., Gingras Y. The place of universities in the system of knowledge production // *Research policy*. – 2000. – Т. 29. – №. 2. – P. 273-278.

7. Geuna A. The changing rationale for European university research funding: are there negative unintended consequences? // *Journal of economic issues*. – 2001. – Т. 35. – №. 3. – P. 607-632.
8. Hicks D. Performance-based university research funding systems // *Research policy*. – 2012. – Т. 41. – №. 2. – P. 251-261.
9. David P.A., Hall B.H., Toole A.A. Is public R&D a complement or substitute for private R&D? A review of the econometric evidence // *Research policy*. – 2000. – Т. 29. – №. 4-5. – P. 497-529.
10. Azoulay P., Graff Zivin J.S., Manso G. Incentives, and creativity: evidence from the academic life sciences // *The RAND Journal of Economics*. – 2011. – Т. 42. – №. 3. – P. 527-554.
11. OECD Reviews of Innovation Policy: Kazakhstan 2017, OECD Reviews of Innovation Policy, OECD Publishing. – Paris. – 2017. – URL: <https://doi.org/10.1787/9789264270008-en>.
12. Salter A.J., Martin B.R. The economic benefits of publicly funded basic research: a critical review // *Research policy*. – 2001. – Т. 30. – №. 3. – P. 509-532.
13. Khan M., Luintel K.B. Sources of knowledge and productivity: how robust is the relationship? // OECD Publishing. OECD Science, Technology and Industry Working Papers. – Paris. – 2006.
14. Guellec D., Van Pottelsberghe de la Potterie B. From R&D to productivity growth: Do the institutional settings and the source of funds of R&D matter? // *Oxford bulletin of economics and statistics*. – 2004. – Т. 66. – №. 3. – P. 353-378.
15. Furman J.L., Porter M.E., Stern S. The determinants of national innovative capacity // *Research policy*. – 2002. – Т. 31. – №. 6. – P. 899-933.

REFERENCES

1. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The dynamics of innovation: from National Systems and «Mode 2» to a Triple Helix of university-industry-government relations // *Research policy*. – 2000. – Т. 29. – №. 2. – P. 109-123.
2. Etzkowitz H. Research groups as «quasi-firms»: the invention of the entrepreneurial university // *Research policy*. – 2003. – Т. 32. – №. 1. – P. 109-121.
3. Perkmann M. et al. Academic engagement and commercialization: A review of the literature on university-industry relations // *Research policy*. – 2013. – Т. 42. – №. 2. – P. 423-442.
4. Göransson B., Maharajh R., Schmoch U. New activities of universities in transfer and extension: multiple requirements and manifold solutions // *Science and public policy*. – 2009. – Т. 36. – №. 2. – P. 157-164.
5. Mowery D.C. et al. The growth of patenting and licensing by US universities: an assessment of the effects of the Bayh-Dole act of 1980 // *Research policy*. – 2001. – Т. 30. – №. 1. – P. 99-119.
6. Godin B., Gingras Y. The place of universities in the system of knowledge production // *Research policy*. – 2000. – Т. 29. – №. 2. – P. 273-278.
7. Geuna A. The changing rationale for European university research funding: are there negative unintended consequences? // *Journal of economic issues*. – 2001. – Т. 35. – №. 3. – P. 607-632.
8. Hicks D. Performance-based university research funding systems // *Research policy*. – 2012. – Т. 41. – №. 2. – P. 251-261.
9. David P.A., Hall B.H., Toole A.A. Is public R&D a complement or substitute for private R&D? A review of the econometric evidence // *Research policy*. – 2000. – Т. 29. – №. 4-5. – P. 497-529.
10. Azoulay P., Graff Zivin J.S., Manso G. Incentives, and creativity: evidence from the academic life sciences // *The RAND Journal of Economics*. – 2011. – Т. 42. – №. 3. – P. 527-554.
11. OECD Reviews of Innovation Policy: Kazakhstan 2017, OECD Reviews of Innovation Policy, OECD Publishing. – Paris. – 2017. – URL: <https://doi.org/10.1787/9789264270008-en>.
12. Salter A.J., Martin B.R. The economic benefits of publicly funded basic research: a critical review // *Research policy*. – 2001. – Т. 30. – №. 3. – P. 509-532.
13. Khan M., Luintel K.B. Sources of knowledge and productivity: how robust is the relationship? // OECD Publishing. OECD Science, Technology and Industry Working Papers. – Paris. – 2006.
14. Guellec D., Van Pottelsberghe de la Potterie B. From R&D to productivity growth: Do the institutional settings and the source of funds of R&D matter? // *Oxford bulletin of economics and statistics*. – 2004. – Т. 66. – №. 3. – P. 353-378.
15. Furman J.L., Porter M.E., Stern S. The determinants of national innovative capacity // *Research policy*. – 2002. – Т. 31. – №. 6. – P. 899-933.

Кушебаев Ж.Т., Нуманова Ф.А., Орынбет П.Ж.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ЭЛЕМЕНТТЕРІН БАҒАЛАУ ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРУ

Андатпа

Бұл зерттеу университеттердегі зерттеулер мен әзірлемелер (R&D) саласындағы қызметтер, Қазақстандағы ҒЗТҚЖ-ға мемлекеттік қаржыландыру және Ұлттық шығыстар арасындағы өзара байланысты жан-жақты зерттеу болып табылады. Қазақстанның Ұлттық статистика және Дүниежүзілік Банктің ашық деректер бюросынан алынған 2014 жылдан 2021 жылға дейінгі кезеңдегі сандық деректерді пайдалана отырып, зерттеу Қазақстанның ғылыми ландшафтына әсер ететін аса маңызды үрдістер мен корреляцияларды ашады. Біздің зерттеуіміз 2018 жылдан бастап ғылыми-зерттеу қызметтеріне университет қаражатының бөлінуінің төмендеу тенденциясын анықтады, 2021 жылы 0,23 үлесі айтарлықтай төмен, бұл университет басымдықтарының ықтимал өзгеруін көрсетеді. Сонымен қатар, біз ҒЗТҚЖ шығындары (ЖІӨ пайызымен) мен миллион тұрғынға шаққандағы зерттеушілер саны арасында шамамен 0,879-да күшті оң корреляция орнаттық. Бұл корреляция зерттеушілер санындағы өзгерістердің шамамен 77,1% - ҒЗТҚЖ шығындарының ауытқуымен түсіндіруге болатындығын білдіреді. Деректер сонымен қатар ҒЗТҚЖ-ға бөлінетін ЖІӨ-нің әрбір 1% өсімі миллион тұрғынға шаққанда шамамен 2335 толық уақытты зерттеушіге (FTE) өсетінін көрсетті. Бұл талдау ҒЗТҚЖ шығыстарының Қазақстандағы зерттеушілер санына елеулі және статистикалық маңызды әсерін көрсетеді. Біздің қорытындыларымыз Қазақстанның білімге негізделген экономикаға ілгерілеуіне жәрдемдесу үшін ҒЗТҚЖ-ға нысаналы инвестициялар арқылы сенімді ғылыми инфрақұрылым құру қажеттігін көрсетеді. Сонымен қатар, бұл нәтижелер университеттердің елдің ғылыми-зерттеу ландшафтын қалыптастырудағы шешуші рөлін көрсетеді. Зерттеу саясаткерлер мен зерттеушілерге Қазақстанның ғылыми және экономикалық даму мәселелерін кеңінен талқылауға ықпал ете отырып, университеттік қызметтер, мемлекеттік қаржыландыру және Ұлттық ҒЗТҚЖ шығындары арасындағы байланыс туралы құнды ақпарат береді.

Кушебаев Ж.Т., Нуманова Ф.А., Орынбет П.Ж.

ОЦЕНКА И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭЛЕМЕНТОВ НАУЧНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

Данное исследование представляет собой всестороннее исследование взаимосвязи между услугами в области исследований и разработок (R&D) в университетах, государственным финансированием и национальными расходами на НИОКР в Казахстане. Используя количественные данные за период с 2014 по 2021 год, полученные из Бюро национальной статистики Казахстана и Открытых данных Всемирного банка, исследование раскрывает важнейшие тенденции и корреляции, которые влияют на научный ландшафт Казахстана. Наше исследование выявило тенденцию к снижению выделения университетских средств на научно-исследовательские услуги с 2018 года и далее, с заметно низкой долей в 0,23 в 2021 году, что свидетельствует о потенциальном изменении приоритетов университетов. Более того, мы установили сильную положительную корреляцию примерно в 0,879 между расходами на НИОКР (в процентах от ВВП) и числом исследователей на миллион жителей. Эта корреляция означает, что примерно 77,1% изменений в численности исследователей можно объяснить колебаниями расходов на НИОКР. Данные также показали, что на каждый 1%-ный прирост ВВП, выделяемый на НИОКР, приходится увеличение примерно на 2335 исследователей, занятых полный рабочий день (FTE), на миллион жителей. Этот анализ указывает на существенное и статистически значимое влияние расходов на НИОКР на численность исследователей в Казахстане. Наши выводы подчеркивают необходимость создания надежной научной инфраструктуры посредством целевых инвестиций в НИОКР для содействия продвижению Казахстана к экономике, основанной на знаниях. Кроме того, эти результаты подчеркивают решающую роль университетов в формировании научно-исследовательского ландшафта страны. Исследование дает ценную информацию политикам и исследователям о взаимосвязи между университетскими услугами, государственным финансированием и национальными расходами на НИОКР, способствуя более широкому обсуждению вопросов научного и экономического развития Казахстана.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).11
 ЭОЖ 338.24.021.8
 FTAMP 06.39.02

Н.М. Алашбаева*, магистр, аға оқытушы¹
 А.Ж. Турегельдинова, э.ғ.к., PhD²
 Г.А. Турмаханбетова, магистр, аға оқытушы¹
 Ж.Е. Нургалиева, э.ғ.к., доцент¹
 Esil University, Астана қ., Қазақстан¹
 Қаныш Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық
 техникалық университеті, Алматы қ., Қазақстан²
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: nukanai09@bk.ru

«ҚТЖ» ҰК» АҚ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЖОБАЛАРЫН БАСҚАРУ

Мақала «ҚТЖ «ҰК» АҚ инвестициялық жобаларды тиімді басқарудың өзекті мәселелеріне арналған. Мақалада «Цифрлық трансформация» жаңғырту бағдарламасына сәйкес ҚТЖ «ҰК» АҚ негізгі инвестициялық жобалары қарастырылады. Бұл бағдарлама ҚТЖ-ның 2029 жылға дейінгі даму стратегиясын іске асырудың негізгі құралдарының бірі болып табылады және компанияның операциялық тиімділігін арттыруға, құнын және инвестициялық тартымдылығын арттыруға бағытталған. Жаңартылған «Цифрлық трансформация» бағдарламасының портфелі 13 стратегиялық бастамадан тұрады., Бұл бастамалар 15 жобаны және қызметкерлердің өндірістік қауіпсіздігін, корпоративтік мәдениетін және әлеуетін арттыруға, компанияның негізгі бизнесін дамытуға бағытталған, сондай-ақ «Самұрық-Қазына» АҚ компаниялар тобы бойынша синергетикалық әсерге қол жеткізуге бағытталған 34 іс-шараны қамтиды. «Цифрлық трансформация» бағдарламасын іске асыру қорытындысы бойынша 2020 жылы «Қазақстан темір жолы «ҰК» АҚ-ның қаржылық пайдасы 26,2 миллион теңгеге жетті, бұл ретте жобаларды енгізуге жұмсалған шығындар жоспарға қарағанда екі есеге қысқартылды.

Жүргізілген талдау нәтижесінде авторлар «ҚТЖ» ҰК» АҚ инвестициялық бағдарламаларын тиімді іске асыру бойынша қойылған міндеттердің тұрақтылығы мен уақтылығы туралы қорытынды жасады. Компанияның ресми деректері негізінде инвестициялық жобаларды басқарудың негізгі мақсаттары мен міндеттері зерделенді, «ҚТЖ» ҰК» АҚ-да инвестициялық жобаларды басқарудың тарихи дәстүрлі әдістері көрсетілді, мұнда инвестициялық жобалардың өмірлік циклі «Waterfall» басқару моделіне негізделеді, бұл ретте компаниядағы жобаларды басқару жүйесінің қағидаттарының бірі «гейттік тәсіл» болып табылады. Бұл дегеніміз, әр кезең аяқталғаннан кейін жобаны жалғастыру немесе тоқтату туралы шешім қабылданады. Сондықтан жобаны тоқтату туралы шешім қабылданған жағдайларда шығындар жоғары болуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелері бойынша инвестициялық жобаларды тиімді іске асыру үшін «ҚТЖ» ҰК» АҚ-да Agile әдіснамасы сияқты жобалық менеджменттің икемді құралдарын енгізу ұсынылды.

Кілт сөздер: инвестициялық жоба, инвестициялық бағдарлама, цифрлық трансформация, модернизация, жобаларды басқару, икемді басқару жүйесі, каскадтық әдіс, өмірлік цикл.

Ключевые слова: инвестиционный проект, инвестиционная программа, цифровая трансформация, модернизация, управление проектами, гибкая система управления, каскадный метод, жизненный цикл.

Keywords: investment project, investment program, digital transformation, modernization, project management, flexible management system, cascade method, life cycle.

JEL classifications: G24, L11, L92

Кіріспе. Белгілі бір кәсіпорынның қызметі оның инвестициялық стратегиясын іске асырумен байланысты, ол негізінен компанияны дамыту, оның қызметінің тиімділігін және бизнес құнын арттыру мақсатында ірі инвестициялық жобаларды іске асыруды көздейді [1].

Компанияның негізгі стратегиялық бәсекелестік артықшылығы-өзгерістерге уақтылы және тиімді жауап беру мүмкіндігі. Нәтижесінде ұйымның сыртқы және ішкі ортаның талаптарына икемділігі мен «жауаптылығын» қамтамасыз ете алатын тиімді құрал ретінде жобалық қызметтің маңыздылығының артуын байқауға болады [2].

ҚР теміржол көлігін дамыту стратегиясы шеңберінде «Цифрлық трансформация» жаңғыртудың ауқымды бағдарламасын іске асыра отырып, «ҚТЖ «ҰК» АҚ компаниясы бизнестің барлық түрлерінің тиімділігін, кірістерді ұлғайтуды және шығындарды оңтайландыруды арттырады. Қойылған міндеттерді шешу мақсатында «ҚТЖ «ҰК» АҚ жобалық тәсілді енгізуді жүзеге асырады [3].

Компанияның қызметінде басқарудың икемді әдістерін қолдану қажеттілігін арттыратын негізгі факторларды атап өткен жөн: 1) өз функцияларына байланысты компания түпкілікті тұтынушымен

тікелей өзара әрекеттеседі, сондықтан нарық сұраныстарына жауап беру жылдамдығы ол үшін ерекше маңызды; 2) компания портфелінде ақпараттық технологияларды дамытуға бағытталған инвестициялық жобалардың үлесі жоғары. Дәстүр бойынша, мұндай жобаларды көбінесе каскадты басқару моделі арқылы жүзеге асыру қиын. Сондықтан компания дамуының табиғи кезеңі Agile-кластердің қалыптасуы болды. Бұл тұтынушылардың қанағаттанушылығын арттыруға мүмкіндік беретін жобалар үшін үдеткіштің бір түрі болды.

Зерттеудің мақсаты «ҚТЖ» ҰК» АҚ инвестициялық жобалар басқармасына талдау жүргізу және компания үшін Agile әдіснамасына негізделген жобалық менеджментті басқарудың жаңа әдісін енгізуді ұсыну болып табылады.

Ғылыми зерттеудің әдіснамалық негізі талдау, синтез, жүйелік тәсіл, статистикалық және басқа әдістерді қамтитын ғылыми таным іс-шараларының кешенін қамтиды.

Әдебиеттік шолу. Кәсіпорындардағы инвестициялық жобаларды басқарудың тұжырымдамалық тәсілдері отандық және ресейлік авторлардың еңбектерінде ұсынылған. Экономикалық әдебиеттерде А.С. Асилова, В.В. Холодкова, Д.М. Турекулова, А.З. Капенова еңбектері осы бағытты зерттеуге арналған. Оларда кәсіпорындардағы жобаларды басқару теориясы мен тәжірибесінің кешенді зерттеулері, нарықтық қатынастар субъектілерінің қаржы-шаруашылық қызметін басқарудың тиімді тетігін қалыптастыру және оларды кәсіпорындарда енгізу үшін қажетті алғышарттар жасау мәселелері көрініс тапты. Инвестициялық жобаларды басқарудың әртүрлі тәсілдері ғалымдар В.А. Гребенникова, Т.С. Варченко еңбектерінде де көрсетілген.

Кәсіпорындардағы инвестициялық жобаларды басқару саласындағы теориялық және әдіснамалық әзірлемелерге қарамастан, олар әдіснамалық тәсілдерді зерттеуге және осы мәселені шешудің әдістемелік құралдарын жасауға тиісті назар аударған жоқ.

Бүгінгі күнге дейін жобаларды басқару процесі өте проблемалы болып табылады. Көптеген экономист ғалымдар өздерінің ғылыми еңбектерін жобаларды басқару кезінде туындайтын мәселелерді шешуге арнады.

Осы мақсатта олар әртүрлі тәсілдерді ұсынады. Жобалық басқару жүйесін бағалау мәселелерімен А.М. Карякин, Ю.В. Вылгина, Е.О. Грубов, О.И. Лапшина А.Н. Павлов, А.И. Альмухаметов, А.Г. Дмитриев сияқты ғалымдар айналысты, алайда, осы тақырыпқа арналған көптеген зерттеулердің болуы оны әрі қарай зерттеу мен дамыту қажеттілігін жоққа шығармайды.

Сонымен қатар, әртүрлі зерттеулерде көрсетілген қазіргі ұйымдардағы жобалық басқарудың ағымдағы деңгейін талдау мәселелері осы сұрақтарға назар аударуды арттыру қажеттілігін анықтайды.

Негізгі бөлім. 2019 жылдан бастап «Қазақстан темір жолы «ҰК» АҚ «Цифрлық трансформация» жаңғырту бағдарламасы шеңберінде 60 түрлі жобалар мен іс-шараларды іске асыруда.

Бағдарлама «ҚТЖ «ҰК» АҚ-ның 2029 жылға дейінгі даму стратегиясын іске асырудың негізгі құралдарының бірі болып табылады және компанияның операциялық тиімділігін, құнын және инвестициялық тартымдылығын арттыруға бағытталған.

2020 жылдың қорытындысы бойынша «Маркетинг пен сатудың жаңа моделін енгізу», «Жүк вагондарын сервистік қызмет көрсетуге беру», «ҚТЖ «ҰК» АҚ-да еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау, өнеркәсіптік және экологиялық қауіпсіздік саласындағы ИТ-шешімдерді енгізу» және «ҚТЖ» ҰК» АҚ-да мобильді диагностикалық құралдарды енгізу» жобаларының нәтижелері аяқталды және операциялық қызметке берілді.

Еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау, өнеркәсіптік және экологиялық қауіпсіздік саласындағы ат-шешімдерді енгізу шеңберінде «ҚТЖ «ҰК» АҚ-да өндірістік қауіпсіздіктің интеграцияланған жүйесі іске қосылды, онда компанияның 110 мыңнан астам қызметкері тіркелген (жалпы санының 97%).

«Магистраль» АБЖ шеңберінде мобильді диагностикалық құралдарды енгізу» жобасының арқасында магистральдық желіге 6 заманауи мобильді диагностикалық кешен (МДК) диагностикасы жүргізілуде. Олардың көмегімен ультрадыбыстық және магниттік дефектоскопия, рельс басы профилінің геометриялық параметрлерін бақылау, рельстер мен бекіткіштердің жай-күйін бейнебақылау, құрылыстардың жақындау габариттерінің сақталуын бақылау, георадиолокация және т.б. жүзеге асырылады.

Жүк вагондарын сервистік қызмет көрсетуге беру «Қазтеміртранс» АҚ вагондарының ағымдағы ағытпалық жөндеуде болу уақытын 40-тан 18 тәулікке дейін, ал депо жөндеудегі ағытпаның себебі бойынша-30-дан 12 тәулікке дейін қысқартуға мүмкіндік берді.

2020 жылы «Цифрлық трансформация» бағдарламасының маңызды жетістіктерінің бірі Маңғыстау, Атырау, Қызылорда, Орал және Ақтөбе диспетчерлік учаскелерін басқаруды қайта

орналастыра отырып, Батыс өңірінің поездар қозғалысын басқару орталығын (пилот) Ақтөбеде іске қосу болды. Орталық барлық деректерді бірыңғай «ұжымдық таблоға» көрсете отырып, поезд жағдайын орталықтандырылған бақылауды және поездар қозғалысын басқаруды қамтамасыз етеді.

Нәтижесінде бағдарламалардың, бағыттамалық бұрмалардың, поездың жақындауының көрсеткіштері туралы ақпаратты беру және алу процесі автоматтандырылатын болады.

«Қазақстан темір жолы «ҰК» АҚ-ның қаржылық пайдасы 2020 жылы «Цифрлық трансформация» бағдарламасын іске асыру қорытындысы бойынша 26,2 миллион теңгеге жетті, бұл ретте жобаларды енгізуге арналған шығындарды жоспарға қарағанда екі есеге қысқартуға мүмкіндік туды.

2022 жылдың күзінде ұзындығы 836 км. Достық-Мойынты теміржол учаскесінің екінші жолдарының құрылысы басталды - бұл теміржол инфрақұрылымы саласындағы ең ірі жоба. Бұдан басқа, бірқатар жобалар әзірленуде: Дарбаза – Мақтаарал (106 км., 2024-2025 жылдар), Бақты – Аягөз (270 км., 2024-2025 жылдар), айналма Алматы (73 км., 2023-2024 жылдар). Ірі инфрақұрылымдық бастамалармен қатар магистральдық теміржол желісін және кірме жолдарды жаңғырту бойынша жоспар қалыптастырылды. Алдағы үш жылда 2 мың шақырымнан астам темір жолға күрделі жөндеу жүргізу жоспарлануда.

Халықаралық көлік бағыттарын дамыту шеңберінде Қазақстан Әзербайжан, Түркия және Грузиямен бірлескен 2022-2027 жылдарға арналған «тар» жерлерді синхронды жою және Транскаспий халықаралық көлік бағытын нығайту жөніндегі жол карталарына қол қойды.

Бұл бөлімде мемлекет Ақтау және Құрық порттарының өткізу қабілетін арттыруды, «контейнерлік хаб» салуды, сондай-ақ сауда флотын 10 жаңа пароммен толықтыруды жоспарлап отыр. Осыған ұқсас шаралар басқа қол қоюшы елдер тарапынан қабылданады деп күтілуде [3].

2023 жылы «Цифрлық трансформация» бағдарламасына сәйкес инвестициялық жобаларды іске асыру жалғасуда, мысалы: «Интеграцияланған жоспарлау жүйесі (ИЖЖ)» және «Поездар қозғалысын басқару орталығы (қайта жүктеу)» (1 кесте) [4].

1-кесте

**«ҚТЖ» ҰК «АҚ «Цифрлық трансформация»
бағдарламасының ағымдағы жобаларының портфелі***

№	Проект	Жобаның мақсаты	Жобаның мерзімі
1	Интеграцияланған жоспарлау жүйесі (ИЖЖ)	1. Жылдық және орта мерзімді жоспарлау процесін автоматтандыру; 2. ИЖЖ жүйесі шеңберінде құрылымдық бөлімшелердің өзара іс-қимылының бірыңғай регламентін енгізу; 3. Болжамды талдау және нақтылау сапасын арттыру; 4. Даму жоспарын қалыптастыру мерзімдерін қысқарту (айлардан аптаға дейін); 5. Сценарийлік модельдеуді енгізу.	2017-2023 жж.
2	Пойыздарды басқару орталығы (қайта жүктеу)	Жеке тасымалдаушылардың көптігі жағдайында жүк тасымалын басқару моделін реформалау	2018-2025 жж.

* [4] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

«ҚТЖ «ҰК» АҚ инвестициялық жобаларды басқарудың қалыптасқан жүйесін қарастырайық. Компания жобаларды басқарудың дәстүрлі, каскадты әдісі-Waterfall, онда әрбір келесі кезең алдыңғы кезең аяқталғаннан кейін ғана басталады. Ол формализацияның жоғары деңгейімен сипатталады. Сонымен, инвестициялық жобалардың өмірлік циклі каскадты басқару моделіне негізделген және келесі кезеңдерді қамтиды: бағалау, таңдау, анықтау, іске асыру, аяқтау. Басқару ортасын рәсімдеудің жоғары дәрежесі және оның ашықтығы міндетті құжаттардың жеткілікті мөлшерін рәсімдеу қажеттілігіне әкеледі. Сонымен, 2 кестеде жоба жетекшісі бастаған жұмыс тобы корпоративтік стандартқа сәйкес дайындауы керек құжаттардың саны мен осы құжаттардың шаблондарындағы беттер саны көрсетілген [5].

Сонымен қатар, компаниядағы жобаларды басқару жүйесінің принциптерінің бірі «гейттік тәсілі» деп аталады [6]. Бұл дегеніміз, әр кезең аяқталғаннан кейін жобаны жалғастыру немесе тоқтату туралы шешім қабылданады. Әр кезеңнің ұзақтығы өте ұзақ болуы мүмкін. Сондықтан жобаны тоқтату туралы шешім қабылданған жағдайларда шығындар жоғары болуы мүмкін. Тоқтату

себептері әртүрлі болуы мүмкін-өзектілігін жоғалтудан бастап жобаның қанағаттанарлықсыз сипаттамаларына дейін [7].

2-кесте

Жобаларды басқару процестерін ресімдеу дәрежесі*

№ р/р	Кезең	Кезеңнің мақсаты	Құжаттар саны	Үлгі беттерінің саны
1	Бағалау	Жобаны іске асыру мүмкіндігін және іске асыруға ұйымдастырушылық дайындығын бағалау	17	102
2	Таңдау	Жобаны іске асырудың ең жақсы нұсқасын таңдау	7	102
3	Анықтама	Жоба нәтижелерін және жұмыс көлемін түпкілікті анықтау	7	71
4	Жоспарланған көлемде іске асыру	Жоба нәтижесін жасау	10	42
5	Аяқтау	Жобаны қорытындылау және жобаны жабу	3	33
Барлығы жобаға			44	350

* [4] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Осылайша, «ҚТЖ «ҰК» АҚ-да инвестициялық жобаларды басқарудың икемді жүйесін енгізу қажет. «ҚТЖ» ҰК» АҚ жобаларын іске асыру кезінде басқарудың «икемді» (адаптивті) әдістерін енгізудің кейбір мысалдарын қарастырайық.

Компанияның қызметінде басқарудың икемді әдістерін қолдану қажеттілігін арттыратын екі негізгі факторды атап өткен жөн. Біріншісі, компания өзінің функцияларына байланысты түпкілікті тұтынушымен тікелей әрекеттеседі, сондықтан нарық сұраныстарына жауап беру жылдамдығы ол үшін өте маңызды. Екіншісі-компания портфелінде ақпараттық технологияларды дамытуға бағытталған жобалардың үлесі жоғары. Дәстүр бойынша, мұндай жобаларды көбінесе сарқыраманы басқару моделімен жүзеге асыру қиын. Сондықтан компания дамуының табиғи кезеңі Agile-кластердің қалыптасуы болды. Бұл тұтынушылардың қанағаттанушылығын арттыруға мүмкіндік беретін жобалар үшін үдеткіштің бір түрі болды [8].

Кластердің негізгі міндеттері: командаларды қалыптастыру, оларды оқыту, әдістемелік қолдау; Agile-ойлауды дамыту; компанияның жаңа бизнес-моделін қалыптастыруға қатысу.

Agile тәсілін енгізу процесі бірқатар қиындықтармен сипатталады:

1. Оны әзірлеу бойынша жобаның өмірлік циклі ұзақ, нәтижесінде Күнтізбелік жоспарлау мен аяқталу мерзімдерін анықтауда қиындықтар туындайды.

2. Компанияда бар жобаларды басқарудың ақпараттық жүйесі «сарқырамалық» жобаларға бағытталған, бұл оны Agile-ұшқыштардың іске асырылуын бақылау үшін қолдануды тиімсіз етеді.

3. «Сарқырама» моделінде жобаның сәттілігі дәстүрлі түрде критерийлер бойынша анықталады: сапасы, мерзімі, құны.

«Икемді» әдістемелерде тапсырыс берушінің қанағаттануы маңызды. Сондықтан, ұшқыштардың Agile мақсатына жету кезінде икемді тәсілдерге әлі үйренбеген стейкхолдерлермен қайшылықтар пайда болады.

4. 1-тармақты ескере отырып, жоба бюджетін сапалы жоспарлау қиын.

5. Өз штатында әзірлеушілер саны жеткіліксіз болған жағдайда, компания Agile-ге «Time&material» шарттары бойынша қызметкерлерді командаларына тартуға мәжбүр. Яғни шарттар бойынша, нәтиже үшін емес, жұмыс уақыты үшін төлеу керек болады. Бұл әрдайым тартылған қызметкерлердің уәждемесіне оң әсер етпейді [9].

Сипатталған мәселелер Agile тәсілін енгізу үшін маңызды емес, уақытша және ең алдымен бейімделу процесімен байланысты екенін атап өткіміз келеді. Жобаны басқару сонымен қатар басқаруды және басқаруды қажет ететін тапсырмалар ағынын тудырады. Егер жоба менеджерінің көзқарасы бойынша бұл түбегейлі әртүрлі субъектілер болса, онда бизнес пен топ-менеджмент тұрғысынан ешқандай айырмашылық жоқ. Осы және басқа тапсырмалар орындалуы керек. Сондықтан

икемді жобаны басқаруды үйлестіру процестері тұтынушылардың қанағаттанушылығының жоғары деңгейіне назар аудару арқылы пайда табуды көздейтін компаниялар үшін өте маңызды [10].

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу «ҚТЖ «ҰК» АҚ жобалық менеджменттің дәстүрлі каскадты әдісін – Waterfall пайдаланатынын көрсетті. Инвестициялық жобаларды басқарудың каскадтық тәсілі тапсырмаларды орындаудың нақты дәйектілігін қамтиды. Ағымдағы кезең соңғы растауды алу үшін аяқталғанға дейін команда жобаның бір кезеңінен екінші кезеңіне өтпейді. Кезең аяқталғаннан кейін түзетулер енгізу үшін оған оралу қиын және қымбат болуы мүмкін. Осындай мәселелерді туындау қаупін азайту үшін инвестициялық жобаларды басқарудың инновациялық әдістері әзірленді, жарқын мысалдардың бірі-Agile әдістемесі.

Қойылған міндеттерді динамикалық қалыптастыруға және әртүрлі бейіндегі мамандардан тұратын ұжым ішіндегі тұрақты өзара іс-қимыл нәтижесінде оларды іске асыруды қамтамасыз етуге бағытталған жобаларды басқаруға икемді тәсіл алға қойылған мақсаттарға қол жеткізуге әкеледі. Agile икемді әдіснамасын енгізе отырып, «ҚТЖ «ҰК» АҚ айтарлықтай жақсартуларға қол жеткізеді, атап айтқанда инвестициялық жобаларды іске асырудың тиімділігін арттырады. Сонымен қатар, командаларға тәжірибе жасауға, қателіктерінен сабақ алуға және олардың әдістері мен процестерін үнемі жетілдіруге мүмкіндік беретін үздіксіз оқыту және жетілдіру мәдениетін қалыптастырады. Жобаларды басқару әдіснамасын қалыптастыру қазіргі жағдайда өзекті міндет болып табылады, ал қазіргі кездегі проблемалардың жаңалығы мен жан-жақтылығы қазіргі уақытта ғылыми және сараптамалық қоғамдастықта мәселені шешудің және оны шешудің мүмкін құралдарын бағалаудың бастапқы кезеңі ғана жүзеге асырылады. Сонымен қатар, дамудың қазіргі кезеңіндегі жобалық менеджментке арналған ғылыми және практикалық жұмыстарда цифрлық экономика жағдайында жобаларды басқарудың заманауи парадигмасын рәсімдеу іс жүзінде жоқ екенін атап өткен жөн, бұл экономикалық қызметтің жаңа жағдайында жобаларды басқару әдіснамасын одан әрі құрудың теориялық негізі болып табылады. Бұл фактілер осы бағытта одан әрі зерттеулерді жүзеге асырудың өзектілігі мен қажеттілігін анықтайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Alashbaieva N., Turekulova D., Kapenova A. Management of the Companys investvent projects in Anti-Crisis management and Their Impact on the Enviroment // Journal of Environmental Management and Tourism. – 2021. – № 7(55). – DOI:10.14505/(jemt).
2. Alashbayeva N. Developing the ways of managing the financial market functions in the railway transportation of Kazakhstan during the crisis // The 1st International Conference on Business Technology for a Sustainable Environmental System. – 2020. – №159. – P. 112-121.
3. Алашбаева Н.М. Инвестициялық жобалардың тиімділігін бағалаудың бағыттары // Қазақ экономика қаржы және халықаралық сауда университетінің жаршысы. – 2019. – №1. – Б. 67-71.
4. «ҚТЖ» ҰК» АҚ [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.railways.kz>.
5. Асилова А.С. Основы инвестирования: учебник. – Алматы: Изд-во «Master Print», 2019. – 103 с.
6. Холодкова В.В. Управление инвестиционным проектом: практическое руководство. – М.: Изд-во Юрайт, 2020. – 302 с.
7. Гребенникова В.А., Варченко Т.С. Инвестиционные решения публичной компании // Записки ученого. – 2018. – №1. – С. 52-58.
8. Карякин А.М., Вылгина Ю.В., Грубов Е.О., Лапшина О.И. Сравнение методов управления проектами // Инновации в управлении социально-экономическими системами. – 2020. – С. 54-58.
9. Павлов А.Н. Эффективное управление проектами на основе стандарта PMI PMBOK 6th Edition. – М.: Лаборатория знаний, 2019. – 273 с.
10. Альмухаметов А.И., Дмитриев А.Г. Гибкие методики управления проектами // Ученые Российской академии предпринимательства. – 2023. – №22(2). – С. 11-17.

REFERENCES

1. Alashbaieva N., Turekulova D., Kapenova A. Management of the Companys investvent projects in Anti-Crisis management and Their Impact on the Enviroment // Journal of Environmental Management and Tourism. – 2021. – № 7(55). – DOI:10.14505/(jemt).

2. Alashbayeva N. Developing the ways of managing the financial market functions in the railway transportation of Kazakhstan during the crisis // The 1st International Conference on Business Technology for a Sustainable Environmental System. – 2020. – №159. – P. 112-121.
3. Alashbaeva N.M. Investiciyalyk zhobalardyn tiimdiligin baralaudyn bagyttary [Directions for evaluating the effectiveness of investment projects] // Kazar ekonomika karzhy zhane halykaralyk sauda universitetinin zharshysy. – 2019. – №1. – B. 67-71 [in Kazakh]
4. АО «НК «КТЖ» [JSC NC «KTZ»] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.railways.kz> [in Russian].
5. Asilova A.S. Osnovy investirovaniya: uchebnik [Fundamentals of Investing: textbook]. – Almaty: Izdatelstvo «Master Print», 2019. – S. 103 [in Russian].
6. Holodkova V.V. Upravlenie investicionnym proektom: Prakticheskoe rukovodstvo [Investment Project Management: A Practical Guide]. – M.: Izd-vo Yurajt, 2020. – S. 302 [in Russian].
7. Grebennikova V.A., Varchenko T.S. Investicionnye resheniya publichnoj kompanii [Public Company Investment Decisions] // Zapiski uchenogo. – 2018. – №1. – S. 52-58 [in Russian].
8. Karyakin A.M., Vylgina Yu.V., Grubov E.O., Lapshina O.I. Sravnenie metodov upravleniya proektami [Comparison of project management methods] // Innovacii v upravlenii socialno-ekonomicheskimi sistemami (RCIMSS-2020). – 2020. – S. 54-58 [in Russian].
9. Pavlov A.N. Effektivnoe upravlenie proektami na osnove standarta PMI PMBOK 6th Edition [Effective project management based on the PMI standard PMBOK 6th Edition]. – M.: Laboratoriya znanij, 2019. – 273 s. [in Russian].
10. Almuhametov A.I., Dmitriev A.G. Gibkie metodiki upravleniya proektami [Agile project management techniques] // Uchenye Rossijskoj akademii predprinimatelstva. – 2023. – № 22(2). – S. 11-17 [in Russian].

Алашбаева Н.М., Турегельдинова А.Ж., Турмаханбетова Г.А., Нургалиева Ж.Е.

УПРАВЛЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫМИ ПРОЕКТАМИ АО «НК «КТЖ»

Аннотация

Статья посвящена актуальным вопросам эффективного управления инвестиционными проектами АО «НК «КТЖ». В статье рассматриваются основные инвестиционные проекты АО «НК» КТЖ в соответствии с программой модернизации «Цифровая трансформация». Данная программа является одним из основных инструментов реализации «Стратегии развития АО «НК» КТЖ» до 2029 года и направлена на повышение операционной эффективности, повышение стоимости и инвестиционной привлекательности компании. Портфель обновленной программы «Цифровая трансформация» состоит из 13 стратегических инициатив. Данные инициативы охватывают 15 проектов и 34 мероприятия, направленные на повышение производственной безопасности, корпоративной культуры и потенциала сотрудников, развитие основного бизнеса компании, а также достижение синергетического эффекта по группе компаний АО «Самрук-Қазына». По итогам реализации программы «Цифровая трансформация» в 2020 году финансовая выгода АО «НК» Қазақстан темір жолы» достигла 26,2 млн тенге, при этом затраты на внедрение проектов сократились вдвое по сравнению с планом. В результате проведенного анализа авторами сделан вывод о стабильности и своевременности поставленных задач по эффективной реализации инвестиционных программ АО «НК» КТЖ». На основе официальных данных компании были изучены основные цели и задачи управления инвестиционными проектами, продемонстрированы исторически традиционные методы управления инвестиционными проектами в АО «НК» КТЖ», где жизненный цикл инвестиционных проектов основывается на модели управления «Waterfall», при этом одним из принципов системы управления проектами в компании является «гейтовый подход». Это означает, что после завершения каждого этапа будет принято решение о продолжении или прекращении проекта. Поэтому затраты могут быть выше в тех случаях, когда принято решение о прекращении проекта. По результатам исследования для эффективной реализации инвестиционных проектов в АО «НК» КТЖ» рекомендовано внедрение гибких инструментов проектного менеджмента, таких как Agile методология.

Alashbayeva N., Turegeldinova A., Turmakhanbetova G., Nurgaliyeva Zh.

MANAGEMENT OF INVESTMENT PROJECTS JSC «NC» KTZH

Annotation

The article is devoted to topical issues of effective management of investment projects of JSC NC KTZ. The article discusses the main investment projects of JSC NC KTZ in accordance with the modernization program «Digital Transformation». This program is one of the main tools for implementing the KTZ Development Strategy until 2029 and is aimed at improving operational efficiency, increasing the value and investment attractiveness of the company. The portfolio of the updated Digital Transformation program consists of 13 strategic initiatives. These initiatives cover 15 projects and 34 activities aimed at improving industrial safety, corporate culture and employee potential, developing the company's core business, as well as achieving a synergistic effect for the Samruk-Kazyna Group of companies. As a result of the implementation of the Digital Transformation program in 2020, the financial benefit of JSC NC Kazakhstan Temir Zholy reached 26.2 million tenge, while the cost of implementing projects was halved compared to the plan. As a result of the analysis, the authors concluded that the stability and timeliness of the tasks set for the effective implementation of the investment programs of JSC NC KTZ. Based on the official data of the company, the main goals and objectives of investment project management were studied, historically traditional methods of investment project management in JSC NC KTZ were demonstrated, where the life cycle of investment projects is based on the Waterfall management model, while one of the principles of the project management system in the company is the «gate approach». This means that after the completion of each stage, a decision will be made to continue or terminate the project. Therefore, the costs may be higher in cases where a decision has been made to terminate the project. According to the results of the study, the introduction of flexible project management tools, such as Agile methodology, is recommended for the effective implementation of investment projects in JSC NC KTZ.

Е.Р. Бәкіров, PhD докторанты¹

Ғ.С. Үкібасова*, PhD, э.ғ.к., профессор²

Е. Әмірбекұлы, э.ғ.д., профессор³

Т.В. Шталь, э.ғ.д., профессор⁴

Астана халықаралық университеті,

Астана қ., Қазақстан¹

Esil University, Астана қ., Қазақстан²

Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық мемлекеттік педагогикалық институты, Арқалық қ., Қазақстан³

Семен Кузнец атындағы Харьков ұлттық экономикалық университеті, Харьков қ., Украина⁴

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: ukubasova.g@esil.edu.kz

КОРПОРАТИВТІК МӘДЕНИЕТТІҢ БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕСІНІҢ ПЕРСОНАЛЫН БАСҚАРУ ТИІМДІЛІГІНЕ ӘСЕРІН БАҒАЛАУ

Дәстүрлі түрде Қазақстандағы білім беру саласы бірінші кезекте білім беру мекемесі қызметінің ерекшелігіне байланысты корпоративтік мәдениетті қалыптастыруға және дамытуға қойылатын бірқатар нақты талаптарды айқындайды. Алайда, дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, білім беру мекемесінің қызметкерлерінің және құрылымдық бөлімшелер нақты функционалдық мамандануына, ұйымның жекелеген құрылымдарының бір-бірінен оқшаулануына, процестердің сызықтығы мен иерархиясына негізделген басқарудың дәстүрлі әдістері икемді және серпінді дамып келе жатқан әлемде тиімсіз болып келеді.

Қазіргі ғылыми тәжірибеде кең таралған корпоративтік мәдениетті зерттеу әдістерінің көпшілігі әртүрлі авторлардың тұжырымдамаларына негізделген, бірақ соңғы уақытта американдық ғалым Т.Парсон ұсынған AGILE тұжырымдамасы танымал бола бастады. Зерттеу нәтижелері ресейлік және шетелдік авторлардың еңбектеріндегі корпоративтік мәдениетті зерттеудің әдіснамалық мәселелерінің жеткілікті түрде мұқият өңделуіне қарамастан, AGILE тәсіліне негізделген бірыңғай әдістеме әзірленбегендігін көрсетті.

Мақалада білім беру мекемесінің корпоративтік мәдениетін AGILE менеджментінің принциптеріне негізделген бағалау әдістемесін пайдаланылып гимназия және лицей-интернат қызметтерінің корпоративтік мәдениеті бағаланды. Сонымен қатар зерттелінетін корпоративтік мәдениеттің сипаттамалық аспектілері анықталды, оның осы принциптерге сәйкестік деңгейі анықталды, сондай-ақ қызметкерлердің эмоционалдық интеллектісінің даму деңгейі және оның компанияның корпоративтік мәдениетінің дамуына әсері бағаланды.

Жұмыс барысында келесі зерттеу әдістері қолданылды: ғылыми баспаларды контент-зерттеу, салыстырмалы талдау, бағалау әдістері, талдаудың статистикалық әдістері: орташа мәндер талдауы, көрсеткіштердің өзгеруі, корреляциялық талдау, әлеуметтік сұрау жүргізу, алынған деректерді талдау.

Кілт сөздер: корпоративтік мәдениет, білім беру мекемесі, сауалнама, деректер, AGILE, қызметкерлер, эмоционалды интеллект, дағдылар, қызмет тиімділігі, басқару.

Ключевые слова: корпоративная культура, образовательное учреждение, опрос, данные, AGILE, сотрудники, эмоциональный интеллект, навыки, результативность, управление.

Keywords: corporate culture, educational institution, survey, data, AGILE, employees, emotional intelligence, skills, performance, management.

JEL classification: A23, M12

Кіріспе. Кәсіпорынның тиімді қызмет етуіндегі дамыған корпоративтік мәдениеттің маңыздылығы бүкіл әлемде мойындалған. Корпоративтік мәдениетті зерттеудің кешенді тәсілдерін әзірлеу, корпоративтік мәдениеттің қызметкерлерді ынталандыруға әсерін, бизнес-процестердің тиімділігін және компанияның экономикалық қызметінің нәтижелерін өлшеуге мүмкіндік беретін ақпаратты жинау және талдаудың жаңа әдістерін қолдану өзектілігі артып, осы ғылыми саланың даму бағытын белгілеуде. Зерттеу нәтижелері AGILE тұжырымдамасы корпоративтік мәдениеттің кәсіпорын қызметінің негізгі көрсеткіштеріне әсерін растайды және осындай әсер етудің негізгі факторларын бағалауға мүмкіндік беретінін көрсетті. Осы ретте мақала аясындағы зерттеудің мақсаты мекемедегі корпоративтік мәдениетті зерттеу әдістемесін өңдеу және оны сынау.

Білім беру мекемесінің корпоративтік мәдениетін бағалау әдістемесі ол AGILE менеджментінің принциптеріне негізделген және зерттелінетін корпоративтік мәдениеттің сипаттамалық аспектілерін

анықтауға, оның осы принциптерге сәйкестік деңгейін анықтауға, сондай-ақ қызметкерлердің эмоционалдық интеллектінің даму деңгейі және оның компанияның корпоративтік мәдениетінің дамуына әсерін бағалауға мүмкіндік береді.

Бұл білім беру мекемесінің корпоративтік мәдениетін жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді және эмоционалдық интеллектінің оның даму факторларын қалыптастырудағы рөлін бағалайды, бұл корпоративтік мәдениетті зерттеудің әдістемелік құралдарын кеңейтеді [1].

Корпоративтік мәдениетті AGILE-зерттеу әдістемесі сауалнамаға қатысқан респонденттерді кеңінен қамту қажеттілігін білдіретіндіктен, деректерді жинаудың сандық құралдарын (сауалнама немесе сұрау жүргізу) қолдана отырып, іріктеп зерттеу жүргізу оңтайлы шешім болып табылады. AGILE логикасына сәйкес құрылған сауалнама нақты өлшенетін жауаптар алуға және гимназия және лицей – интернатта бар корпоративтік мәдениет түрінің профилін жасауға мүмкіндік берді.

AGILE логикасына сәйкес құрылған сауалнама нақты өлшенетін жауаптар алуға және гимназия және лицей – интернатта бар корпоративтік мәдениет түрінің профилін жасауға мүмкіндік берді. Зерттеу барысында AGILE - тәсілдің негізгі қағидаттарын (бейімделу, компания мәдениетінің алға қойылған даму мақсаттарына сәйкестігі және нәтижеге бағдарлануы, міндеттерді шешуге командалық көзқарас және қызметкерлерді тарту, компания мен оның қызметкерлерінің басқару буынының беделін мойындауы) көрсететін жоғарыда сипатталған блоктар негізінде сауалнама парағының құрылымы әзірленді.

Әзірленген сауалнаманы пайдалану зерттелетін гимназия мен лицей-интернаттарының корпоративтік мәдениетінің AGILE қағидаттарына сәйкестігін өлшеуге және зерттелетін корпоративтік мәдениет профилін құруға бағытталған. Корпоративтік мәдениетті зерттеуге AGILE - тәсілін қолдану үшін әзірленген әдістемелік құралдарды тәжірибеде сынап көруге, оны қолданудың мүмкіндіктері мен шектеулерін анықтауға мүмкіндік беретін сауалнама әзірленген.

Әдебиеттік шолу. Корпоративтік мәдениетті диагностикалау әдістерін әртүрлі ғалымдар зерттеген, атап айтқанда Г.Хофштеде, Т. Дила және А. Кеннеди, К.Камерон және Р.Куинн [2-4]. Зерттеу нәтижесінде білім беру ұйымының корпоративтік мәдениетін зерттеу әдістері де белгілі болды. Олардың көмегімен оның мәнін жан-жақты тануға және оны тереңірек зерттеуге болады. Олар ұйымның өміріндегі мәдениетті зерттеудің өзіндік әдісі болып табылады [5].

Қазіргі заманда корпоративтік мәдениетті диагностикалауда кеңінен қолданылатын әдістер ақпаратты жинау және талдаудың сандық тұрғысынан таңдаулы зерттеуге әкеледі. Атап айтқанда, корпоративтік мәдениетті зерттеудің танымал әдісі Д.Дэнисонның әдісі, оның мәні зерттелінетін ұйымның корпоративтік мәдениетінің профилін құрып, оның қызметтің экономикалық нәтижелеріне әсерін айқындауда [6].

Жалпы ұйымды AGILE тұрғысынан қарастыру аясында сыртқы ортаға бейімделу икемделу және мақсатқа жету функциясы арқылы көрініс алады. Әрине, бұл жерде заңдылық функциясы да маңызды, себебі ұйымның тікелей оның қызметіне мүдделі нарық субъектілерімен танылуын туындайды. Бұл жағдайда маңызды рольді заңдылық функциясы ойнайды, демек ұйымды оның қызметкерлері мен мүдделі тұлғаларымен танылуы [7].

Талдауда қажет деректер қызметкерлерге корпоративтік мәдениеттің миссия, кезектілік, икемділік және тартылуы сияқты элементтерін сипаттайтын сұрақтар арқылы анонимді сұрау жолымен жиналады. Д. Дэнисонның қағидасы сияқты Т.Парсонның AGILE тұрғысынан қарау әдісі ұйымның корпоративтік мәдениеті мен қызмет нәтижелері арасындағы өзара байланысты анықтауға негізделеді, және де ол компанияның бәсекелік ортада сәтті қызмет атқаруы үшін қажет белгілі бір функцияларды орындау керектігін туындайды: adaptation (икемделу); goal-seeking (мақсатқа жету); – integration (интеграция) – legacy (заңдылық). AGILE әдісін корпоративтік мәдениетті қалыптастыру және зерттеуде пайдалану өзгерістер катализаторы болып табылады және ұйымға ұзақ мерзімді келешекте нарықта лидерлік позицияда болуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар AGILE тұрғысынан қарастыру корпоративтік мәдениеттің ұйым қызметіне әсерінің екі бағытын туындайды: мәдениет пен ұйым қызметкерлерінің іс-әрекетімен өзара әсері және мәдениеттің жалпы жетістіктерге жету процесіне әсері [8].

Негізгі бөлім. Ұйымдастырушылық ортаның негізгі параметрлерін және ұжымының құндылық бейімдеріне зерттеу жүргізу мақсатымен Солтүстік- Қазақстан облысының орталығында орналасқан гимназия- интернат және маманданған «Білім-Инновация» лицей-интернат (одан әрі гимназия және лицей- интернат) қызметтеріне зерттеу жүргізілді.

Корпоративтік мәдениетті бағалау мақсатымен гимназия-интернаты және лицей-интернатының қызметкерлері арасында анкета жүргізілді. Зерттеудің әдіснамалық базасы - әлеуметті-

психологиялық анкеталар: құндылықты бейімділіктерді зерттеу анкетасы, корпоративтік мәдениет жағдайын зерттеу анкетасы және ұйымдағы қақтығыстарды талдау анкетасы. Зерттеу нәтижелерін өңдеу әр мәлімдеме бойынша таңдаулар санын есептеуде, орташа балды және максималды мүмкін процентті есептеу болып табылады.

Білім беру мекемесінің қызметкерлеріне қойылатын талаптарды ескере отырып құзыреттілік моделі өңделді, ол жеке жауапкершіліктің артуына ықпал ететін қызмет барысында жоғары жетістіктерге жетуге мүмкіндік беретін қасиеттер жиыны: жұмыс нәтижесіне мүдделі болу және жауапкершілігі; өзін-өзі басқару, тәртіп; жұмысқа адал болу, әділеттілігі; адамгершілігі, патриоттылығы; кәсіби құзыреттілігі, ынтымақтастық; инновация, жүйелі ойлау және цифрлық дағдылар [9-11].

Бұл тізім білім беру мекемесіне стратегияны іске асыру және алға қойылған мақсаттарға жету үшін қандай кадрлар қажет екенін көрсетеді, сондай-ақ қызметкерлердің жеке дамуының оңтайлы жоспарын жасау кезінде жұмыс бағыттарын анықтайды. Құзыреттіліктің бұл моделі қызметкерлерді іріктеу және бағалау кезінде бірінғай талаптар қоюға, кадрларды оқыту және дамыту сияқты HR процестерінің маңызды факторына айналуға және білім беру мекемесінің корпоративтік мәдениетін дамыту векторын анықтауға арналған.

Әзірленген әдістеме бойынша гимназия мен лицей – интернаттарының корпоративтік мәдениетін зерттеуді дайындау кезеңдерінде: зерттеу мақсаты, мақсатты аудитория, репрезентативті іріктеме мөлшері, ақпарат жинау форматы, зерттеу жүргізу және алынған нәтижелерді өңдеу мерзімдері айқындалуы тиіс. Зерттеудің мақсаты - мектеп-интернаттарының корпоративтік мәдениетінің түрін анықтау және оның даму стратегиясында қабылданған AGILE принциптеріне сәйкестік дәрежесін бағалау.

Мақсатты аудитория (бас жиынтық) гимназия мен лицей – интернаттарының қызметкерлері, өкілдік іріктеменің мөлшері (1) формула бойынша анықталып, 74 респондентті құрады.

$$n = \frac{t^2 * \sigma_x^2 * N}{\Delta_x^2 * N + t^2 * \sigma_x^2} \quad (1)$$

мұндағы t-сенімділік коэффициенті берілген деңгей негізінде есептеледі; σ^2 - орташа квадраттық ауытқу; Δ - іріктеменің шекті қателігі; N- жиынтықтың шамасы [12].

Зерттеу үшін таңдалған жалпы жиынтықтың көлемі 1150 құрайды (өкілдік үлгінің мөлшері 74 болатындай етіп өзгерту керек). Өкілдік үлгінің өлшемін анықтау кезінде сенімділік деңгейі 95% болды, бұл 1,96 сенімділік коэффициентіне (t) сәйкес келеді.

Орташа квадраттың ауытқуы белгісіз болғандықтан, есептеулер үшін оны бағалаудың шамамен әдісін қолданамыз. Сауалнама парағы негізінен реттік және сандық сұрақтардан тұратындықтан, белгісіз ауытқуды 3σ ережесі бойынша бағалауға болады, формула (2) [12, 408 б.].

$$\sigma = \frac{x_{min} - x_{max}}{6} \quad (2)$$

Есептеу кезінде біз 0,67 орташа квадраттың ауытқу мәнін аламыз. Осы зерттеудегі іріктеудің шекті қателігі 0,1 деңгейінде анықталды. Осылайша, біз осы зерттеуде максималды қателік шегі 0,1 балл болатын бағалауды қанағаттанарлық деп санаймыз. Алынған мәндерді (1) формулаға ауыстырып репрезентативті үлгінің мөлшерін есептейміз:

$$n = \frac{1.96^2 * 0.67^2 * 74}{0.1 * 74 + 1.96^2 * 0.67^2} = \frac{128.87}{9.13} = 14$$

Ұйымның мақсаттарына жету процесіне корпоративтік мәдениеттің әсерін бағалау, сондай-ақ ұйым қызметкерлерінің мәдениеті мен мінез -құлқының өзара әсер ету дәрежесін анықтау үшін эмоционалды интеллекттің даму деңгейі және білім беру мекемелеріндегі мәдениетінің AGILE негізгі принциптеріне сәйкестік дәрежесі зерттелінді.

Гимназия мен лицей - интернаттарының корпоративтік мәдениетінің түрін сәйкестендіруге және оның даму стратегиясында қабылданған AGILE қағидаттарына сәйкестік дәрежесін бағалауға бағытталған зерттеудің іріктелген жиынтығының сипаттамаларын ұсынамыз. Әлеуметтік сауалнамаға анонимді баспа сауалнамаларын толтыру арқылы 74 адам қатысты.

Сауалнамаға қатысқан респонденттердің арасында 2 айдан 30 жылға дейінгі жұмыс өтілінде үлкен дисперсия бар, жұмыс өтіліндегі дисперсия өте үлкен, сондықтан орташа деңгейге назар аудару дұрыс емес. Вариация коэффициенті 88% құрайды. Коэффициенттің шекті мәні 33% болғандықтан, берілген популяция үшін орташа көрсеткіштің атиптілігі туралы айтуға болады, сондықтан бұл жағдайда медиананың мәніне – 4 жылға назар аударған жөн. Осылайша, респонденттердің жартысы гимназия мен лицей – интернаттарында 4 жылдан аз уақыт жұмыс істейді, ал қалған жартысы одан да көп.

Зерттеу нәтижелерінің негізгі сандық және сапалық көрсеткіштерін есептеу үшін Statistica қолданбалы бағдарламасының пакеті қолданылды, ол статистикалық талдауға, деректерді визуализациялауға және қолданушы қосымшаларын жасауға арналған әмбебап интеграцияланған жүйе.

Гимназия мен лицей-интернаттың корпоративтік мәдениетіндегі бейімделу деңгейін зерттеу көрсеткендей, респонденттер ең жоғары бастаманы қабылдауға және өзгерістер жағдайында стандартты емес шешімдерді ұсынуға дайындығын бағалайды (5-тен 4,21 балл). Бұл көрсеткіш компанияның тұрақсыздық жағдайында жұмыс істеуге, ішкі және сыртқы өзгерістер жағдайында тиімді болып қалуға дайындығының негізгі көрсеткіштерінің бірі болып табылады.

Жұмысқа орналасу және жаңа міндеттерді шешу кезінде қолдау мен тәлімгерлік алу 5-тен 4,14 балға бағаланды, бұл гимназия және лицей- интернатта тәлімгерліктің құрылған жүйесінің барын көрсетеді, бұл жаңа қызметкерлерді тез іске тартуға және кадрлық өзгерістер процесін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Ең төменгі балл тәлімгер болуға дайындықты бағалау кезінде (5-тен 3,14 балл), сондай-ақ әріптестеріне көмектесу үшін байланыстармен бөлісуге дайындықты бағалау кезінде (5-тен 3,50 балл) алынды.

Мұндай нәтижелер қызметкерлердің тәлімгер болуға дайындығын және қажет болған жағдайда әріптестеріне көмек көрсету үшін байланыстарды бөлісуге құлықсыз екенін көрсетуі мүмкін. Болашақта анықталған тенденция гимназия мен лицей - интернаттарындағы жағдай туралы қызметкерлердің сенімсіздігін немесе біржақты көзқарасын қалыптастыруға әкелуі мүмкін және қызметтің тиімділік көрсеткіштеріне әсер етуі мүмкін (1 кесте).

1-кесте

Индикаторлық зерттеу нәтижелері*

	Орташа	Мода	Стандартты ауытқу	Вариация коэффициенті, %	Минимум	Максимум
1	2	3	4	5	6	7
Бейімделу көрсеткіштерін зерттеу нәтижелері						
Бастаманы қабылдауға және өзгерістер жағдайында стандартты емес шешімдерді ұсынуға дайын болу	4,21	4,0	0,69	16,6	3,0	5,0
Жұмысқа орналасу және жаңа міндеттерді шешу кезінде қолдау мен тәлімгерлік алу	4,41	4,0	0,36	8,76	4,0	5,0
Тәлімгер болуға дайындығы	3,14	3,0	0,66	21,1	2,0	5,0
Әріптестерге көмектесу үшін байланыстармен бөлісуге дайын болуы	3,5	3,5	0,51	14,8	3,0	4,0
Ұйым ішіндегі болып жатқан және мүмкін болатын өзгерістерді дұрыс қабылдау	3,78	4,0	0,42	11,24	3,0	4,0
Істердің ағымдағы жағдайы және алдағы өзгерістер туралы ақпараттың ашықтығы	4,64	5,0	0,49	10,7	4,0	5,0
Гимназия және лицей-интернаттарының істері туралы хабардар болу және күтілетін өзгерістерді түсінуі	3,64	4,0	0,49	13,64	3,0	4,0
Гимназия мен лицей-интернаттарында корпоративтік мәдениетінің дамудың алға қойған мақсаттарына және нәтижеге бағытталуына сәйкестігін зерттеу нәтижелері						
Кескін ойлау және іс-әрекеттің нәтижесі арасындағы байланысты тану	3,7	4,0	0,4	4,0	3,0	4,0
Қойылған мақсаттарға қысқа мерзімде қол жеткізу үшін қосымша ресурстарды тарта білуі және дайындығы	2,9	3,0	0,2	0,4	2,0	3,0

1	2	3	4	5	6	7
Шектеулерге емес, мүмкіндіктерге назар аудару	3,7	4,0	0,4	11,2	3,0	4,0
Нәтижеге бейімделуі	4,7	5,0	0,4	9,9	4,0	5,0
Тапсырмаларды толық көлемде және белгіленген мерзімде орындау	4,6	5,0	0,4	10,7	4,0	5,0
Бөлімше жұмысының үйлесімділігі: функциялардың, міндеттердің және олардың орындау мерзімдерінің келісімділігі	4,3	4,0	0,4	11,4	4,0	5,0
Күрделілігі мен орындылығы бір-бірімен байланысты емес мақсаттар мен міндеттерден бас тартуға дайын болуы	4,2	5,0	0,8	21,1	3,0	5,0
Қызметкерлердің қатысу деңгейін және тапсырмаларды шешуге командалық көз-қарасын зерттеу нәтижелері						
Топтық жұмыста жеке жауапкершілікті қабылдау дәрежесі	4,6	3,7	4,9	10,7	4,0	5,0
Жұмыс процесіне әрбір қатысушының тартылу дәрежесі	5,0	4,0	5,0	11,2	3,0	4,0
Хабардар болу және корпоративтік іс-шараларға қатысуы	0,5	0,4	0,2	5,4	4,0	5,0
Ұжымдағы командалық рух	4,7	5,0	0,4	9,9	4,0	5,0
Жинақталған құзыреттер мен әлеуетке сәйкес функционалды тиімді бөлуі	4,0	4,0	0,6	16,9	3,0	5,0
Бөлімше ішіндегі функциялар мен міндеттерді сауатты бөлу	4,8	5,0	0,3	7,4	4,0	5,0
Әр түрлі бөлімшелердің жұмыс процестеріне қатысушылар арасындағы тиімді байланысы	5,0	5,0	0,0	0,0	5,0	5,0
Ұйымның қызметкерлерінің адалдық деңгейі мен танылуын және басқарушы буын беделін зерттеу нәтижелері						
Ұйымның миссиясын, мақсаттары мен құндылықтарын түсіну және қабылдауы	4,9	5,0	0,2	5,4	4,0	5,0
Жұмыстың маңыздылығын және жалпы нәтижеге қосқан үлесін түсінуі	4,7	5,0	0,4	8,9	4,0	5,0
Ұйымда ұзақ мерзімді перспективада жұмыс істеуге ынталы болуы және дайын болуы	4,6	5,0	0,5	10,7	4,0	5,0
Білім беру ұйымының қызметкерлердің жеке және кәсіби дамуына қосқан үлесін түсінуі	4,2	4,0	0,4	10,1	4,0	5,0
Білім беру ұйымдарындағы қатынастар иерархиясына, бағыну принциптеріне және жауапкершілікті бөлуге қатынасы	4,7	5,0	0,4	9,9	4,0	5,0
Білім беру ұйымына бейімділік дәрежесі, өзін оның бір бөлігі ретінде қабылдауы	4,6	5,0	0,5	10,7	4,0	5,0
Ұйымның жұмыс беруші ретіндегі имиджі және ұйымның бірінші тұлғаларына қатынасы	4,8	5,0	0,3	7,5	4,0	5,0

* Авторлармен Statistica қолданбалы бағдарламасында деректерді талдау негізінде құрастырылған

Гимназия мен лицей-интернаттарының корпоративтік мәдениетіндегі бейімделу деңгейін сипаттайтын интегралдық көрсеткіш 3,86 балды құрайды. Гимназия мен лицей-интернат мәдениетінің алға қойылған даму мақсаттарына және нәтижеге бағытталуына сәйкестігін зерттеу нәтижелері респонденттер, әдетте, ойлау тәсілі мен қызмет нәтижелері арасындағы өзара байланыстың бар екенін мойындайтынын көрсетті - бұл көрсеткіш бойынша орташа балл 5-тен 3,78 балды құрайтынын көрсетті.

Сонымен қатар, жоғары көрсеткіштер нәтижеге бағытталуын бағалау кезінде де алынды (5-тен 4,71 балл). Мақсатқа жету үшін қосымша ресурстар тарту қабілеті мен дайындығын сипаттайтын көрсеткіштер ең төменгі орташа мәнге ие болды (5-тен 2,93 ұпай), ойлау тәсілі мен әрекет нәтижесі арасындағы байланысты тану, шектеулерге емес, мүмкіндіктерге назар аудару (5-тен 3,79 ұпай). Осылайша, гимназия мен лицей-интернаттарында қойылған мақсаттарға қол жеткізу нәтижеге бағытталуымен, міндеттерді толық көлемде және белгіленген мерзімде орындаумен, бөлімше жұмыстарының үйлесімділігімен (функциялардың, міндеттердің және оларды орындау мерзімдерінің

келісімділігі, сондай-ақ күрделілігі мен орындылығы бір-бірімен сәйкес келмейтін мақсаттар мен міндеттерден бас тартуға дайын болуымен) сипатталады деген қорытынды жасауға болады. Гимназия мен лицей – интернаттарының корпоративтік мәдениетінің қойылған даму мақсаттарына және нәтижеге бағытталу деңгейіне сәйкестігін сипаттайтын интегралдық көрсеткіш 4,06 балды құрайды.

Гимназия мен лицей – интернаттарының қызметкерлердің қатысу деңгейін және міндеттерді шешуге командалық көз-қарасты зерттеу кезінде респонденттер жұмыс процестеріне қатысушылар арасындағы коммуникациялардың тиімділік дәрежесін (5-тен 5 балл) бағалағандығы, сондай-ақ ақпараттандыру және корпоративтік іс-шараларға қатысу дәрежесін (5-тен 4,93 балл) неғұрлым жоғары бағалайтындығы анықталды. Жұмыс процесіне қатысушылардың әрқайсысының қатысу дәрежесін бағалау кезінде ең төменгі балл (5 - тен 3,79 балл) алынды, бұл, әрине, гимназия мен лицей-интернат жұмыстарының жалпы тиімділігіне әсер етуі мүмкін. Ортақ жобалар мен мақсаттарға жұмыс істейтін әртүрлі бөлімшелердің қызметкерлері арасында келісілген тиімді байланыс жүйесін құру уақыт пен ресурстың шығындарды оңтайландыруға ықпал етеді және командалық өзара әрекеттесуден үлкен нәтиже алуға мүмкіндік береді. Гимназия мен лицей – интернаттарындағы міндеттерді шешуге командалық көз-қарас пен қызметкерлердің қатысу деңгейін сипаттайтын интегралдық көрсеткіш 4,56 баллды құрайды.

Ұйым қызметкерлерінің басшылық буын беделін мойындауы мен адалдық деңгейін бағалау орта есеппен гимназия мен лицей – интернаттарының миссиясын, мақсаттары мен құндылықтарын түсіну және қабылдауы жоғары деңгейде екенін көрсетті (5-тен 4,92 балл). Сондай-ақ, респонденттер өз жұмысының маңыздылығын және компанияның жалпы нәтижесіне қосқан үлесін, сондай-ақ ұйымның жұмыс беруші ретіндегі имиджін және ұйымның бірінші тұлғаларына деген көз-қарасын жоғары бағалады (5-тен 4,78 балл және 5-тен 4,86 балл). Гимназия мен лицей-интернат қызметкерлерінің басшылық буын беделін адалдық пен тану деңгейін сипаттайтын интегралдық көрсеткіш тек 4,68 балды құрайды. Көрсеткіштің төмен мәні білім беру мекемелерінің қызметкерлерінің жеке және кәсіби дамуына қосқан үлесін түсінуі бойынша байқалады - сауалнама нәтижесінде бұл көрсеткіштің мәні 5-тен 4,21 балды құрады.

Сонымен қатар, ұйымдарда ұзақ мерзімді перспективада жұмыс істеуге деген ынта мен дайындық, ұйымға деген міндеттеме дәрежесі, өзін білім беру мекемесінің бір бөлігі ретінде қабылдауын қызметкерлер орта есеппен 5-тен 4,64 балға ғана бағалады. Сауалнама нәтижелерін талдау гимназия мен лицей-интернаттарында қалыптасқан корпоративтік мәдениеттің AGILE негізгі қағидаттарына сәйкестік дәрежесін анықтауға мүмкіндік берді. Зерттелінетін 4 параметрдің ішіндегі ең маңыздысы гимназия мен лицей - интернат қызметкерлерінің басшылық буын беделін мойындауы мен адалдық деңгейін диагностикалау кезінде тіркелді (5-тен 4,68 балл).

Ең төменгі мән – 5-тен 3,86 балл - гимназия мен лицей-интернаттарының корпоративтік мәдениетіндегі бейімделу деңгейін сипаттайтын дәрежені сипаттайды. Гимназия мен лицей – интернаттарының корпоративтік мәдениетінің AGILE негізгі қағидаттарына сәйкестігінің жалпыланған орташа көрсеткіші 5-тен 4,29 балды құрайды (1-сурет).

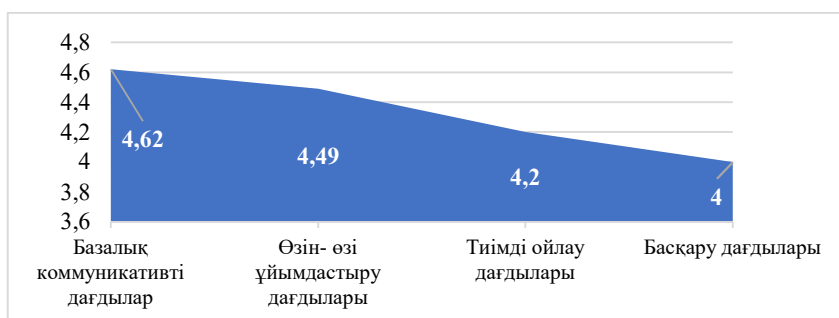
1-сурет. 1-ден 5-ке дейінгі шкала бойынша бағалау кезінде гимназия мен лицей-интернаттарының корпоративтік мәдениетінің AGILE қағидаттарына сәйкестік деңгейі*

* Авторлармен деректерді талдау негізінде құрастырылған

Жүргізілген зерттеудегі жеке блок гимназия мен лицей – интернаттарының қызметкерлерінің эмоционалды интеллектісін диагностикалауға арналған. Респонденттердің келесі жеке және әлеуметтік құзыреттіліктері өлшенді: негізгі коммуникативтік дағдылар, өзін-өзі ұйымдастыру дағдылары, тиімді ойлау дағдылары және басқару дағдылары. Негізгі коммуникативтік дағдыларды

зерттеу гимназия мен лицей – интернаттарының корпоративтік ортасында ең дамығаны тыңдау, дәлелді сендіру және өзін-өзі таныстыру дағдылары екенін көрсетті: олардың орташа мәндері сәйкесінше 5-тен 4,86; 4,71 және 4,93 балл; клиентке бағдарлану және қарым- қатынас жасау мақсатында іскерлік байланыстар орнату қабілеті ең аз дамыған: сауалнамаға қатысқан респонденттер арасында бұл көрсеткіштің орташа мәні 5-тен 4,42 және 4,35 балл деңгейінде белгіленген.

Нәтижелер көрсеткендей, орта есеппен гимназия мен лицей – интернаттарының қызметкерлері кері байланыс беруді (5-тен 4,78 балл), сондай-ақ кәсіби саладағы құзыреттіліктерді (5-тен 4,71 балл) бағалайды. Алайда, тиімді жұмыс жоспарлау және қызметкерлерді ынталандыру ең төменгі бағаланды (5-тен 4,0 балл). Басқару буынындағы басқару дағдыларының даму деңгейін сипаттайтын интегралды көрсеткіш 4,43 балды құрады. Негізгі коммуникативті дағдыларды, өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын, тиімді ойлау дағдыларын және басқару дағдыларын сипаттайтын есептелген көрсеткіштер негізінде гимназия мен лицей-интернаттарының қызметкерлерінің эмоционалды интеллектісінің дамуының орташа деңгейін есептеуге болады. Оның мәні тура 4 балл (2-сурет).

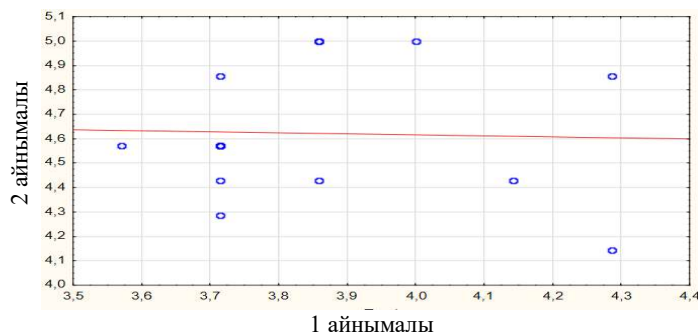
2-сурет. 1-ден 5-ке дейінгі шкала бойынша бағалау кезінде гимназия мен лицей-интернаттарының қызметкерлерінің эмоционалды интеллектісінің даму деңгейі*

* Авторлармен сауалнама деректерін талдау негізінде құрастырылған

Гимназия мен лицей – интернаттарының қызметкерлерінің эмоционалды интеллектісін зерттеу оның корпоративтік мәдениетінің дамуына әсері туралы бірқатар гипотезалар жасауға мүмкіндік берді.

Жеке эмоционалды интеллект параметрлерінің корпоративтік мәдениеттің AGILE қағидаларына сәйкестік көрсеткіштеріне әсер ету мүмкіндігі туралы гипотезаларды тексеру үшін корреляция өрістері салынды және Спирменнің жұптық корреляция коэффициенттері есептелді. Келесі нәтижелер маңызды болды:

а) негізгі коммуникативтік дағдылардың даму деңгейі қызметкерлер мен ұйымның бейімделу дәрежесіне әсер етуі мүмкін. Графиктегі нүктелердің орналасу сипаты (3-сурет) және 0,05-ке тең есептелген Спирменнің корреляция коэффициенті (қателік ықтималдығы 1% - дан аз статистикалық маңызды коэффициент) зерттелінетін көрсеткіштер арасында тікелей және әлсіз байланыстың болуын көрсетеді: қызметкерлерде негізгі коммуникативтік дағдылардың даму деңгейінің жоғарлауымен ішкі және сыртқы өзгерістерге бейімделу деңгейі төмендейді.

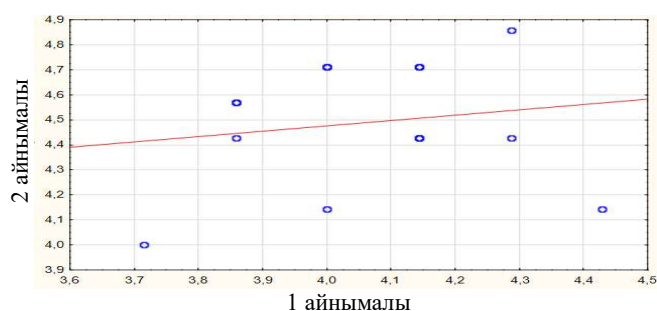

3-сурет. Негізгі коммуникативтік дағдылар мен гимназия мен лицей-интернаттарының қызметкерлерінің бейімделу дәрежесі арасындағы корреляция өрісі*

* 1 және 2 айнымалы үшін шашырау диаграммасы үшін $Y = 4,78 - 0,0412 * X$

ә) негізгі коммуникативтік дағдылардың даму деңгейі ұжымда командалық рухтың қалыптасуына және командалық жұмыстың тиімділігіне де әсер етуі мүмкін. Графиктегі нүктелердің орналасу сипаты (4-сурет) және Спирменнің 0,16-ға тең есептелген корреляция коэффициенті (қателік ықтималдығы 1%-дан аз статистикалық маңызды коэффициент) зерттелінетін көрсеткіштер арасында тікелей әлсіз байланыстың бар екендігін көрсетеді: қызметкерлердің негізгі коммуникативтік дағдыларын дамыту ұжымда тиімді командалық жұмысқа ықпал етеді.

б) Өзін-өзі ұйымдастыру дағдылары нәтижеге бағытталу дәрежесіне және мақсаттарға жету мәдениетін қалыптастыруға әсер етеді. Корреляция өрісі және Спирменнің 0,75-ке тең есептелген корреляция коэффициенті (қателік ықтималдығы 1% - дан аз статистикалық маңызды коэффициент) зерттелінетін көрсеткіштер арасында тікелей және тығыз байланыстың болуын көрсетеді: қызметкерлердің өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын дамытуда нәтижеге назар аударылады және гимназия мен лицей-интернаттарындағы мақсаттарға жету мәдениеті нығаяды.

4-сурет. Гимназия мен лицей-интернаттарындағы негізгі коммуникативті дағдылар мен командалық жұмыстың тиімділігі арасындағы корреляция өрісі*

* 1 және 2 айнымалы үшін шашырау диаграммасы үшін $Y = 3,6228 + 0,2135 * X$

в) басқару буынының басқару дағдылары ұжымда командалық рухтың қалыптасуына және топтық жұмыстың тиімділігіне әсер етуі мүмкін. Корреляция өрісіндегі нүктелердің орналасу сипаты және Спирменнің 0,09-ға тең есептелген корреляция коэффициенті (қателік ықтималдығы 1%-дан аз статистикалық маңызды коэффициент) осы көрсеткіштер арасында тікелей әлсіз байланыс бар екенін көрсетеді: басқарушы буынның басқару дағдыларының жоғарлауымен компаниядағы мақсаттарға жету мәдениеті де артады.

Өзірленген әдістемені сынақтан өткізу және гимназия мен лицей-интернаттарының корпоративтік мәдениетін диагностикалау шеңберінде эмоционалдық интеллектті зерттеу жүргізу барысында келесі нәтижелер алынды:

а) қызметкерлердің эмоционалдық интеллектісінің даму деңгейі негізгі коммуникативтік дағдыларды, өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын, тиімді ойлау дағдыларын және басқару дағдыларын сипаттайтын көрсеткіштердің орташа мәні ретінде есептелді және 5 ұпайдың тура 4-ін құрады;

ә) респонденттердің бағалауы бойынша - басқару буынының басқару дағдылары (5-тен 4,22 балл) және қызметкерлердің өзін-өзі ұйымдастыру дағдылары ең дамыған (5-тен 4,16 балл). Сонымен қатар, басқару дағдыларының ішінде респонденттер міндеттер мен жауапкершілікті тапсыруды (5-тен 4,48 балл), сондай-ақ басқару буынының дұрыстығы мен ұстамдылығын (5-тен 4,44 балл) жоғары бағалады. Өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын бағалай отырып, респонденттер кері байланыс дағдыларын (5-тен 4,43 ұпай), сондай-ақ ынта-жігермен және оң көз-қараспен жұмыс істеу қабілетін (5-тен 4,42 ұпай) жоғары атап өтті.

б) респонденттердің бағалауы бойынша базалық коммуникативтік дағдылар мен тиімді ойлау дағдылары аз дәрежеде дамыған (5-тен 3,85 және 3,78 балл). Мұндай бағалар көбінесе жобалық және креативті ойлаудың төмен көрсеткіштеріне, сондай-ақ көпшілік алдында сөйлеу дағдыларына байланысты: бұл көрсеткіш бойынша ең төменгі мән тіркелді (5-тен 2,73 балл). Сонымен қатар, базалық коммуникативтік дағдыларды бағалау кезінде оқушыларға бағдарланудың орташа деңгейі 5 - тен 3,51 балды ғана құрады, бұл корпоративтік мәдениеттің ұйым жұмысының негізін қалаған «барлығы оқушы үшін» құндылығына сәйкес келмейтіндігін көрсетеді.

в) жеке эмоционалды интеллект параметрлерінің корпоративтік мәдениеттің AGILE принциптеріне сәйкестік көрсеткіштеріне әсер ету мүмкіндігі туралы гипотезаны тексеру үшін корреляция өрістері салынды және Спирменнің жұптық корреляция коэффициенттері есептелді.

Қортынды. Білім беру мекемесін дамытудың белгіленген ерекшеліктері AGILE қағидаларын корпоративтік құндылықтар жүйесіне енгізудің өзектілігін көрсетеді, оған сәйкес мектептің өркендеуі мен қызметінің тиімділігі оның сыртқы ортаның динамикалық өзгеретін жағдайларына бейімделу қабілетіне байланысты болады. Педагогтердің құзыреттіліктері мен күшті жақтарын біріктіре отырып, корпоративтік мәдениет мектептің ішкі және сыртқы танылуының жоғары деңгейін қалыптастырады және оның тұрақты дамуын қамтамасыз етеді. Зерттеу барысында келесі гипотезалар расталды:

- базалық коммуникативтік дағдыларды дамыту деңгейі гимназия мен лицей-интернаттарының қызметкерлерінің бейімделу дәрежесіне әсер етеді: қызметкерлерде базалық коммуникативтік дағдыларды дамыту деңгейінің артуымен ішкі және сыртқы өзгерістерге бейімделу дәрежесі де төмендейді;

- базалық коммуникативтік дағдылардың даму деңгейі ұжымда командалық рухтың қалыптасуына және командалық жұмыстың тиімділігіне әсер етеді: қызметкерлердің базалық коммуникативтік дағдыларын дамыту ұжымда командалық рухтың қалыптасуына ықпал етеді және командалық жұмыстың тиімділігін арттырады;

- өзін-өзі ұйымдастыру дағдылары нәтижеге бағдарлану дәрежесіне және мақсаттарға жету мәдениетін қалыптастыруға әсер етеді: қызметкерлердің өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын дамыту кезінде олардың нәтижеге бағдарлануы да артады және гимназия мен лицей – интернаттарының мақсаттарына жету мәдениеті нығаяды;

- басқару буынының басқару дағдылары ұжымда командалық рухтың қалыптасуына және командалық жұмыстың тиімділігіне әсер етуі мүмкін: басқару буынының басқару дағдыларының көрсеткіштерінің артуымен ұйымның мақсаттарға жету мәдениеті де артады.

Осылайша, ұйымдағы корпоративті мәдениетті одан әрі дамудың басым бағыттары:

а) көшбасшылық көз-қарасты, бастаманы көрсетуді ынталандыру, компания жұмысының барлық деңгейлерінде стандартты емес, бірақ тиімді шешімдер қабылдау тәжірибесін нығайту. Бұл бағыт материалдық және материалдық емес ынталандыруды, ұйым ішіндегі үздік тәжірибені таратуды, қосымша бонустық бағдарламаларды және пилотты жобаларды іске қосу мен қаржыландыру жөніндегі бастамаларды қамтуы мүмкін;

ә) компанияда оқыту және тәлімгерлік жүйесін дамыту, сондай-ақ нақты мақсаттары мен нақты бағалау критерийлері бар қызметкерлерді дамытудың жеке жоспарларын қалыптастыру. Гимназия және лицей-интернаттарында құрылған тәлімгерлік жүйесі негізінен тәжірибелі қызметкерлердің білімін жаңадан қабылданған кадрларға беруге негізделген және тәлімгерді тек жаңа қызметкерлер үшін ғана емес, сонымен қатар жаңа технологияларды меңгерген аға буын қызметкерлері үшін де ұсыну арқылы жетілдірілуі мүмкін. Сонымен қатар, тәлімгерлер тағайындайтын қызметкерлер үшін материалдық ынталандыру және нақты мақсаттар қою, олардың мотивациясы мен тағайындалған рөлдегі жауапкершілік дәрежесін арттырады.

б) қызметкерлерді командалық жұмыста жеке жауапкершілікті қабылдауға ынталандыру, сондай-ақ жеке даму жоспарларына сәйкес келетін даму міндеттерін беру арқылы қызметкерлердің қатысуын қолдау;

в) қызметкерлердің өзгерістер мен жаңа міндеттерді позитивті ойлауы мен қабылдауын әдеттегіден тыс шығу, жаңа құзыреттілік пен кәсібилікті дамыту мүмкіндігі ретінде ынталандыру. Іске асыру әдістері ретінде қызметкерлерге бизнесті ынталандыруды, интеллектуалды ойындарды және интерактивті оқытуды ұсынуға болады, бұл жаңа дағдылар мен стандартты емес шешімдерді дамытуға мүмкіндік береді, кейін оларды нақты өмірге енгізу оңай болады.

г) ұйымның миссиясы мен құндылықтары, атап айтқанда, команда құру іс-шараларын өткізу процесінде және «іс-әрекеттегі» құндылықтардың неғұрлым табысты жұмыс тәжірибесін тарату және көтермелеу есебінен хабардарлықты нығайту.

Сонымен қатар, эмоционалды интеллекттің жекелеген параметрлерінің корпоративтік мәдениеттің AGILE қағидаларына сәйкестік көрсеткіштеріне әсерін растайтын зерттеу нәтижелері қызметкерлердің негізгі коммуникативтік дағдылары мен өзін-өзі ұйымдастыру дағдыларын дамытуды, сондай-ақ басқару буынының басқару дағдыларын дамытуды қамтамасыз ететін бір-қатар тренингтік іс-шараларды іске асырудың орындылығын анықтайды. Белгіленген дағдыларды жаттықтыру гимназия және лицей-интернаттарында құзыреттілік моделінде негізгі ретінде бекітілген, сондай-ақ қызметкерлер мен компанияның бейімделу дәрежесіне, командалық жұмыстың тиімділігіне, нәтижеге және мақсаттарға қол жеткізуге әсер ететін қызметкерлердің құзыреттіліктерін дамытуға оң әсер ететін болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Тонгуш В.В. Особенности влияния корпоративной культуры на развитие организации // *Инновационная наука*. – 2017. – № 4. – С. 206-209.
2. Hofstede G.H. *Cultures and organizations: software of the mind*. – NY: Mc Graw Hill, 2015. – 279 p.
3. Deal T., Kennedy A.A. *Corporate Cultures: The Rites and Rituals of Corporate Life*. – Harmondsworth: Penguin Books, 1982. – P. 37-40.
4. Камерон К., Куинн Р. *Диагностика и изменение организационной культуры* / Пер. с англ. под ред. И.В. Андреевой. – СПб: Питер, 2001. – 320 с.
5. Black R.J. *Organisational culture: creating the influence needed for strategic success*. – London: Universal-Publishers, 2003. – 220 p.
6. Денисон Д. *Изменение корпоративной культуры в организациях* / пер. с англ. Е. Колотвиной. – М.: Питер, 2015. – 190 с.
7. Мецгер А.А. *Корпоративная культура в моделях корпоративного управления* // *Управленец*. – 2013. – №3. – С. 47-55.
8. Parsons D., Thorn R., Inkila M., MacCallum K. *Using Trello to Support Agile and Lean Learning with Scrum and Kanban in Teacher Professional Development* // *IEEE International Conference on Teaching, Assessment, and Learning for Engineering*. – Wollongong: NSW, Australia. – 2018. – P. 720-724.
9. Приказ Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 30 декабря 2020 года № 553. «Об утверждении Квалификационного справочника должностей руководителей, специалистов и других служащих» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000022003>.
10. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 11 мая 2020 года № 190. «О некоторых вопросах педагогической этики» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020619>.
11. Рынкевич Н.С., Данилова Т.В. *Исследование влияния корпоративной культуры на организационную эффективность* // *Вестник ПДАБА*. – 2010. – №1. – С. 59-66.
12. Ильшев А.М., Шубат О.М. *Общая теория статистики: учебное пособие*. – М.: Кнорус, 2013. – 425 с.

REFERENCES

1. Tongush V.V. *Osobennosti vliyaniya korporativnoj kul'tury na razvitie organizacii* [Features of the influence of corporate culture on the development of an organization] // *Innovacionnaya nauka*. – 2017. – № 4. – S. 206-209 [in Russian].
2. Hofstede G.H. *Cultures and organizations: software of the mind*. – NY: Mc Graw Hill, 2015. – 279 p.
3. Deal T., Kennedy A.A. *Corporate Cultures: The Rites and Rituals of Corporate Life*. – Harmondsworth: Penguin Books, 1982. – P. 37-40.
4. Kameron K., Kuinn R. *Diagnostika i izmenenie organizacionnoj kul'tury* [Diagnosis and change of organizational culture] / Per. s angl. pod red. I.V. Andreevoj. – SPb: Piter, 2001. – 320 s. [in Russian].
5. Black R.J. *Organisational culture: creating the influence needed for strategic success*. – London: Universal-Publishers, 2003. – 220 p.
6. Denison D. *Izmenenie korporativnoj kul'tury v organizacijah* [Changing corporate culture in organizations] / per. s angl. E. Kolotvinoj. – M.: Piter, 2015. – 190 s. [in Russian].
7. Mecger A.A. *Korporativnaya kul'tura v modelyah korporativnogo upravleniya* [Corporate culture in corporate governance models] // *Upravlenec*. – 2013. – №3. – S. 47-55 [in Russian].
8. Parsons D., Thorn R., Inkila M., MacCallum K. *Using Trello to Support Agile and Lean Learning with Scrum and Kanban in Teacher Professional Development* // *IEEE International Conference on Teaching, Assessment, and Learning for Engineering*. – Wollongong: NSW, Australia. – 2018. – P. 720-724.
9. Prikaz Ministra truda i social'noj zashchity naseleniya Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrya 2020 goda № 553. «Ob utverzhdenii Kvalifikacionnogo spravochnika dolzhnostej rukovoditelej, specialistov i drugih sluzhashchih» [Order of the Minister of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan dated December 30, 2020 No. 553. «On approval of the Qualification Directory of positions of managers, specialists and other employees»] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000022003> [in Russian].
10. Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 11 maya 2020 goda № 190. «O nekotoryh voprosah pedagogicheskoy etiki» [Order of the Minister of Education and Science of the

Republic of Kazakhstan dated May 11, 2020 No. 190. «On some issues of pedagogical ethics» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020619> [in Russian].

11. Rynkevich N.S., Danilova T.V. Issledovanie vliyaniya korporativnoj kul'tury na organizacionnyu effektivnost' [Study of the influence of corporate culture on organizational effectiveness] // Vestnik PDABA. – 2010. – №1. – S. 59 – 66. [in Russian].

12. Ilyshev A.M., Shubat O.M. Obshchaya teoriya statistiki: uchebnoe posobie [General theory of statistics: textbook]. – М.: Knorus, 2013. – 425 s. [in Russian].

Бакиров Е.Р., Укубасова Г.С., Әмірбекұлы Е., Шталь Т.В.

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

Аннотация

Традиционно сфера образования в Казахстане, прежде всего, определяет ряд специфических требований к формированию и развитию корпоративной культуры в зависимости от специфики деятельности образовательного учреждения. Однако опыт развитых стран показывает, что традиционные методы управления, основанные на специфической функциональной специализации работников образовательных учреждений и структурных подразделений, изолированности отдельных структур организации, линейности и иерархичности процессов, неэффективны в гибком и динамично развивающемся мире.

Большинство методов изучения корпоративной культуры, получивших широкое распространение в современной научной практике, основаны на концепциях различных авторов, но в последнее время стала популярной концепция AGILE, предложенная американским ученым Т.Парсоном. Результаты исследования показали, что, несмотря на достаточно тщательную проработку методологических вопросов исследования корпоративной культуры в работах российских и зарубежных авторов, единая методология, основанная на AGILE-подходе, не разработана.

В статье корпоративная культура гимназии и лицей -интерната оценивалась с использованием методики оценки корпоративной культуры образовательного учреждения, основанной на принципах управления AGILE. При этом определены характерные аспекты корпоративной культуры, определены уровень ее соответствия этим принципам, а также уровень развития эмоционального интеллекта сотрудников и его влияние на развитие корпоративной культуры образовательного учреждения.

В ходе исследования были использованы следующие методы исследования: контент – анализ научных публикаций, сравнительный анализ, методы оценки, статистические методы анализа: анализ средних значений, показателей вариации, корреляционный анализ, социальный опрос, анализ полученных данных.

Bakirov Ye., Ukubassova G., Amirbekuly Ye., Shtal T.

ASSESSMENT OF INFLUENCE OF CORPORATE CULTURE ON EFFECTIVENESS OF PERSONNEL MANAGEMENT IN AN EDUCATIONAL INSTITUTION

Annotation

Traditionally, the field of education in Kazakhstan, first of all, defines a number of specific requirements for the formation and development of corporate culture, depending on the specifics of the activities of the educational institution. However, the experience of developed countries shows that traditional management methods based on the specific functional specialization of employees of educational institutions and structural divisions, the isolation of individual organizational structures, linearity and hierarchy of processes are ineffective in a flexible and dynamically developing world.

Most methods for studying corporate culture, which have become widespread in modern scientific practice, are based on the concepts of various authors, but recently the concept of AGILE, proposed by the American scientist T. Parson, has become popular. The results of the study showed that, despite a fairly thorough study of methodological issues in the study of corporate culture in the works of Russian and foreign authors, a unified methodology based on the AGILE approach has not been developed.

In the article, the corporate culture of the gymnasium and boarding lyceum was assessed using the methodology for assessing the corporate culture of an educational institution, based on the AGILE management principles. At the same time, characteristic aspects of corporate culture are identified, the level of its compliance with these principles is determined, as well as the level of development of emotional intelligence of employees and its impact on the development of the corporate culture of an educational institution.

During the study, the following research methods were used: content analysis of scientific publications, comparative analysis, evaluation methods, statistical methods of analysis: analysis of average values, variation indicators, correlation analysis, social survey, analysis of the data obtained.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).13
 ЭОЖ 337.22(075)
 FTAMP 06.75.73

О.М. Несіпбай*, PhD докторанты¹

М.А. Серикова, PhD, доцент¹

А.Х. Амиргалиева, э.ғ.к., қауымд. профессор²

Н.Н. Башкирова, э.ғ.к., доцент³

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
 ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан¹
 «Тұран» университеті, Алматы қ., Қазақстан²
 М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік
 университеті, Мәскеу қ., Ресей Федерациясы³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: djolzhik@mail.ru

КОРЕЙ РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ САЛЫҚТЫҚ ӘКІМШІЛЕНДІРУДІ ЦИФРЛАНДЫРУ ТӘЖІРИБЕСІН ЗЕРТТЕУ

Тақырыпты таңдау салық саласындағы бақылау шараларының тиімділігін арттыру жолдарын іздестіру қажеттілігімен байланысты. Мемлекеттік қаржылық бақылау шеңберінде салықтық әкімшілендіру және бақылау негізгі орындардың бірін алады, өйткені салықтар нарықтық экономиканың жұмыс істеуі үшін фискалдық және нормативтік тұрғыда үлкен мәнге ие. Салық жүйесін басқару саласындағы шаралардың тиімділігі экономикалық дамудың тұрақтылығына және мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігіне тікелей әсер етеді. Экономиканың цифрлық трансформациясы дәуірінде транзакциялар мен процестерді виртуализациялау салық базасының эрозияға ұшырау қаупіне әкеледі, екінші жағынан, басқару және басқару жүйелерін цифрландыру салық жұмысының сапасын арттыруға жаңа мүмкіндіктер береді. салық төлеушілердің негізсіз салық жеңілдіктерін алуына жол бермей, әкімшіліктер. Мақалада салықтық әкімшілендіруді цифрландыру тетіктерінің салықтық менеджмент процестерінің тиімділігіне әсері талдауы берілген. Зерттеуде автоматтандырылған жүйелерді пайдалану бизнес-процестердің және әкімшілік рәсімдердің ең аз шығынмен жоғары тиімділігін көрсеткен Корея Республикасының салықтық әкімшілендіруге цифрландыруды енгізу тәжірибесіне назар аударылады.

Зерттеудің әдіснамалық негізі жеке-ғылыми әдістер, жүйелі және аспаптық көзқарас, тарихи әдіс және салыстырмалы талдау болды. Бұл әдістерді қолдану үздік шетелдік тәжірибелер көрсеткен құралдар мен әдістерге қатысты қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Салық әкімшілендіруді цифрландыру тәсілдерін сыни талдау Қазақстан Республикасында салық салуды басқару жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік берді.

Кілт сөздер: салық және кедендік әкімшілендіру, ЭБДҮ елдері, салық және кеден органдары, әкімшілік шығындар, салық, Салық кодексі, салық органдары, салық төлеушілер, салықтық қатынастар, әкімшілік

Ключевые слова: налоговое и таможенное администрирование, страны ОЭСР, налоги и таможня, административные расходы, налог, Налоговый кодекс, налоговые органы, налогоплательщики, налоговые отношения, администрирование.

Keywords: tax and customs administration, OECD countries, taxes and customs, administrative costs, tax, Tax Code, tax authorities, taxpayers, tax relations, administration.

JEL classification: O11, R11

Кіріспе. Кореяның аса көрнекті экономикалық жетістігінің көптеген факторларының бірі оның салықтық әкімшілендіруін цифрландыру болып табылады. Цифрландыру салық төлеушілердің салық қызметін жақсартуға деген қажеттілігін қанағаттандыру, салықты тиімді басқару қажеттілігін қанағаттандыру, ақпараттық технологиялардың жетілген ортасын пайдалану, сондай-ақ мемлекеттік органдар арасында ақпарат алмасу жолымен құрылған синергияны капиталдандыру үшін бастамашы болды. Цифрландыру корей қоғамына да пайдасын тигізді. Цифрландыру салық төлеушілерге салық төлеушілермен бетпе-бет кездесулер өткізбей салық төлеуге мүмкіндік беретіндіктен, бұл «қол сұғылмайтын» процесс соңғы уақытта одан да маңызды бола бастады. Корея Үкіметі цифрландыруға қол жеткізу үшін қабылдап жатқан бастамалар, соның ішінде Салықтық ақпараттық жүйе; Несие карталары бойынша жұмсалған сомаға кірістер шегерімі және т.б.; Үй салығы қызметі; электрондық шот-фактура алу жүйесі, Жеңілдетілген жыл бойынша салықтық есеп айырысу жүйесі; e-Invoicing System; алдын ала нысананы толтыру қызметі; және Neo Tax Integrated System (NTIS) – хронологиялық ретпен қайта қаралады. Бұдан кейін тарауда ашықтықты арттыру, операциялық шығындарды

қысқарту және салық төлеушілер үшін қолайлылықты арттыру есебінен салық түсімдерін ұлғайту бөлігіндегі елдің жетістіктері зерттелетін болады.

Корей Республикасы Network Readiness Index-і бойынша 131 мемлекет арасында 9-шы орынға ие болды. Осы индекс бірнеше көрсеткіштерді қамтиды. Оның ішінде Корей Республикасы мемлекеттік қызмет көрсеткішінде 1 орынға ие болды [1].

Қазіргі заманғы салық жүйесіндегі сенімді және тиімді салықтық әкімшілендіру тиімді салық саясаты және заңнамасын қажет еткізеді. Саясат құрылымдары салықтық әкімшілендірудің барлық аспектілерін қамтуы және салық төлеушілер және басқа да салық төлеушілердің істеріне қатысты ақпаратты жинау, өңдеу, талдау және оларға жауап берудің маңызды процестерін қамтуы қажет. 21 ғасыр қазіргі өркениеттің бет-бейнесін бірте-бірте өзгертіп, қоғам өмірінің барлық аспектілерін өзгертуге елеулі әсер ететін экономикалық және әлеуметтік қатынастардың құрылымын айқындайтын технологиялық дамудың қарқындылығымен сипатталады. Сонымен қатар, қазіргі әлемнің ажырамас бөлігі ретінде әлеуметтік-экономикалық процестерді цифрландыру жаһандану үдерістері мен елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру міндеттерімен ғана емес, сонымен қатар жаһандық пандемия салдарымен де байланысты. Әлемдік қауымдастықтың цифрлық экономикаға көшуінің қосымша триггерлері сондай-ақ: қаржылық және нақты инновациялардың қарқынды дамуы, цифрлық саясатты жүзеге асыруда қосалқы функцияны орындайтын цифрлық технологиялар мен өндіріс құралдарын әзірлеу және енгізу. мемлекет. Барлық елдердегі салық әкімшілігінің алдында тұрған ең үлкен міндеттер цифрлық экономиканың үздіксіз дамуымен байланысты болып табылады. Қоғамдар өнеркәсіптік яки цифрлық революциядан көшумен үшінші шарттарға келу үшін күресіп жатқанымен, кіріс органдары салық базаларының тұрақтылығы мен салықтарды тиімді басқару мен жинаудың салдарымен күресіп отырады. Қазақстан осы мәселеде көптеген елдердің тәжірибесін зерттеу қажет. Соның ішінде әлемнің дамуы жоғары мемлекеттердің бірі Кореяның салықтық әкімшілендіруді цифрландырудағы тәжірибесін зерттеу маңызды болып табылады. Бұл бағыттағы зерттеулердің өзектілігі салық органдарының бақылау қызметінің тиімділігінің жоғарылауымен тұтастай алғанда салық жүйесінің жұмыс істеуінің табысты болуымен түсіндіріледі. Корея Республикасының тәжірибесін зерттеу цифрландыру салық салудың жасырын көздерін ашу арқылы салық базасын кеңейткенін көрсетті.

Мақала мақсаты: Салық әкімшілендіру жүйесінің моделін құрастыру және Корей Республикасындағы салықтық әкімшілендіруді цифрландыру тәжірибесін зерттеу болып табылады.

Әдебиеттік шолу. Салық әкімшіліктері табысқа жету үшін өз экожүйесіне сүйенеді. Бұл экожүйе субъектілердің, технологиялардың, институттардың өзара тәуелді желісі болып табылады. Стейнмонның айтуы бойынша мыңдаған жылдар бойы салықтық әкімшілендірудің нысаны мен тәжірибесі дамығанымен, бір нәрсе тұрақты болып қала береді, табысты салық әкімшіліктері табыс табу үшін өз экожүйесін анықтап, түсініп, пайдалана алады. Соңғы уақытта салық әкімшіліктері сандық сипатқа ие болды, жасанды интеллект, заттар интернеті, Cloud computing, Blockchain технологиясы және т.б. түрлі салық қызметіне қолданыла бастады [2].

ЭБДҰ деректері бойынша (2021 жыл) сауалнамаға қатысқан елу тоғыз салық әкімшілігінің 80%-ы деректерді талдау құралдарын пайдаланады, 75%-ында машиналық оқыту мүмкіндігі бар, ал 50%-ында сандық көмекші құралдар, әсіресе «Чатботтар» бар. Бұл шығыстарға да сәйкес, АКТ инфрақұрылымы күрделі шығындардың 50%-ын құрайды. Дегенмен, Маликтың ойы бойынша АКТ-ны дамыту тиімділіктің, тиімділіктің және салық төлеушілердің қанағаттануының алдын ала анықталған нәтижелеріне қол жеткізеді деген болжам жасауға ешқандай дәлел жоқ. Омар, Weerakkody және Daowd шолуына сәйкес, дамыған елдердегі АКТ жобаларының көпшілігі осындай жобаларға қомақты қаржы инвестициясы салынғанына қарамастан, өз міндеттерін орындай алмады. Осындай жағдай дамушы елдерде де орын алады.

Салық төлеуші нақты төлеген салықтарды оның экономикалық көрсеткіштерін және ұқсас салық төлеушілерден түсетін түсімдерді ескере отырып, салық төлеушіден түсетін түсімдердің күтілетін сомаларымен салыстыруға болады. Біздің ойымызша, бұл кезеңде болашақта модельдер мен алгоритмдердің рөлі артуы мүмкін, ал адамдар тек ерекше күрделі және даулы жағдайларға араласады.

Салық әкімшілігіне цифрлық тәсілді дамыту жағдайында дауларды шешуде қолданылатын құқық нормалары көбінесе субъективті сипатта болатынын ескере отырып, осы кезеңде алгоритмдерді енгізу өте қиын болады.

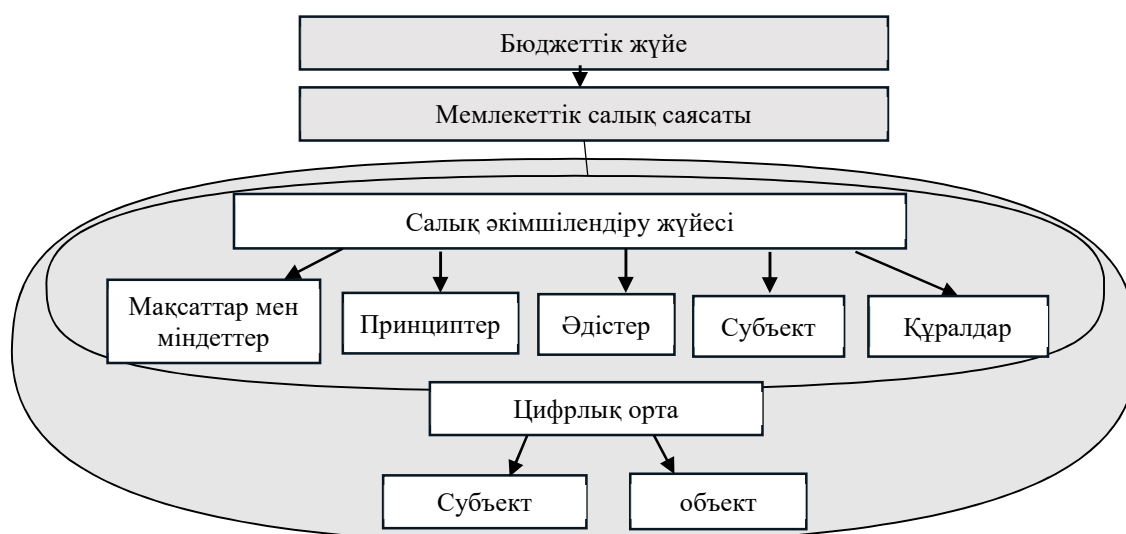
Соңғы цифрлық реформалардың цифрлық қызмет көрсетудің артында тұрған халықтан, процестерден, институттардан тұратын оның кеңінен экожүйесіне қалай әсер еткенін түсіну қажет. Бұл

әсіресе Даданың (2006) және Нкохкво мен Исламның (2013) әдебиетке шолулары ретінде АКТ қолданылатын кең экожүйені қолдану көптеген электрондық қызметтерді жайлаған сәтсіздіктердің немесе шығындардың асыра сілтеуінің себептерін түсіну үшін өте маңызды деп пайымдайды [3].

Қазақстандық ғалым Евгений Викторович Пороховтың айтуынша, салық жүйесі электронды үкімет жүйесіне толық кіріктірілмеген. Электронды үкімет жүйесінде және оның төлем шлюзінде жеке тұлғалар тек белгілі бір төлемдерді (мүлік салығы, көлік құралдары салығы және жер салығы) төлей алады. Жеке салық төлеушінің бастамасы бойынша оның көрсетілген салық түрлері бойынша ағымдағы салықтық міндеттемелері туралы анықтамалық ақпарат әлі күнге дейін электронды форматта қолжетімді емес.

XXI ғасыр қазіргі өркениеттің бет-бейнесін бірте-бірте өзгерте отырып, қоғамның барлық жақтарының трансформациясына елеулі әсер ететін экономикалық және әлеуметтік қатынастардың құрылымын айқындайтын технологиялық дамудың қарқындылығымен сипатталады. Сонымен қатар, қазіргі әлемнің ажырамас құрамдас бөлігі ретінде әлеуметтік-экономикалық процестерді цифрландыру жаһандану процестерімен және елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру міндеттерімен ғана емес, сонымен қатар жаһандық пандемия салдарымен де айқындалады. Әлемдік қауымдастықтың цифрлық экономикаға көшуінің қосымша триггерлері сондай-ақ: қаржылық және нақты инновациялардың қарқынды дамуы, мемлекеттің цифрлық саясатын жүзеге асыруда қосалқы функцияны орындайтын цифрлық технологиялар мен өндіріс құралдарын әзірлеу және енгізу болып табылады.

Негізгі бөлім. Шет елдердің салықтық басқару жүйесі бірдей емес, өйткені ол мемлекеттің дамуына, бюджет пен салық жүйесінің құрылысына, мемлекеттік басқаруға байланысты. Талдау нәтижелерін қорытындылай келе, цифрлық ортада жұмыс істейтін заманауи ұлттық салықтық әкімшілендіру жүйесі ұлттық мақсаттар мен мемлекеттік даму басымдықтарына қол жеткізу үшін берік қаржылық негіз қалыптастырады деп қорытынды жасауға болады. Салық әкімшілендіруде қолданылатын цифрлық технологиялар жосықсыз салық төлеушілерді бақылауда салық органдарының функционалдығын кеңейтіп, салық міндеттемелерін орындаушыларға оларды жүзеге асырудың қолжетімді әдісін ұсынады. Нәтижесінде салықтық әкімшілендіру жүйесінің заманауи үлгісін қалыптастыруға болады (1-суретті қараңыз). Салық қатынастарының субъектілері – салық органдары мен салық төлеушілер арасындағы өзара іс-қимыл үшін цифрлық ортаны дамыту цифрлық салық инфрақұрылымын жетілдіруге ғана емес, сонымен қатар салық міндеттемелерін орындайтын тұлғалардың техникалық мүмкіндіктерін арттыруға және салықтық сауаттылығын арттыруға да ынталандырады. Бұл шарттарды масштабтау салық төлеушілердің белсенді салық тәртібі мен тиімді салықтық әкімшілендіруге ықпал етеді. Салықтық әкімшілендірудің әдістері мен құралдары бюджет жүйесінің мақсаттары мен міндеттеріне тікелей бағытталған салық заңнамасындағы өзгерістерді көрсетеді.

1-сурет. Салық әкімшілендіру жүйесінің моделі*

* Авторлармен құрастырылған

Корея Республикасы салық әкімшілендіруін цифрландыруын маңыздылығын түсіну үшін біз статистикалық мәліметтерді қарайық. ЭЫДҰ-ның кіріс статистикасы бойынша жылдық есебі

Кореядағы салық кірісінің ЖІӨ-ге қатынасы 2020 жылғы 27,7%-дан 2021 жылы 29,9%-ға дейін 2,1 пайыздық тармаққа өскенін көрсетті. 2020 және 2021 жылдар аралығында ЭЫДҰ орташа көрсеткіші 33,6%-дан 341%-ға өсті. Кореядағы салық кірісінің ЖІӨ-ге қатынасы 2000 жылғы 20,9%-дан 2021 жылы 29,9%-ға дейін өсті. Дәл осы кезеңде ЭЫДҰ-ның 2021 жылғы орташа көрсеткіші 2000 жылғы көрсеткіштен жоғары болды (32,9%-бен салыстырғанда 34,1%).

1-кесте

Корея Республикасындағы салық түсімдері*

Салық құрылымы	Ұлттық валютадағы салық түсімдері			Корея Республикасындағы салық құрылымы			ЭЫДҰ-дағы орны		
	Воны, млн.			%					
	2019	2020	Өзгеріс	2019	2020	Өзгеріс	2019	2020	Өзгеріс
Табысқа, кіріске және капитал өсіміне салынатын салықтар	174040000	166564000	-7476000	33	31	-2	17	21	-4
оның ішінде									
Табыс салығы	91714000	10126000	+9572000	18	19	+1	27	26	+1
Корпоративтік табыс салығы	82326000	65278000	-17048000	16	12	-4	5	8	-3
Әлеуметтік сақтандыру қорына аударымдар	140071000	150854 000	+10783000	27	28	+1	23	23	-
Жалақыдан алынатын салық	1597000	1607000	+10 000	-	-	-	16	16	-
Мүлік салығы	59732000	76512000	+16780000	11	14	+3	4	1	+ 3
Тауарлар мен қызметтерге салынатын салықтар	135276000	131 353000	-3923000	26	24		32	32	-
оның ішінде ҚҚС	82174000	81 452 000	-722000	16	15	-1	30	30	-
Басқа салықтардан түсім	13269000	11 560 000	-1709000	3	2	-1	3	3	-
Барлығы	523985000	538 450 000	+14465000	100	100	-	-	-	-

* [4] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Салықтық интеграцияланған жүйені енгізу Кореяда салықтық әкімшілендіруді цифрландырудың басталғанын атап өтті. Салықтық интеграцияланған жүйе қолмен басқарудан автоматтандырылған басқаруға көшті және барлық аудандық салық органдарын алғаш рет бірыңғай желіге біріктіріп, салықтық әкімшілендіруді функциялары бойынша жіктеп, интеграцияланған деректер базасының рөлін атқарды. 1993 жылы the Real Name Financial Transaction System (Іс жүзіндегі қаржылық операциялар жүйесі) енгізілгеннен кейін және қаржылық кірістерді (проценттер мен дивидендтерді) 1996 жылы Әлемдік табыс салығы жүйесіне енгізгеннен кейін Ұлттық салық қызметі салық төлеушілердің қаржылық кірістері туралы деректердің орасан зор көлемімен айналысуға тура келді. Бұған жауап ретінде үкімет Салықтық интеграцияланған жүйені құруға 100 млрд корей вонын (\$84 млн) салды және Кореядағы бірнеше ірі корпорациялар, соның ішінде LG-EDS, Posdata, Dacom, және SsangYong Computer 1993 жылы желтоқсанда оны құру үшін консорциум құрды, бұл салық төлеушілер туралы ақпаратты және салық салуға байланысты түрлі құжаттарды басқаруды жеңілдетті [5]. Ең алдымен, барлық аудандық салық органдарының интеграциясы және ақпаратты жиынтық басқару салық көздерін талдауды жақсартты. Оның салық декларацияларын басқару функциясы салық декларацияларын беруге және салық құжаттарын айқас тексеруге тура келген салық төлеушілерді таңдауға көмектесті, бұл ретте инкассалық басқару функциясы хабарламалар, инкассация және активтерді тәркілеу үшін пайдаланылды. Салықтық интеграцияланған жүйе салық құжаттарын компьютерлендіру, анықтамаларды электрондық түрде беруді қамтамасыз ету және салық төлеушілерге автоматты хабарламалар жіберу арқылы қол еңбегінің тиімсіздігін төмендетті. Ол сондай-ақ объективті зерттеулер

мен талдаулар негізінде салық аудитінің міндеттерін автоматты түрде іріктеумен кездейсоқ тексеруді алмастыратын салық жүйесінің ашықтығын қамтамасыз етті.

2015 жылы Ұлттық салық қызметі өзінің салықтық әкімшілендіру жүйесінде Neo Tax Integrated System (NTIS) жүйесін енгізе отырып, қванттық серпіліс жасады. Neo Tax Integrated System (NTIS) дейін Кореяның салық әкімшілігі 1997 жылдан кейін ғана ішінара ғана өзгерген Интеграцияланған салық жүйесі арқылы ұзақ уақыт жұмыс істеді. Сонымен қатар, салықтық ортаның өзгеруін және салық заңдары мен нормаларын қайта қарауды көрсететін 30-дан астам жаңа жүйе әзірленді. Әрбір жүйе фрагменттерде жұмыс істеп, соның нәтижесінде деректерді күрделі және тиімсіз басқару және жоғары әкімшілік және сәйкестік шығындары пайда болды. Іргелі жүйелі реформа қажет. Өсіп келе жатқан талаптармен қатар Кореяның әкімшілік-технологиялық мүмкіндіктері үкіметке салықтық әкімшілендіруді одан әрі цифрландыруда нақты прогреске қол жеткізуге мүмкіндік берді.

Ұлттық салық қызметінің 20 жыл ішінде электрондық салық салу және жетілген ақпараттық технологиялар (IT) ортасына жинақтаған ноу-хау инновациялық жүйені дамытуға мүмкіндік берді. Осының негізінде ауқымды жоба іске қосылды, ол 22,3 мың бағдарламаны және 180 млрд. деректерді қайта ұйымдастыруды талап етті.

Neo Tax Integrated System салық салумен байланысты барлық жүйелерді бірыңғай жүйеге біріктіретін. Neo Tax Integrated System екі бөліктен тұрады: Next-Generation Hometax (NGH), салық төлеушілерге арналған онлайн-портал және Ұлттық салық қызметі ішкі жұмыс үшін салықтық әкімшілендіру порталы. Next-Generation Hometax салық төлеушілерге салықтық ақпарат алмасудан және салық төлеушілердің сұрау салуларын өңдеуден бастап салық декларациялары мен төлемдерін өңдеуге дейінгі кешенді қызметтер көрсетеді. Ол кем дегенде келесі тоғыз негізгі функцияны қамтиды: электрондық картотека және төлем; электрондық салықтық анықтамалар; қолма-қол ақшаның түсуі; e-sero (электрондық шот-фактура); Табыс салығын есепке алу [6] және балаларға салынатын салықты есепке алу [7]; жыл ішінде жеңілдетілген салық есептеулері; Ұлттық салық заңнамасының ақпараттық қызметі; Мемлекеттік корпорацияның ақпаратты ашу қызметі және Ұлттық салық қызметінің Call-орталығы 126 нөмірі бойынша, төмендегі 2-суретте көрсетілген.

2-сурет. Next-Generation Hometax негізгі ерекшеліктері*

* Авторлармен құрастырылған

Үй салығы қызметі (бұдан әрі – Home Tax Service) – салық төлеушілер үшін интернетке негізделген интеграцияланған салық қызметі платформасы.

Ол салық төлеушілер бастан өткерген қолайсыздықтарды жою мақсатында іске қосылды, мысалы, хабарламаларды пошта арқылы ала алмау және салық басқармаларына жиі бару қажеттігі.

Оның электрондық өтініш беру функциясы салық төлеушілер берген салық декларациялары негізінде Салықтық интеграцияланған жүйенің деректер базасына деректерді қолмен енгізу тапсырылған салық органдары қызметкерлерінің ауыртпалығын жеңілдетті. Ұлттық салық қызметі салық төлеушілерге салық салумен байланысты кешенді қызметтерге үйде немесе кеңседе қол жеткізуді ұсынады. Оның қызметтеріне салық декларацияларын электрондық түрде беру ғана емес, сонымен қатар бағалаудың электрондық хабарламалары, электрондық салық төлемдері, салыққа байланысты анықтамаларды электрондық беру, өткен өтініштер мен төлем жазбаларын онлайн-шолу, сондай-ақ салықтан босатуды автоматты түрде есептеу кіреді. 2008 жылға қарай абоненттер саны 9,8 млн.-ға жетті.

Ұлттық салық қызметінің өз қызметтерін кеңейтіп, бірнешеуін атау үшін My NTS (2010) және Nometaх смартфонға негізделген қызметін, Sontax (2012) енгізді. My NTS - салық төлеушілерге салық салумен байланысты барлық элементтерді бір бетте көруге мүмкіндік беретін жеке Ұлттық салық қызметінің akkaунты. Ол 2012 жылы мобильді салық қызметіне өсіп келе жатқан сұранысты қанағаттандыру үшін Sontax компаниясын іске қосты және ұялы телефондар арқылы қарапайым қызметтер көрсете бастады, оның ішінде сертификаттар беру, капитал өсіміне салынатын салық пен сыйлық салығын есептеу, салықты қайтару тарихын және салық терминологиясының жылтырын қарауға мүмкіндік бар [8].

Жыл қорытындысы бойынша салықты есептеудің оңайлатылған жүйесі (SYTS) - Ұлттық салық қызметіне салық шегерімдері туралы деректерді жинайтын және ұсынатын онлайн-қызмет, мысалы, несие карталары мен қолма-қол ақша түсімдері бойынша шығыстар, медициналық шығыстар, сондай-ақ жалақы алатындардың жыл қорытындысы бойынша салық декларациялары үшін талап етілетін білім беру шығыстары. Табыс салығы туралы заңға сәйкес жұмыс беруші (ұстап қалушы агент) қызметкер ұсынған құжаттарды пайдалана отырып, қызметкердің атынан жыл қорытындысы бойынша салықтық есеп айырысуды жүзеге асыруы тиіс. Жыл қорытындысы бойынша салықты есептеудің оңайлатылған жүйесі дейін бұл процесс уақытты, шығынды және қомақты болды. Қызметкерлер әр түрлі мекемелерге, соның ішінде ауруханаларға, мектептерге немесе қаржы мекемелеріне барып, салық шегерімдері үшін қажетті түбіртектерді жинау үшін, ал жұмыс берушілер барлық құжаттарды қарағаннан кейін жыл қорытындысы бойынша салық декларацияларын қолмен дайындады. Салық төлеушілерге салынатын сәйкестік жөніндегі жоғары шығыстардан басқа, Ұлттық салық қызметіне де жоғары әкімшілік шығындар жұмсалды, себебі салық қызметкерлері қызметкерлерден алынған деректерді тексеруге уақыт жұмсауға тура келді [9].

Жыл қорытындысы бойынша салықты есептеудің оңайлатылған жүйесі осы рәсімдердің барлығына жұмсалған уақытты және жұмсалған шығындарды айтарлықтай қысқартуға мүмкіндік берді. Ол веб-бетте «біржолғы» қызмет көрсетеді, онда салық төлеушілер немесе қызметкерлер шегерімнің әрбір тармағы бойынша жұмсалған соманы оңай көре алады. Мемлекеттік және жеке меншік мекемелер, оның ішінде банктер, сақтандыру компаниялары, несие карталары компаниялары, университеттер, ауруханалар Ұлттық салық қызметіне не тікелей, не делдалдық агенттіктер арқылы ақпарат береді, оларды қызметкерлер аударымдарды құжаттау үшін пайдалана алады. Пайдаланушылар тиісті құжаттарды жүктей немесе басып шығара алады немесе оларды электрондық түрде ұсына алады. Бұдан басқа, веб-бетте бар ақпаратқа сүйене отырып, салық төлеушілер төлеуге немесе қайтаруға жататын салықтардың сомасын оңай болжай алады [10].

Бастапқы қызмет барлық тиісті түбіртектерді қамтымағанымен (мысалы, қайырмалдықтар, тұрғын үйді жалға алу, көзілдірік және т.б.), қол жетімді қызметтердің көлемі біртіндеп кеңейе берді. 2018 жылы Жыл қорытындысы бойынша салықты есептеудің оңайлатылған жүйесі 13,5 млн-нан астам салық төлеуші пайдаланды, ал 16,5 млн асырауындағылар ҰСҚ-ға салық декларациясы туралы ақпаратқа қол жеткізуге мүмкіндік берді. 2006-2018 жылдар аралығында пайдаланушылардың жалпы саны 6 есеге өсті. Нәтижесінде, Жыл қорытындысы бойынша салықты есептеудің оңайлатылған жүйесі салық салуға байланысты операциялық шығындардың революциялық қысқаруына әкелді [11].

Pre-filled Service - салық төлеушілерге Nometaх қызметінің көрсететін қызметтердің бірі. Ұлттық салық қызметінің Nometaх дерекқорында сақталған ақпаратқа сүйене отырып, 2010 жылы салық төлеушілердің қайтарымдары бойынша кейбір элементтерді автоматты түрде қоныстандыра бастады. Pre-filled Service салық төлеушілердің салық декларацияларын дайындауға жұмсалған уақыт мөлшерін қысқарту және адам қателігін барынша азайту арқылы қолайлылықты арттырады. Содан кейін ол fully filled service бір қадам әрі қарай қадам жасады. Pre-filled Service немесе fully filled service бойынша толтырылған салық декларацияларына жеке тұлғалардың табыс салығы

бойынша декларациялар, қосылған құн салығы (ҚҚС) бойынша декларациялар, сондай-ақ капитал өсіміне салынатын салық декларациялары жатады. Жеке тұлғалардың табыс салығы бойынша Pre-filled Service мен fully filled құрылған сәттен бастап уақыт өте келе дамыды.

Next-Generation Hometax қызметіндегі (алдын ала толтырылған қызмет) Pre-filled service Ұлттық кірістер қызметінің дерекқорына негізделген салық декларациялары бойынша салық төлеушінің ақпаратын автоматты түрде толтырып отыр. Салық декларацияларын дәстүрлі қолмен тапсырумен салыстырғанда, Алдын ала толтырылған қызмет салық төлеушілердің салық декларацияларын дайындауға кететін уақытын қысқарту және адам қателігін азайту арқылы салық төлеушілерге ыңғайлылықты жақсартады. Ұлттық кірістер қызметі сонымен қатар (толық толтыру қызметі) fully filled service ретінде белгілі қызметті ұсынады. Алдын ала толтырылған қызмет сияқты, толық қызмет салық төлеушілерге салық декларацияларын оңай тапсыруға көмектеседі, бірақ алдын ала толтырылғандарға қарағанда толық толтырылған элементтер аз болып табылады. Алдын ала толтырылған қызмет немесе толық толтырылған қызмет көрсету бойынша салық декларациялары табыс салығы бойынша декларацияны, ҚҚС декларациясын және құн өсіміне салық декларациясын қамтып отыр [12]. The pre-filled service яки fully filled service қолжетімді ету үшін дерекқор қоймасы салық органдары салық әкімшілігінің порталы арқылы өңдеген және салық төлеушілер сыртқы портал арқылы ұсынған ауқымды салық деректерін сақтауы қажет. Деректер базасының репозиторийі бойынша салық декларацияларын жинақталған ақпарат негізінде алдын ала немесе толық толтыруға болады.

Кредиттік карталарға жұмсалған сомадан және т.б. табыстар шегеріміне (бұдан әрі - шегерім схемасы деп аталады) кредиттік карталар мен олардың баламаларына жұмсалған сомаға кірістерді шегеруге жол берілетін болады. Шегерім схемасы несиелік және дебеттік карталарды пайдалануды ынталандыру мақсатында қабылданды [13]. Оның мақсаты қолма-қол ақша операцияларын қысқарту, осылайша қаржылық операцияларды анықтау және өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың табыстарын ерекше әшкерелеу арқылы салық жүйесіне ашықтық пен меншікті капиталды тарту болды. Төлемнің құқықты әдістері, шегерім ставкасы, шегерім сомасы, сондай-ақ басқа да деректемелер уақыт өте келе тұтынудың әртүрлі заңдылықтары мен саясат мақсаттарына бейімделу мақсатында өзгерді [14].

Цифрландыру бастамасы іске қосылғаннан бері жалпы ашықтық жақсарды, бұл корпоративтік және жеке салық төлеушілердің транзакциялары туралы ақпаратты сенімді электрондық дәлелдермен қадағалауға және өзара тексеруге мүмкіндік беріп отыр. Атап көрсеткенде, табыс шегерімі Корея экономикасын қолма-қол ақшасыз етуге көмектесті, ал электрондық шот-фактура жүйесі бизнес пен тұтынушылар арасындағы транзакцияларды ашық етті. Демек, екі салық схемасы өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін салық түсімдерін айтарлықтай арттырды. Табыс шегерімі мен электрондық шот-фактура жүйесін қабылдаудың ең үлкен пайдасы – транзакциялардың ашықтығын арттыру арқылы салық түсімдерін арттыру. 2000 жылдан 2016 жылға дейін табыс салығы 18 триллион вонға (шамамен 15 миллиард доллар) және ҚҚС 14 триллион вонға (шамамен 11,7 миллиард доллар) өсті.

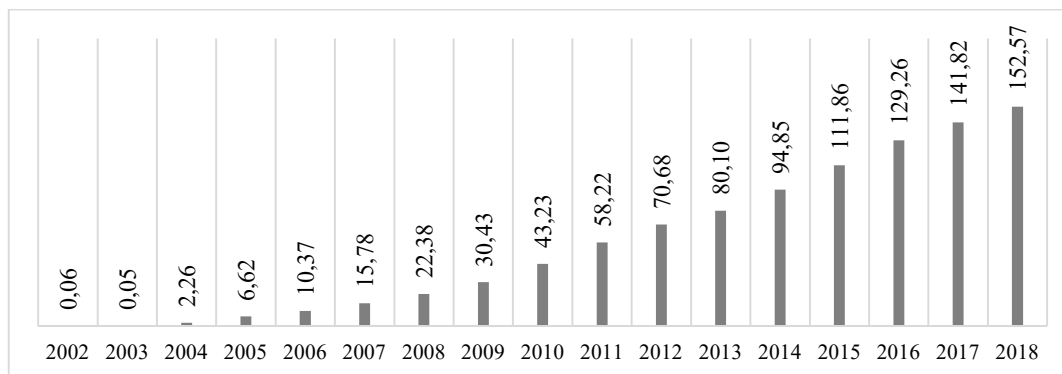
3-сурет. Несие карталарымен төленген сома*

* Авторлармен құрастырылған

Дегенмен, жалпы өсім 32 триллион вон (шамамен 26,7 миллиард доллар) тек осы екі салық схемасынан келді деген қорытынды қате, себебі үкімет өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін салық

базасын кеңейту үшін басқа да салықтық шараларды енгізді. Ким (2018) салық түсімінің өсу пайызын номиналды ЖІӨ-нің пайыздық өсіміне бөлу негізінде есептелетін салық түсімдерінің жалпы ішкі өнімге (ЖІӨ) икемділігін ұсынды. Біріншіден жоғары икемділік жиналған салықтардың экономикалық өсудің номиналды қарқынынан жоғары екенін білдіреді [13].

4-сурет. Дебеттік картаны пайдалану*

* Авторлармен құрастырылған

Қорытынды. Бұл мақалада Корея үкіметі электрондық салық реформасы барысында қабылдаған бастамаларға шолу, оның ішінде TIS; несие карталары бойынша жұмсалған сомаға табыс шегерімі, т.б.; HometaxSystem; Қолма-қол ақша алу жүйесі; Simplified Year-end Tax Settlement System; pre-filled service; электрондық шот-фактуралар жүйесі; және Neo Tax Integrated System. Салықтық интеграцияланған жүйесі Корея Республикасында электрондық салықтық әкімшілендіруді дамытудың берік негізін қалады; табыстан ұстап қалу қолма-қол ақшасыз төлемдерді көтермелеу арқылы бейресми секторды қысқартуға көмектесті; Қолма-қол ақша алу жүйесі қолма-қол ақшаны пайдаланған кезде де бизнес пен клиент арасында ашық операциялар жасады; HometaxSystem салық төлеушілерге өз салықтарын үйде немесе кеңседе төлеуге мүмкіндік беру арқылы парадигманың ауысуына ықпал етті; Алдын ала толтырылған Қызмет салық декларацияларын дайындау кезінде адамның қателіктерін барынша азайтты; ал электрондық шот-фактуралар жүйесі қағазсыз ҚҚС есептеулерін жеңілдетіп, бизнес-клиентке жасалатын операцияларды барынша ашық етуге көмектесті. Сайып келгенде, Салықтық интеграцияланған жүйесінің жаңғыртылған нұсқасы болып табылатын Neo Tax Integrated System салық төлеушілердің қолайлылығы мен салық жүйесінің ашықтығын едәуір арттырып қана қоймай, салауатты салық мәдениетін қалыптастыруға да көмектесті. Цифрландыру салық салудың жасырын көздерін ашу арқылы салық базасын кеңейтті. Оның үстіне, Корея Республикасының салықтық әкімшілікті цифрландыру жөніндегі барлық бастамалары нормативтік құқықтық актілерді сақтауды да, әкімшілік шығындарды да едәуір төмендетті. 2011 жылдан бастап 2016 жылға дейін заңды ұстану шығындары 1,23 трлн вонға (шамамен 1,03 млрд, АҚШ доллары) қысқарды. Кореялық бастамалар Азия мен Тынық мұхиты елдеріне берік электронды салық әкімшілігін құруға көмектесетін жалғыз шешім болмаса да, Кореяның электрондық салық әкімшілігі таңданарлық және назар аударуға тұрарлық жетістіктері бар. Зерттеу нәтижелері цифрлық экономиканың дамуы өндіріс, қаржылық қызметтер мен өнімдер саласына ғана емес, салықтық қатынастарға да әсер еткенін көрсетті. Кореялық салықтық әкімшілендіру жүйесі салық төлеушілер үшін көрінбейтін және ыңғайлы болып, нақты уақыт режимінде жұмыс істейтіні анықталды, бұл салық органдарының тиімділік көрсеткіштерін арттырады, күмәнді операциялардың тәуекелдерін азайтады, салық төлеушілер шеңберін кеңейтеді. Қазіргі уақытта салық органдарының функциялары тек бақылаумен шектелмейді. Салықтық міндеттемелерді орындау үшін қолайлы жағдай жасалды, бұл салық жинауды арттырады. Қортындылай келе, Қазақстан өзінің салықтық әкімшілендіруді цифрландыруында ақпараттық сұрауларды ұйымдастыру процедуралары бойынша Кореяның тәжірбиесін қолдануға мүмкін еді. Сонымен қатар, Жасанды интелект енгізу бойынша тәжірбиесін зерттеу маңызды. Және күрделі салықтық нысананы толтыру Pre-filled Service бойынша Кореяның тәжірбиесін зерттеу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Куклина Т.В. Налоговое администрирование в РФ: сущность, принципы и основные проблемы // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 329. – С. 179-181.
2. He Yuhan, Yi Yang. Digitalization of tax administration and corporate performance: Evidence from China // International Review of Financial Analysis. – 2023. – №90. – P. 179-181.
3. Pak D.N.B., Kirtiloğlu O.S., Kayalik M., Polat Z.A. The transformation from e-government to e-land administration in Türkiye: A SWOT-based assessment analysis // International Journal of Engineering and Geosciences. – 2023. – № 3(8). – P. 290-300.
4. Vasconcelos Nascimento L.D., Caetano da Silva P., Díaz D.J., Peres C.B. Application Models for a Fiscal Blockchain: The Brazilian Tax System // Journal of Technology Management and Innovation. – 2023. – № 3(18). – P. 19-30.
5. Juliobenedrick B., Davidson D., Condro I.P. The Relationships between Social Media Narcissism, Tax Knowledge, and Trust in Government on Tax Compliance // E3S Web of Conferences. – 2023. – № 426. – P. 9-160.
6. Cao G., Fang X., Chen Y. Regional Big Data Application Capability and Firm Green Technology Innovation // Sustainability. – 2023. – №15(8). – P. 12830-12848.
7. Serikova M.A., Sembieva L.M. Estimation and forecasting of tax revenues according to state tax audits // Journal of Entrepreneurship and Sustainable Development. – 2020. – №3(7). – P. 2419-2435.
8. Zhusipova E.E., Beisenova M., Kuralbaeva A.S., Utarov K., Satymbekova K.B. Directions for improving the economic mechanism of increasing the competitiveness of enterprises producing oil products in the Republic of Kazakhstan // Espacios. – 2019. – №3(40). – P. 163-170.
9. Hasseldin J., Hasseldin G., Hasseldin N. Behavioral responses of taxpayers and gaps in tax compliance measures: critique and new measures // Financial research. – 2014. – №35. – P. 275-296.
10. Igibaeva Z., Kazmukhametova A., Beisenova L., Nikiforova E. Modern trends of the internal state audit of Kazakhstan: experience of the USA and Great Britain // Management issues and prospects. – 2020. – №2(18). – P. 1-12.
11. Amanova G.D. Internal audit and control: the future of development // Current issues of economics. – 2013. – №148(10). – P. 245-250.
12. Zhumabekova G.Zh., Kazmukhametova A.A. Actual problems of audit in the Republic of Kazakhstan // Mathematical education. – 2016. – № 9(11). – P. 3197-3202.
13. Aliyev M.K., Akimova B.Z., Altynbekov M.A., Tusibaeva G.S., Yusupov U.B., Sagindykova G.M., Tokbergenov A.A. Some problems of state audit and ways to solve them // International Journal of Economic Research. – 2017. – № 9(14). – P. 47-53.
14. Bae S.-J., Bae S.-H., Suh H.-Y. A Study on the Effect of NTS Hometax Tax Service on Tax Compliance // Korean Tax and Accounting Association. – 2011. – P. 335-367.

REFERENCES

1. Kuklina T.V. Nalogovoe administrirovanie v RF: sushchnost', principy i osnovnye problemy [Tax administration in the Russian Federation: essence, principles and main problems] // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2009. – № 329. – S. 179-181 [in Russian].
2. He Yuhan, Yi Yang. Digitalization of tax administration and corporate performance: Evidence from China // International Review of Financial Analysis. – 2023. – №90. – P. 179-181.
3. Pak D.N.B., Kirtiloğlu O.S., Kayalik M., Polat Z.A. The transformation from e-government to e-land administration in Türkiye: A SWOT-based assessment analysis // International Journal of Engineering and Geosciences. – 2023. – № 3(8). – P. 290-300.
4. Vasconcelos Nascimento L.D., Caetano da Silva P., Díaz D.J., Peres C.B. Application Models for a Fiscal Blockchain: The Brazilian Tax System // Journal of Technology Management and Innovation. – 2023. – № 3(18). – P. 19-30.
5. Juliobenedrick B., Davidson D., Condro I.P. The Relationships between Social Media Narcissism, Tax Knowledge, and Trust in Government on Tax Compliance // E3S Web of Conferences. – 2023. – № 426. – P. 9-160.
6. Cao G., Fang X., Chen Y. Regional Big Data Application Capability and Firm Green Technology Innovation // Sustainability. – 2023. – №15(8). – P. 12830-12848.

7. Serikova M.A., Sembieva L.M. Estimation and forecasting of tax revenues according to state tax audits // Journal of Entrepreneurship and Sustainable Development. – 2020. – №3(7). – P. 2419-2435.
8. Zhusipova E.E., Beisenova M., Kuralbaeva A.S., Utarov K., Satymbekova K.B. Directions for improving the economic mechanism of increasing the competitiveness of enterprises producing oil products in the Republic of Kazakhstan // Espacios. – 2019. – №3(40). – P. 163-170.
9. Hasseldin J., Hasseldin G., Hasseldin N. Behavioral responses of taxpayers and gaps in tax compliance measures: critique and new measures // Financial research. – 2014. – №35. – P. 275-296.
10. Igibaeva Z., Kazmukhametova A., Beisenova L., Nikiforova E. Modern trends of the internal state audit of Kazakhstan: experience of the USA and Great Britain // Management issues and prospects. – 2020. – №2(18). – P. 1-12.
11. Amanova G.D. Internal audit and control: the future of development // Current issues of economics. – 2013. – №148(10). – P. 245-250.
12. Zhumabekova G.Zh., Kazmukhametova A.A. Actual problems of audit in the Republic of Kazakhstan // Mathematical education. – 2016. – № 9(11). – P. 3197-3202.
13. Aliyev M.K., Akimova B.Z., Altynbekov M.A., Tusibaeva G.S., Yusupov U.B., Sagindykova G.M., Tokbergenov A.A. Some problems of state audit and ways to solve them // International Journal of Economic Research. – 2017. – № 9(14). – P. 47-53.
14. Bae S.-J., Bae S.-H., Suh H.-Y. A Study on the Effect of NTS Hometax Tax Service on Tax Compliance // Korean Tax and Accounting Association. – 2011. – P. 335-367.

Несипбай О.М., Серикова М.А., Амиргалиева А.Х., Башкирова Н.Н.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРАКТИКИ ЦИФРОВИЗАЦИИ НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КОРЕЯ

Аннотация

Выбор темы обусловлен необходимостью поиска путей повышения эффективности контрольных мероприятий в сфере налогообложения. В рамках государственного финансового контроля налоговое администрирование и контроль занимают одну из ключевых позиций, так как налоги имеют большое значение в фискальном и регулирующем плане для функционирования рыночной экономики. Результативность мероприятий в сфере управления налоговой системой напрямую влияет на стабильность экономического развития и экономическую безопасность государства. В эпоху цифровой трансформации экономики виртуализация сделок и процессов приводит к опасности размывания налоговой базы, с другой стороны, цифровизация систем управления и администрирования предоставляет новые возможности для повышения качества работы налоговых администраций, пресекая возможности налогоплательщиков к извлечению необоснованной налоговой выгоды. В статье представлен анализ влияния механизмов цифровизации налогового администрирования на эффективность процессов управления налогообложением. В фокусе исследования опыт Республики Корея по внедрению цифровизации в налоговое администрирование, где использование автоматизированных систем продемонстрировало высокую эффективность бизнес-процессов и процедур администрирования с минимальными затратами.

Методологической основой исследования являлись частно - научные методы, системный и инструментальный подход, исторический метод и компаративный анализ. Использование указанных методов дало возможность сделать выводы относительно инструментов и методик, которые продемонстрированы лучшими зарубежными практиками. Критический анализ подходов к цифровизации налогового администрирования позволил выработать рекомендации по совершенствованию системы управления налогообложением в Республике Казахстан.

Nessipbay O., Serikova M., Amirgalieva A., Bashkirova N.

A STUDY OF PRACTICE OF DIGITIZATION OF TAX ADMINISTRATION IN THE REPUBLIC OF KOREA

Annotation

The choice of the topic is due to the need to find ways to improve the efficiency of control measures in the field of taxation. Within the framework of state financial control, tax administration and control occupy one of the key positions, since taxes are of great importance in fiscal and regulatory terms for the functioning of a market economy. The effectiveness of measures in the field of tax system management directly affects the stability of economic

development and the economic security of the state. In the era of digital transformation of the economy, the virtualization of transactions and processes leads to the danger of erosion of the tax base, on the other hand, the digitalization of management and administration systems provides new opportunities to improve the quality of work of tax administrations, preventing taxpayers from deriving unreasonable tax benefits. The article presents an analysis of the impact of tax administration digitalization mechanisms on the efficiency of tax management processes. The study focuses on the experience of the Republic of Korea in implementing digitalization in tax administration, where the use of automated systems has demonstrated the high efficiency of business processes and administration procedures at minimal cost.

The methodological basis of the study was private-scientific methods, a systematic and instrumental approach, a historical method and comparative analysis. The use of these methods made it possible to draw conclusions regarding the tools and techniques that are demonstrated by the best foreign practices. A critical analysis of approaches to the digitalization of tax administration has made it possible to develop recommendations for improving the taxation management system in the Republic of Kazakhstan.

А.А. Жакупова, ст. преподаватель¹

А.А. Исмагулова*, ст. преподаватель¹

Ә.С. Бақтымбет, к.э.н., доцент²

А. Серікқызы, PhD, ассоц. профессор³

Университет Нархоз, г. Алматы, Казахстан¹

Казахский Университет технологии и бизнеса,

г. Астана, Казахстан²

Almaty Management University,

г. Алматы, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: anara.ismagulova@narхоз.kz

ФИНАНСОВАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ КАК ОСНОВНОЙ ИНДИКАТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА КОМПАНИИ

Статья посвящена исследованию основного параметра оценки финансовых показателей в условиях рыночной экономики, которым является финансовая устойчивость. Выявлено, что, если компания платежеспособна и финансово устойчива, она будет иметь много преимуществ перед другими компаниями отрасли в получении кредитов, инвестировании капитала и выборе поставщиков.

Авторы утверждают, что в настоящее время в Казахстане наблюдается постоянное развитие и усовершенствование методов анализа и прогнозирования финансового состояния компаний.

При написании статьи использованы статистические методы такие как регрессионный анализ, метод описательной статистики. Результат работы авторы показали в построении двух регрессионных моделей, с помощью которого определили какой из регрессоров, является более значимым для результативного признака. Первая модель построена, где в качестве результативного показателя была использована прибыль компаний, а регрессорами явились грузооборот нефти и доходы от реализации продукции и оказания услуг. Авторы при построении второй модели ориентировались на применении факторов устойчивого развития (ESG).

Качество модели оценивалось с применением тестов таких как, тест

Уайта, с помощью которого определили гомоскедастичность, то есть проверили на постоянство дисперсий. В статье подтверждена значимость полученной модели через критерий Фишера. Рассчитав показатели, асимметрия и эксцесса, и применив тесты на нормальность распределения авторы определили имеет ли выборка Гауссовское распределение, что является не маловажным фактором для дальнейшего исследования собранных данных. Авторы статьи сделали вывод, что снижение доходности произошло и за счет роста прочих расходов.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, платежеспособность, прибыль, финансовые показатели, финансовый анализ, нормальность распределения, модель.

Кілт сөздер: қаржылық тұрақтылық, төлем қабілеттілік, пайда, қаржылық көрсеткіштер, қаржылық талдау, қалыпты таралу, модель.

Keywords: financial stability, solvency, profit, financial indicators, financial analysis, normal distribution, model.

JEL classification: G00

Введение. Управление финансовой устойчивостью является очень важным и актуальным вопросом как для отдельного предприятия, так и для страны в целом. Чем выше устойчивость предприятия, тем больше оно не зависит от неожиданных изменений на рынке и, соответственно, снижается риск банкротства. Финансовая устойчивость – это обеспечение гарантированной платежеспособности предприятия, а под платежеспособностью в международной практике понимается большое количество ликвидных активов. Превышение ликвидных активов над пассивами этого типа означает финансовую устойчивость. Финансовая устойчивость предприятий дополняется некоторыми показателями. Это рассчитывается на основе денежных потоков. Наличие финансовых ресурсов предприятия для реализации стратегических и текущих планов раскрывает одну из составляющих финансовой устойчивости. Финансовая стабильность на самом деле имеет множество определений. Во многих интерпретациях описывается, что финансовая устойчивость взаимосвязана с отсутствием общесистемных эпизодов. Устойчивые финансовые системы эффективно распределяют и оценивают ресурсы, риски и управление ими. Эксперты пытаются устранить колебания цен, влияющие на уровень денежной стабильности. Когда дисбалансы будут скорректированы,

финансовые системы будут находиться в стабильном диапазоне. Система поглощает затраты благодаря самокорректирующимся механизмам в стабильной среде. Поскольку многие транзакции осуществляются через финансовую систему, финансовая стабильность играет главную и ключевую роль в экономическом росте. Ценность стабильности выражается в ее отсутствии, особенно в периоды финансовой нестабильности.

Финансовая устойчивость - это финансовая система, т.е. состояние, при котором основные финансовые рынки и финансово-институциональная система устойчивы к экономическим потрясениям и способны выполнять свои основные функции посредничества финансовых средств, управления рисками и организации платежей. Финансовая устойчивость является одним из самых обсуждаемых вопросов в современной экономической литературе. Актуальность анализа финансовой устойчивости впервые была осознана в период международного финансового кризиса конца 1990-х гг., а также усилилась в период финансово-экономического кризиса 2007 г. Эти события сделали необходимым постоянное информирование профессионального общественного мнения актуальной. Исходя от соотношения зависимостей, обеспечивающих вертикальную и горизонтальную интерпретацию анализ должен охватывать всю систему финансовых посредников; иными словами, помимо банковской системы необходимо анализировать небанковские учреждения, осуществляющие финансовое посредничество в той или иной форме. К ним относятся брокерские фирмы, инвестиционные фонды, страховщики и другие (различные) фонды. При анализе устойчивости институциональной системы мы изучаем, насколько хорошо вся система может противостоять внешним и внутренним шокам. Конечно, стресс не всегда приводит к кризисам, но даже нестабильная финансовая среда может помешать развитию экономики. Различные теории определяют причины финансовой нестабильности, их актуальность может варьироваться в зависимости от периода и стран, включенных в сферу анализа. Среди проблемных факторов, влияющих на всю финансовую систему, в литературе выделяют быструю либерализацию финансового сектора, неадекватную экономическую политику, ненадежный денежный механизм, неэффективное распределение ресурсов, слабый контроль, недостаточное регулирование бухгалтерского учета и аудита, несовершенный рынок. Вышеперечисленные причины финансовых кризисов возникают не только в совокупности, но и по отдельности или в сочетании, поэтому анализ финансовой устойчивости представляет собой весьма сложную задачу. Упор на отдельные области искажает общую картину, поэтому при анализе финансовой устойчивости следует рассматривать вопросы в их сложности.

Управление финансовой устойчивостью является очень важным и актуальным вопросом как для отдельной компании, так и для государства в целом. В данном случае финансовая устойчивость страны в конечном счете напрямую связана с финансовой устойчивостью предприятия. Исследования финансовой устойчивости и анализа деятельности предприятия относятся к 60 годам XX века. Исследователи Э. Альтман и У. Бивер попытались оценить финансовое положение, в том числе сосредоточившись на финансовой устойчивости компании. По мнению Канке, и Кошева финансовая устойчивость компании – это фактическое состояние счетов компании, гарантирующее стабильность ее платежеспособности [2]. Экономическое положение может быть стабильным, нестабильным и кризисным. Если предприятие своевременно осуществляет платежи и финансирует свою деятельность на долгосрочной основе, это свидетельствует о хорошем финансовом положении.

Обзор литературы. Активные исследования, проводимые множеством исследователей из разных стран, сосредоточены на изучении влияния устойчивого развития (ESG) на финансовую стабильность компаний. В работе пакистанского ученого Шаббира изучалось влияние отдельных компонентов ESG на финансовые показатели компаний финансового и нефинансового секторов Пакистана. Автор продемонстрировал положительную линейную связь между компонентами ESG и финансовыми показателями (Shabbir, Okere, 2020). Исследования финансового сектора Китая, проведенные Лю и его коллегами, показали прямую линейную связь между показателями ROE, ROA и факторами ESG (Liu et al., 2021).

Зарубежные исследования подтверждают, что повышение уровня раскрытия информации о среде, социальной ответственности и управлении (ESG) коррелирует с увеличением прибыльности (ROE). Например, исследование деловой активности в США выявило связь между уровнем качества добровольного раскрытия экологической информации, стоимостью акционерного капитала и прогнозируемыми будущими денежными потоками (Plumlee et al., 2015).

Анализ исследований, проведенных российскими авторами, привел к следующим выводам. В результате проведенного исследования, анализирующего связь между показателями рентабельности и

уровнем раскрытия информации о среде, социальной ответственности и управления (ESG), выявлено существование положительной связи между этими показателями.

Таким образом, был сделан вывод, что общий уровень раскрытия информации о среде, социальной ответственности и управлении (ESG-отчетность) оказывает положительное воздействие на финансовую производительность российских компаний. Авторы сделали вывод, что компании, которые активно раскрывают информацию о своих практиках в области окружающей среды, социальной ответственности и управления, имеют больше шансов на достижение высокой рентабельности [3].

На основе анализа фундаментальных показателей модельных портфелей, которые были сформированы с помощью системы Bloomberg и включали в себя 20 компаний в период с 2013 по 2021 год, было обнаружено, что портфель, ориентированный на аспекты среды, социальной ответственности и управление инвестициями в области экологии, социальной политики и управления (ESG) обеспечило более высокую доходность по сравнению с портфелем, в котором эти факторы не учитывались (ESG-нейтральный портфель), во время пандемии COVID-19. Также было установлено, что компании с меньшей рыночной капитализацией преимущественно входили в категорию ESG-нейтральные компании. Эти компании активно инвестировали в свой рост и развитие, фокусируясь на аспектах, не связанных с ESG. По мнению авторов исследования, компании склонны менять направление своих инвестиций в сторону ESG-аспектов, когда достигают определенного размера и обеспечивают стабильный рост [4].

Следовательно, как и российские, так и казахстанские компании должны уделять большее внимание ESG-факторам и активно раскрывать информацию о своих практиках в этой области. Это поможет им не только улучшить свою финансовую производительность, но и укрепить свою позицию на рынке в долгосрочной перспективе.

Основная часть. Теоретическими аспектами исследования послужили труды и исследования экономистов и ученых в области теории и практики обеспечения финансовой устойчивости компании.

Исследование охватило 41 казахстанских публичных компаний за 2021 г. Для анализа регрессионной модели в качестве независимых регрессоров использовались коэффициенты ESG факторов. В качестве контрольных переменных применялись показатели: эффективность управления, ликвидность, рентабельность, структура капитала, цена на сырую нефть. Коэффициенты, связанные с независимыми и контрольными переменными, были оценены при помощи объединенной модели, примененной к панельным данным.

Основная гипотеза исследования: наблюдается положительная взаимосвязь между уровнем открытости информации по ESG и финансовой устойчивостью казахстанских компаний.

В процессе написания статьи использованы следующие аналитические (статистические) методы такие как: описательная статистика, многомерно-статистический анализ, анализ временных рядов – это набор статистических методов для определения и прогнозирования компонентов временного ряда. В этой статье представлена модель ARIMA с минимальным количеством параметров с соответствующим прогнозом. Предложена процедура оценивания параметров модели ARIMA и выбора модели с построением графика корелограммы. С помощью метода описательной статистики, нашли коэффициент вариаций. Коэффициент вариации используется в обработке для оценки однородности выборок, для сравнения распределения случайных параметров с разной размерностью, для исследования регрессионных зависимостей, характеризующихся изменением дисперсий выборки вследствие изменения экспериментальных факторов, и во многих других задачах. Одним из методов многомерно-статистического анализа нами был рассмотрен регрессионный анализ. Регрессионный анализ – это метод моделирования эмпирических данных и изучения их свойств. Также с помощью закона распределения проверили подчиняются ли анализируемые числовые переменные нормальному распределению. Нормальность распределения количественных характеристик проверялась с помощью критериев Колмогорова-Смирнова, Шапиро-Уилка, Крамера-Вона-Мизеса и Андерсона-Дарлинга. Процесс принятия решения о нормальности распределения включал в себя учет совпадения положительных результатов не менее чем по трем применяемым критериям определения гауссова распределения. Основная гипотеза заключается в предположений о наличии статистически значимых связей показателей характеризующии Q– грузооборот нефти и Sales – доходы от реализации продукции и оказания услуг между Prof– итоговой прибылью.

Результаты и обсуждение. Переход к рыночной экономике предполагает необходимость повышения эффективности производства, конкурентоспособности товаров и услуг на основе внедрения достижений научно-технического прогресса. В процессе построения первой

регрессионной модели были взяты производственные и финансовые показатели компаний. Связи с тем что данные компании не разглашаются в открытой печати мы переименовали название компании на АО «XXX». Вид отрасли, исследуемой компаний, добыча и переработка нефти. Спрос на услуги будет расти в долгосрочной перспективе так как рост объемов добычи и переработки нефти в Казахстане увеличивается.

Стабильный рост прибыли, финансовая устойчивость, а также устойчивость к изменениям в конъюнктуре мировых цен на сырье и т.д. являются прямыми доказательствами и основаниями для перспективного будущего компании [5].

За прошедший период основные усилия компании были направлены на интеграцию и развитие системы магистральных нефтепроводов Казахстана, создание необходимой договорной базы для обеспечения транспортировки нефти через транзитные зоны стран, а также повышение конкурентоспособности услуг.

Проведение корреляционно-регрессионного анализа, определит, на какие показатели компаниям следует обращать больше внимания, чтобы улучшить и расширить доходный поток.

Но прежде, чем была построена модель, все показатели были проверены на однородность совокупности и нормальность распределения. Однородность результативного показателя и предикторов проверили через описательную статистику непрерывных данных, а именно используя показатели мер изменчивости, показатель вариаций. Данный показатель и для результативного признака так и для регрессов показал значение меньше 33%. Нормальность распределения прошла проверку двумя способами. Использовались показатели мер отклонений форм распределения (асимметрия и эксцесс), к которым были построены гистограммы. Также выборка прошла все тесты на нормальность распределения. Анализируя полученные итоги, показатели не имели гауссовское распределение, но стремились к нормальному имея асимметрию ($As=0.73, 0.52, 0.28$). Прежде чем приступить к анализу данных, необходимо убедиться, что они имеют нормальное распределение. Это важно, поскольку многие статистические методы работают только в том, случае, что данные имеют нормальное распределение. Для этой проверки мы использовали статистические критерий, известные как тест Шапиро-Уилка, Колмогорова-Смирнова, Андерсона-Дарлинга. Суть применения сразу трех видов тестов в том, что критерий Колмогорова отверг нулевую гипотезу, в пользу конкурирующей (альтернативной), но два других приняло нулевую гипотезу. Исходя из этого все данные участвующие при построениях модели прошли нормальность распределения.

Для создания модели уравнения мы использовали пакет приложений Gretl для эконометрического моделирования.

Используя, приведенные статистические данные производственных и финансовых показателей проанализируем влияние некоторых факторов на итоговую прибыль.

Построим регрессионную модель, приняв следующие обозначения:

Prof– итоговая прибыль (млн. тенге), Q– грузооборот нефти (млн. тн. /км), Sales– доходы от реализации продукции и оказания услуг (млн тенге).

После аппроксимации данных получаем следующее уравнение множественной линейной регрессии:

$$y = -74455,927 + 1,931x_1 + 0,158x_2, \quad R^2 = 0,71$$

(-0,72)   (2,65)   (2,86)

Множественный коэффициент корреляции $R=0.84$ - показывает тесную связь результирующего признака с двумя факторными признаками одновременно.

Значение коэффициента детерминации отражает общую эффективность прогностической модели. Этот коэффициент показывает долю общей изменчивости, которая может быть объяснена с помощью линейной комбинации входных переменных. Например, если коэффициент детерминации равен 0,71, это означает, что 71% изменчивости зависимой переменной объясняется с помощью созданной регрессии.

Анализ качества построенной модели включает проверку ее адекватности и точности, а также оценку различных характеристик. Подтверждение гомоскедастичности, отсутствие гетероскедастичности осуществлялось путем тестирования равенства дисперсий. Для этой проверки использовался тест Уайта.

Критерий Фишера используется для оценки общего качества регрессионной модели. Данный критерий позволяет оценить статистическую значимость построенной модели и ее пригодность для

анализа и прогнозирования объекта исследования. Для этого выполняется сравнение полученного значения F расчетного и F табличного. Если F расчетное больше F табличного значения с уровнем значимости 0,05 (5%), нулевая гипотеза отвергается и модель признается адекватной.

Анализ регрессионной модели показал, что расчетный критерии Фишера $F_{набл.} = 5,67$ больше $F_{крит.}(0,05; 2; 6) = 5,14$. Так как $F_{набл.} > F_{крит.}$ ($5,67 \geq 5,14$) то, полученное уравнения регрессии статистически значимо и надежно.

Для оценки статистической значимости параметров модели используется t -критерий Стьюдента, который отражает статистическую значимость факторных характеристик, включенных в модель. Оценка значимости модели с помощью t -критерия Стьюдента осуществляется путем сравнения их значений с уровнем случайной ошибки. Для того, чтобы факторы имели значимость t -крит. (расчетный) должен быть больше, чем t -критерий (критический).

Анализ показал, что t -крит. (расчетный) = 5,65, больше, чем t -критерий (критический) = 2,0025.

Анализ полученных коэффициентов регрессии показывает, что при увеличении объема грузооборота нефти на 1 млн тон./км итоговая прибыль увеличится на 1,931 млн тенге; увеличение доходов от реализации продукции и оказания услуг на 1 млн тенге, влечет за собой увеличение итоговой прибыли на 0,158 млн тенге.

Одним из индикаторов, измеряющих степень влияния одной переменной на изменение другой, является коэффициент эластичности [6]. В данном контексте этот показатель иллюстрирует степень изменения итоговых показателей в зависимости от колебаний грузооборота нефти и выручки от реализации продукции и услуг. Значения средних коэффициентов эластичности в совокупности представлены ниже: $\bar{E}_{yx_1} = 2,10\%$, $\bar{E}_{yx_2} = 0,73\%$.

По первому показателю можно сказать, что при увеличении объема грузооборота нефти на 1% от своего среднего уровня итоговая прибыль увеличится на 2,10% при неизменном значении доходов от реализации продукции и оказания услуг. И второй показатель, при увеличении доходов от реализации продукции и оказания услуг на 1% от своего среднего уровня итоговая прибыль увеличится на 0,73% при неизменном объеме грузооборота нефти.

Результаты корреляционного анализа, проведенного в ходе исследования, продемонстрировали наличие положительной взаимосвязи между финансовой устойчивостью и коэффициентами уровня ESG (они выделены курсором). Вне зависимости от этого результаты корреляционного анализа предоставляют основание предполагать, что в целом раскрытие ESG-отчетности оказывает положительное воздействие на прибыльность компаний в Казахстане. Регрессионный анализ был проведен с целью более подробного выяснения причинно-следственных связей между исследуемыми показателями и уточнения собранных данных. Его результаты приведены в таблице 1, где представлены оценки коэффициентов.

Таблица 1

Результаты регрессионного анализа панельных данных*

Переменная	Финансовая устойчивость (FSS):
Структура капитала (CAPSTR):	0.902927
Эффективность управления (CI):	0.512508
Ликвидность (LIQUID):	-0.72072
Рентабельность (ROE):	0.991652
Цена на сырую нефть (OilPrice):	-0.40019
Безработица (Unempl)	0.902927
Эффективность государственного управления (GE)	0.78002
Энергоемкость (ENERINTENS):	0.9200
R2	0,853932
Adjusted R2	0.872247
F-statistic	58.9
Примечания. Intercept – свободный член в уравнении регрессии, R-squared – коэффициент детерминации, Adjusted R-squared – скорректированный коэффициент детерминации, F-statistic – тестовая статистика в критерии Фишера (F-тесте)	

* Составлена авторами

В модели наблюдается и обратная связь, который показывает коэффициент ликвидности и цена на сырую нефть. Все зависит от конкретных обстоятельств и стратегии управления финансами. Ликвидность и финансовая устойчивость – это два важных аспекта финансового управления, и они могут взаимодействовать разными способами.

Увеличение ликвидности может уменьшить финансовую устойчивость: если компания долгое время держит большое количество средств в некоторых неликвидных активах (например, запасы или недвижимость), это может уменьшить ее финансовую устойчивость, так как эти средства могли бы быть вложены в доходные активы или использованы для погашения долгов.

Поэтому важно найти баланс между ликвидностью и финансовой устойчивостью в зависимости от конкретных целей и потребностей компании. Важно проводить анализ и прогнозирование, чтобы принимать обоснованные решения о наилучшем способе управления финансами.

Связь между ценой на сырую нефть и финансовой устойчивостью зависит от различных факторов и контекста. Высокие цены на нефть могут, на первый взгляд, казаться положительными для стран или компаний, экспортирующих нефть, так как они могут получать больше дохода от продажи нефти. Однако есть несколько нюансов, которые могут повлиять на финансовую устойчивость.

Коэффициент детерминаций показывает, что использованные переменные на 86% описывают полученную модель. Критерий Фишера показал значимость регрессионной модели, так как расчетное значение 58.9 больше, чем табличный критерий.

Заключение. Целью исследования является прогнозирование оценки финансовой устойчивости предприятия с помощью регрессионного анализа для выявления основных финансовых показателей предприятия, их динамики и направления дальнейшего углубленного анализа. А сам прогноз должен показать, каких результатов можно добиться в будущем, если он будет продолжать двигаться с той же скоростью или ускорением.

Модели, полученные с помощью регрессионного анализа, позволяют прогнозировать развитие экономических процессов и явлений, изучать тенденции экономических показателей, т. е. служат научно обоснованным инструментом прогнозирования.

Исходя из полученного анализа наблюдается тенденция неустойчивого развития прибыльности компании. Если разобраться в причинах, возможно на величину чистой прибыли повлияли появившиеся обязательства по кредиту и сумма налога на прибыль. Также возможно снижение доходности произошло и за счет роста прочих расходов.

Увеличились расходы по оплате труда работников, это было связано с увеличением индексаций оплаты труда производственного персонала, внедрения Единой системы оплаты труда (ЕСОТ) в РД КМГ и АНС. Кроме того, произошло тенденция роста персонала в связи с созданием новых производственных объектов. Произошел рост расхода по налогам, в связи с увеличением НДС (Налог на добычу полезных ископаемых) в результате изменения курса валюты на рынке, социального налога в связи с ростом заработной платы сотрудникам. Но по мнению аналитиков основной причиной увеличения расходов все же явился рост экспортно- таможенной пошлины в связи с увеличением ставки на сырую нефть.

Кроме того, у компаний есть и капитальные затраты. Предприятие делает вложение средств в крупные инвестиционные проекты, которые не всегда сразу приносят прибыль.

Таким образом, результаты прогноза являются исходным материалом для постановки конкретных экономических целей и задач, выявления и принятия оптимальных управленческих решений, разработки перспективных экономических и финансовых стратегий.

Проведенное исследование показывает, что казахстанские компании все больше обращают внимание на раскрытие ESG-показателей. Это свидетельствует о том, что они придают большее значение социальным, экологическим и управленческим аспектам своей деятельности. Однако, несмотря на это положительное развитие, стоит отметить, что информация, связанная с экологическими аспектами бизнеса, остается наименее представленной в публичных отчетах.

Экологическая ответственность и устойчивое развитие становятся все более важными в современном мире. Потребители и инвесторы все чаще ориентируются на компании, которые активно заботятся о окружающей среде. Это требует от компаний не только соблюдения соответствующих стандартов, но и прозрачного раскрытия информации о своей экологической деятельности. По результатам исследования стало ясно, что многие казахстанские компании уже внедрили меры по сокращению выбросов вредных веществ и оптимизации использования

природных ресурсов. Однако, эта информация не всегда отражается в публичных отчетах, что затрудняет оценку и сравнение их экологической эффективности.

Для улучшения ситуации необходимо повысить осведомленность компаний о важности раскрытия экологической информации и стимулировать их к активному внедрению соответствующих практик. Также следует разработать единые стандарты и методологии для оценки экологической деятельности компаний, чтобы обеспечить более надежную и объективную информацию для заинтересованных сторон.

С учетом растущего интереса к ESG-показателям и экологической ответственности, казахстанским компаниям следует активно работать над улучшением своих практик и отчетности. Это не только поможет им привлечь больше инвестиций и клиентов, но и способствует более устойчивому развитию страны в целом.

Управление финансовой устойчивостью компании важно, особенно в условиях инновационной экономики. Можно комплексно оценить эффективность использования привлекаемых ресурсов для увеличения собственного капитала предприятия и определить резервы. Финансовая устойчивость является гарантией стабильного состояния предприятия в рыночных условиях [7].

Основная задача обеспечения финансовой стабильности заключается в том, что ограничения не превышают допустимые пределы. При финансовом планировании необходимо соблюдать требование предосторожности, обязательное при формировании резервов на случай возникновения непредвиденных обстоятельств, которые могут привести к дальнейшей потере финансовой устойчивости предприятия [8]. Укрепление финансового положения предприятия возможно только в случае, если расходы не превышают доходы. У компании появился дополнительный источник собственных средств, что обеспечит дальнейший устойчивый экономический рост и платежеспособность. Устойчивость финансового состояния компании может быть восстановлена при сокращении затрат и запасов, накопление собственного оборотного капитала за счет внешних, внутренних источников, усиления оборачиваемости капитала в текущих активах [9]. Вне зависимости от формы организационно-правовой формы любая компания наращивает оборот капитала с целью максимизации прибыли. В условиях конкуренции компаниям сложно сохранять финансовую стабильность. Для этого им необходимо постоянно улучшать свои показатели, увеличивая объемы выполняемых работ, активизируя усилия, расширяя спектр предоставляемых услуг, гибко устанавливая цены и изучая рынок.

ЛИТЕРАТУРА

1. Канке А.А., Кошечкина И.П. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Учебное пособие. – М: Форум-Инфра-М. – 2004. – 65 с.
2. Абрютин М.С., Грачев А.В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия: Учебно-практическое пособие. – М.: Дело и сервис. – 2008. – 125 с.
3. Батаева Б.С., Кокурина А.Д., Карпов Н.А. Влияние раскрытия ESG-показателей на финансовые результаты российских публичных компаний // Управленец. – Т. 12. – 2022. – №6. – С. 20-32.
4. Ефимова О.В., Волков М.А., Королёва Д.А. Анализ влияния принципов ESG на доходность активов: эмпирическое исследование [Электронный ресурс] // Финансы: теория и практика. – 2021. – № 25(4). – С. 82-97. – URL: <https://doi.org/10.26794/2587-5671-2021-25-4-82-97>.
5. Бухонова С.М. Комплексная методика анализа финансовой устойчивости предприятия / С.М. Бухонова, Ю.А. Дорошенко, О.Б. Бендерская // Экономический анализ: теория и практика. – 2014. – № 7 (22). – С. 7-12.
6. Быстров В.А. Методика проведения финансового анализа на предприятии // Республика Крым: перспективы развития нового региона России. – 2016. – № 3. – С. 24-32.
7. Большаков Н.С. Анализ финансового состояния и пути повышения прибыли // Нижегородский Государственный Технический Университет им. Р.Е. Алексеева. – 2018. – С. 617-623.
8. Валеева Д.И. Сущность и содержание управления финансовыми рисками как основа финансовой устойчивости фирмы // Вестник современных исследований. – 2018. – № 12.7 (27). – С. 62-64.
9. Ельфиновская М.М. Особенности классификации финансовой устойчивости организации // Научно-практический журнал Аллея Науки. – 2018. – №11(27). – С. 4-12.

REFERENCES

1. Kanke A.A., Koshevaja I.P. Analiz finansovo–hozjajstvennoj dejatel'nosti predpriyatija: Uchebnoe posobie [Analysis of the financial and economic activities of the enterprise: Training manual]. – M: Forum -Infra-M. – 2004. – 352 s. [in Russian].
2. Abrjutina M.S., Grachev A.V. Analiz finansovo-jekonomicheskoy dejatel'nosti predpriyatija: Uchebno-prakticheskoe posobie [Analysis of financial and economic activity of the enterprise: Training and practical manual]. – M.: Delo i servis. – 2008. – 125 s. [in Russian].
3. Bataeva B.S., Kokurina A.D., Karpov N.A. Vlijanie raskrytija ESG-pokazatelej na finansovye rezultaty rossijskih publicnyh kompanij [Influence of ESG-indicators disclosure on the financial results of the Russian public companies] // Upravlenec. – T. 12. – 2022. – № 6. – S. 20-32 [in Russian].
4. Efimova O.B., Volkov M.A., Koroljova D.A. Analiz vlijanija principov ESG na dohodnost' aktivov: jempiricheskoe issledovanie [Analysis of the influence of ESG principles on the return on assets: an empirical study] [Elektronny resurs] // Finansy: teorija i praktika. – 2021. – № 25(4). – S. 82-97. – URL: <https://doi.org/10.26794/2587-5671-2021-25-4-82-97> [in Russian].
5. Buhonova S.M. Kompleksnaja metodika analiza finansovoj ustojchivosti predpriyatija [Comprehensive methodology for analyzing the financial stability of an enterprise] / S.M. Buhonova, Ju.A. Doroshenko, O.B. Benderskaja // Jekonomicheskij analiz: teorija i praktika. – 2014. – № 7 (22). – S. 7-12 [in Russian].
6. Bystrov V.A. Metodika provedenija finansovogo analiza na predpriyatii [Methodology of financial analysis at the enterprise] // Respublika Krym: perspektivy razvitija novogo regiona Rossii. – 2016. – № 3. – S. 24-32 [in Russian].
7. Bol'shakov N.S. Analiz finansovogo sostojanija i puti povyshenija pribyli [Analysis of the financial condition and ways to increase the profit] // Nizhegorodskij Gosudarstvennyj Tehnicheskij Universitet im. R.E. Alekseeva. – 2018. – S. 617-623 [in Russian].
8. Valeeva D.I. Sushhnost' i sodержanie upravlenija finansovymi riskami kak osnova finansovoj ustojchivosti firmy [The essence and content of financial risk management as the basis of financial stability of the firm] // Vestnik so-vremennyh issledovanij. – 2018. – № 12.7 (27). – S. 62-64 [in Russian].
9. El'fimovskaja M.M. Osobennosti klassifikacii finansovoj ustojchivosti organizacii [Features of the classification of financial stability of the organization] // Nauchno-prakticheskij zhurnal Alleja Nauki. – 2018. – №11(27). – S. 4-12 [in Russian].

Жакупова А.А., Исмагулова А.А., Бақтымбет Ә.С., Серікқызы А.

**ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҚ КОМПАНИЯНЫҢ
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ПОТЕНЦИАЛЫНЫҢ НЕГІЗГІ КӨРСЕТКІШІ**

Андатпа

Мақала қаржылық тұрақтылық болып табылатын нарықтық экономика жағдайында қаржылық көрсеткіштерді бағалаудың негізгі параметрін зерттеуге арналған. Егер компания төлем қабілетті және қаржылық жағынан тұрақты болса, несие алу, инвестициялау және жеткізушілерді таңдауда саланың басқа компанияларына қарағанда көптеген артықшылықтарға ие болатыны анықталды.

Авторлар қазіргі уақытта Қазақстанда компаниялардың қаржылық жағдайын талдау және болжау әдістерін үнемі дамыту және жетілдіру байқалады деп мәлімдейді.

Мақаланы жазу кезінде регрессиялық талдау, сипаттамалық Статистика әдісі ретінде статистикалық әдістер қолданылады. Авторлар жұмыстың нәтижесін екі регрессиялық модельді құруда көрсетті, оның көмегімен регрессорлардың қайсысы тиімді белгі үшін анағұрлым маңызды екенін анықтады. Бірінші модель нәтижелі көрсеткіш ретінде компаниялардың пайдасы пайдаланылған жерде салынды, ал регрессорлар мұнай айналымы және өнімдерді сатудан және қызмет көрсетуден түскен кірістер болды. Екінші модельді құру кезінде авторлар тұрақты даму факторларын (ESG) қолдануға негізделген.

Модельдің сапасы сынақтарды қолдану арқылы бағаланды, мысалы, Уайт сынағы, оның көмегімен гомоскедастика анықталды, яғни дисперсиялардың тұрақтылығы тексерілді. Мақалада Фишер критерийі арқылы алынған модельдің маңыздылығы расталды. Көрсеткіштерді, асимметрияны және шектен шығуды есептей отырып және қалыпты шектеу сынақтарын қолдана отырып, авторлар үлгінің Гаусс үлестірімі бар-жоғын анықтады, бұл жиналған деректерді одан әрі зерттеу үшін маңызды фактор емес. Мақала авторлары қол жетімділіктің төмендеуі басқа шығындардың өсуіне байланысты болды деген қорытындыға келді.

Zhakupova A., Ismagulova A., Baktymbet A., Serikkyzy A.

**FINANCIAL STABILITY OF THE COMPANY
AS THE BASIC INDICATOR OF ECONOMIC POTENTIAL**

Annotation

The article is devoted to the study of the main parameter for assessing financial indicators in a market economy, which is financial stability. It was revealed that if a company is solvent and financially stable, it will have many advantages over other companies in the industry in obtaining loans, investing capital and choosing suppliers.

The authors claim that currently Kazakhstan is constantly developing and improving methods for analyzing and forecasting the financial condition of companies.

When writing the article, statistical methods such as regression analysis and descriptive statistics were used. The authors showed the result of the work in the construction of two regression models, with the help of which they determined which of the regressors is more significant for the effective feature. The first model was built, where the profit of companies was used as an effective indicator, and the regressors were the turnover of oil and income from sales of products and services. When constructing the second model, the authors focused on the application of sustainable development factors (ESG).

The quality of the model was evaluated using tests such as the White test, which was used to determine homoscedasticity, that is, to check for the constancy of variances. The article confirms the validity of the obtained model through the Fisher criterion. By calculating the indicators, asymmetry and kurtosis, and applying tests for the normality of distribution, the authors determined whether the sample has a Gaussian distribution, which is not an unimportant factor for further investigation of the collected data. The authors of the article concluded that the decrease in income also occurred due to an increase in other expenses.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).15
ӨЖ 330.12
FTAMP 06.35.51

Р.А. Мурабилдаева*, PhD докторанты
Л.А. Биендиева, э.ғ.к., профессор м.а.
С.К. Кондыбаева, PhD, аға оқытушы
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
Алматы қ., Қазақстан
* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: riza27@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІ: ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ МЕН ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде азық-түлік қауіпсіздігі маңызды орынды алатыны сөзсіз. Сол себепті де азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жағдайы бүгінгі таңда мемлекеттердің, халықаралық ұйымдардың басты назарға алып отырған мәселелерінің бірі болып отыр. Бұл мақалада қазіргі әлеуметтік, экономикалық, саяси, экологиялық сипаттағы жаһандық ауқымдағы өзгерістер жағдайында азық-түлік қауіпсіздігі мемлекеттің орнығуы мен егемендігінің маңызды факторы ретінде қарастырылған. Авторлар азық-түлік қауіпсіздігі тұжырымдамасының теориялық негіздеріне талдау жүргізіп шетелдік және отандық ғалымдардың осы тақырыпта келтірілген анықтамалары қарастырылып талдаған, сондай-ақ Қазақстан Республикасының қазіргі азық-түлік қауіпсіздігі жағдайына талдау жүргізілген. Азық-түлік санаттарының бағасының индексі анықтала отырып, елдегі табыс деңгейі мен тұтыну шығыстарының арасында ашақтық бар екендігі анықталды. Зерттеу тақырыбын ашу үшін зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздерін анықтау және мәселені зерттеу мақсатында жүйелік, статистикалық талдау және салыстырмалы зерттеу әдістері қолданылды және де ұлттық статистика агенттігінің, аналитикалық ресми сайттардың мәліметтері мен статистикалық деректері қолданылып, Қазақстан Республикасының қазіргі таңдағы заңдары мен бағдарламаларына талдау жасалған. Сонымен қатар, мақалада елдегі азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізу үшін ұсыныстар да жасалды.

Кілт сөздер: азық-түлік қауіпсіздігі, ұлттық қауіпсіздік, қолжетімділік, өнімділік, азық-түлік импорты, инфляция, табыс, КРМГ, индекс, халықаралық ұйым, азық-түлік қауіпсіздігі деңгейлері.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, национальная безопасность, доступность, производительность, импорт продуктов питания, инфляция, доход, КРМГ, индекс, международная организация, уровни продовольственной безопасности.

Keywords: food security, national security, accessibility, productivity, food imports, inflation, income, KPMG, index, international organization, food security levels.

JEL classification: E 22, E 29

Кіріспе. Әлемдік кеңістіктегі қаржы дағдарысы, көршілес мемлекеттерге шетелдік санкциялардың енуі және пандемиядан кейінгі экономикалық жағдайдың нашарлауы жағдайында азық-түлік қауіпсіздігі маңызды мәселенің бірі болып отыр. Ұлттық қауіпсіздіктің құрамдас бөлігі – азық-түлік қауіпсіздігі халықтың өмір сүру сапасы мен ел экономикасына тікелей әсер ететіні анық. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді түрлі деңгейде: жаһандық, ұлттық, аймақтық, үй шаруашылығы мен жеке тұлғалар шеңберінде қарастыруға болады. Көптеген ғалымдардың, сарапшылардың және талдаушылардың зерттеген бағытына айналған ғаламдық мәселелер қатарынан азық-түлік қауіпсіздігі мәселесі ХХ ғасырдың 70-жылдары қалыптасып, орын алды.

Ел Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың 2022 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында «Еліміздің басты құндылығы – адам. Бұл – айқын нәрсе. Сондықтан, ұлттық байлықты тең бөлу және баршаға бірдей мүмкіндік беру – реформаның басты мақсаты. Ұлт саулығы жақсы болса ғана, қоғам орнықты дамиды» деп ұлт саулығының құндылығын айқындап көрсеткен болатын [1]. Сонымен қатар, Қазақстан тұрғындарының орташа өмір жасының ұзақтығын 80-ге жеткізу мүмкіндіктері айқындалуда. Ұлт саулығына әсер етуші факторлар қатарына жалпы экономикалық жағдай, мәдениет деңгейі, медицинаның қолжетімділігімен қоса азық-түліктің экономикалық қолжетімділігі, азық-түлік өнімдері сапасы мен оның құнарлылығы, жұғымдылығы, халықтың тамақтану мүмкіндігін де қарастырамыз және де бұл тақырып қазіргі күнде өте күрмеулі мәселелердің бірі. Ұлт саулығы физикалық, психикалық және әлеуметтік салауаттылыққа байланысты негізделген. Бұл жерде ұлт денсаулығы үшін білім, сапалы азық-түлік өнімдерімен тамақтану мен қолжетімділік, жақсы қоғамдық қарым-қатынас,

отбасылық қауіпсіздік факторларын қарастырады. Ұлттық қауіпсіздік жүйесінің кіші жүйесі - азық-түлік қауіпсіздігі күрделі жүйе болып табылады.

Ұлттық қауіпсіздіктің құрауыш компоненті шартында «азық-түлік қауіпсіздік» термині 1972-1973 жылдары болған бидай нарығындағы дағдарыстан кейін ресми түрде әлемдік тәжірибеде ең алғаш рет 1974 жылы Римде БҰҰ-ның азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымымен ұйымдастырған азық-түлік жөніндегі дүниежүзілік конференцияда қолданысқа енгізілді.

Зерттеу жұмысының мақсаты Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігінің қазіргі жағдайын талдау және бағалау.

Зерттеу жұмысында қойылған мақсатқа сәйкес келесідей міндеттер шешілді:

- «азық-түлік қауіпсіздігі» терминінің мәнін ашу;
- азық-түлік қауіпсіздігінің негізгі алғышарттарын анықтау;
- ҚР азық-түлік қауіпсіздігінің қазіргі жағдайына экономикалық талдау жүргізе отырып бағалау;

Зерттеу әдістері ретінде ғылыми абстракция, индукция және дедукция, мәліметтерді талдау мен синтездеу әдістері қолданы.

Азық-түлік қауіпсіздігінің теориялық негіздерін зерттеу кезінде көптеген шетелдік және Отандық ғалымдардың еңбектеріне шолу жасалды. Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігінің қазіргі жағдайын талқылау Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының мәліметтерін негізге ала отырып экономика-статистикалық талдау жүргізілді.

Әдебиеттік шолу. «Азық-түлік қауіпсіздігі» деген термин бірінші рет Қазақстан Республикасының 2001 жылғы астық туралы заңында айқындалған, ол заңнамада «азық-түлік қауіпсіздігі – тұтынудың физиологиялық нормаларын және демографиялық өсуді қанағаттандыру үшін жеткілікті болатын сапалы азық-түлік тауарларына халықтың нақты және экономикалық қол жеткізуін қамтамасыз етуге мемлекеттің қабілетті екендігін білдіретін экономиканың жай-күйі» деп айғақталған.

Азық-түлік қауіпсіздігінің жиі кездесетін анықтамаларының бірегейін американдық экономистер Д. Конвей мен Э. Барбер «азық-түлік қауіпсіздігі – бұл барлық тұрғындардың белсенді түрде салауатты өмір сүру үшін кез келген уақытта қажетті мөлшерде азық-түлікке қолжетімділігін қамтамасыз ету» деп баяндаған [3].

Р. Гумеровтың зерттеулерінде азық-түлік қауіпсіздігі – өз кезегінде ұлттық қауіпсіздіктің құрылымдық элементі бола отырып, экономикалық қауіпсіздіктің ішкі жүйесі болып табылады [4]. Бұл пікірге сай халықтың азық-түлік қауіпсіздігі ұлттық қауіпсіздікті нығайту үшін, оның тәуелсіздігін тұрақтандырудың басты компонентінің бірегейі, халықтың ұдайы өсу саясатының маңызды құрамдас бөлігі екендігі анықталды.

С.Г. Афанасьев азық-түлік қауіпсіздігін «қалыпты және төтенше жағдай кезінде елдің әрбір үй шаруашылығын экономикалық және физикалық қолжетімділікті қамтамасыз етуде мемлекеттің жауапкершілігі» деп баяндаған [5]. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету шарты ретінде мемлекеттік қолдау шаралары – мемлекеттік бағдарламалар да септігін тигізери сөзсіз.

В.И. Назаренко «азық-түлік қауіпсіздігі» түсінігін талдау кезінде «азық-түлік тәуелсіздігі (елдің азық-түлікке деген ішкі қажеттіліктерін ішкі көздерден қамтамасыз ету мүмкіндігі)», «әлеуметтік тұрақтылық (халықтың барлық әлеуметтік топтарының азық-түлікке қол жеткізу мүмкіндігі)», «демографиялық тұрақтылық (қоғамның тамақтану деңгейі және азық-түлік қауіпсіздігіне байланысты денсаулығы)»; тамақ өндіру саласы (халықтың бүкіл тіршілігін қамтамасыз етудің негізі)» секілді ішкі жүйелерді біріктіру нәтижесінде жүйелік тәсілді қолданып зерттеген [6].

Francesco Burchi, Pasquale De Muro зерттеу мақаласында азық-түлік қауіпсіздігінің болмауын білімнің, денсаулық сақтаудың және тұрғындардың әл-ауқатына байланысты басқа да негізгі мүмкіндіктердің болмауының нәтижесі болуы мүмкін деп тұжырымдаған. Осылайша азық-түлік қауіпсіздігінің саяси-экономикалық маңызын көрсеткен [7].

Carlo Cafiero, Sara Viviani, Mark Nord еңбектерінде азық-түлік қауіпсіздігінің жаһандық мониторингі үшін индикатор құруға үлес ретінде сегіз тармақтан тұратын азық-түлік қауіпсіздігі тәжірибесінің (FIES) шкаласын анықтауға арналған Rash моделіне негізделген шарттар қарастырылған. Авторлар Rash моделіне негізінде ұлттық қауіпсіздікті, ұлт денсаулығы мен әл-ауқаты деңгейін анықтауда азық-түлік қауіпсіздігінің басты орынды иеленетінін дәлелді түрде баяндаған [8].

Азық-түлік қауіпсіздігі тақырыбында зерттеу жүргізіп жүрген отандық ғалым А.Т. Тлеубердинова «Азық-түлік қауіпсіздігі – сыртқы факторлардың әсеріне қарамастан тәуелсіздікке кепілдік беретін, өз өндірісі есебінен елдің азық-түлік тауарларына қажеттілігін қанағаттандыру деңгейі» деп анықтама

берген болса [9], ал Л. А. Бимендиева мен М. Е. Күзембаев азық-түлік қауіпсіздігі деп ел азаматтарының әртүрлі және сапалы азық-түлікке деген сұранысын қанағаттандыру, қажетті сақтандыру қорларын қалыптастыру және артық азық-түлік экспортын қалыптастыру үшін АӨК-нің тұрақты жұмыс істеуіне бағытталған экономикалық, ұйымдастырушылық, технологиялық, әлеуметтік және экологиялық факторлар тұжырымдамасын түсінеді [10, 11].

Отандық және шетелдің ғалымдардың пікірлерін негізге ала отырып, азық-түлік қауіпсіздігіне авторлар «кез-келген төтенше жағдайға қарамастан халықтың азық-түлік тауарларына деген сұранысын елдің өз өндірісі есебінен қамтамасыз ету мүмкіндігі» деген анықтама тұжырымдайды.

Негізгі бөлім. Азық-түлік қауіпсіздігі жүйесі бір-бірімен байланысты экономикалық қолжетімділік, физикалық қолжетімділік, азық-түліктің сапасы мен қауіпсіздігі деген үш жүйеден тұрады. Негізгі бағдары - тұрғындарды қажетті азық-түлікпен қунарлы, сенімді, жеткілікті әрі сапалы қамтамасыз ету.

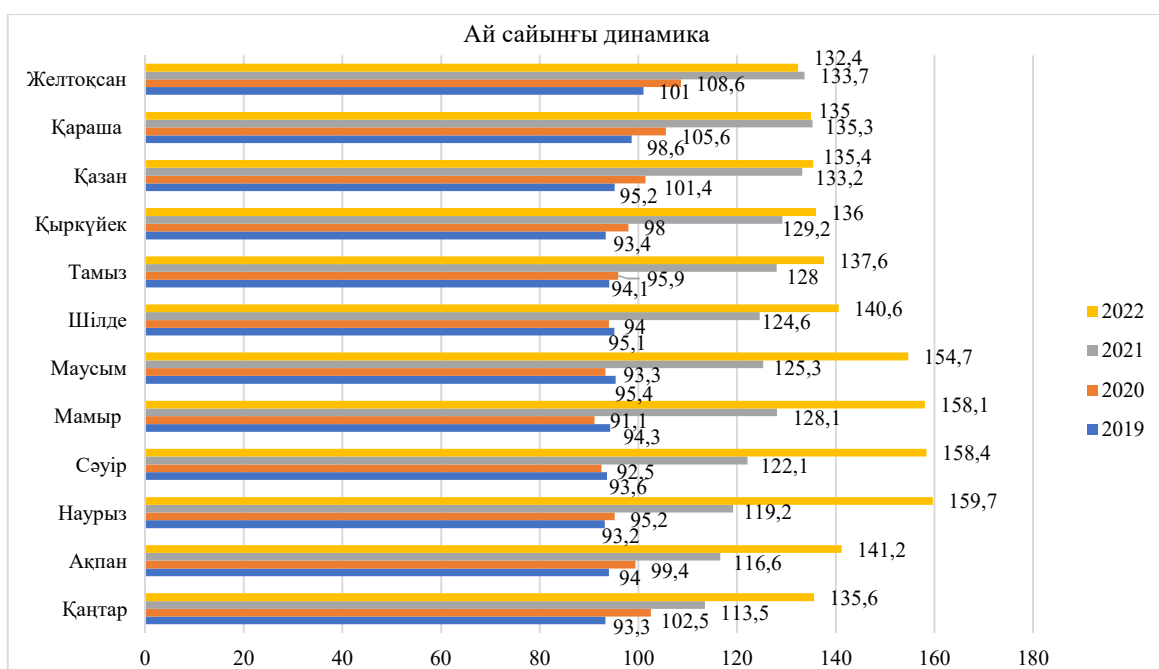
Азық-түліктің физикалық қол жетімділігі – елдің кез-келген аймағында әр сәтте және қажетті топтамада азық-түліктің болуы. Бұл көрсеткіш ел халқының тамақ өнімдерін нақты тұтыну көлемі мен оларды тұтыну стандарттары арасындағы айырмашылықпен анықталады.

Азық-түліктің экономикалық қол жетімділігі – тұрғындардың әлеуметтік деңгейі мен тұратын аймағына байланыссыз, азық-түлік тауарларын ең төменгі тұтыну сатысында қол жеткізуге шартты көлемдегі табыс деңгейі анықталады. Бірақ, экономикалық қолжетімділік деңгейінде тепе-теңдікке ие болу өте күрделі мәселе болып тұр.

Қауіпсіздік пен сапа азық-түлік қауіпсіздігінің ерекше бөлшегі. Қауіпсіздік пен сапа құрамдас бөлігін экономикалық-географиялық шартында талдай отырып, азық-түлікті тұтынудың кеңістіктік жіктелінуін, тамақтанудың калориялығын, азық-түлікті қолданудың жалпы көлеміндегі көмірсулардың деңгейін, ортаның экологиялық өзгешелігін, аумақтың ресурстық базасының өзгешелігін бағалауға қол жеткіземіз.

2007-2009 жылдары әлемде болған азық-түлік бағасының дағдарысы, одан кейінгі қаржылық дағдарыс пен жаһандық экономикалық құлдырау дүниежүзінде аштық пен азық-түліктік өнімдердің экономикалық қолжетімділігі төмендеуінің бұрын-соңды болмаған жоғары деңгейге жетуіне әкелген болатын.

Ал қазіргі ахуалға назар аудару мақсатында Forbes Kazakhstan іскерлік порталының жүргізген зерттеуіне сүйенсек, 2022 жылғы желтоқсанда ФАБИ орташа мәні 132,4 тармақты құрады, бұл қарашамен салыстырғанда 2,6 тармаққа аз. Құлау 2022 жылдың сәуір айында басталды, ол кезде индекс 158,4 тармақты құрады (наурыз айында – 159,7 тармақ). Индекстің төмендеуіне өсімдік майының әлемдік бағасының күрт төмендеуі әсер етті [13].

1-сурет. Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы (ФАО) азық-түлік бағасының индексі, ай сайынғы динамика*

* ФАО мәліметтері негізінде авторлармен құрастырылған

2-сурет. Азық-түлік және ауыл шаруашылығы ұйымы (ФАО) азық-түлік бағасының индексі, 2002-2022 жылдық мәлімет*
* ФАО мәліметтері негізінде авторлармен құрастырылған

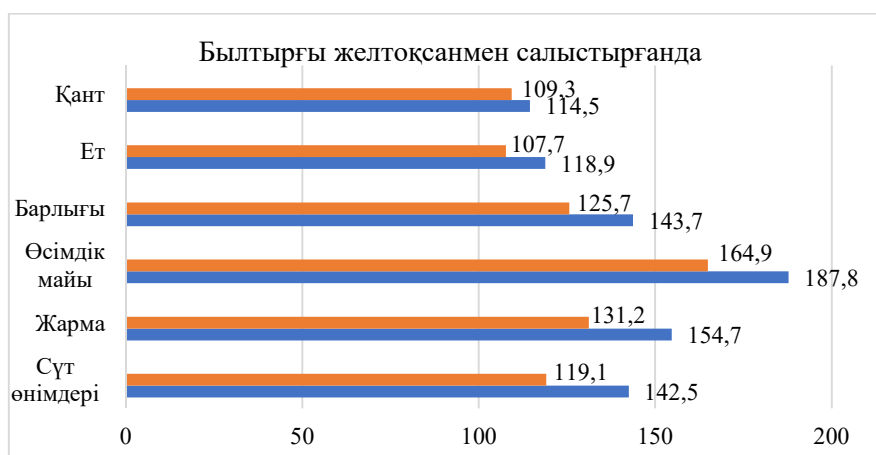
2022 жылдың желтоқсанында негізгі азық-түлік санаттарының ішіндегі ең үлкен көрсеткіш дәнді дақылдар бойынша тіркелді: 147,3 тармақ. Өсімдік майы бағасының индексі қараша айынан бастап 10,3 тармаққа, 2021 жылғы желтоқсанмен салыстырғанда 34,1 тармаққа төмен түсіп, 144,4 тармаққа жеткен. Сүт өнімдерінің баға индексі 139,1 тармақты құрады, бұл 2021 жылғы желтоқсанмен салыстырғанда 10,1 пунктке жоғары, қараша айындағы көрсеткіштен 1,5 тармаққа жоғары көрсеткіш. Қант бағасының индексі 2022 жылғы желтоқсанда 117,2 тармақты құрады, бұл қарашада айындағы көрсеткіштен 2,8 тармаққа және 2021 жылғы желтоқсаннан 0,7 тармаққа жоғары. Ет бағасының индексі 113,8 тармақты құрады, қараша айында 1,4 тармаққа төмендеді, алайда 2021 жылдың желтоқсан айына қарағанда 2,8 тармаққа жоғары.

1-кесте

Негізгі азық-түлік санаттарының баға индексі*

	2022/12	2021/12	2020/12	2019/12
Барлығы	132.4	133.7	108.6	101.0
Жарма	147.3	140.5	116.4	97.4
Өсімдік майы	144.4	178.5	131.2	101.5
Сүт өнімдері	139.1	129.0	109.2	103.5
Қант	117.2	116.4	87.1	83.0
Ет	113.8	111.0	94.8	106.6

* ФАО мәліметтері негізінде авторлармен құрастырылған

3-сурет. ФАО азық-түлік бағасының индексі*
* ФАО мәліметтері негізінде авторлармен құрастырылған

Global Food Security Index рейтингін қалыптастыруда қаржылық қолжетімділік, өнімнің сапасы мен қауіпсіздігі және тұрақты дамуы есепке алынады. Азық-түлік қауіпсіздігінің жаһандық индексі (GFSI) 19 желтоқсанда The Economist Impact журналының талдау орталығы жариялаған «Азық-

түлік қауіпсіздігінің жаһандық индексі (GFSDI) 2022» есебінде Қазақстан Республикасы Ресей (43), Беларусь (55), Әзербайжан (66) және Өзбекстан (73) мемлекеттерін басып озып 113 елдің ішінде 32-ші орынды иеленді [12].

Петерсон Халықаралық экономика институтының аға ғылыми қызметкері және Халықаралық валюта қорының бұрынғы бас экономисі Морис Обстфельд әлемнің жаһандық азық-түлік дағдарысына жақындап келе жатқанын атап өткен. 2022 жыл қорытындысы бойынша өсімдік майларына бағаның өсуі 8,5%, етке - 15,3%, дәнді дақылдар 14,8% - ға өсті [12]. 2022 жылдың қыркүйек айында елімізде инфляция деңгейі 17,7 %-ды көрсетіп, жалпы азық түлік тауарларының бағасы 22 %-ға өскені анық. Сарапшылар инфляция деңгейі 2027 жылы 3,3%-ға дейін төмендейді деп болжайды.

Қазақстандықтардың табысын медианалық әдіспен есептеу нәтижесінде 2022 жылы Қазақстан халқының жартысында айлық табыс айына 49,6 мың теңгені құрайды. Қалалық және ауылдық жерлерде кірістердің айтарлықтай айырмашылық сақталуда. Мәселен, қалалық жерлерде табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен халықтың үлесі 3,7 %, ауылдық жерлерде - 7,6 % құрайды [13]. Экономикалық өсудің баяулауы және инфляцияның күшеюі салдарынан жалақы деңгейінің бағаның өсуінен артта қалуы байқалады, бұл халықтың нақты табысының төмендеуіне әкеледі.

Сонымен қатар, М.З. Кажыкenniң жүргізген зерттеу жұмысында бір мүшеге шаққанда үй шаруашылықтарының нақты шығындарының орташа мәні 89,3 мың теңгені құраған және де Қазақстанда ең төменгі күнкөріс деңгейін есептеу әдістемесі әрбір отбасы мүшесінің ең төменгі нақты тұтыну шығыстарымен үйлеспейтіндігін дәлелдеген.

Сарапшылардың бағалауы бойынша 2021 жылы республикадағы 4,7 мың үй шаруашылығының табысы азық-түлік себетінің құнынан төмен болған. Бұл үй шаруашылықтарында тұратын азаматтардың саны 28,1 мың адамды құрады. Бұл ретте олардың көпшілігі көпбалалы отбасыларда тұрады [13].

KPMG есебіне сәйкес Ұлттық табыстың 55 %, яғни елдің байлығының тең жартысы 162 адамға тиесілі екендігі анықталды. Ел Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың 2022 жылы қаңтар оқиғасынан кейін: «Байлар мен кедейлер арасындағы алшақтық мүмкін емес деңгейге жетті...» деп атап өткен болатын [14]. Алайда, ҚР Ұлттық статистика агенттігінің есебіне сәйкес Джини коэффициенті 2020 жылы 0,291-ді көрсетіп отыр. Бұл елімізде халықтың табыс деңгейі арасында алшақтықтың төмендеуі екендігін сипаттайды. Яғни, қарама-қайшылық орын алып отыр.

Қазақстан бүгінгі таңда өзін 10 тауар тобымен толықтай қамтамасыз етеді: ұн, жарма, сүт, ет, тұз, күнбағыс майы және т.б. Аз дәрежедегі консервілерге, шұжыққа, балыққа және қантқа деген қажеттілікті мемлекет өзі жауып отыр. Салыстырмалы талдау үшін, Әзірбайжан мемлекетіне келер болсақ, бұл мемлекет өзін тек жеміс-жидекпен, көкөніспен, бақша дақылдарымен және де жұмыртқамен толық қамтамасыз етіп отыр. Ет және сүт өнімдері 86%-ға, бидай 60%-ға қамтамасыз етілген [13]. Азық-түліктің көп бөлігін импорттан әкеледі. Елдердің азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз етуі үлесі 75%-дан асқан жағдайда азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізілді деп санауға болады. Биылғы жылы Әзірбайжан мемлекетіне негізгі экспорттаушы мемлекеттер Қазақстан мен Ресей болды.

ҚР жаһандық сын-қатерлерге жедел әрекет етіп, 2022 жылдың наурыз айының соңында азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі үш жылдық жоспар бекітілген және оның орындалуын бақылау ауыл шаруашылығы министрлігіне жүктелген. Жоспарда 2025 жылға қарай майлы дақылдардың егіс алқаптарын 3 млн-нан 3,5 млн гектарға дейін, картопты – 200 мыңнан 215 мың гектарға дейін ұлғайту жөнінде міндеттер қойылды. Бұл ретте жем-шөп дақылдарының алқаптары 3,6 млн-нан 4,2 млн гектарға дейін кеңейту жоспарға қойылған. Бұл қадамдар ірі қара мал басының 9 миллион басқа дейін, қой мен ешкі – 20 миллионға дейін, ал жылқы – 4 миллионға дейін көбейту жоспарға алған [15]. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың қажеттілігін жоққа шығара алмаймыз.

Азық-түлік қауіпсіздігі мәселесімен күресуге бағытталған проблемалар кешенін шешу үшін ұйымдастырушылық, заңнамалық, қаржылық тетіктерді көздейтін кешенді тәсіл қажет. Атап айтқанда, біз келесідей шаралар жүйесін орынды деп санаймыз:

- Ауыл шаруашылық саласына мемлекеттік қолдау көрсететін бағдарламалар санын арттыру қажет;
- Экономикалық қолжетімділікті арттыру мақсатында кәсіпкерлікті жандандыру негізінде халықтың табысын арттыру, осы мақсатта пәрменді тетіктер мен ынталандырулар қажет;
- Жастарды жұмыспен қамтуға жәрдемдесу жөніндегі мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу;
- Әлеуметтік тәуекелдерді бейтараптандыру үшін азық-түлік себетінің бағалау әдістемесін қайта қарау қажет;

Қорытынды. Зерттеу нәтижесінде биыл бүкіл әлемде инфляцияның өсуі байқалды. Негізгі себептері постковид кезеңіндегі мемлекеттердің экономикалық әлсіреуі, геосаяси дағдарысқа байланысты өндірістік және логистикалық тізбектердің бұзылуы, сондай-ақ бүкіл әлем бойынша азық-түлік бағасының өсуі болды. Инфляцияның ең жоғары өсуі Молдовада (34,62%), ал ең төмені Тәжікстанда (5,7%) тіркелді. Болып жатқан оқиғалар аясында азық-түлік қауіпсіздігін нығайту, атап айтқанда, өз азық-түлік өнімдерін өндіруді ұлғайту және оларды ішкі нарықтармен қанықтыру басты міндетке алынды.

Азық-түлік қауіпсіздігін объективті бағалау үшін тамақ өнімдерінің құрамы мен санын ғана емес, республика өңірлерінің саралануын ескере отырып, оларға баға деңгейін де мұқият талдау қажет. Сонымен қатар, қалалық және ауылдық жерлерде бұл көрсеткіш арасындағы айтарлықтай айырмашылық бар.

Осы шараларды іске асыру азық-түлік қауіпсіздігі проблемаларын кешенді шешуге жәрдемдеседі және де әлеуметтік тәуекелдерді азайтуға мүмкіндік береді, өйткені жұмыссыздық пен азық-түлік тауарларына қолжетімділіктің болмауы қылмыстың өсуі және әлеуметтік қақтығыстардың шиеленісуі түрінде теріс салдарға әкелуі мүмкін.

ФАО мәліметтері бойынша, бүгінгі таңда Қазақстан Австралиямен, сондай-ақ Еуропа мен Солтүстік Америка елдерімен тең дәрежеде азық-түлікпен қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттердің үшінші қолайлы тобына жатады екен. Алайда, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету шараларын нығайту қажеттігін жоққа шығара алмаймыз.

Қысқаша айтқанда елдің егемендігін, экологиялық қауіпсіздікті және әлеуметтік теңсіздікті сақтау үшін азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету маңызды орынға ие.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтың 2022 жылғы Қазақстан халқына Жолдауы [Электронды ресурсы]. – URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>.
2. Бородастов М.А., Степанова Е.В. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности России в условиях экономических санкций // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 11. – С. 746-750.
3. Conway G., Barber E. After the Green Revolution. Sustainable Agriculture for Development. – London. – 1990. – 60 p.
4. Гумеров Р. Продовольственная безопасность страны: к развитию правовых основ и экономических механизмов обеспечения // Российский экономический журнал. – 2006. – №11-12. – С. 47-48.
5. Афанасьев С.Г. Продовольственная безопасность России: теория, методология, практика: дис. ... д-ра экон. наук. – М. – 2005. – С. 253-256.
6. Назаренко В.И. Продовольственная безопасность (в мире и в России). – М.: Памятники исторической мысли, 2011. – 286 с.
7. Francesco Burchi, Pasquale De Muro. From food availability to nutritional capabilities: Advancing food security analysis [Electronic resource] // Food Policy. – 2016. – Vol.60. – P. 16-19. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2015.03.008>.
8. Carlo Cafiero, Sara Viviani, Mark Nord. Food security measurement in a global context: The food insecurity experience scale. Measurement [Electronic resource]. – 2018. – Vol. 116. – P. 146-152. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.measurement.2017.10.065>.
9. Тлеубердинова А.Т., Салибекова П.К. Азық-түлік қауіпсіздігінің тұжырымдамалық негіздері [Электронный ресурс] // Вестник Университета «Тұран». – Алматы. – 2020. – №1 (85). – URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/issue/view/33>.
10. Бимендиева Л.А. Продовольственная безопасность: проблемы и пути ее решения // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2002. – №1. – С. 14.
11. Күзембаев М.Е. Как обеспечить продовольственную безопасность? // Экономика Казахстана. – 1997. – №11-12. – С. 49-54.
12. Рейтинг Global Food Security Index [Электронный ресурс]. – URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/explore-countries>.
13. ҚР Ұлттық статистика агенттігі [Электронды ресурсы]. – URL: <https://new.stat.gov.kz/>.

14. Обращение Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева [Электронный ресурс] // Сетевое издание «Zakon.kz». – 2022. – URL: www.zakon.kz.

15. Казахстан улучшил позиции в мировом рейтинге по продовольственной безопасности [Электронный ресурс]. – URL: <https://kapital.kz/economic/111391/kazakhstan-uluchshil-pozitsii-v-mirovom-reytinge-po-prodovol-stvennoy-bezopasnosti.html>.

REFERENCES

1. KR Prezidenti K.K.Tokaevtyń 2022 zhylygy Kazakhstan halqyna Zholdaıy [Message of the President of the Republic of Kazakhstan K.K. Tokayev to the people of Kazakhstan 2022] [Elektronnyy resurs]. – URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyń-kazakstan-halkyna-zholdaıy-181416> [in Kazakh].

2. Borodastov M.A., Stepanova E.V. Problemy obespecheniya prodovol'stvennoj bezopasnosti Rossii v usloviyah jekonomicheskikh sankcij [Problems of ensuring Russia's food security in the context of economic sanctions] // Nauchno-metodicheskij jelektronnyj zhurnal «Koncept». – 2016. – T. 11. – S. 746-750 [in Russian].

3. Conway G., Barber E. After the Green Revolution. Sustainable Agriculture for Development. – London. – 1990. – 60 p.

4. Gumerov R. Prodovol'stvennaja bezopasnost' strany: k razvitiju pravovyh osnov i jekonomicheskikh mehanizmov obespecheniya [Food security of the country: towards the development of legal foundations and economic mechanisms to ensure] // Rossijskij jekonomicheskij zhurnal. – 2006. – №11-12. – S. 47-48 [in Russian].

5. Afanas'ev S. G. Prodovol'stvennaja bezopasnost' Rossii: teorija, metodologija, praktika : dis. ... d-ra jekon. nauk. [Food security of Russia: theory, methodology, practice : dis. ... doctor of economics. sciences]. – M. – 2005. – S. 253-256 [in Russian].

6. Nazarenko V.I. Prodovol'stvennaja bezopasnost' (v mire i v Rossii) [Food security (in the world and in Russia)]. – M.: Pamjatniki istoricheskoy mysli. – 2011. – S. 243-250 [in Russian].

7. Francesco Burchi, Pasquale De Muro. From food availability to nutritional capabilities: Advancing food security analysis [Electronic resource] // Food Policy. – 2016. – Vol.60. – P. 16-19. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2015.03.008>.

8. Carlo Cafiero, Sara Viviani, Mark Nord. Food security measurement in a global context: The food insecurity experience scale. Measurement [Electronic resource]. – 2018. – Vol. 116. – P. 146-152. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.measurement.2017.10.065>.

9. Tleuberdinova A.T., Salibekova P.K. Azyk-tulıq qauipsızdiginin tuıyrymdamalyq negizderi [Conceptual foundations of food security] [Elektronnyy resurs] // Vestnik Universiteta «Turan». – Almaty. – 2020. – №1 (85). – URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/issue/view/33> [in Kazakh].

10. Bimendieva L.A. Prodovol'stvennaja bezopasnost': problemy i puti ee reshenija [Food security: problems and solutions] // Vestnik KazNU. Serija jekonomicheskaja. – 2002. – №1. – C. 14 [in Russian].

11. Kuzembaev M.E. Kak obespechit' prodovol'stvennuju bezopasnost'? [How to ensure food security?] // Jekonomika Kazahstana. – 1997. – №11-12. – C. 49-54 [in Russian].

12. Rejting Global Food Security Index [Global Food Security Index Rating] [Elektronnyy resurs]. – URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/explore-countries> [in Russian].

13. KR Ulıtyq statistika agenttigi [National Statistical Agency of the Republic of Kazakhstan] [Elektronnyy resurs]. – URL: <https://new.stat.gov.kz/> [in Kazakh].

14. Obrashhenie Prezidenta Respubliki Kazahstan Kasym-Zhomarta Tokaeva [Address of the President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev] [Elektronnyy resurs] // Setevoe izdanie «Zakon.kz». – 2022. – URL: www.zakon.kz [in Russian].

15. Kazahstan uluchshil pozitsii v mirovom rejtinge po prodovol'stvennoj Bezopasnosti [Kazakhstan has improved its position in the world food security ranking] [Elektronnyy resurs]. – URL: <https://kapital.kz/economic/111391/kazakhstan-uluchshil-pozitsii-v-mirovom-reytinge-po-prodovol-stvennoy-bezopasnosti.html> [in Russian].

Мурабилдаева Р.А., Бимендиева Л.А., Кондыбаева С.К.

**ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАЗАХСТАНА:
КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ**

Аннотация

Продовольственная безопасность, несомненно, занимает важное место в обеспечении национальной безопасности государства. Поэтому вопрос обеспечения продовольственной безопасности на сегодняшний день является одним из приоритетных вопросов государств, международных организаций. В данной статье рассматривается продовольственная безопасность как важнейшее условие становления и независимости государства в условиях изменений глобального масштаба современного социального, экономического, политического, экологического характера. Авторами проведен анализ теоретических основ концепции продовольственной безопасности, рассмотрены определения зарубежных и отечественных ученых по данной проблеме, а также проведен анализ состояния продовольственной безопасности Республики Казахстан. Определяя индекс цен на продовольственные категории, установлено, что существует разрыв между уровнем доходов в стране и расходами на потребление. Для раскрытия темы исследования применены методы системного, статистического анализа и сравнительного исследования с целью выявления теоретико-методологических основ исследования и изучения проблемы, а также использованы данные и статистические данные Национального статистического агентства, аналитических официальных сайтов, проведен анализ действующих законов и программ Республики Казахстан. Кроме того, в статье были сделаны предложения по достижению продовольственной безопасности в стране.

Murabildayeva R., Bimendiyeva L., Kondybayeva S.

**FOOD SECURITY OF KAZAKHSTAN:
CONCEPTUAL APPROACHES AND CURRENT STATE**

Annotation

Food security undoubtedly occupies an important place in ensuring the national security of the State. Therefore, the issue of ensuring food security today is one of the priority issues of states and international organizations. In this article, food security is considered as the most important condition for the formation and independence of the state in the context of global changes of a modern social, economic, political, environmental nature. The authors analyzed the theoretical foundations of the concept of food security, considered the definitions of foreign and domestic scientists on this problem, and also analyzed the state of food security of the Republic of Kazakhstan. Determining the price index for food categories, it was found that there is a gap between the level of income in the country and consumption expenditures. To reveal the research topic, methods of systematic, statistical analysis and comparative research were applied in order to identify the theoretical and methodological foundations of research and study of the problem, as well as data and statistics from the National Statistical Agency, analytical official websites were used, an analysis of current laws and programs of the Republic of Kazakhstan was carried out. In addition, the article made proposals for achieving food security in the country.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).16
УДК 331.101.4
ГРНТИ 06.77.02

Л.О. Абылкасимова*, докторант PhD¹

М.Б. Молдажанов, PhD, и.о. доцента¹

Т.П. Левченко, д.э.н., профессор²

Р.К. Турлыбекова, магистр³

УО «Alikhan Bokeikhan University»,

г. Семей, Казахстан¹

Сочинский Государственный Университет,

г. Сочи, Россия²

Алматинский государственный бизнес колледж,

г. Алматы, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: dibat68@mail.ru

СИСТЕМНЫЕ ПОДХОДЫ В УПРАВЛЕНИИ СФЕРОЙ ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ

В данной статье изучены и раскрыты теоретические аспекты развития туризма как отрасли, представляющей собой сложную социально-экономическую систему, которая включает многообразие ресурсов, инфраструктуру, уже используемые или пригодные для целей формирования необходимого продукта, более развитую методологию и различные специальные технологий.

Сделан обзор государственных мероприятий по развитию и поддержке туристской отрасли. Для этого определены элементы системных подходов управления данной сферой, проведен анализ современного состояния туризма в РК, определены тенденции его развития и основные предпочтения зарубежных туристов, оценены факторы привлекательности въездного туризма и привлечения инвестиции через государственно-частное партнерство.

На основе проведенного исследования сделана попытка не только показать недостаточную развитость отечественной туристской отрасли, низкое качество предлагаемых услуг, но и обратить внимание на объем мер государственной поддержки, а также необходимости использования системного подхода как основы туризма.

Полученные в ходе исследования результаты, в частности предложения по формированию системы кластера в отрасли туризма, могут способствовать совершенствованию управления отечественной отраслью туризма в том числе посредством включения услуг, которые будут востребованы туристами.

Ключевые слова: экономика, туризм, сфера туристических услуг, государственно-частное партнерство, механизм управления, инфраструктура, туристские маршруты, оценка.

Кілт сөздер: экономика, туризм, туристік қызмет саласы, мемлекеттік – жекешелік әріптестік, басқару механизмі, инфраструктура, туристік маршруттар, бағалау.

Keywords: economy, tourism, tourism services, public private partnership, management mechanism, infrastructure, tourist routes, assessments.

JEL classification: L83

Введение. У нашей страны весьма высокий туристский и рекреационный потенциал. На территории Казахстана имеются редкостные природно-рекреационные богатства, туристические объекты национальной и мировой культурной и исторической ценности. Многие из таких туристических объектов являются базой для развития фактически всех основных видов туризма, таких как пляжный, когнитивный, деловой, активный, оздоровительный и природоохранный.

Для нашей страны особенно значимы вопросы оптимизации инструментов, используемых для управления туризмом, которые позволят сделать наиболее эффективными управленческие решения в туристической сфере с целью использования экономических возможностей для повышения рентабельности туристической отрасли [1, 2].

Для дальнейшего развития системных подходов в управлении развитием туристской отрасли необходимы значительные исследования. К примеру, мало изучены проблемы совершенствования и не до конца разработаны показатели эффективного развития туристической сферы, недостаточно определен уровень влияния факторов как внешних, так и внутренних на реализацию системных подходов. Все эти вопросы усиливают актуальность исследования, которая направлена на поиск

решений по вопросам использования системных подходов в управлении развитием сферы отечественного туризма.

Основная цель данного исследования – это определение путей совершенствования управления отраслью туризма на основе анализа системных подходов.

В исследовании в качестве методологической и теоретической основы явились труды отечественных и зарубежных авторов, где уделяется внимание основам управления туризмом, оценке экономической эффективности туристической отрасли.

В ходе проведения данного исследования были использованы такие методы научного познания, как статистический и структурный анализ, сравнение и т.д.

Обзор литературы. Вопросы управления рассматриваются в трудах таких зарубежных и отечественных авторов, как И.Т. Балабанов, Э. Кохен, И.В. Зорин, Е.И. Богданов, Г.М. Дуйсен, С.К. Сураганова, Н.Д. Кенжебеков, Б.Т. Матаева [3].

В работах И.Т. Балабанова и Морозова М.А. рассматриваются сущность туризма, его виды, формы и факторы, которые определяют степень потребности в туристических услугах, раскрываются экономические основы на уровне отрасли, определяется понятие туристического рынка, а также механизм его функционирования [4].

Зарубежный автор Э. Кохен, а также Игнатьева И.Ф., Исаев Б.А. выделяют около восьми более распространенных концепций управления туристической отраслью [5]:

- «коммерциализация гостеприимства»;
- «демократическое путешествие»;
- современные формы рекреации;
- более современная разновидность традиционного паломничества;
- воссоздание главных культурных тем и проблем;
- процесс аккультурации;
- вид этнических отношений.

В научных трудах Г.М. Дуйсена, Г.А. Демиденко, посвященных теории, стратегии и практике рекреационной деятельности в условиях вхождения в глобальный туризм, раскрываются такие важные показатели потенциала, как природно-ресурсный, социально-рекреационный, эколого-ресурсный, рекреационно-экономический, рассчитанные в баллах [6].

Однако некоторые вопросы и проблемы развития сферы отечественного туризма должны быть более глубоко изучены. Среди них более важными и мало проработанными являются проблемы исследования управленческих основ в отрасли отечественного туризма путем использования системных подходов.

Основная часть. Как известно, в основу системного подхода положено исследование объектов в качестве систем, то есть элементов, которые находятся во взаимосвязи друг с другом и образуют целостность.

С позиции системного подхода туристическую сферу можно представить как систему трех взаимосвязанных между собой звеньев: государства, туристических компаний и непосредственно туристов.

Использование системного подхода более предпочтительно в сфере туристского планирования, основанного на комплексе туристского продукта, включающего весь туристский сервис (пункты размещения, обслуживания, развлечений, транспорт и т.д.). В целях достижения привлекательности и конкурентоспособности туристского продукта необходимо обеспечение эффективного использования всех ресурсов и сотрудничество всех трех звеньев.

Первоначальное звено – государство, основной функцией которого является регулирование развития туристической сферы, путем решения следующих задач:

- проведения разного рода маркетинговых исследований, направленных на прогнозирование, определение динамики развития и целевых групп туристов на различных уровнях;
- разработка на государственном уровне концепции развития туризма, которые содержат рекомендации для туроператоров и фирм;
- финансовая и правовая поддержка отрасли;
- создание и поддержка имиджа страны и ее привлекательности, конкурентоспособности регионов на рынке туристских услуг и т.д.

Второе звено представлено туристическими фирмами, операторами и турагентами. На первый взгляд они относятся к объектам, которые обеспечивают мультипликационный эффект. К примеру,

туроператоры создают туристический продукт, оказывают услуги, таким образом создают спрос на услуги других сфер.

Туристы, местное население и зарубежные граждане, представляют *третье звено*.

У каждого из последних двух звеньев также есть свои задачи, цели и интересы, которые рассматриваются через интересы государства для формирования интересов туристов.

Наиболее важной фазой системного подхода в туризме является исследование и анализ. Проведем сравнительный анализ развития рынка туризма в до и постпандемийные годы.

В 2019-2020 годах на туристическую отрасль всего мира и Республик Казахстан оказала отрицательное влияние пандемия COVID-19 с ее ограничительными и карантинными мерами. Огромные надежды были на постпандемийный период, однако в настоящее время показатели международного туризма так же, как и отечественного, далеки от показателей допандемийного 2019 года.

В 2022 году показатели международного туризма все еще на 37 % ниже по сравнению с показателями 2019 года несмотря на то, что в 2022 году по данным Всемирной туристической организации (UNWTO) в мире было зарегистрировано более 900 млн международных туристических поездок.

По данным исследований UNWTO доходы от развития международного туризма в 2022 году по сравнению с 2021 годом увеличились на 50 % и достигли 1 трлн долларов [7].

В первом квартале 2023 года количество международных туристических поездок достигло 235 млн. Это примерно 80 % от объемов 2019 года.

Удельный вес туризма в ВВП Казахстана с 2018 по 2022 года заметно снизился, особенно в период пандемии COVID-19. В 2022 году наблюдается заметное улучшение, и доля данной отрасли в ВВП страны вернулась к уровню до пандемии 2019 года и составила 3,9 %. Следует отметить, что согласно принятой Концепции развития туристской отрасли на 2023-2029 годы долю туризма в ВВП страны планируется довести до 8 %. (Рисунок 1) [8]

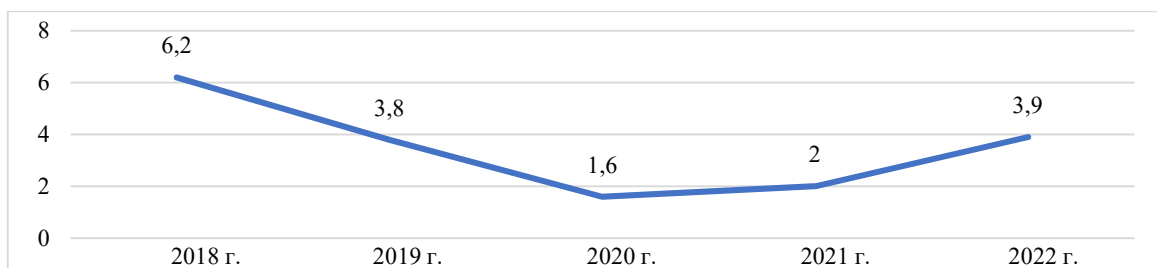

Рисунок 1. Удельный вес туризма в ВВП Казахстана за 2018 - 2022 гг., %*

* Составлен авторами на основе источника [9, 10]

Меньше всего пандемия оказала влияние на внутренние турпотоки, так как в связи с принятыми карантинными мерами большинство людей выезжало в близлежащие места отдыха. К примеру, в 2020 году количество внутренних туристов была равно 4,5 млн человек, что меньше соответствующего показателя 2019 года на 33 % и в 1,6 раза больше, чем количество выездных туристов. По итогам 2022 года количество внутренних туристов увеличилось на 1,7 млн человек по сравнению с 2021 годом, достигнув 8,6 млн. (Таблица 1) [10].

Таблица 1

Динамика внутренних туристских потоков РК за 2018-2022 года*

Показатель	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.	2022 / 2018 г., %
Количество внутренних туристов, млн.чел., в т.ч.	5,9	6,7	4,5	6,9	8,6	145,76
Количество обслуженных местами размещения	5	5,3	3,3	5,5	7,3	146,00
Количество обслуженных санаторно-курортными учреждениями	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3	100,00
Количество обслуженных в особо охраняемых территориях	0,9	1,1	0,9	0,9	1	111,11

* Составлена авторами на основе источника [10, 11]

На сегодняшний день государством для развития отечественного туризма сделано и делается немало: модернизация инфраструктуры и материально-технической базы в рамках Государственных программ развития туризма на 2019-2025 годы, строительство и ремонт автодорог, канализационных и ливневых, водопроводных сетей, линий электропередач и высоковольтных линий, обустройство пешеходных троп, формирование путеводаителя туристских маршрутов для туроператоров, туристов, цифровизация отрасли и т.д.

Кроме того, оказываются меры государственной финансовой поддержки в рамках программ антикризисных мер предприятиям сферы туризма (освобождение от налогов, льготное кредитование, отсрочка по кредитам и т.д.).

Несмотря на предпринимаемые меры степень удовлетворенности услугами туристической сферы остается в пределах 70% (Таблица 2).

Таблица 2

Степень удовлетворенности поездкой въездных посетителей в 2022 году, %*

Наименование услуг	Степень удовлетворенности поездкой				
	5	4	3	2	1
	отлично	хорошо	удовлетв	плохо	очень плохо
Услуги по размещению	78,32	18,61	0,68	0,76	1,63
Услуги объектов общественного питания	74,79	22,25	0,83	0,91	1,22
Услуги транспорта	74,93	21,96	0,96	0,92	1,23
Услуги отдыха и развлечений	74,64	21,11	1,60	1,16	1,48
Экскурсионные услуги (услуги гидов)	73,30	21,31	1,46	1,13	2,79

* Составлена авторами на основе источника [11]

Стоимость проживания в местах размещения с более высоким качеством оказываемых услуг намного выше, по сравнению с ценами в аналогичных местах размещения ведущих туристических стран. Высокие цены на услуги мест размещения связаны с низкой заполняемостью, недостатком конкуренции и сильной зависимостью от бизнес-туристов. Услуги, предлагаемые отечественными туристическими объектами, имеют ограниченный сервис и слабо регулируются. Именно высокая стоимость услуг мест размещения и высокие цены на авиабилеты влияют на высокую стоимость тура в Казахстан, что отрицательно сказывается и на показателях въездного туризма, и на конкурентоспособности нашей страны на мировом туристическом рынке. На рисунке 2 показаны основные расходы въездных посетителей в разрезе расходов.

Рисунок 2. Удельный вес расходов въездных посетителей в разрезе статей расходов в 2022 году, %*

* Составлен авторами на основе источника [11]

В целях создания конкурентоспособного продукта туризма были установлены факторы привлекательности посещения Казахстана.

Данные рисунка 3 показывают потребительские предпочтения въездных туристов в разрезе видов отечественного туризма

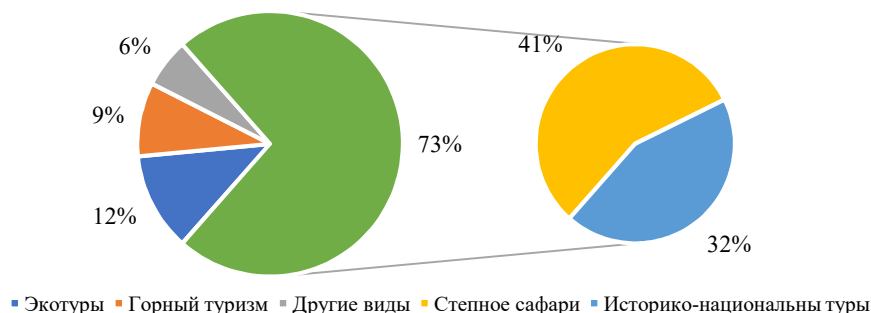

Рисунок 3. Интересы въездных туристов по видам туризма в РК в 2022 году*

* Составлен авторами на основе источника [10, 11]

Туристские интересы следует формировать исходя из государственных потребностей. С точки зрения государства наиболее важны внутренний и въездной туризм, которые имеют мультипликативный эффект по результатам привлечения различного рода смежных отраслей экономики.

Развитие внутреннего и въездного туризма имеет преимущества и соответствует потребностям рынка:

- имеет мультипликативный эффект;
- благодаря совершенствованию инфраструктуры повышает уровень благосостояния страны;
- повышает уровни инвестиционной привлекательности и готовности бизнеса вкладывать свои средства в туристскую отрасль.

Заключение. Таким образом, как показал анализ основных показателей развития туристской отрасли в Казахстане, в настоящее время пока еще не достигнут уровень развития отрасли допандемийного 2019 года. Удельный вес данной отрасли в ВВП страны, имеющей мощный рекреационный, туристский потенциал и уникальные природные ресурсы, по сравнению с данным показателем в развитых туристических странах оставляет желать лучшего.

Главным недостатком многих туристских объектов можно определить высокую стоимость и низкое качество оказываемых услуг, плохую доступность различных видов транспорта.

Выход из сложившейся ситуации возможен при использовании системного подхода как основы развития туризма.

Есть необходимость формировать туристические кластеры, которые позволят эффективнее использовать существующие ресурсы. На территории, которая соответствует основным требованиям кластеризации, путем механизма государственно-частного партнерства, который подразумевает заключение соответствующего концессионного контракта, возможно осуществлять инвестирование финансовых средств в объекты инфраструктуры туризма, а за счет средств государственного бюджета появится возможность осуществлять в дальнейшем финансовое обеспечение инфраструктуры. Данная инициатива будет стимулом для частного бизнеса инвестировать финансовые средства в объекты туризма, которыми пользуются казахстанские и зарубежные туристы. Следовательно, в рамках кластера будет возможность сформировать новый инновационный продукт по предоставлению более качественных услуг для туристов по их размещению, организации питания и обслуживанию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абенова Е.А. Анализ экономической эффективности рынка туризма Казахстана в постпандемийный период // Бизнес и управление: проблемы и решения. – 2021. – № 6(141). – С. 63-76.
2. Кайназарова Д.А., Баймагамбетова Л.К. Постковидное состояние и развитие туризма Казахстана // Вестник университета «Туран». – 2023. – № 2(98). – С. 216-233.
3. Кенжебеков Н., Замбинова Г., Кабдыбай А., Замбинова З. Оценка стратегического управления развитием туристской отрасли в Республике Казахстан // Экономика: стратегия и практика. – 2019. – № 1(14). – С. 97-108.
4. Морозов М.А. Экономика туризма 6-е изд., испр. и доп: учебник для СПО. – Юрайт, 2023. – 305 с.
5. Игнатьева И.Ф., Исаев Б.А., Воронцов А.В. Социология туризма: становление и роль в управлении туристской сферой // Вопросы управления. – 2023. – №4 (83). – С. 68-79.

6. Демиденко Г.А. Рекреационное природопользование: учеб. пособие. – Красноярск. гос. аграр. ун-т. – Красноярск, 2019. – 281 с.
7. ЮНВТО Всемирная туристическая барометрия и статистическое обновление [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometerrus.2022.20.1.2?journalCode=wtobarometerrus>.
8. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении «Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2023-2029 годы»: утв. 28 марта 2023 года, № 262 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262>.
9. Годовой отчет АО «Национального компания «Kazakh Tourism» [Электронный ресурс]. – URL: <https://qaztourism.kz/>.
10. До 9 млн внутренних туристов ожидают в Казахстане в этом году [Электронный ресурс]. – URL: <https://primeminister.kz/>.
11. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика туризма. Динамические таблицы [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/>.

REFERENCES

1. Abenova E.A. Analiz ekonomicheskoy effektivnosti rynka turizma Kazahstana v postpandemijnyj period [Analysis of the economic efficiency of the tourism market in Kazakhstan in the post-pandemic period] // *Biznes i upravlenie: problemy i resheniya*. – 2021. – №6(141). – S. 63-76 [in Russian].
2. Kajazarova D.A., Bajmagambetova L.K. Postkovidnoe sostoyanie i razvitie turizma Kazahstana [Post-Covid state and development of tourism in Kazakhstan] // *Vestnik universiteta «Turan»*. – 2023. – № 2(98). – S. 216-233 [in Russian].
3. Kenzhebekov N., Zambinova G., Kabdybaj A., Zambinova Z. Ocenka strategicheskogo upravleniya razvitiem turistskoj otrasli v Respublike Kazahstan [Assessment of strategic management of the development of the tourism industry in the Republic of Kazakhstan] // *Ekonomika: strategiya i praktika*. – 2019. – №1(14). – S. 97-108 [in Russian].
4. Morozov M.A. *Ekonomika turizma 6-e izd., ispr. I dop: uchebnik dlya SPO* [Tourism Economics 6 th ed., revised and expanded: textbook] // *Yurajt*. – 2023. – 305 s. [in Russian].
5. Ignat'eva I.F., Isaev B.A., Voroncov A.V. Sociologiya turizma: stanovlenie i rol' v upravlenii turistskoj sferej [Sociology of tourism: formation and role in tourism management] // *Voprosy upravleniya*. – 2023. – №4 (83). – S. 68-79 [in Russian].
6. Demidenko G.A. *Rekreacionnoe prirodopol'zovanie: ucheb. Posobie* [Recreational environmental management: textbook] // *Krasnoyarsk. gos. agrar. un-t. – Krasnoyarsk, 2019. – 281 s.* [in Russian].
7. YUNVTO Vsemirnaya turisticheskaya barometriya i statisticheskoe obnovenie [UNWTO world tourism barometry and statistical update] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometerrus.2022.20.1.2?journalCode=wtobarometerrus> [in Russian].
8. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan. Ob utverzhenii «Konceptii razvitiya turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan na 2023-2029 gody»: utv. 28 marta 2023 goda, № 262 [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan. On approval of the «Concept for the development of the tourism industry of the the Republic of Kazakhstan for 2023-2029» approved. March 28, 2023, №262] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262> [in Russian].
9. Godovoj otchet AO «Nacional'nogo kompaniya «Kazakh Tourism» [Annial report JSC National Company Kazakh Tourism] [Elektronny resurs]. – URL: <https://qaztourism.kz> [in Russian].
10. Do 9 mln vnutrennih turistov ozhidayut v Kazahstane v etom godu [Up to 9 million domestic tourists are expected in Kazakhstan this year] [Elektronny resurs]. – URL: <https://primeminister.kz> [in Russian].
11. Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. Statistika turizma. Dinamicheskie tablicy [Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Tourism statistics. Dynamic tables] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/> [in Russian].

Әбілқасымова Л.О., Молдажанов М.Б., Левченко Т.П., Турлыбекова Р.К.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТУРИЗМ САЛАСЫН БАСҚАРУДАҒЫ ЖҮЙЕЛІ ТӘСІЛДЕР

Аннотация

Бұл мақалада әртүрлі ресурстарды, бұрыннан пайдаланылған немесе қажетті өнімді қалыптастыру мақсатында қолайлы инфрақұрылымды, анағұрлым дамыған әдістемені және әртүрлі арнайы технологияларды қамтитын күрделі әлеуметтік-экономикалық жүйе болып табылатын сала ретінде туризмді дамытудың теориялық аспектілері қарастырылады және ашылады.

Туризм саласын дамыту және қолдау жөніндегі мемлекеттік шараларға шолу жасалды. Ол үшін осы саланы басқарудың жүйелік тәсілдерінің элементтері айқындалды, Қазақстан Республикасындағы туризмнің қазіргі жағдайына талдау жасалды, оның даму тенденциялары мен келетін туристердің негізгі қалаулары анықталды, кіру туризмнің тартымдылығы мен мемлекеттік-жекеменшік серіктестік арқылы инвестицияларды тарту факторлары бағаланды.

Зерттеу негізінде отандық туризм индустриясының жеткіліксіз дамуын, ұсынылатын қызметтердің сапасының төмендігін көрсетіп қана қоймай, сонымен қатар мемлекеттік қолдау шараларының көлеміне, сондай-ақ туризмнің негізі ретінде жүйелі көзқарасты қолдану қажеттілігіне назар аударуға әрекет жасалды.

Зерттеу барысында алынған нәтижелер, атап айтқанда туризм индустриясында кластерлік жүйені қалыптастыру бойынша ұсыныстар туристер сұранысына ие болатын қызметтерді қосу арқылы отандық туризм индустриясын басқаруды жақсартуға көмектесуі мүмкін

Abylkasimova L., Moldazhanov M., Levchenko T., Turlybekova R.

SYSTEMICAL APPROACHES IN THE MANAGEMENT OF TOURISM IN KAZAKHSTAN

Annotation

This article reveals the theoretical aspects of the development of tourism as an industry that is a complex social-economic system, which includes a variety of resources, infrastructure already used or suitable for the purpose of forming the necessary product, a more developed methodology and various special technologies.

A review of government measures to develop and support the tourism industry has been made.

For this purpose, elements of systematic approaches to managing this area have been identified, analysis of the current state of tourism in the Republic of Kazakhstan has been carried out, trends in its development and the main preferences of foreign tourists have been identified, and the factors of attractiveness of inbound tourism and attracting investment through public-private partnerships have been assessed.

Based on the study, an attempt was made not only to show the insufficient development of the domestic tourism industry and the low quality of the services offered, but also to draw attention to the volume of government support measures, as well as the need to use a systematic approach as the basis of tourism.

The results obtained during the study, in particular proposals for the formation of a cluster system in the tourism industry, can help to improve the management of the domestic tourism industry by including services that will be in demand by tourists.

Ш. Джошкун, докторант¹

А.Ш. Абильдина*, к.э.н., доцент²

А.К. Саурукова, к.э.н., ассоц. профессор³

Г.К. Укибаева, к.э.н., PhD, доцент⁴

Международный университет Астана

г. Астана, Казахстан¹

Алматинский университет энергетики и связи

имени Г. Даукеева, г. Алматы, Казахстан²

Казахский национальный аграрный исследовательский

университет, г. Алматы, Казахстан³

Академия государственного управления

при Президенте РК, г. Астана, Казахстан⁴

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: aalimbaeva@mail.ru

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ИНСТРУМЕНТ ЭФФЕКТИВНОГО ОРГАНИЗАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

В статье изучены применение цифровых технологии как одного из инструментов передачи знаний и получения образовательных услуг. Изучены вопросы цифровизации в образовании, которые широко обсуждаются в общественных и научных кругах и являются на сегодняшний день актуальными. Рассмотрено организационное развитие как один из стратегических направлений образовательного учреждения. В процессе проведения исследования изучены работы ученых, занимающихся организационным развитием, сделана попытка уточнения понятийного аппарата в соответствии с реалиями современного развития. Проанализированы основные показатели цифровизации, а именно динамика уровня цифровой грамотности населения, доля пользователей компьютерами и сети Интернет. На основании проведенного анализа авторами разработана модель организационного развития школы в условиях цифровой экономики, которая даст возможность улучшения учебного процесса и качества образования. Инновации всегда влекут за собой изменение содержания образования, обновления образовательных и учебных программ, технологии и др. и определенные трудности перехода на более новый уровень и дальнейшего роста. Именно применение информационно-коммуникационных технологии можно рассматривать как возможность к организационному развитию.

Целью исследования научной статьи является проведение анализа использования цифровых технологии и их влияние на организационное развитие образовательных учреждений.

При проведении исследования были использованы следующие методы: контент анализа, синтез, сравнительный анализ, метод графического инструментария.

Ключевые слова: образование, цифровизация, цифровые технологии, инновации, цифровая грамотность, информационно-коммуникационные технологии, качество, анализ, динамика, модель.

Кілт сөздер: білім, цифрландыру, цифрлық технологиялар, инновациялар, цифрлық сауаттылық, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, сапа, талдау, динамика, модель.

Keywords: education, digitalization, digital technologies, innovations, digital literacy, information and communication technologies, quality, analysis, dynamics, model.

JEL classification: M11

Введение. Цифровизация экономики становится необратимым процессом, поэтому очень важно получение основных навыков использования цифровых технологии именно в школе, для использования своих знаний в будущей трудовой деятельности. В настоящее время во всех сферах жизнедеятельности становится актуальной проблема организационного развития предприятий. Для образовательных учреждений необходим поиск решения эффективного внедрения цифровых технологий.

Однозначно организационное развитие учреждения тесно связано с применением цифровых технологии. Они облегчают и ускоряют выполнение административных задач, улучшают качество образования и повышают эффективность учебного процесса. Также цифровые технологии позволяют создавать интерактивные учебные материалы, которые делают образовательный процесс более интересным и доступным. С помощью интерактивных досок, компьютерных программ и мультимедийных материалов можно объяснить сложные концепты, провести виртуальные экскурсии или симуляции, что способствует лучшему усвоению знаний. Да, с данными технологиями расширяются

возможности предоставления образовательных услуг, данные технологии более гибки и адаптивны. Но прежде, чем говорить об его влиянии на организационное развитие на наш взгляд будет правильным изучить концепцию данного понятия. Попытаемся разобраться, в чем же состоит особенность данной концепции и как цифровые технологии могут повлиять на его эффективность. Именно этим вопросам мы посвятим раздел литературного обзора данной научной статьи.

В работе использование различных методов исследования дали возможность обобщения научных концепции организационного развития, выявления проблемы исследуемого вопроса, проанализированы проблемы организационного развития образовательных учреждений, изучены влияния цифровых технологии на организационное развитие и разработаны мероприятий по решению выявленных проблем.

Обзор литературы. Как известно организационное развитие берет свое начало в Соединенных штатах Америки. Организационное развитие является частью развития предприятия. Изучением понятия «организационное развитие» занимались многие ученые, но хотелось бы отметить, что единства мнений относительно природы данного подхода не существует. Так, Берк В.В. связывал организационное развитие с плановыми изменениями организационной культуры [1].

Бекхард Р. рассматривает организационное развитие как «усилия планируемые, охватывающие всю организацию, и управляемые сверху, чтобы увеличить эффективность и улучшить здоровье организации посредством планируемых интервенций в организационные процессы, используя знания наук о поведении» [1].

Под управлением изменениями и человеческими ресурсами Лютенс Ф. понимал организационные развитие [2].

В своей работе «Организационное развитие» Френч В. и Белл С. рассматривают организационное развитие как «отдельную дисциплину и определяют его как долгосрочную программу, которая направлена на совершенствование процессов и принятия решений посредством эффективного управления организационной культуры» [3].

В трудах Маргулис Н. и Райа А. данное понятие рассматривается как «ценностно-ориентированный процесс, включающий в себя специфические стратегии и технологии, которые нацелены на эффективность организационной системы» [4].

«...набором научно обоснованных теорий, ценностей, стратегий и техник, нацеленных на проведение планируемого изменения работы организации в целях достижения индивидуального развития и улучшения организационного поведения через изменение и перестройку членами организации рабочего поведения» называют организационное развитие Поррас Д. и Робертсон П. [5].

Российский ученый Д.В. Антипов организационное развитие рассматривает как концепцию «инициирования планирования и реализации долгосрочных преобразований, направленных на развитие» [6].

Определение понятия организационное развитие О.Ю. Рудакова гласит, что оно «направлено на решение возникающих проблем, приобретение организацией необходимой для ее успешного функционирования гибкости, адаптивности к внешним и внутренним изменениям» [7].

В условиях инновационного развития на наш взгляд есть необходимость уточнения понятийного аппарата «организационное развитие». Итак, организационное развитие – это процесс качественных изменений в организации, позитивные направления способов и средств деятельности с использованием цифровых технологии или интеграции и их цифровизации с целью эффективности развития.

Данное определение можно разделить на три блока. Во-первых, процесс качественных изменений. Развитие организации основывается на качественном подходе к бизнес-процессам, приводящим к эффективности деятельности. Второе, это позитивные направления. Все изменения, которые вводятся в организации должны быть приняты на позитивной основе, только тогда можно судить об эффективной реализации внедряемых изменений. И третье, осуществление всех мероприятий на основании цифровых технологии. Как мы говорили ранее цифровизация – это уже необратимый процесс и должны принять. Цифровые технологии откроют новый этап в жизненном цикле продукта, поэтому их внедрение на сегодня очень актуально и в комплексе все эти три блока определения приведут к эффективности развития, что изначально было заложено в определении.

Основная часть. Организационное развитие является стратегической направленностью образовательного учреждения, одной из частей которого конечно же будет являться анализ. Для определения места образовательного учреждения на рынке услуг необходимо проведение SWOT анализа, которая представляет собой совокупность анализа внешней и внутренней среды

организации. Раз мы говорим об организационном развитии, оно непосредственно связано с экономическим развитием, так как на основании экономического развития мы определяем полезность и необходимость данного учреждения [9].

И сейчас в эпоху цифровизации перед образовательными учреждениями стоят задачи. Для того, чтобы быть в ногу со временем необходимо активно применять информационные и инновационные технологии, электронные курсы которые становятся востребованными на рынке образовательных услуг.

Внедрение цифровых технологии активно началось в 2017 году. Далее в 2018 году утверждена государственная программа «Цифровой Казахстан». На основании этих нормативных документов министерством образования и науки были пересмотрены учебные планы, таким образом для изучения азов информатики ввели предмет «Информационно-коммуникационные технологии» для школьников 3 класса. Но по завершении пандемии так как идет тренд на цифровизацию было принято решение преподавать «Цифровую грамотность» с 1 класса.

Рассмотрим динамику уровня цифровой грамотности населения (рисунок 1).

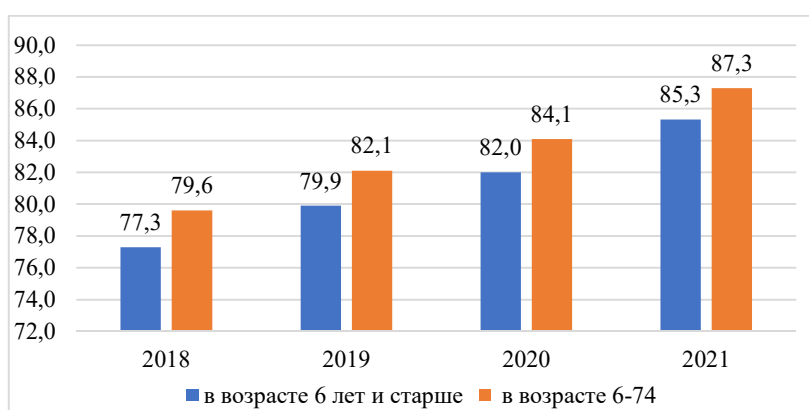

Рисунок 1. Уровень цифровой грамотности, %*

* Составлен авторами на основе источника [8]

На рисунке 1 приведена динамика уровня цифровой грамотности населения за 2018-2021 годы. Согласно этим, данным уровень цифровой грамотности в возрасте от 6 до 74 лет составляло в 2018 году 79,6%, а в 2021 году увеличилось до уровня 87,3%. Согласно госпрограмме «Цифровой Казахстан» планировалось довести уровень цифровой грамотности до 83% в 2022 году. Повышению уровня цифровой грамотности поспособствовало и ускорила пандемия.

Далее рассмотрим динамику доли пользователей компьютерами и сети Интернет в возрасте 6-15 лет (см.рисунок 2).

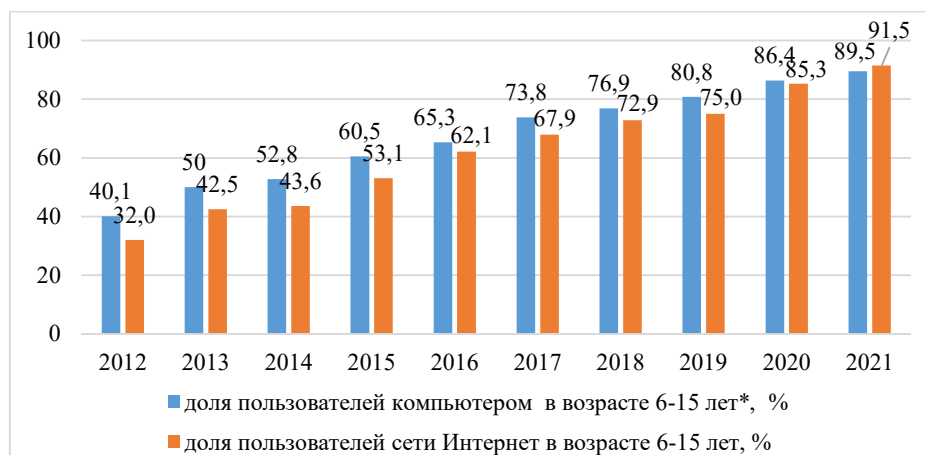

Рисунок 2. Динамика доли пользователей компьютерами и сети Интернет в возрасте 6-15 лет, %*

* Составлен авторами на основе источника [8]

В динамике наблюдается существенный рост по сравнению с показателями 2012 года. На сегодняшний день цифровые технологии для школьников стали средой их обитания. Дети очень быстро схватывают технологии, очень хорошо ориентируются и разбираются в различных гаджетах лучше, чем взрослые. До начала пандемии коронавируса, в республике 82% учащихся не владели знаниями базового компьютера.

В настоящее время в программу предмета включены изучение следующих тем таких как 3D-моделирования, 3D-принтинга. Эти вопросы будут освещены для школьников 5-9 классов. С десятого класса освещаются темы IT-StartUp, VR (виртуальная и дополненная реальность), искусственный интеллект, Big Data и прочее. Помимо этого, обучаются правилам безопасности в сети, этикету в Интернете и авторскому праву.

В школах на сегодняшний день используются электронные учебники, электронные журнал и дневник, в учебном процессе различные учебные интерактивные игры, различные приложения и др. Цифровые технологии оживили образовательный процесс.

В ноябре 2022 году утверждена Концепция развития образования на 2022-2026 годы. Данная концепция содержит комплекс мероприятий, направленных на улучшение качества образования. В рамках данной концепции будут реализованы несколько проектов цифровизации образования «Цифровой учитель», а также в малокомплектных школах преподавание отдельных дисциплин будет вестись в онлайн режиме и будут использоваться автономные цифровые учебники (мобильное приложение).

Существует множество способов использования цифровых технологий для улучшения организационного развития школы. Некоторые из них, которые уже применяются широко в школах. Одним из таких способов является применение электронных журналов и дневников. Преимуществом данной системы является то, что в режиме реального времени учителя и родители могут получать доступ к результатам обучения учащихся. В период пандемии широко использовались виртуальные классные комнаты и интерактивные доски, которые давали возможность общаться и организовывать онлайн-уроки. Широкое использование приобретает применение облачных технологий, которые дают возможность хранения и обмена информацией. Также в учебном процессе стали применять системы онлайн-тестирования.

Как известно во всех начинаниях огромную роль играет организационная структура образовательного учреждения. Так с развитием цифровизации требует комплексного взаимодействия различных структур в бизнес-процессы, которые позволят успешно осуществлять, координировать и своевременно реагировать на происходящие изменения. Для эффективности работы образовательного учреждения предлагается следующая модель их развития (рис. 3). Правильное взаимодействие структур приведет к успешной их интеграции.

Успешная интеграция в первую очередь зависит от руководства школ, так как развитие цифровизации должна быть заложена в стратегические цели и планы развития, также одним из стимулирующих факторов является поощрение учителей в использовании цифровых технологии в учебном процессе.

Рисунок 3. Модель организационного развития школы в условиях цифровой экономики*

* Составлен авторами

Взаимодействие общества и образовательного учреждения в том, что общество определяет цели и задачи школ, так как именно в ней формируются ценности, которые необходимы в жизни.

Общество может выделять дополнительные ресурсы на внедрение новых технологии, привлечения кадров и специалистов для повышения качества образования. Вовлечение родителей в образовательный процесс, информирование и постоянный доступ к успеваемости их детей.

От следующего блока, как организация учебной работы, зависит весь процесс и функционирование образовательного учреждения. Использование различных цифровых технологии дает возможность в использовании электронных учебников и обучающих программ, возможность мониторинга знаний учеников на постоянной основе, а также своевременность предоставления необходимой информации и материалов. Преимущества цифровых технологии и в том, что дает возможность использования различных методов обучения.

Ключевыми аспектами интеграции цифровизации в педагогические кадры и образовательные учреждения является обучение кадров, разработка интерактивных материалов к урокам, развитие МООК, применение различных программ и многое другое, что приведут к повышению качества образования и уровня заинтересованности и вовлеченности обучающихся. Также, как и озвучивали выше цифровые технологии дают возможность использования цифровых средств оценки знаний, формировании базы данных и отслеживание в реальном времени прогресса учеников.

Образовательная среда является основным блоком данной модели, которая взаимодействует организацией системы образования, инфраструктурой и технической поддержкой. Образовательная среда включает все аспекты образовательного процесса. И от образовательной среды зависит развитие обучающихся. Это и учителя, и методы обучения, технологии, применяемые в учебном процессе, учебные материалы и многое другое.

И еще одним из немаловажных аспектов развития образовательного учреждения является обеспечение школ цифровыми продуктами, разработка цифровых продуктов учителями, и развитие в направлении повышения профессионального уровня учителей.

Заключение. Организационное развитие школы в условиях цифровой экономики требует создания новых моделей управления, обучения и взаимодействия участников образовательного процесса. Ниже представлена модель, которая может помочь школам адаптироваться к цифровой экономике и успешно реализовывать свои образовательные цели.

Централизованное управление информационными технологиями: Школы должны иметь единую информационную систему, которая будет централизованно управлять всеми процессами, связанными с образованием. Это включает в себя управление учебным планом, оценками, преподавательским составом, ресурсами, финансами и коммуникацией между участниками образовательного процесса.

Интерактивные технологии обучения: Школы должны использовать современные интерактивные технологии, такие как онлайн-курсы, вебинары, мультимедийные учебники, виртуальные лаборатории и т.д. Это поможет учителям и ученикам более эффективно обмениваться информацией и дополнительно изучать материалы.

Обмен знаниями и опытом: Школы должны создавать условия для обмена знаниями и опытом между учителями и учениками. Например, можно создать форум, где учителя могут обсуждать свои методики и лучшие практики, а ученики могут делиться своими проектами и достижениями.

Автоматизация рутинных процессов: Школы должны автоматизировать рутинные процессы, чтобы учителя могли сконцентрироваться на обучении, а не на административных задачах. Это может включать автоматическое создание расписания занятий, уведомление о результатах оценок и другие задачи, которые раньше выполнялись вручную.

Развитие цифровой грамотности: Школы должны обучать учеников цифровой грамотности, чтобы они могли эффективно использовать информационные технологии в своей жизни и работе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Burke W.W. Organization Development: Principles and Practices. – Little Brown. – 1982. – P. 402.
2. Лютенс Ф. Организационное поведение: учебник. – НИЦ ИНФРА-М. – 1999. – 692 с.
3. French W.L., Bell C.H. Organization Development: Behavioral Science Interventions for Organization Improvement. – Prentice Hall. – 1998. – 360 p.
4. Margulies N., Raia A. Organization Development: Values, Process, and Technology. – McGraw-Hill. – 1972. – 640 p.

5. Porras J.I., Robertson P.J. Organizational Development: Theory, Practice, and Research // Dunnette D., Hough L.M. Handbook of Industrial and Organizational Psychology. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press. – 1992. – 2nd ed. – Vol. 3. – P. 719-822.
6. Антипов Д.В. Особенности организационного развития управления предприятий // «Вектор науки ТГУ». – 2011. – № 3 (17). – С. 139-144.
7. Рудакова О.Ю. Организационное развитие в условиях кризиса // Экономические науки. – 2015. – № 34(2). – С. 76-80.
8. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс] // Бизнес статистика. Информационно-коммуникационные технологии и связи. – URL: <https://www.stat.gov.kz/edition/publication/collection>.
9. Ашимова Ж.Р. и др. Управление организационным развитием предприятий Казахстана [Электронный ресурс] // Universum: экономика и юриспруденция: электрон. научн. журн. – 2023. – 3(102). – URL: <https://7universum.com/ru/economy/archive/item/15046>.
10. Коттер Д. Впереди перемен: Как успешно провести организационные преобразования [Электронный ресурс]. – Alpina. – Альпина Паблишер. – 2019. – URL: <https://hse.alpinadigital.ru/book/19071>.

REFERENCES

1. Burke W.W. Organization Development: Principles and Practices. – Little Brown. – 1982. – P. 402.
2. Liytens F. Organizatsionnoe povedenie: uchebnik [Organizational behavior: textbook]. – NITs INFRA-M. – 1999. – 692 s. [in Russian].
3. French W.L., Bell C.H. Organization Development: Behavioral Science Interventions for Organization Improvement. – Prentice Hall. – 1998. – 360 p.
4. Margulies N., Raia A. Organization Development: Values, Process, and Technology. – McGraw-Hill. – 1972. – 640 p.
5. Porras J.I., Robertson P.J. Organizational Development: Theory, Practice, and Research // Dunnette D., Hough L.M. Handbook of Industrial and Organizational Psychology. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press. – 1992. – 2nd ed. – Vol. 3. – P. 719-822.
6. Antipov D.V. Osobennosti organizatsionnogo razvitiia upravleniia predpriatii [Features of organizational development of enterprise management] // «Vektor nayki TGY». – 2011. – № 3 (17). – S. 139-144 [in Russian].
7. Rydakova O.Iy. Organizatsionnoe razvitie v usloviiah krizisa [Organizational development in crisis conditions] // Ekonomicheskie nayki. – 2015. – № 34(2). – S. 76-80 [in Russian].
8. Biyro natsionalnoi statistiki Agentstva po strategicheskomy planirovaniy i reformam Respybliki Kazahstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs] // Biznes statistika. Informatsionno-kommunikatsionnye tehnologii i sviazi. – URL: <https://www.stat.gov.kz/edition/publication/collection> [in Russian].
9. Ashimova Zh.R. i dr. Upravlenie organizacionnym razvitiem predpriyatij Kazahstana [Management of organizational development of enterprises in Kazakhstan] [Elektronny resurs] // Universum: ekonomika i yurisprudenciya: elektron. nauchn. zhurn. – 2023. – 3(102). – URL: <https://7universum.com/ru/economy/archive/item/15046> [in Russian].
10. Kotter D. Vperedu peremen: Kak uspeshno provesti organizacionnye preobrazovaniya [Ahead of change: How to successfully carry out organizational transformations] [Elektronny resurs]. – Alpina. – Alpina Publisher. – 2019. – URL: <https://hse.alpinadigital.ru/book/19071> [in Russian].

Джошқун Ш., Абильдина А.Ш., Саурукова А.К., Укибаева Г.К.

ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР БІЛІМ БЕРУ ОРЫНДАРЫНЫҢ ТИІМДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҚ ДАМУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада білім беру және білім беру қызметтерін алу құралдарының бірі ретінде цифрлық технологияларды пайдалану қарастырылады. Қоғамдық және ғылыми ортада кеңінен талқыланып, бүгінгі таңда өзекті болып отырған білім беруді цифрландыру мәселелері зерделенді. Ұйымдастырушылық даму білім беру

мекемесінің стратегиялық бағыттарының бірі ретінде қарастырылады. Зерттеуді жүргізу барысында ұйымдық дамуға қатысқан ғалымдардың еңбектері зерттеліп, қазіргі дамудың нақтылығына сәйкес концептуалды аппаратты нақтылауға талпыныс жасалды. Цифрландырудың негізгі көрсеткіштері, атап айтқанда, халықтың цифрлық сауаттылығы деңгейінің серпіні, компьютер мен интернетті пайдаланушылардың үлесі талданады. Талдау негізінде авторлар білім беру үдерісі мен білім сапасын арттыруға мүмкіндік беретін цифрлық экономикадағы мектепті ұйымдастыруды дамыту моделін әзірледі. Инновация әрқашан білім беру мазмұнын өзгертуді, білім беру және оқыту бағдарламаларын, технологияны және т.б. жаңартуды және жаңа деңгейге өтуде және одан әрі өсуде белгілі бір қиындықтарды тудырады. Бұл ұйымдық дамудың мүмкіндігі ретінде қарастыруға болатын ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану.

Ғылыми мақаланы зерттеудің мақсаты – цифрлық технологияларды қолдану және олардың білім беру ұйымдарының ұйымдық дамуына әсерін талдау.

Зерттеу барысында келесі әдістер қолданылды: мазмұндық талдау, синтез, салыстырмалы талдау, графикалық құралдар жинағы әдісі.

Зерттеуді жүргізу барысында ұйымдастырушылық дамуға қатысқан ғалымдардың еңбектері зерттелді, қазіргі дамудың нақтылығына сәйкес тұжырымдамалық аппаратты нақтылауға әрекет жасалды. Ал зерттелген мәселелер негізінде цифрлық экономика жағдайында мектептің ұйымдық дамуының моделі ұсынылған.

Joshkun Sh., Abildina A., Saurukova A., Ukibayeva G.

DIGITAL TECHNOLOGIES AS A TOOL FOR EFFECTIVE ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT OF AN EDUCATIONAL INSTITUTION

Annotation

The article studies the use of digital technologies as one of the tools for transferring knowledge and obtaining educational services. The issues of digitalization in education, which are widely discussed in public and scientific circles and are currently topical, are studied. Organizational development as one of the strategic directions of an educational institution is considered. In the process of conducting the research the works of scientists engaged in organizational development are studied, an attempt is made to clarify the conceptual apparatus in accordance with the realities of modern development. The main indicators of digitalization are analyzed, namely the dynamics of digital literacy of the population, the share of computer and Internet users. On the basis of the analysis, the authors have developed a model of school organizational development in the digital economy, which will provide an opportunity to improve the learning process and the quality of education.

Innovation always entails a change in the content of education, updating educational and training programs, technology, etc. and certain difficulties in the transition to a newer level and further growth. It is the use of information and communication technology can be seen as an opportunity for organizational development.

The purpose of the research paper is to analyze the use of digital technology and its impact on the organizational development of educational institutions.

The following methods were used in the study: content analysis, synthesis, comparative analysis, the method of graphic tools.

In the course of the study the works of scientists engaged in organizational development were studied, an attempt was made to clarify the conceptual apparatus in accordance with the realities of modern development. And on the basis of the studied problems a model of organizational development of school in the digital economy is proposed.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).18
УДК 338.242.2
ГРНТИ 06.51.87

А.А. Ельчибаева*, к.э.н., доцент¹
К.К. Бокенчин, PhD, ассоц. профессор²
Л.К. Бокенчина, PhD, ассоц. профессор²
Г.С. Кодашева, и.о. доцента³
Центрально-Казахстанская Академия,
г. Караганда, Казахстан¹
Казахский университет технологии и бизнеса,
г. Астана, Казахстан²
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан³
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: aiman360@mail.ru

АНАЛИЗ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ КОМПАНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В процессе исследования анализа управления инвестиционной деятельностью компаний в РК была дана оценка того, насколько компании эффективно используют свои ресурсы для достижения своих целей и максимизации доходности. Выявлено, что анализ управления инвестиционной деятельностью предприятий и ее оценка в развитии организации имеет большое значение, так как он влияет и оптимизирует все показатели развития предприятия. Используя, приведенные статистические данные, для оценки прогнозного значения показателя инвестиционной активности (млн. тенге) на период 2022-2024 гг. была построена трендовая модель, в процессе чего было выявлено, что модель является качественной и имеет тенденцию дальнейшего роста. Исследование показало, что развитие инвестиционной деятельности становится важным фактором в развитии устойчивого роста, в связи с чем, автором были определены выводы и практические рекомендации, которые могут способствовать разработке мер по совершенствованию процесса эффективного управления инвестиционной деятельностью предприятия.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, риск, инвестиционный проект, управление, интеграция, экономический рост, инвестиционный капитал, интеграция, институциональная среда, инвестиции.

Кілт сөздер: инвестициялық қызмет, тәуекел, инвестициялық жоба, басқару, интеграция, экономикалық өсу, инвестициялық капитал, интеграция, институционалдық орта, инвестициялар.

Keywords: investment activity, risk, investment project, management, integration, economic growth, investment capital, integration, institutional environment, investment.

JEL classification: G11, L52, Q01

Введение. Современная глобализация мировой экономики, расширение интеграции казахстанского рынка, усиление международной интеграции и роли импортозамещения формируют рыночные отношения между спросом и предложением, что приводит к усилению конкуренции между торговыми институтами. Такие факторы, как тяжелое экономическое положение значительной части торговой организации, непредсказуемость национальных и международных экономических условий, инфляционные и дефолтные кризисы, заставляют, прежде всего, искать эффективные способы управления предприятиями и проектами, создавать высококонкурентный институциональный климат, стимулировать предпринимательскую активность и привлекать инвестиционный капитал для экономики.

Актуальность исследования заключается в том, что исследование управления инвестиционной деятельностью в РК имеет большую значимость для бизнес-сообщества, государственных органов и инвесторов, поскольку позволяет выявить потенциальные области улучшения, повысить привлекательность инвестиционной среды и способствовать устойчивому экономическому развитию.

Цель исследования – проведение анализа управления инвестиционной деятельностью компаний в Республике Казахстан с целью выявления ключевых факторов, успешных стратегий и потенциальных областей для улучшения эффективности инвестиционных процессов.

Такая необходимость вызвана тем, что получение положительного эффекта, такого как прибыль, является важным аспектом исследования вопросов, связанных с управлением инвестициями и инвестиционными проектами в крупных компаниях. В процессе исследования были использованы следующие методы:

- анализ текущих тенденций в инвестиционной среде и разработка прогнозов относительно будущих изменений с помощью трендовой модели, что может помочь компаниям адаптироваться к меняющимся условиям на основе прогнозирования инвестиционной активности компаний РК;

- системный анализ позволяет рассматривать управление инвестиционной деятельностью компаний в РК в комплексе, учитывая взаимодействие всех компонентов и их влияние на достижение целей организации;

- сравнительный анализ - сравнение практик управления инвестиционной деятельностью различных компаний в РК с целью выявления лучших практик и потенциальных областей улучшения.

Задачи исследования направлены на создание комплексного понимания процессов управления инвестиционной деятельностью компаний в РК, выявление особенностей, эффективности и потенциалов данного процесса.

Обзор литературы. Исследование структуры источников инвестирования предполагает разработку методов эффективного распределения инвестиционных ресурсов и апробацию результатов на основе анализа эмпирико-фактологической информации об оценке вклада инновационно-инвестиционных проектов (ПИП) в экономическое развитие компании, поэтому выделяют инвестиционную деятельность в инвестиционном процессе [1]. Основная проблема портфельного менеджера заключается в том, чтобы найти работоспособный график, который гарантирует, что ресурсы, необходимые для осуществления деятельности, будут доступны в запланированную дату. Это классическая цель задачи планирования многопроектных проектов с ограниченными ресурсами (RCMPSP) (Baganov V.Yu, 2022) [2].

Ковалевская Н.Ю. (2021) выделили несколько факторов, которые позволяют понять управление инвестиционным процессом с помощью анкетирования [3]. Другие авторы полагают, что проблема выбора из возможных альтернативных решений является непростой для лиц, принимающих решения, и требует квалифицированного обоснования [4]. Косова М.Е (2020) считает, что госгарантии также являются одним из основных инструментов государственной поддержки инвестиционной деятельности [5].

Многие исследования посвящены совершенствованию возникновения рисков с помощью экспертных оценок [6]. Важно, как считает Grebennikova V.A., Smutkin O.A. (2020) отметить, что инвестиции направлены на обеспечение долгосрочного развития хозяйствующих субъектов [7]. Составление бюджета капитальных вложений – это необходимость, с которыми сталкивается финансовый менеджмент любой организации. Это механизм планирования, используемый организациями для принятия оценочных решений о распределении ресурсов между инвестиционными проектами, и оценка инвестиционных проектов, которые создадут выгоды на период более одного года и которые помогут компании получить доходы или сократить будущие затраты. Инвестиционная политика должна быть проинформирована о том, что с помощью государственного вмешательства возможно способствовать развитию бизнеса путем разработки и внедрения всеобъемлющей политики в развивающихся странах. Многие ученые утверждают, что прямые иностранные инвестиции оказывают значительное воздействие. По мнению Akbulaev N., Bayramli G., (2020) инвесторов привлекают открытость и стабильность [8], а также то, что по мнению Iovita R., Varis A., Namen A., Cuthbertson P., Taimagambetov Z., Miller C.E., (2020) Казахстан имеет выгодное географическое положение и определенные логистические преимущества перед другими государствами региона [9].

Таким образом, исследование структуры источников инвестирования в Казахстане выявляет важность разработки методов эффективного распределения инвестиционных ресурсов. Анализ эмпирико-фактологической информации оценивает вклад инновационно-инвестиционных проектов в экономическое развитие компаний. Исследования зарубежных ученых указывают на значимость госгарантий как инструмента государственной поддержки инвестиционной деятельности. При этом оценка рисков с использованием экспертных оценок и разработка бюджетов капитальных вложений становятся неотъемлемой частью финансового менеджмента организаций.

Привлечение прямых иностранных инвестиций в Казахстан подчеркивает важность открытости, стабильности и выгодного географического положения страны, а инвестиционная привлекательность является ключевым фактором для достижения высоких темпов социально-экономического роста и конкурентоспособности компаний. Высокая инвестиционная привлекательность является основным фактором, влияющим на достижение высоких и устойчивых темпов социально-экономического роста и способствующим приобретению компаниями конкурентных позиций. Об этом свидетельствуют

государственные программы, где одной из приоритетных задач Стратегического плана развития Казахстана до 2050 года является создание благоприятного инвестиционного климата.

Проведение исследований в области управления инвестиционной деятельностью компаний в РК становится неотъемлемым элементом адаптации к быстро меняющимся условиям и обеспечения устойчивого развития как на уровне отдельных предприятий, так и в целом для национальной экономики. Такая необходимость постоянного обновления методов управления инвестиционной деятельностью обусловлена адаптацией к новым условиям, вызванные в результате изменения в мировой экономике, законодательные изменения и технологические инновации.

Основная часть. Несмотря на феномен глобального экономического кризиса, инвестиции в экономику Казахстана на начало 2021г.увеличились на 8% по сравнению с 2018г (рисунок 1) [10].

По итогам первых 4 месяцев 2022 года инвестиции в основной капитал в стране превышают показатели за аналогичный период 2021 года на 8%.

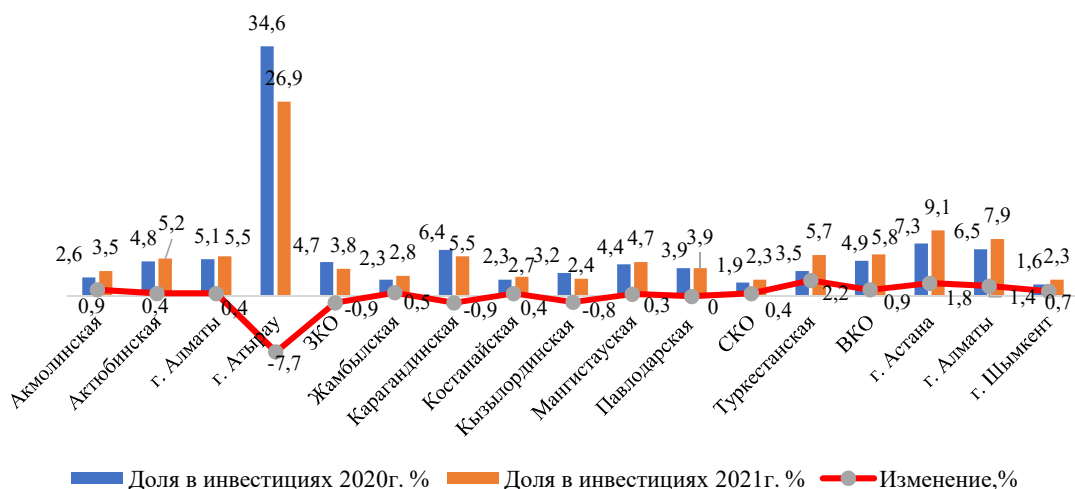

Рисунок 1. Доля регионов в инвестициях в основной капитал, %*

* Составлен авторами на основе источника [10]

В региональном разрезе есть 2 явных лидера – г. Шымкент - увеличение на 139%, Павлодарская и Акмолинская области - инвестиции увеличились на 60% и 39% соответственно. В других регионах основной причиной снижения является результат снижения ценовых котировок, которые оказали значительное влияние на инвестиционную деятельность производителей нефти.

Прирост общих инвестиций в основной капитал в региональном аспекте по состоянию на 2022 год выглядит следующим образом (рисунок 2) [10].

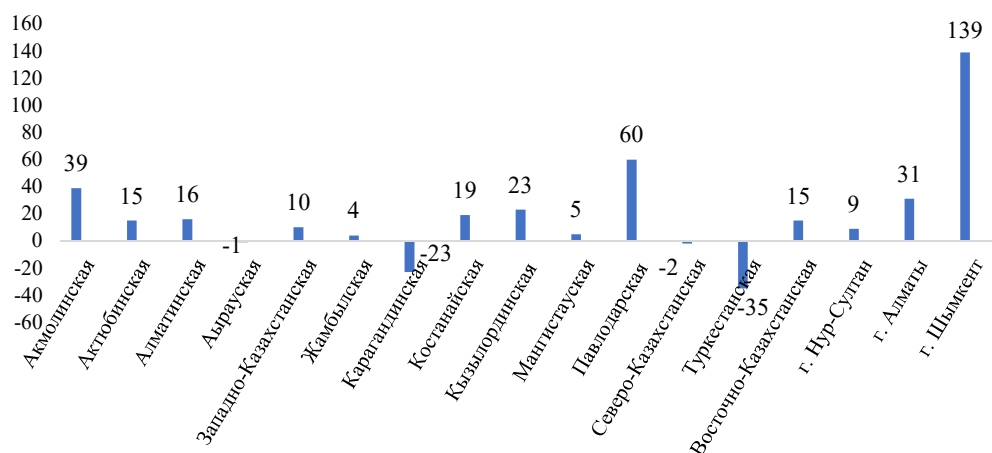

Рисунок 2. Прирост общих инвестиций в основной капитал в региональном аспекте по состоянию на 2022 год, %*

* Составлен авторами на основе источника [10]

По итогам 2021 года общий объем инвестиций составили 13,2 трлн тг., что на 7,3% больше объемов 2020 года. Уровень инвестиций в основной капитал составил 16,5 %к ВВП. Для оценки прогнозных значений показателя инвестиционной деятельности (млн. тенге) на 2022-2024гг. была построена трендовая модель, состоящая из:

- 1) Исходные данные на наличие аномальных наблюдений (таблица 1) [10].

Таблица 1

Анализ временного ряда с целью обнаружения аномальных наблюдений*

Год	Данные инвестиционной активности, млн. тенге	Наблюдаемое значение по стандарту Ирвина	Расчетные формулы
01.2011	4 653 528		Наблюдаемое значение стандарта Ирвина $\lambda_t = \frac{ y_t - y_{t-1} }{\sigma_y}, \quad t = \overline{2, 11}$ Критическое значение стандарта Ирвина $\lambda_{0,05}=1,5$
01.2012	5 010 231	0,1354	
01.2013	5 473 161	0,1757	
01.2014	6 072 687	0,2275	
01.2015	6 591 482	0,1969	
01.2016	7 024 709	0,1644	
01.2017	7 762 303	0,2799	
01.2018	8 770 572	0,3826	
01.2019	11 179 036	0,9140	
01.2020	12 576 793	0,5305	
01.2021	12 270 144	0,1164	

* Составлена авторами на основе источника [10]

Вероятность того, что все значения критерия Ирвина меньше критического уровня, составляет 95%.

- 2) Во временном ряде, который мы рассматриваем, присутствует трендовая составляющая. (таблица 2).

Таблица 2

Проверка наличия тренда*

Общее представление стандартов для рядов (для существования тренда достаточно нарушить хотя бы одно неравенство)	Результаты с вероятностью ошибки $0,05 < \alpha < 0,0975$
$v(n) > \left[\frac{2n-1}{3} - 1,96 \sqrt{\frac{16n-29}{90}} \right]$	$2 < 4$
$K_{\max} < [K_0(n)]$	$9 > 5$

* Составлена авторами на основе произведенных расчетов

- 3) Для приближения начальных данных использовался линейный полином первой степени, формула (1):

$$y_t = a_0 + a_1 t + \varepsilon_t, \tag{1}$$

В результате была получена трендовая модель:

$$y_t = 2924047236 + 836668582t$$

Чтобы проверить достоверность модели, авторы исследовали некоторые остатки, то есть несоответствие между уровнями, рассчитанными на основе модели, и фактическими наблюдениями. Основными характеристиками остаточных компонентов являются эквивалентность математических ожиданий нулю, случайность остаточных значений и соответствие законам нормального распределения.

Результаты анализа большого количества остатков для подтверждения пригодности модели приведены в таблице 3.

Проверка адекватности модели*

Проверяемое свойство	Используемая статистика		Граница	Вывод
	Наименование, расчетная формула	Полученное значение		
Случайность	Критерий «пиков» (поворотных точек) $p > \left[\frac{2}{3}(n-2) - 1,96\sqrt{\frac{16n-29}{90}} \right]$	4 > 3	3	Адекватна
Нормальность	RS-критерий $RS = \frac{e_{\max} - e_{\min}}{S}$	3,17	2,80-3,91	Адекватна
Равенство математического ожидания уровней ряда остатков нулю	t-статистика Стьюдента $t_{\text{набл.}} = \frac{\bar{e}}{S} \sqrt{n}$	0	2,23	Адекватна

* Составлена авторами на основе произведенных расчетов

Средняя относительная ошибка аппроксимации рассчитана по формуле (2):

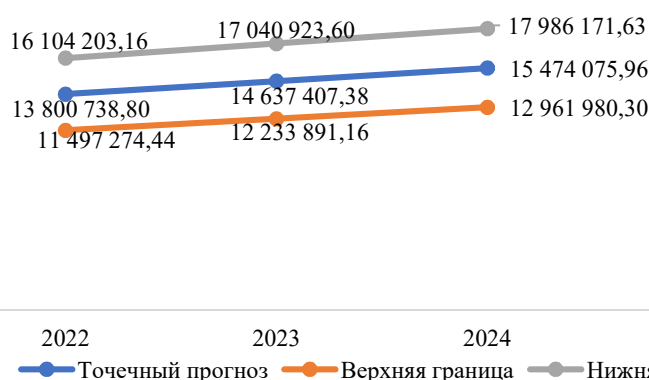
$$E_{\text{отн}} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{|e_i|}{y_i} \cdot 100\% = 8,45\%, \quad (2)$$

Таким образом, можно утверждать, что модель достаточно точна и годится для использования в прогнозировании.

4) Значения переменной $t = n + k$, необходимые для дальнейших расчетов при уровне значимости $\alpha = 0,05$. Ширина доверительного интервала рассчитана по формуле (3):

$$U(k) = S_e t_{\alpha} \sqrt{1 + \frac{1}{n} + \frac{(n+k-t)^2}{\sum_{t=1}^n (t-t)^2}}, \quad (3)$$

Прогнозы показателя инвестиционной деятельности на 2022-2024гг. показаны на рисунке 3.

Рисунок 3. Генерация точечного и интервального прогнозов инвестиционной деятельности на 2022-2024 гг., млн. тенге*

* Составлен авторами на основе произведенных расчетов

Полученный прогноз предоставляет компаниям возможность:
 - ориентироваться на долгосрочные перспективы, выстраивать стратегии развития и выявлять потенциальные источники стабильного роста инвестиционной активности;

- формировать адаптивные стратегии управления инвестиционной деятельностью, реагировать на изменения внешней среды и обеспечивать гибкость в решении финансовых задач;
- лучше оценить потенциальные риски и преимущества проектов, что влияет на качество принимаемых решений в области инвестиций на основе методов прогнозирования и моделирования;
- формированию доверия со стороны инвесторов и финансовых партнеров в отношении инвестиционной активности, что может содействовать привлечению дополнительных ресурсов.

Прогнозирование инвестиционной активности становится ключевым инструментом для компаний, помогая им адаптироваться к динамике рынка, минимизировать риски и стратегически планировать свою деятельность с учетом ожидаемых тенденций в инвестиционной области.

Заключение. Полученный прогноз инвестиционной активности предоставляет компаниям уникальные возможности для разработки и реализации успешных стратегий управления инвестиционной деятельностью, где ключевыми элементами стратегического планирования становится ориентирование на долгосрочные перспективы и выявление источников стабильного роста, способствуя устойчивому развитию. Адаптивные стратегии управления инвестиционной деятельностью, сформированные на основе прогнозов, обеспечивают компаниям гибкость в реагировании на изменения внешней среды, позволяя эффективно преодолевать вызовы рынка и динамично подстраиваться под новые экономические реалии. Оценка потенциальных рисков и преимуществ проектов, основанная на методах прогнозирования и моделирования, повышает качество принимаемых решений в сфере инвестиций, обеспечивая компаниям конкурентное преимущество. Прозрачность, подкрепленная прогнозами, создает благоприятный инвестиционный климат, способствуя привлечению дополнительных ресурсов для реализации амбициозных планов и проектов компаний. Прогнозирование инвестиционной активности, таким образом, не только становится инструментом управления рисками, но и ключевым фактором успешного стратегического развития компаний в современных динамичных экономических условиях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Фирова С.В., Калинина О.В., Барыкин С.Е. Концептуальный подход к структурированию инновационно-инвестиционных проектов // Стратегические решения и риск-менеджмент. – 2019. – 10(1). – С. 80-87. – DOI: 10.17747/2618-947X-2019-1-80-87.
2. Баганов В.Ю. Портфельное планирование: комплексный подход к ограничению ресурсов и приоритизации проектов // Байкальский научный журнал. – 2022. – Т.13. – №3. – С. 1-11. – DOI: 10.17150/2411-6262.2022.13(3).31.
3. Ковалевская Н.Ю. Управление инвестиционно-строительными проектами в условиях проектного финансирования // Байкальский научный журнал. – 2021. – Т.12. – №2.4. – С. 1-11. – DOI: 10.17150/2411-6262.2021.12(2).10.
4. Аверин А.В., Швагждеңе Б., Дюжев М.В., Локтева Т.В. Оценка эффективности проектов государственно-частного партнерства через призму концепции устойчивого развития // Вестник МФОА. – 2021. – №4. – С. 1-14. – DOI:10.52210/2224669X_2021_4_81.
5. Kosova M.E. et al. International practice of providing guarantees for the implementation of investment projects // Journal of Advanced Studies in Law and Economics. – 2020. – Vol.11. – №1. – P. 99-106. – DOI:10.14505/jarle.v11.1(47).13.
6. Авдийский В.И. и др. Проектирование систем управления рисками хозяйствующих субъектов: учеб. пособие / В.И. Авдийский, В.М. Безденежных, А.В. Дадалко, В.В. Земсков, Н.Г. Синявский. – М.: ИНФРА-М. – 2017. – 203 с.
7. Grebennikova V.A., Smutkin O.A. Actual problems of financial management of investment projects // International Journal of Humanities and Natural Sciences. – 2020. – Vol.12-4 (51). – P. 92-97. – DOI: 10.24411/2500-1000-2020-11505.
8. Akbulaev N., Bayramly G. Maritime transport and economic growth: interrelation and influence (on the example of the countries of the Caspian Sea coast; Russia, Azerbaijan, Turkmenistan, Kazakhstan and Iran). – 2020. – Mar. Paul. – P. 118. – DOI: 10.1016/j.marpol.2020.104005.
9. Iovita R., Varis A., Na me A., Cuthbertson P., Taymagambetov Z., Miller K.E. In search of the Paleolithic Silk Road in Kazakhstan. Kvat // Quaternary International. – 2020. – Vol.559. – P. 119-132. – DOI: 10.1016/j.quaint.2020.02.023, 2020/02/20/.

10. Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК на 2010-2021 гг. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.stat.gov.kz>.

REFERENCES

1. Firova S.V., Kalinina O.V., Barykin S.E. Konceptual'nyj podhod k strukturirovaniyu innovacionno-investicionnyh proektov [Conceptual approach to structuring innovation and investment projects] // Strategicheskie resheniya i risk-menedzhment. – 2019. – 10(1). – S. 80-87. – DOI: 10.17747/2618-947X-2019-1-80-87 [in Russian].

2. Baganov V.YU. Portfel'noe planirovanie: kompleksnyj podhod k ogranicheniyu resursov i prioritizacii proektov [Portfolio planning: an integrated approach to resource limitation and project prioritization] // Bajkal'skij nauchnyj zhurnal. – 2022. – T.13. – №3. – S. 1-11. – DOI: 10.17150/2411-6262.2022.13(3).31 [in Russian].

3. Kovalevskaya N.YU. Upravlenie investicionno-stroitel'nymi proektami v usloviyah proektnogo finansirovaniya [Management of investment and construction projects in the context of project financing] // Bajkal'skij nauchnyj zhurnal. – 2021. – T.12. – №2.4. – S. 1-11. – DOI: 10.17150/2411-6262.2021.12(2).10 [in Russian].

4. Averin A.V., SHvagzhedne B., Dyuzhev M.V., Lokteva T.V. Ocenka effektivnosti proektov gosudarstvenno-chastnogo partnerstva cherez prizmu koncepcii ustojchivogo razvitiya [Assessing the effectiveness of public-private partnership projects through the prism of the concept of sustainable development] // Vestnik MFYUA. – 2021. – №4. – S. 1-14. – DOI: 10.52210/2224669X_2021_4_81 [in Russian].

5. Kosova M.E. et al. International practice of providing guarantees for the implementation of investment projects // Journal of Advanced Studies in Law and Economics. – 2020. – Vol.11. – №1. – P. 99-106. – DOI:10.14505/jarle.v11.1(47).13.

6. Avdijskij V.I. i dr. Proektirovanie sistem upravleniya riskami hozyajstvuyushchih sub"ektov: ucheb. posobie [Design of risk management systems for business entities: textbook. allowance] / V.I. Avdijskij, V.M. Bezdenezhnyh, A.V. Dadalko, V.V. Zemskov, N.G. Sinyavskij. – M.: INFRA-M. – 2017. – 203 s. [in Russian].

7. Grebennikova V.A., Smutkin O.A. Actual problems of financial management of investment projects // International Journal of Humanities and Natural Sciences. – 2020. – Vol.12-4 (51). – P. 92-97. – DOI: 10.24411/2500-1000-2020-11505.

8. Akbulaev N., Bayramly G. Maritime transport and economic growth: interrelation and influence (on the example of the countries of the Caspian Sea coast; Russia, Azerbaijan, Turkmenistan, Kazakhstan and Iran). – 2020. – Mar. Paul. – P. 118. – DOI: 10.1016/j.marpol.2020.104005.

9. Iovita R., Varis A., Na me A., Cuthbertson P., Taymagambetov Z., Miller K.E. In search of the Paleolithic Silk Road in Kazakhstan. Kvat // Quaternary International. – 2020. – Vol.559. – P. 119-132. – DOI: 10.1016/j.quaint.2020.02.023, 2020/02/20/.

10. Dannye Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK na 2010-2021 gg. [Data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan for 2010-2021] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.stat.gov.kz> [in Russian].

Ельчибаева А.А., Бокенчин К.К., Бокенчина Л.К., Кодашева Г.С.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КОМПАНИЯЛАРДЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН БАСҚАРУДЫ ТАЛДАУ

Андатпа

ҚР-дағы компаниялардың инвестициялық қызметін басқаруды талдауды зерттеу барысында компаниялардың өз мақсаттарына жету және табыстылықты барынша арттыру үшін өз ресурстарын қаншалықты тиімді пайдаланатынына баға берілді. Кәсіпорындардың инвестициялық қызметін басқаруды талдау және оны ұйымның дамуында бағалау үлкен маңызға ие екендігі анықталды, өйткені бұл кәсіпорынның барлық даму көрсеткіштеріне әсер етеді және оңтайландырады. 2022-2024 жылдар кезеңіне инвестициялық белсенділік көрсеткішінің болжамды мәнін (млн. теңге) бағалау үшін келтірілген

статистикалық деректерді пайдалана отырып. тренд моделі құрылды, оның барысында модельдің сапалы екендігі және одан әрі өсу тенденциясы анықталды. Зерттеу инвестициялық қызметті дамыту тұрақты өсуді дамытудың маңызды факторына айналатынын көрсетті, осыған байланысты автор Кәсіпорынның инвестициялық қызметін тиімді басқару процесін жетілдіру бойынша шараларды әзірлеуге ықпал ететін тұжырымдар мен практикалық ұсыныстарды анықтады.

Elchibaeva A., Bokenchin K., Bokenchina L., Kudasheva G.

**ANALYZING THE MANAGEMENT OF INVESTMENT ACTIVITY
OF COMPANIES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

In the process of researching the analysis of management of investment activity of companies in the RK, the assessment of how effectively companies use their resources to achieve their goals and maximize profitability was given. It is revealed that the analysis of management of investment activity of enterprises and its assessment in the development of the organization is of great importance, as it affects and optimizes all indicators of enterprise development. Using the given statistical data, to estimate the forecast value of the index of investment activity (million tenge) for the period of 2022-2024 was built trend model, in the process of which it was revealed that the model is qualitative and has a trend of further growth. The study showed that the development of investment activity becomes an important factor in the development of sustainable growth, in this regard, the author identified conclusions and practical recommendations that can contribute to the development of measures to improve the process of effective management of investment activity of the enterprise.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).19

УДК: 33. 338.012

ГРНТИ 06.71.45

З.А. Сальжанова, д.э.н., профессор¹М.Ж. Турсумбаева*, к.э.н., ассоц. профессор²Б.Х. Раимбеков, к.э.н., доцент³Б.К. Спанова, PhD¹

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

г. Караганда, Казахстан¹Esil University, г. Астана, Казахстан²

Карагандинский университет имени Академика

Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail:tursumbayeva_m@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ САМОЗАНЯТОСТИ ПРЕДПЕНСИОННОГО ВОЗРАСТА В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассмотрена самозанятость в предпенсионном возрасте, подчеркнута необходимость анализа социально-экономических, демографических аспектов. Рассматривается влияние минимального размера пенсии на самозанятость в различных возрастных группах путем линейных регрессий.

Выявлено, что самозанятость в предпенсионном возрасте рассматривается как сложный процесс, требующий внимания к социально-экономическим и демографическим аспектам. Исследование выявило, что более 14% населения в возрасте предпенсионного и старше 65 лет сталкиваются с трудностями, частично обусловленными низким пенсионным возрастом по мировым стандартам ОЭСР. Следует отметить, что рынок труда для пожилых работников ухудшается после достижения 65 лет.

В результате анализа данных Бюро национальной статистики за период 2010-2022 гг., определено, что увеличение минимальной пенсии имеет влияние на самозанятость в предпенсионной и пенсионной группах.

Анализ показал, что предпенсионное население (55-64 лет) подвержено риску потери работы, затруднениям в адаптации к новым профессиональным требованиям. Анализ регрессии показал, что увеличение минимальной пенсии влияет на занятость в предпенсионном возрасте положительно, но в пенсионном возрасте - отрицательно. С увеличением минимальной пенсии на 6682,622 тенге количество самозанятого населения предпенсионного возраста увеличивается на 1215 человек.

Доля предпенсионного населения (55-64 лет) в Республике Казахстан постоянно растет, достигнув 1 854697 человек в 2022 году. Для смягчения проблем занятости предпенсионного и пенсионного населения предлагается пересмотр пенсионной политики, включая увеличение минимальной пенсии. Данные шаги не только способствуют стабильности трудового рынка, но и обеспечивают социальную защиту граждан в соответствии с мировыми стандартами.

Рассматриваемая тенденция подчеркивает важность социальных мер поддержки и программ для поддержки занятости в предпенсионном возрасте. Исследование предлагает введение понятия «предпенсионного» возраста, официальное определение которого позволит разработать программы повышения квалификации и обеспечить гладкий переход к пенсии.

Ключевые слова: предпенсионный возраст, занятость, работник, показатель, пенсия, аппроксимация, возрастной интервал, численность, гибкость.

Кілт сөздер: зейнеткерлікке дейінгі жас, еңбек қызметі, қызметкер, көрсеткіш, зейнетақы, жуықтау, жас аралығы, саны, икемділігі.

Keywords: pre-retirement age, employment, employee, indicator, pension, approximation, age interval, number, flexibility.

JEL classification: I 22

Введение. В условиях стремительных изменений в экономике и трудовых отношениях, актуальность проблемы самозанятости предпенсионного возраста становится актуальными. Пожилые люди, обладающие опытом и профессиональными навыками, все чаще выбирают путь самостоятельной занятости, преобразуя свой жизненный опыт в источник дохода. Данный феномен вызван не только изменением отношения общества к старшему поколению, но и необходимостью обеспечения финансовой устойчивости на поздних этапах жизни.

В научной статье использовался регрессионный анализ влияния минимальной пенсии: расчеты проведены на основе линейной регрессии для изучения зависимости между минимальной пенсией

и уровнем самозанятости в различных возрастных группах, использовались данные Бюро национальной статистики Агентства.

Актуальность проблемы занятости предпенсионного и пенсионного населения становятся ключевыми в контексте динамичных изменений на рынке труда. Увеличение численности предпенсионного населения и низкая вероятность трудоустройства после 65 лет акцентируют внимание на актуальности изучения социально-экономических аспектов этой проблематики.

Цель и задачи: Целью исследования является оценка воздействия минимального размера пенсии на самозанятых предпенсионных и пенсионной групп путем анализа парной линейной регрессии. Влияние минимального размера пенсии на контингент предпенсионного (55-64 лет) и пенсионного (65 лет и старше) возраста на количество самозанятого населения.

Основной проблемой, выявленной в тексте, является социальная уязвимость предпенсионного населения, вызванная риском потери работы, долгим освоением навыков, адаптацией, снижением здоровья и низкими пенсионными отчислениями. Изучаемая проблема требует приоритетного внимания и эффективных мер поддержки для обеспечения стабильности, и благосостояния данной возрастной группы.

Исследование выделяет критическую необходимость разработки и внедрения мер социальной поддержки, особенно в контексте увеличивающейся численности предпенсионного населения. Важность повышения уровня минимальной пенсии как фактора воздействия на занятость подчеркивает необходимость системных изменений в пенсионной политике для обеспечения устойчивого развития и социальной справедливости.

Обоснование и разъяснение научных вопросов. Исследование выявляет, что более 14% населения предпенсионного возраста и 2% старше 65 лет сталкиваются с трудовыми трудностями, что обусловлено низким пенсионным возрастом по стандартам ОЭСР. Анализ показывает, что вероятность трудоустройства для людей в возрасте 65-69 лет вдвое ниже, чем в среднем по ОЭСР, что обостряет проблемы пенсионного возраста и требует дополнительных исследований.

Увеличение численности лиц предпенсионного возраста свидетельствует о социальной уязвимости рассматриваемой группы из-за риска потери работы, долгого освоения навыков и низких пенсионных отчислений.

Построение моделей регрессии демонстрирует взаимосвязь между минимальной пенсией и самозанятостью, при этом увеличение минимальной пенсии может влиять на количество самозанятого населения в разных возрастных группах.

Необходимость комплексных социальных мер и специальных программ для поддержки занятости в предпенсионном возрасте вытекает из сложившейся ситуации и требует пристального внимания со стороны государства. Сложившаяся ситуация на рынке труда для лиц предпенсионного возраста, их социальная уязвимость, а также влияние размера минимальной пенсии на самозанятость являются ключевыми проблемами. Следовательно, внедрение социальных мер поддержки и адаптация пенсионной системы к требованиям рынка труда являются неотложными задачами для обеспечения стабильности и благополучия данной возрастной группы.

Исследование базируется на анализе статистических данных о состоянии занятости и пенсионных выплатах предпенсионного и пенсионного населения в Республике Казахстан за период 2010-2022 годов. Используемые методы включают в себя построение моделей парной линейной регрессии для анализа влияния минимального размера пенсии на уровень самозанятости в различных возрастных группах. Данные для анализа были получены из Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК.

Основным результатом исследования является выявление тесной связи между минимальным размером пенсии и уровнем самозанятости в предпенсионной и пенсионной группах. Увеличение минимальной пенсии положительно коррелирует с ростом самозанятости в возрасте 55-64 лет, в то время как в пенсионной группе (65 лет и старше) это влияние оказывает отрицательный эффект. Это предостерегает о необходимости более гибкой и индивидуальной поддержки для разных возрастных групп.

Характер занятости в последнее время приобретает характер гибкости под воздействием адаптации рыночного хозяйства в свете конкурентных процессов, что привело к различным формам занятости, именуемым как нестандартная занятость [1].

С 1970-х годов экономические и социально-демографические изменения побудили работодателей и работников добиваться большей гибкости в организации работы, что привело к увеличению нестандартных форм занятости (далее - НФЗ) [2].

Определение роли самозанятости в рамках предпенсионного возраста представляет собой сложный исследовательский вопрос и требует внимания к социально-экономическим, демографическим и культурным аспектам. Статья направлена на анализ и выделение особенностей самозанятости в предпенсионном возрасте, выявление ее места в общей структуре трудовых отношений и оценку ее влияния на экономическое благосостояние индивида и общества в целом [3].

Самозанятость, как форма трудовой деятельности, не только позволяет индивидуумам активно участвовать в экономической жизни, но и является механизмом для продления трудовой активности в предпенсионном возрасте. В рассматриваемом направлении следует провести анализ важных аспектов самозанятости, выявить преимущества и проблемы этой формы труда с целью создания более гибкой и устойчивой системы трудовых отношений [4].

Актуализация проблемы самозанятости в предпенсионном возрасте обусловлена не только необходимостью оценки ее влияния на общий экономический контекст, но и поиском оптимальных механизмов социальной поддержки данной категории работников. Предстоящий анализ сферы самозанятости в предпенсионном возрасте предполагает выявление ключевых тенденций, проблем, а также выработку рекомендаций для улучшения условий рассматриваемого вида трудовой занятости.

Феномен НФЗ вызывал разноречивые взгляды в таких вопросах как оценка ее роли на рынке труда, в особенности вызвали вопросы разногласия в формулировке (представлении) самого понятия [5].

Обзор литературы. Авторы Ramnath S., Shoven J.B., Slavov N.S. подробно рассматривает переход работников предпенсионного и пенсионного возраста в самозанятость где данный феномен обусловлен сохранением пенсий и более гибким графиком работы, особенно для женщин. Отношение к налогам у самозанятых вызывает разнонаправленные реакции. Тенденция ухода в самозанятость имеет как положительные, так и отрицательные последствия для работников, организаций и государства [6].

Информационную базу исследования составили Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. Использован социальный кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года [7].

Ученые Кордова А.Е., Каллеберг А.Л. стояли в момент популяризации НФЗ нестандартной занятости в 1970 гг. Авторы определяли последствия распространения нестандартной занятости для различных субъектов рынка труда, предлагали механизмы ее регулирования [1,2].

Проблемами нестандартной занятости занимались авторы: Гимпельсон Р.И. Капелюшников. В научных работах рассматривали особенности, классификацию НФЗ и масштабы и структура нестандартной занятости [8].

Авторы Ванкевич Е.В., Зайцева О.В. Систематизировали теоретические подходы к пониманию сущности нестандартных форм занятости, рассматривали критерии классификации нестандартных форм занятости. Выявили основные тенденции развития нестандартной занятости в странах ЕС

Множественность интерпретирования НФЗ вызвала трудности при классификации нестандартной занятости, так как данное определение носит собирательный термин.

Основная часть. Люди предпенсионного возраста на 2018 год составили 14%, и свыше 65 лет около 2% сталкиваются с серьезными препятствиями для осуществления трудовой деятельности, особенно после достижения пенсионного возраста.

Показатели рынка труда пожилых работников ухудшаются еще больше после 65. Например, пожилым людям в возрасте 65-69 лет вероятность трудоустройства вдвое ниже, чем в среднем по ОЭСР. Быстрый уход пожилых работников с рынка труда может отражать тот факт, что пенсионный возраст (63 года для мужчин и 60 лет для женщин на 2020 год), является очень низким по стандартам ОЭСР [8].

Лица предпенсионного возраста подвержены риску потери работы, обусловлено тем, что граждане предпенсионного возраста находятся в тяжелой ситуации (долгое освоение профессиональных навыков, адаптация, снижение здоровья, низкий уровень пенсионных отчислений), что делает данный контингент социально уязвимым [9].

Рассматриваемый феномен свидетельствует о том, что лица предпенсионного возраста сталкиваются с определенными вызовами, приводящими к необходимости поиска альтернативных источников дохода [10,11].

Сложившаяся ситуация связана с угрозой увольнения, трудностями адаптации к новым профессиональным требованиям, а также снижением общего уровня физического и психологического здоровья. Низкий уровень пенсионных отчислений также оказывает давление на данную группу, что делает ее особенно уязвимой в социальном плане [12].

Чтобы смягчить эти проблемы, требуются комплексные социальные меры поддержки и создание специальных программ для поддержки занятости в этой возрастной группе [13].

Согласно демографической статистике РК, доля предпенсионного населения постоянно увеличивается. Например, в 2010 г. численность в возрасте от 55-64 лет составила 1 192 439 человек, а к 2022 году составил 1 854 697 человек, данный показатель увеличился почти на 662 тыс. человек.

Пенсионные выплаты складываются из следующих показателей: базовая пенсия, солидарная (зависит от стажа до 1998 года) и накопительная. С 1 января 2022 года размер минимальной пенсии составляет 53076 тенге.

При изучении самозанятости в предпенсионной (55-64 лет) и пенсионной (65 лет и старше) группах населения большой интерес представляет анализ влияния минимального размера пенсии на указанные показатели. С этой целью были построены две модели парной линейной регрессии, где в качестве зависимых переменных выступили количество самостоятельно занятого населения в соответствующих возрастных группах, а в качестве объясняющего фактора – минимальный размер пенсии.

Для проведения регрессионного анализа были использованы данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК за период с 2010 по 2022 год, представленные в Таблице 1.

Таблица 1

Динамика рассматриваемых показателей за период 2010-2022 гг.*

Год	Самостоятельно занятое население, человек		Минимальный размер пенсии, тенге
	55-64 лет	65 и старше	
2010	175 542	40247	12 344
2011	190 362	38132	16 047
2012	186 696	26483	17 491
2013	199 005	24691	19 066
2014	158 964	21039	21 736
2015	155 375	22810	23 692
2016	176 455	28092	25 824
2017	175 901	31083	28 148
2018	186 006	32450	33 745
2019	194 510	28197	36 108
2020	181 988	29068	40 441
2021	178 004	33111	43 272
2022	160 616	32156	46 302

* Составлена авторами на основе источника [11]

Результаты аппроксимации данных с помощью метода наименьших квадратов представлены в Таблице 2 и Таблице 3.

Таблица 2

Результаты оценки уравнения самостоятельно занятого населения в возрастной группе 55-64 лет*

R	111,4
R^2	955,7
Наблюдаемое значение критерия Фишера	46,407
Критическое значение критерия Фишера	4,259677273 ($\alpha = 0,05, k_1 = 1, k_2 = 24$)
Переменные	
Самостоятельно занятое население в возрастной группе 55-64 лет (человек) – зависимая переменная	
Коэффициент регрессии	
Минимальный размер пенсии, тенге	6682,622 *

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$

* Составлена авторами на основе источника [11]

**Результаты оценки уравнения самостоятельно занятого населения
в возрастной группе 64 года и старше***

R	18,6
R^2	27,1
Скорректированный R^2	0,441
Наблюдаемое значение критерия Фишера	46,407
Критическое значение критерия Фишера	4,259677273 ($\alpha = 0,05, k_1 = 1, k_2 = 24$)
Переменные	
Самостоятельно занятое население в возрастной группе 64 года и старше (человек) – зависимая переменная	
	Коэффициент регрессии
Минимальный размер пенсии, тенге	6682,622 **
* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$	

* Составлена авторами на основе источника [11]

Между результирующими признаками и факторными признаками наблюдается тесная взаимосвязь. Полученные уравнения регрессии в целом и отдельные его параметры статистически значимы и надежны при соответствующих уровнях значимости.

На основе полученных результатов можно сделать следующие выводы:

– при увеличении минимальной пенсии на 6682,622 тенге количество самозанятого населения предпенсионного возраста (55-64 лет) увеличивается на 1215 человека.

– при увеличении минимальной пенсии на 6682,622 тенге количество самозанятого населения пенсионного возраста (65 лет и старше) уменьшается на 1498 человек.

В ходе исследования выяснено, что между увеличением минимальной пенсии на 6682,622 тенге количество самозанятого населения предпенсионного возраста и пенсионного возраста наблюдается взаимосвязь, при увеличении минимальной пенсии на 6682,622 тенге количество самозанятого населения предпенсионного возраста (55-64 лет) увеличивается на 1215 человека, при увеличении минимальной пенсии на 6682,622 тенге количество самозанятого населения пенсионного возраста (65 лет и старше) уменьшается на 1498 человек.

Результаты указывают на необходимость проработки политики социальной поддержки и регулирования пенсионных выплат для оптимизации занятости для данного контингента [14].

Заключение. Возрастная динамика населения Республики Казахстан свидетельствуют о постоянном увеличении доли предпенсионного населения (55 до 64 лет). Рассматриваемый вопрос требует внимания со стороны экономической политики в свете управления трудовым рынком.

Граждане предпенсионного возраста находятся в сложной ситуации, сталкиваясь с рисками потери работы, долгим освоением новых навыков, адаптацией, снижением здоровья и низкими пенсионными отчислениями.

Регрессионный анализ показывает, что увеличение минимальной пенсии положительно влияет на уровень самозанятости в предпенсионном возрасте, но отрицательно – в пенсионном и подчеркивает необходимость гибкости и индивидуальной поддержки для разных возрастных групп.

Для смягчения проблем необходимы комплексные социальные меры, включая специальные программы поддержки занятости в предпенсионном возрасте. Введение понятия «предпенсионного» возраста, финансовая поддержка работодателей при переходе на сокращенные рабочие дни представляются важными шагами.

Увеличение минимальной пенсии играет ключевую роль в поддержке занятости предпенсионного населения, и адаптация пенсионной политики к мировым стандартам является неотложной задачей для обеспечения стабильности трудового рынка и социальной защиты граждан.

Исследование подчеркивает важность пересмотра пенсионной политики, включая повышение минимальной пенсии, для эффективного смягчения проблем занятости предпенсионного и пенсионного населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Kalleberg A.L. Organizing flexibility: the flexible firm in a new century // *British Journal of Industrial Relations*. – 2001. – № 39(4). – P. 479-504. – DOI: 10.1111/1467-8543.00211.
2. Cordova E. From full-time employment to atypical employment: a major shift in the evolution of labour relations? // *International Labour Review*. – 1986. – № 125(6). – P. 641-657.
3. Caines V., Kaa E.J., Bordia P. Self-Employment in Later Life: How Future Time Perspective and Social Support Influence Self-Employment Interest // *Frontiers in Psychology*. – 2019. – №10(10). – P. 123-131. – DOI: 10.3389/fpsyg.2019.00448.
4. Hila Axelrad., Aviad Tur-Sinai. Switching to Self-Employed When Heading for Retirement // *Journal of Applied Gerontology*. – 2019. – №1(10). – P. 133-139. – DOI: 10.1177/0733464819894542.
5. Nolana A., Barrett A. The role of self-employment in Ireland's older workforce // *The Journal of the Economics of Ageing*. – 2019. – №14. – P. 415-422. – DOI: 10.1016/j.jeoa.2019.100201.
6. Ramnath S., Shoven J.B., Slavov N.S. Pathways to retirement through self-employment // *Journal of Pension Economics and Finance*. – 2020. – №1. – P. 115-128. – DOI: 10.1017/S1474747220000062.
7. Социальный кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K230000022>.
8. Гимпельсона В.Е., Капелюшников Р.И. Нестандартная занятость в российской экономике. – М.: Изд. дом ГУВШЭ, 2006. – 400 с.
9. Нестандартные формы занятости. Анализ проблем и перспективы решения в разных странах [Электронный ресурс]. – URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_554952.pdf.
10. Building inclusive labour markets in Kazakhstan: A focus on youth, older workers and people with disabilities [Electronic resource]. – URL: <https://www.oecd.org/countries/kazakhstan/building-inclusive-labour-markets-kazakhstan-9789264273023-en.htm>.
11. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию реформам Республики Казахстан. Занятость в Казахстане [Электронный ресурс]. – URL: <https://old.stat.gov.kz/official/industry/25/publication>.
12. Ванкевич Е.В., Зайцева О.В. Нестандартная занятость: сущность, формы, масштабы, регулирование // *Белорусский экономический журнал*. – 2015. – № 3. – С. 120-146.
13. Karipova A., Kabdullina G., Kenesheva G., Tursumbaeva M., Kapysheva S., Nurgalieva Zh. Monitoring of industrial enterprises' performance in emerging economy: A case study // *entrepreneurship and sustainability issues*. – 2020. – № 8(2). – 232 p. – DOI: 10.9770/jesi.2020.8.2(70).
14. Аймагамбетов Е.Б., Тажбаева А.М. Халықты жұмыспен қамтудың стандартты емес нысандары: әлемдік тәжірибе, мәселелер мен перспективалар // *Научный журнал «Вестник университета «Туран»*. – 2022. – № 1(93). – Б. 227-237.

REFERENCES

1. Kalleberg A.L. Organizing flexibility: the flexible firm in a new century // *British Journal of Industrial Relations*. – 2001. – № 39(4). – P. 479-504. – DOI: 10.1111/1467-8543.00211.
2. Cordova E. From full-time employment to atypical employment: a major shift in the evolution of labour relations? // *International Labour Review*. – 1986. – № 125(6). – P. 641-657.
3. Caines V., Kaa E.J., Bordia P. Self-Employment in Later Life: How Future Time Perspective and Social Support Influence Self-Employment Interest // *Frontiers in Psychology*. – 2019. – №10(10). – P. 123-131. – DOI: 10.3389/fpsyg.2019.00448.
4. Hila Axelrad., Aviad Tur-Sinai. Switching to Self-Employed When Heading for Retirement // *Journal of Applied Gerontology*. – 2019. – №1(10). – P. 133-139. – DOI: 10.1177/0733464819894542.
5. Nolana A., Barrett A. The role of self-employment in Ireland's older workforce // *The Journal of the Economics of Ageing*. – 2019. – №14. – P. 415-422. – DOI: 10.1016/j.jeoa.2019.100201.
6. Ramnath S., Shoven J.B., Slavov N.S. Pathways to retirement through self-employment // *Journal of Pension Economics and Finance*. – 2020. – №1. – P. 115-128. – DOI: 10.1017/S1474747220000062.
7. Social'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 20 aprelja 2023 goda № 224-VII ZRK [Social Code of the Republic of Kazakhstan dated April 20, 2023 No. 224-VII ZRK] // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K230000022> [in Russian].

8. Gimpelsova V.E., Kapelyushnikova R.I. Nestandardnaja zanjatost' v rossijskoj jekonomike [Precarious employment in the Russian economy]. – М.: Izd. dom GUVShJe, 2006. – 400 s. [in Russian].

9. Nestandardnye formy zanjatosti. Analiz problem i perspektivy reshenija v raznyh stranah [Non-standard forms of employment. Analysis of problems and prospects for solutions in different countries] [Elektronny resurs]. – URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_554952.pdf [in Russian].

10. Building inclusive labour markets in Kazakhstan: A focus on youth, older workers and people with disabilities [Electronic resource]. – URL: <https://www.oecd.org/countries/kazakhstan/building-inclusive-labour-markets-kazakhstan-9789264273023-en.htm>.

11. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju reformam Respubliki Kazahstan. Zanjatost' v Kazahstane [Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Employment in Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://old.stat.gov.kz/official/industry/25/publication/> [in Russian].

12. Vankevich E.V., Zaitseva O.V. Nestandardnaja zanjatost': sushhnost', formy, masshtaby, regulirovanie [Precarious employment: essence, forms, scale, regulation] // Belorusskij jekonomicheskij zhurnal. – 2015. – № 3. – S. 120-146 [in Russian].

13. Karipova A., Kabdullina G., Kenesheva G., Tursumbaeva M., Kapysheva S., Nurgalieva Zh. Monitoring of industrial enterprises' performance in emerging economy: A case study // entrepreneurship and sustainability issues. – 2020. – № 8(2). – 232 p. – DOI: 10.9770/jesi.2020.8.2(70).

14. Ajmagambetov E.B., Tazhbaeva A.M. Halykty zhymyspen qamtudy standartty emes nysandary: әлемдік тәжірибе, мәселелер мен перспективалар [Non-standard forms of employment: world experience, problems and prospects] // Nauchnyj zhurnal «Vestnik universiteta «Turan». – 2022. – № 1(93). – В. 227-237 [in Kazakh].

Салжанова З.А., Тұрсымбаева М.Ж., Раимбеков Б.Х., Спанова Б.К.

ҚАЗАҚСТАНДА ЗЕЙНЕТКЕРЛІК ЖАСҚА ДЕЙІН ӨЗІН-ӨЗІ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Андатпа

Мақалада зейнеткерлік жасқа дейінгі өзін-өзі жұмыспен қамту қарастырылып, әлеуметтік-экономикалық, демографиялық аспектілерді талдау қажеттілігі атап өтілді. Зейнетақының минималды мөлшерінің сызықтық регрессия арқылы әр түрлі жас топтарындағы өзін-өзі жұмыспен қамтуға әсері қарастырылады.

Зейнеткерлік жасқа дейінгі өзін-өзі жұмыспен қамту әлеуметтік-экономикалық және демографиялық аспектілерге назар аударуды қажет ететін күрделі процесс ретінде қарастырылатыны анықталды. Зерттеу көрсеткендей, зейнеткерлікке дейінгі және 65 жастан асқан халықтың 14%-дан астамы ЭЫДҰ-ның әлемдік стандарттары бойынша ішінара зейнеткерлік жасқа байланысты қиындықтарға тап болады. Айта кету керек, егде жастағы жұмысшылардың еңбек нарығы 65 жасқа толғаннан кейін нашарлайды.

Ұлттық статистика бюросының 2010-2022 жылдардағы деректерін талдау нәтижесінде ең төменгі зейнетақыны ұлғайту зейнетақы алдындағы және зейнетақы топтарындағы өзін-өзі жұмыспен қамтуға әсер ететіні сөзсіз.

Талдау көрсеткендей, зейнеткерлікке дейінгі халық (55-64 жас) жұмысынан айырылу қаупіне, жаңа кәсіби талаптарға бейімделу қиындықтарына ұшырайды. Регрессиялық талдау көрсеткендей, ең төменгі зейнетақының өсуі зейнеткерлік жасқа дейінгі жұмыспен қамтуға оң әсер етеді, бірақ зейнеткерлік жаста теріс әсер етеді. Ең төменгі зейнетақының 6682,622 теңгеге ұлғаюымен зейнеткерлік жасқа дейінгі өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың саны 1215 адамға артады.

Қазақстан Республикасында зейнеткерлікке дейінгі халықтың үлесі (55-64 жас) тұрақты өсіп, 2022 жылы 1 854 697 адамға жетті. Зейнетақы алдындағы және зейнеткерлік халықты жұмыспен қамту проблемаларын жеңілдету үшін ең төменгі зейнетақыны ұлғайтуды қоса алғанда, зейнетақы саясатын қайта қарау ұсынылады. Бұл қадамдар еңбек нарығының тұрақтылығына ықпал етіп қана қоймай, азаматтарды әлемдік стандарттарға сәйкес әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етеді.

Қарастырылып отырған тенденция зейнеткерлік жасқа дейінгі жұмыспен қамтуды қолдау үшін әлеуметтік қолдау шаралары мен бағдарламаларының маңыздылығын көрсетеді. Зерттеу «зейнеткерлікке дейінгі» жас тұжырымдамасын енгізуді ұсынады, оның ресми анықтамасы біліктілікті арттыру бағдарламаларын әзірлеуге және зейнетақыға тегіс көшуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Salzhanova Z., Tursumbayeva M., Raimbekov B., Spanova B.

**PECULIARITIES OF SELF-EMPLOYMENT
OF THE PRE-RETIREMENT AGE IN KAZAKHSTAN**

Annotation

The article examines self-employment in the pre-retirement age, emphasizes the need to analyze socio-economic, demographic aspects. The effect of the minimum pension on self-employment in various age groups is considered by linear regressions.

It is revealed that self-employment in the pre-retirement age is considered as a complex process that requires attention to socio-economic and demographic aspects. The study revealed that more than 14% of the population aged pre-retirement and over 65 years face difficulties, partly due to the low retirement age according to OECD world standards. It should be noted that the labor market for older workers deteriorates after reaching the age of 65.

As a result of the analysis of data from the Bureau of National Statistics for the period 2010-2022, it is certain that an increase in the minimum pension has an impact on self-employment in the pre-retirement and retirement groups.

The analysis showed that the pre-retirement population (55-64 years old) is at risk of job loss, difficulties in adapting to new professional requirements. Regression analysis showed that an increase in the minimum pension has a positive effect on employment in the pre-retirement age, but negatively in retirement age. With an increase in the minimum pension by 6,682,622 tenge, the number of self-employed people of pre-retirement age increases by 1,215 people.

The share of the pre-retirement population (55-64 years old) in the Republic of Kazakhstan is constantly growing, reaching 1,854,697 people in 2022. To mitigate the employment problems of the pre-retirement and retirement population, a revision of the pension policy is proposed, including an increase in the minimum pension. These steps not only contribute to the stability of the labor market, but also provide social protection for citizens in accordance with international standards.

This trend highlights the importance of social support measures and programs to support employment in the pre-retirement age. The study suggests the introduction of the concept of «pre-retirement» age, the official definition of which will allow the development of professional development programs and ensure a smooth transition to retirement.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).20
УДК 338.439.68
ГРНТИ 06.71.07

К.А. Ахметова*, к.э.н., профессор¹

А.Ж. Тержанова, к.э.н., доцент¹

А.А. Ахметова, к.э.н.²

М.Ж. Турсумбаева, к.э.н., доцент³

АПЦДО Карагандинский университет

Казпотребсоюза, г. Астана, Казахстан¹

Евразийский гуманитарный институт,

г. Астана, Казахстан²

Esil University, г. Астана, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: tursumbayeva_m@mail.ru

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В КАЗАХСТАНЕ: СОСТОЯНИЕ, КЛЮЧЕВЫЕ ПРОБЛЕМЫ

В данном исследовании авторами рассмотрено состояние продовольственной безопасности в Казахстане на современном этапе, так как в условиях нестабильной экономической и политической ситуации, вызванной пандемией COVID-19, изменением климата, войнами в различных регионах планеты нехватка продовольствия может сказаться на состоянии экономики и благосостоянии населения планеты. В статье проанализировано состояние продовольственной безопасности за ряд лет в динамике. Анализ проведен на основании изучения официальной статистической информации Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Выявлены основные «болевые точки» в продовольственном обеспечении населения. Показано, по каким товарам наша страна является импортозависимой, выявлены причины, которые привели к этой ситуации. Рассмотрена роль агропромышленного комплекса страны в деле обеспечения населения страны продуктами питания. Проведен анализ производства и потребления основных продуктов питания, обеспечивающих жизнедеятельность человека, проведено сравнение с рекомендуемыми медицинскими нормами потребления. Отмечается недостаточное развитие пищевой промышленности, что привело к росту импорта продовольственных товаров. Делается вывод о том, что состояние продовольственной безопасности Республики Казахстан в настоящее время нельзя признать полностью удовлетворительным. В заключении авторами вносятся предложения о том, как следует изменить ситуацию в аграрном секторе страны, в частности, в сельском хозяйстве и пищевой промышленности для улучшения ситуации с продовольственной безопасностью.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, сельское хозяйство, агропромышленный комплекс, пищевая промышленность, продукты питания, потребление, продовольственный рынок.

Кілт сөздер: Азық-түлік қауіпсіздігі, ауыл шаруашылығы, Агроөнеркәсіптік кешен, тамақ өнеркәсібі, азық-түлік, тұтыну, азық-түлік нарығы.

Keywords: food security, agriculture, agro-industrial complex, food industry, food, consumption, food market

JEL classification: Q18

Введение. Обеспечение продовольственной безопасности – стратегическая задача любого государства. Продовольственная безопасность является гарантом предсказуемости и стабильности внешнеэкономических и внутренних связей государства, важнейшим фактором социальной стабильности в стране и в мировом сообществе в целом. Между тем, в докладе «Положение дел в области продовольственной безопасности и питания в мире - 2021» отмечается, что в 2020 году от голода страдало от 720 до 811 миллионов человек – на 161 миллион больше, чем в 2019 году. В 2020 году почти 2,37 миллиарда человек не имели доступа к достаточному количеству продовольствия; всего за один год их число увеличилось на 320 миллионов. Кроме того, миллиарды людей не могут позволить себе покупку полезных и питательных продуктов из-за их высокой стоимости. Наиболее остро проблемы продовольственной безопасности стоят в странах Азии и Африки. Следует отметить также, что последние прогнозы подтверждают, что в 2030 году около 660 миллионов человек могут по-прежнему жить в условиях голода – на 30 миллионов больше, чем при сценарии развития событий без пандемии [1]. Помимо пандемии факторами сложившегося положения стали различные экстремальные погодные условия, военные конфликты, санкции, введенные против РФ, а также внутренние факторы. Приведенные данные позволяют говорить об актуальности исследования

проблем продовольственной безопасности. Целью настоящего исследования стало выявление состояния дел в сфере обеспечения продовольственной безопасности в Республике Казахстан, определение продовольственных товаров, по которым положение наиболее серьезное и требует незамедлительного принятия мер. Для реализации поставленной цели и задач авторами исследован большой массив статистических данных по Республике Казахстан, касающихся производства и потребления важнейших для обеспечения жизнедеятельности человека продуктов. Для исследования использован метод сравнения с базовым периодом и медицинскими нормами потребления.

Обзор литературы. Исследование вопросов продовольственной безопасности в современных условиях Казахстана является очень актуальной проблемой, по каким товарам наша страна является импортозависимой, выявлены причины, которые привели к этой ситуации. Рассмотрена роль агропромышленного комплекса страны в деле обеспечения населения страны продуктами питания.

В монографиях: «Агропромышленный комплекс Казахстана: состояние, проблемы, пути решения» и «Конкурентоспособность аграрного сектора Республики Казахстан: теория, практика и перспективы в посткризисный период» авторами акцент сделан на актуальные вопросы аграрного сектора Республики Казахстан: произведен глубокий анализ состояния, выявлены проблемы и предложены перспективы его развития [2,3]. Однако в использованных источниках недостаточно раскрыты такие ключевые вопросы как: продовольственная безопасность; импортозамещение и экспорт группы продовольственных товаров с высокой добавленной стоимостью; продовольственная обеспеченность жителей страны, экономическая доступность продовольствия, продовольственная независимость, а также вопросы, касающиеся продуктов питания - уровня доступности и потребления; наличия и достаточности, уровня качества и безопасности, а также расходов, связанных с их приобретением.

Основная часть. Основной задачей любого государства является обеспечение продовольственной безопасности, являющейся составной частью национальной безопасности страны. Ни одно государство не может говорить о национальной безопасности, пока не удовлетворит потребности населения в продовольствии. Британский журнал The Economist – Intelligence Unit приводит рейтинг 113 стран мира по уровню продовольственной безопасности, отражающий эффективность проводимой государствами политики в области продовольственной безопасности. Анализ проводился по таким группам показателей как:

- уровень доступности и потребления продуктов питания;
- наличие и достаточность продуктов питания;
- уровень качества и безопасности продуктов питания.

Для Казахстана, как и для любой другой страны, проблема продовольственной безопасности является ключевой. В 2018 году наша страна занимала в этом рейтинге 57-ю строчку. В 2019 году переместилась на 48-ую позицию, улучшив свои показатели на девять пунктов [4].

В соответствии с последней версией указанного рейтинга (2022 год) Казахстан, повысив свой средний показатель до 72,1, вплотную приблизился к топ-30 (32-е место) и при этом опередил все другие постсоветские страны. Для сравнения: Россия теперь располагается на 43-й строчке (средний балл 69,1), Беларусь – на 55-й (64,5), Азербайджан – на 66-й (59,8), Украина – на 71-й (57,9), Узбекистан – на 73-й (57,5) [5].

В настоящее время в научной литературе нет единого общепринятого подхода к определению продовольственной безопасности, у разных авторов трактовка понятия различная. Порой продовольственную безопасность отождествляют с продовольственной независимостью либо с продовольственной обеспеченностью. Каждый из авторов вносит в определение свое видение указанной категории. Однако при некоторых различиях в определениях продовольственной безопасности единым для всех является требование поддержания такого положения, при котором все члены общества должны пользоваться равными правами на достаточное полноценное питание. Нам представляется, что определение продовольственной безопасности, утвержденное на Всемирном продовольственном саммите 1996 года (The 1996 World Food Summit): «Продовольственная безопасность - это состояние, при котором все люди той или иной страны в каждый момент времени имеют физический, социальный и экономический доступ к достаточной в количественном отношении питательной пище, отвечающей их потребностям и необходимой для ведения активной и здоровой жизни» наиболее полно отражает суть понятия [6].

Казахстан обладает колоссальным природно-климатическим потенциалом, способным не только накормить население страны собственными продуктами питания, но и обеспечить помимо экспорта пшеницы и муки, также экспорт продовольственных товаров с высокой добавленной стоимостью [2].

Продовольственная безопасность страны обеспечивается как за счет национального производства продуктов питания, так и их ввоза по импорту. Остановимся на основных параметрах, характеризующих продовольственную безопасность:

- уровень самообеспечения продовольствием, отражающий степень удовлетворения потребностей населения в продуктах питания за счет национального производства. Он обеспечивается в том случае, если в стране производится порядка 80% потребляемого продовольствия;

- продовольственная независимость, предполагающая, что в случае прекращения (сокращения) поставок продуктов питания по импорту, не ухудшится обеспечение населения продуктами питания;

- физическая доступность продовольствия, означающая, что на всей территории страны в любое время продукты питания имеются в достаточном количестве и необходимом ассортименте;

- экономическая доступность продовольствия, когда любой потребитель независимо от его статуса и места жительства, может приобрести необходимые продукты питания, хотя бы на минимальном уровне потребления;

- устойчивость внутреннего продовольственного рынка, которая определяется объемами национального производства, наличием запасов сырья, платежеспособностью населения, уровнем и динамикой инфляции;

- безопасность продовольствия для потребителей, означающая необходимость осуществления постоянного мониторинга за качеством производимой и ввозимой продукции с целью оградить потребителей от продукции, способной нанести вред здоровью.

На продовольственном рынке Казахстана преобладает импортная продукция. По большинству продуктов питания доля импорта составляет 40-60%. Так, по данным Бюро национальной статистики 52,1% - сыра и творога, 81,6% - сахара, 45,5% - мяса птицы, 41,8% - колбасной продукции, 36,6% - масла растительного, 63,1% - кондитерских изделий из шоколада поступает на внутренний рынок по импорту [7]. Лишь по таким позициям как хлеб и хлебобулочные изделия, некоторые виды круп Казахстан снабжает себя сам и обеспечивает близлежащие страны. Отметим, что объем импорта продуктов питания вдвое превышает объем их экспорта на протяжении длительного времени. Приведенные данные говорят об опасной зависимости страны от импорта продукции и угрозе продовольственной безопасности. Возникшие негативные социальные факторы (сокращение доходов населения, рост цен на основные продукты питания, снижение производства отдельных товаров и т.д.), существенно повлияли на положение дел в сфере продовольственной безопасности. По данным статистики более 50% расходов населения Казахстана приходится на продукты питания, тогда как в соответствии с мировыми стандартами по формированию потребительской корзины доля продуктов питания в расходах населения не должна превышать 40%. В развитых странах Западной Европы она составляет лишь 6,7%. даже в воюющей России население проедает только 29% своих доходов. Согласно исследованиям [8] Казахстан находится в десятке стран с наиболее высокой долей расходов на еду. Среди факторов, влияющих на состояние продовольственной безопасности, особое место занимает уровень цен. Лидерами роста цен на казахстанском продовольственном рынке являются сахар, лук репчатый, мука, масло растительное и макаронные изделия. Более чем на 20% повысились цены на большинство основных продуктов питания, включая мясо, молоко, кондитерские товары [9]. Можно сказать, что мы входим в число стран с наименее доступной для населения едой [8]. Рост инфляции обусловлен не только внешними факторами, но и проблемами отечественной экономики: высокая сырьевая зависимость отечественной экономики, нестабильный курс национальной валюты и др., привели к высокой зависимости внутреннего рынка от импорта по большинству потребительских товаров.

Основным показателем, характеризующим состояние продовольственной безопасности, является физическая доступность продуктов питания, определяемая как соответствие объемов фактического потребления медицинским нормам. В таблице 1 приведены данные о потреблении основных продуктов питания в Казахстане за ряд лет.

Таблица 1

**Среднедушевое потребление основных продуктов питания
в Казахстане по сравнению с медицинскими нормами***

Наименование продуктов	Медицинская норма потребления (кг/год)	Годы					
		2017	2018	2019	2020	2021	2022
Мясо и мясопродукты, кг.	78,4	68,3	73,0	74,0	78,4	77,1	78,2
Яйца, штук	265	168	193	194	199	194	195
Рыба и рыбопродукты, кг.	14	10,7	13,2	14,6	15,1	14,8	14,1
Фрукты, кг.	132	64,6	74,9	77,4	78,7	76,9	73
Масло и жиры, кг.	12	19,5	19,2	17,1	17,3	16,2	15,7
Овощи и бахчевые, кг.	149	88,5	94,1	86,6	86,4	80,6	77,6
Картофель, кг.	100	46,9	48,6	48,5	50,1	46,3	45
Молоко и молочные продукты, кг.	301	237,7	261,3	253,5	259,4	243,2	226,4

* Составлена авторами на основе источника [10]

Анализ потребления населением ряда продуктов (таблица 1) на соответствие стандартам потребления показывает, что по большинству анализируемым товарным позициям за период 2017-2022 годы наблюдались отклонения от медицинских норм. Если анализировать 2022 год по сравнению с 2021 годом, то по большинству рассматриваемых продуктов отмечается снижение потребления. Казахстанцы существенно меньше нормы потребляют фруктов, овощей и картофеля, передает Zakon.kz, что подтверждается также и нашими расчетами.

Современная аграрная политика в Казахстане направлена на преодоление недостатков и формирование конкурентоспособного АПК. Формирование механизма эффективного взаимодействия в АПК является, с одной стороны, важнейшим фактором социально-экономического развития и достижения продовольственной безопасности, с другой - представляет одну из наиболее сложных проблем управления [11,12].

АПК Казахстана на современном этапе можно характеризовать как стабильно развивающийся сектор экономики, призванный обеспечить продовольственную безопасность страны и удовлетворить потребности внутреннего продовольственного рынка. Валовой выпуск продукции сельского хозяйства в 2022 году составил 7549827,9 млн. тенге, что на 18,6% больше чем в 2020 году и на 84,5% превышает показатель 2017 года [10], отмечается также и рост переработки сельскохозяйственного сырья, растет объем экспорта. За счет роста в последние годы производства продукции сельского хозяйства и пищевой промышленности достигнуто повышение уровня самообеспеченности отдельными видами продовольствия. Однако по ряду продовольственных товаров сложилась не совсем удовлетворительная картина.

Таблица 2

**Динамика производства отдельных видов пищевой продукции
в натуральном выражении за период 2016-2022 годы***

Наименование продуктов	Производство в натуральном выражении по годам						
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Мясо (в убойном весе), тыс. тонн	960,7	1017,6	1059,6	1120,6	1168,6	1231,1	1240,6
Колбасные изделия, тонн	44721	44332	45009	55983	62335	63299	66711
Масло растительное, тыс. тонн	312,3	372,6	388,7	477,1	484,8	430,2	663,4
Сахар, тонн	458174	372 35	279291	249925	147519	255937	343755
Макаронные изделия, тыс. тонн	152363	159609	158533	168825	179284	159073	165904
Маргарин и продукты аналогичные, тыс. тонн	64,9	64,8	68,7	62,4	63,0	65,6	64,5

* Составлена авторами на основе источника [13]

Так, в 2022 году в сравнении с 2016 годом (таблица 2) производство по ряду социально значимых товаров выросло: производство мяса и мясопродуктов увеличилось на 29,1 % и составило 1240,6 тыс. тонн, производство колбасных изделий составило 66711 тонн и выросло на 49,2%, макаронных изделий - на 8,9%; значительный рост произошел по маслу растительному - на 112,4%. Снижение произошло по маргарину - на 0,6%, сахару на 25%. За анализируемый временной отрезок по сахару наблюдались периоды резкого спада и роста производства, что позволяет говорить о том, что «сахарная проблема» возникла достаточно давно. В 2022 году по сравнению с 2021 годом положение ухудшилось также по маргарину и продуктам аналогичным.

Согласно данным статистики за анализируемый период произошли значительные институциональные изменения в сельскохозяйственном производстве, которые выразились в том, что большинство сельскохозяйственных формирований из государственного сектора перешли в негосударственный, получили статус фермерских хозяйств. Число действующих сельскохозяйственных формирований в рассматриваемый период в целом по Казахстану увеличилось в 2022 году по сравнению с 2018 годом на 16,7% и составило 481732 единицы. При этом количество государственных предприятий сократилось на 5,3%. Количество крестьянских и фермерских хозяйств стало больше на 16,3%, их удельный вес остается стабильно высоким (48%). С нашей точки зрения такой процент говорит о мелкотоварности аграрного производства Казахстана, что препятствуют обеспечению продовольственной безопасности страны, приводит к сокращению экспорта сельскохозяйственной продукции с высокой добавленной стоимостью.

Для обеспечения продовольственной безопасности значительную роль играет пищевая промышленность, так как отставание производства продовольствия от внутренних потребностей приводит к росту импорта продовольственных товаров и усиливает зависимость от внешних и внутренних факторов, в первую очередь, растущей конкуренции.

Таблица 3

**Динамика структурных изменений
в пищевой промышленности Казахстана за 2017-2022 годы***

Показатели	Годы					
	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Доля продукции отрасли в общем объеме промышленной продукции, %	6,7	5,6	5,8	7,2	6,1	6,3
Число предприятий пищевой промышленности, единиц	1898	1748	1784	1778	1828	1878
Производство продуктов питания, млн. тенге	1525814	1527687	1708013	19572410	2287783	3070130

* Составлена авторами на основе источника [13]

Данные таблицы 3 позволяют сделать некоторые выводы о развитии производства продуктов питания. За период с 2017 по 2022 годы количество предприятий отрасли возросло на 2,7% и составило 1878 единиц. Доля отрасли в общем объеме промышленной продукции немного возросла и составила в 2022 году 6,3%, при этом снизившись на 6% против 2017 года. Объем производства продуктов питания по сравнению с 2017 годом вырос на 101,2%, по сравнению с 2021 – на 34,2% (без учета ценового фактора и высокого уровня инфляции).

Таким образом, несмотря на положительную динамику в развитии сельскохозяйственного производства и пищевой промышленности, следует отметить, что уровень эффективности отраслей АПК недостаточен для обеспечения в полной мере продовольственного рынка страны и экспорта продукции. Причиной низкой эффективности отраслей АПК, на наш взгляд, является мелкотоварный характер производства, изношенность оборудования, использование устаревших технологий, слабая производственная инфраструктура, недоступность финансовых ресурсов и др. Результат - низкие показатели производительности труда, рентабельности, доли переработки (около 80% продукции сельского хозяйства реализуется в виде сырья), высокая доля импорта в наполнении продовольственного рынка.

Для решения проблем продовольственной безопасности должны быть предприняты меры, направленные:

- на устойчивое развитие и функционирование аграрного сектора экономики страны;
- на защиту внутреннего продовольственного рынка, экономических интересов отечественных товаропроизводителей, регулирование внешней торговли сельскохозяйственной продукцией и продовольствием, и, прежде всего, их импорта с целью эффективной защиты от недобросовестной конкуренции и экспансии зарубежных товаров;
- на обеспечение роста реальных доходов, уровня и качества жизни населения.

Заключение. Перед Казахстаном в условиях глобализации стоит задача не только обеспечить население страны высококачественными продуктами питания, но и занять свою нишу на мировом рынке. Нам представляется, что в этих условиях на повестку дня в качестве приоритетной необходимо поставить задачу эффективного использования имеющихся преимуществ страны: это большая территория, наличие благоприятных для развития сельского хозяйства природно-климатических условий, огромные по емкости рынки сбыта продовольственных товаров в соседних странах. Серьезно следует отнестись к вопросам развития интеграционных процессов. Они наряду, с несомненно положительными моментами, не только создают новые возможности для развития рынка, но и способствует появлению определенных угроз для обеспечения продовольственной безопасности в стране (неконкурентоспособность отечественной продукции, неконтролируемый импорт, низкое качество ввозимых товаров и др.). Ситуацию можно проиллюстрировать на примере сахара. После открытия границ наши заводы не выдержали конкуренции с белорусскими и российскими заводами и закрылись. После начала СВО РФ запретила в одностороннем порядке экспорт сахара, в результате чего наш рынок остался практически без сахара, цены стремительно поползли вверх (Казахстан обеспечивает лишь 7% необходимого объема за счет собственного производства) [14]. Избежать негативных последствий интеграции можно при увеличении государственной поддержки сельхозпроизводителей (отметим, что во всем мире аграрный сектор является дотационной сферой), вливании инвестиций в перерабатывающие предприятия, развитие инновационных технологий и совершенствование инфраструктуры сельских территорий, стимулировании привлечения инвестиций в аграрный сектор. Эти задачи непосредственно связаны с реализацией приоритетной цели обеспечения продовольственной безопасности, повышения казахстанского содержания, экологизации производства продовольствия, что до настоящего времени не получило адекватного разрешения [15,16].

Профильное министерство разработало Концепцию развития АПК на 2021-2030 годы и Национальный проект развития АПК на 2021-2025 годы. Концепция определяет приоритеты развития аграрной сферы на долгосрочный период и включает меры системного характера, в частности, совершенствование законодательства и нормативно-правовой базы, повышение эффективности мер господдержки, совершенствование финансовых инструментов и т.д. Нацпроект направлен на реализацию конкретных точечных задач. Основные из них: увеличение производительности труда в 2,5 раза – до 6,2 млн. тенге на одного занятого в отрасли; обеспечение продовольственного рынка отечественной продукцией, по которой доля отечественных товаров не достигает 80% (мясо птицы, сыры, яблоки и др.); увеличение экспорта в 2 раза; стабильное повышение доходов сельского населения. На реализацию пятилетнего Нацпроекта планируется направить 4,9 трлн. тенге. Проект предусматривает механизм реализации этих задач. Так, предусматривается совершенствовать работу по обеспечению хозяйств качественными семенами, использованию новейших технологий орошения, своевременное обновление техники. Реализация этих мер позволит повысить производительность труда. Для реализации задачи насыщения внутреннего рынка собственными продтоварами на уровне 80% планируется открытие молочных ферм, предприятий по производству продуктов питания, высадка садов, строительство теплиц и т.д. Нацпроект предусматривает рост экспорта сельхозпродукции в 2 раза с доведением доли переработанной продукции до 70% (сегодня Казахстан экспортирует в основном сырье). Для повышения занятости и повышения уровня жизни сельского населения планируется создание 7 экосистем вокруг крупных инвестпроектов по производству и переработке мяса, овощей, фруктов, молока и т.д. Это повысит занятость сельского населения и повысит уровень жизни. Отметим, что все указанные мероприятия обеспечены финансовыми ресурсами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Положение дел в области продовольственной безопасности и питания в мире [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.fao.org/documents/card/ru/c/cb4474ru>.
2. Каменова М.Ж., Ахметова К.А., Накипова Г.Н. Конкуренентоспособность аграрного сектора Республики Казахстан: теория, практика и перспективы в посткризисный период: монография. – Астана, 2012. – 102 с.
3. Ахметова К.А. Агропромышленный комплекс Казахстана: состояние, проблемы, пути решения: монография. – Караганда: КЭУК, 2010. – 137 с.
4. Казахстан вошел в топ-50 стран по уровню продовольственной безопасности [Электронный ресурс]. – URL: <https://kz.kursiv.media/2020-10-09/kazakhstan-voshel-v-top-50-stran-po-urovnyu-prodovolstvennoy-bezopasnosti/>.
5. Накормить страну. Казахстан приблизился к топ-30 Глобального рейтинга продовольственной безопасности [Электронный ресурс]. – URL: <https://qmonitor.kz/economics/4766>.
6. Доклад Всемирного продовольственного саммита. – Рим. – 13-17 ноября 1996 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.fao.org/3/w3548e/w3548e00.htm#adopt05>.
7. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/spreadsheets>.
8. Работающая бедность Африканского уровня [Электронный ресурс]. – URL: <https://dn.kz/news/archive/rabotayushchaya-bednost>.
9. Нигмат Рамазанов. Инфляция не успокаивается [Электронный ресурс]. – URL: <https://dn.kz/news/archive/inflyatsiya-ne-uspokaivaetsya/>.
10. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/publications/6432/>.
11. Ахметова К.А., Тержанова А.Ж., Ахметова А.А. Современное состояние продовольственного рынка Казахстана // Вестник Национальной инженерной академии Республики Казахстан. – Алматы. – № 4 (70). – 2018. – С. 129-134.
12. Яновская О.А., Сагинова С.А. Продовольственная безопасность Казахстана в условиях интеграции: проблемы и перспективы: монография. – Караганда: ТОО «Tengri ltd». – 2020. – 210 с.
13. Основные показатели работы промышленности Республики Казахстан Статистика промышленного производства. – Астана: Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – 2021. – 4 Серия. – 86 с.
14. Исполнение поручений Главы государства: министры торговли и сельского хозяйства отчитались об обеспечении продбезопасности [Электронный ресурс]. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/ispolnenie-porucheniy-glavy-gosudarstva-ministry-torgovli-i-selskogo-hozyaystva-otchitalis-ob-obespechenii-prodbezopasnosti-2662419>.
15. Akhmetova K.A., Terzhanova A.Zh., Akhmetova A.A., Daniyarova M.T., Zhussupov Ye.A. Problems of Food Market of Kazakhstan: Solution Approaches // Journal of Applied Economic Sciences. – 2018. – 13(8). – P. 2468-2483.

REFERENCES

1. Polozhenie del v oblasti prodovol'stvennoj bezopasnosti i pitaniya v mire [The state of affairs in the field of food safety and nutrition in the world] [Elektronny resurs]. – 2021. – URL: <https://www.fao.org/documents/card/ru/c/cb4474ru> [in Russian].
2. Kamenova M.Zh., Akhmetova K.A., Nakipova G.N // Konkurentosposobnost' agrarnogo sektora Respubliki Kazahstan: teoriya, praktika i perspektivy v postkrizisnyj period: monografija [Competitiveness of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan: theory, practice and perspectives in the post-crisis period: monograph]. – Astana, 2012. – 102 s. [in Russian].
3. Akhmetova K.A. Agropromyshlennyy kompleks Kazahstana: sostojanie, problemy, puti reshenija: monografija [Agro-industrial complex of Kazakhstan: state, problems, solutions: monograph]. – Karaganda: KEUK, 2010. – 137 s. [in Russian].

4. Kazakhstan voshel v top-50 stran po urovnju prodovol'stvennoj bezopasnosti [Kazakhstan entered the top 50 countries in terms of food security] [Elektronny resurs]. – URL: <https://kz.kursiv.media/2020-10-09/kazakhstan-voshel-v-top-50-stran-po-urovnyu-prodovol'stvennoj-bezopasnosti/> [in Russian].
5. Nakormit' stranu...Kazakhstan priblizilsja k top-30 Global'nogo rejtinga prodovol'stvennoj bezopasnosti [Feed the country...Kazakhstan has come close to the top 30 in the global food security rating] [Elektronny resurs]. – URL: <https://qmonitor.kz/economics/4766> [in Russian].
6. Doklad Vsemirnogo prodovol'stvennogo sammita [Report to the World Food Summit] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.fao.org/3/w3548e/w3548e00.htm#adopt05> [in Russian].
7. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju reformam Respubliki Kazakhstan. Zanjatost' v Kazahstane [Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Employment in Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/spreadsheets> [in Russian].
8. Rabotajushhaja bednost' Afrikanskogo urovnja [Working poverty of the African level] [Elektronny resurs]. – URL: <https://dn.kz/news/archive/rabotajushchaya-bednost> [in Russian].
9. Nigmat Ramazanov. Infljacija ne uspokaivaetsja [Nigmat Ramazanov. Inflation is not calming down] [Elektronny resurs]. – URL: <https://dn.kz/news/archive/inflyatsiya-ne-uspokaivaetsya/> [in Russian].
10. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju reformam Respubliki Kazakhstan. Zanjatost' v Kazahstane [Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Employment in Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/publications/6432/> [in Russian].
11. Ahmetova K.A., Terzhanova A.Zh., Ahmetova A.A. Sovremennoe sostoyanie prodovol'stvennogo rynka Kazahstana [The current state of the food market in Kazakhstan] // Vestnik Nacional'noj inzhenernoj akademii Respubliki Kazahstan. – Almaty. – № 4 (70). – 2018. – S. 129-134 [in Russian].
12. YAnovskaya O.A., Saginova S.A. / Prodovol'stvennaya bezopasnost' Kazahstana v usloviyah integracii: problemy i perspektivy: monografija [Food security of Kazakhstan in the context of integration: problems and prospects: monograph]. – Karaganda: TOO «Tengri ltd». – 2020. – 210 s.
13. Osnovnye pokazateli raboty promyshlennosti Respubliki Kazahstan Statistika promyshlennogo proizvodstva [The main indicators of industrial activity of the Republic of Kazakhstan Statistics of industrial production]. – Astana: Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. – 2021. – 4 Series. – 86 s. [in Russian].
14. Ispolnenie poruchenij Glavy gosudarstva: ministry trgovli i sel'skogo hozjajstva otchitalis' ob obespechenii prodbezopasnosti [Implementation of the instructions of the Head of State: the Minister of Trade and Agriculture reported on the provision of security] [Elektronny resurs]. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/ispolnenie-porucheniy-glavy-gosudarstva-ministry-torgovli-i-selskogo-hozyaystva-otchitalis-ob-obespechenii-prodbezopasnosti-2662419> [in Russian].
15. Akhmetova K.A., Terzhanova A.Zh., Akhmetova A.A., Daniyarova M.T., Zhussupov Ye.A. Problems of Food Market of Kazakhstan: Solution Approaches // Journal of Applied Economic Sciences. – 2018. – 13(8). – P. 2468-2483.

Ахметова К.А., Тержанова А.Ж., Ахметова А.А., Тұрсымбаева М.Ж.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІ: ЖАҒДАЙЫ, НЕГІЗГІ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Андатпа

Бұл зерттеуде авторлар қазіргі кезеңдегі Қазақстандағы азық-түлік қауіпсіздігінің жай-күйін қарастырды, өйткені COVID-19 пандемиясынан, климаттың өзгеруінен, планетаның әртүрлі аймақтарындағы соғыстардан туындаған тұрақсыз экономикалық және саяси жағдай жағдайында азық-түлік тапшылығы экономиканың жай-күйіне және планета халқының әл-ауқатына әсер етуі мүмкін. Мақалада динамикадағы бірқатар жылдардағы азық-түлік қауіпсіздігінің жағдайы талданады. Талдау Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының ресми статистикалық ақпаратын зерделеу негізінде жүргізілді. Халықты азық-түлікпен қамтамасыз етудегі негізгі «ауырсыну нүктелері» зерттеліп, анықталды. Біздің еліміз қандай тауарлар бойынша импортқа тәуелді екендігі көрсетілген, осы жағдайға әкеп соққан себептер анықталған. Халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету ісінде елдің агроөнеркәсіптік кешенінің рөлі қаралды. Адам өмірін қамтамасыз ететін негізгі тамақ өнімдерін өндіру мен тұтынуға талдау жүргізілді, ұсынылатын медициналық тұтыну нормаларымен салыстыру жүргізілді. Тамақ

өнеркәсібінің жеткіліксіз дамуы байқалады, бұл азық-түлік тауарлары импортының өсуіне әкелді. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігінің жай-күйін толық қанағаттанарлық деп тануға болмайды деген қорытынды жасалды. Қорытындылай келе, авторлармен азық-түлік қауіпсіздігі жағдайын жақсарту үшін елдің аграрлық секторындағы, атап айтқанда ауыл шаруашылығы мен тамақ өнеркәсібіндегі жағдайды қалай өзгерту керектігі туралы ұсыныстар жасалды.

Akhmetova K., Terzhanova A., Akhmetova A., Tursumbayeva M.

**FOOD SECURITY IN KAZAKHSTAN:
STATUS, KEY PROBLEMS**

Annotation

This research examines the state of food security in Kazakhstan at the present stage, considering the impact of the unstable economic and political situation caused by the COVID-19 pandemic, climate change, and conflicts in various regions of the planet. Inadequate food supply can have repercussions on the economy and well-being of the population globally. The article analyzes the dynamics of food security over the years based on the study of official statistical information from the National Statistics Bureau of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan.

The study identifies key «pain points» in the food supply to the population, highlighting products for which the country is import-dependent and exploring the reasons behind this situation. The role of the country's agro-industrial complex in providing the population with food products is examined. An analysis of the production and consumption of essential food products necessary for human livelihood is conducted, comparing them with recommended medical consumption norms.

Insufficient development of the food industry is noted, leading to a rise in the import of food products. The conclusion is drawn that the current state of food security in the Republic of Kazakhstan cannot be considered entirely satisfactory. In the conclusion, the authors propose recommendations on how to improve the situation in the country's agricultural sector, particularly in agriculture and the food industry, to enhance food security.

А.А. Рахметулина*, PhD докторанты¹

Ж.С. Раимбеков, э.ғ.д, профессор²

А.С. Кулмаганбетова, PhD³

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан

университеті, Өскемен қ., Қазақстан¹

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық

университеті, Астана қ., Қазақстан²

Қазақ ұлттық хореография академиясы,

Астана қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: rakhmetulina@gmail.com

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨЛІК-ЛОГИСТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІН ДАМУ

Мақалада Қазақстан Республикасының көлік-логистикалық жүйесін талдау ұсынылған. Қазақстанның әлемдік рейтингтердегі ұстанымдары (Logistics Performance Index, Transport infrastructure/the Global Competitiveness Index, Emerging Market Logistics Index) талданды. Жұмыста Қазақстандағы логистиканың рейтингтік көрсеткіштері мен Қазақстан Республикасының көлік-логистикалық жүйесінің статистикалық көрсеткіштері арасындағы корреляциялық талдау әдісі пайдаланылды.

Көлік-логистика секторы (КЛС) – Қазақстан Республикасы экономикасының маңызды құрамдас бөлігі. Халықаралық логистика тұрғысынан Қазақстан Еуразия құрлығының қақ ортасында тиімді географиялық жағдайда тұр. Бұл Қазақстанға жүктердің Шығыс - Батыс және Солтүстік - Оңтүстік транзиттік бағыттарын іске асыра отырып, Азия мен Еуропа арасындағы байланыстырушы буын рөлін алуға перспективалар ашады. Көлік-логистика секторының (КЛС) қызметі ел үшін өте маңызды. Қазақстан Республикасының көлік-логистикалық жүйесінде алдағы уақытта экономиканың өсу қарқынына теріс әсер етуі мүмкін бірқатар жүйелі проблемалар бар.

Зерттеуде авторлар көлік-логистикалық жүйелердің тұрақты даму факторларын жүйелеп, жақын арада көлік-логистикалық салаға әсер ететін тенденцияларды қарастырды. Елдің көлік инфрақұрылымының негізгі көрсеткіштері мен EMLI индексі арасындағы корреляциялық тәуелділікті анықтады, бұл өз нәтижелерін халықаралық тәжірибенің үздіктерімен салыстыруға бағдарланудың негізділігін растайды.

Кілт сөздер: көлік, көлік-логистикалық жүйе, логистикалық тиімділік индексі, көлік инфрақұрылымының көрсеткіштері, логистика, EMLI индексі, Қазақстан.

Ключевые слова: транспорт, транспортно-логистическая система, индекс эффективности логистики, показатели транспортной инфраструктуры, логистика, индекс EMLI, Казахстан.

Keywords: transport, transport and logistics system, logistics efficiency index, transport infrastructure indicators, logistics, index EMLI, Kazakhstan.

JEL classifications: L91

Кіріспе. Қазіргі уақытта кез-келген елдің экономикалық өсуі мен өркендеуі көлік-логистикалық жүйенің (КЛЖ) жағдайына байланысты. Экономикалық әсерлер көбінесе көлік тораптары мен логистикалық орталықтардың тиімді жұмысымен анықталады [1].

Әр жылдары елдің көлік саласын дамыту мақсатында көлік жүйесі инфрақұрылымын дамыту және интеграциялаудың мемлекеттік бағдарламалары қабылданып, іске асырылды, 2014 жылғы 11 қарашадағы «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол», 2017 жылғы 31 қаңтардағы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік», Қазақстан Республикасының көлік-логистикалық әлеуетін дамытудың 2030 жылға дейінгі Тұжырымдамасы, «Күшті аймақтар – ел дамуының драйвері ұлттық жобасы.

Осы бағдарламалық құжаттар шеңберінде ұлттық жүк тасымалдаушылар мен жолаушылардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру және дамыту үшін жағдайлар жасалды.

Жалпы, соңғы 15 жылда Қазақстан Республикасының көлік-логистикалық кешені мен транзиттік әлеуетін дамытуға 10 трлн теңгеден астам инвестиция салынды, бұл қазақстандық инфрақұрылымды жаһандық көлік-логистикалық ағындарға интеграциялауды жеделдетуге және жүктерді жеткізудің төмен құны мен жоғары жылдамдығын қамтамасыз ететін бәсекеге қабілетті жаңа транзиттік дәліздерді қалыптастыруға мүмкіндік берді. Іске асырылған бағдарламалар

шеңберінде салада 600 мыңға жуық жұмыс орны құрылды. 2015-2021 жылдары көліктің барлық түрлерімен транзиттік тасымалдардың орташа жылдық өсімі 14,8 пайызды құрады, оның ішінде соңғы 3 жылда жыл сайынғы өсім 13,4 пайызды - ды құрады.

Қазақстан Республикасында жаңа буынның логистикалық орталықтарын дамыту перспективаларын айқындайтын аса маңызды факторларды Қазақстанда көлік-логистикалық жүйені дамытудың маңыздылығын ескере отырып, бағалау, қарастыру және талдау маңызды.

Зерттеу әдістері. КЛЖ-нің халықаралық стандарттарға сәйкестігі халықаралық индекстер мен рейтингтер бойынша бағаланады.

Логистиканың тиімділігі Logistics Performance Index, Дүниежүзілік Банктің LPI индексімен анықталады. Бұл көрсеткіш тауарларды жеткізудің ыңғайлылығын және ұлттық және халықаралық деңгейде сауда логистикасының жай-күйін бағалайды. Қазақстан 2018 жылы өз позициясын жақсартып, 160 елдің арасында 71-ші орынға ие болды. Бұл индекс екі жылда бір рет есептеледі, бірақ 2018 жылдан бастап бұл рейтинг жүргізілмеді [2].

Қазақстан Республикасындағы логистикалық нарықтың қарқынды және сенімді өсуін атап өту қажет. 2020 жылдың соңында ҚР-да 6000-нан астам КЛЖ болды, негізінен бұл компаниялардың барлығы Алматы қаласында орналасқан. Негізінен бизнесті шағын коммерциялық компаниялар, тар, нақты логистикалық операцияларға маманданған жеке кәсіпкерлер ұсынады [3].

Қазақстан халқын тауарларды сақтау орындарымен қамтамасыз ету коэффициенті бойынша 1000 тұрғынға шаққанда Қазақстан еуропалық көрсеткіштерден 2 есе дерлік артта қалды - 227 м² (Еуропада 420 м²). Айырмашылық объективті себептерге – сауда көлемінің аздығына және Қазақстандағы халықтың тығыздығының аздығына байланысты деп есептеледі. Қазақстандық нарықта 8 млн.м² жуық қойма үй-жайларының әлеуеті бар.

Ақпараттық технологиялар логистикадағы қағазсыз құжат айналымына көшуді қамтамасыз етуі, логистикалық орталық процестерінің кешенді мониторингін, сондай-ақ логистикалық инфрақұрылым объектілерінің жай-күйін қамтамасыз етуі тиіс деп болжанады. Қазіргі заманғы логистикалық жүйелердегі басты қозғаушы күш жоғары тиімді көлік пен клиенттерге қызмет көрсету бойынша логистикалық технологияларға деген қажеттілік болып табылады.

Әдебиеттік шолу. Тасымалдау мен жүк айналымының көлемін ұлғайту, көлікті қарқынды пайдалану көлік-логистикалық жүйелерді тұрақты дамыту және осы жүйелердің тұрақтылығына әсер ететін факторларды анықтау міндетін өзекті етеді.

Көлік-логистикалық жүйенің кешенді дамуының теориялық және әдістемелік мәселелері В. Cetinkaya, R. Cuthbertson, G. Ewer [4], Savin G. [5] еңбектерінде көрініс тапты. "Жасыл" логистика мәселелерімен Журавская М.А. [6], A. McKinnon, M. Browne, A. Whiteing, M. Piesyk [7] айналысқан.

Қазақстандық логистика мен оның сауда серіктестерінің аспектілерін отандық ғалымдар Б. Сыздықбаева, Т. Абылайханова зерттеді. [8].

Жұмыста логистиканың, көлік инфрақұрылымының, байланыс жолдары тиімділігінің әртүрлі зерттеулері мен даму рейтингтері пайдаланылды [8].

Отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерді талдау көлік-логистикалық жүйелердің тұрақты даму факторларын жүйелеуге мүмкіндік берді. Оларға келесі факторлар кіреді:

- стратегия, ауди, корпоративтік ақпараттық жүйелер
- ақпараттық-коммуникациялық технологиялар
- шикізат және материалдар
- шикізат пен материалдарды сатып алу көлемі мен жүйесі
- энергияны және ресурстарды үнемдейтін үнемдеу технологиялары
- қойма түрі, энергияны үнемдейтін технологиялар
- маркетинг, тарату арналары
- қайтарымды және кері ағындарды басқару жүйесі, т.б.

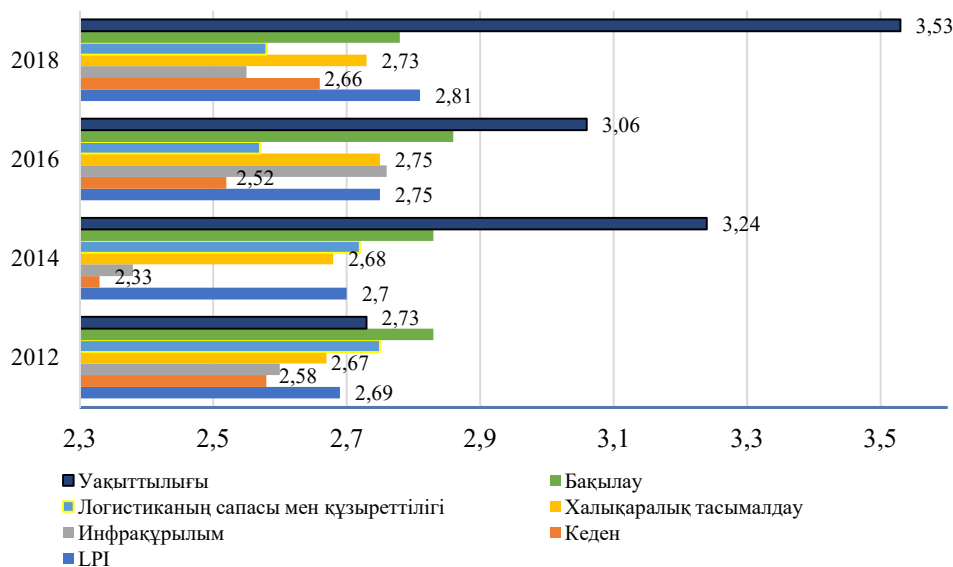
Жұмыста ұсынылатын көлік-логистикалық жүйенің жекелеген элементтерінің де, тұтастай алғанда жүйенің де тұрақты дамуына әсер ететін факторларды пайдалану тұрақты даму қағидаттарына сәйкестікке жеткізу тізбектерін кешенді бағалауға, тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге ықпал ететін құралдар мен әдістерді әзірлеуге және қолдануға мүмкіндік береді.

Авторлар ұсынған жеткізу тізбегінің тұрақты даму факторларының жүйесі көлік-логистикалық қызметті бағалау критерийлері мен көрсеткіштерін әзірлеу үшін негіз болып табылады. Көлік-логистикалық жүйелерді жобалау және жұмыс істеу процесінде анықталған факторларды есепке алу

жеткізу тізбектерін тұрақты даму қағидаттарына сәйкестікке бағалауға, логистикалық жүйелердің жұмыс істеу тиімділігін арттыру жөніндегі іс-шараларды әзірлеуге мүмкіндік береді.

Негізгі бөлім. Қолжетімді деректерге сүйене отырып, Қазақстанның логистикалық жүйесінің әлемдік рейтингтердегі орнын талдаймыз. Халықаралық тәжірибеде КЛЖ тиімділігі рейтингтермен бағаланады:

- 1) Logistics Performance Index (LPI) (1-сурет);
- 2) «Инфрақұрылым» компонентіндегі жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі;
- 3) Дамушы нарықтардың логистикалық индексі.

1-сурет. Қазақстанның LPI көрсеткіштерінің серпіні, 2012-2018 жж.*

* [2] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Сондай-ақ, логистикалық жүйенің деңгейі «Инфрақұрылым» компонентіндегі бәсекеге қабілеттіліктің жаһандық индексімен 2020 жылға дейін бағаланды [9].

Инфрақұрылымды дамыту 1989 жылдан бері жарияланып келе жатқан IMD World Competitiveness Yearbook (WCY) жыл сайынғы рейтингінде де қарастырылуда. Қазақстан 2018-2022 жылдар ішінде өз позициясын 42 орыннан 46 орынға дейін төмендетті (1-кесте).

Сондай-ақ, елдегі логистикалық инфрақұрылымның жай-күйі дамушы нарықтар логистикасының индексі бойынша бағаланады (индекске 50 ел кіреді) (EMLI, Emerging Market Logistics Index), ол 2010 жылы британдық «Transport Intelligence» зерттеу институтымен [10] құрылған.

1-кесте

Қазақстанның IMD World Competitiveness Yearbook (WCY) рейтингіндегі орны, «Infrastructure» субиндексі, 2018-2022 жж.*

Көрсеткіш	2018	2019	2020	2021	2022
Жалпы рейтинг бойынша	38	34	42	35	43
4. Инфрақұрылым	42	43	51	47	46

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жаңартылған мағынада EMLI индексі болашақта мүмкіндіктер мен әлеуетті нарықтық ұсыныстарды өлшеуге мүмкіндік береді. Қазақстанның EMLI индексі рейтингіндегі орны 2017 жылға дейін тұрақты түрде өсті (2-кесте). Содан кейін басқа елдердің бәсекелестік позицияларының нығаюына байланысты біршама төмендеу байқалды.

Алайда, 2018 жылы Қазақстанның жалпы рейтингте де, индекс деңгейі бойынша да позицияларының төмендеуі байқалады, бұл әлемдік логистикалық нарықтағы бәсекелестіктің шиеленісуін, ұлттық логистикалық инфрақұрылымды дамыту арқылы елдердің неғұрлым тартымды серіктес болуға ұмтылысын көрсетеді. Транзиттік жүк ағындары Қазақстанның көлік жүйесіне

көшуі үшін, біріншіден, отандық көлік-логистикалық жүйелер мен инфрақұрылымды дамытудың жалпы деңгейін едәуір арттыру, КЛЮ-ды дамыту арқылы Қазақстандағы автомобиль жолдарының өткізу қабілетін жаңғырту және едәуір кеңейту, сондай-ақ көлік тарифтерінің ашықтығын және оларды бақылау мен реттеу тетігін қамтамасыз ету қажет [11].

2-кесте

Қазақстанның Agility Emerging Markets рейтингіндегі көрсеткіштері, 2012-2023 жж.*

Жыл	Рейтингтегі орны	EMLI индексі	Субиндекстер						
			Нарықтың ауқымы және оның даму тенденциялары	Нарықтың үйлесімділігі	Көлік байланысын жетілдіру	Ішкі логистикалық мүмкіндіктер	Халықаралық логистикалық мүмкіндіктер	Бизнес негіздері	Цифрлық технологияларға жалпы дайындық
2012	25	4,55	4,03	5,76	4,62	-	-	-	-
2013	18	4,99	4,36	6,60	5,00	-	-	-	-
2014	16	5,07	4,47	6,62	4,99	-	-	-	-
2015	6	5,08	4,50	6,47	5,03	-	-	-	-
2016	5	5,28	4,60	6,94	5,14	-	-	-	-
2017	14	5,60	4,81	6,95	5,80	-	-	-	-
2018	20	5,41	4,60	6,91	5,52	-	-	-	-
2019	22	4,91	-	-	-	4,78	4,70	5,83	-
2020	21	5,03	-	-	-	4,73	4,68	6,39	-
2021	22	5,01	-	-	-	4,69	4,73	6,24	-
2022	22	4,97	-	-	-	4,67	4,70	6,20	4,93
2023	22	4,99	-	-	-	4,66	4,66	6,19	5,10

* [10] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Талқылау. Осы рейтингтер нәтижелерінің өзектілігін айқындау мақсатында индекс пен 2012-2021 жылдардағы Қазақстанның көлік жүйесін дамытудың аса маңызды көрсеткіштері арасындағы корреляциялық тәуелділік айқындалды.

Корреляциялық талдау үшін бастапқы деректер ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросының ашық деректерінен алынған (3-кесте).

3-кесте

Корреляциялық талдау үшін бастапқы деректер*

Жыл	EMLI индексі	Жолаушылар айналымы, млн. жолаушы-км	Жүк айналымы, млрд. т.км	Көлік түрлері бойынша негізгі капиталға инвестициялар, млн теңге	Жүктерді тасымалдау, млн тонна	Темір жолдардың ұзындығы, км	Автожолдардың ұзындығы, км	Магистральдық құбырлардың ұзындығы, км	Су кеме қатынасы жолдарының ұзындығы, км
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2012	4,55	213 036	478,0	660 891	3 231,8	15 333	97 418,0	20 238,1	4 150,9
2013	4,99	235 738	495,4	963 170	3 508,0	15 341	96 873,0	20 238,1	4 150,9
2014	5,07	246 959	554,9	639 336	3 749,8	15 341	96 421,0	23 196,4	4 150,9
2015	5,08	251 251	546,3	557 231	3 733,8	15 341	96 529,0	23 275,7	4 150,9
2016	5,28	266 784	518,6	557 231	3 729,2	16 104	96 353,0	23 271,0	4 150,9
2017	5,60	273 193	564,0	659 821	3 946,1	16 614,3	95 409,6	23 268,4	4 150,9
2018	5,41	281 484	609,5	783 883	4 103,8	16 634,8	96 245,7	23 334,3	4 080,9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2019	4,91	295 517	597,6	564 350	4 222,7	16 634,8	95 629,0	23 438,8	4 106,1
2020	5,03	108 711	584,0	579 744	3 944,8	16 636,7	95 767,8	23 445,0	3 533,3
2021	5,01	107 759	607,7	710 658	4 013,7	16 579,6	95 443,0	27 437,1	2 169,3

* [12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Қол жетімді статистикалық ақпарат негізінде PSPP пакетін қолдана отырып, статистикалық талдау әдістерімен EMLI логистика индексіне факторлардың әсерін зерттеу жүргізілді.

Әрі қарай бағалау үшін EMLI-мен байланысты 5 айнымалыны анықтауға мүмкіндік беретін корреляциялық матрица құрылды (кесте 4).

4-кесте

EMLI-мен байланысты айнымалылар*

Көрсеткіштер	Корреляция коэффициенті
Жолаушылар айналымы, млн. жолаушы-км	0,472
Жүк айналымы, млрд. ткм	0,409
Жүктерді тасымалдау, млн тонна	0,518
Автожолдардың ұзындығы, км	-0,535
Магистральдық құбырлардың ұзындығы, км	0,309

* Авторлармен құрастырылған

Тәуелсіз айнымалылардың (X) өзгеруінің логистикалық индекске (Y) әсер ету дәрежесін анықтау үшін жұптық сызықтық регрессия әдісі қолданылды (кесте 5).

5-кесте

Жұптық регрессия моделінің параметрлері*

Айнымалылар	R square	B
Жолаушылар айналымы, млн. жолаушы-км	0,472	1,44
Жүк айналымы, млрд. ткм	0,409	0,002
Жүк айналымы, млрд. ткм	0,518	0,0005
Автожолдардың ұзындығы, км	-0,535	0,0002
Магистральдық құбырлардың ұзындығы, км	0,309	0,000045

* Авторлармен құрастырылған

Модельдеу нәтижесінде жұптық регрессияның келесі теңдеулері алынды:

$Y = 4,76 + 1,44X$, мұндағы X-жолаушылар айналымының көлемі

$Y = 3,684 + 0,002X$, мұндағы X – жүк айналымының көлемі

$Y = 3,155 + 0,0005X$, мұндағы X – жүктерді тасымалдау көлемі

$Y = 27,78 - 0,0002X$, мұндағы X-автожолдардың ұзындығы

$Y = 4,06 + 0,000045X$, мұндағы X – магистральдық құбырлардың ұзындығы

Зерттеу барысында логистика индексіне жүктерді тасымалдау (корреляция коэффициенті – 0,518), автожолдардың ұзындығы (корреляция коэффициенті – 0,535), жолаушылар айналымының көлемі (корреляция коэффициенті – 0,472) сияқты факторлар барынша әсер ететіні анықталды.

Аталған көрсеткіштерді жақсарту арқылы берілген рейтингтік көрсеткіштерге қол жеткізуге болады.

PwC компаниясының талдауына сәйкес, жақын арада көлік-логистика саласына негізгі әсер ететін 5 негізгі фактор болады (PwC):

1. цифрландыру;
2. халықаралық саудадағы өзгерістер;
3. жаңа бағдарламалық қамтамасыз етуді енгізуге байланысты негізгі процестердегі өзгерістер;
4. ішкі нарықтардың динамикасын өзгерту;
5. жаңа техниканы енгізуге байланысты негізгі процестердегі өзгерістер.

1. Цифрландыру қазірдің өзінде көлік пен логистикаға ең күшті әсер етеді. Жаңа технологиялар таныс өндірістік, әкімшілік және коммерциялық процестерді цифрлық ортаға аударады, бұл жаңа бизнес-модельдер жасауға мүмкіндік береді.

2. Орта мерзімді перспективада көлік пен логистикаға негізгі әсер Қытайдан ЕО елдеріне теміржол тасымалы көлемінің өсуі болады. Бұл жаңа инвестициялық жобалардың пайда болуын және жаңа маршруттардың дамуын алдын-ала анықтайды. Көлік компаниялары үшін ынталандыру «Бір белдеу-бір жол» жобасына инвестициялар болуы тиіс. Бұл қатынас жолдарын жаңғыртуға, тасымалдау шығындарын төмендетуге және қызметтердің жаңа түрлерін дамытуға әкеледі деп болжануда.

3. Негізгі технологиялар мен бағдарламалық шешімдерді дамыту бизнесті жаңа артықшылықтармен қамтамасыз ете отырып, көлік-логистика саласына барған сайын әсер ететін болады. Уақыт бойынша әр түрлі перспективада мыналар жетекші болады:

- интеллектуалды көлік жүйелері;
- бизнес-процестерді роботтандыру (RPA);
- алдын алу үшін техникалық қызмет көрсету, дрондармен қадағалау және бақылау;
- блокчейн шешімдері;
- жасанды интеллект негізіндегі шешімдер.

4. Көлік-логистикалық компаниялар өндірушілермен, жеткізушілермен, іргелес ойыншылармен және тіпті бәсекелестермен ынтымақтастықтың үлкен деңгейін талап етеді. Жаңа интеграциялық тізбектердің жақын арада дамуы бірігу мен жұтып алудың артуына, кейбір шоғырландырылған альянстарға әкеледі. Тек осылай ғана сала уақыт талаптарына жауап бере алады. Артта қалмау үшін компаниялар өз жұмысында келесі бағыттарды күшейтуі керек:

- онлайн-сауданы дамыту;
- өз логистикасына инвестиция салу;
- онлайн-коммерцияға арналған арнайы курьерлік шешімдер (СЕР-Courier, Express and Parcel);
- ортақ тұтыну экономикасы қағидаттарына негізделген шешімдер;
- логистиканы шоғырландыру.

5. Жұмысты автоматтандыруға және бизнестің тиімділігін арттыруға көмектесетін бағыттар:

- роботтандыру;
- электромобильділік;
- виртуалды және толықтырылған шындық жүйелері (ВШ және ТШ);
- жоғары жылдамдықты теміржол магистральдары;
- «соңғы миль» учаскесінде жеткізуді оңтайландыру.

Қорытынды. Аталған факторлар тұтастай алғанда көлік-логистикалық жүйеге айтарлықтай әсер ететіні анық. Қызмет ауқымына және қатысу аймағына қарамастан, көлік қызметкерлері инновацияларға, жаңа технологияларға, автоматтандыруға мұқият назар аударуы керек және табысты бизнестің кепілі болып табылатын шешімдерге қаражат жұмсаудан қорықпауы керек.

Қазақстан Республикасының жаһандық логистикалық жобаларға қатысушысы ретінде өзін Орталық Азияның тиімді дамып келе жатқан транзиттік хабы ретінде көрсетуге мүмкіндіктері бар. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында логистикалық нарықты дамыту үшін қолайлы жағдайлар қалыптасқан. Алға қойылған мемлекеттік даму міндеттерін орындау үшін көлік-логистикалық жүйені жаңғырту маңызды. Қазіргі уақытта экономиканың көлік-логистикалық секторында қалыптасқан қолайлы нарықтық жағдайлар нарыққа қатысушыларды осы мүмкіндікті жіберіп алмау үшін белсенді дамуға мәжбүр етеді.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы ғылым және жоғары білім Министрлігінің ғылым Комитеті қаржыландырды (грант № AP19677634).

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Kongkiatpaiboon S. Logistics improvement: A case study of automotive part distribution // International Scientific Journal of Engineering and Technology (Isjet). – 2019. – №1(1). – P. 31-35.
2. LPI Aggregated Rankings. The World Bank [Electronic resource]. – URL: <https://lpi.worldbank.org/international/aggregated-ranking>.
3. Ерғобек Д.К., Ахметова З.Б., Мұса Қ.А., Ыдырыс С.С. Факторный анализ перспектив развития логистических центров нового поколения в Республике Казахстан // Вестник КазАТК. – 2022. – № 4 (123). – С. 123-133.
4. Sustainable Supply Chain Management: Practical Ideas for Moving Towards Best Practice / Edited by B. Cetinkaya, R. Cuthbertson, G. Ewer et al. – Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2011. – 283 p.

5. Savin G. Development Of Transportation And Logistics Systems In Digitalization And Intellectualization. Competitiveness and the Development of Socio-Economic Systems. – European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. – 2021. – vol. 105. – P. 747-756.
6. Журавская М.А. «Зелёная» логистика – стратегия успеха в развитии современного транспорта // Вестник Уральского государственного университета путей сообщения. – 2015. – №1(25). – С. 38-48.
7. Green Logistics: Improving the Environmental Sustainability of Logistics. Third edition / Edited by A. McKinnon, M. Browne, A. Whiteing, M. Piecyk. – Kogan Page Limited, 2015. – 426 p.
8. Raimbekov Zh., Syzdykbayeva B., Abylaikhanova T. International Trade and Logistics of Kazakhstan and Its Trading Partners: Contribution to Economic Growth and Distribution of Trade Flows // Journal of Distribution Science. – 2023. – Vol. 21(9). – P. 67-79.
9. World Competitiveness Ranking [Electronic resource]. – URL: <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness/>.
10. Agility Emerging Markets Indices [Electronic resource]. – URL: <https://www.agility.com/en/emerging-markets-logistics-index/downloads/>.
11. Тлеубердинова А.Т. Логистическая система Казахстана в мировом рейтинге // Вестник университета «Туран». – 2020. – № 3(87). – С. 59-64.
12. Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі. Ұлттық статистика бюросының мәліметтері [Электронды ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.stat.gov.kz/>.

REFERENCES

1. Kongkiatpaiboon S. Logistics improvement: A case study of automotive part distribution // International Scientific Journal of Engineering and Technology (Isjet). – 2019. – №1(1). – P. 31-35.
2. LPI Aggregated Rankings. The World Bank [Electronic resource]. – URL: <https://lpi.worldbank.org/international/aggregated-ranking>.
3. Ergobek D., Akhmetova Z., Musa K., Ydyrys S. Faktornyj analiz perspektiv razvitiya logisticheskikh centrov novogo pokoleniya v Respublike Kazahstan [Factor analysis of the prospects for the development of new generation logistics centers in the Republic of Kazakhstan] // The Bulletin of KazATC. – 2022. – № 4 (123). – P. 123-133 [in Russian].
4. Sustainable Supply Chain Management: Practical Ideas for Moving Towards Best Practice / Edited by B. Cetinkaya, R. Cuthbertson, G. Ewer et al. – Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2011. – 283 p.
5. Savin G. Development Of Transportation And Logistics Systems In Digitalization And Intellectualization. Competitiveness and the Development of Socio-Economic Systems. – European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. – 2021. – vol. 105. – P. 747-756.
6. Zhuravskaya M.A. «Zelyonaya» logistika - strategiya uspekha v razvitii sovremennogo transporta [«Green» logistics - a strategy for success in the development of modern transport] // Bulletin of the Ural State University of Communications. – 2015. – № 1(25). – P. 38-48 [in Russian].
7. Green Logistics: Improving the Environmental Sustainability of Logistics. Third edition / Edited by A. McKinnon, M. Browne, A. Whiteing, M. Piecyk. – Kogan Page Limited, 2015. – 426 p.
8. Raimbekov Zh., Syzdykbayeva B., Abylaikhanova T. International Trade and Logistics of Kazakhstan and Its Trading Partners: Contribution to Economic Growth and Distribution of Trade Flows // Journal of Distribution Science. – 2023. – Vol. 21(9). – P. 67-79.
9. World Competitiveness Ranking [Electronic resource]. – URL: <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness/>.
10. Agility Emerging Markets Indices [Electronic resource]. – URL: <https://www.agility.com/en/emerging-markets-logistics-index/downloads/>.
11. Тлеубердинова А.Т. Логистическая система Казахстана в мировом рейтинге [Logistics system of Kazakhstan in the world ranking] // The Bulletin of the University «Turan». – 2020. – № 3(87). – S. 59-64 [in Russian].
12. Qazaqstan Respublikasynyn Strategialyq josparlau jane reformalar agenttigi. Ulttyq statistika burosynyn malimetteri [Agency of Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Data from the National Bureau of Statistics] [Elektronды resurs]. – 2023. – URL: <https://www.stat.gov.kz/> [in Kazakh].

Рахметулина А.А., Раимбеков Ж.С., Кулмаганбетова А.С.

РАЗВИТИЕ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье представлен анализ транспортно-логистической системы Республики Казахстан. Проанализированы позиции Казахстана в мировых рейтингах. В работе использован метод корреляционного анализа между рейтинговыми показателями логистики в Казахстане и статистическими метриками транспортно-логистической системы Республики Казахстан.

Транспортно-логистический сектор (ТЛС) – важнейшая составляющая экономики РК. С точки зрения международной логистики Казахстан находится в выгодном географическом положении в самом центре Евразийского континента. Это открывает перспективы Казахстану брать на себя роль связующего звена между Азией и Европой, реализуя транзитные направления грузов Восток - Запад и Север - Юг. Деятельность ТЛС очень важна для страны. В транспортно-логистической системе Казахстана есть ряд системных проблем, которые в дальнейшем могут негативно повлиять на темпы роста экономики.

В исследовании авторы систематизировали факторы устойчивого развития транспортно-логистических систем, рассмотрели тенденции, которые окажут влияние на транспортно-логистическую отрасль в ближайшем будущем. Выявили корреляционную зависимость между основными показателями транспортной инфраструктуры страны и индексом EMLI, что подтверждает обоснованность ориентированности на сопоставление собственных результатов с лучшими из международной практики.

Rakhmetulina A., Raimbekov Zh., Kulmaganbetova A.

DEVELOPMENT OF THE TRANSPORT AND LOGISTICS SYSTEM OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article presents an analysis of the transport and logistics system of the Republic of Kazakhstan. The positions of Kazakhstan in the world rankings (Logistics Performance Index, Transport infrastructure/The Global Competitiveness Index, Emerging Market Logistics Index) are analyzed. The paper uses the method of correlation analysis between the rating indicators of logistics in Kazakhstan and statistical metrics of the transport and logistics system of the Republic of Kazakhstan.

The transport and logistics sector (TLC) is the most important component of the economy of the Republic of Kazakhstan. From the point of view of international logistics, Kazakhstan is in an advantageous geographical position in the very center of the Eurasian continent. This opens up prospects for Kazakhstan to take on the role of a link between Asia and Europe, implementing East-West and North-South cargo transit routes. The activity of the TLC is very important for the country. There are a number of systemic problems in the transport and logistics system of Kazakhstan, which may negatively affect the growth rates of the economy in the future.

In the study, the authors systematized the factors of sustainable development of transport and logistics systems, also considered the trends that will affect the transport and logistics industry in the near future. The correlation between the main indicators of the country's transport infrastructure and the EMLI index was revealed, which confirms the validity of the focus on comparing our own results with the best of international practice

Б.А. Ауезова*, PhD докторанты¹

С.Б. Мақыш, д.э.н., академик¹

А.Б. Алибекова, PhD, доцент м.а.¹

Д.Д. Керимкулова, магистр, аға оқытушы²

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық

университеті, Астана қ., Қазақстан¹

Esil university, Астана қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: bahyt2407@gmail.com

ИНФРАСТРУКТУРАНЫ ДАМЫТУҒА БАҒЫТТАЛҒАН БЮДЖЕТТІК ҚАРАЖАТТЫҢ ПАЙДАЛАНЫЛУЫНА ЖҮРГІЗІЛЕТІН ТИІМДІЛІК АУДИТІ

Инфрақұрылым – бұл белгілі бір құрылымның немесе жүйенің жұмыс істеуін қамтамасыз ететін көмекші сипаттағы экономика саласы. Нақтырақ айтқанда, бұл халықтың өмір сүру сапасы мен жағдайын жақсартатын жүйе.

Инфрақұрылым тек қажет жағдайлар жасайтынына қарамастан, экономиканың дамуында маңызды рөл атқарады және экономикалық өсу мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Дамыған инфрақұрылым елдің экономикалық және әлеуметтік саясатын жеделдетуге ықпал етеді. Сондықтан, басқа дамыған шет елдеріндегідей, біздің елімізде де инфрақұрылымды дамыту мен жетілдіру мәселелеріне ерекше назар аударылады.

Сонымен қатар, «Қазақстан - 2030» Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы» және «Қазақстан - 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Жолдауларында Еліміздің басым мақсаттарының бірі ретінде Инфрақұрылымды дамыту ерекше атап өтілген. Осыған байланысты әр түрлі мемлекеттік және салалық бағдарламалар әзірленді, соның ішінде ең ауқымдылары болып Инфрақұрылымды дамытудың «Нұрлы жол» және Тұрғын үй-коммуналдық дамудың «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламалары болып табылды.

Қазіргі уақытта инфрақұрылымды дамытуға бюджет қаражатының елеулі сомасы бөлінуде. Бұл елдің инфрақұрылымдық дамуына бағытталған қаражатты пайдалану тиімділігін арттыру қажеттігін айқындайды. Осыған байланысты, Жоғары аудиторлық палата «Нұрлы жол» және «Нұрлы жер» Мемлекеттік бағдарламаларының жүзеге асырылуына тиімділік аудитін жүргізді. Аудиторлық қорытынды нәтижелері негізінде бюджет қаражатын тиімді пайдалануға және нәтижелілікті арттыруға кедергі келтіретін бірқатар проблемаларды анықталды.

Мақалада осы проблемаларды талдау барысында негізгі мәселелер қарастырылды және оларды шешу жолдарын ұсыну жүзеге асырылды. Сонымен қатар инфрақұрылымдық дамытуға бағытталған бюджет қаражатына тиімділік аудитін жүргізу жүйесін кешенді жетілдіру моделі тұжырымдалды.

Кілт сөздер: Мемлекеттік бағдарлама, Ұлттық жоба, инфрақұрылым, жетілдіру, аудиторлық қорытынды, Мемлекеттік жоспарлау жүйесі, әдістеме, бюджеттік қаражат, Жоғары аудиторлық палата, көрсеткіш.

Ключевые слова: Государственная программа, Национальный проект, инфраструктура, совершенствование, аудиторское заключение, Система государственного планирования, методология, бюджетные средства, Высшая аудиторская палата, показатель.

Keywords: State program, National project, infrastructure, improvement, audit report, State planning system, methodology, budget funds, Supreme Audit Chamber, indicator.

JEL classifications: H53, H83, H89

Кіріспе. Инфрақұрылым (латынша *infra* – төмен, астында және *structura* – орналасу, құрылым) қоғамның экономикалық, әлеуметтік, экология және басқа да салаларының қалыпты жұмыс істеуін және жалпы жағдайын қамтамасыз ететін нақты нысандардың, әдістер мен процестердің, сондай-ақ құрылыстардың, ғимараттардың, коммуникациялардың барлық түрлерінің жиынтығы.

80-ші жылдардың басынан бастап инфрақұрылымға инвестициялаудың қандай экономикалық әсер әкелетіндігін, оның экономикаға әсері қандай екендігін анықтауға тырысты, соның негізінде инфрақұрылымдық қуаттылықтың өсуі мен экономикалық даму арасындағы даусыз байланысты анықтады [1].

Экономисттердің зерттеулерінде инфрақұрылымды дамытудың экономикаға оң әсері байқалады. Мәселен, Асчауэр Д.А. «жолдар неғұрлым жақсы болса, соғұрлым апаттар аз болады,

осылайша қоғамдық қауіпсіздік артады», «сумен жабдықтау жүйелерін жетілдіріп, санитарлық-эпидемиологиялық жағдайды жақсарту мен тұрмыстық қалдықтарды жоюды ұйымдастыру арқылы адамдардың денсаулықтары жақсарады» деген пікірлерді айтқан болатын [2].

Елдің дамыған инфрақұрылымы қоғамның өмір сүру деңгейі мен өндірістің белсенді және үздіксіз жетілдірілуіне ықпал етеді, нәтижесінде мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік саясаты жеделдетіледі. Елдегі инфрақұрылым ұлттық экономикалық механизмды біртұтас біріктіріп, қоғамды экономикалық және әлеуметтік мағынада үйлестіреді.

1997 жылдың өзінде тұңғыш президент Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан – 2030 Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы» жолдауында Ұзақмерзімді басым мақсаттарының бірі етіп Инфрақұрылымды, әсіресе көлік пен байланысты қойды, сонымен қатар: «Экономиканың бірнеше секторы бар: табиғи ресурстарды әзірлеу, инфрақұрылым, коммуникация және ақпарат, - біздің еліміз үшін тұрақты маңызы бар» - деп атап өтті [3].

2012 жылы 14 желтоқсанда бекітілген ««Қазақстан – 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты жолдауында келесіні белгіледі:

Инфрақұрылым экономикалық өсудің мүмкіндіктерін кеңейту қажет. Инфрақұрылымды екі бағытта дамыту қажет: ұлттық экономиканы жаһандық ортаға интеграциялау, сондай-ақ елдің ішіндегі аймақтарға жылжу [4].

Осыған байланысты, Қазақстан Республикасында инфрақұрылымды дамыту мен жетілдіру мәселелеріне ерекше назар аударылған, инфрақұрылымды дамытуға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар және Ұлттық жоба әзірленген.

Біздің елімізде бағдарламалық-мақсатты басқару белсенді енгізіліп жатқандықтан, 2023 жылға дейін инфрақұрылымды дамытуға бағытталған бюджет қаражатын бөлудің негізгі механизмі болып мемлекеттік бағдарламалар болып табылды. Олардың ішіндегі ең ауқымдылары:

- Инфрақұрылымды дамытудың «Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасы;
- Тұрғын үй-коммуналдық дамудың «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламасы.

Алайда Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» Жолдауында көптеген көрсеткіштер мен индикаторлары бар мемлекеттік бағдарламаларды тоқтатуы туралы жариялады және оның орнына қысқа Ұлттық жобалар форматына көшуді бұйырды, сол себепті қазіргі уақытта инфрақұрылымды дамыту бойынша «Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері» Ұлттық жобасы жұмыс істейді [5].

Қазіргі уақытта инфрақұрылымды дамытуға бюджет қаражатының елеулі сомасы бөлінгендіктен, елдің инфрақұрылымдық дамуына бағытталған қаражатты пайдалану тиімділігін арттыру қажет болып табылады. Сондықтан бюджет қаражатын пайдалану тиімділігін арттыруға кедергі келтіретін мәселелерді шешу жолдарын әзірлеу қажет.

Инфрақұрылымды дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігін арттыру үшін Жоғары аудиторлық палата «Нұрлы жол» және «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламаларына тиімділік аудитін жүргізді. Мақалада осы мемлекеттік бағдарламалардың іске асырылуына Жоғары аудиторлық палата жүргізген тиімділік аудитінің нәтижелері бойынша негізгі проблемаларды анықтап, шешу жолдары ұсынылады.

Соның негізінде Ұлттық жобаның іске асырылуына тиімділік аудитін жүргізу жүйесін кешенді жетілдіру моделі әзірленеді, себебі қазіргі уақытта инфрақұрылымдық дамуға бағытталған бюджет қаражаты «Күшті өңірлер – елдің драйвері» Ұлттық жоба шеңберінде жұмсалады.

Берілген мақалада Жоғары аудиторлық палатаның келесі материалдары зерттелді:

- 2018 жылдың 19 сәуіріндегі Инфрақұрылымдық дамытуға арналған «Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасының шеңберінде жүзеге асырылған іс-шараларға мемлекеттік аудиттің аудиттік қорытындысы;

- Инфрақұрылымды дамытудың 2015-2019 жылдарға арналған «Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасының жүзеге асырылуына жүргізілген мемлекеттік аудит қорытындысы (Міндет 1. Қазақстанның заманауи көліктік инфрақұрылымын қалыптастыру, сондай-ақ оның халықаралық көліктік жүйеге интеграциялау);

- «Нұрлы жер» мемлекеттік тұрғын үй құрылысы бағдарламасының іске асырылу тиімділігіне жүргізілген мемлекеттік аудиттің қорытындылары бойынша аудиторлық қорытынды.

Алайда, елімізде инфрақұрылымды дамыту бойынша бағдарламалардың жүзеге асырылуына қарамастан инфрақұрылым төменгі деңгейде.

Бұл инфрақұрылымды дамытуға бағытталған бюджеттік қаражаттың пайдаланылуына жүргізілетін тиімділік аудитінің өзектілігін көрсетеді.

Мақсаттары мен міндеттер. Мақаланың мақсаты инфрақұрылымды дамытуға бағытталған бюджеттік қаражаттың пайдаланылуына жүргізілетін тиімділік аудит жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылады:

- Мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылаудың әдістемелік базасы бойынша кемшіліктерді қарастыру;
- Тиімділік аудиті жүзеге асырылғанда практика жүзінде кездесетін кемшіліктерді қарастыру;
- Анықталған кемшіліктерді жою негізінде инфрақұрылымды дамытуға бағытталған бюджеттік қаражаттың пайдаланылуына жүргізілетін тиімділік аудитін жетілдіру моделін құру.

Зерттеу әдістері. Зерттеу әдістері ретінде теоретикалық анализ, ғылыми абстракция, индукция және модельдеу әдістері пайдаланылды.

Әдебиеттік шолу. Инфрақұрылым термині 1940 жылдардың соңында әскери лексиконнан экономикалық лексиконға көшіріледі. 80-ші жылдардың басынан бастап экономистер инфрақұрылымға инвестиция салу қандай экономикалық әсер әкелетінін анықтауға тырысады. Инфрақұрылымның экономикадағы рөлі, оның дамуының елдің экономикасының өсуіне әсері туралы Д.А. Асчауэр [6], Нильс Хансен, Федоров В.Н. [7], Рэндалл У. Эбертс [8] сияқты шет ел авторлары еңбектерін арнаған. Отандық авторларымыз да еңбектерінде еліміздің инфрақұрылым деңгейін төмен екендігін, басым мақсаттардың бірі екенін атап өткен болатын [9,10].

Көптеген авторлардың еңбектерінде инфрақұрылымды дамыту, оның экономикаға әсері бойынша мәселелер қозғаса, инфрақұрылымға бөлінген қаражаттың қаншалықты тиімді пайдаланылатыны, оның экономикалық қайтарымы туралы еңбектер аз.

Сонымен қатар, инфрақұрылымдық дамуға бөлінген бюджет қаражатына тиімділік аудитін жүргізу терең зерттелмеген.

Тиімділік аудитін зерттеуге және дамытуға ең көп үлес қосқан шетелдік ғалымдар қатарына мыналарды жатқызуға болады: П. Барретта, К. Поллита, М. Барзелей, М. Маккрей және Х. Вада, У. Фьюнел және К. Купер, Дж. Гутри және Л. Паркер, В. Аникина, В. Жуков және Е. Синева, Е. Иванова, С.Н. Коваленко, Д.А.Ситенко. Отандық авторлардан А. Зейнелғабдинді О. Өксікбаевты, З. Загоскинаны, Л.М. Сембиеваны, Б.А. Алибекованы, Л.З. Бейсенованы және т.б. атап өтуге болады [11].

Шетелдік және отандық ғалымдардың пікірлеріне сүйенсек, инфрақұрылым елдің экономикасының дамуына әсері зор екенін және өзара байланысты екеніне көз жеткізуімізге болады.

Негізгі бөлім. Жоғары аудиторлық палата «Нұрлы жол» және «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламаларына жүргізген тиімділік аудиті бойынша жасалған аудиторлық қорытындыларды талдау нәтижелері бойынша анықталған проблемаларды әдістемелік және практикалық деп бөлуге болады.

Әдістемелік. *Әдістемеге деген сұраныстың төмендігі және аудиторлар мен әдіскерлер арасындағы әлсіз кері байланыс.*

Мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылаудың әдістемелік базасын әзірлеу және жетілдіру бойынша жұмыс қазіргі уақытқа дейін жалғасуда. Алайда, әдістемелік құжаттардың сапасын арттыру бойынша жұмыстар әлі жүргізілуіне қарамастан, әдістеменің қажеттілігі мен оны аудит жүргізу кезінде пайдалану ыңғайлылығы туралы тағы бір мәселе туындайды.

2018 жылдың басында мемлекеттік аудиторлардың әдістемеге деген сұранысын және қолданылу ыңғайлығын анықтау үшін талдау жүргізілді. Мемлекеттік аудиторлар тек Сыртқы мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылау жүргізу қағидаларын басшылыққа алды және іс жүзінде процедуралық стандарттар мен басқа да әдістемелік құжаттарды пайдаланбағаны анықталды. Бұл әдістемені құруда бірыңғай тәсілдің болмауына, әдістемелік құжаттардың көлеміне, күрделілігіне және теориялануына байланысты болды. Сол кезден бастап әдістемені жетілдіруде айтарлықтай жұмыс жасалды.

Ең алдымен, бірыңғай құрылым құрылды, оған сәйкес Ережелер тек аудиторлық іс-шаралардың ұйымдастырушылық аспектілерін реттейді және аудит жүргізу әдістерін қозғамайды. Аудит жүргізу әдістеріне базалық тәсілдер аудит түрлері бойынша тиісті рәсімдік стандарттарда көрсетіледі. Аудит нысанына байланысты аудиторлық іс-шаралардың ерекшеліктері тиісті әдістемелерде көрсетіледі. Осы тәсілді қабылдаудың арқасында нормалардың қайталануын болдырмауға және әдістемелік құжаттардың көлемін едәуір азайтуға мүмкіндік туды. Бүгінгі күні қабылданған әдістемелік құжаттардың басым бөлігі қайта қаралды, жаңа құжаттар қабылданған тәсілге сәйкес әзірленуде.

Осы компонент бойынша оң көрініске қарамастан, аудиторлардың әдістемеге деген сұранысы артып оны қолданудың кеңеюі әлі белгісіз [12].

Мұны анықтаудың ең жақсы құралдары әдіснаманы қолдану тұрғысынан аудиторлық есептерге талдау жүргізу және аудиторларға сауалнама жүргізу болып табылады. Жалпы, аудиторлар мен әдіскерлер арасындағы кері байланыс жүйесін күшейту керек, бүгінгі күнде оны жоқ десе де болады.

Әдістеменің сұранысын арттыру үшін әдістемелік құжаттардың сапасын арттырумен қатар, оны практикада қолданудың ыңғайлылығын қамтамасыз ету қажет. Жоғары аудиторлық палатаның нормативтік қаулыларымен бекітілетін әдіснамалық құжаттар (рәсімдік стандарттар) «Әділет» ақпараттық-құқықтық базасында орналастырылады. Бұл құқықтық жүйенің функционалдығы құжаттың жаңартылған редакциясын пайдалануға, енгізілген барлық өзгерістерді көруге, қолдануға қажетті жеке ережелерді оңай табуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, Жоғары аудиторлық палата Төрағасының бұйрығымен бекітілетін әдістемелік құжаттар (әдіснамалық нұсқаулықтар, әдістемелер) «Әділет» АҚБ-да орналастырылуға жатпайды және Жоғары аудиторлық палатасының Регламентіне сәйкес ИАЖ ЖАП-да (ішкі ақпараттық жүйе) орналастырылады.

ИАЖ ЖАП-да әдістемелік құжат бастапқы редакцияда орналастырылады, кейіннен енгізілетін өзгерістердің мәтіні орналастырылады. Бүгінгі таңда әдістемелік құжаттың жаңартылған редакциясы қалыптаспайды, құжаттың өзгеру тарихын қадағалауға мүмкіндік жоқ. Бұл проблема жыл сайын әдістемелік құжаттардың саны артып келе жатқандығымен және оларға жыл сайын айтарлықтай өзгерістер енгізілетіндігімен күрделене түседі. Әдіснамалық құжатпен жұмыс істеу мүмкіндіктері, мысалы, жекелеген ережелерді іздеу және т.б. («Әділет» АҚБ сияқты) ИАЖ ЖАП-да қарастырылмаған. Мұның бәрі Жоғары аудиторлық палата аудиторларын, сондай-ақ Тексеру комиссияларын мемлекеттік аудиттің әдіснамалық базасын пайдаланудың қолайсыздығына әкеледі. Сондықтан ИАЖ ЖАП-ны модернизациялау және әдіснаманы қолдануда ыңғайлы және түсінікті ету қажет.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарын іске асырылуына тиімділік аудит жүргізу бойынша әдістемелік басшылық пен әдіснаманың болмауын және Инфрақұрылымдық дамуға бағытталған бюджет қаражатының тиімділігін бағалау және аудит жөніндегі Әдістеменің жоқтығын атап кеткен жөн. Бұл инфрақұрылымдық дамуға бағытталған бюджет қаражатының тиімділігіне сапалы аудит жүргізу үшін кедергі келтіреді.

АҚШ, Канада, Ресей Федерациясы сияқты елдердің шетелдік тәжірибесі мемлекеттік бағдарламаларға/ұлттық жобаға тиімділік аудит жүргізу бойынша жеке әдістемелік нұсқаулықты қолданудың орындылығын көрсетеді. Сонымен қатар, экономиканың әр саласына тиімділік аудитін жүргізу бойынша жеке әдіснама әзірлеу аудиторлардың жұмысын оңтайландырады десе болады [13].

Жоғарыда айтылғандар бойынша, келесілерді ұсына аламыз:

- Қазақстан Республикасы Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарын іске асырылуына тиімділік аудит жүргізу бойынша әдістемелік басшылық әзірлеу;
- Инфрақұрылымдық дамуға бағытталған бюджет қаражатының тиімділігін бағалау және аудит жүргізу бойынша әдістеме әзірлеу.

Практикалық. Мемлекеттік бағдарламалардың сапасыз әзірленуіне байланысты мемлекеттік бағдарламалардың іске асырылуына тиімділік аудитін жүргізу қиындықтары.

Мемлекеттік бағдарламалардың сапасыз әзірлемелерінің нәтижесінде бюджеттің бағдарламалық-нысаналы бағдары толық көлемде қамтамасыз етілмеді, инфрақұрылымды дамытуда елеулі мультипликативтік әсерге қол жеткізілмеді.

Жүргізілген талдауларға сүйенсек, аудиторларға инфрақұрылымдық дамуға бағытталған бюджет қаражатының тиімділігіне сапалы аудит жүргізуге мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу кезеңінде жол берілген бірқатар кемшіліктер кедергі келтіретінін көрсетті.

Мысалы, Мемлекеттік жоспарлау жүйесі келесі қағидаттарға негізделеді:

- 1) ішкі теңгерімділік;
- 2) тиімділік;
- 3) адамға бағдарлану;
- 4) мемлекеттік жоспарлау процесіне қатысушылардың жауапкершілігі;
- 5) айқындық (ашықтық);
- 6) шынайылық;
- 7) үздіксіздік, сабақтастық және дәйектілік [14].

Алайда, аудит қорытындылары мен бағалаулары мемлекеттік бағдарламалардың сапасыз жоспарланғанын атап өтті, бұл мемлекеттік жоспарлау жүйесі қағидаттарының сақталмағанын

көрсетеді. Мемлекеттік жоспарлау жүйесі қағидаттарының сақталмауын көрсететін фактілер төменде көрсетілген [15].

Ішкі теңгерімділік. Міндеттердің, тікелей нәтижелер көрсеткіштерінің, бағдарламалық құжаттар арасындағы іс-шаралардың қайталану фактілері осы қағидаттың сақталмағанын көрсетеді.

Тиімділік. Мемлекеттік бағдарламаларды бағалау орташа әлеуметтік-экономикалық әсерді көрсетеді. Бағдарламаның қайтарымы орташа деңгейде қалды.

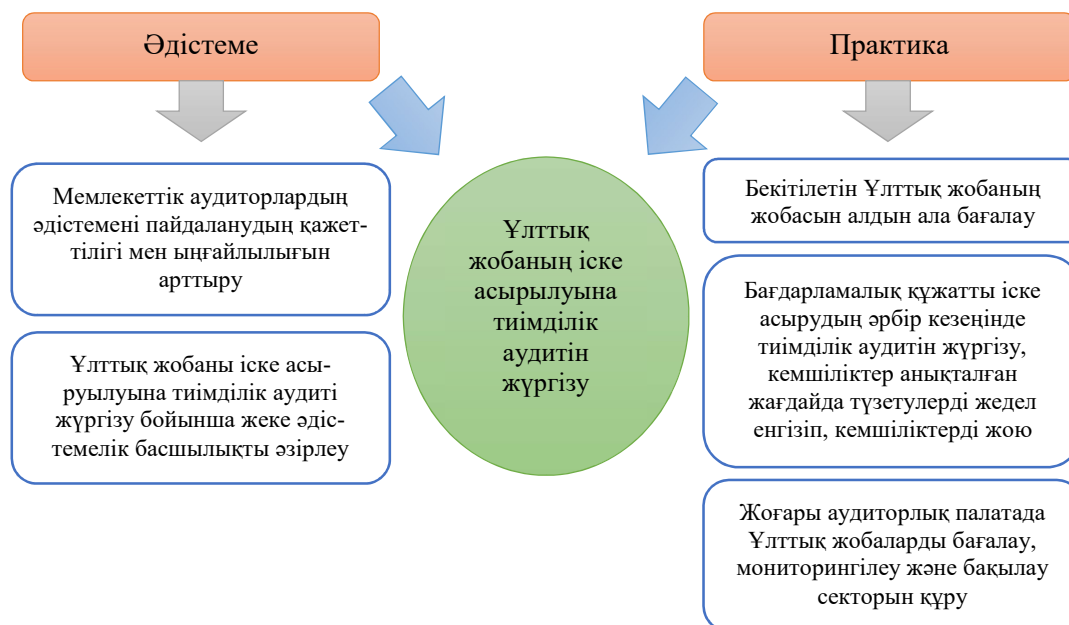
Адамға бағдарлану. Көрсеткіштерге, міндеттер мен индикаторларға қол жеткізгеніне, тіпті асыра орындауына қарамастан, өмір сүру сапасын жақсартуға және халықтың әл-ауқатын арттыруға бағытталған түпкі мақсатқа қол жеткізілмеді.

Мемлекеттік жоспарлау процесіне қатысушылардың жауапкершілігі. Министрліктер, мемлекеттік органдар және ЖАО тарапынан бақылаудың жеткіліксіздігі туралы аудиторлық қорытындыларда атап өтілді.

Ашықтық. Ашықтық пен айқындылық қағидаты сақталмайды, әзірлеушілер мен тұрғындармен байланыс жоқ.

Шынайылық. Қаржыландыру көлеміне жиі өзгерістер енгізу және бағдарламалардың мақсаттары мен міндеттерін түзету фактілері орын алды.

Үздіксіздік, сабақтастық және жүйелілік. Жоғары тұрған құжаттардың нысаналы индикаторларының декомпозициясының болмауы.

1-сурет. Ұлттық жобаның іске асырылуына тиімділік аудитін жүргізу жүйесін жетілдіру*

* [12,15] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Бағдарламалық құжаттар шеңберінде инфрақұрылымдық дамуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігінің аудиті мемлекеттік жоспарлау жүйесінің қағидаттары сақталған кезде, келісілген жоспарлы көрсеткіштер кезінде және орталық және жергілікті деңгейлерде бюджеттік бағдарламалар әкімшілері тарапынан іс-шаралардың орындалуын жоғары деңгейде бақылау мен мониторингті жүзеге асырған кезде ғана объективті болады. Осының негізінде 1-суреттегі модельді ұсына аламыз.

Бекітілген бағдарламалық құжаттың жобасын алдын-ала бағалау керек. Яғни:

- мемлекеттік жоспарлау жүйесінің қағидаттарын сақталуына;
- жоғары тұрған құжаттардың нысаналы индикаторларына қол жеткізуге бағдарлануына;
- нысаналы индикаторлардың, мақсаттар мен міндеттердің, көрсеткіштердің логикалық өзара байланысын сақтауына, сондай-ақ олардың басқа бағдарламалық құжаттармен қайталануын болдырмауына;
- мемлекет қызметі саласында алдын ала SWOT-талдаудың болуы;

- барлық ресурстарды орынды бөлу: қаржылық, кадрлық, ұйымдастырушылық, құқықтық, зияткерлік;

- озық көрсеткіштер ескерілген және қазіргі заманғы әлемдік ғылыми-техникалық үрдістер пайдаланылған болжамды сценарийдің болуы;

- бағдарламаның жүйелік құрылымы (синергетикалық әсерді қолдану).

Жоғары аудиторлық палатаның аудиторлық қорытындылары мен бағалауларын талдау мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру барысында жол берілетін мынадай бұзушылықтарды көрсетті:

- бюджет заңнамасын, Мемлекеттік сатып алу туралы заңды және басқа да НҚА бұзушылықтар;

- әзірленген жобалау-сметалық құжаттамасыз құрылысты қаржыландыру фактілері;

- мемлекеттік органдар тарапынан тиісті бақылаудың болмауы;

- әзірленген жобалау-сметалық құжаттамасыз құрылысты қаржыландыру фактілері.

Мемлекеттік бағдарлама/ұлттық жоба бекітілгеннен кейін бағдарламалық құжатты іске асырудың әр кезеңінде тиімділік аудитін жүргізу, кемшіліктер мен бұзушылықтар анықталған жағдайда, түзетулер мен кемшіліктерді тез арада жоюға болады, бұл бюджет қаражаты мен тәуекелдерді тиімсіз пайдалану ықтималдығын азайтады.

Жоғарыда келтірілген мәселелерді қорытындылай келе, Ұлттық жоба(қазіргі таңда) жобасына сараптама жүргізудің орындылығы және іске асырудың әр кезеңінде тиімділік аудитін жүргізу туралы қорытынды жасауға болады, өйткені түпкілікті мақсаттарға қол жеткізбеу көбінесе мақсаттардың дұрыс тұжырымдалмауымен және мемлекеттік жоспарлау жүйесімен байланысты болмауымен байланысты.

Қазіргі уақытта Жоғары аудиторлық палатада үш аудит департаменті жұмыс істейді, оның бәрі секторлардан тұрады:

- Экономиканың нақты секторына аудит жүргізу департаменті;

- Мемлекеттік басқаруға аудит жүргізу департаменті;

- Әлеуметтік салаға және құқықтық тәртіпке аудит жүргізу департаменті.

Мемлекеттік басқаруға аудит жүргізу департаментінің негізгі бағыты халықтың өмір сүру жағдайы сапасының серпінді өсуі мен елдің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ұлттық ресурстардың (қаржылық, табиғи, өндірістік, кадрлық, ақпараттық) тиімді және заңды басқарылуын талдау, бағалау және тексеру болып табылады.

Мемлекеттік басқаруға аудит жүргізу департаментіне келесі секторды құруды ұсынамыз:

- Ұлттық жобаларды бағалау, мониторингілеу және бақылау.

Бұл инфрақұрылымдық даму үшін жағдай жасайтын Ұлттық жобаны іске асырылуының тиімділігін арттыра алады.

Қорытынды. Инфрақұрылымды дамытуға бағытталған бюджет қаражатының елеулі көлемі Ұлттық жобаларға бөлінетінін және нәтиже жобаның сапалы іске асырылуына байланысты екенін ескере отырып, Ұлттық жобалардың іске асырылуына тиімділік аудитін жүргізу жүйесін жетілдіру қажеттілігі туралы қорытынды жасауға болады. Анықталған проблемалар мен оларды шешу негізінде келесіні ұсынамыз.

Ұлттық жобаларды бағалау, мониторингілеу және бақылау секторы Ұлттық жобаның бекітілмей тұрып жобасын бағалап, Мемлекеттік жоспарлау жүйесі қағидаттарын сақталуын, индикаторлар, көрсеткіштер басқа құжаттарда қайталанбайтынын тексереді. Содан кейін Ұлттық жоба бекітілгеннен кейін жүзеге асырылуының әр сатысында аудит жүргізіледі, кемшіліктер немесе бюджет қаражатын дұрыс пайдаланбау тәуекелдері пайда болғанда дер кезінде жойып, түзетулер енгізіледі. Бұл Ұлттық жоба шеңберінде пайдаланылатын бюджет қаражатын мүмкіндігінше тиімді жұмсалыуына, шығындарды азайтуға әрекет етеді, Ұлттық жобаның қайтарымы жоғарылайды. Нәтижесінде «Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері» Ұлттық жобасының тиімді жүзеге асырылуынан еліміздің инфраструктуралық дамуы жоғарылайды.

Яғни инфрақұрылымды дамытуға бағытталған бюджеттік қаражаттың пайдаланылуына тиімділік аудитін бағдарлама жүзеге асырылып қаражат жұмсалғаннан кейін емес, керісінше қаражат тиімді пайдалануын қадағалау үшін жүргізу қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстанның инфрақұрылымдық даму мақсатына бюджет қаражатының пайдалануға талдау жасай отырып, оның тиімділігіне аудит жүргізуге әдіснамалық тәсілдерді зерттеу

[Электронды ресурс] // «Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау орталығы» ЖШС. – 2021. – Б. 97. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/documents/details/235525?lang=ru>.

2. Ланцов А.Е. Инфраструктура: понятие, виды и значение // Экономика, Статистика и Информатика. – 2013. – №3. – С. 49.

3. «Қазақстан-2030» Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әлауқатының артуы. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы [Электронды ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970002030_.

4. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті - елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы [Электронды ресурс]. – 2012 жылғы 14 желтоқсан. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050>.

5. Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі. Мемлекет Басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы [Электронды ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000002020>.

6. Aschauer D.A. Is Public Expenditure Productive? // Journal of Monetary Economics. – 1989. – №23. – P. 177-200.

7. Федоров В.Н. Социально-экономический потенциал инфраструктуры: содержание, оценка и анализ развития. – Ульяновск, 2000. – 195 с.

8. Randall W. Eberts. Public infrastructure and regional economic development. Economic Review. Federal Reserve Bank of Cleveland. – 1990. – Vol. 26. – №. 1.

9. Айткалиева А.М., Галиева А.Х., Токсанова А.Н. Развитие государственно-частного партнерства в транспортной инфраструктуре Республике Казахстан // Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. – 2022. – №1. – С. 19-31.

10. Жабытай Б.Н., Жетесова М.Т., Айтхожина Л.Ж. Основные направления и пути совершенствования управления инновационным развитием городской инфраструктуры // Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. – 2019. – №3. – С. 141-152.

11. Алибекова Б.А., Бейсенова Л.З. Методологические аспекты государственного аудита // Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. – 2020. – № 1. – С. 165-180.

12. Кари А.М. Анализ проблемных аспектов в процессе формирования системы государственного аудита на современном этапе // Научно-практический журнал «Мемлекеттік аудит». – 2019. – № 2. – С. 26-27.

13. Ауезова Б.А., Мақыш С.Б. Ресей Федерациясының мемлекеттік бағдарламаларына аудит жүргізу әдіснамасының ерекшеліктері // Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясының хабаршысы. – 2022. – №3. – Б. 249-261.

14. Об утверждении Системы государственного планирования в Республике Казахстан. Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 ноября 2017 года № 790 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000790>.

15. Аудиторское заключение по итогам государственного аудита реализации мероприятий в рамках Государственной программы инфраструктурного развития «Нурлы жол» от 19.04.2018 года [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/documents/details/113238?lang=ru>.

REFERENCES

1. Qazaqstannyn infraqurylymдыq damy maqsatyna budget qarajatynyn paidalanyga talday jasai otyryp, onyn tiimdiligine aydit jurgizyge adisnamalyq tasilderdi zerttey [Study of methodological approaches to conducting an audit of the effectiveness of budget funds with an analysis of their use for the purposes of infrastructure development of Kazakhstan] [Elektrondy resurs] // «Zertteyler, talday jane tiimdilikti bagalay ortalygy» JSHS. – 2021. – B. 97. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/documents/details/235525?lang=ru> [in Kazakh].

2. Lancov A.E. Infrastruktura: ponyatie, vidy i znachenie // Ekonomika, Statistika i Informatika. [Infrastructure: concept, types and meaning]. – 2013. – №3. – S. 49 [in Russian].

3. «Qazaqstan-2030» Barlyq Qazaqstandyqtardyn osip-orkendeyi, qayipsizdigi jane al-ayqatynyn artyy. El Prezidentinin Qazaqstan halqyna Joldayy [«Kazakhstan-2030» Prosperity, security and prosperity of all Kazakhstanis. Address of the president of the country to the people of Kazakhstan] [Elektrondy resurs]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970002030_ [in Kazakh].

4. «Qazaqstan-2050» Strategiasy qalyptasqan memlekettin jana saiasi bagyty. Qazaqstan Respyblikasynyn Prezidenti - elbasy N.A. Nazarbaevtyñ Qazaqstan halqyna Joldayy [Strategy «Kazakhstan-2050» is a new political course of the established state. Address of the president of the Republic of Kazakhstan - elbasy N. A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – 2012 jylgy 14 jeltoqsan. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050> [in Kazakh].
5. Jana jagdaidayy Qazaqstan: is-qimyl kezeni. Memleket Basshysynyn 2020 jylgy 1 qyrkuiektegi Qazaqstan halqyna Joldayy [Kazakhstan in the new conditions: a period of action. Address of the head of state to the people of Kazakhstan dated September 1, 2020] [Elektronny resurs]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000002020> [in Kazakh].
6. Aschauer D.A. Is Public Expenditure Productive? // Journal of Monetary Economics. – 1989. – №23. – P. 177-200.
7. Fedorov V.N. Social'no-ekonomicheskij potencial infrastruktury: sodержanie, ocenka i analiz razvitiya [Socio-economic potential of the infrastructure: content, assessment and analysis of development]. – Ul'yanovsk, 2000. – 195 s. [in Russian].
8. Randall W. Eberts. Public infrastructure and regional economic development. Economic Review. Federal Reserve Bank of Cleveland. – 1990. – Vol. 26. – №. 1.
9. Ajtkalieva A.M., Galieva A.H., Toksanova A.N. Razvitie gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v transportnoj infrastrukture Respublike Kazahstan [Development of public-private partnership in the transport infrastructure of the Republic of Kazakhstan] // Ekonomicheskaya seriya vestnika ENU imeni L.N. Gumileva. – 2022. – №1. – S. 19-31 [in Russian].
10. Zhabytaj B.N., Zhetesova M.T., Ajthozhina L.Zh. Osnovnye napravleniya i puti sovershenstvovaniya upravleniya innovacionnym razvitiem gorodskoj infrastruktury [The main directions and ways to improve the management of innovative urban infrastructure development] // Ekonomicheskaya seriya vestnika ENU imeni L.N. Gumileva. – 2019. – №3. – S. 141-152 [in Russian].
11. Alibekova B.A., Bejsenova L.Z. Metodologicheskie aspekty gosudarstvennogo audita [Methodological aspects of public audit] // Ekonomicheskaya seriya vestnika ENU imeni L.N. Gumileva. – 2020. – №1. – S. 165-180 [in Russian].
12. Kari A.M. Analiz problemnyh aspektov v processe formirovaniya sistemy gosudarstvennogo audita na soveremennom etape [Analysis of problematic aspects in the process of formation of the state audit system at the present stage] // Nauchno-prakticheskij zhurnal «Memlekettik audit». – 2019. – №2. – S. 26-27 [in Russian].
13. Ayezova B.A., Maqysh S.B. Resei Federasiasynyn memlekettik bagdarlamalaryna aydit jurgizy adisnamasynyn erekshelikteri [Features of the methodology for conducting an audit of state programs of the Russian Federation] // Qazaqstan Respyblikasy Ultyq Gylym Akademiasynyn habarshysy. – 2022. – №3. – B. 249-261 [in Kazakh].
14. Ob utverzhdenii Sistemy gosudarstvennogo planirovaniya v Respublike Kazahstan. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 29 noyabrya 2017 goda № 790 [On approval of the State Planning System in the Republic of Kazakhstan. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 29, 2017 No. 790] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000790> [in Russian].
15. Auditorskoe zaklyuchenie po itogam gosudarstvennogo audita realizacii meropriyatij v ramkah Gosudarstvennoj programmy infrastruktornogo razvitiya «Nurly zhol» ot 19.04.2018 goda [The auditor's report on the results of the state audit of the implementation of measures within the framework of the State Program for infrastructure development «Nurly Zhol» dated 04/19/2018.] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/documents/details/113238?lang=ru> [in Russian].

Ауезова Б.А., Мақыш С.Б., Алибекова А.Б., Керимкулова Д.Д.

**АУДИТ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ,
НАПРАВЛЕННЫХ НА РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ**

Аннотация

Инфраструктура – это отрасль экономики вспомогательного характера, которая обеспечивает функционирование определенной структуры или системы. В частности, это система, которая улучшает качество жизни и условия жизни населения.

Несмотря на то, что инфраструктура создает только необходимые условия, она играет важную роль в развитии экономики и расширяет возможности экономического роста.

Развитая инфраструктура способствует ускорению экономической и социальной политики страны. Поэтому, как и в других развитых зарубежных странах, в нашей стране особое внимание уделяется вопросам развития и совершенствования инфраструктуры.

В посланиях «Казakhstan – 2030: Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев» и «Стратегия «Казakhstan-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» одним из Долгосрочных приоритетных целей нашей страны было подчеркнуто развитие инфраструктуры. В связи с этим были разработаны разные государственные и отраслевые программы, среди которых самыми масштабными являлись Государственная программа жилищно-коммунального развития «Нұрлы жер» и Государственная программа инфраструктурного развития РК «Нұрлы жол».

В настоящее время на инфраструктурное развитие выделяется существенная сумма бюджетных средств. Это указывает на необходимость повышения эффективности использования средств направленных на инфраструктурное развитие страны. В связи с этим, Высшая Аудиторская палата осуществил аудит эффективности государственных программ «Нұрлы жол» и «Нұрлы жер». Аудиторские заключения и результаты экспертно-аналитических экспертиз выявили ряд проблем препятствующих для эффективного использования бюджетных средств и повышению результативности.

В статье мы рассмотрели основные проблемы и предложили свои варианты и пути решения, также разработали модель комплексного совершенствования системы аудита эффективных бюджетных средств направленных на инфраструктурное развитие.

Auyezova B., Makysh S., Alibekova A., Kerimkulova D.

PERFORMANCE AUDIT OF USE OF BUDGETARY FUNDS AIMED AT THE INFRASTRUCTURAL DEVELOPMENT

Annotation

Infrastructure is a branch of the auxiliary economy that ensures the functioning of a certain structure or system. In particular, it is a system that improves the quality of life and living conditions of the population.

Despite the fact that infrastructure creates only the necessary conditions, it plays an important role in the development of the economy and expands the opportunities for economic growth.

The developed infrastructure contributes to the acceleration of the country's economic and social policy. Therefore, as in other developed foreign countries, in our country special attention is paid to the development and improvement of infrastructure.

In the messages «Kazakhstan – 2030: Prosperity, security and improving the well-being of all Kazakhstanis» and «Strategy «Kazakhstan-2050»: a new political course of an established state», infrastructure development was emphasized as one of the long-term priority goals of our country. In this regard, various state and sectoral programs were developed, among which the most ambitious were the State Program of Housing and Communal Development «Nurly Zher» and the State Program of infrastructure Development of the Republic of Kazakhstan «Nurly Zhol».

Currently, a substantial amount of budget funds is allocated for infrastructure development. This indicates the need to increase the efficiency of the use of funds aimed at the infrastructural development of the country. In this regard, the Supreme Audit Chamber conducted an audit of the effectiveness of the state programs «Nurly Zhol» and «Nurly Zher». Audit reports and the results of expert and analytical examinations have revealed a number of problems that hinder the effective use of budget funds and increase efficiency.

In the article, we examined the main problems and proposed our options and solutions, and also developed a model for the comprehensive improvement of the audit system of effective budget funds aimed at infrastructure development.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).23
 ЭОЖ 334.761
 FTAMP 71.37.75

Д.А. Сейдуалин, э.ғ.к., профессор¹

Р.Е. Ағыбетова, PhD, доцент¹

А.Х. Муканов*, PhD докторанты¹

Б.А. Жуматаева, PhD, доцент²

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
 университеті, Астана қ., Қазақстан¹

Esil University, Астана қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: Aidar81hamzauli@gmail.com

ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРДІҢ ЭКОТУРИЗМГЕ ЖӘНЕ ЖЕРГІЛІКТІ ҚАУЫМДАСТЫҚТЫ ТАРТУҒА ӘСЕРІ

Зерттеу «Ұлытау» мемлекеттік ұлттық табиғи паркінде экологиялық туризмнің дамуына әсер ететін әлеуметтік-экономикалық факторларды талдауға арналған. Зерттеу барысында Ұлытау ауданына қатысты ғылыми әдебиеттерге шолу жасалып және әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне талдау жүргізілді, бұл осы аумақта экотуризмді қалыптастыратын және дамытуға ықпал ететін негізгі аспектілерді анықтауға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері қарастырылып отырған мемлекеттік ұлттық табиғи паркте экотуризмнің қалыптасуы мен дамуындағы әлеуметтік-экономикалық факторлардың маңыздылығын растайды. Мақалада табыс деңгейі, білім беру жағдайы, халықтың денсаулығын сақтаудың қолжетімділігі және экотуризмді дамыту арасындағы өзара байланыстар қамтылған. Бұл осы аспектілердің экотуризм индустриясының тұрақтылығы мен табыстылығына әсерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Зерттеу сонымен қатар экотуризмнің тұрақты дамуын қамтамасыз етуде жергілікті халықтың маңызды рөлін көрсетеді. Жергілікті тұрғындардың экотуризм индустриясына әсері талданады және жергілікті қоғамдастық осы даму процесін жақсарту үшін қамтамасыз ете алатын ресурстар көрсетіледі.

Нәтижелер экотуризмнің болашақта дамуын болжай алатын және оның аймаққа қосқан экономикалық үлесін бағалай алатын математикалық модель құруға перспективалар ашады. Ұлытау өңірінде экологиялық туризмді тұрақты дамытуға жергілікті тұрғындардың белсенді қатысуының маңыздылығына назар аударылды.

Кілт сөздер: туризм индустриясы, экотуризм, Ұлытау ұлттық саябағы, жергілікті қоғамдастық, дестинация, Ұлытау облысы, туристік қызмет, тұрақты даму, туристік өнім, экономикалық көрсеткіштер.

Ключевые слова: индустрия туризма, экотуризм, Улытауский национальный парк, местное сообщество, дестинация, область Улытау, туристская деятельность, устойчивое развитие, туристический продукт, экономические показатели.

Keywords: tourism industry, ecotourism, Ulytau National Park, local community, destination, Ulytau region, tourist activity, Sustainable Development, tourist product, economic indicators.

JEL classifications: R11, Z32, Z38

Кіріспе. Ұлытау ұлттық табиғи саябағы Қазақстанда экологиялық туризмді дамыту үшін әлеуетті дестинациялардың бірі болып табылады. Қазақстанның көркем аймағында орналасқан бұл табиғи парк бірегей экожүйелерге, флора мен фаунаның алуан түрлілігіне, сондай-ақ мәдени және тарихи мұраға ие.

Экологиялық туризм табиғи және мәдени көрікті орындармен олардың тұтастығын бұзбай және табиғи ресурстарды сақтай отырып танысуға мүмкіндік береді. Ұлытау ұлттық табиғи саябағы туризмнің бұл түрі үшін тамаша ортаны қамтамасыз етеді. Мұнда келушілер көркем пейзаждарды, бірегей экожүйелерді, тау жоталарын, өзендерді, көлдерді және сарқырамаларды тамашалай алады.

Зерттеудің мақсаты Ұлытау облысындағы әлеуметтік-экономикалық аспектілер мен экотуризмді дамыту арасындағы кешенді өзара қарым-қатынасты, сондай-ақ болашақта тиімді дамуы үшін осы бағыттың әлеуеті мен мәселелерін анықтауға бағытталған. Зерттеу мақсатына жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- Ұлытау облысының ғылыми әдебиеттеріне шолу және әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне талдау жүргізу;

- Әлеуметтік-экономикалық параметрлер (кірістер, білім беру, денсаулық сақтаудың қолжетімділігі) мен өңірдегі экологиялық туризмді дамыту арасындағы байланысты айқындау;
- Жергілікті халықтың экотуризмді дамытуға қатысу деңгейін зерттеу және олардың мүдделері мен ресурстарын анықтау;
- Ауыл шаруашылығында және басқа да экономикалық көрсеткіштерде өндірісті ұлғайтуға негізделген туризмді дамыту әлеуетін бағалау;
- Ет, сүт және жұмыртқа өндірісіндегі өзгерістердің, сондай-ақ мал басының туризмді дамытуға әсерін бағалау;
- Әлеуметтік маңызы бар объектілерді салу саласындағы іске асырылған жобалар мен бағдарламаларды талдау және олардың өңірдің туристік әлеуетіне әсерін қарастыру;
- Туристер мен инвесторлар үшін өңірдің тартымдылығына тұрғын үй деңгейі мен инвестициялар көлемінің әсерін анықтау.

Ұлытау ұлттық табиғи саябағында экологиялық туризмді дамытудың маңызды аспектісі тұрақты даму қағидастарын сақтау және қоршаған ортаны қорғау болып табылады. Туристік маршруттарды әзірлеу, экологиялық білім беру бағдарламаларын жүргізу және жергілікті тұрғындарды саябақты басқару мен дамытуға тарту - мұның бәрі табиғи ресурстарды сақтауға және тұрақты туристік индустрияны құруға ықпал етеді.

Сонымен қатар, Ұлытау ұлттық табиғи саябағында экологиялық туризмді дамыту жергілікті халықтың әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал етуі мүмкін. Жаңа жұмыс орындарын құру, инфрақұрылымды дамыту, қонақ үй қызметтері мен тамақтануды ұсыну, жергілікті қолөнершілер мен кәсіпкерлерді қолдау - осының бәрі өңірдің өмір сүру сапасын жақсартуға және экономикалық дамуына ықпал етеді. Ұлытауда экологиялық туризмді дамыту тұрақты және жауапты туристік өнімді құруға ықпал етеді. Жергілікті қоғамдастық туристік маршруттарды жоспарлау және құру, экологиялық білім беру бағдарламаларын әзірлеу, сондай-ақ экологиялық стандарттардың сақталуын бақылау процесіне белсенді қатыса алады.

Осылайша, Ұлытау ұлттық табиғи саябағында экологиялық туризмді дамытудың өзектілігі және жергілікті қоғамдастықтың бұл процеске бейімделуі табиғатты қорғаумен, жергілікті тұрғындардың қатысуымен, мәдени мұраны сақтаумен және тұрақты туристік өнімді әзірлеумен байланысты. Бұл өңірдегі туристік индустрияның дамуына ғана емес, болашақ ұрпақ үшін бірегей табиғи ортаның сақталуына да ықпал етеді.

Әдебиеттік шолу. Дүниежүзілік туристік ұйымның (ЮНВТО) деректері соңғы онжылдықтарда халықаралық туризмнің айтарлықтай өскенін көрсетеді. Алайда, бұл өсім туристік бағыттарға да кері әсерін тигізеді. Зерттеулер туризммен байланысты әр түрлі мәселелерді көрсетеді, әсіресе дамушы елдерде. Бақылаусыз туризм мәдени бағдарсыздыққа, кірістерді бөлудегі теңсіздікке және экологиялық мәселелерге әкелуі мүмкін [1].

Осы мәселелерді шешу үшін туристік инфрақұрылымды дамыту, ресурстарды басқару және жергілікті халыққа тұрақты экономикалық, әлеуметтік-мәдени пайда болу үшін инновациялық әдістерді қолданатын қоғамдық туризмнің тұжырымдамасы әзірленді [2]. Осылайша, қоғамдық туризм туризмді дамыту контекстінде маңыздылығы артуда, өйткені ол туристік индустрияның тұрақты дамуына ықпал жасай отырып, экономикалық қана емес, әлеуметтік және мәдени аспектілерді де ескереді [3].

ҚБТ қауымдық туризмінің тұжырымдамасы - бұл «Қоғамдық көмек туризмі» немесе "Қоғамдастыққа бағытталған туризм" деген мағынаны білдіретін аббревиатура. Бұл туристік қызметті жоспарлау, дамыту және басқару процесіне жергілікті қоғамдастықтың белсенді қатысуы мен әрекеттесуіне негізделген туризмді дамыту тұжырымдамасы. ҚБТ жергілікті халықтың қажеттіліктері мен мүдделеріне, сондай-ақ дестинацияның табиғи және мәдени ресурстарын тұрақты қолдану мен сақтауға баса назар аударады. Бұл тәсіл жергілікті қауымдастықтардың дамуына, туристердің шынайы және күшті туристік тәжірибеге деген қажеттіліктерін қанағаттандыруға ықпал ететін бірегей және өзара тиімді туристік өнімдерді әзірлеуге ықпал етеді.

Қоғамдастыққа бағытталған Туризм (ҚБТ) (Community-Based Tourism) - бұл жергілікті қоғамдастық өз аумағында туристік қызметті дамытуға және басқаруға белсенді қатысатын тәсіл. Бұл тәсілдің негізінде жергілікті қоғамдастық туризмнің дамуын басқарада алатын және әсер ете алуы керек деген идея жатыр, өйткені ол оны әзірлеуші және оның нәтижелеріне тәуелді [4]. ҚБТ туристер мен жергілікті тұрғындар арасындағы өзара тиімді ынтымақтастықты қамтамасыз етуге ұмтылады, мұнда туристік қызмет жергілікті қоғамдастық үшін экономикалық, әлеуметтік-мәдени

және экологиялық пайда береді [5]. ҚБТ үкіметтік емес ұйымдар мен халықаралық көмек агенттіктері түріндегі сыртқы донорлардан қолдау алады, олар бұл тәсілді жергілікті қауымдастықтардың тұрақты дамуына ықпал ету және туризмнің теріс әсерін азайту әлеуеті деп санайды [6]. Қазіргі уақытта ҚБТ жобалары әлемнің көптеген елдерінде жүзеге асырылуда, онда олар жергілікті тұрғындарды туристік индустрияға тарту, олардың өмір сүру деңгейін жақсарту, мәдени мұра мен табиғи ортаны сақтау және келушілерді қызықтыратын бірегей туристік өнімдерді әзірлеу құралына айналады [7].

Жергілікті қоғамдастықтың қатысуы - бұл ҚБТ негізгі идеясы. Роберт Чемберс [8], әрекеттестік негізіндегі дамудың танымал жақтаушысы, бұл тәсіл ауыл тұрғындарына өз білімдерімен бөлісуге, жоспарлауға және қоғамдастықтың дамуына белсенді қатысуға мүмкіндік беретіндігін атап көрсетеді. Ол даму процесін бақылауды сыртқы субъектілерден жергілікті қоғамдастыққа беруді қолдайды, осылайша олар өздерінің болашағын анықтай алады. Арнштейн сонымен қатар «азаматтық бақылаудың» маңыздылығын атап көрсетеді және қатысуды аз қамтылған азаматтардың саяси және экономикалық процестерге қатысуы және олардың болашағын қалыптастыруға белсенді қатысуы үшін билікті қайта бөлу ретінде сипаттайды. Арнштейн ұсынған азаматтық қатысу баспалдақтарын ҚБТ әдебиетіндегі көптеген зерттеушілер пайдаланады және қоғамдастықтың дамуға қатысу деңгейін бағалауға көмектеседі [9].

Негізгі аспектілердің бірі - жергілікті тұрғындарды қоғамдастықтың қажеттіліктері мен үміттерін қанағаттандыру үшін шешім қабылдау және туристік өнімдерді әзірлеу процесіне тарту. Жергілікті тұрғындар, кәсіпкерлер, жергілікті өзін-өзі басқару органдары және үкіметтік емес ұйымдар сияқты әртүрлі мүдделі тараптар арасындағы ынтымақтастық туризмді дамыту және қоғамдастық өмірін жақсарту үшін қолайлы жағдайлар жасауға ықпал етеді.

Австралиядағы ауылдық туризм - бұл елдің ауылдық және ауылшаруашылық аймақтарына баруға негізделген туризмнің танымал түрі. Австралия өзінің алуан түрлі және ерекше табиғатымен, мәдениетімен және тарихымен танымал, бұл оны туристер үшін тартымды етеді, ал ауылдық туризм осы аспектілермен танысуға мүмкіндік береді.

Елде туристерге ауыл өміріне енуге және австралиялық мәдениет пен өмір салты туралы көбірек білуге бірегей мүмкіндіктер ұсынатын көптеген фермалық шаруа қожалықтар, шарап зауыттары, фермалар және басқа да ауылшаруашылық кәсіпорындары бар. Туристер ферма шаруа қожалықтарына бара алады, фермерлік жұмыстарға қатысады, жануарларды тамақтандырады, жемістер мен көкөністерді жинайды, басқа да ауылшаруашылық жұмыстарына қатыса алады. Сонымен қатар, Австралиядағы ауылдық туризм ұлттық саябақтарға, табиғи қорықтарға, жағалауларға және басқа да табиғи көрікті орындарға баруға, қоршаған ортаның сұлулығынан ләззат алуға және ашық ауада белсенді уақыт өткізуге мүмкіндік береді. Ауылдық жерлерде өткізілетін фестивальдар, жәрмеңкелер, концерттер мен көрмелер түріндегі әртүрлі іс-шаралар да туристер үшін тартымды.

Ол сондай-ақ ауыл шаруашылығына инвестиция тартуға және осы аудандардың тұрақты дамуына ықпал етеді [10].

Негізгі бөлім. Ұлытау табиғи саябағындағы экотуризмді дамытудағы әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің маңыздылығы және осы үдерісте жергілікті қоғамдастықты тарту туралы зерттеу шеңберінде мынадай негізгі ережелерді бөліп көрсетуге болады:

Әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің маңызы: табыс деңгейі, жұмыспен қамту, инфрақұрылым, өмір сапасы және басқа факторлар сияқты әлеуметтік - экономикалық көрсеткіштерді талдау экотуризм контекстінде аймақтың қазіргі жағдайы мен даму әлеуетін түсінуге мүмкіндік береді. Бұл көрсеткіштер дестинацияның туристер үшін тартымдылығына және жергілікті тұрғындарды тарту мүмкіндіктеріне әсер етуі мүмкін.

Жергілікті қоғамдастықтың рөлі: жергілікті қоғамдастық экотуризмді дамытуда маңызды рөл атқарады, өйткені ол негізгі қатысушы ретінде және аймақтың мәдени, табиғи мұрасының негізгі тасымалдаушысы болып табылады. Жергілікті тұрғындарды туристік қызметтерді әзірлеу және ұсыну процесіне тарту шынайы және бірегей туристік тәжірибені қалыптастыруға ықпал етеді.

Әлеуметтік-экономикалық тұрақтылық: экотуризмді дамыту туристік сала мен жергілікті халық арасында пайданың әділ бөлінуін қамтамасыз ететін әлеуметтік-экономикалық тұрақтылыққа қол жеткізуге ұмтылуы керек. Бұған жұмыс орындарын құру, шағын бизнесті дамыту, жергілікті тұрғындар үшін білім беру мен денсаулық сақтаудың қолжетімділігін жақсарту кіреді.

Серіктестік және ынтымақтастық: әр түрлі мүдделі тараптардың, соның ішінде жергілікті қоғамдастықтың, туристік ұйымдардың, мемлекеттік органдардың және коммерциялық емес

ұйымдардың өзара әрекеттесуі мен серіктестігі экотуризмнің сәтті дамуында шешуші рөл атқарады. Ынтымақтастық күш-жігерді біріктіруге, тәжірибе мен ресурстармен алмасуға, сондай-ақ тиімді даму стратегиялары мен бағдарламаларын әзірлеуге мүмкіндік береді.

Шынайы туристік тәжірибе: Ұлытау табиғи саябағында экотуризмді дамыту шынайы және бірегей туристік тәжірибе жасауға бағытталуы тиіс. Бұған аймақтың мәдени және табиғи мұрасын сақтау және таныстыру, экологиялық жауапты тәжірибелерді дамыту, жергілікті тұрғындардың туристік қызметтерді ұсынуға қатысуы және оларды шешім қабылдау процесіне тарту кіреді.

Ұлытау табиғи саябағында әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің маңыздылығын талдау және экотуризмді дамытуға жергілікті қоғамдастықты тарту тұрақты және бірегей туристік дестинацияны құру үшін маңызды қадам болып табылады. Бұл жергілікті халықтың мүдделері мен қажеттіліктерін ескеруге, мәдени және табиғи мұраны сақтауға, аймақтың экономикалық дамуына ықпал етуге және сапалы туристік тәжірибе жасауға мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер. Ұлытау облысындағы туризмнің әлеуметтік-экономикалық жағдайы мен даму перспективаларын кешенді зерттеу сандық материалдардағы заңдылықтарды зерттеуге, нақтылауға және анықтауға бағытталған статистикалық деректерді талдау әдісімен жүргізілді. Мал шаруашылығы өнімдерін өндіру, мал басы, экономикалық көрсеткіштер және басқада статистикалық көрсеткіштерді ұсыну және салыстыру үшін кестелер (1, 2, 3-кестелер) пайдаланылды.

Аймақтың экономикалық дамуын бағалау үшін өнеркәсіп өнімінің көлемі, ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, құрылыс жұмыстары, тұрғын үйлерді салу және инвестиция көлемі ретіндегі экономикалық көрсеткіштерді зерттеу. Аймақтың әлеуметтік жағдайын бағалау үшін халық саны, елді мекендердің құрылымы, шаруа қожалықтарының саны және басқа да әлеуметтік-демографиялық көрсеткіштер туралы әлеуметтік-демографиялық деректерді талдау.

Нәтижелер мен талқылау. Ұлытау облысы - Қазақстанның орталық бөлігіндегі облыс. Климаты күрт континенталды және құрғақ. Облыстың әкімшілік орталығы - Жезқазған қаласы.

Облыс 2022 жылғы 8 маусымда Қазақстан Президентінің Жарлығымен құрылды, оның аумағы бұрынғы Жезқазған облысының аумағынан едәуір аз (оған 1997 жылға дейін Шет және Ақтоғай аудандары, сондай-ақ Балқаш және Приозерск қалалары кірді). Әкімшілік бөлініс: облыс 2 ауданнан және облысқа қарасты 3 қаладан (қалалық әкімшіліктер) тұрады: Жаңаарқа ауданы, Ұлытау ауданы, Жезқазған қаласы, Қаражал қаласы, Сәтбаев қаласы.

Ұлытау ауданында 2021 жылы 29 елді мекен, оның ішінде 15 ауылдық және кенттік округтер, 6 тіректік ауылдық елді мекен және 14 басқа елді мекен бар, бұл облыс аумағының 14% - 6 (62,3 мың шаршы км.) алып жатыр. Аудан халқының саны 12 625 адамды құрайды, бұл 2020 жылдың қорытындысы бойынша көрсеткіш деңгейінде.

Аудан бойынша 1338 шаруа қожалығы бар, оның ішінде өсімдік шаруашылығымен - 38 шаруа қожалығы, мал шаруашылығымен - 1300 шаруа қожалығы айналысады, ауданда 7 Ауыл шаруашылығы кооперативтері тіркелген. 2021 жылы мал шаруашылығы өнімін өндіру көлемі ұлғайды, деректер 1 - кестеде келтірілген.

1-кесте

2020-2021 жж. Ұлытау ауданындағы ет, сүт, жұмыртқа өндірісі*

Тауарлар атауы	Жылдар		Өзгеріс (%)
	2020	2021	
Ет, тонна	13 009,0	13 789,5	106
Сүт, тонна	34 583,2	36 727,4	106,2
Жұмыртқа, мың, дана	1 005,0	1 133,6	112,8

* [11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Ұсынылған 1-кестеде 2020-2021 жылдардағы ет, сүт және жұмыртқа өндірісі туралы мәліметтер келтірілген. «Өзгеріс (%)» бағанында 2020 жылмен салыстырғанда 2021 жылы өндіріс көлемінің өзгеру пайызы көрсетілген. Ет пен сүт өндірісі сәйкесінше 6% және 6,2%-ға, ал жұмыртқа өндірісі 12,8%-ға артқаны байқалады 2-кестеде байқалады. Бұл көрсеткіштер қарастырылып отырған кезеңде мал шаруашылығының дамуындағы оң динамиканы көрсетеді.

2020, 2021 жылдардағы мал басы*

Малдың түрі	2020 жылға мал басы	2021 жылғы мал басы	Өзгеріс, %
Ірі қара	54 100	55 300	+2,2
Жылқылар	40 200	41 500	+3,2
Қойлар мен ешкілер	126 000	127 000	+0,8
Құстар	11 850	12 000	+1,3
Барлығы:	232 150	235 800	+1,6

* [11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жануарлардың, әсіресе ірі қара малдың көбеюі аймақтағы туризмнің дамуына оң әсер етуі мүмкін. Себебі туристер, әсіресе ауыл шаруашылығы мен мал шаруашылығына қызығушылық танытқандар, жануарларды көруге, ұстау, бағу әдістері туралы білуге және олармен өзара әрекеттесу тәжірибесін алуға болатын фермалар мен қожалықтарға баруға қызығушылық танытуы мүмкін.

2021 жылы аудан бойынша әлеуметтік маңызы бар нысандардың құрылысы бойынша бірқатар жобаларды іске асыру аяқталды. Ұлытау ұлттық тарихи-мәдени және «Ұлытау» табиғи қорық-мұражайының «Ұлытау» Визит-орталығының құрылысы аяқталды және пайдалануға қабылданды. Қарсақпай ауылында 100 орындық дене шынықтыру-сауықтыру кешені пайдалануға берілді.

Қызылорда мен Жезқазған арасындағы автожолды қаржыландыру үшін Азия Даму Банкі мен Еуропалық Қайта Құру және даму банкінің қарыз қаражаты тартылды. Ұлытау ауданының экономикалық көрсеткіштері 3- кестеде келтірілген.

Экономикалық өсім көрсеткіштері*

Көрсеткіштер	Жылдар		Өзгеріс (%)
	2021	2022	
Өнеркәсіптік өнімдер көлемі	3 млрд. 500,0 млн.теңге	4 млрд 190 млн.теңге	4,7
Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемі	28 млрд. 895,8 млн. теңге	30 млрд. 774,0 млн. теңге	6,5
Құрылыс жұмыстарының көлемі	1 млрд. 096,2 млн.теңге	1 млрд. 133,5 млн.теңге	3,4
Тұрғын үй беру	13 162,0 мың.кв.м	3 300 мың. кв.м.	-74,9
Негізгі капиталға инвестициялар көлемі	5 млрд. 848,4 млн.теңге	3 млрд. 760,0 млн.теңге	-70

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жоғарыда келтірілген деректер экономиканың әртүрлі секторларының көп бағытты дамуын көрсетеді. Өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығындағы өсу туризмді дамыту үшін әлеует тудыруы мүмкін, алайда тұрғын үй мен инвестиция көлемінің азаюы инфрақұрылымның дамуына және аймақтың туристер мен инвесторлар үшін тартымдылығына теріс әсер етуі мүмкін. Бұл факторлар Ұлытаудың туристік әлеуетін дамыту үшін қосымша назар мен күш-жігерді талап етеді.

Ұсынылған 4-кестеде, 2021-2023 жылдары Қазақстан Республикасында орналастыру орындарымен көрсетілген қызметтер көлемін талдау елдің әртүрлі өңірлерінде көрсетілетін қызметтердің әртүрлілігі мен қызметтердің бөлінуін көрсетеді. Бұл тұрғыда үш сараланған көрсеткіштер тобын ажыратуға болады: ең жақсы, орташа және төмен қолайлы нәтижелер.

Бірінші топ (56 186 431,9 теңгеден 17 171 499,2 теңгеге дейін). Бұл топқа еліміздің негізгі қалалары: Алматы, Астана және Шымкент кіреді. Бұл мегаполистер әртүрлі деңгейдегі қызметтердің кең спектрін ұсынатын экономикалық және әлеуметтік-мәдени белсенділік орталықтары болып табылады.

Көрсетілген қызметтердің жоғары көлемі білім беру, денсаулық сақтау, туризм, сауда және басқа да салалардағы ұсыныстардың алуан түрлілігін және қарқынды қызметті көрсетеді. Бұл аймақтарда ірі инфрақұрылымдық нысандар бар және көптеген халықтың қажеттіліктерін қанағаттандырады.

Екінші топ (17 171 499,2 теңгеден 11 459 380,3 теңгеге дейін). Бұл топқа Ақмола, Қарағанды, Атырау, Түркістан облыстары мен Абай қаласы кіреді. Мұнда көрсетілген қызметтердің орташа деңгейі байқалады, бұл бірінші топтағы қалалармен салыстырғанда халықтың тығыздығының төмендеуіне байланысты болуы мүмкін. Осыған қарамастан, аталған облыстар мен қала өз

өңірлерінде халықтың тыныс-тіршілігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқара отырып, білім беру, медицина және басқа да салаларды қоса алғанда, қызметтердің тұрақты көлемін қолдайды.

4-кесте

2021-2021 жж. ҚР орналастыру орындарында көрсетілген қызметтер көлемі, теңге*

Аймақтар	жылдар			2021 жылмен салыстарғанда 2023 жылғы өсім
	2021	2022	2023	
Қазақстан Республикасы	19 777 474,5	26 270 185,4	182 865 265,7	8,2
Абай	-	-	3 847 285,8	-
Ақмола	1 903 894,9	2 576 244,4	17 171 499,2	8,01
Ақтөбе	407 530,5	447 916,5	3 224 269,6	8,9
Алматы	1 015 128,5	1 432 410,7	6 566 621,0	5,5
Атырау	420 645,0	621 294,1	5 491 994,7	12
Батыс Қазақстан	558 496,4	661 886,3	3 652 465,9	5,5
Жамбыл	317 092,7	350 597,3	1 864 411,5	4,8
Жетісу	-	-	5 219 720,3	-
Қарағанды	913 083,5	886 125,6	5 522 921,0	5,05
Қостанай	303 020,8	405 288,7	2 583 149,3	7,52
Қызылорда	236 760,3	241 748,1	1 281 774,8	4,41
Маңғыстау	1 042 699,7	1 211 374,0	11 459 380,3	9,9
Павлодар	338 941,8	432 411,9	3 574 006,6	9,5
Солтүстік Қазақстан	212 968,2	282 353,5	1 671 593,5	6,8
Түркістан	704 928,0	1 138 459,0	5 001 057,3	6,09
Ұлытау	-	-	391 590,0	-
Шығыс Қазақстан	762 106,9	865 172,3	4 862 020,2	5,3
Астана қаласы	4 055 047,9	5 536 623,5	35 185 440,5	7,6
Алматы қаласы	5 303 717,9	7 553 207,4	56 186 431,9	9,5
Шымкент қаласы	1 281 411,5	1 627 072,1	8 107 632,3	5,3

* [11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Үшінші топ (11 459 380,3 теңгеден 1 281 774,8 теңгеге дейін). Бұл топқа Маңғыстау, Шығыс Қазақстан, Батыс Қазақстан облыстары және Алматы облысы кіреді. Олар көрсетілген қызметтердің көлемі төмен облыстарды қамтиды. Бұл осы өңірлерде қызметтерді дамытуды қосымша ынталандыру үшін әлеуеттің бар екендігін көрсетуі мүмкін. Алайда, бұл салалардың көрсетілетін қызметтердің деңгейіне әсер ететін өзіндік ерекшеліктері мен шектеулері болуы мүмкін екенін ескеру қажет.

Зерттелетін кестені талдау барысында Ұлытау облысына да назар аударған жөн. Кестенің деректеріне сәйкес, көрсетілген қызметтер көлемінің 391 590,0 теңге мөлшеріндегі көрсеткішімен ұсынылған Ұлытау облысын осы аспектіде көрсеткіштері төмен өңірлер санатына кіргізуге болады. Көрсетілген қызмет көлемі кейбір басқа салалармен салыстырғанда салыстырмалы түрде аз болғанымен, аймақтың тіршілігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

Осылайша, Ұлытау облысы, басқа өңірлер сияқты, көрсетілген қызметтердің жалпы көлеміне өз үлесін қосады және оның осы аспектідегі даму деңгейін өңірдің ерекшеліктерін, ұсынылатын қызметтердің әртүрлілігі мен сапасын жақсартудың ықтимал жолдарын ескере отырып қарастырған дұрыс болады.

Қазақстанда жергілікті халықты туристік салаға тартуға бағытталған түрлі жобалар мен бастамалар бар. Жергілікті тұрғындар үшін ҚБТ ақша табудың және өмір сүру деңгейін жақсартудың жаңа мүмкіндіктерін ұсынады. Жергілікті тұрғындар орналастыру саласында қызмет жасай алады, экскурсиялар, қолөнер бұйымдары, жергілікті тағамдар және басқа да қызметтерді ұсына алады. Бұл жұмыс орындарын құруға және кірістерді әртараптандыруға, сондай-ақ дәстүрлі қолөнер мен мәдени мұраны сақтауға ықпал етеді [12,13].

Туристер үшін ҚБТ бірегей және шынайы туристік тәжірибелерді ұсынады. Олар жергілікті мәдениетпен, әдет-ғұрыптармен және дәстүрлермен таныса алады, жергілікті тарих пен табиғат

туралы өз көздерімен біле алады. Туристер жергілікті іс-шараларға, экскурсияларға қатыса алады және жергілікті колөнершілер әзірлеген шынайы тауарларды сатып ала алады.

Дестинацияның өзі тұрғысынан ҚБТ табиғи және мәдени ресурстардың тұрақты дамуы мен сақталуына ықпал етеді. Жергілікті халық қоршаған ортаны және жергілікті дәстүрлерді сақтауға мүдделі тарапқа айналады, бұл табиғат пен мәдени мұраны құрметтеуге ықпал етеді [14].

Қазақстанда ҚБТ әлі де дамудың ерте сатысында тұрғанын және жобалардың көпшілігі іске асыру процесінде немесе пилоттық бағдарламалар екенін атап өту маңызды. Алайда, Үкіметтің, туристік операторлардың және жергілікті тұрғындардың қолдауының арқасында Қазақстандағы ҚБТ болашақта дамыту және кеңейту үшін әлеуетке ие.

Ұлытау қорығының инфрақұрылымы 5-кестеде көрсетілген.

5-кесте

2021 жылғы жолдарды күтіп ұстауға және жөндеуге жұмсалған қаражат көлемі*

Жөндеу жұмысының түрі	Бөлінген қаражат (мың. теңге)
Жолдарды күтіп ұстау	14 186,0
Ағымдық жөндеу жұмыстары	6 714,0
Барлығы	20 900,0

* [11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жалпы, Ұлытау ауданындағы инфрақұрылымдық және көліктік ортаны талдау бірқатар маңызды тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді. «Ұлытау» табиғи саябағы ескерткіштердің, мұражайлар мен қонақ үйлердің болуына байланысты экотуризмді дамыту және келушілерді тарту үшін әлеуетке ие. «Бизнестің жол картасы 2020» және «Жұмыспен қамтудың жол картасы – 2020» бизнесті қолдау және жұмыспен қамту бағдарламалары жаңа нысандарды құруға және инфрақұрылымды жақсартуға ықпал етуі мүмкін.

Алайда, көлік және жол инфрақұрылымын дамыту мәселелері өзекті болып қала береді. Автомобиль жолдарын жөндеу және күтіп ұстау бойынша атқарылған жұмыстарға қарамастан, тұрақты жақсартуды қамтамасыз ету үшін бөлінген қаражаттың жетіспеушілігі бар. Автобекеттердің болмауы және дамымаған такси инфрақұрылымы жергілікті тұрғындар мен туристер үшін саяхаттың жайлылығы мен ыңғайлылығын шектейді. Көлік инфрақұрылымы мен байланысын табысты дамыту үшін жол инфрақұрылымының жағдайын жақсартуға, қосымша автобус маршруттарын құруға және халқы аз елді мекендерде телефон байланысын дамытуға назар аудару қажет. Инвестицияларды қолдау және даму бағдарламаларын жүзеге асыру жергілікті тұрғындарға да, ауданға келушілерге де тиімді, ыңғайлы көлік және байланыс қызметін ұсына алады.

Нәтижесінде Ұлытау облысындағы әлеуметтік-экономикалық аспектілер мен экотуризмді дамыту арасындағы кешенді өзара қарым-қатынасты, сондай-ақ болашақта тиімді дамуы үшін осы бағыттың әлеуеті мен мәселелерін анықтауда Ұлытау облысының ғылыми әдебиеттеріне шолу және әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне талдау жүргізілді, әлеуметтік-экономикалық параметрлер (кірістер, білім беру, денсаулық сақтаудың қолжетімділігі) мен өңірдегі экологиялық туризмді дамыту арасындағы байланыс айқындалып, жергілікті халықтың экотуризмді дамытуға қатысу деңгейі зерттеліп, олардың мүдделері мен ресурстары анықталды, сонымен қатар, ауыл шаруашылығында және басқа да экономикалық көрсеткіштерде өндірісті ұлғайтуға негізделген туризмді дамыту әлеуеті бағаланып, ет, сүт және жұмыртқа өндірісіндегі өзгерістердің және мал басының туризмді дамытуға әсері бағаланып, әлеуметтік маңызы бар объектілерді салу саласындағы іске асырылған жобалар мен бағдарламалар талданып және олардың өңірдің туристік әлеуетіне әсері қарастырылды, туристер мен инвесторлар үшін өңірдің тартымдылығына тұрғын үй деңгейі мен инвестициялар көлемінің әсері анықталды.

Қорытынды. Ұлытау облысы жаңа әкімшілік құрылым болса да, өнеркәсіп өндірісінің және басқа да әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің даму қарқынын көрсетуде. Алайда, аймақтың ел экономикасындағы үлесі небәрі 2,6% құрайды, бұл оның ұлттық деңгейде салыстырмалы түрде төмен маңыздылығын көрсетеді.

Ұлытау облысындағы туризмге әлеуметтік-экономикалық дамудың әсері қарастырылған кезде бөлшек сауда айналымы, өндіріс көлемі, инвестициялар және жалақы деңгейіндегі негізгі көрсеткіштердің жақсаруы туризмді дамыту үшін қолайлы жағдай жасайды. Экономиканың дамуы және жергілікті халықтың табыс деңгейінің артуы туристік қызметтер мен өнімдерге сұраныстың артуына ықпал етуі мүмкін.

Бұдан басқа, инфрақұрылымды дамыту, объектілерді салу және негізгі капиталға инвестициялар маңызды факторлар болып табылады. Құрылыс жұмыстарының ұлғаюы аймаққа туристерді көбірек тарта алатын туристік инфрақұрылымның дамуын көрсетеді.

Сондай-ақ, тіркелген шағын және орта бизнес субъектілерінің (ШОБ) саны туризмді дамытудың маңызды көрсеткіші болып табылатынын атап өткен жөн. Бұл жергілікті кәсіпкерлердің болуын және Ұлытаудағы экотуризмнің дамуына ықпал ететін, туристердің қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын туристік қызметтерді ұсынуды көрсетуі мүмкін.

Жергілікті халықтың туристік салаға деген қызығушылығы мен тартылуы шынайы және есте қаларлық туристік тәжірибе жасау үшін үлкен маңызға ие. Жергілікті тұрғындардың белсенді қатысуы бірегей және шынайы туристік өнімдерді жасауға, сондай-ақ аймақтың мәдени және табиғи мұраларын туристік бағдарламаға енгізуге ықпал етуі мүмкін.

Алайда, туристік саланың дұрыс дамымауынан туындауы мүмкін жағымсыз салдарды ескеру маңызды. Туристер мен жергілікті тұрғындар арасындағы табыс, мәдени ерекшеліктердегі айырмашылықтар әлеуметтік және экономикалық теңсіздіктерді, қақтығыстар мен ыңғайсыздықты тудыруы мүмкін. Сондықтан туристердің де, жергілікті халықтың да мүдделері мен қажеттіліктерін ескеретін туризмді дамытудың тұрақты модельдерін әзірлеу қажет.

Жергілікті халықты белсенді тарту тұрақты және табысты туристік бағытты дамытудың маңызды факторы болып табылады. Туризмді дамыту туристер мен жергілікті тұрғындар арасындағы диалог пен ынтымақтастыққа негізделіп, олардың мүдделерін ескеріп, өзара тиімділікті қамтамасыз етуі керек.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (грант № AP19675023).

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Kuvan Y. Mass tourism development and deforestation in Turkey. – Anatolia. – 21(1). – 2010. – P. 155-168.
2. Mitchell J., Ashley C. Tourism and poverty reduction: Pathways to prosperity. – London: Earthscan. – 2010. – 157 p.
3. Goodwin H., Santilli R. Community-based tourism: A success? – Leeds: International Centre for Responsible Tourism. – 2009. – 142 p.
4. Asker S., Boronyak L., Carrard N., Paddon M. Effective community based tourism: A best practice manual. – Gold Coast: Sustainable Tourism Cooperative Research Centre. – 2010. – 164 p.
5. Armstrong R. An analysis of the conditions for success of community - based tourism enterprises. – Leeds: International Centre for Responsible Tourism. – 2012. – 151 p.
6. Murphy P.E. Tourism: A community approach. – New York: Methuen. – 1985. – 200 p.
7. Goodwin H. Taking responsibility for tourism. – Oxford: Goodfellow Publishers. – 2011. – 195 p.
8. Chambers R. The origins and practice of participatory rural appraisal // World Development. – 22 (7). – 1994. – P. 953-969.
9. Okazaki E. A community-based tourism model: Its conception and use // Journal of Sustainable Tourism. – 16 (5). – 2008. – P. 511-559.
10. Richard Butler C., Hall M., Jenkins J. Tourism and recreation in rural areas. – New York: Wiley. – 1998. – 261 p.
11. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: [https:// stat.gov.kz/ru/region/](https://stat.gov.kz/ru/region/).
12. Гончарова Н.А. Местное сообщество как ключевой фактор туристской дестинации // Вестник Кемеровского государственного университета. – №2 (7). – 2015. – С. 158-163.
13. Рогач О.В. Международный опыт конвертации социального капитала местных сообществ в развитие туристской отрасли // Урбанистика. – №2. – 2020. – С. 115-123.
14. Weaver D., Lawton L. Tourism Management (4th ed.). – Australia: John Wiley&Sons Australia Ltd. – 2010. – 490 p.

REFERENCES

1. Kuvan Y. Mass tourism development and deforestation in Turkey. – *Anatolia*. – 21(1). – 2010. – P. 155-168.
2. Mitchell J., Ashley C. *Tourism and poverty reduction: Pathways to prosperity*. – London: Earthscan. – 2010. – 157 p.
3. Goodwin H., Santilli R. *Community-based tourism: A success?* – Leeds: International Centre for Responsible Tourism. – 2009. – 142 p.
4. Asker S., Boronyak L., Carrard N., Paddon M. *Effective community based tourism: A best practice manual*. – Gold Coast: Sustainable Tourism Cooperative Research Centre. – 2010. – 164 p.
5. Armstrong R. *An analysis of the conditions for success of community - based tourism enterprises*. – Leeds: International Centre for Responsible Tourism. – 2012. – 151 p.
6. Murphy P.E. *Tourism: A community approach*. – New York: Methuen. – 1985. – 200 p.
7. Goodwin H. *Taking responsibility for tourism*. – Oxford: Goodfellow Publishers. – 2011. – 195 p.
8. Chambers R. *The origins and practice of participatory rural appraisal // World Development*. – 22 (7). – 1994. – P. 953-969.
9. Okazaki E. *A community-based tourism model: Its conception and use // Journal of Sustainable Tourism*. – 16 (5). – 2008. – P. 511-559.
10. Richard Butler C., Hall M., Jenkins J. *Tourism and recreation in rural areas*. – New York: Wiley. – 1998. – 261 p.
11. Buiyro nathionalnoy statistiki Agenstva po strategisheskomu planirovaniy I reformam Respubliki Kazakhstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: [https:// stat.gov.kz/ru/region/](https://stat.gov.kz/ru/region/) [in Russian].
12. Gonsharova N.A. *Mestnoe soobshestvo kak kliyshevoi factor turistskoi destinasiy [Local community as a key factor of a tourist destination] // Bulletin of Kemerovo State University*. – № 2 (7). – 2015. – P. 158-163 [in Russian].
13. Rogash O.B. *Mezhdunarodny opit konvertasiy sosialnogo kapitala mestnikh soobshestv v razvitie turistskoi otrasli [International experience of converting the social capital of local communities into the development of the tourism industry] // Urbanistics*. – 2. – 2020. – Pp. 115-123 [in Russian].
14. Weaver D., Lawton L. *Tourism Management (4th ed.)*. – Australia: John Willey&Sons Australia Ltd. – 2010. – 490 p.

Сейдуалин Д.А., Агыбетова Р.Е., Муканов А.Х., Жуматаева Б.А.

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ НА ЭКОТУРИЗМ И ВОВЛЕЧЕНИИ МЕСТНОГО СООБЩЕСТВА

Аннотация

Исследование посвящено анализу социально-экономических факторов, оказывающих влияние на развитие экологического туризма в природном парке «Улытау». В ходе исследования был проведен обзор научной литературы и анализ социально-экономических показателей Улытауского района, что позволило выявить ключевые аспекты, формирующие и способствующие развитию экотуризма в данной территории.

Результаты исследования подтверждают значимость социально-экономических факторов в формировании и развитии экотуризма в рассматриваемом природном парке. В работе освещены взаимосвязи между уровнем доходов, уровнем образования, доступностью здравоохранения и развитием экотуризма. Это позволяет более глубоко понять влияние данных аспектов на устойчивость и успешность экотуристической индустрии.

Исследование также выделяет важную роль местного населения в обеспечении устойчивого развития экотуризма. Анализируется влияние местных жителей на индустрию экотуризма и выделяются ресурсы, которые местное сообщество может предоставить для улучшения данного процесса развития.

Полученные результаты открывают перспективы для создания математической модели, которая могла бы предсказывать будущее развитие экотуризма и оценивать его экономический вклад в регион. Обращено внимание на важность активного участия местных жителей в устойчивом развитии экологического туризма в Улытауском регионе.

Seidualin D., Agybetova R., Mukanov A., Zhumatayeva B.

**THE IMPACT OF SOCIO-ECONOMIC INDICATORS ON ECOTOURISM
AND THE INVOLVEMENT OF THE LOCAL COMMUNITY**

Annotation

The study is devoted to the analysis of socio-economic factors influencing the development of eco-tourism in the Ulytau Nature Park. In the course of the study, a review of scientific literature and an analysis of socio-economic indicators of the Ulytau district were conducted, which made it possible to identify key aspects that form and contribute to the development of ecotourism in this territory.

The results of the study confirm the importance of socio-economic factors in the formation and development of ecotourism in the considered natural park. The paper highlights the relationship between income, education, access to health care and the development of ecotourism. This allows for a deeper understanding of the impact of these aspects on the sustainability and success of the ecotourism industry.

The study also highlights the important role of the local population in ensuring the sustainable development of ecotourism. The impact of local residents on the ecotourism industry is analyzed and resources are allocated that the local community can provide to improve this development process.

The obtained results open up prospects for creating a mathematical model that could predict the future development of ecotourism and assess its economic contribution to the region. Attention is drawn to the importance of the active participation of local residents in the sustainable development of ecological tourism in the Ulytau region.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).24
УДК 338.436.33 (574)
ГРНТИ 68.75.13

Н.Б. Сыздыкбаева*, м.э.н., преподаватель-лектор
Р.К. Турысбекова, м.э.н., преподаватель-лектор
Ж.И. Асанова, м.э.н., преподаватель-лектор
М.И. Касенова, PhD, преподаватель-лектор
Жетысуский университет имени И. Жансугурова,
г. Талдыкорган, Казахстан
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: nsyzdykbayeva@list.ru

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Исследование раскрывает основные аспекты развития агропромышленного комплекса (АПК), включая его вклад в обеспечение продовольственной безопасности и устойчивости экономики страны. Осуществляется анализ структуры и динамики производства как в сельском хозяйстве, так и в сфере перерабатывающей промышленности. Особое внимание уделено таким проблемам как низкая заработная плата в АПК и уход рабочей силы из отрасли.

Авторы проводят обзор ключевых показателей, таких как производство зерновых, молока, мясной продукции, а также численность скота и птицы. Анализируется долевая структура АПК в различных регионах Казахстана и рассматривается вклад малых, средних и крупных предприятий в развитие отрасли. Статья акцентирует внимание на важности развития животноводства и перерабатывающей промышленности в рамках сельского хозяйства, выявляя потенциал для роста и сотрудничества в данной области. Также в статье выделены ключевые проблемы сектора, и предложены рекомендации по улучшению ситуации, включая меры поддержки и развития АПК. Результаты исследования могут быть использованы на практике для выработки предложений, направленных на улучшение государственной программы развития сельского хозяйства, поощрения инвестиций и создания более благоприятных условий для малых и средних предприятий в этой области.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, сельскохозяйственная продукция, переработка, продукты, сельское хозяйство, продовольственная безопасность питания, поддержка, регулирование.

Кілт сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, ауыл шаруашылығы, қайта өңдеу, азық-түлік, ауылшаруашылық өнімдері, азық-түлік қауіпсіздігі, қолдау, реттеу.

Keywords: agro-industrial complex, agricultural products, processing, products, agriculture, food nutrition security, support, regulation.

JEL classification: Q13; Q18

Введение. Одним из основных и приоритетных направлений экономической политики любого государства является регулирование и поддержка сельского хозяйства. Политика поддержки и развития сельского хозяйства как фактора государственной безопасности включает в первую очередь законодательное регулирование, обеспечивающее устойчивое и сбалансированное развитие агропромышленного комплекса как ключевого компонента системы продовольственного обеспечения населения страны.

Актуальность данной темы стала очевидной в свете широкого распространения по миру пандемии COVID-19 и объявления чрезвычайного положения и карантина в Казахстане. Данная ситуация обозначила стратегически важную задачу продовольственного обеспечения республики, которую невозможно решить без развитого агропромышленного комплекса. Важным звеном отечественного АПК являются сектора обрабатывающей промышленности, отвечающие за переработку сельскохозяйственной продукции, в том числе производство продуктов питания.

Современная ситуация требует пересмотра сложившейся системы государственного регулирования сельского хозяйства и её переориентацию на ускорение темпов инновационного развития и повышение конкурентоспособности отечественной продукции на мировом агропродовольственном рынке. Главенствующим приоритетом национальной политики должно стать развитие продовольственного обеспечения страны, путем защиты интересов отечественных товаропроизводителей, модернизации агропромышленного комплекса и социальной поддержки населения.

Эффективная политика поддержки сельского хозяйства и агропромышленного комплекса не только обеспечивает продовольственную безопасность страны, но также имеет множество других положительных аспектов для национальной экономики. Важно отметить, что сельское хозяйство играет важную роль в создании рабочих мест, особенно в сельских регионах. Поддержка этой отрасли способствует снижению безработицы и способствует социальной стабильности в обществе. Более того, развитие сельского хозяйства и агропромышленного комплекса может способствовать сокращению зависимости от импорта продуктов питания и улучшению внешнеторгового баланса страны. Это может привести к увеличению экспорта сельскохозяйственной продукции, что в свою очередь способствует увеличению валютных поступлений и укреплению национальной валюты.

АПК также может стать источником инноваций и технологического развития. Инвестиции в АПК могут способствовать разработке новых методов сельского производства, что увеличит производительность и эффективность.

Наконец, развитие АПК с позиции экологической устойчивости и ответственности может привести к улучшению экологической обстановки в стране. Сельское хозяйство, основанное на принципах устойчивого развития, способствует сохранению природных ресурсов и борьбе с климатическими изменениями.

Цель данной статьи состоит в проведении анализа и оценке современного состояния агропромышленного комплекса Республики Казахстан и выявления проблемных вопросов в его развитии.

При проведении исследования использовались преимущественно описательные методы (обобщение, систематизация, индукция), методы статистического и сравнительного анализа

Обзор литературы. Проблемы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан давно привлекают внимание как исследователей, так и практиков в области сельского хозяйства и экономики. Этот активный интерес отражен в обширной научной литературе, созданной учеными-аграрниками и экономистами. В этих исследованиях рассматриваются многие вопросы, влияющие на развитие агропромышленного комплекса [1, 2, 3].

Очень важной является проблема технического оснащения сельского хозяйства, рассмотренная в работах казахстанских ученых Молдашева А.Б., Камысбаева М.К. [4]. Низкий уровень использования современных технологий и сельскохозяйственной техники может стать препятствием для повышения эффективности производства и увеличения его конкурентоспособности.

Второй важный аспект исследован в работе Акимбековой Г.У., Баймуханова А.Б., Каскабаева У.Р. [5] и касается эффективного использования природных ресурсов, в частности, земельных и водных. Улучшение управления этими ресурсами не только способствует повышению производительности, но и вносит вклад в сбалансированное и устойчивое развитие агропромышленного сектора.

Третий аспект касается существующего большого количества мелких нетоварных хозяйств. Акимбекова Г.У., Аюлов А.М., Егизбаева Г.К. считают необходимым разработать стратегию, направленную на укрупнение и повышение эффективности малых форм хозяйствования, что может содействовать более стабильной и устойчивой сельскохозяйственной системе [6]. Джамбаева Г.А., Жумашева С.Т. и Маширова Т.Н. утверждают, что дальнейшее развитие малых предпринимательских структур в АПК и их поддержка со стороны государства будут способствовать улучшению социально-экономических процессов в формировании и функционировании всех типов семейных хозяйств. Это будет основано на удовлетворении потребностей населения в продовольствии и увеличит уровень занятости сельских жителей за счет развития альтернативных направлений через сотрудничество и интеграцию [7].

По мнению Иманбаевой З. и др. низкий уровень переработки сельскохозяйственной продукции является еще одной существенной проблемой, влияющей на добавленную стоимость и конкурентоспособность отрасли [8]. Эффективные меры по развитию перерабатывающего сектора могут помочь создать новые рабочие места и диверсифицировать экономику.

Существует также проблема чрезмерного количества посредников между производством и реализацией продукции, что негативно сказывается на доходах сельскохозяйственных производителей. Оптимизация цепочек поставок и создание более прозрачных и эффективных механизмов реализации продукции может способствовать более справедливому распределению прибыли в отрасли.

Основная часть. Сельское хозяйство является ключевой составляющей агропромышленного комплекса Республики Казахстан. Исторически сложившаяся структура аграрного сектора предполагает, что животноводство занимает ведущее место среди отраслей сельского хозяйства страны. Это связано с традициями скотоводства и обширными пастбищами, которые предоставляют благоприятные условия для разведения скота.

Однако Казахстан, благодаря своей обширной территории и разнообразным климатическим условиям, обладает потенциалом для развития практически всех отраслей агропромышленного комплекса. Страна обладает уникальными возможностями для выращивания различных видов зерновых, овощей, фруктов и ягод, а также масличных культур. Согласно текущим данным на 2023 год, 75% территории страны классифицируется как сельскохозяйственные угодья, а ее общая площадь составляет 205,4 млн. гектаров [9].

Более 50% населения Казахстана проживают в сельских территориях, непосредственно в аграрной сфере занято 20% экономически активного населения страны. Согласно данным Бюро национальной статистики, из общего количество 9 млн занятых, 1,116 млн людей работают в сельскохозяйственной сфере [10]. Аграрный сектор формирует 9,1% валового внутреннего продукта и обеспечивает продовольственную безопасность страны [9].

В 2022 году объем валовой продукции сельского хозяйства достиг 9,5 трлн. тенге. Динамика валового выпуска продукции сельского хозяйства представлена на рисунке 1.

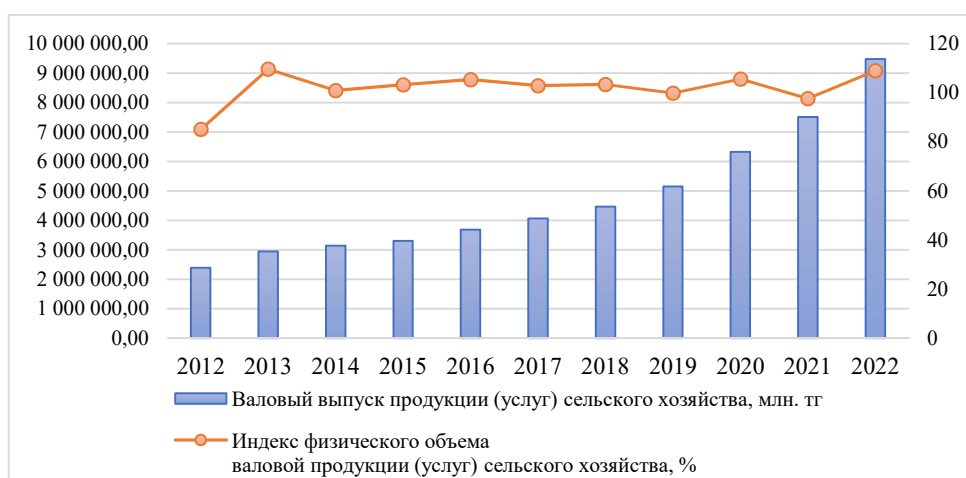

Рисунок 1. Динамика валового выпуска продукции сельского хозяйства РК, млн. тенге*

* Составлен авторами на основе источника [10]

Судя по данным, представленным на графике, общие объемы продукции сельского хозяйства продолжают расти. Эта тенденция подтверждается линией тренда с высоким коэффициентом достоверности аппроксимации, что указывает на стабильное развитие сектора и его способность избегать значительных колебаний. На основе этих данных можно предположить дальнейший рост объемов производства. Доля АПК в ВВП РК остаётся на относительно постоянном уровне, что свидетельствует об отсутствии существенных структурных изменений. Сельское хозяйство демонстрирует рост, который коррелирует с общим экономическим развитием страны и происходит примерно с аналогичной скоростью. Учитывая статистику занятости, в 2012 году в сельском, лесном и рыбном хозяйстве Казахстана трудилось 2172,70 тысячи человек, а к 2022 году это число уменьшилось до 1108,9 тысячи человек. Эти данные свидетельствуют о стабильном снижении доли занятых в данных сферах, что указывает на изменения в структуре занятости в Казахстане.

В сельском хозяйстве занято 116 млн. чел., что соответствует 12,4% от общего числа занятых в национальной экономике. Для сравнения, доля рабочей силы в сфере торговли составляет 16,7%, образовании - 12,7%, промышленности - 12,5%. В 2022 году доля занятых в сельском хозяйстве практически в 2 раза ниже, чем в 2012 году, что свидетельствует о процессе оттока работников из этого сектора. Предполагаемой причиной такого оттока может быть низкая зарплата в сельском хозяйстве. На 2023 год средняя заработная плата составляет 179 388 тенге, что является самым низким уровнем по сравнению с другими секторами. С точки зрения средней заработной платы по стране в размере 340 636 тенге и максимальной заработной платы в горнодобывающей промышленности в размере 766 555 тенге, отток рабочей силы из сельского хозяйства является объяснимым [10].

Для анализа влияния сельского хозяйства на развитие регионов важно рассмотреть долевою структуру областей в общем объеме производства сельскохозяйственной продукции. Согласно данным Бюро национальной статистики, Северо-Казахстанская область играет существенную роль в этом показателе, достигнув в общей сложности 1 173 602,80 млн. тенге к 2022 году, превысив

средний показатель по всем регионам, установленный на уровне 474 058,99 млн. тенге. Это подчеркивает значительный акцент региона на содействии развитию сельского хозяйства, включая материально-техническую базу перерабатывающей промышленности.

Агропромышленный комплекс подразделяется на несколько основных групп, каждая из которых вносит значимый вклад в общее развитие этого комплекса. Согласно данным Бюро национальной статистики, объем производства в различных отраслях следующий: производство напитков составляет 770298 млн. тенге, производство продуктов питания - 3070130 млн. тенге, животноводство - 3600000 млн тенге, а растениеводство - 5600000 млн. тенге. По этим данным можно сделать вывод, что производство готовой продукции уступает производству сельскохозяйственного сырья в 2,4 раза. На рисунке 2 приведены данные о валовом сборе основных сельскохозяйственных культур за период с 2014 по 2022 год.

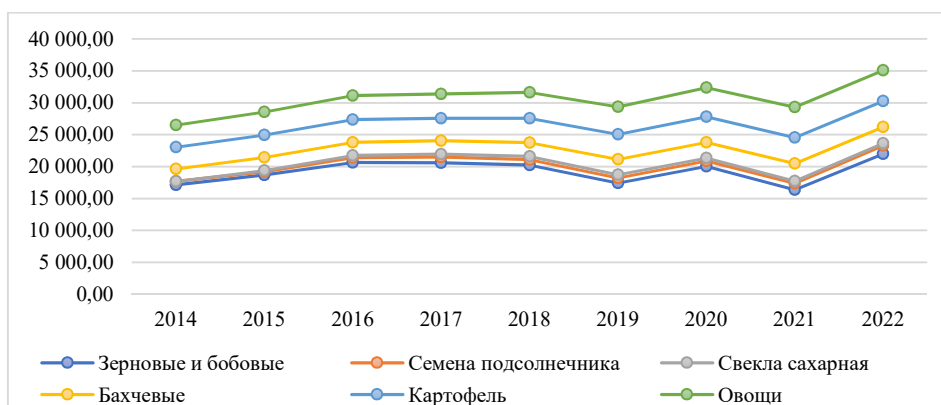

Рисунок 2. Динамика сбора основных сельскохозяйственных культур за период с 2014 по 2022 год, тыс. тонн*

* Составлен авторами на основе источника [10]

Данные, представленные на рисунке 2, показывают, что количество собранной сахарной свеклы увеличилось за срок рассматриваемого периода на 1179,1%, что является самым большим приростом. Затем следует рост на 154,3% по семенам подсолнечника, на 38,1% по овощам, на 32,8% по бахчевым культурам, на 28,4% по зерновым и бобовым и на 19,6% по картофелю. При этом урожайность основных сельскохозяйственных культур в 2019 и 2021 годах резко снизилась. Однако в целом по всем этим показателям наблюдается положительная тенденция. Хотя объем валового сбора зерновых и бобовых культур может варьироваться в течение исследуемого периода, общая картина указывает на положительный рост.

Далее важно провести исследование животноводства, уделяя внимание количеству скота и птицы (см. рисунок 3).

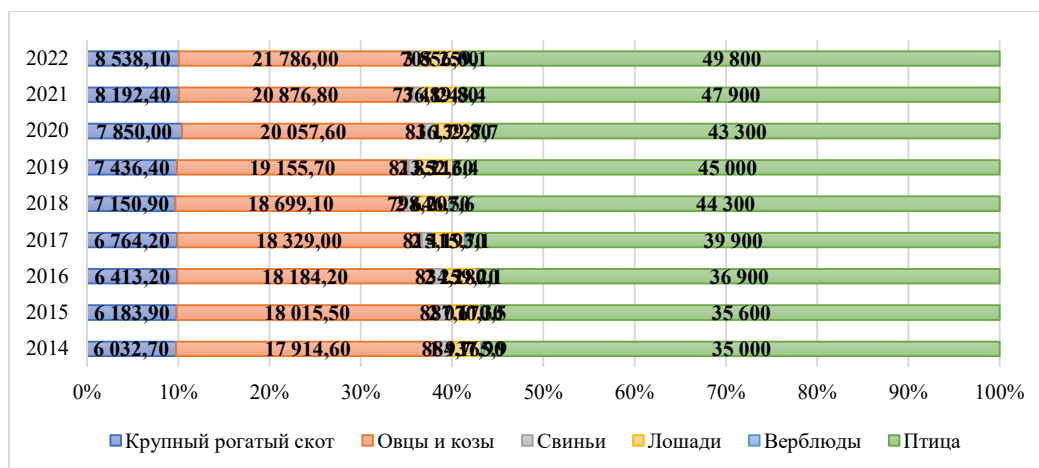

Рисунок 3. Динамика поголовья скота и птицы за период с 2014 по 2022 год, тыс. голов*

* Составлен авторами на основе источника [10]

Данные на рисунке 3 показывают, что поголовье лошадей увеличилось на 99%, верблюдов на 56,2%, птицы на 42,3%, крупного рогатого скота на 41,5%, овец и коз на 21,6%. При этом наблюдается снижение количества свиней на 20,3%. По этим данным, можно сделать вывод, что динамика поголовья показывает стабильный рост, так как общее количество скота и птицы, за исключением свиней, в целом, увеличилось.

Основные показатели производства продукции растениеводства и животноводства в период с 2014 по 2022 год в целом постепенно увеличились, за исключением некоторых отдельных категорий.

В 2022 году общая посевная площадь составила 23,4 млн. га, что превышает предыдущий год на 1,7% [11]. Распределение посевных площадей поменялось: уменьшились площади посева под кормовые, овощные и бахчевые культуры, и увеличились площади под зерновые, бобовые и масличные культуры. Согласно данным за 2022 год, наиболее существенный вклад в растениеводство внесли сельскохозяйственные предприятия, составив 60,8% от общей посевной площади, в то время как доля крестьянских хозяйств и хозяйства населения 38,4% и 0,8% соответственно.

Представленные данные свидетельствуют о том, что животноводство имеет большие перспективы для развития из-за его меньшей изменчивости. Более того, 65,4% хозяйств населения, 17,9% крестьянских хозяйств и 16,7% сельхозпредприятий играют определенную роль в производстве животноводческой продукции. Такое распределение подчеркивает потенциал для создания дополнительных сельхозпредприятий и укрепления сотрудничества. Благодаря эффективной реализации государственных мер по развитию, таких как снижение налогового бремени для животноводческих предприятий, предоставление субсидий и упрощение процедур юридической регистрации, отрасль животноводства имеет потенциал для ускоренного роста, чему способствует улучшение доступа к оборудованию, технологиям и кормовым ресурсам.

Согласно индексу производства продуктов питания Казахстан в 2021 году занял 51 место со значением индекса 114,7, в том числе по индексу производства продукции растениеводства – 76 место (108,8), животноводства – 34 место (123,7) [12]. Выпуск продуктов питания занимает существенную долю в пищевой промышленности страны. Рассмотрим динамику производства продуктов питания и напитков в Казахстане (рисунок 4).

Рисунок 4. Динамика производства продуктов питания и напитков с 2014 по 2022 год, млн. тенге*

* Составлен авторами на основе источника [10]

За рассматриваемый период производство продуктов питания и напитков увеличилось в 2,8 и 3,3 раза соответственно. За этот период наблюдается рост по всем видам продуктов питания. Тем не менее, в 2018 году большинство показателей производства продуктов сократились, но с 2019 года отмечается вновь положительная динамика и рост показателей (рисунок 5).

Рисунок 5. Динамика производства продуктов питания и напитков с 2014 по 2022 год, млн. тенге*

* Составлен авторами на основе источника [10]

Основная доля в производстве продуктов питания приходится на продукты мукомольной промышленности, молочную продукцию, переработку и консервирование мяса и производство мясной продукции. Однако, в стране фактически не производится продукция высокой переработки, за исключением крахмала, сухого кобыльего молока, рыбной муки.

В Казахстане большинство производителей продуктов питания состоят из малых предприятий, где работают до 50 человек, всего их - 3184. Также насчитывается 126 средних предприятий с численностью от 51 до 250 человек и 54 крупных предприятий с численностью более 250 человек. В 2022 году в Казахстане насчитывалось 2000 организаций пищевой промышленности. 77% юридических лиц в этом секторе заняты в производстве продуктов питания, 16% в производстве напитков и 7% в создании табачных изделий [13]. Количество предприятий, занимающихся переработкой и консервированием фруктов и овощей, а также производством молочной продукции, хлебобулочных и мучных изделий, сократилось с 2015 по 2019 год.

Преобладание мелких производств очевидно в сельском хозяйстве из-за ограниченного числа крупных предприятий, низкой заработной платы и уникальной структуры собственности. Более низкое значение показателей производительности труда связано с меньшим объемом переработки по сравнению с производством сырья. В 2022 году общая производительность труда достигла 10 083,2 тыс. тенге, в то время как в сельском хозяйстве этот показатель был в 2,2 раза ниже и составил 4 608,2 тыс. тенге. Обсуждение конкурентной среды становится сложной задачей, поскольку треть животноводческой отрасли зависит от частных ферм, а моделей конкурентного поведения на данный момент не существует.

Необходимо обратить внимание на разнообразие мер, таких как внедрение передовых технологий, обучение сельскохозяйственных работников современным методам управления, а также поддержка инноваций в отрасли. Это может способствовать увеличению производительности, созданию высококачественной продукции и повышению конкурентоспособности на мировом рынке. Особое внимание необходимо обратить на финансовые меры по поддержке предприятий АПК, которые включают в себя различные стимулы и инструменты, направленные на обеспечение финансовой устойчивости и развития данного сектора. К таким мерам может быть отнесено внедрение новых финансовых инструментов для стимулирования развития сельхозтоваропроизводителей, таких как электронные аграрные расписки, позволяющие защитить как инвестора, так и фермера [14].

Кроме того, государственная политика должна активно поддерживать сектор сельского хозяйства через разработку инвестиционных программ, предоставление финансовых поощрений и создание условий для двустороннего развития предприятий в АПК. Поощрение сотрудничества между государственными и частными структурами также может сыграть ключевую роль в повышении эффективности отрасли и создании благоприятной среды для конкуренции и инноваций.

Заключение. АПК является важнейшим фактором продовольственной безопасности Казахстана и дает значительные возможности для развития экономики. Это стало возможным благодаря географическим условиям и сложившимся историческим особенностям. АПК создает рабочие места, обеспечивает продовольственную независимость, способствует смежных отраслей.

Среди проблем развития сельского хозяйства в Казахстане можно выделить низкую заработную плату сельскохозяйственных рабочих, устаревшие технологии предприятий и ограниченность государственного вмешательства в этой сфере. Низкооплачиваемая работа затрудняет привлечение и удержание высококвалифицированного персонала. Эта проблема может негативно повлиять на производительность и качество продукции. Чтобы повысить эффективность и конкурентоспособность сельского хозяйства, необходимо внедрять современные методы и технологии. Государственный контроль, поощряющий рост и новизну, также имеет решающее значение для успеха сельскохозяйственной отрасли. Таким образом, государственная помощь необходима, и она должна быть направлена на развитие инфраструктуры, обучение персонала, субсидии и помощь во внедрении новых технологий.

Результаты анализа показывают, что необходимы стратегические меры по поддержке и развитию сельского хозяйства в Казахстане. Это и увеличение финансовой поддержки, и создание крупных производственных предприятий, и повышение качества продукции для повышения ее конкурентоспособности, и улучшение условий труда и заработной платы работников предприятий.

Результаты проведенного исследования могут быть использованы для формирования предложений по государственной программе развития сельского хозяйства, увеличения инвестиций и улучшения условий для малого и среднего бизнеса в сельском хозяйстве. Дальнейшие исследования могли бы изучить лучшие способы производства и повышение привлекательности отечественных товаров на мировом рынке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Калиев Г.А. Стратегические приоритеты развития АПК Казахстана [Электронный ресурс] // Сельские территории в пространственном развитии страны: потенциал, проблемы, перспективы. – 2019. – С. 421-425. – URL: <http://www.viapi.ru/publications/nikconf/>.
2. Керимова У.К., Касенбаев Г.С. Ключевые проблемы развития агропромышленного комплекса в Казахстане и пути их решения [Электронный ресурс] // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 4. – С. 85-92. – URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-85-92>.
3. Орманбетов М.Б. Научные методы в развитии агропромышленного комплекса Казахстана. Журнал У. Экономика. Управление. Финансы. – 2023. – №1. – С. 41-46.
4. Молдашев А.Б., Камысбаев М.К. Техническая оснащенность сельского хозяйства Казахстана как фактор роста его конкурентоспособности [Электронный ресурс] // Проблемы агрорынка. – 2021. – № 2. – С. 13-20. – URL: <https://doi.org/10.46666/2021-2.2708-9991.01>.
5. Акимбекова Г.У., Баймуханов А.Б., Каскабаев У.Р. Объединение фермеров в сельхозкооперативы с целью эффективного использования земельных, водных и других ресурсов села [Электронный ресурс] // Проблемы агрорынка. – 2021. – № 4. – С. 185-199. – URL: <https://doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.21>.
6. Акимбекова Г.У., Аюлов А.М., Егизбаева Г.К. Кооперирование малых форм хозяйствования в АПК Республики Казахстан // Проблемы агрорынка. – 2015. – № 2. – С. 79-85.
7. Jambayeva G., Zhumasheva S.T., Mashirova T. Directions of public support for small businesses in Kazakhstan [Electronic resource] // Problems of AgriMarket. – 2022. – N. 3. – P. 67-73. – URL: <https://doi.org/10.46666/2020.2708-9991.08>.
8. Иманбаева З., Амержанова Д., Давлетбаева Н., Кусаинов Х., Дуйжанова Э. Қазақстан Республикасындағы ауылшаруашылығын дамытудың жолдары [Электронды ресурс] // Научный журнал «Вестник НАН РК». – 2022. – № 5. – С. 270-285. – URL: <https://doi.org/10.32014/2022.2518-1467.376>.
9. Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан. В 2023 году государство планирует изъять 5 млн га неиспользуемых сельхозземель [Электронный ресурс]. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/v-2023-godu-gosudarstvo-planiruet-izyat-5-mln-ga-neispolzuemyh-selhozzemel-1702730>.

10. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/6132/>.

11. Посевная площадь пшеницы в Казахстане сохраняется на 10-летнем максимуме – статистика [Электронный ресурс]. – URL: <https://margin.kz/news/10579/posevnaya-ploschad-pshenitsy-v-kazahstane-sohranyaetsya-na-10-letnem-maksimume-statistika/>.

12. Food production index – Country rankings [Electronic resource]. – URL: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/food_production_index/.

13. Маркасян С. Анализ рынка. Производство продуктов питания в Казахстане. Обзор производителей [Электронный ресурс]. – URL: <https://blog.kazdata.kz/companies/analiz-rynka-proizvodstvo-produktov-pitaniya-v-kazahstane-obzor-proizvoditelej.html>.

14. Рамазанова Ш.Ш., Шмарловская Г.А., Кучукова Н.К. Финансовые стимулы повышения эффективности деятельности агропромышленного комплекса Республики Казахстан // Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. – 2020. – № 3. – С. 165-176. – DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-165-176>.

REFERENCES

1. Kaliev G.A. Strategicheskie priority razvitija APK Kazahstana [Strategic priorities for the development of the agro-industrial complex of Kazakhstan] [Elektronny resurs] // Sel'skie territorii v prostranstvennom razvitii strany: potencial, problemy, perspektivy. – 2019. – S. 421-425. – URL: <http://www.viapi.ru/publications/nikconf/> [in Russian].

2. Kerimova U.K., Kasenbayev G.S. Key problems of agro-industrial development in Kazakhstan and ways to solve them [Key problems of agro-industrial development in Kazakhstan and ways to solve them] [Elektronny resurs] // Bulletin of «Turan» University. – 2021. – № 4. – S. 85-92. – URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2021-1-4-85-92> [in Russian].

3. Ormanbetov M.B. Nauchnye metody v razvitii agropromyshlennogo kompleksa Kazahstana [Scientific methods in the development of the agro-industrial complex of Kazakhstan] // Zhurnal U. Jekonomika. Upravlenie. Finansy. – 2023. – №1. – S. 41-46 [in Russian].

4. Moldashev A.B., Kamysbaev M.K. Tehnicheskaja osnashhenost' sel'skogo hozjajstva Kazahstana kak faktor rosta ego konkurentosposobnosti [Technical equipment of agriculture in Kazakhstan as a factor of increasing its competitiveness] [Elektronny resurs] // Problemy agrorynka. – 2021. – № 2. – S. 13-20. <https://doi.org/10.46666/2021-2.2708-9991.01> [in Russian].

5. Akimbekova G.U., Baymuhanov A.B., Kaskabaev U.R. Unification of farmers in agricultural cooperatives for the effective use of land, water and other resources of the village [Unification of farmers in agricultural cooperatives for the effective use of land, water and other resources of the village] [Elektronny resurs] // Problems of AgriMarket. – 2021. – № 4. – S. 185-199. – URL: <https://doi.org/10.46666/2021-4.2708-9991.21> [in Russian].

6. Akimbekova G.U., Ajulov A.M., Egizbaeva G.K. Kooperirovanie malyh form hozjajstvovanija v APK Respubliki Kazahstan [Cooperation of small business entities in the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan] // Problemy agrorynka. – 2015. – № 2. – S. 79-85 [in Russian].

7. Jambayeva G., Zhumasheva S.T., Mashirova T. Directions of public support for small businesses in Kazakhstan [Electronic resource] // Problems of AgriMarket. – 2022. – N. 3. – P. 67-73. – URL: <https://doi.org/10.46666/2020.2708-9991.08>.

8. Imanbayeva Z., Amerzhanova D., Davletbaeva N., Kusainov H., Duizhanova E. Qazaqstan Respyblikasyndagy ayylsharyashylygyn damytydyn joldary [Ways to develop agriculture in the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs] // Scientific journal «Vestnik NAN RK». – 2022. – № 5. – B. 270-285. – URL: <https://doi.org/10.32014/2022.2518-1467.376> [in Kazakh].

9. Oficial'nyj informacionnyj resurs Prem'er-Ministra Respubliki Kazahstan. V 2023 godu gosudarstvo planiruet izjat' 5 mln ga neispol'zuemyh sel'hozzemel' [In 2023, the state plans to withdraw 5 million hectares of unused agricultural land] [Elektronny resurs]. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/v-2023-godu-gosudarstvo-planiruet-izyat-5-mln-ga-neispolzuemyh-selhozzemel-1702730> [in Russian].

10. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/publications/6132/> [in Russian].

11. Posevnaja ploshhad' pshenicy v Kazahstane sohranjaetsja na 10-letnem maksimume - statistika [The sown area of wheat in Kazakhstan remains at a 10-year high - statistics] [Elektronny resurs]. – URL: <https://margin.kz/news/10579/posevnaya-ploshhad-pshenitsy-v-kazahstane-sohranyaetsya-na-10-letnem-maksimume-statistika/> [in Russian].
12. Food production index – Country rankings [Electronic resource]. – URL: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/food_production_index/.
13. Markasjan S. Analiz rynka. Proizvodstvo produktov pitaniya v Kazahstane. Obzor proizvoditelej [Food production in Kazakhstan. Overview of manufacturers] [Elektronny resurs]. – URL: <https://blog.kazdata.kz/companies/analiz-rynka-proizvodstvo-produktov-pitaniya-v-kazahstane-obzor-proizvoditelej.html> [in Russian].
14. Ramazanova Sh.Sh., Shmarlovskaja G.A., Kuchukova N.K. Finansovye stimuly povysheniya jeffektivnosti dejatel'nosti agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan [Financial incentives to improve the efficiency of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan] // Jekonomicheskaja serija vestnika ENU imeni L.N. Gumileva. – 2020. – № 3. – S. 165-176. – DOI: <https://doi.org/10.32523/2079-620X-2020-3-165-176> [in Russian].

Сыздыкбаева Н.Б., Турысбекова Р.К., Асанова Ж.И., Касинова М.И.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІН ДАМУ ТУДАҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Аннотация

Мақала АӨК-нің (агроөнеркәсіптік кешен) негізгі сипаттамаларын, оның елдің азық-түлік қауіпсіздігі мен экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етудегі ролін анықтайды. Ауыл шаруашылығында да, қайта өңдеу өнеркәсібінде де АӨК құрылымы мен өндіріс динамикасы талданады. Агроөнеркәсіптік кешендегі жалақының төмендігі және жұмыс күшінің саладан кетуі сияқты мәселелерге ерекше назар аударылады.

Авторлар астық, сүт, ет өнімдерін өндіру, мал мен құс еті сияқты негізгі көрсеткіштерге шолу жасайды. Қазақстанның әртүрлі өңірлеріндегі АӨК үлестік құрылымы талданады және шағын, орта және ірі кәсіпорындардың саланы дамытуға қосқан үлесі қаралады. Мақала ауыл шаруашылығы контекстінде мал шаруашылығы мен қайта өңдеу өнеркәсібін дамытудың маңыздылығын көрсетеді және осы саладағы өсу мен ынтымақтастықтың әлеуетін көрсетеді. Сондай-ақ, мақалада сектордың негізгі мәселелері атап көрсетіліп, АӨК-ті қолдау және дамыту шараларын қоса алғанда, жағдайды жақсарту үшін кейбір бағыттар ұсынылды. Зерттеу нәтижелері ауыл шаруашылығын дамытудың мемлекеттік бағдарламасын жақсартуға, инвестицияларды көтермелеуге және осы саладағы шағын және орта кәсіпорындар үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған ұсыныстар әзірлеу үшін практикада пайдаланылуы мүмкін.

Syzdykbaeva N., Turysbekova R., Asanova J., Kaseinova M.

CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article reveals the main aspects of the development of the agro-industrial complex, including its contribution to food security and sustainability of the country's economy. It analyzes the structure and dynamics of production both in agriculture and in the processing industry. Special attention is paid to such problems as low wages in the agro-industrial complex and the departure of labor force from the industry.

The authors review key indicators such as grain production, milk production, meat production, as well as the number of livestock and poultry. The authors analyze the share structure of the agro-industrial complex in different regions of Kazakhstan and consider the contribution of small, medium and large enterprises to the development of the industry. The article emphasizes the importance of livestock and processing industry development within agriculture, identifying the potential for growth and cooperation in this area. The article also highlights the key problems of the sector and offers recommendations for improving the situation, including measures to support and develop the agro-industrial complex. The results of the study can be used in practice to make proposals aimed at improving the state program of the agricultural development, encouraging investment and creating more favorable conditions for small and medium-sized enterprises in this area.

С.О. Танатова*, аға оқытушы¹

М.А. Алтынбеков, PhD, қауымд. профессор²

Т.К. Бекжанова, э.ғ.к., доцент²

Е.А. Жусупов, PhD, доцент м.а.²

Шерхан Мұртаза атындағы Халықаралық

Тараз инновациялық институты, Тараз қ., Қазақстан¹

Esil University, Астана қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: madina07_07@list.ru

КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ НЕСИЕ ОПЕРАЦИЯЛАРЫН ЕСЕПКЕ АЛУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Мақалада кредиттік операциялардың экономикалық мәні, оларды тиімді ұйымдастырудың теориялық аспектілері және банк қызметінің басты элементі және ұлттық экономиканың дамуы мен өрлеуінің маңызды факторы болып табылатын қазақстандық банктердің кредиттік қызметінің ерекшеліктері анықталды.

Бұл мақалада Қазақстанның қаржы нарығының неғұрлым дамыған сегменті ретінде банктік несиелеудің отандық нарығын дамытудың заманауи тенденциялары қарастырылған. Мақалада коммерциялық банктердің қаржылық жағдайының тұрақтылығын нығайтуға және кредиттеу операцияларының тиімділігін арттыруға бағытталған Коммерциялық банктердегі кредиттеу операцияларын ұйымдастыру мен бухгалтерлік есепті жетілдіру жөніндегі теориялық-әдістемелік ережелер мен ұсыныстар талданады.

Бұл мақалада ұйымдағы несиелер мен қарыздардың бухгалтерлік есебі қарастырылады. Мақалада ұйымның жеделдігі мен біртұтастығымен сипатталатын банктік қызметтегі бухгалтерлік есеп ерекшеліктері қарастырылады. Сонымен қатар мақалада тізбеге сәйкес кредиттік операциялардың есебін ұйымдастыру атап өтілген (коммерциялық банк шоттарының жұмыс жоспарында).

Автор Қазақстанның коммерциялық банктеріндегі кредиттік қатынастарды басқару және бухгалтерлік есеп жүйесін дамытудың теориялық-әдіснамалық аспектілеріне терең талдау жүргізді.

Авторлар сондай-ақ нарық талаптарына сәйкес банктердің қызметін реттеудің жаңа тетіктерін көрсетеді; жеке банктің де, жалпы ҚР қаржы нарығының жай-күйінің де қаржылық көрсеткіштерін жақсарту үшін екінші деңгейдегі банктердегі кредиттік операциялардың есебі бойынша ғылыми негізделген қорытындылар ұсынылған.

Халықаралық қаржылық есептілік стандарттары бойынша жұмыс жағдайында коммерциялық банктердің кредиттік операциялары ұсынылды.

Кілт сөздер: кредиттік операциялар, банк, несие, есеп, қаржылық есептілік, нарық, экономика, бәсеке, тәуекел, жүйе.

Ключевые слова: кредитные операции, банк, Кредит, учет, финансовая отчетность, рынок, экономика, конкуренция, риск, система.

Keywords: credit operations, bank, credit, accounting, financial reporting, market, economy, competition, risk, system.

Кіріспе. Тиімді дамып келе жатқан экономиканы банктік несиесіз елестету мүмкін емес. Жекелеген кәсіпорындар мен тұтастай алғанда аймақ қызметінің тиімділігі көбінесе банктік несиелеу шарттарының деңгейіне байланысты болады.

Банктік несиелеу саласындағы өзекті мәселелер әрқашан теоретиктердің де, практиктердің де қызығушылығын тудырды. Бұл елдегі экономикалық және саяси жағдайға тікелей тәуелді бірнеше салалардың бірі шығар.

Бәсекеге қабілетті банктік ортада жұмыс істеу жағдайында несиелік ұйымның жетістігі көбінесе таңдалған даму стратегиясының дұрыстығына және оны іске асыру процесін басқарудың тиімділігіне байланысты. [1]

Қазақстанның банк секторы елдің қаржы секторының ең ірі және басым сегменті болып қала береді. Бүгінгі таңда банк қызметінің халықаралық стандарттарының белгілі бір шектеріне шыққан Қазақстан банктері үшін кредиттік операциялардың озық тәжірибесін теориялық зерделеу және оны коммерциялық банктердің күнделікті тәжірибесінде пайдалану, оларды басқару, есебін ұйымдастыру бұрынғыдан да өзекті болып табылады.

Өздеріңіз білетіндей, банк жүйесінде аз зерттелгендердің бірі олардың пайдасының негізгі көзін құрайтын несиелік операциялар болып табылады, мұны банктердің қаржылық есептілігінің деректері дәлелдейді. Осылайша, зерттелетін саладағы жетістіктерді бекіту және Қазақстандағы банк қызметін одан әрі дамыту кредиттік операцияларды зерттеу, оларды басқару және жалпы қабылданған халықаралық ережелер бойынша есебін, сондай-ақ олардың жай-күйі мен дамуын талдау мәселесін өзектендіреді.

Осыған байланысты біз зерттеуде көрсетілген нақты ережелерді одан әрі зерттеуді жалғастыру маңызды деп санаймыз, өйткені коммерциялық банктің несиелік операцияларының элементтерінің әрқайсысы теориялық тұрғыдан да, практикалық қолдану тұрғысынан да терең егжей-тегжейлі зерттеуді қажет етеді.

Банктік кредиттік операцияларды басқару және есепке алу жүйесін одан әрі дамыту ғылыми ойдың қазіргі жетістіктерін, шетелдік тәжірибені және Қазақстандағы қазіргі экономикалық жағдайдың шындығын ескере отырып, кредиттеу жүйесін басқару стратегиясы мен тактикасын ұдайы жетілдіру қажеттігін негіздейтіні анық.

Мақаланың мақсаты. Зерттеудің мақсаты мен міндеттері коммерциялық банктердің несиелік операцияларын басқару, есепке алу және талдау жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстарды әзірлеу болып табылады.

Мақсатқа жету үшін келесі негізгі міндеттер шешілді:

- несие беру жүйесінің теориялық аспектілерін және несиелік операциялардың ерекшеліктерін зерттеу және осы негізде несиелік операциялардың мәнін анықтауды ұсыну;
- ХҚЕС бойынша жұмыс жағдайында несиелік операцияларды есепке алу бойынша ғылыми зерттеулерді жалпылау.

Зерттеу әдістері: зерттеу теориялық талдау, жіктеу және индукция әдістерін қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Әдебиеттік шолу. Ел экономикасының жұмыс істеу тиімділігі қолданыстағы банк жүйесінің сапалық жағдайына, атап айтқанда банктік несиелеу жүйесіне байланысты. Экономикалық дағдарыс жағдайында банктік несие Қазақстан экономикасын одан әрі дамытудың маңызды факторы болуға тиіс. Демек, банк жүйесінің қызметінде негізгі бағыттардың бірі банктік бизнестің ең тиімді баптарының бірі болып саналатын несиелік операциялар болып табылады.

Экономикалық категория ретінде несие әрқашан көптеген зерттеушілердің назарын аударды. Несие және несиелік қатынастар проблемасы пайда болғаннан бастап экономикалық ғылымды иеленді.

Кәсіпорындарды несиелендірудің әртүрлі аспектілері көптеген отандық және шетелдік ғалым-экономистердің еңбектерінде көрініс табады, олардың тарапынан шаруашылық субъектілерін несиелендірудің жекелеген ғылыми-теориялық және практикалық жақтары талданады.

Ресейлік экономист В.Ю. Катасонова нарықтық қатынастар жағдайында несиенің пайда болуын олардың ішкі тұтынуы үшін өнімдерді өндіру саласында емес, айырбас саласында іздеу керек екенін атап өтті. Құн қозғалысы-несие қозғалысының өзегі [2].

Ғалым Куликов Н.И. несиелік операциялар – бұл несие беруші мен қарыз алушының (борышкердің) белгілі бір ақша сомасын біріншіден соңғысына ұсынуы бойынша төлем, мерзімділік және қайтарымдылық негізіндегі қатынасы деп атап көрсетеді [3].

Қазақ ғалымы Ғ.С. Сейтқасымов несие бұрыннан жасалған құнның қызмет етуіне қатысты қатынастарды білдіреді деп анықтайды. Ол «несие тек өндірісте пайда бола алмайды, өйткені өнім әлі жасалмаған және оның бөліктері көбею процесінің тиісті қатысушыларына тиесілі емес. Несиенің басталуы, демек, өндіріс сатысын емес, өнім қозғалысының кейінгі кезеңдерін береді. Бұл мағынада несиелік қатынастардың өзі өндірістегі емес, одан тыс қатынастар болып табылады» [4].

Біздің ойымызша, несиелік операциялардың мәні банктің несиелік саясатын жүзеге асыру тетігі болып табылады, бұл несие беруге, келісімшарттар жасауға, қарыз алушылардың несиелік қабілеттілігіне талдау жасауға, борышкерлермен қарым-қатынасты реттеуге байланысты операцияларды білдіреді.

Негізгі бөлім. Несиелік операциялар коммерциялық банктердің белсенді қызметінің негізін құрайды. Қазіргі жағдайда мемлекет те, кәсіпорындар да, ұйымдар да, халық та онсыз да, қоғамдық өнімді өндіру мен айналымын да жасай алмайды, өйткені несиенің көмегімен ресурстар, капитал толып, жаңа құн жасалады.

Осылайша, несие тауар өндірісінің сөзсіз атрибуты болып табылады, бұл кезде қаражатқа қосымша қажеттілік өндірістің маусымдылығына, сатылған өнімнен қаражат түсімдерінің уақытша сәйкес келмеуіне және өндіріс қажеттілігіне шығындар қажет болған кезде пайда болды.

Банк жүйесіндегі есеп «материалдық мүліктің, ақшалай қаражаттың, кредиттердің, қорлардың, бағалы қағаздардың, құрылған резервтердің жай-күйі мен қозғалысы туралы, кірістер мен шығыстар, қаржылық нәтижелер туралы ақпаратты ақшалай түрде жинаудың, тіркеудің және жинақтаудың қатаң ұйымдастырылған, реттелген процесі болып табылады».

Бұл тұрғыда есепті коммерциялық банктің өзі заңнама нормалары мен реттеуші органдардың талаптары негізінде жасайды және жетілдіреді және банктің қызметін басқару (талдау, жоспарлау, реттеу және бақылау) үшін ішкі және сыртқы пайдаланушыларға қажетті оның қаржылық-экономикалық жағдайы туралы жүйеленген деректер (есептілік) түріндегі ақпаратты қалыптастыруға арналған. Есепке алудың бірыңғай нысаны барлық банктердің қызметін барабар салыстыруға және талдауға мүмкіндік береді.

Коммерциялық банктердің қаржылық жағдайының неғұрлым ашықтығын қамтамасыз ету және кредиттік ұйымдардың халықаралық қаржы нарықтарына қолжетімділігін кеңейту мақсатында кредиттік операциялардың бухгалтерлік есебін жетілдіру қажет[5].

Сонымен қатар, коммерциялық банктегі несиелік операциялардың дұрыс, сауатты есебі оған келесі негізгі міндеттерді шешуге көмектеседі:

- несиелерді беру және өтеу бойынша өз міндеттерін оңтайлы орындау;
- реттеуші органдарға және барлық басқа пайдаланушыларға кредиттік операциялар туралы қажетті есептер мен өзге де қажетті ақпаратты уақтылы ұсыну;
- банктің басшы органдары мен тұлғаларын кредиттеу саласында негізделген басқарушылық шешімдер қабылдау үшін материалмен қамтамасыз ету.

Несиелік операциялардың мазмұнын талдау кезінде өткен жылдардағы деректерге тым көп сенбеу керек, өйткені шығындар орын алған жағдайда қаржылық жағдай тез нашарлауы мүмкін. Өткен жылдардағы деректердің негізгі мақсаты-қарыз алушының болжамдарының дұрыстығын бағалауға көмектесу болып табылады.

Несиелік операцияларды есепке алу кезінде несиелеуге тікелей қатысы бар шоттарды пайдалану қажет. Бұл шоттардың тізбесі шоттардың жіктелуінде және коммерциялық банк шоттарының жұмыс жоспарында көзделеді.

Атап айтсақ:

- 1411-клиенттерге берілген қысқа мерзімді қарыздар;
- 1417-клиенттерге берілген ұзақ мерзімді қарыздар;
- 1424-клиенттердің қарыздар бойынша мерзімі өткен берешегі;
- 1428-клиенттерге берілген заемдар және қаржы лизингі бойынша резервтер (провизиялар) ;
- 1429-клиенттерге берілген өзге де қарыздар;
- 1740-клиенттерге берілген заемдар мен қаржы лизингі бойынша есептелген кірістер;
- 1741-клиенттерге берілген заемдар мен қаржы лизингі бойынша мерзімі өткен сыйақы;
- 4411-клиенттерге берілген қысқа мерзімді қарыздар бойынша сыйақы алуға байланысты кірістер;
- 4417-клиенттерге берілген ұзақ мерзімді қарыздар бойынша сыйақы алуға байланысты кірістер;
- 4424-клиенттердің заемдар бойынша мерзімі өткен берешегі бойынша сыйақы алуға байланысты кірістер;
- 5055-басқа банктерден алынған қарыз құнын оң түзету түріндегі шығыстар;
- 5455-клиенттерге берілген заемдар және қаржы лизингі бойынша резервтерге (провизияларға) қаражат бөлу;
- 5457-өзге банк қызметінен болған шығындарды жабуға арналған резервтерге (провизияларға) қаражат бөлу;
- 5459-негізгі емес қызметке байланысты дебиторлық берешек бойынша резервтерге (провизияларға) қаражат бөлу;
- 5464-бағалы қағаздар бойынша резервтерге (провизияларға) қаражат бөлу;
- 5465-шартты міндеттемелер бойынша резервтерге (провизияларға) қаражат бөлу.

Қажет болған жағдайда жекелеген операцияларды есепке алу үшін арнайы транзиттік шоттар көзделеді. Олар арнайы бақылауда болуы керек төлем ағындарын есепке алуға арналған [6].

Шоттар жоспарында көрсетілгендермен қатар әртүрлі несиелік операцияларды көрсету кезінде резиденттер мен резидент еместердің орналасуына, меншік нысанына және қызмет түріне негізделген клиенттердің бірыңғай жіктемесе қолданылады. Егер Клиенттің өтініші бойынша (шарттық жағдайда) коммерциялық банк клиенттің инвестициялау үшін қаражатты пайдалануын жеке-жеке ескеретін болса, онда ол үшін ағымдағы шоттар бойынша операцияларды есепке алуға арналған баланстық

шотта есеп айырысу құжаттары төленетін жеке шот ашуға болады (осы шоттағы қаражаттың болуы шегінде). Көрсетілген шоттарға қаражат ағымдағы шоттардан аударылуы керек.

Осылайша, бухгалтерлік есеп шоттарында кредиттік операциялардың көрсетілуінің дұрыстығын растау, бухгалтерлік жазбалардың уақтылығы мен дәлдігін бағалау мыналарды көрсетуге мүмкіндік береді:

- қарыз алушының жіктелуіне, несиелерді беру мерзімдеріне байланысты тиісті шоттар бойынша есепке алудың дұрыстығына;
- кредиттік желілердің, кепіл міндеттемелерінің, кепілгерліктердің, кредиттердің баланстан тыс шоттарында есепке алудың дұрыстығына;
- қарыз алушы өз міндеттемелерін белгіленген мерзімде орындамаған кезде кредиттерді ұзартуға байланысты басқа шоттарға, мерзімі өткен кредиттерді есепке алу шоттарына уақтылы аударуға;
- тиісті есеп шоттарында пайыздарды есептеудің дұрыстығы мен уақтылығына;
- мерзімі өткен пайыздарды есепке алу шоттарында мерзімінде алынбаған пайыздарды көрсетудің уақтылығына;
- баланстан тыс шоттарда көрсетілген банктік кепілдіктердің уақтылығы мен толықтығының сәйкестігіне;

- лизингтік операцияларды есепке алу жөніндегі бастапқы құжаттардың дұрыстығына.

Несиелік операцияларды есепке алу кезінде банктің кірістілігінің белгілі бір кіріс түрлеріне тәуелділігін көрсететін қаржылық нәтиженің өзгеруіне үлкен әсер ететіндерге ерекше назар аудару керек.

Несиелік операцияларға жауапты мамандандырылған бухгалтерлік қызметке (егер коммерциялық банк қарастырса) синтетикалық есепке алу арқылы аналитикалық есепті тексеру қажет:

- негізгі борыш бойынша төлем мерзімі өткен жағдайда мерзімі өткен банктік қарыздардың шоттары бойынша;
- залалға есептен шығарылған негізгі берешек сомаларының шоттары бойынша;
- залалға есептен шығарылған есептелген сыйақыны есепке алу бойынша баланстан тыс шот бойынша;
- шығынға есептен шығарылған берешекті есепке алу шоттары бойынша;
- банкрот деп танылған қарыз алушыларға берілген қарыздар бойынша.

Сондықтан банктер өздерінің даму стратегиясын анықтаған кезде келесі аспектілерді түсінуі керек:

- банк үшін кредит беру саласындағы бухгалтерлік есепті дамытудың перспективалық бағыттары;
- несиелік операцияларды есепке алудың тиімділігін арттыру жолдары;
- өзгермелі жағдайларда Банктің бухгалтерлік есеп мақсаттары мен оның қолда бар ресурстары арасындағы сәйкестікті сақтау.

Кредиттеу жүйесінде есеп саясатына ерекше мән беріледі. «ҚР-дағы бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» Заңға сәйкес әрбір коммерциялық банк ҚР заңнамасын [7], бухгалтерлік есепті реттейтін органдардың нормативтік актілерін басшылыққа ала отырып өзінің есеп саясатын құрылымына, саласына және қызмет ерекшеліктеріне қарай дербес қалыптастырады.

Тұтастай алғанда, банктің кредиттік операциялары бойынша есеп саясаты барынша жедел, толық, объективті және қаржылық және басқарушылық ақпаратты қалыптастыру мақсатында нақты банкте кредиттік операцияларды ақылға қонымды ұйымдастыру және есепке алуды жүргізу қағидаттарының, ережелерінің (қағидалар нұсқаларының) және технологияларының (тәсілдерінің, әдістерінің) жиынтығы болып табылады [8].

Кредиттік операцияларының есебінің қағидаттары туралы айта отырып, төменде 1-кестеде ұсынылған, Қазақстанда қолданыстағы Екінші деңгейдегі банктердегі бухгалтерлік есеп шоттарының жоспарында көрсетілген халықаралық танылған деп есептелетінін атап өтеміз.

1-кесте

Банктің кредиттік операцияларының есебінің негізгі қағидаттары*

№	Қағиданың атауы	Қағиданың қысқаша мазмұны
1	2	3
1	Несиелік қызметтің үздіксіздік қағидасы	Жақын болашақта банк жұмысын жалғастырады және оның несиелік операцияларының көлемі айтарлықтай қысқармайды деп болжайды.
2	Есептің ашықтығы қағидасы	Есептер сенімді, жеткілікті егжей – тегжейлі және ақпараттандырылған пайдаланушыға-Банктің клиентіне түсінікті болуы керек (банктің позициясын бағалауда екіұштылыққа жол бермеу үшін) және ең маңызды көрсеткіштердің түсіндірмелерін қамтуы керек.

1	2	3
3	Кірістер мен шығыстарды ұлғайту қағидасы	Есепті кезеңнің соңына дейін есептелген, бірақ алынбаған немесе төленбеген немесе есеп айырысу болашақ кезеңдерге ауыстырылатын кредиттік операциялардың кірістері мен шығыстары есепті кезеңде көрсетілуі тиіс.
4	Кіріс балансының мызғымастық қағидасы	Ағымдағы есепті кезеңнің басындағы есепке алынған қалдықтардың алдыңғы есепті кезеңнің аяғындағы қалдықтарға сәйкестігін (теңдігін) білдіреді.

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Кез келген мемлекеттің экономикасын дамытудағы несиенің рөлі қарыз алушыға несие капиталын беруді ұйымдастыруға және қарыз алушы өз міндеттемелерін орындағанға дейін несие капиталын пайдалануды қолдауға бағытталған үйлестірілген банктік әрекеттер болып табылатын несиелік операциялардың мәнін анықтайды.

Несиелік операциялар белгілі бір өнім түрлерін өндіру мен сатудың маусымдылығына байланысты қаражатқа уақытша қажеттілікті қанағаттандыруда үлкен рөл атқарады. Бұл жерде несиелік операциялар экономиканың маусымдық салаларындағы кәсіпорындар мен ұйымдардың табысты жұмыс істеуі үшін ғана емес, сонымен қатар ресурстарды экономикалық пайдалану үшін де қолайлы жағдайлар туғызатыны маңызды, өйткені бұл кәсіпорындар мен ұйымдар өз қызметін өз қаражаттарының ең аз мөлшерімен, сондай-ақ резервтердің, оның ішінде олардың ақшалай бөлігінің азаюымен жүзеге асыра алады. Осылайша, негізгі функциялардың бірі-уақытша бос ақшаны жұмылдыру және экономиканы несиелеу.

Осылайша, негізгі функциялардың бірі-уақытша бос ақшаны жұмылдыру және экономиканы несиелеу болып табылады. Кредиттеу кредиттік ресурстар - қалыптасқан жағдайларға байланысты белсенді операцияларды жүзеге асыруға бағытталмаған, бірақ қамтамасыз ету, жеделдік, қайтарымдылық және ақылы шарттарда шаруашылық жүргізуші субъектілерге берілуі мүмкін банктің ресурстары арқылы жүзеге асырылады. Алайда, барлық жұмылдырылған қаражатты банк несие беру үшін пайдалана алмайды. Белсенді операцияларды жүргізу үшін бос қаражат көлемі кредиттік әлеуетті білдіреді - бұл тәуекелді ескере отырып, өтімділік резервін шегергендегі жұмылдырылған қаражаттың шамасы болып табылады.

Коммерциялық банктен басқа, несие беру процесіне несиелік жүйеге біріктірілген басқа ұйымдар да қатысады. Несиелік жүйе-несие беруші позициясынан несие беру процесіне қатыса алатын ұйымдар немесе мекемелер жиынтығы болып табылады.

Есептің Халықаралық ережелері бойынша банк берген кредиттер, егер олар кейіннен олар бойынша талап ету құқықтарын дереу беру мақсатында берілмеген және сауда қаржы құралдарына жатпайтын жағдайларда, белгіленген немесе айқындалатын өтеу мерзімдері бар қаржы құралдарының санатына жатады. Қаржы құралдарымен операцияларды жүзеге асыру тиісті қаржылық тәуекелдермен бірге жүреді. Сондықтан банктердің есептілігінде ақпаратты ашу оның пайдаланушыларына осындай операциялардың нәтижесінде банктің қаржылық тәуекелдерге ұшырау дәрежесін дұрыс бағалауға көмектесуге арналған.

Банктің несиелік тәуекелге ұшырауы туралы ақпарат міндетті түрде ашылуы керек, соның ішінде:

- кепіл құнын есепке алмағанда, бір қарыз алушыға келетін ең жоғары кредиттік тәуекелдің мөлшері;

- несиелік тәуекелдің едәуір шоғырлануының болуы.

Кредиттік операцияларға қатысты 38 ХҚЕС-ке сәйкес банк берген кредиттер бухгалтерлік есепте нақты шығындар бойынша (олардың әділ құны болып табылатын), ал кейінгі бағалау кезінде – амортизацияланатын шығындар немесе амортизацияланатын құн бойынша ескерілуі тиіс.

ХҚЕС бойынша қаржылық есептілік пайдаланушыға банктің қаржылық жай-күйін, кредиттік бизнестің табыстылығын, активтер мен міндеттемелердің құрылымын, тәуекелдерді басқару әдістерін және т. б. егжей-тегжейлі ашатын бірыңғай құжат болып ұсынылады. Сондықтан мұндай есеп беру банктің қызметін талдау және пайдаланушылардың басқару шешімдерін қабылдау үшін оңтайлы болып табылады.

Алайда, банктің қызметін басқару процесі жоспарлау, есептеу, басқару шешімдерін қабылдау, оларды орындау және бақылау рәсімдерінсіз мүмкін емес. Дәстүр бойынша, бухгалтерлік есептің міндеттеріне шешім қабылдаушыларды ақпаратпен қамтамасыз ету функциясы кірді[9].

ХҚЕС тәжірибесі көрсеткендей, коммерциялық банктерде ХҚЕС ережелерін қолдану банктік қызметтің ерекшеліктеріне байланысты кейбір жағдайларда белгілі бір салдарға әкеп соғады:

- біріншіден, Банктің меншікті капиталының мөлшері заңнамаға сәйкес келмеген жағдайда, ҚР Қаржылық қадағалау агенттігі оны жою жөнінде шаралар қолданады;
- екіншіден, шоттағы қаражатты үмітсіз несиелер бойынша резервтеу жеткіліксіз болған жағдайда, банктер оларды өз капиталынан есептен шығаруы керек, өйткені резервтеу жүйесі өзгеруде;
- үшіншіден, активтерді нарықтық құн бойынша бағалау банктердің мәмілелер жасасу мүмкіндіктерін шектейді, өйткені кредиттік портфельдің өзгеруі кірістер мен шығыстар есептерінде көрсетіледі [10].

Алайда, жоғарыда айтылғандардың барлығы Қазақстанның банк секторындағы бухгалтерлік есептің дамуы бүгінгі капитал нарығының дамуын анықтайтын тенденциялардан шетте тұруы керек дегенді білдірмейді.

Тікелей кредиттік ұйымдарға 30 ХҚЕС «Банктердің және осыған ұқсас қаржы институттарының қаржылық есептілігіндегі ақпаратты ашу» жатады. Оған сәйкес активтер мен міндеттемелер, кірістер мен шығыстар үшін ең аз баптар көзделеді, әртүрлі оқиғалар мен міндеттемелердің шарттары туралы ақпарат, соның ішінде баланстан тыс баптар, несиелермен байланысты шығындар туралы ақпарат және басқа талаптар ашылады.

Қорытынды. Қазақстанның коммерциялық банктерінің қызметі қазіргі жағдайда халықаралық жалпы қабылданған ХҚЕС ережелеріне сәйкес келеді. Айта кету керек, ҚЕХС қолдану несиелік қызметті бірыңғай талдау мен басқаруды құруға және несиелік операциялар есебінің деректері бойынша басқару шешімдерін қабылдауға жаңа мүмкіндіктер ашады. ХҚЕС ұсынымдарын пайдалану бухгалтерлік есеп әдістерін қолдана отырып, коммерциялық банктің несиелік портфелін тиімді басқаруға мүмкіндік береді.

ХҚЕС-ке сәйкес келетін қаржылық есептілік сенімді деп аталады және бұл басқарушылық шешімдер қабылдау жүйесіндегі маңызды элемент болып табылатын ақпараттың нақтылығы. Банк қызметінің қаржылық нәтижелерін бағалауды зерделеудің маңызды міндеттерінің бірі реттеуші органдарға арналған есептілікті дайындаудан гөрі банк институттарын басқару үшін пайдаланылатын есептілікті дайындау болып табылады.

ХҚЕС бойынша ұсынылған банктердің қаржылық есептілігі банктің ағымдағы жай-күйі мен стратегиялық даму перспективаларына сыртқы талдау жүргізу үшін бастапқы база болуға тиіс. ХҚЕС бойынша ұсынылған банктердің бухгалтерлік есептілігі банктің ағымдағы жай-күйі мен стратегиялық даму перспективаларына сыртқы талдау жүргізу үшін бастапқы база болуға тиіс.

Бұл ретте есептілік деректері «Стратегия – негізгі іс – әрекеттер – бағалау – қаржылық есептілік» тәуелділігі түрінде ақпарат алуға бағытталуы тиіс.

Басшылыққа арналған есептер стратегиялық мақсаттарға қол жеткізудің белгіленген критерийлеріне сәйкестік дәрежесін көрсетуі тиіс. Бұл қағида тиімді жұмыс істейтін басқарушылық ақпарат жүйесінің (БАЖ) негізінде жатыр. Коммерциялық банктің басқарушылық ақпаратының мұндай жүйесі басшылыққа негізгі стратегиялық мақсаттарға қол жеткізуге шоғырлануға мүмкіндік береді, бұл табысқа жету мүмкіндігін арттырады.

Халықаралық тәжірибеде коммерциялық банк клиентінің несиелік қабілетін сипаттай отырып, оның қысқа мерзімде қарызды өтеу қабілетін болжау әдетке айналған. Сондықтан, ХҚЕС ережелеріне сәйкес жұмыс істейтін әрбір коммерциялық банк өзінің несиелік саясаты шеңберінде жеке клиенттердің несиелік қабілеттілігін талдаудың өзіндік әдістемесін әзірлеуге және жұмыс істеу шарттары, нарықтық жағдай және несиелік саясаттың басымдықтары өзгерген сайын осы әдістемеге қажетті түзетулер енгізуге міндетті.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Филина Ф.Н., Толмачев И.А., Сутягин А.В. Все виды кредитования. – М.: ГроссМедиа, Росбух, 2016. – 209 с.
2. Катасонова В.Ю., Биткова В.П.. Ақша, Несие, Банктер: академиялық бакалавриатқа арналған оқулық және практикум. – ред. 2-ші басылым., қайта өңдеу және қосымша. – М.: «Юрайт» баспасы, 2016. – 499 б.

3. Куликов Н.И., Вдовина Е.С., Куликова М.А. Жеке тұлғаларға несие беру және коммерциялық банктегі несие саясатын жетілдіру бағыттары: монография. – Тамбов: «ТМТУ»-дағы ФГБОУ басылымы, 2016. – 83 б.
4. Сейтқасымов Ғ.С. және т.б. Ақша, кредит, банктер: оқулық / Жалпы ред. басқарған Ғ.С. Сейтқасымов, А.А. Мусина. – Астана: ҚазЭҚХСУ БПО, 2013. – 578 б.
5. Сайт Агентства Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка. Банки второго уровня [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/financial-organizations/24?lang=ru>.
6. Белоглазова Г.Н. и др. Бухгалтерский учет в коммерческих банках (в проводках): учеб. пособие для бакалавриата и магистратуры / под ред. Г.Н. Белоглазовой, Л.П. Кроливецкой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт, 2016. – 338 с.
7. Қазақстан Республикасының 28.02.2007 жылғы №234-III «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» заңы. (01.01.2022 жылға жағдайы бойынша толықтырулар мен өзгертулер) // <https://adilet.zan.kz/>.
8. Жоламанова М.Т., Жамиева А.Е. Несиелеу нарығының қазіргі тенденциялары // Вестник «КазУЭФМТ». – Нур-Султан. – 2019. – № 4. – Б. 161-169
9. Bellotti T., Crook J. Credit scoring with macroeconomic variables using survival analysis // The Journal of the Operational Research Society. – 2019. – No 60. – P. 1699-1707.
10. Донецкова О.Ю. Организация бухгалтерского учета в банках: учеб. пособие. – Электрон. дан. – Москва; Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 146 с.

REFERENCES

1. Filina F.N., Tolmachev I.A., Sutjagin A.V. Vse vidy kreditovaniya [All types of lending]. – М.: GrossMedia, Rosbuh, 2016. – 209 s. [in Russian].
2. Katasonova V.Ju., Bitkova V.P. Aksha, Nesie, Bankter: akademijalyk bakalavriatka arналган okulyk zhane praktikum [Money, Credit, Banks: Textbook and Practice for Academic Undergraduates]. – 2-shi basylym., kajta ondeu zhane kosymsha. – М.: «Jurajt» baspasy, 2016. – 499 b. [in Kazakh].
3. Kulikov N.I., Vdovina E.S., Kulikova M.A. Zheke tylgalarga nesie beru zhane kommercijalyk banktegi nesie sajasatyn zhetildiru bagyttary: monografija [Directions of lending to individuals and improvement of credit policy in commercial banks: monograph]. – Tambov: «TMTU»-dagi FGBOU basylymy, 2016. – 83 b. [in Kazakh].
4. Sejtqasymov G.S. zhane t.b. Aksha, kredit, bankter: okulyk [Money, credit, banks: textbook] / Zhalpy red. baskargan G.S. Sejtqasymov, A.A. Musina. – Astana: KazJeKHSU BPO, 2013. – 578 b. [in Kazakh].
5. Sajt Agentstva Respubliki Kazahstan po regulirovaniju i razvitiju finansovogo rynka. Banki vtorigo urovnja [Website of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Regulation and Development of the Financial Market. Second tier banks] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/financial-organizations/24?lang=ru> [in Russian].
6. Beloglazova G.N. i dr. Buhgalterskij uchet v kommercheskih bankah (v provodkah): ucheb.posobie dlja bakalavriata i magistratury [Accounting in commercial banks (in postings): textbook for bachelor's and master's degrees] / pod red. G.N. Beloglazovoj, L.P. Kroliveckoj. – 3-e izd., pererab. i dop. – М.: Jurajt, 2016. – 338 s. [in Russian].
7. Kazakstan Respublikasynyn 28.02.2007-zhylgy №234-III «Buhgalterlik esep zhane kartzhylyk eseptilik turaly» zany. (01.01.2022 zhyлга zhagdajy bojnynsha tolyktyrular men ozgertuler) [Law of the Republic of Kazakhstan dated February 28, 2007 No. 234-III "On Accounting and Financial Reporting". (Additions and changes as of 01.01.2022)] // <https://adilet.zan.kz/> [in Kazakh].
8. Zholamanova M.T., Jamieva A.E. Nesieleu narygynyn qazirgi tendentsiyalary [Current trends in the credit market] // Vestnik «KazUEFMT». – Nur-Sultan. – 2019. – No. 4. – B. 161-169 [in Kazakh].
9. Bellotti T., Crook J. Credit scoring with macroeconomic variables using survival analysis // The Journal of the Operational Research Society. – 2019. – No 60. – P. 1699-1707.
10. Doneckova O.Ju. Organizacija buhgalterskogo ucheta v bankah: ucheb. posobie [Organization of accounting in banks: textbook. allowance]. – Jelektron. dan. – Moskva; Berlin: Direkt-Media, 2015. – 146 s. [in Russian].

Танатова С.О., Алтынбеков М.А., Бекжанова Т.К., Жусупов Е.А.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ УЧЕТА КРЕДИТНЫХ ОПЕРАЦИЙ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Аннотация

В статье раскрыта экономическая сущность кредитных операций, теоретические аспекты их эффективной организации и особенности кредитной деятельности казахстанских банков, которые являются ключевым элементом банковской деятельности и важным фактором развития и роста национальной экономики.

В данной статье рассматриваются современные тенденции развития отечественного рынка банковского кредитования как наиболее развитого сегмента финансового рынка Казахстана. В данной статье рассматриваются современные тенденции развития отечественного рынка банковского кредитования как наиболее развитого сегмента финансового рынка Казахстана. В статье анализируются теоретико-методические положения и рекомендации по совершенствованию организации и бухгалтерского учета кредитных операций в коммерческих банках, направленные на укрепление стабильности финансового положения коммерческих банков и повышение эффективности операций кредитования.

В этой статье рассматривается Бухгалтерский учет кредитов и займов в организации. В статье рассматриваются особенности бухгалтерского учета в банковской деятельности, характеризующиеся оперативностью и сплоченностью организации. Также в статье отмечена организация учета кредитных операций в соответствии с перечнем (в плане работы коммерческих банковских счетов).

Автором проведен глубокий анализ теоретико-методологических аспектов развития системы бухгалтерского учета и управления кредитными отношениями в коммерческих банках Казахстана.

Авторы также указывают на новые механизмы регулирования деятельности банков в соответствии с требованиями рынка; для улучшения финансовых показателей как отдельного банка, так и состояния финансового рынка РК в целом представлены научно обоснованные заключения по учету кредитных операций в банках второго уровня.

Представлены перспективы развития кредитных операций коммерческих банков в условиях работы по международным стандартам финансовой отчетности.

Tanatova S., Altynbekov M., Bekzhanova T., Zhussupov Ye.

IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF ACCOUNTING FOR CREDIT OPERATIONS OF COMMERCIAL BANKS

Annotation

The article reveals the economic essence of credit operations, theoretical aspects of their effective organization and features of credit activity of Kazakhstani banks, which are a key element of banking activity and an important factor in the development and growth of the national economy.

This article examines the current trends in the development of the domestic bank lending market as the most developed segment of the financial market of Kazakhstan. This article examines the current trends in the development of the domestic bank lending market as the most developed segment of the financial market of Kazakhstan. The article analyzes theoretical and methodological provisions and recommendations for improving the organization and accounting of credit transactions in commercial banks, aimed at strengthening the stability of the financial position of commercial banks and improving the efficiency of lending operations.

This article discusses the accounting of loans and borrowings in an organization. The article discusses the features of accounting in banking, characterized by the efficiency and cohesion of the organization. The article also notes the organization of accounting for credit transactions in accordance with the list (in terms of commercial bank accounts).

The author has carried out an in-depth analysis of theoretical and methodological aspects of the development of the accounting system and credit management in commercial banks of Kazakhstan.

The authors also point to new mechanisms for regulating the activities of banks in accordance with market requirements; to improve the financial performance of both an individual bank and the state of the financial market of the Republic of Kazakhstan as a whole, scientifically sound conclusions on accounting for credit transactions in second-tier banks are presented.

The prospects for the development of credit operations of commercial banks in the conditions of work according to international financial reporting standards are presented.

М.Е. Мунасипова, к.э.н., доцент¹

А.Б. Имашев*, PhD²

Д.М. Турекулова, д.э.н., профессор²

Л.К. Мухамбетова, к.э.н., доцент²

Международный казахско-турецкий

университет имени Х.А. Ясауи,

г. Туркестан, Казахстан¹

Esil University, г. Астана, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: samruk_ast@mail.ru

ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА

На протяжении многих лет в научной среде вопрос определения сущности, структуры трудового потенциала остается дискуссионным. Однако, несмотря на различие мнений, исследователями признается важность демографической составляющей трудового потенциала и необходимость исследования регионального трудового потенциала. Установлено, что в течение 2020-2022 годов в подавляющем большинстве регионов Казахстана наблюдался незначительный рост численности населения. Выявлено, что наиболее высокий прирост населения характерен для городов республиканского значения. Определено, что в стране интенсивно развиваются процессы урбанизации, отличающиеся региональными особенностями. Установлено, что городское население концентрируется преимущественно в городах республиканского значения. Рассмотрены возрастные группы населения, выявлены регионы, в которых доля лиц молодого возраста превышает треть населения и представляет собой потенциальную рабочую силу. Установлен регион с низкой численностью молодого поколения, который в будущем будет испытывать недостаток в трудовых ресурсах. Определено, что в республике усиливаются процессы старения населения, затронувшие многие регионы страны и требующие решения социально-экономических проблем, связанных со старшим поколением. Установлено, что практически во всех регионах происходит сокращение доли лиц трудоспособного возраста, что соответствует общемировому тренду. Проанализированы уровни рождаемости, смертности, жизненности населения регионов. Определено, что демографические изменения, наблюдающиеся в стране, соответствуют фазе «второго демографического перехода» и требуют мер государственной поддержки в обеспечении регионов трудовыми ресурсами.

Ключевые слова: трудовой потенциал, регион, демографическая составляющая, трудоспособное население, численность населения, возрастные группы населения, уровень рождаемости, уровень смертности, демографическое воспроизводство, трудовые ресурсы

Кілт сөздер: еңбек әлеуеті, аймақ, демографиялық құрамдас бөлігі, еңбекке қабілетті халық, халық саны, халықтың жасына қатысты топтары, туу деңгейі, өлім деңгейі, демографиялық көбею, еңбек ресурстары

Keywords: labor potential, region, demographic component, working-age population, population size, age groups of the population, birth rate, death rate, demographic reproduction, labor resources

JEL classification: J11, J21

Введение. Среди тех проблем, которые не должны остаться без должного внимания, одной из важных является проблема изучения трудового потенциала на макро-, мезо- и микроуровне. В экономической теории и смежных областях знаний, к сожалению, не сформировалась единая терминология, касающаяся воспроизводства и разумного использования человеческих ресурсов. На постсоветском пространстве чаще всего используются те термины, которые были в научном обороте в советское время, например, такие как трудовые ресурсы, совокупный работник, кадровый потенциал. Наряду с этим в отечественной литературе широкое применение нашли такие категории, как рабочая сила, персонал, человеческие ресурсы, которые используются в мировой практике. Довольно часто исследователи, используя термин «кадровый потенциал», смешивают его с категорией «трудовой потенциал», что не совсем корректно со смысловой точки зрения. При этом, по мнению отдельных ученых, термины «кадры» и «кадровый потенциал» в большей степени относятся к уровню микроэкономики, а понятие «трудовой потенциал», представляющее собой совокупную способность к труду рабочей силы, следует использовать в макроэкономике, на уровне государства, отрасли или региона.

Целью исследования является изучение основных показателей демографической составляющей трудового потенциала регионов Республики Казахстан.

Задачами исследования являются:

- определение сущности и содержания регионального трудового потенциала;
- анализ основных показателей демографического блока трудового потенциала регионов республики;
- выявление негативных последствий в обеспечении регионов трудовыми ресурсами вследствие демографических изменений.

В исследовании использовались общенаучные методы исследования, в частности, экономико-статистические методы и методы сравнительного анализа.

Обзор литературы. В 1920-е годы прошлого столетия С.Г. Струмилин, развивавший такое направление как экономика труда, активно использовал термин «трудовой потенциал» для того, чтобы охарактеризовать национальное богатство страны. Однако в качестве экономической категории трудовой потенциал стал изучаться только в 1980-х годах XX века. Несмотря на то, что в научной литературе данное понятие еще не получило широкого освещения, исследователи рассматривали отдельные компоненты, свойства и функции трудового потенциала, а также факторы, влияющие на его формирование. Так, одни исследователи концентрируют свое внимание на компонентах трудового потенциала предприятия, в качестве основных выделяя кадровый, квалификационный, профессиональный и организационный компоненты. Другие рассматривают подходы к определению роли личностного фактора в экономической системе. Третьи занимаются изучением проблем в управлении трудовым потенциалом и подходов к его оценке [1]. Вместе с тем, отечественные исследователи рассматривают разные аспекты влияния трудового потенциала на хозяйственную деятельность предприятий [2]. При этом отдельные авторы, отождествляя человеческий потенциал с трудовым потенциалом, предлагают применять системный подход при изучении человеческого потенциала, рассуждая, что именно такой подход позволяет определить его состав и структуру элементов [3]. Соглашаясь с тем, что трудовой потенциал целесообразно изучать в рамках системного подхода, следует заметить, что в научной литературе недостаточно исследован трудовой потенциал региона, продолжаются дискуссии по поводу его структуры.

Основная часть. Трудовой потенциал региона представляет собой совокупную способность его трудовых ресурсов к производству максимально возможных объемов продуктов и услуг, которые необходимы для удовлетворения потребностей индивидов и способствуют развитию экономики. Иначе трудовой потенциал региона в качестве экономической категории можно охарактеризовать как совокупные способности трудоспособного населения региона к труду, реализуемые или нереализуемые в определенных условиях, в частности, природных, экономических, географических, социальных и иных условиях.

Формирование трудового потенциала региона осуществляется за счет реализации следующих взаимосвязанных процессов:

- 1) воспроизводство населения региона с демографической точки зрения;
- 2) наличие рабочей силы, соответствующей личным потребностям и региональным запросам;
- 3) социализация индивидов;
- 4) восстановление рабочей силы благодаря удовлетворению потребностей населения [4].

Трудовой потенциал региона представляет собой сложную, динамичную и воспроизводимую систему, в состав которой входят такие подсистемы, как демографическая, экономическая, институциональная, социальная, пространственная и психологическая. При этом в формировании регионального трудового потенциала демографическая составляющая является основной, можно сказать, наиболее важной частью.

Таблица 1

Численность населения в разрезе регионов Казахстана, тыс. человек*

Регионы	Год			Отклонения 2022 г. от 2020 г.	
	2020	2021	2022	(+, -)	%
1	2	3	4	5	6
Акмолинская область	735,6	733,9	788,0	52,4	107,1
Актюбинская область	894,3	916,7	928,2	33,9	103,8

1	2	3	4	5	6
Алматын ақласть	2078,0	2107,2	1506,0	-572	72,5
Атырауақласть	657,1	681,2	693,1	36,0	105,5
Восточно-Казахстанская область	1363,8	733,0	730,2	-633,6	53,5
Жамбылская область	1139,2	1209,7	1218,2	79,0	106,9
Западно-Казахстанская область	661,3	665,9	688,1	26,8	104,1
Қарағандинақласть	1375,9	1135,0	1134,9	-241,0	82,5
Қостанайақласть	864,6	835,7	832,2	-32,4	96,3
Қызылординақласть	814,6	823,2	833,7	19,1	102,3
Мангистауақласть	719,6	745,9	767,1	47,5	106,6
Павлодарақласть	752,2	751,1	756,5	4,3	100,6
Северо-Казахстанская область	543,7	539,1	534,1	-9,6	98,2
Туркестанақласть	2044,7	2088,5	2119,3	74,6	103,6
г. Астана	1184,4	1295,7	1354,5	170,1	114,4
г. Алматы	1977,3	2101,5	2161,8	184,5	109,3
г. Шымкент	1074,5	1162,3	1192,1	117,6	110,9

* Составлена авторами на основе источника [5]

В соответствии с таблицей 1, в 2020 году к регионам, в которых проживало более миллиона человек, относились Алматынская, Восточно-Казахстанская, Жамбылская, Қарағандинақласть, Туркестанская области, а также города республиканского значения. К 2022 году у отдельных из них сократилась численность населения в связи с созданием новых областей. Так, в 1997 году произошло объединение Алматынской и Талдыкорганской областей с определением в качестве областного центра города Талдыкорган [6]. На начало 2022 года территория области составляла 223,6 тыс. кв. км с общей численностью более 2 миллионов человек. В состав Алматынской области входило 17 районов, три города областного значения и 742 населенных пункта. Предполагалось, что укрупнение области приведет к социально-экономическому развитию региона. Однако отсутствие перемен в отдельных сельских населенных пунктах способствовало принятию решения о разделении Алматынской области на две области – Алматынскую область с административным центром в городе Қонаев и область Жетысу с административным центром в городе Талдыкорган [7]. В результате разделения Алматынской области численность ее населения в 2022 году по сравнению с 2020 годом уменьшилась на 572 тыс. человек или на 27,5%.

Также была образована Абайская область с административным центром в городе Семей за счет отделения от Восточно-Казахстанской области 2 городов и 8 районов. В связи с реорганизацией численность населения Восточно-Казахстанской области за период с 2020 по 2022 годы сократилась на 633,3 тыс. человек или на 46,5%. Реорганизационные процессы коснулись и Қарағандинақласть области в связи с образованием области Улытау и присоединением к составу новой области 3 городов и 2 районов. Административным центром области Улытау стал город Жезказган. В результате подобных преобразований численность населения Қарағандинақласть области уменьшилась на 241 тыс. человек или на 17,5%. За последние годы наиболее высокими темпами возрастала численность городов республиканского значения. По темпам прироста среди них лидирует город Астана (14,4%). Самые низкие темпы прироста численности населения, в пределах 0,6%-3,8%, характерны для Актыобинской, Қызылординақласть, Павлодарской и Туркестанской областей. Единственным регионом, где уменьшилась численность населения, оказалась Северо-Казахстанская область.

В республике интенсивно осуществляется внутри региональная миграция, что приводит к росту числа городского населения. Так, в 2020 году среди всех регионов страны только в Қарағандинақласть области насчитывалось более миллиона городского населения. К областям, где проживало более 500 тысяч городских жителей, относились Актыобинская, Восточно-Казахстанская, Қостанайақласть и Павлодарская области. В 2022 году в число таких регионов вошла Жамбылская область. К регионам, где проживало менее 300 тысяч городского населения, в 2020 году относились Мангистауақласть и Северо-Казахстанская области, а в 2022 году – Алматынская и Северо-Казахстанская области. За последние годы наиболее высокий прирост городского населения зафиксирован в Акмолинской (26,5%), Жамбылской (16%), Западно-Казахстанской (11%), Мангистауақласть (20,6%) и Туркестанской (24,3%) областях. Самые низкие темпы увеличения численности городских жителей характерны для Қостанайақласть (2%), Павлодарской (0,5%) и Северо-Казахстанской (2,3%) областей.

Во всех общественных процессах, в частности, в демографических процессах, активная роль принадлежит возрастной структуре населения, которая является одним из значимых демографических факторов в формировании трудовых ресурсов.

В 2020-2022 годах в Атырауской, Жамбылской, Кызылординской, Мангистауской, Туркестанской областях и городе Шымкент лица моложе трудоспособного возраста превышали третью часть всего населения. В остальных регионах доля лиц младше 16 лет превышала четвертую часть проживающих граждан. В 2022 году во многих регионах наблюдалась тенденция увеличения доли лиц моложе трудоспособного возраста. При этом в Атырауской, Мангистауской, Жамбылской, Кызылординской, Туркестанской областях и городе Шымкент удельный вес данной возрастной категории превышал среднереспубликанское значение (около 34%). Единственным регионом, где удельный вес лиц, не достигших 16-летнего возраста, остается низким и не достигает десятой части населения является Павлодарская область. Очевидно, что при сохранении подобной тенденции данный регион будет испытывать недостаток в трудовых ресурсах.

Таблица 2

Удельный вес возрастных групп населения в разрезе регионов Казахстана, %*

Регионы	2020 год			2022 год		
	0-15 лет	16-62 лет	63 года и старше	0-15 лет	16-62 лет	63 года и старше
Акмолинская область	25,3	60,4	14,3	25,7	59,4	14,9
Актюбинская область	31,1	58,9	10,0	31,1	57,4	11,5
Атырауская область	35,8	56,2	8,0	35,8	55,8	8,4
Восточно-Казахстанская область	24,6	59,1	16,3	22,8	57,9	19,3
Жамбылская область	35,7	54,8	9,5	34,7	55,1	10,2
Западно-Казахстанская область	28,3	59,3	12,4	28,6	58,4	13,0
Карагандинская область	25,5	60,1	14,4	25,3	59,3	15,4
Костанайская область	21,5	62,2	16,3	22,6	60,6	16,7
Кызылординская область	35,6	56,2	8,2	36,4	55,0	8,6
Мангистауская область	37,6	55,5	6,9	38,7	54,2	7,1
Павлодарская область	7,0	87,5	5,5	7,6	86,2	6,2
Северо-Казахстанская область	22,3	59,7	18,0	21,5	59,8	18,7
Туркестанская область	39,9	53,0	7,1	39,5	53,0	7,5
г. Астана	26,4	65,2	8,4	28,6	61,4	10,0
г. Алматы	24,7	64,0	11,3	27,4	60,9	11,7
г. Шымкент	33,6	60,6	5,8	35,6	57,3	7,1

* Составлена авторами на основе источника [8]

В настоящее время в Казахстане наблюдается старение населения, доказательством чему является увеличение доли пожилых людей. В Акмолинской, Актюбинской, Восточно-Казахстанской, Западно-Казахстанской, Карагандинской, Костанайской, Северо-Казахстанской областях и городе Алматы более десятой части населения преодолело 63-летний рубеж. Но особенно высокие значения данного показателя характерны для Восточно-Казахстанской и Северо-Казахстанской областей, в которых практически каждый пятый житель достиг пенсионного возраста. В этих регионах доля лиц пенсионного возраста в значительной степени превышает среднереспубликанское значение. Нужно сказать, что возрастная структура Казахстана в разрезе регионов соответствует общемировому тренду, когда население, оставаясь достаточно молодым, продолжает стареть, причем тенденция старения только усиливается. При этом возрастная структура Казахстана (0-14 лет: 25,26%; 15-64 лет: 65,29%; старше 65 лет: 9,44%) примерно соответствует возрастной структуре Эквадора, Ямайки, Марокко, Панамы, Туниса, Венесуэлы [8].

Вместе с тем, в регионах менялся удельный вес лиц трудоспособного возраста. Больше всего населения в возрасте 16-62 лет проживало в Павлодарской области; удельный вес данной возрастной категории в общей численности проживающих в регионе в 2020 году составлял 87,5%, а в 2022 году – 86,2%. Следует заметить, что приближенные значения наблюдаются только в Катаре (85,51%) и ОАЭ (81,77%). Правда, в остальных регионах республики удельный вес населения, находящегося в трудоспособном возрасте, не превышает 60%, что характерно, например, для таких стран, как Финляндия, Франция, Габон, Кения и Пакистан. Доля трудоспособного населения во всех

регионах, за исключением Павлодарской области, ниже среднереспубликанского и общемирового значений. Однако тенденция снижения удельного веса трудоспособного населения в общей численности населения в среднесрочной перспективе не приведет к росту демографической нагрузки. Ведь в стране достаточно высокой остается доля лиц младше трудоспособного возраста, которые в ближайшие 5-10 лет пополнят ряды рабочей силы.

Следует заметить, что в состав демографической подсистемы входит демографическое воспроизводство, обеспечивающее обновление поколений. Суммарный коэффициент рождаемости является одним из тех параметров, который характеризует уровень рождаемости. Данный коэффициент показывает количество детей, рожденных одной женщиной в течение ее репродуктивного периода. Считается, что в современном мире, отличающемся сравнительно низкой детской смертностью, если одна женщина произведет на свет 2,1 ребенка, то этого будет вполне достаточно для обеспечения численности населения конкретной страны на долгосрочную перспективу. В течение 1990-2019 годов мировой суммарный коэффициент рождаемости снизился с 3,2 до 2,4 ребенка в расчете на одну женщину. Согласно данным Всемирного банка, в настоящее время в ТОП-10 стран с высоким значением суммарного коэффициента рождаемости входят Нигер (6,89), Сомали (6,42), Чад (6,35), Конго (6,21), Мали (6,04), Центральноафриканская Республика (6,04), Ангола (5,37), Нигерия (5,31), Бурунди (5,18), Бенин (5,05) [9]. В этом перечне стран Казахстан занимает 56 место со значением коэффициента, равным 3,13. Среди стран постсоветского пространства республика, пропустив вперед Таджикистан (3,24), опережает Кыргызстан (3,0), Узбекистан (2,9), Туркменистан (2,7), Грузию (1,97), Азербайджан (1,7), Эстонию (1,58).

Другим параметром, который характеризует уровень рождаемости, является количество рожденных детей в расчете на 1000 жителей. За последние годы уровень рождаемости снизился во всех регионах страны. Самая высокая рождаемость характерна для Мангистауской, Туркестанской областей и города Шымкент, где на 1000 жителей приходится более 30 новорожденных. Меньше всего рождалось детей в 2020 году в Костанайской и Северо-Казахстанской областях, а в 2022 году в этот список вошла еще и Восточно-Казахстанская область.

Таблица 3

Динамика коэффициентов рождаемости и смертности в разрезе регионов Казахстана*

Регионы	2020 год		2022 год	
	коэффициент рождаемости	коэффициент смертности	коэффициент рождаемости	коэффициент смертности
Акмолинская область	16,99	11,57	14,69	9,1
Актюбинская область	23,97	7,84	20,92	6,12
Алматинская область	26,3	7,81	23,44	6,31
Атырауская область	27,64	7,26	24,97	5,19
Восточно-Казахстанская область	16,47	12,06	12,95	11,58
Жамбылская область	25,71	8,05	22,01	5,97
Западно-Казахстанская область	20,74	10,09	18,28	8,06
Карагандинская область	17,0	11,3	14,8	10,1
Костанайская область	13,47	12,23	12,42	10,65
Кызылординская область	26,92	7,4	25,07	5,44
Мангистауская область	30,65	5,93	28,53	4,05
Павлодарская область	15,66	11,58	14,1	9,94
Северо-Казахстанская область	12,59	13,75	10,96	11,63
Туркестанская область	30,17	6,34	27,67	4,59
г. Алматы	18,3	7,4	16,9	5,8
г. Астана	25,48	5,32	22,87	4,03
г. Шымкент	30,02	6,38	27,13	4,35

* Составлена авторами на основе источника [8]

Значение коэффициента рождаемости ниже среднереспубликанского значения (15,38) характерно для Акмолинской, Восточно-Казахстанской, Карагандинской, Костанайской, Павлодарской и Северо-Казахстанской областей. При этом в рейтинге стран за 2022 год по данному показателю Казахстан занимает 110 место. Среди стран постсоветского пространства республику опережают

Таджикистан (коэффициент рождаемости 20,73), Кыргызстан (19,54), Туркменистан (17,51) и Узбекистан (15,53) [10].

К концу XXI века во всех странах мира возникнет и станет актуальной проблема уменьшения численности населения на фоне значительного старения человечества, когда число людей старше 80 лет будет превышать число новорожденных. Согласно прогнозам, суммарный коэффициент рождаемости снизится до 1,7. Основной причиной снижения рождаемости демографы называют отказ женщин от деторождения в пользу работы, карьеры и образования. Казахстанские демографы снижение рождаемости также связывают с изменением ценностных ориентаций женщин, но в то же время в качестве причин отмечают более позднее вступление в брак мужчин и женщин, увеличение среднего возраста при рождении первого ребенка, рост количества разводов.

Страны, в которых на 1000 жителей приходится более 10 смертей, относятся к числу стран с высоким уровнем смертности. В 2020 году регионами с аналогичным значением коэффициента смертности являлись Акмолинская, Восточно-Казахстанская, Западно-Казахстанская, Карагандинская, Костанайская, Павлодарская и Северо-Казахстанская области. Помимо всего прочего (уровень здравоохранения, уровень жизни, лишний вес, алкоголь, табакокурение), на уровне смертности отразилась эпидемиологическая ситуация в стране в связи с COVID-19. Правда, к 2022 году регионами с высоким уровнем смертности остались только Восточно-Казахстанская, Карагандинская, Костанайская и Северо-Казахстанская области. Следует заметить, что в Казахстане уровень смертности (8,9) ниже, чем во многих странах постсоветского пространства. К примеру, в России этот показатель составляет 13,4, в Украине - 13,4, Беларуси - 13,4, Латвии - 14,3, Молдове - 11,4, Литве - 13,5, Грузии - 13,1, Армении - 9,7 [11].

Снижение уровня смертности в стране способствовало росту коэффициента жизненности населения, представляющему собой соотношение между рождаемостью и смертностью. К регионам с высоким уровнем жизненности населения, когда рождаемость в 3 и более раз превышает смертность, относятся Актюбинская, Алматинская, Атырауская, Восточно-Казахстанская, Жамбылская, Кызылординская, Мангистауская, Туркестанская области, а также города Астана и Шымкент. Единственным регионом, где смертность превышает рождаемость, является Северо-Казахстанская область.

Заключение. Изучение демографической составляющей трудового потенциала в первую очередь необходимо для разработки государственных и региональных программ развития. Ведь возрастная структура населения страны оказывает влияние на появление главных социально-экономических проблем. Так, в регионы, где высока доля молодого населения, необходимо производить больше инвестиционных вложений в средние общеобразовательные школы. В то время как регионы, в которых высоким является удельный вес старшего поколения, нуждаются в ускоренном развитии системы здравоохранения. С целью сохранения количества и качества трудового потенциала в данных регионах следует решать вопрос не только создания условий для обеспечения достойной, комфортной старости, но и удержания лиц старшего поколения в трудовой сфере. В частности, необходимо формировать новые механизмы трудовых отношений на рынке труда, внедрять инструменты и технологии вовлечения пенсионеров в сферу занятости, применяемые в мировой практике. Снижение уровня рождаемости в долгосрочной перспективе приведет к уменьшению предложения на рынке труда, снижению производственного потенциала страны, сокращению внутреннего спроса, затронув различные сектора экономики. Очевидно, что решение вопроса повышения рождаемости в стране должно стать одной из ключевых задач органов государственной власти.

Статья подготовлена в рамках проекта по теме ИРН AP13268868 «Региональная модель социально-трудовой мобильности молодежи как стратегический ресурс развития социально-экономической системы»

ЛИТЕРАТУРА

1. Нурмухаметов Н.Н., Шаметова А.А., Булакпай Ж.М. Оценка трудового потенциала промышленных предприятий [Электронный ресурс] // Вестник университета «Туран». – 2022. – № 3. – С. 11-21. – URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-11-21>.
2. Kakimov S.K., Tuzubekova M.K., Tkachev A.V. The labor potential as a factor of economic growth // Bulletin of the University «Turan». – 2019. – № 2. – P. 111-117.

3. Zakirova D.I. Systems approach in the research of human potential [Electronic resource] // Bulletin of the University «Turan». – 2020. – № 4. – P. 76-80. – URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-76-80>.
4. Гатин А.Д. Структура трудового потенциала региона и основные подходы к его оценке // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2019. – № 1. – С. 14-17.
5. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – Статистика регионов Республики Казахстан. – 2023. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/region>.
6. Указ Президента Республики Казахстан. О переносе административного центра Алматинской области: принят 14 апреля 2001 года № 585 // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U010000585_/history.
7. Указ Президента Республики Казахстан. О некоторых вопросах административно-территориального устройства Республики Казахстан: принят 3 мая 2022 года № 887 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000887>.
8. Возрастная структура населения [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: https://yestravel.ru/world/people/age_structure.
9. Список стран по суммарному коэффициенту рождаемости [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
10. Список стран по уровню рождаемости [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://merkator.org.ua/ru/spravochnik/spisok-stran-po-urovnyu-rozhdaemosti>.
11. Список стран по уровню смертности населения [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

REFERENCES

1. Nurmuhametov N.N., Shametova A.A., Bulakpaj Zh.M. Ocenka trudovogo potenciala promyshlennyh predpriyatij [Assessment of the labor potential of industrial enterprises] [Elektronny resurs] // Vestnik universiteta «Turan». – 2022. – № 3. – S. 11-21. – URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-3-11-21> [in Russian].
2. Kakimov S.K., Tuzubekova M.K., Tkachev A.V. The labor potential as a factor of economic growth // Bulletin of the University «Turan». – 2019. – № 2. – P. 111-117.
3. Zakirova D.I. Systems approach in the research of human potential [Electronic resource] // Bulletin of the University «Turan». – 2020. – № 4. – P. 76-80. – URL: <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2020-1-4-76-80>.
4. Gatin A.D. Struktura trudovogo potenciala regiona i osnovnye podhody k ego ocenke [The structure of the region's labor potential and the main approaches to its assessment] // Mezhdunarodnyj zhurnal gumanitarnyh i estestvennyh nauk. – 2019. – № 1. – S. 14-17 [in Russian].
5. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Statistika regionov Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – 2023. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/region> [in Russian].
6. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan. O perenose administrativnogo centra Almatinskoy oblasti: prinjat 14 aprelja 2001 goda № 585 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan. On the transfer of the administrative center of the Almaty region: adopted on April 14, 2001 No. 585] // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U010000585_/history [in Russian].
7. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan. O nekotoryh voprosah administrativno-territorial'nogo ustrojstva Respubliki Kazahstan: prinjat 3 maja 2022 goda № 887 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan. On some issues of the administrative-territorial structure of the Republic of Kazakhstan: adopted on May 3, 2022 No. 887] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000887> [in Russian].
8. Vozrastnaja struktura naselenija [Age structure of the population] [Elektronny resurs]. – 2023. – URL: https://yestravel.ru/world/people/age_structure [in Russian].
9. Spisok stran po summarnomu koeficientu rozhdemosti [List of countries by total fertility rate] [Elektronny resurs]. – 2020. – URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki> [in Russian].
10. Spisok stran po urovnju rozhdemosti [List of countries by birth rate] [Elektronny resurs]. – 2023. – URL: <https://merkator.org.ua/ru/spravochnik/spisok-stran-po-urovnyu-rozhdaemosti> [in Russian].

11. Spisok stran po urovnju smertnosti naselenija [List of countries by mortality rate] [Elektronny resurs]. – 2020. – URL: [https:// ru.wikipedia.org/wiki](https://ru.wikipedia.org/wiki) [in Russian].

Мунасипова М.Е., Имашев А.Б., Турекулова Д.М., Мухамбетова Л.К.

ҚАЗАҚСТАН Өңірлерінің еңбек әлеуетінің демографиялық құрамдас бөлігі

Аннотация

Көптеген жылдар бойы ғылыми ортада еңбек әлеуетінің мәнін, құрылымын анықтау мәселесі талқыланып келеді. Алайда, пікірлердің айырмашылығына қарамастан, зерттеушілер еңбек әлеуетінің демографиялық құрамдас бөлігінің маңыздылығын және аймақтық еңбек әлеуетін зерттеу қажеттілігін мойындайды. 2020-2022 жылдар ішінде Қазақстан өңірлерінің басым көпшілігінде халық санының шамалы өсуі байқалғаны анықталды. Халықтың ең жоғары өсімі республикалық маңызы бар қалаларға тән екені белгіленген. Елде аймақтық ерекшеліктерімен ерекшеленетін урбанизация процестері қарқынды дамып келе жатқаны айқындалған. Қала халқы негізінен республикалық маңызы бар қалаларда шоғырланатыны анықталды. Халықтың жасына қатысты топтары қарастырылған, еңбекке қабілетті жасқа жетпегендердің үлесі халықтың үштен бір бөлігінен асатын өңірлер белгіленген, олар потенциалды жұмыс күші болып табылады. Болашақта еңбек ресурстарының жетіспеушілігін сезінетін жас ұрпақ саны аз аймақ анықталған. Республикада еліміздің көптеген өңірлеріне әсер еткен және аға буынмен байланысты әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешуді талап ететін халықтың қартаюу процестері күшейетіні белгіленген. Іс жүзінде барлық өңірлерде еңбекке қабілетті жастағы адамдардың үлесі қысқаратыны анықталды, бұл жалпы әлемдік трендке сәйкес келеді. Өңірлер халқының туу, өлім-жітім, өмір сүру деңгейі талданды. Елде байқалатын демографиялық өзгерістер «екінші демографиялық ауысу» кезеңіне сәйкес келетіні және өңірлерді еңбек ресурстарымен қамтамасыз етуде мемлекеттік қолдау шараларын талап ететіні анықталды.

Munasipova M., Imashev A., Turekulova D., Mukhambetova L.

DEMOGRAPHIC COMPONENT OF THE LABOR POTENTIAL OF THE REGIONS OF KAZAKHSTAN

Annotation

For many years, the scientific community has been debating the definition and structure of labor potential. However, despite differing opinions, researchers recognize the importance of the demographic component of labor potential and the need to study regional labor potential. It has been established that during 2020-2022, the overwhelming majority of regions in Kazakhstan experienced a slight population growth. The highest population growth was observed in cities of republican significance. It has been determined that the country is experiencing intensive urbanization processes, characterized by regional peculiarities. Urban populations are predominantly concentrated in cities of republican significance. The age groups of the population have been examined, and regions with a proportion of young people exceeding one-third of the total population, representing potential workforce, have been identified.

A region with a low number of young people has been identified, which is expected to face a shortage of labor resources in the future. It has been determined that the country is witnessing an intensification of population aging processes, affecting many regions and requiring solutions to socio-economic problems associated with the elderly generation. It has been established that practically all regions are experiencing a reduction in the proportion of the working-age population, in line with the global trend.

Levels of birth rates, mortality, and population longevity in regions have been analyzed. It has been determined that the demographic changes observed in the country correspond to the «second demographic transition» phase and necessitate measures of government support to ensure labor resources in the regions.

А. Қайратқызы*, PhD докторанты¹

А. Хойч, қауымд. профессор¹

М. Демирал, қауымд. профессор²

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық

университеті, Астана қ., Қазақстан¹

Омер Халисдемир университеті,

Нигде қ., Түркия²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: qairatqyzy.97@gmail.com

«ЖАСЫЛ» ЭКОНОМИКАНЫ ИНВЕСТИЦИЯЛАУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ МЕН ҚАЗАҚСТАНДА ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Мақала тұрақты экономикалық дамудың қозғаушы күші ретінде «Жасыл экономиканы, яғни төмен көміртекті, ресурстарды үнемдейтін және әлеуметтік инклюзивті экономиканы» инвестициялаудың қажеттілігін анықтауға арналған. Мақала тақырыбының өзектілігін, Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев экономиканың басты бағыттарының бірі ретінде көгалдандыру мен қоршаған ортаны қорғау деп белгілеп, 2021-2025 жылдарға арналған «Жасыл Қазақстан» ұлттық жобасының басталуымен анықталды.

Жұмыста «Жасыл экономика» тұжырымдамасының теориялық аспектілері және оның қазіргі кезеңдегі міндеттері қарастырылған, «жасыл» инвестициялардың анықтамасы кеңінен зерттелді. Сонымен қатар, тұрақты экономикалық дамудың ерекшеліктері, экономикалық даму мен қоршаған орта арасындағы байланыс, тұрақты даму саласындағы мақсаттар және оларды іске асырудың халықаралық тәжірибесі мен тенденциялары көрсетілген. Мақалада «жасыл» экономиканы инвестициялаудың ортақ құралын әзірлеу мен енгізудің негізгі мәселелерін шешу үшін «жасыл» экономиканы инвестициялаудың халықаралық тәжірибесі бойынша ақпараттар базасы талданып, Қазақстандық тәжірибеде «жасыл» өнімдер мен қызметтерді инвестициялаудың жетілдірудің мүмкіндіктері анықталды. Инвестициялаудың жаңа мүмкіндіктерін анықтау үшін Қазақстан Республикасы мен шетелдегі жасыл технологияларға инвестициялаудың әдістері, экономикалық және әлеуметтік әсер контекстіндегі жобалардың мақсаттары мен бағыттарына қысқаша талдау жасалды.

Кілт сөздер: жасыл экономика, инвестиция, тұрақты даму, жаһандық экономика, «жасыл» жоба, экология, жасыл энергетика, «жасыл» өнімдер, экономиканы декорбонизациялау, «жасыл» технология

Ключевые слова: зеленая экономика, инвестиции, устойчивое развитие, глобальная экономика, «зеленый» проект, экология, зеленая энергетика, «зеленые» продукты, декорбонизация экономики, «зеленые» технологии

Keywords: green economy, investment, sustainable development, global economy, «green» project, ecology, green energy, «green» products, decarbonization of the economy, «green» technology

JEL classification: E22

Кіріспе. Қазіргі уақытта жасыл энергетикаға инвестициялар кең танымал және өзекті бола түсуде, себебі бүкіл әлемдік қоғамдастықтың алдында экологиялық жағдайды жақсарту, сондай-ақ тұрақты дамуды нығайту және «жасыл экономиканы» қалыптастыру міндеті тұр. Жасыл экономика – бұл қазіргі қоғамның экологиялық құндылықтарын бейнелейтін экономика секторы. Цифрландырумен қатар, жаһандық трендтердің бірі қоғам мүдделері мен табиғатты сақтау қағидаттарына негізделген жасыл энергетикаға көшу болып табылады. Әлемдік сарапшылардың бағалауы бойынша, 2030 жылға қарай «жасыл» энергетика саласындағы жобаларға шамамен 93 трлн доллар бөлу жоспарлануда, бұл тиісті қаржы құралдарын кеңінен пайдалануды талап етеді. Осыған байланысты жаңартылатын энергия көздерін «жасыл» қаржыландырудың қазақстандық жүйесін қалыптастыру жөніндегі міндеттер өзектендірілуде, бұл бізге ұлттық таксономияға негізделген жобаларды верификациялауға, отандық және халықаралық инвесторлардан қаржыландыруды тартуға мүмкіндік береді. Мемлекет басшылығымен мен инвесторлар жаһандық экологиялық мәселелерді шешуге көбірек капиталды бағыттаудың жаңа жолдарын іздеп жатқандықтан, «жасыл» экономиканы анықтауға, өлшеуге және инвестициялауға болатын тұрақты қызметтің ортақ құралын қалыптастыру қажет.

«Экономиканы декорбонизациялау. Экологиялық, әлеуметтік және басқару стандарттарын (ESG) сақтау мақсатында төмен көміртекті технологияларды енгізу» тақырыбында өткен шетелдік инвесторлар Кеңесінің 34-ші жалпы отырысында Президент: «Инвестициялық ахуалды және инвесторлардың заңды құқықтарын қорғау жүйесін одан әрі жақсарту мемлекетіміздің стратегиялық

міндеттері болып табылады», - деп мәлімдеме жасады. Бүгінгі таңда Қазақстандағы парниктік газдар шығарындыларының 80%-ы қазба отынымен энергия өндірумен байланысты. Бұл еліміздің климатына теріс әсер ететін негізгі фактор, сондықтан энергетика саласын жаңғырту біз үшін шешуші мәнге ие, - деп атап өтті Қасым-Жомарт Тоқаев.

Мақаланың мақсаты – «жасыл» экономиканы инвестициялаудың ортақ құралын әзірлеу мен енгізудің негізгі мәселелерін шешу үшін «жасыл» экономиканы инвестициялаудың халықаралық тәжірибесі бойынша ақпараттар базасын, «жасыл» экономиканы инвестициялауды жетілдіру жолдарын анықтау болып табылады. Көрсетілген мақсатқа жету үшін, келесідей міндеттемелер қойылды: «Жасыл» экономика ұғымының мәні мен мағынасын ашу және талдау; жетілдіру әдістері мен қолдану аясын зерттеу; «Жасыл» экономиканы инвестициялау мен қолдаудың халықаралық тәжірибесі мен қазақстандық жағдайға талдау жасау; «Жасыл» экономиканы дамытудағы Қазақстанның мүмкіндіктерін анықтау.

Зерттеу әдістері. Мақаланы жазуда осы салада жүргізілген теориялық және қолданбалы зерттеулердің ғылыми негіздері, тұрақты дамуға көшуді жеделдету және жасыл экономиканы қалыптастыру мүмкіндіктерін айқындау тұрғысынан қаралатын мемлекеттік әдістемелер, экологияландыру проблемаларын жүйелі талдау әдістемесі, Ұлттық Банк және Статистика агенттігінің есептері, жаңартылатын энергетика жобаларын «жасыл» қаржыландыру жөніндегі Дүниежүзілік экономикалық форумның есептері қолданылды. Ақпараттарды жинау, өңдеу және талдауда синтез, дедукция және индукция әдістерін қолдана отырып, құрылымдық және ситуациялық талдау жасалды.

Әдебиеттік шолу. Қоршаған орта шығындарын талдау мәселелерін көптеген отандық және шетелдік авторлар қарастырады. Атап айтқанда, Porter жақсы ойластырылған экологиялық саясат ресурстарды үнемдейтін өнімдер мен процестердегі ҒЗТҚЖ-ны арттыра алатынын, бұл бизнестің бәсекеге қабілеттілігі мен табыстылығының артуына алып келетінін атап өтті [1, 2]. Қоршаған ортаның ластануы ерте өсудің қажетті сүйемелдеуі деген болжамды алғашқы зерттеушілердің бірі О'Коннор (1996) болды, ол оны жаңа индустриалды немесе жаңадан индустрияланған Шығыс және Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінің мысалында сынап көрді [3, 4]. Ғылыми әдебиеттерде «жасыл» инвестициялардың әртүрлі анықтамалары бар. Сонымен, С.С. Полоник және басқа авторлар елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы жағдайында экологиялық пайда алып келетін мақсатты экологиялық инвестициялар деп түсіндіреді [5, 6, 7]. Н.Сун және басқалардың пікірінше, «жасыл» инвестициялар – бұл қоршаған ортаға пайда алып келетін жобаларға капиталды бөлу әрекеті [8]. С. Мишулина «жасыл» инвестициялар деп ақша қаражатын, бағалы қағаздарды, мүлікті, оның ішінде ақшалай бағасы бар мүліктік және өзге де құқықтарды, пайда алу және бір мезгілде қоршаған ортаға жағымсыз әсерді азайту мақсатында жүзеге асырылатын кәсіпкерлік және (немесе) өзге де қызмет объектілеріне салынатын, яғни декаплинг әсеріне қол жеткізу деп түсіндірді [9]. Gerlagh бойынша инвестиция деңгейінің өсуімен білім жинақтау энергия үнемдейтін технологияларға ауысады және инвестиция бірлігіне технологиялық өзгерістер дәрежесін арттырады [10, 11].

Жасалған талдау нәтижесі бойынша «Жасыл экономика» тұрақтылық, ресурстық тиімділік және экологиялық жауапкершілік қағидаттарына негізделген экономикалық жүйені білдіреді деген қорытындыға келдік. Бұл қоршаған ортаға әсерді азайту және әлеуметтік әділеттілікті ілгерілету кезінде экономикалық өсуді ынталандыруға бағытталған жүйе. Бұл негізінен табиғи ресурстарды сақтау мен қалпына келтіруге, көмірқышқыл газының шығарындыларын азайтуға және жалпы экологиялық әл-ауқатты арттыруға ықпал ететін тәжірибелерге, салаларға және саясатқа басымдық беретін экономика.

Біздің ойымыша, «Жасыл экономика» дәстүрлі экономикалық модельдерден асып түсетін біртұтас тәсілді білдіреді. Ол жаңартылатын энергия көздеріне, тұрақты ауыл шаруашылығына, таза технологияларға, айналмалы экономика тәжірибесіне және жасыл инфрақұрылымға инновациялар мен инвестицияларды ынталандыру арқылы экологиялық ойларды әртүрлі секторлардағы шешім қабылдау процестеріне біріктіреді. Жалпы, «Жасыл экономика» адамдар мен планета арасындағы үйлесімді қарым-қатынасты іздей отырып, экономикалық өркендеуді қоршаған ортаны қорғаумен және әлеуметтік инклюзивтілікпен теңестіруге тырысады.

Зерттеу нәтижелері. Жасыл экономика - бұл экономикалық мақсаттарды әлеуметтік және экологиялық мақсаттармен үйлестіруге баса назар аудара отырып, кең ауқымды саяси тұрақты дамуға қол жеткізу құралы болып табылады. Жасыл экономикаға қатысты тағы екі ұғым анықталған: айналмалы экономика және биоэкономика. Оларды келесідей анықтауға болады:

Айналмалы экономика – бұл ресурстарды үнемдеу, қайта пайдалану және қайта өңдеу арқылы қалдықтарды азайту. Ал, биоэкономика бұл өсіп келе жатқан ресурстар тапшылығына байланысты мәселелерге жауап береді, бірақ бұл жағдайда ол тек ауыл шаруашылығы, орман және балық шаруашылығы ресурстары сияқты биологиялық ресурстарға назар аударады.

«Жасыл» технологияларды, соның ішінде ЖЭК-ті қолдау көптеген елдер үшін экономиканы ынталандырудың маңызды құралына айналды. Бүгінде дүниежүзі бойынша АҚШ пен Қытай «жасыл экономикаға» инвестиция бойынша басым көрсеткіштерге ие. Еуропаның жаһандық «жасыл» экономикадағы үлесі аз болғанымен, оның үлесі әлемнің қалған бөлігімен салыстырғанда айтарлықтай жоғары. Елдер бойынша «жасыл» экономикадағы айырмашылықтар ішінара ұлттық жағдайларға байланысты екенін де ескеру керек (кесте 1).

1-кесте

Аймақтар мен дәрежелер бойынша «жасыл» экономикалық мүмкіндіктердің негізгі компоненттері бойынша бағалаулар (100 баллдық шкала бойынша)*

Ел	Айм.-қ рейтинг	Жасыл экономика мүмк. балл	Жасыл инвест.	Жасыл сауда	Жасыл жұмыспен қамту	Жасыл инновация
Африка						
Габон	1	21.55	67.97	7.46	-	19.74
Танзания	2	52.66	84.78	29.71	51.71	59.05
Ботсвана	3	17.34	61.34	1.76	10.76	77.86
Америка						
Парагвай	1	29.12	71.04	3.72	46.10	59.07
Бразилия	2	20.13	50.97	15.96	23.48	8.60
АҚШ	3	34.16	49.84	46.55	76.50	7.67
Азия						
Жапония	1	32.41	47.61	58.36	45.24	8.77
Тайланд	2	30.01	64.50	30.20	46.40	8.97
Қытай	3	28.85	68.82	37.23	49.01	5.52
Қазақстан	20	17.60	50.15	3.05	39.46	15.89
Қырғызстан	12	29.62	57.34	5.30	45.16	56.09
Еуропа						
Австрия	1	38.99	60.72	56.75	67.68	9.91
Швеция	2	37.56	73.38	41.61	62.97	10.35
Дания	3	50.53	76.13	48.51	94.80	18.62
Мұхит елдері						
Жаңа Зеландия	1	20.10	62.32	8.96	45.02	6.50
Фиджи	2	33.74	53.99	4.37	84.72	64.82
Австралия	3	20.11	50.45	8.99	52.25	6.90

* [11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Бұл аймақтардың басқа аймақтармен салыстырғандағы ең жақсы көрсеткіштердің болуын «жасыл» экономикалық мүмкіндіктердің артықшылықтарының болуымен түсіндіріледі. Еуропадағы Греция, Албания, Ирландия, Исландия және Мальта ғана бұл өлшем бойынша өте төмен балл жинады. Алайда, осы бес мемлекет арасында Исландия мен Мальта соңғы онжылдықта сәйкесінше 6% және 10% көрсеткіштердің айтарлықтай өскенін көрсетті. Керісінше, Африканың 39 мемлекетінің 26-сы, Солтүстік және Оңтүстік Американың 22 мемлекетінің 9-ы және Азияның 43 мемлекетінің 21-і «жасыл» экономикалық мүмкіндіктер бойынша 20 ұпайдан төмен. Оңтүстік Корея, Жапония және Сингапур Азияда «жасыл» экономикалық мүмкіндіктер құруда көш бастап тұр. Африкада оларға Танзания және Того сияқты дамушы елдер кіреді. Егер «жасыл» жұмыспен қамту мен сауданы арттыру үшін «жасыл» инвестициялар мен инновациялардың тиісті көлемі жасалса, Азия мен Африка аймақтарындағы көптеген дамушы елдер болашақта жоғары көрсеткіштерді жетеді деп күтуге болады.

Жасыл экономикаға салынған инвестициялардың қайтарымы шетелдің тәжірибесінен өте жоғары деңгейде болғанын байқауға болады. Мысалы, Германияның негізгі саяси күштерінің бірі – «Жасылдар» партиясы. Германияның эконополитиктері билікпен диалогқа қол жеткізді: 1979 жылдан

бері жұмыс істеп келе жатқан партия барлық белсенді сайлаушылардың шамамен 21% біріктірді. 2020 жылға қарай 35%-ға дейін ұлғайту туралы шешім қабылдады. Экономикалық салық реформасы Германия бюджетіне жыл сайын 20 миллиард еуродан астам «жасыл салықтар» алып келді.

Корея үкіметі 2009 жылы Президенттің «жасыл өсу» жөніндегі комиссиясын құрды. 2009 жылғы шілдеде «Жасыл» экономиканы дамытудың бес жылдық жоспары қабылданды, оның ішінде 50 жоба, «жасыл» өсуді қолдайтын «негіздемелік заңнама», «циклдік экономика туралы заң», «ЖЭЖ туралы заң» болды. Жоспар 2020 жылғы қорытынды бойынша өндірістің 140-160 млрд. АҚШ долларын құрды және 1,5–1,8 млн-нан астам жұмыс орындарын қамтамасыз етті.

Жалпы «Жасыл экономикаға» инвестиция көлемі жыл сайын артып келуде деуге болады, себебі 2020 жылы Еуропалық тұрақты даму қорларына қаражат ағыны екі есеге жуық өсті және 364 миллиард АҚШ долларын құрады – бұл тұрақты дамудың артықшылықтарына ғана емес, сонымен қатар тақырыптық инвестициялық мүмкіндіктерге, маңызды климаттық және экологиялық тәуекелдерді азайту әдістеріне байланысты. Тұрақты дамуға бағытталған инвестициялардың өсіп келе жатқан толқыны капиталды «жасыл» экономиканы дамытуға және төмен көміртекті экономикаға көшуге бағыттайды, жаңа «жасыл» өнімдер мен қызметтерді әзірлеуге және масштабтауға көмектеседі [12].

Инвестициялардың артып келе жатқанына қарамастан, «жасыл» экономикаға инвестициялау деңгейі жаһандық климаттың өзгеруі мен экологиялық ресурстардың сарқылуы мәселелерін шешу үшін қажет деңгейден әлі де алыс. Кей мемлекеттерді толықтай «жасыл» экономикаға көшіру үшін көп инвестицияларды қажет етеді: мысалы, Глазгоның таза нөлдік қаржылық альянсы (GFANZ) 2050 жылға қарай 125 триллион АҚШ долларын қажет етеді деп есептейді, ал Маккинси бұл көрсеткішті 275 триллион долларға жақындатады [12].

Қазақстан негізінен қазба отын түрлеріне, әсіресе көмір және мұнай өндіру өнеркәсібі сияқты «қоңыр» секторларға тәуелді. Күрделі саяси экономиканы және реформаларды жүзеге асырудың шектеулі әкімшілік әлеуетін ескере отырып, елге 2060 жылға қарай көміртегі бейтараптығы мақсатына жету өте қиын болады. Климаттың өзгеруіне байланысты маңызды нәтижелер мен мақсаттарға қол жеткізу үшін Қазақстан Үкіметі таңдамалы әрекет етіп, қазірдің өзінде «жасыл» қаржыландыру үшін берік негіз құруы қажет. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің есептеулеріне сәйкес, мұндай қайта құруларды жүргізу үшін алдағы 40 жыл ішінде 647,5 млрд. қажет. Нормативтік-құқықтық базаны, сондай-ақ қаржылық және физикалық инфрақұрылымды құру үшін мемлекеттік қаржыландырудың едәуір көлемі қажет болады. Бүгінде экологияны сақтап қалу мақсатында «жасыл» экономикаға көшу барысында халықаралық тәжірибеде келесідей әдістер қолданылуда:

- Нөлдік таза кірістің нақты және жан-жақты жоспары.
- Секторлар, өндірістік-өткізу тізбектері және елдер арасындағы ынтымақтастық.
- Қаржы нарығы несие беру және инвестициялау кезінде көміртегі мен парниктік газдарға назар аудару.
- Жаңа декарбонизация технологиялары үшін дамыған нарықтардағы ірі инвестициялар және салық төлеушілерді қолдау.
- Таза нөл үшін төлем [12].

Қазақстан жағдайында «жасыл экономиканы» инвестициялау шараларын жетілдіру үшін келесідей шаралар ұсынылады:

Импакт-инвестициялау – инвестициялық шешімдер қабылдау кезінде экологиялық, әлеуметтік және басқару факторларын (ESG) ескеру. Ықпалды инвесторлар тек қаржылық қайтарымды ғана емес, сонымен бірге қоғам мен қоршаған ортаға оң үлес қосуды да көздейді. Жаңартылатын энергия көздерін қолдайтын, ресурстардың тиімділігін арттыратын немесе тұрақты тәжірибені насихаттайтын компанияларға қолдау көрсете отырып, іmpact инвесторлары өз инвестицияларынан қайтарым алу арқылы айтарлықтай өзгерістерге қол жеткізеді.

«Жасыл» облигациялар – бұл тұрақты кірісті бағалы қағаздар климаттық және экологиялық жобаларды қаржыландыруға арналған бағалы қағаздар. Үкіметтер, муниципалитеттер мен корпорациялар жаңартылатын энергия инфрақұрылымы, таза көлік және тұрақты жерді пайдалану сияқты бастамаларды қаржыландыру үшін «жасыл» облигациялар шығару. Осы облигацияларды сатып алатын инвесторлар тұрақты пайда алу кезінде экологиялық тиімді жобаларға тікелей үлес қосады.

Сонымен қатар, тұрақты ETF (биржалық сауда қорлары) пайда болуы жасыл инвестицияны демократияландырды. Бұл қорлар инвесторлардың ақшасын экологиялық жауапты компаниялардың әртараптандырылған портфолиосына инвестициялау үшін біріктіреді. Таза энергетика, суды

үнемдеу немесе экологиялық таза технологиялар сияқты жасыл секторлардың кең ауқымына қол жеткізуді ұсына отырып, тұрақты ETF инвесторларға портфолиоларын экологиялық құндылықтарына сәйкестендірудің ыңғайлы әдісін ұсынады.

Технологиялық инновациялар қорлары озық «жасыл» технологияларды әзірлеу мен енгізуді жеделдетуде маңызды рөл атқарды. Көміртекті алу және сақтау, экологиялық таза материалдар немесе ақылды энергия жүйелері сияқты серпінді технологияларды зерттеуге және дамытуға инвестиция салу климаттың өзгеруін азайту үшін өте маңызды. Бұл құралдар инновациялық идеяларды нақты қолданумен нақты шешімдерге айналдыруға ықпал етеді. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, «Жасыл экономика» өңірлік дамуды ынталандырады, әлеуметтік тұрақтылыққа, «Жасыл экономика» секторларында жаңа жұмыс орындарын құру есебінен экономикалық әлеуетті арттыруға ықпал етеді.

Қазақстанның жеке секторын экологияландыру (өндіріс және қызмет көрсету саласында) олардың қоршаған ортаға әсерін азайтуға бағытталған кәсіпорындар үшін ынталандыру құрылымын өзгерту бойынша нақты шараларды талап етеді. Бұл ретте бұл шаралар қазба және қазба емес отындардың салыстырмалы бағаларын жай түзетуден басқа жұмыстарды қажет етеді. Қазақстанда 2021 жылы қабылданған жаңа экологиялық кодексті қоса алғанда, салдарларды жұмсарту саясатының негіздемелік негізі қолданысқа енгізілгеніне қарамастан, алдағы онжылдықта шығарындыларды қысқартуға жеке сектор тарапынан үлесті қамтамасыз ету үшін қосымша шаралар қажет. Осыған байланысты «жасыл» қаржыландырудың артықшылықтарын пайдалану міндетті фактор болып табылады, бірақ жеке секторды жасылдандыру жөніндегі шаралардың кең ауқымы «жасыл» технологияларға сұранысты арттыру, оларды кеңейтуді қолдау және практикада оқыту құнын төмендету жөніндегі іс-шараларды қамтуы тиіс.

Қорытынды. Қорытындылай келе, жасыл экономикаға инвестиция салу рентабельділік туралы жалпы қабылданған идеялардан асып түсетінін атап өткен жөн. Бұл қаржылық пайда алу кезінде тұрақты болашақты қалыптастыруға деген ұмтылысты көрсетеді. Мақалада Қазақстанда «жасыл экономиканы» инвестициялаудың жаңа мүмкіндіктері, импакт-инвестициялар, жасыл облигациялар, тұрақты ETF, стартаптарға арналған венчурлық капитал, қоғамдық инвестициялар, технологиялық инновациялар қорлары және жасыл жылжымайтын мүлікке инвестициялар сияқты инновациялық әдістер ұсынылды. Осы инновациялық тәсілдерді қолдана отырып, біз трансформациялық өзгерістерді ынталандырамыз, болашақ ұрпаққа қоршаған ортаға зиян келтірмейтін экономиканы қолдаймыз. Қазақстан жағдайында жеке сектор үшін ынталандыруды олардың қызметін экологияландыруға қарай өзгерту мақсатында мемлекеттік сатып алуға байланысты шешімдерге климатқа әсер етумен байланысты нақты және ашық өлшемдерді енгізу; бұл ретте шығарындыларды азайту үшін жеткізушілер арасындағы бәсекелестікті дамытуға жәрдемдесу және өнеркәсіптік инновациялар мен бизнес-модельдердің инновацияларын бастау қажет. Осылайша зерттеу мақсатына жетіп, міндеттері шешілді. Жасыл экономика бұл табиғи ресурстар мен мүмкіндіктерді тиімді пайдалану және экологияны сақтай отырып тұрақты экономикалық дамуға қол жеткізу. Сондықтан Қазақстан Республикасының болашақ тәуекелдерін азайту үшін «жасыл» экономиканы инвестициялау маңызды болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Kemp-Benedict E. Investing in a green transition // *Ecological Economics*. – 2018. – Т. 153. – Р. 218-236.
2. Булгакова Ю.В. Деятельность в рамках программы ООН по окружающей среде (ЮНЕП) по продвижению концепции зеленой экономики как части глобальной системы // *Общество: политика, экономика, право*. – 2017. – №. 7. – С. 21-23.
3. Hill T., O'Connor M., Remus W. Neural network models for time series forecasts // *Management science*. – 1996. – Т. 42. – №. 7. – Р. 1082-1092.
4. Lavrinenko O. et al. Green economy: content and methodological approaches // *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. – 2022. – Т. 10. – №. 2. – Р. 635.
5. Reid A., Miedzinski M. Eco-innovation // *Final report for sectoral innovation watch. Europe Innova. Technopolis group*. – 2008. – Т. 60. – Р. 80-91.
6. Lovins L.H. The economic case for climate action // *PCAP (2008) Plan for Presidential Action for the first 100 days in office for the next President of the United States*. – 2007. – 46 p.
7. Полоник С.С., Хоробрых Э.В., Литвинчук А.А. Мировой опыт формирования и развития «зеленых» инвестиций в условиях обеспечения устойчивого экономического роста // *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D. Экономические и юридические науки*. – 2018. – №. 13. – С. 2-11.

8. Sun W., Guo F., Seok J. Development of a novel vibro-wind galloping energy harvester with high power density incorporated with a nested bluff-body structure // *Energy conversion and management*. – 2019. – Т. 197. – P. 111880.
9. Мишулина С. И. «Зеленые» инвестиции как элемент механизма экологизации региональной экономики // *Sochi Journal of Economy*. – 2019. – Т. 13. – №. 2. – С. 155-164.
10. Gerlagh R., Heijmans R.J.R.K., Rosendahl K.E. An endogenous emissions cap produces a green paradox // *Economic Policy*. – 2021. – Т. 36. – №. 107. – P. 485-522.
11. Carraro C. et.al. Environmental policy and technical change: a survey // *International review of environmental and resource economics*. – 2010. – Т. 4. – №. 2. – P. 163-219.
12. Mikryukov A., Chilimova T., Serebrennikova A. Investments in Green economy as a driving force for sustainable economic development // *E3S Web of Conferences*. – EDP Sciences, 2021. – Т. 296. – P. 06037.

REFERENCES

1. Kemp-Benedict E. Investing in a green transition // *Ecological Economics*. – 2018. – Т. 153. – P. 218-236.
2. Bulgakova Ju.V. Dejatel'nost' v ramkah programmy OON po okruzhajushhej srede (JuNEP) po prodvizheniju koncepcii zelenoj jekonomiki kak chasti global'noj sistemy [Activities within the United Nations Environment Program (UNEP) to promote the concept of a green economy as part of the global system] // *Obshhestvo: politika, jekonomika, pravo*. – 2017. – №. 7. – S. 21-23 [in Russian].
3. Hill T., O'Connor M., Remus W. Neural network models for time series forecasts // *Management science*. – 1996. – Т. 42. – №. 7. – P. 1082-1092.
4. Lavrinenko O. et al. Green economy: content and methodological approaches // *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. – 2022. – Т. 10. – №. 2. – P. 635.
5. Reid A., Miedzinski M. Eco-innovation // *Final report for sectoral innovation watch*. Europe Innova. Technopolis group. – 2008. – Т. 60. – P. 80-91.
6. Lovins L.H. The economic case for climate action // *PCAP (2008) Plan for Presidential Action for the first 100 days in office for the next President of the United States*. – 2007. – 46 p.
7. Polonik S.S., Horobryh Je.V., Litvinchuk A.A. Mirovoj opyt formirovanija i razvitija «zelenyh» investicij v uslovijah obespechenija ustojchivogo jekonomicheskogo rosta [World experience in the formation and development of «green» investments in the conditions of ensuring sustainable economic growth] // *Vestnik Polockogo gosudarstvennogo universiteta. Serija D. Jekonomicheskie i juridicheskie nauki*. – 2018. – №. 13. – S. 2-11 [in Russian].
8. Sun W., Guo F., Seok J. Development of a novel vibro-wind galloping energy harvester with high power density incorporated with a nested bluff-body structure // *Energy conversion and management*. – 2019. – Т. 197. – P. 111880.
9. Mishulina S.I. «Zelenye» investicii kak jelement mehanizma jekologizacii regional'noj jekonomiki [«Green» investments as an element of the mechanism for greening the regional economy] // *Sochi Journal of Economy*. – 2019. – Т. 13. – №. 2. – S. 155-164 [in Russian].
10. Gerlagh R., Heijmans R.J.R.K., Rosendahl K.E. An endogenous emissions cap produces a green paradox // *Economic Policy*. – 2021. – Т. 36. – №. 107. – P. 485-522.
11. Carraro C. et.al. Environmental policy and technical change: a survey // *International review of environmental and resource economics*. – 2010. – Т. 4. – №. 2. – P. 163-219.
12. Mikryukov A., Chilimova T., Serebrennikova A. Investments in Green economy as a driving force for sustainable economic development // *E3S Web of Conferences*. – EDP Sciences, 2021. – Т. 296. – P. 06037.

Кайраткызы А., Хойч А., Демирал М.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИНВЕСТИРОВАНИЯ «ЗЕЛеной» ЭКОНОМИКИ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Статья посвящена определению необходимости инвестирования в «зеленую экономику, то есть низкоуглеродную, ресурсосберегающую и социально инклюзивную экономику» как движущей силы устойчивого экономического развития. Актуальность темы статьи определена главой государства К.К. Токаевым с началом

национального проекта «Жасыл Қазақстан» на 2021-2025 годы, обозначив одним из главных направлений экономики озеленение и охрану окружающей среды.

В работе рассмотрены теоретические аспекты концепции «зеленой экономики» и ее задачи на современном этапе, а также широко изучено определение «зеленых инвестиций». Кроме того, отражены особенности устойчивого экономического развития, взаимосвязь между экономическим развитием и окружающей средой, цели в области устойчивого развития, международный опыт и тенденции их реализации. В статье проанализирована информационная база по международному опыту инвестирования «зеленой» экономики для решения основных вопросов разработки и внедрения общего инструмента инвестирования в «зеленую» экономику, а также определены возможности совершенствования инвестирования «зеленых» продуктов и услуг в казахстанской практике. Для выявления новых возможностей инвестирования проведен краткий анализ целей и направлений проектов в контексте экономических и социальных воздействий, методов инвестирования в зеленые технологии в Республике Казахстан и за рубежом.

Kairatkyzy A., Khoich A., Demiral M.

**FOREIGN EXPERIENCE OF INVESTING IN THE «GREEN» ECONOMY
AND WAYS OF IMPROVEMENT IN KAZAKHSTAN**

Annotation

The article is devoted to determining the necessity of investing in «green economy, i.e. low-carbon, resource-saving and socially inclusive economy» as a driving force of sustainable economic development. The relevance of the topic of the article is determined by the head of the state K.K. Tokayev with the beginning of the national project «Zhasyl Kazakhstan» for 2021-2025, designating one of the main directions of the economy greening and environmental protection.

The paper considers theoretical aspects of the concept of «green economy» and its tasks at the present stage, widely studied the definition of «green» investments. In addition, the features of sustainable economic development, the relationship between economic development and the environment, sustainable development goals, international experience and trends in their implementation are reflected. The article analyzes the information base on the international experience of investing green economy to address the main issues of development and implementation of a common tool for investing green economy, identified opportunities to improve the investment of green products and services in Kazakhstan's practice. To identify new investment opportunities, a brief analysis of the goals and directions of projects in the context of economic and social impacts, methods of investment in green technologies in the Republic of Kazakhstan and abroad.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).28

УДК 331.5

ГРНТИ 06.77.61

С.К. Кунызова*, к.э.н., доцент

Е.К. Кунызов, PhD, ассоц. профессор

Н.К. Машрапов, к.э.н., ассоц. профессор

Т.Я. Эрназаров, к.т.н., профессор

Торайгыров университет, г. Павлодар, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: kunjazovas@mail.ru

ИНВЕСТИЦИИ В РАЗВИТИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА

В данном исследовании показано, что основой и главной движущей силой инновационной экономики является человеческий капитал, который обладает огромным потенциалом, способным создать уникальные конкурентные преимущества для отечественной экономики.

Авторы проанализировали показатели занимаемых территорий, удельный вес проживаемого населения регионов, долю рабочей силы в численности населения, инвестиции в здравоохранение, образование и охрану окружающей среды.

Выявлены основные факторы, влияющие на человеческий капитал в инновационном развитии региона, определены общие региональные барьеры на пути реализации инновационного потенциала человеческого капитала и проанализировано влияние инвестиций на развитие человеческого капитала.

Определено, что регионы, формирующие и использующие определенные механизмы управления развитием человеческого капитала, зачастую являются лидерами по эффективности реализации своего социально-экономического потенциала и тесно связаны с инвестициями в человеческий капитал.

Рассмотрены основные проблемы повышения эффективности реализации социально-экономического потенциала региона свидетельствующие о том, что человеческий капитал является важнейшим вектором экономического развития, требующим инвестиционных потоков. Выявлено, что важным показателем эффективной реализации человеческого потенциала региона должно стать активное расширение инвестиций в здравоохранение, образование и экологию.

Ключевые слова: человеческий капитал, рынок труда, регионы, занятость, инновации, инвестиции, экономика, высшее образование, здравоохранение, образование, охрана окружающей среды.

Кілт сөздер: адам капиталы, еңбек нарығы, аймақтар, жұмыспен қамту, инновация, инвестиция, экономика, жоғары білім, денсаулық сақтау, білім беру, қоршаған ортаны қорғау.

Key words: human capital, labor market, regions, employment, innovation, investment, economy, higher education, healthcare, education, environmental protection.

Введение. Одним из фундаментальных направлений регионального развития является эффективное управление человеческим капиталом. Человеческий капитал не только обеспечивает формирование и использование инновационного потенциала системы, но и определяет уровень интенсивности инновационных изменений в ее хозяйствующих субъектах. В современной экономической ситуации каждого региона большое значение приобретают цели и задачи инновационного развития, основанные на повышении эффективности использования потенциала человеческого капитала. Хотя материальные ресурсы региона вовлекаются в различные виды деятельности в процессе его развития, только человеческий капитал способен на качественные изменения в изучаемой системе.

Эффективное использование человеческого капитала может привести к качественным изменениям в структуре региона на основе практической реализации новых знаний и рационального использования результатов инновационной деятельности хозяйствующих субъектов изучаемой системы. Инновационные изменения направлены на управление человеческим капиталом в регионе, увеличение добавленной стоимости продукта и повышение конкурентоспособности участников исследуемой системы. Важным для региона должно стать активное расширение инвестиций в здравоохранение, образование и экологию. Инвестиции в человеческий капитал играют важную роль в процессе устойчивого восстановления экономики.

Целью данного исследования является научная разработка теоретико-методических рекомендаций по управлению человеческим капиталом для инновационного развития региона.

Были поставлены следующие задачи: исследовать теоретические основы эффективных методов управления человеческим капиталом, провести анализ факторов, влияющих на социально-экономическое развитие территорий, предложить механизмы активизации инвестиционного развития региона.

В процессе исследования используются диалектические методы (анализ и синтез), сравнение и др.

Обзор литературы. Формирование и развитие человеческого капитала, а также способность его эффективного использования приобрели такое же значение, как и технологическое развитие, и являются важным фактором развития производительных сил общества. Повышение уровня человеческого капитала происходит за счет инвестиций в его развитие и требует разработки механизмов принятия эффективных и обоснованных решений о направлении и структуре инвестиций, влияющих на развитие человеческого капитала.

Изучив работы ученых, авторы пришли к выводу, что существует необходимость более подробно исследовать отдельные механизмы управления развитием человеческого капитала. Взаимосвязь между человеческим капиталом и инвестициями исследовалась в работах отечественных и зарубежных ученых. Влияние государственной политики и программ финансирования на эффективность инвестиций в человеческий капитал исследуется в трудах Мишагина М.В. [1], Мазелис Л.С. [2]. Многочисленные исследования фокусируются на том, как инвестиции в человеческий капитал, такие как образование и здравоохранение, влияют на экономический рост, трудовую производительность и общественное благосостояние в исследованиях Мельникова П.В. [3], Балашова Ю.Г. [4].

Множество исследований по этим вопросам, привлекая внимание к важности инвестиций в человеческий капитал для устойчивого социально-экономического развития отражены в трудах: Накиповой Г. [5], Байдыбековой С.К., Сауранбай С.Б., Абеновой Г.И. [6], Каримбергеновой М.К., Кадыровой А.С. [7] и др.

Кроме того, тема управления человеческим капиталом для инновационного развития региона в настоящее время является малоизученной. В исследованиях развития человеческого капитала остаются некоторые нерешенные вопросы и противоречия, которые представляют собой актуальные направления для дальнейших исследований. Некоторые из ключевых вопросов включают в себя: долгосрочные эффекты инвестиций, технологические изменения и рынок труда, роль культурных и социальных факторов, вопросы интеграции социальных и экономических аспектов в анализ человеческого капитала для более полного понимания влияния на общественное развитие. Эти вопросы отражают сложность и многогранность проблемы формирования человеческого капитала. Решение этих вопросов требует совместных усилий исследователей и других заинтересованных сторон.

Недостаточная изученность и степень ее разработанности, с одной стороны, и научно-практическая значимость, с другой, определили выбор темы исследования.

Основная часть. В условиях происходящей цифровой трансформации для выявления факторов, влияющих на развитие регионов, проводится исследование основных тенденций регионального развития на основе статистических данных «Регионы Казахстана: социально-экономические показатели». К основным факторам, влияющим на социально-экономическое развитие, относятся количественные показатели:

- занимаемая площадь по районам;
- численность населения;
- трудоспособное население в % от общей численности населения.

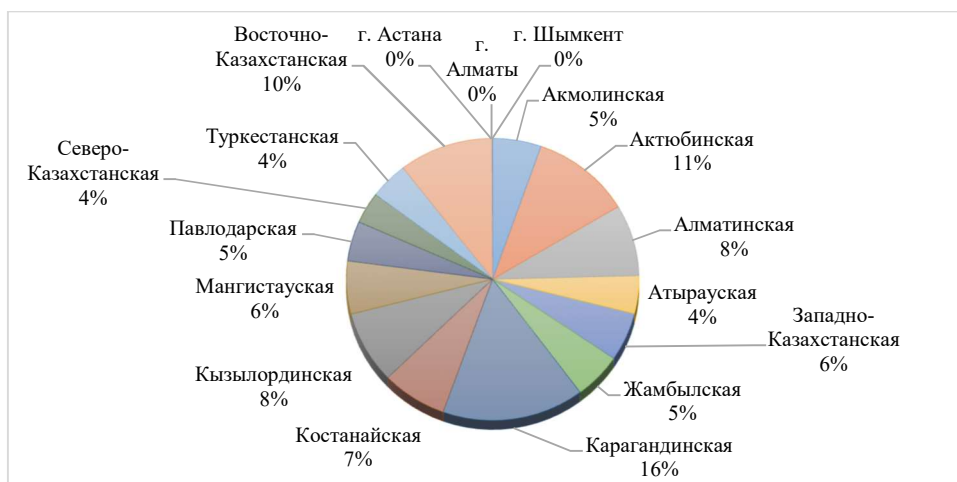

Рисунок 1. Доля занимаемых территорий в 2022 году, %*

* Составлен авторами на основе источника [8]

Наибольшую площадь занимают пять областей республики: Карагандинская (16%), Актюбинская (11%), Восточно-Казахстанская (10%), а также Алматинская и Кызылординская (8%) (рис. 1).

Больше всего населения проживают в Алматы, Туркестан и Алматинская область – 11%; Восточный Казахстан и Карагандинская область – 7%; Астана и Шымкент – 6%. В этих регионах проживает более 50% населения. На остальные регионы приходится по 3-4% (рис. 2).

Рисунок 2. Удельный вес проживаемого населения территорий в 2022 году, %*

* Составлен авторами на основе источника [8]

Из рисунка 3 видно, что в Атырауской, Мангистауской областях доля рабочей силы в 2022 году составила самый наибольший показатель – 76,4%, далее Акмолинская – 74,5% и Костанайская область – 72,4%. Наименьшие результаты в г. Шымкент – 60%. Таким образом, данные четыре региона выделяются по величине занятого населения. Этот количественный показатель имеет большое значение, так как является одним из основных факторов, влияющих на социально-экономическое развитие административных областей (территорий).

Рисунок 3. Доля рабочей силы в численности населения в 2022 году, %*

* Составлен авторами на основе источника [8]

Человеческий капитал является как экономическим, так и социальным ресурсом регионального развития. Политика воспроизводства человеческого капитала как социальная составляющая устойчивого развития региона находится под воздействием индикаторов, влияющих на рынок труда. Так, уровень безработицы за 2017-2022 годы остался на прежнем уровне – 4,9%, уровень молодежной безработицы – 3,8%. Однако средняя продолжительность безработицы увеличилась с 6,7 месяцев до 7,3 месяца (рис. 4).

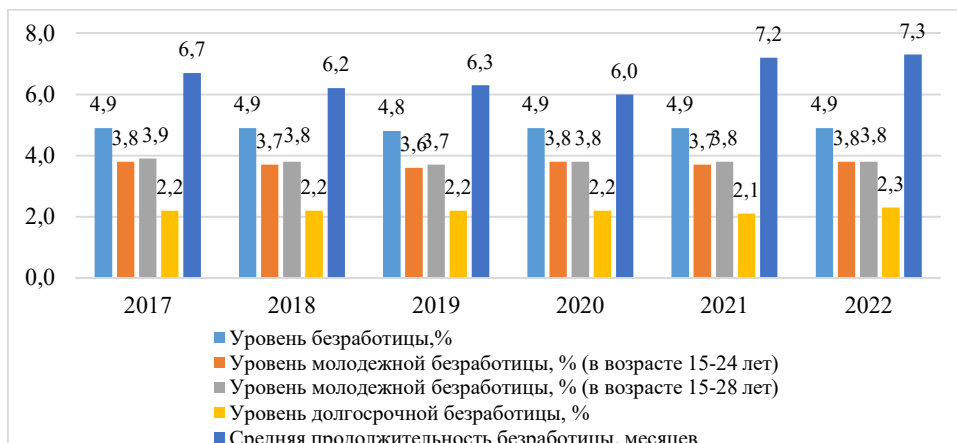

Рисунок 4. Основные показатели рынка труда в РК, %*

* Составлен авторами на основе источника [8]

Изменения качественных и количественных параметров элементов человеческого капитала реализуются на основе различных видов воздействия на динамику интеграции с основными целями социально-экономической и культурной политики территории и перечнем практических конкретных направлений.

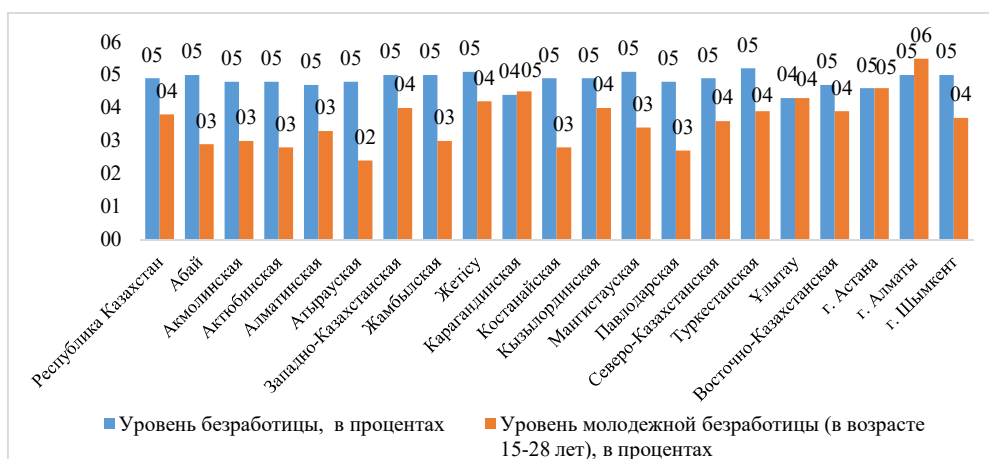

Рисунок 5. Показатели рынка труда по регионам РК в 2022 году, %*

* Составлен авторами на основе источника [8]

Так, на рисунке 5 показаны индикаторы рынка труда по регионам, при этом безработица среднем составляет по Казахстану – 4,9%, более низкий уровень безработицы прослеживается, например, в г. Астана – 4,6%.

Проведенный анализ показывает, что на формирование устойчивого социально-экономического развития регионов влияют следующие факторы (Рисунок 6).

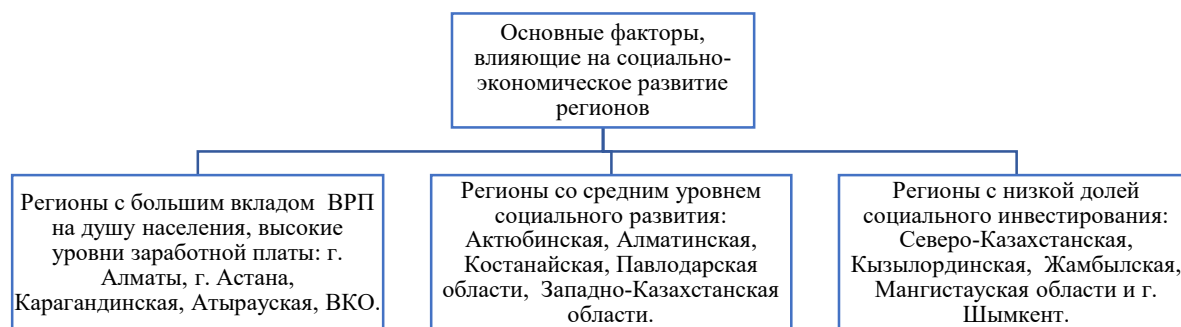

Рисунок 6. Основные факторы, влияющие на социально-экономическое развитие регионов*

* Составлен авторами

Несмотря на значительные успехи в развитии человеческого капитала существуют некоторые проблемы и вызовы, которые остаются актуальными и требуют внимания:

- Неравенство в доступе к образованию, что приводит к неравному распределению человеческого капитала.
- Проблемы с доступностью качественных медицинских услуг, особенно в отдаленных и бедных регионах.
- Развитие технологий и автоматизация труда представляют вызовы для образования и подготовки рабочей силы к современным требованиям рынка труда.
- Демографические вызовы: старение населения и необходимость обеспечения ухода за стареющим населением.
- Изменение климата, также могут оказывать воздействие на человеческий капитал через воздействие на здоровье, образование и рабочую силу.

Решение этих проблем требует комплексного и согласованного подхода со стороны правительств, международных организаций и общественности. Важно обеспечивать равный доступ к образованию и здравоохранению, а также стремиться к справедливому и инклюзивному развитию.

Доля объема инвестиций в основной капитал регионов значительно различается в зависимости от экономических, географических и социокультурных особенностей каждого региона (рис.7.). Основные факторы, влияющие на роль регионов в инвестиционных процессах, включают:

- Экономическое разнообразие: регионы с разнообразной экономикой и развитой промышленностью, с богатыми природными ресурсами, развитой инфраструктурой и транспортными связями делают регионы более привлекательными для инвестиций, улучшая доступность и условия для развития бизнеса (например, Атырауская – 19,7%, Актюбинская – 6,3%, Мангыстауская – 5,2% области, г.Астана – 9,6%, Алматы – 9,2% и др.).

- Государственная политика и предоставление льгот могут направлять инвестиции в определенные регионы с целью стимулирования экономического роста и развития (Туркестанская – 4,9%, Жетісу – 2,8%, Ұлытау – 1,2%)

- Образование и квалификация трудовых ресурсов, культурные особенности и социальные факторы: регионы с высококвалифицированными кадрами могут привлекать инвестиции в образование и высокотехнологичные отрасли (г. Шымкент – 3,6%, Карагандинская – 4,8%, Восточно-Казахстанская – 3,6% и др.).

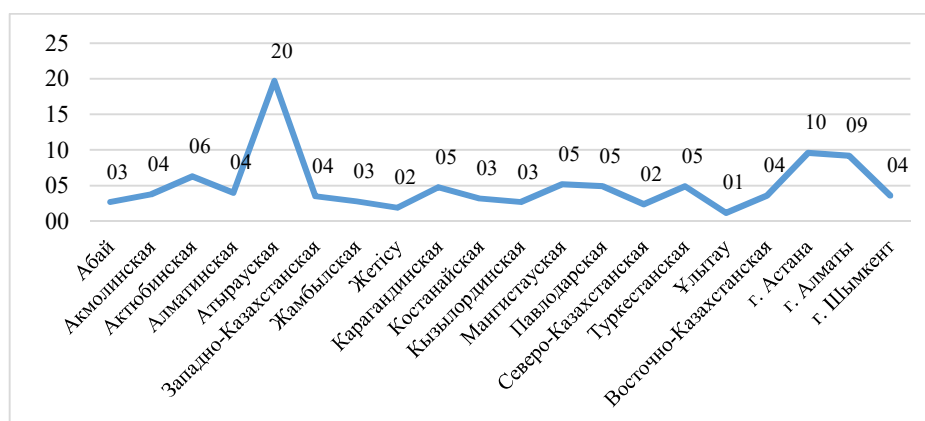

Рисунок 7. Удельный вес регионов в республиканском объеме инвестиций в основной капитал в 2022 году, %*

* Составлен авторами на основе источника [8]

Инвестиции в человеческий капитал играют важную роль в процессе устойчивого восстановления и нуждаются в государственном финансировании, особенно в период постпандемического восстановления и после него.

Таким образом, инвестиции в развитие человеческого капитала регионов Казахстана играют ключевую роль в обеспечении устойчивого социально-экономического развития страны. Человеческий капитал включает в себя навыки, знания, здоровье и другие человеческие ресурсы, которые определяют потенциал для инноваций и производства. Государственные и частные инвестиции, направленные на развитие человеческого капитала, играют важную роль в обеспечении устойчивого

и долгосрочного развития регионов Казахстана. Для уточнения структуры инвестиций в человеческий капитал в разрезе формирования человеческого капитала проанализируем инвестиции по направлениям вложений - инвестиции в здравоохранение, образование и охрану окружающей среды, что возможно в результате применения суммы инвестиционных потоков в формирование человеческого капитала, рис. 8:

$$\sum \sum \sum I_{ЧК} = \sum I_{\text{здравоохран.}} + \sum I_{\text{Образование}} + \sum I_{\text{Охран.окр.сп.}} \quad (1)$$

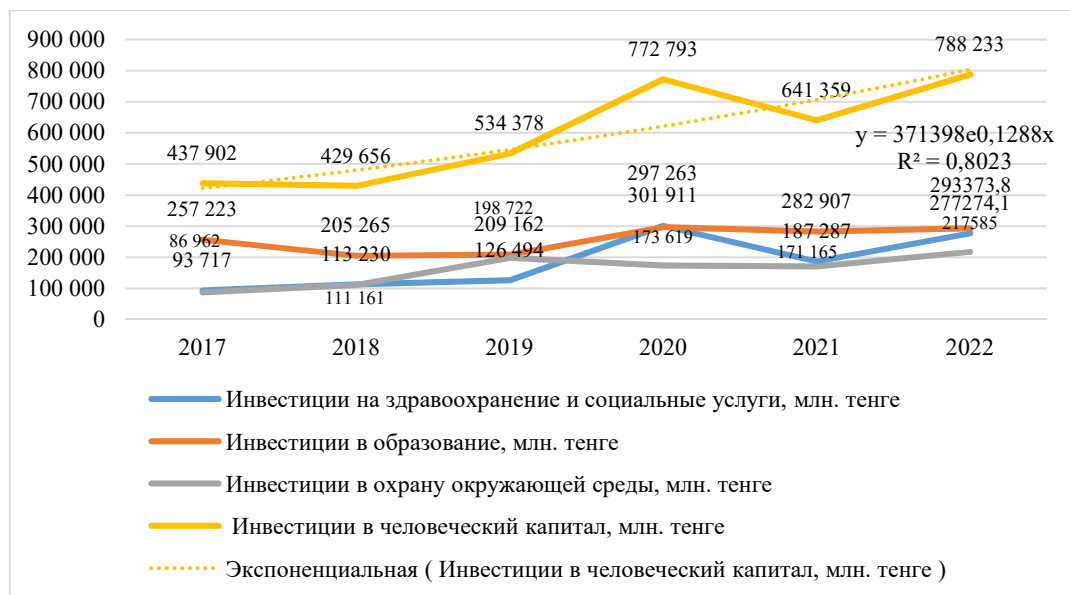

Рисунок 8. Инвестиции в человеческий капитал, млн. тенге*
* Составлен авторами

Экспоненциальная зависимость между данными направлениями инвестиций показаны уравнением:

$$y = 371398e^{0,1288x}$$

что предполагает экспоненциальный рост переменной y с увеличением переменной x , при этом e - представляет число Эйлера, и его приближительное значение равно 2.71828. Это уравнение позволяет моделировать экспоненциальный рост (или убывание) переменной y в зависимости от значения переменной x .

Коэффициент детерминации (R^2) для модели линейной регрессии с независимой переменной равен $R^2 = 0,8023$ говорит о сильной зависимости между показателями и указывает на то, что динамика развития человеческого капитала на 80,23% зависит от инвестиций в здравоохранение, образование и охрану окружающей среды, что может создать синергетический эффект, улучшая не только физическое и умственное здоровье, но и качество жизни в целом. Образованное и здоровое население может лучше участвовать в общественной жизни, быть более ответственным к глобальным проблемам и участвовать в инновационных процессах.

Таким образом, инвестиции в здравоохранение, образование и охрану окружающей среды играют важную роль в формировании и укреплении человеческого капитала, что в свою очередь способствует устойчивому и продолжительному развитию общества.

Заключение. Комплекс инструментов для управления человеческим капиталом региональной экономики должен включать экономико-социальные методы управления человеческим капиталом, направленные на повышение его инновационного потенциала. Регионы должны стать инкубаторами для создания новых предприятий на основе формирования экономической среды и инноваций.

Для роста человеческого фактора большое значение имеет инвестирование сферы образования, здравоохранения и экологии. Концепция устойчивого развития регионов, должна включать экономический, социальный и экологический секторы, а также и развитие человеческого капитала.

Необходимо выделить несколько важных аспектов, связанных с инвестициями в человеческий капитал в регионах Казахстана:

- Развитие образовательных программ и их доступность в регионах способствует повышению уровня образования населения. Строительство и модернизация школ, колледжей и университетов создает условия для качественного обучения.

- Инвестиции в медицинскую инфраструктуру, включая строительство больниц, центров здоровья и лабораторий, улучшают доступ к медицинским услугам. Программы по профилактике заболеваний и обеспечению здорового образа жизни содействуют повышению общественного здоровья.

- Инвестиции в программы обучения и переподготовки способствующие улучшению квалификации трудового потенциала региона. Создание условий для развития предпринимательства и самозанятости способствует созданию новых рабочих мест.

- Поддержка и финансирование научных исследований способствует инновационному развитию регионов. Использование современных технологий в образовании и производстве способствует повышению конкурентоспособности регионов.

- Социальная защита и инклюзия: Реализация социальных программ, направленных на поддержку уязвимых групп населения, способствует социальной инклюзии.

- Инвестиции в сферу культуры и спорта создадут благоприятные условия для разностороннего развития человеческого капитала.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мишагина М.В. Человеческий капитал как фактор инновационного развития Приволжского федерального округа [Электронный ресурс] // Креативная экономика. – 2015. – Т. 9. № 8. – С. 1009-1024. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=24169831>.

2. Мазелис Л.С. Анализ развития регионального человеческого капитала за счет процесса инвестирования / Л.С. Мазелис, Е.Д. Емцева, К.И. Лавренюк, А.А. Красько // Азимут научных исследований: экономика и управление. – 2018. – Т. 7. – № 3(24). – С. 180-184.

3. Мельников П.В. Формирование системы управления человеческим капиталом как одно из важнейших условий устойчивого развития региональной экономики // Экономические науки. – 2021. – № 202. – С. 145-153.

4. Балашова Ю.Г. Влияние инноваций на формирование человеческого капитала / Экономические и гуманитарные науки. – 2021 – №6(353). – С. 14-23.

5. Nakipova G. et al. Influence of Human Capital on the Development of Tourism Industry [Electronic resource] // Journal of Environmental Management and Tourism. – sep. 2021. – v. 12, n. 6. – P. 1694-1706. – URL: <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/6448>.

6. Байдыбекова С.К., Сауранбай С.Б., Абеннова Г.И. Рынок труда и проблемы формирования занятости в республике Казахстан // Вестник КазУЭФМТ. – 2023. – №1 (50). – С. 80-88. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.1(50).10.

7. Кунязова С.К., Кунязов Е.К., Каримбергенова М.К., Кадырова А.С. Занятость как один из инструментов социально-экономической политики Казахстана // Вестник КазУЭФМТ. – 2021. – № 3 (44). – С. 15-21. – DOI: 10.52260/2304-7216.2021.3(44).

8. Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/>.

REFERENCES

1. Mishagina M.V. Chelovecheskij kapital kak faktor innovacionnogo razvitija Privolzhskogo federal'nogo okruga [Human capital as a factor in innovative development of the Volga Federal District] [Elektronnyy resurs] // Kreativnaja jekonomika. – 2015. – T. 9. № 8. – S. 1009-1024. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=24169831> [in Russian].

2. Mazelis L.S. Analiz razvitija regional'nogo chelovecheskogo kapitala za schet processa investirovanija [Analysis of the development of regional human capital through the investment process] / L.S. Mazelis, E.D. Emceva, K.I. Lavrenjuk, A.A. Kras'ko // Azimut nauchnyh issledovanij: jekonomika i upravlenie. – 2018. – T. 7. – № 3(24). – S. 180-184 [in Russian].

3. Mel'nikov P.V. Formirovanie sistemy upravlenija chelovecheskim kapitalom kak odno iz vazhnejshih uslovij ustojchivogo razvitija regional'noj jekonomiki [Formation of a human capital management system as one of the most important conditions for sustainable development of the regional economy] // Jekonomicheskie nauki. – 2021. – № 202. – S. 145-153 [in Russian].

4. Balashova Ju.G. Vlijanie innovacij na formirovanie chelovecheskogo kapitala [The impact of innovation on the formation of human capital] / Jekonomicheskie i gumanitarnye nauki. – 2021 – №6(353). – S. 14-23 [in Russian].

5. Nakipova G. et al. Influence of Human Capital on the Development of Tourism Industry [Electronic resource] // Journal of Environmental Management and Tourism. – sep. 2021. – v. 12, n. 6. – P. 1694-1706. – URL: <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/6448>.

6. Bajdybekova S.K., Sauranbaj S.B., Abenova G.I. Rynok truda i problemy formirovanija zanjatosti v respublike Kazahstan [Labor market and problems of employment formation in the Republic of Kazakhstan] // Vestnik KazUJeFMT. – 2023. – №1 (50). – S. 80-88. – DOI: 10.52260/2304-7216.2023.1(50).10 [in Russian].

7. Kunjazova S.K., Kunjazov E.K., Karimbergenova M.K., Kadyrova A.S. Zanjatost' kak odin iz instrumentov social'no- jekonomicheskoj politiki Kazahstana [Employment as one of the instruments of socio-economic policy of Kazakhstan] // Vestnik KazUJeFiMT. – 2021. – № 3 (44). – S. 15-21. – DOI: 10.52260/2304-7216.2021.3(44) [in Russian].

8. Bjuro nacional'noj statistiki agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications/>.

Кунязова С.К., Кунязов Е.К., Машрапов Н.К., Эрнazarов Т.Я.

ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫНЫҢ АДАМ КАПИТАЛЫН ДАМУЫҒА ИНВЕСТИЦИЯЛАУ

Аннотация

Бұл зерттеу инновациялық экономиканың негізі және негізгі қозғаушы күші отандық экономика үшін бірегей бәсекелестік артықшылықтар жасай алатын орасан зор әлеуетке ие адами капитал екенін көрсетеді.

Авторлар басып алынған аумақтардың көрсеткіштерін, облыс халқының үлесін, халықтағы жұмыс күшінің үлесін, денсаулық сақтау, білім беру және қоршаған ортаны қорғау салаларына салынған инвестицияны сараптады.

Аймақтың инновациялық дамуына адами капиталдың әсер етуінің негізгі факторлары айқындалып, адами капиталдың инновациялық әлеуетін іске асырудағы жалпы өңірлік кедергілер айқындалып, инвестицияның адами капиталды дамытуға әсері талданады.

Адами капиталды дамытуды басқарудың белгілі бір тетіктерін қалыптастыратын және пайдаланатын аймақтар көбінесе өзінің әлеуметтік-экономикалық әлеуетін іске асыру тиімділігі бойынша көшбасшы болып табылатыны және адами капиталға инвестиция салумен тығыз байланысты екені анықталды.

Өңірдің әлеуметтік-экономикалық әлеуетін іске асыру тиімділігін арттырудың негізгі мәселелері қарастырылып, адам капиталы инвестициялық ағындарды қажет ететін экономикалық дамудың ең маңызды векторы екендігі көрсетілген. Өңірдің адами әлеуетін тиімді іске асырудың маңызды көрсеткіші денсаулық сақтау, білім беру және қоршаған ортаны қорғау салаларына инвестицияны белсенді түрде кеңейту болуы тиіс екені анықталды.

Kunязova S., Kunязov Y., Mashrapov N., Ernazarov T.

INVESTMENTS IN THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN THE REGIONS OF KAZAKHSTAN

Annotation

This study shows that the basis and main driving force of the innovative economy is human capital, which has enormous potential that can create unique competitive advantages for the domestic economy.

The authors analyzed the indicators of the occupied territories, the share of the regional population, the share of the labor force in the population, investments in healthcare, education and environmental protection.

The main factors influencing human capital in the innovative development of the region are identified, common regional barriers to realizing the innovative potential of human capital are identified, and the impact of investments on the development of human capital is analyzed.

It has been determined that regions that form and use certain mechanisms for managing the development of human capital are often leaders in the effectiveness of realizing their socio-economic potential and are closely related to investments in human capital.

The main problems of increasing the efficiency of realizing the socio-economic potential of the region are considered, indicating that human capital is the most important vector of economic development, requiring investment flows. It was revealed that an important indicator of the effective implementation of the region's human potential should be the active expansion of investments in healthcare, education and the environment.

М.А. Жолаева*, PhD, доцент м.а.

К.Ж. Садуақасова, э.ғ.к., доцент м.а.

З.О. Уразбаева, э.ғ.к., доцент м.а.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық

университеті, Астана қ., Қазақстан

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: r.zholaeva@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК ҰЙЫМДАРДЫ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ, ЕСЕПКЕ АЛУ, БАҚЫЛАУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Мақаланың өзектілігі мемлекеттік ұйымдардың экономикада, әлеуметтік бақылауын орталықсыздандырудың заманауи процестерін зерттеу теориялық және практикалық тұрғыдан өзекті болып табылады. Осы зерттеудің мақсаты мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау моделін әзірлеу және бағалау, сондай-ақ олардың тиімділігіне делдалдық әсер ету болып табылады. Әдістеме 381 мемлекеттік ұйымдардың үлгісіне негізделген зерттеу. Құрылымдық теңдеулер моделі әртүрлі құрылымдар арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды талдауда қолданылды. Нәтижесінде есепке алу, бақылау олардың мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру тиімділігіне тікелей әсер ететінін көрсетеді. Сонымен қатар, мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, бухгалтерлік есеп және бақылау тиімділіктің анықтаушы факторлары болып табылады, өйткені есепке алу және бақылау мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру тиімділігіне (детерминация коэффициенті 64%) және жанама - олардың тиімділігіне айтарлықтай тікелей әсер етеді. Модель тәуелді айнымалының дисперсиясының 67% - ақтайды. Осы зерттеу әдебиеттегі олқылықты жабады, өйткені ол мемлекеттік ұйымдардың бас мамандары тұрғысынан орталықсыздандыруды анықтайтын екі тәуелсіз айнымалыны инновациялық түрде анықтайды. Мұндай зерттеу әдебиеттерді әзірлеуге қатысты, өйткені ол бастапқы модельді дайындайды және бағалайды, сонымен қатар бас мамандар мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыруға ықпал ететін факторларды анықтайды, есепке алу, бақылау, сондай-ақ олардың тиімділігін анықтау. Сондай-ақ, зерттеуде әр ұйымдасқан мемлекеттік мекемеге тән айырмашылықтарға қарамастан, нәтижелерді ұқсас контексте салыстыру мақсатында басқа мемлекеттің мекемелері қолданыла алады.

Кілт сөздер: басқару, децентрализация, орталықтандырылған, есеп, бақылау, тәуелді айнымалылар, тәуелсіз айнымалылар, тиімділігі

Ключевые слова: управление, децентрализация, централизованный, учет, контроль, зависимые переменные, независимые переменные, эффективность

Keywords: management, decentralization, centralized, accounting, control, dependent variables, independent variables, efficiency

JEL classification: D79, H0, H83

Кіріспе. Орталықтандырылған немесе иерархиялық, компаниядағы биліктің қатаң иерархиясымен, қолданылатын ережелер мен процедураларды рәсімдеумен, шешім қабылдауда орталықтандырумен және оларды орындау үшін нақты жауапкершілікпен ерекшеленеді [1].

Орталықтандырылмаған мемлекеттік ұйымдардың бухгалтерлік есепті ұйымдастыру мен жүргізудің қыр-сыры мемлекеттік мекемелерге децентрализация, есепке алу, бақылау және оның тиімділігін көрсетеді және осы зерттеудің өзектілігін анықтайды.

«Децентрализация» термині ұлттық мемлекеттердің пайда болуымен XIX ғасырдың бірінші жартысынан бастап ғылыми әдебиеттерде кеңінен қолданыла бастады [1]. Децентрализация осы зерттеудегі келесі тежегіш айнымалы болып табылады, мұндай орталықсыздандыру деңгейі басқарушылық есеп ақпаратының сипаттамаларына қажеттілік деңгейіне әсер етеді [2]. Орталықсыздандыру - бұл мекеме қызметінде кең билік немесе даналық өрісін қамтамасыз етуге ұйымдағы төменгі деңгейдегі менеджерлерге жауапкершілік өкілеттіктерін беру болып табылады [3]. Децентрализация көптеген экономикалық нәтижелермен байланысты, айталық, фискалдық әдептіліктің жоғары дәрежесі-орталықтандыру сыбайлас жемқорлықтың төмен деңгейімен [4], бейресми сектордың аздығымен [5], тиімділіктің жоғарылауымен және қоғамдық тауарлармен қамтамасыз етумен байланысты [6]. Орталықсыздандыру үлкен көмектің тиімділігін [7] және инфляцияны төмендетеді [8]. Сонымен қатар, орталықсыздандыруға байланысты әртүрлі нәтижелерді ескере отырып, елдердің

басқаларға қарағанда салыстырмалы түрде орталықсыздандырылғанын түсіну өте маңызды [9]. Жоғарыда сипатталған процестер өндіріс пен басқаруды орталықтандыру мен орталықсыздандырудың оңтайлы үйлесімі принципін сақтау қажеттілігін айқын көрсетеді [10]. Мемлекеттік мекемелерді басқару процесінде орталық өзінің құрылымдық бөлімшелеріне, яғни орталықтандырылған басқару өкілеттіктерінің бір бөлігін беруге мәжбүр. Мұндай процесс басқаруды орталықсыздандыру деп аталады [11].

Зерттеудің *мақсаты* тиімділігіне делдалдық тікелей немесе жанама әсер ететін факторларды, мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау, сондай-ақ олардың тиімділігіне делдалдық әсерін талдау болып табылады. Зерттеудің *міндеттері*:

- орталықсыздандырудың да артықшылықтары мен кемшіліктерін көрсету;
- мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау, сондай-ақ олардың тиімділігіне делдалдық әсері арасындағы байланысты талдауға байланысты тұжырымдамалық моделі зерттеліп көрсетуінде;

- мекемедегі децентрализация есеп пен бақылауды жақсарту тиімділігін, сапасын арттыруы.

Зерттеу әдісі – 381 мемлекеттік ұйымдардың үлгісіне негізделген зерттеу. Құрылымдық тендеулер моделі әртүрлі құрылымдар арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды талдауда қолданылды. Нәтижесінде есепке алу, бақылау олардың мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру тиімділігіне тікелей әсерін сандық тәсілге негізделіп жүргізіледі. Есеп процесін децентрализация (орталықсыздандыру) қосымша жұмыс күшін босатумен, есеп жұмысының қысқаруына байланысты мемлекеттік ұйымдар қызметінің тиімділігін және жедел басқарудың тиімділігін арттырумен, шаруашылық есептің дамуымен, бөлім қызметкерлерінің экономикалық ой қабілетінің дамуы [12], есеп беру сапасын арттыруы, бухгалтерлік ғылым мен білімге жұмсалатын шығындардың қысқаруы және т.б. байланысты елеулі мемлекеттік мекемелерге әсер етеді [13].

Әдебиеттік шолу. Мекемені орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау тиімділіктің анықтаушы факторы болып табылады деп болжайды, бірақ әртүрлі салалардағы мемлекеттік мекемелерде эмпирикалық мәліметтер жоқ. шетелдік және қазақстандық ғалымдар өкілеттіктерді беру [14], билікті қайта бөлу процесі, белгілі бір саясат, саяси стратегиялардың жиынтығы, қоғамдық басқаруды ұйымдастыру және жұмыс жасау принципі, қоғамдық басқару әдісі ретінде анықтайды [15]. Қолда бар мәліметтер орталықтандырылмаған жергілікті өзін-өзі басқару органдарының дамушы елдерде мемлекеттік қызмет көрсетуге қабілетсіздігін көрсетеді [11]. Децентрализация тиімділігі күтпеген жағдайлар теориясын қолдайтын бірнеше факторларға байланысты деп болжайды. Теорияға сәйкес, мекеме жетістігі «ұйымдық контекст пен құрылым арасындағы сәйкестікке байланысты», бірақ жетістікке жетудің әмбебап әдісі жоқ, өйткені әр мекемеде әртүрлі экономикалық, әлеуметтік және физикалық жағдайларға тәуелді болады және соған бейімделеді [12]. Осылайша, мекемедегі децентрализация есеп пен бақылауды жақсарту тиімділігін арттыра алады. Ұйымдардың үлгісіне негізделген осы зерттеу келесідей *гипотезаларға* бағытталған:

1. Мекеме бухгалтерлік есебі шешім қабылдауға оң әсер етеді.
2. Мемлекеттік мекеме бақылауына оң өзгеріс әкеледі;
3. Ұйымдардағы децентрализация тиімділігіне оң әсер етеді.

Негізгі бөлім. Орталықсыздандыру көбінесе орталық үкіметтен жергілікті мемлекеттік органдарға өкілеттіктер мен жауапкершілікті беруді білдіреді, бірақ мұндай процесті деконцентрация деп атаған дұрыс. Қазіргі уақытта оны Қазақстан Республикасында жүзеге асырылады. Алайда, мемлекеттік атқарушы органдардың, жергілікті атқарушы органдардың бірыңғай жүйесіне енетін қазіргі қолданыстағы жергілікті мемлекеттік басқару жүйесіндегі функцияларды беру тек функцияларды орындау мақсатында жауапкершілікті беруді білдіреді, немесе ештеңеде білдірмеуі де мүмкін және өкілеттіктер жоғары билік органдарында қалады. Қазіргі уақытта есепті жүргізудің екі нұсқасы бар:

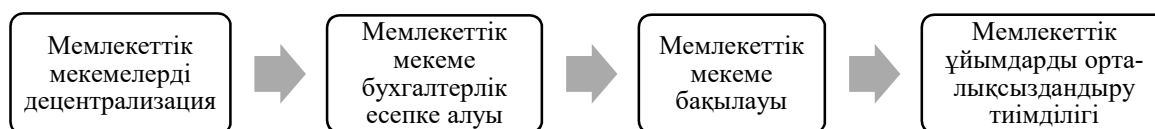
- 1) Орталықтандырылған;
- 2) Децентрализация (орталықсыздандыру).

Кез келген басқа құбылыс сияқты, орталықсыздандырудың да артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Оның негізгі артықшылықтары:

- Күнделікті мәселелерді шешуге өкілеттік беру жоғары менеджерлерге маңызды мәселелерге назар аударуға мүмкіндік береді;
- Шешім қабылдау құқығы ағымдағы операциялар туралы енегжей-тегжейлі және соңғы акпараты бар адамдарға беріледі;

- Келісу және бекіту процедураларын жою тұтынушылардың талаптарына тезірек жауап беруге және сыртқы ортаның өзгеруіне жауап беруге мүмкіндік береді;
  - Менеджменттің төменгі деңгейлерінің менеджерлері оларды жоғары лауазымдарда жұмыс істеуге дайындайтын тәжірибе мен дағдыларының болуы;
  - Қызметкерлердің өз еңбегіне деген ынтасы мен қанағаттануы артады [5].
- Орталықсыздандырудың белгілі бір кемшіліктері бар:
- Басқарудың төменгі деңгейлерінде шешімдерді оқиғалардың толық көрінісінсіз қабылдауға болады;
  - Ұйымның қызметін үйлестіруде қиындықтар туындауы мүмкін;
  - Басқарудың төменгі деңгейлерінің менеджерлері ұйымның жалпы мақсаттарынан өзгеше мақсаттары болуы мүмкін (мысалы, бас маман тұтастай алғанда жұмыс тиімділігін арттырудан гөрі өз бөлімшесін кеңейтуге мүдделі болуы мүмкін);
  - Инновацияны еңгізу қиын болуы мүмкін.

Құтпеген мән-жайлар теориясына негізделген осы зерттеу мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау, сондай-ақ олардың тиімділігіне делдалдық әсері арасындағы байланысты талдауға бағытталған. Тұжырымдамалық моделі зерттеліп көрсетілген (1- сурет).

1-сурет. Зерттеліп ұсынылған модель*

* Авторлармен құрастырылған

Осы зерттеу ұсынылған мақсатқа жетуге мемлекеттік ұйымдардың басшыларына бағытталған сауалнаманы қолдануды көздейтін сандық тәсілге негізделген. Сауалнама Lime Survey бағдарламалық жасақтамасының көмегімен жасалды. Ондай өлшеу құралы алдын-ала сынақтан өтті.

Сауалнама құрылымы мен сауалнама нүктелері - бұл субъект өзінің жеке идеясына сүйене отырып қарапайым мәлімдемелермен бағалауы керек. Әдетте 5 градация қолданылады, яғни:

1. Толық келіспеймін
2. Келіспеймін
3. Ортасында бір жерде
4. Келісемін
5. Толық келісемін.

Мәлімдемелердің тұжырымдары зерттеушінің міндеттеріне байланысты таңдалады, жауаптың тұжырымдары да әртүрлі болуы мүмкін. Қалған бөліктерге зерттелетін аспектілерді бағалауға мүмкіндік беретін элементтер кіреді (мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау, сондай-ақ олардың тиімділігі). Осында алдыңғы зерттеулердегі дәлелденген, бейімделген өлшем шкалаларын пайдаланады және ұсынылған тұжырымдамалық модельде көрсетілген конструкциялардың әрбір элементіне жауап беру реті 5 баллдық, мұнда 1 деген «толық келіспеймін», ал 5 «толық келісемін» Лайкерт шкаласына сәйкес келеді. Көп позициялық өлшем - мұндағы объективті түрде пікірлер арқылы әлеуметтік құбылыстарға көзқарасты бақылау мен өлшеудің ғылыми құралы [6]. Бухгалтерлік есеп және аудит саласындағы әдіскерлер мен ғалымдар тиімдішкәланы қалыптастыру мақсатында қажет деп саналатын субъективтілік пен пункттер санына қатысты мәселелерді көтерді, бірақ Лайкерт шкаласы да, көп нүктелі шкала да кеңінен қолданылады және ақпарат іздейтін зерттеушілер үшін пайдалы құралдарды ұсынады.

Мұнда «Лайкерт» өлшеу шкаласын пайдалана отырып, мемлекеттік ұйымдардың орталықсыздандырылуын, есебін, бақылауын, сондай-ақ олардың тиімділігіне делдалдық әсерін өлшедік [7]. Қаржылық ақпараттың сапасын өлшеу шкаласы Дорниердің зерттеуі негізінде қабылданды, бейімделді.

Іріктеу процесі арқылы келесі 5 сүзгіні қолдана отырып жүргізілді:

- Қазақстандағы электрондық пошта мекен-жайы бар барлық мемлекеттік ұйымдар;
- қызметкерлердің соңғы саны: 50 кем дегенде;
- мемлекеттік аудиторлық қызметі бар мемлекеттік мекемелер;
- квазимемлекеттік секторлар;

- жұмыс жасайтын мемлекеттік ұйымдар.

Сауалнамаға жауап берген 7812 мемлекеттік ұйымдар болды. Мекемелердің едәуір санына қарамастан, сауалнаманы елдің бір аймағына немесе ауданына шектеудің орнына барлық мекемелерге қолдану туралы шешім қабылданды. Осындай опция қарастырылған, өйткені берілген зерттеу мекемедегі бас мамандар арасында жүргізіледі және жауаптар саны аз болуы мүмкін.

Сауалнама онлайн режимінде жүргізілді, оған сілтеме мекемелерге электрондық пошта арқылы жіберілді және мекемелердегі негізгі шешім қабылдаушыға (бас мамандарға) жіберілді. 2022 жылдың 2-31 наурызы аралығында электрондық хаттар жіберілді (барлығы 7799 электрондық пошта). Көрсетілген кезеңде 389 толық бақылау алынды. Мемлекеттік ұйымдардың көптігін ескере отырып, өте үлкен популяцияны қамтитын ғылыми зерттеулерде практикалық үлгі болатын керемет таңдалды [9].

Деректерді талдау үш кезеңнен тұрады:

- (1) деректерді алдын ала талдау;
- (2) өлшеу моделін бағалау;
- (3) құрылымдық модельді бағалау.

Мәліметтерді "тазартудың" барлық процедуралары 4 кезеңнен тұратын SPSS бағдарламалық жасақтамасында орындалды:

- (1) жетіспейтін деректерді өңдеу;
- (2) экстремалды деректерді талдау (шығарындылар);
- (3) орталық тенденция мен қалыптылықты талдау;
- (4) талдау мөлшерін таңдау.

Тиісті дайындықтан кейін SPSS Statistics бағдарламалық жасақтамасындағы құрылымдық теңдеулер моделін қолдана отырып, статистикалық мәліметтер талдауы жүргізілді, өйткені зерттеуде тұжырымдалған гипотезаларды тексеруге бағытталған деректерді талдаудың құнды әдісі және теориялық моделі тікелей өлшенбейтін, бірақ олардың көрсеткіштері немесе элементтері арқылы өлшенетін күрделі қатынастар мен айнымалыларды қамтиды.

Мемлекеттік ұйымдардың бухгалтерлік есебі мекемелердің өзінде жүргізілетіндіктен, сауалнамаға қатысқандардың 250-і (65,6%) мекемелердің ішінде қызмет көрсететіндерін айтады, ал 69-ы (18,1%) бухгалтерлік қызметке қосалқы мердігерлік жасайтындықтарын айтады. Алайда, 62 (16,3%) мекемелер екі қызметтің де бар екенін, яғни олардың ішкі бөлімі бар екенін айтады, бірақ олар әлі де сырттан қызмет көрсетуге қосалқы мердігерлік жасайды. Ішкі бақылау қызметіне келетін болсақ, респонденттердің 267-сі (70,1%) ішкі бақылау қызметі бар екенін атап өтті, ал 31-і (8,1%) бұл қызметке толық қосалқы мердігерлік жасады. Алайда, 77 (20,2%) олардың екеуі де бар, ал тек 6 (1,6%) ұйымда ішкі бақылау жоқ дегенді білдіреді.

Сондай-ақ, деректерді SEM талдауына дайындауға алдын-ала талдау жүргізілді. Құрылымдық модельдерде жасырын айнымалылар F әрпімен белгіленеді (фактор – фактор) және бақыланатын V (айнымалы – айнымалы).

X айнымалысы Y айнымалысын анықтайтындығы, графикте бір жақты көрсеткімен көрсетілген, келесі құрылымдық теңдеумен берілген:

$$Y = aX + E_y \quad (1)$$

мұндағы, a – детерминация коэффициенті, E_y – қалдығы.

X және Y айнымалыларының корреляция (ковариация) фактісі $(X, Y) = b$.

A және B параметрлерінің мәндерін, мысалы, кез келген алдыңғы зерттеулердің, бақылау деректерінің нәтижелеріне сүйене отырып алдын ала анықтауға болады немесе модельді талдау кезінде бағалауға қабылданады. Соңғы жағдайда осы коэффициенттер жұлдызшалармен ауыстырылады.

Деректерді алдын ала талдау өткізіп алған мәндерді, шығарындыларды, үлгі өлшемін, негізгі тенденцияларды және деректердің қалыпты жағдайын талдауға бағытталған. SEM талдауы екі кезеңнен тұрады:

- (1) өлшеу моделін бағалау
- (2) құрылымдық модельді бағалау.

Өлшеу моделінің нәтижелерін бағалау зерттеліп көрсетілген (1- кесте).

Өлшеу моделінің нәтижелері*

Құрылымы	C_k -Стандартталған коэффициент
Мемлекеттік ұйымдардағы есепке алу (Есеп) ($CR = 90, AVE = 57$)	
Есептегі қаржылық ақпараттың дәлдігі шешім қабылдауға көмектеседі.	0,693*
Есептегі қаржылық ақпарат оның дұрыстығын қамтамасыз ету үшін мұқият дайындалады	0,804*
Есепке алынған қаржылық ақпарат пайдаланушыға оңай түсінікті болуы	0,753*
Бухгалтерлік есепте қаржылық ақпарат бухгалтер бейнелегісі келетін нәрсені сенімді түрде көрсетеді.	0,763*
Мемлекеттік мекеме бақылауы (Бақылау) $CR = 94, AVE = 69$	
- операциялық тиімділігін жақсартты	0,805*
- тиімді операцияларды, қызмет пен іскерлік тәжірибелерді құруға және қалыптастыруға мүмкіндік берді	0,737*
- қаржылық есептілікті сапалы дайындауға мүмкіндік берді	0,900*
- барлық қажетті ережелерді, яғни заңдарды, ережелерді, нұсқаулықтарды, стандарттарды және ішкі бақылауға қатысты басқа мәселелерді сақтайды	0,881*
Мемлекеттік ұйымдардағы децентрализация тиімділігі (Тиімділік) ($CR = 95, AVE = 72$)	
- операциялық қызмет, басқару және өнімділік тұрғысынан артықшылықтарға қол жеткізуге мүмкіндік берді	0,853*
- мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау және олардың тиімділігі кезінде әр түрлі баламалар немесе опциялар қарастырылды, бұл мекемелерге ең жақсы шешімді таңдауға мүмкіндік берді.	0,857*
- операциялық қызметтің тиімділігі мен өнімділігін арттыруға ықпал етті.	0,907*
- мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау және олардың тиімділігі оның жетістігін анықтайды.	0,776*

* [7, 11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Зерттелген мәліметтер, кесте 1 мұндағы, C_k – стандартталған (регрессиялық) коэффициенттер, оларды бета-коэффициенттер деп те атайды;

CR - Сенімділік құрамасы (кейде конструктивті сенімділік деп аталады) - бұл Альфа Кронбахқа ұқсас шкала элементтерінің ішкі консистенциясының көрсеткіші.

AVE - бұл сандық бағалаудың ақаулы түрі.

Корреляция 0.001 деңгейіне маңызды.

Барлық элементтердің әр факторға сәйкес келетіндігін тексеру, мұндағы әр құрылымды бағалауға қолданылатын өлшеу шкаласының бір өлшемділігін растайды. Құрылымдық модельдеуде тек тәуелсіз айнымалылардың ковариациялары (корреляциялары) беріледі немесе бағаланады. Қалыптасқан модельдің дәйектілігі мен сапасы SEM-де әртүрлі көрсеткіштер арқылы бағаланады, олардың негізгісі хи-квадраттың ықтималдық критерийі, RMSEA жуықтау қатесі, CFI салыстырмалы келісім индексі болып табылады.

Алынған орташа дисперсия мәндері ($>0,50$) және стандартталған коэффициенттер ($>0,60$) сәйкесінше өлшеу шкалаларының дискриминантты және конвергентті жарамдылығының болуын көрсетеді. Жиынтық сенімділік мәндері ($>0,60$) өлшеу шкаласының сенімділігін растайды. Зерттеу моделінде ұсынылған гипотезаларды тексеру үшін құрылымдық модельді бағалаймыз. Түзету көрсеткіштері модельдің жақсы сәйкестігін көрсетеді ($\beta^2=93,75$ (46), $p=0,00$, CFI = 0,99, GFI = 0,96, NFI = 0,97, RMSEA = 0,049). Құрылымдық модельді бағалау нәтижелері келтірілген (2 кесте).

Модельді зерттеу нәтижелері*

Параметрлер	C_k -Стандартталған коэффициент	P - мәні	R^2 - анықтау коэффициенті
(Есеп) - (Бақылау)	80	***	67
(Бақылау)- (Тиімділік)	65	***	
(Есеп) - (Тиімділік)	20	***	

* [7, 11, 12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Берілген кесте 2 мәліметінде мұндағы, (Есер) - Мемлекеттік ұйымдардағы есепке алу;
 (Бақылау) - Мемлекеттік мекеме бақылауы;
 (Тиімділік) - Мемлекеттік ұйымдардағы децентрализация тиімділігі;
 *** - Корреляция маңызды 0,1 % деңгейіне.

Нәтижесінде, бақылау жүйесінің сапасы оң және айтарлықтай әсер ететінін көрсетеді ($\beta=20$; p -мәні <001), бұл ішкі бақылау жүйесінің сапасын жақсарту алдыңғы зерттеулерді растайтын тиімділігін арттыруға ықпал етеді деген қорытындыға келуге мүмкіндік береді. Зерттеу гипотезаны қолдайды.

Нәтижесі сонымен қатар бақылау жүйесінің сапасы қаржылық ақпараттың сапасына оң және айтарлықтай әсер ететіндігін дәлелдейді ($\beta=80$; p -мәні <001), бұл бақылау жүйесінің сапасын жақсарту қаржылық ақпараттың сапасын жақсартуға ықпал етеді және бірінші айнымалы екінші жағдайлардың 64% түсіндіреді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Жасалған нәтижелер алдыңғы зерттеулерге сәйкес келеді және гипотезаға оң нәтиже береді [3].

Күтілгендей, осы зерттеудің нәтижелері шешім қабылдаудың сәттілігіне қаржылық ақпараттың сапасы да әсер ететінін көрсетеді ($\beta=65$; p -мәні <001), бұл қаржылық ақпараттың сапасын жақсартудың тиімділік факторы болып табылады [7]. Нәтижелер гипотезаны қолдауға мүмкіндік береді.

Алынған нәтижелер тәуелсіз айнымалылар (бақылау және қаржылық ақпарат сапасы) тәуелді айнымалының 67% түсіндіретінін көрсетеді.

Сонымен қатар, бұл зерттеуде біз ішкі бақылаудың сапасы қаржылық ақпараттың сапасы арқылы шешім қабылдаудың сәттілігіне жанама әсер ететіндігін растаймыз ($\beta = 52$; p -мәні <001), жалпы 72 кезінде әсер етуі.

Күтпеген мән-жайлар теориясына негізделген зерттеу маңызды тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді, яғни децентрализация тиімділігі бақылау жүйесіне және қаржылық есептіліктің сапасына байланысты [15]. Дегенмен, қаржылық ақпарат арқылы мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау, сондай-ақ олардың тиімділігін дәлелдеу [16].

Қорытынды. Мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру моделін, есепке алуды, бақылауды және олардың күтпеген жағдайлардағы тиімділігін әзірлеп, бағалауға қол жеткізілді:

1. Нәтижелер бақылау жүйесінің сапасы шешім қабылдаудың сәттілігіне оң және айтарлықтай әсер етеді.
2. Бақылау мен қаржылық есептілік арасында оң және мағыналы байланысын және қаржылық есептіліктің ашықтығын қамтамасыз етудегі бақылаудың маңызды рөлін ашады.
3. Мемлекеттік ұйымдарды орталықсыздандыру, есепке алу, бақылау, олардың тиімділігі жоғары сапалы ақпарат қажет екенін көрсете отырып, оған оң әсер етеді.

Қорытынды мен нәтижесі, тиімділігі қаржылық ақпараттың сапасын жақсартуға ықпал ететін болса, шешім қабылдаудың сәттілігіне әсер ететіндігін көрсетеді. Сондай-ақ әрбір ұйымға тән айырмашылықтарға қарамастан нәтижелері ұқсас контексттерде салыстыруда басқа мекемелерге қолдануды ұсынамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Tang W. Decentralization and development of small cities: Evidence from county-to-city upgrading in China [Electronic resource] // China Economic Quarterly International. – 2021. – 1(3). – P. 191-207. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ceqi.2021.05.002>.
2. Cennamo C., Marchesi C., Meyer T. Two Sides of the Same Coin? Decentralized versus Proprietary Blockchains and the Performance of Digital Currencies [Electronic resource] // Academy of Management Discoveries. – 2020. – Vol. 6(3). – P. 382-405. – URL: <https://doi.org/10.5465/amd.2019.0044>.
3. Solechan A., Setiawati I. Pengaruh Karakteristik Sistem Akuntansi Manajemen Desentralisasi sebagai Variabel Moderating terhadap Kinerja Manajerial (Studi Empiris Perusahaan Manufaktur di Kabupaten Semarang) // Fokus Ekonomi: Jurnal Ilmiah Ekonomi. – 2009. – 4 (1). – P. 64-74.
4. Mentor I. Decentralization and the Increased autonomy in Local Governments [Electronic resource] // Procedia - Social and Behavioral Sciences. – 2014. – №109. – P. 459-463. – URL: <https://doi.org/10.34152/fe.4.1.%25p>.
5. Busygina I., Filippov M., Taukebaeva E. To decentralize or to continue on the centralization track: The cases of authoritarian regimes in Russia and Kazakhstan // Journal of Eurasian Studies. – 2018. – 9. – P. 61-71.

6. Мусипова Л., Кутжан І. Факторы, влияющие на качество и эффективность принимаемых управленческих решений в компании [Электронный ресурс] // Журнал Государственный аудит. – 2023. – 59(2). – С. 6-10. – URL: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-59-2-6-10>.
7. Zholayeva M.A. Internal control: non-linear view // *Central Asian Economic Review*. – 2019. – No.1. – P. 26-33.
8. Мухамедиев Б.М., Темербулатова Ж.С., Иляшова Г.К. Влияние Евразийского экономического союза на торговлю Казахстана: оценка воздействия с использованием метода синтетического контроля // *Журнал Economics: the strategy and practice*. – 2020. – 15(2). – С. 55-64.
9. Никифорова Е., Столяров Г., Карабаев Э. Использование официальной статистической информации, предусмотренной федеральным планом статистических работ и ведомственной статистикой, при установлении ключевых показателей эффективности деятельности институтов развития российской федерации [Электронный ресурс] // Государственный аудит. – 2022. – 56(3). – С. 78-86. – URL: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2022-56-3-78-86>.
10. Жолаева М.А., Садуакасова К.Ж., Уразбаева З.О. Қазақстанның агроөнеркәсіптік өндірісіндегі ішкі бақылау тетігі [Электронды ресурс] // *Журнал Аграрлық нарық проблемалары*. – 2023. – (3). – Б. 103-110. – URL: <https://doi.org/10.46666/2023-3.2708-9991.10>.
11. Нугербеков Д.С., Бейсенова Л.З., Шахарова А.Е. Концептуальные основы аудита эффективности планирования республиканского бюджета // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли*. – 2021. – 4(45) 30. – С. 212-217. – DOI 10.52260/2304-7216.
12. Zholayeva M.A. Internal Control in the Insurance System // *Research Journal of Pharmaceutical, Biological and chemical Sciences*. – 2016. – Vol.7 (4). – P. 1461-1466.
13. Зекенов Е., Карыбаев А., Шахарова А. Стратегический аудит как перспективное направление государственного аудита и финансового контроля [Электронный ресурс] // Государственный аудит. – 2022. – 57(4). – С. 19-28. – URL: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2022-57-4-19-28>.
14. Кызыкеева А.С., Миржакыпова С.Т. Анализ взаимосвязи тона финансовых отчетов и аудиторского риска [Электронный ресурс] // *Вестник КазНУ. Серия экономическая*. – 2020. – Том 133. – № 3. – С. 51-59. – URL: <https://doi.org/10.26577/be.2020.v133.i3.05>.
15. Жолаева М.А., Аманова Г.Д., Садуакасова К.Ж. Сзықтық емес жүйеде әділ күн есебіндегі аудиторлық есептердің біркелкілігі [Электронды ресурс] // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысының экономика сериясы. – 2023. – No3. – Б. 341-355. – URL: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-3-341-355>.

REFERENCES

1. Tang W. Decentralization and development of small cites: Evidence from county-to-city upgrading in China [Electronic resource] // *China Economic Quarterly International*. – 2021. – 1(3). – P. 191-207. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.ceqi.2021.05.002>.
2. Cennamo C., Marchesi C., Meyer T. Two Sides of the Same Coin? Decentralized versus Proprietary Blockchains and the Performance of Digital Currencies [Electronic resource] // *Academy of Management Discoveries*. – 2020. – Vol. 6(3). – P. 382-405. – URL: <https://doi.org/10.5465/amd.2019.0044>.
3. Solechan A., Setiawati I. Pengaruh Karakteristik Sistem Akuntansi Manajemen Desentralisasi sebagai Variabel Moderating terhadap Kinerja Manajerial (Studi Empiris Perusahaan Manufaktur di Kabupaten Semarang) // *Fokus Ekonomi: Jurnal Ilmiah Ekonomi*. – 2009. – 4 (1). – P. 64-74.
4. Mentor I. Decentralization and the Increased autonomy in Local Governments [Electronic resource] // *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. – 2014. – №109. – P. 459-463. – URL: <https://doi.org/10.34152/fe.4.1.%25p>.
5. Busygina I., Filippov M., Taukebaeva E. To decentralize or to continue on the centralization track: The cases of authoritarian regimes in Russia and Kazakhstan // *Journal of Eurasian Studies*. – 2018. – 9. – P. 61-71.
6. Musipova L., Kutzhan I. Faktory, vliyayushchie na kachestvo i effektivnost' prinimaemyh upravlencheskih reshenij v kompanii [Factors influencing the quality and effectiveness of management decisions made in a company] [Elektronnyy resurs] // *Zhurnal Gosudarstvennyy audit*. – 2023. – 59(2). – S. 6-10. – URL: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2023-59-2-6-10> [in Russian].
7. Zholayeva M.A. Internal control: non-linear view // *Central Asian Economic Review*. – 2019. – No.1. – P. 26-33.

8. Muhamediev B.M., Temerbulatova Zh.S., Ilyashova G.K. Vliyanie Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza na trgovlyu Kazakhstana: ochenka vozdeystviya s ispol'zovaniem metoda sinteticheskogo kontrolya [The effect of Eurasian Economic Union on trade of Kazakhstan: impact evaluation using the Synthetic Control Method] // Zhurnal Economics: the strategy and practice. – 2020. – 15(2). – S. 55-64 [in Russian].

9. Nikifirova E., Stolyarov G., Karabaev E. Ispol'zovanie oficial'noj statisticheskoy informacii, predusmotrennoj federal'nym planom statisticheskikh rabot i vedomstvennoj statistikoj, pri ustanovlenii klyuchevyh pokazatelej effektivnosti deyatel'nosti institutov razvitiya rossijskoj federacii [The use of official statistical information provided for by the federal plan of statistical work and departmental statistics when establishing key performance indicators for the activities of development institutions of the Russian Federation] [Elektronny resurs] // Gosudarstvennyj audit. – 2022. – 56(3). – S. 78-86. – URL: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2022-56-3-78-86> [in Russian].

10. Zholayeva M.A., Saduakasova K.Zh., Urazbaeva Z.O. Қазақстанның агроөнеркәсіптік өндірісіндегі ішкі бақылау тетігі [Internal control mechanism in agro-industrial production in Kazakhstan] [Elektronny resurs] // Zhurnal Agrarlyk naryk problemalary. – 2023. – (3). – B. 103-110. – URL: <https://doi.org/10.46666/2023-3.2708-9991.10> [in Kazakh].

11. Nugerbekov D.S., Bejsenova L.Z., Shaharova A.E. Konceptual'nye osnovy audita effektivnosti planirovaniya respublikanskogo byudzheta [Internal control mechanism in agro-industrial production in Kazakhstan] // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – 2021. – 4(45) 30. – S. 212-217. – DOI: 10.52260/2304-7216 [in Russian].

12. Zholayeva M.A. Internal Control in the Insurance System // Research Journal of Pharmaceutical, Biological and chemical Sciences. – 2016. – Vol.7 (4). – P. 1461-1466.

13. Zekenov E., Karybaev A., SHaharova A. Strategicheskij audit kak perspektivnoe napravlenie gosudarstvennogo audita i finansovogo kontrolya [Strategic audit as a promising area of state audit and financial control] [Elektronny resurs] // Gosudarstvennyj audit. – 2022. – 57(4). – S. 19-28. – URL: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2022-57-4-19-28> [in Russian].

14. Kzykeeva A.S., Mirzhakypova S.T. Analiz vzaimosvyazi tona finansovyh otchetov i auditor'skogo riska [Analysis of the relationship between the tone of financial statements and audit risk] [Elektronny resurs] // Vestnik KazNU. Seriya ekonomicheskaya. – 2020. – Tom 133 № 3. – S. 51-59. – URL: <https://doi.org/10.26577/be.2020.v133.i3.05>.

15. Zholayeva M., Amanova G., Saduakasova K. Syzyktyk emes zhyjede adil kun esebindegi auditorlyk esepтерdin birkelkiligi [Uniformity of audit reports in the calculation of fair value in a nonlinear system] [Elektronny resurs] // Economic series of the Bulletin of the L.N. Gumilev ENU. – 2023. – №3. – B. 341-355. – URL: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-3-341-355> [in Kazakh].

Жолаева М.А., Садуакасова К.Ж., Уразбаева З.О.

ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ: УЧЕТ, КОНТРОЛЬ И ИХ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Аннотация

В данной статье исследование современных процессов децентрализации социального контроля хозяйственных организаций является актуальным как с теоретической, так и практической точки зрения. Целью данного исследования является разработка и оценка модели децентрализации государственных организаций, учет, контроль, а также опосредующего влияния на их эффективность. Методология исследования, основанное на выборке из 381 государственных организаций. Модель структурных уравнений была использована при анализе причинно-следственных связей между различными конструкциями. Результаты показывают, что учет, контроль напрямую влияет на их эффективность децентрализации государственных организаций. Более того, децентрализации государственных организаций, бухгалтерского учета и контроль являются определяющими факторами эффективности, поскольку учет и контроль оказывает значительное прямое влияние на эффективность децентрализации государственных организаций (с коэффициентом детерминации 64%) и косвенное - на их эффективность. Модель оправдывает 67% дисперсии зависимой переменной. Такое исследование покрывает пробел в литературе, поскольку оно инновационно определяет две независимые переменные, которые являются определяющими для децентрализации, с точки зрения менеджеров государственных организаций. Это исследование имеет отношение к разработке литературы, поскольку в нем разрабатывается и оценивается оригинальная модель, а также к менеджерам в

том смысле, что оно определяет факторы, способствующие децентрализации государственных организаций, учет, контроль, а также опосредующего влияния на их эффективность. Также исследование может применимы к другим частным компаниям, чтобы иметь возможность сравнивать результаты в аналогичных контекстах, несмотря на различия, присущие каждой организованной компаний.

Zholayeva M., Saduakassova K., Urazbayeva Z.

**THE DECENTRALIZATION OF STATE ORGANIZATIONS:
ACCOUNTING, CONTROL AND THEIR EFFECTIVENESS**

Annotation

The in this article, the study of modern processes of decentralization of social control of economic organizations is relevant both from a theoretical and practical point of view. The purpose of this study is to develop and evaluate a model of decentralization of state organizations, accounting, control, as well as the indirect impact on their effectiveness. Methodology A study based on a sample of 381 government organizations. The model of structural equations was used in the analysis of cause-and-effect relationships between different structures. The results show that accounting, control directly affects their effectiveness of decentralization of state organizations. Moreover, decentralization of state organizations, accounting and control are the determining factors of efficiency, since accounting and control have a significant direct impact on the effectiveness of decentralization of state organizations (with a determination coefficient of 64%) and indirectly on their effectiveness. The model justifies 67% of the variance of the dependent variable. Such a study covers a gap in the literature, since it innovatively defines two independent variables that are crucial for decentralization, from the point of view of managers of state organizations. This study is relevant to the development of literature, since it develops and evaluates the original model, as well as to managers in the sense that it determines the factors contributing to the decentralization of state organizations, accounting, control, as well as the indirect influence on their effectiveness. Also, the study may be applicable to other private companies to be able to compare results in similar contexts, despite the differences inherent in each organized company.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).30
УДК 332.1
ГРНТИ 06.61.33

Р.К. Конуспаев*, к.э.н., ассоц. профессор¹

А.М. Закимова, к.э.н.²

Ж.С. Утегенова, PhD, ассоц. профессор¹

Л.А. Мезенцева, преподаватель²

Кокшетауский университет
имени Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, Казахстан¹
Восточно-Казахстанский технический
университет имени Д. Серикбаева,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: konuspaev@list.ru

СОЦИАЛЬНОЕ ИНВЕСТИРОВАНИЕ В ПРЕОДОЛЕНИИ БЕДНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНОВ КАЗАХСТАНА

Существует острая необходимость в разработке механизмов региональной политики снижения бедности с учетом тенденций развития национальной экономики, особенностей регионального развития, демографических и социальных групп, находящихся в бедности, а также институциональных изменений, препятствующих воспроизводству бедности.

В статье показано, что укрепление социальной составляющей экономики и повышение качества жизни населения, естественно, требует внимания к состоянию и развитию социальной сферы. В сложившихся и сохраняющихся условиях региональной дифференциации существуют реальные возможности для расширения предоставления социальных услуг и, соответственно, снижения уровня бедности, повышения благосостояния и качества жизни местного населения.

Авторами приведены структура доходов по источникам и расходов населения по регионам, динамика реальных денежных доходов населения за ряд лет, уровень социальных инвестиций по регионам.

Указано, что основными причинами бедности населения являются значительная дифференциация в социальном инвестировании регионов, низкие доходы населения и уровня гарантий в социальной сфере.

В сформировавшихся условиях государству необходимо активнее внедрять для борьбы с бедностью ресурсы экономического развития: поощрение социальных инвестиций, и корпоративная социальная ответственность, и предоставление социальных услуг местному населению, и совершенствование норм расчета минимальной заработной платы.

Ключевые слова: бедность, доходы, население, занятость, расходы, регионы, качество жизни, социальные инвестиции, социальное обеспечение, прожиточный минимум.

Кілт сөздер: кедейлік, табыс, халық, жұмыспен қамту, шығыстар, аймақтар, өмір сапасы, әлеуметтік инвестиция, әлеуметтік қамсыздандыру, күнкөріс минимумы.

Keywords: poverty, income, population, employment, expenses, regions, quality of life, social investment, social security, subsistence minimum.

Введение. Важнейшим фактором, определяющим эффективность местной социально-экономической политики, является уровень бедности. Какой бы благополучной ни была страна или регион, бедность остается политической, экономической и социальной проблемой. Несмотря на глобальный характер проблемы, универсальные механизмы эффективного снижения уровня бедности до сих пор не разработаны. Проблема имеет значительные последствия на местном уровне, что связано с наличием объективных особенностей формирования образа бедности на локальном уровне и возникающими трудностями в обеспечении эффективности реализуемых мер. Все это подчеркивает важность реализации стратегии преодоления бедности в регионе за счет увеличения социальных инвестиций как комплекса мер по управлению социально-экономическим развитием региона. При этом, социальное инвестирование подразумевает активное государственное вмешательство через экономические инструменты и финансовые методы регулирования.

Устойчивое экономическое развитие для координации социально-экономических процессов должно предполагать социальные инвестиции государства в регион. Другими словами, социальное инвестирование направлено на совершенствование механизмов координации социально-экономических процессов.

Социальные инвестиции в экономику стимулируют инвестиционную деятельность, привлекают инвесторов к решению существующих социальных и экологических проблем и способствуют формированию устойчивого развития государства в целом. Вышеизложенное задает направление исследований по данной теме.

Целями данной работы являются углубление теоретических исследований в области социальных инвестиций и разработать механизмы совершенствования социальных инвестиций для снижения бедности, повышения благосостояния и качества жизни местного населения, как фактора устойчивого социально-экономического развития региона.

В исследовании использовались сравнительный анализ, экономико-математические методы и др.

Обзор литературы. Исследования в области теории и практики социального инвестирования и социально-экономического развития отражены в многочисленных публикациях отечественных и зарубежных ученых и практиков. В исследованиях Заниной О.В., Горбовой А.С. отражено, что, бедность возникает вследствие неспособности обеспечения населения прожиточным минимумом [1, 2].

О.С. Абрамова утверждает, что политика снижения бедности является важным элементом региональной социальной и экономической политики, однако во многих регионах отсутствует комплексный подход к ее формированию [3].

К.О. Климкова утверждает, что бедность – это проблема, вызванная индустриализацией и социальными реформами [4].

Константинова Н.Н. отмечает, что в большинстве регионов значительная часть населения страдает от целого ряда проблем. Основными из них являются низкий уровень жизни, плохое качество здоровья и семейное неблагополучие [5].

Буликеева А.Ж. [6], считает важным анализ системы инфраструктурного обеспечения и инфраструктурных ограничений в социальной сфере с целью повышения качества жизни местного населения.

В то же время, несмотря на большое количество публикаций по данной теме, неудовлетворенность населения социальными услугами и нестабильная динамика качества жизни в сельской местности [7], определили необходимость проведения дополнительных аналитических исследований. Данная ситуация определила выбор темы, предмета и задач исследования.

Основная часть. Для оценки уровня благосостояния населения, применяется показатель доходов, использованных на потребление. Анализ показывает, что доходы от трудовой деятельности занимают за период с 2017 по 2022 годы в среднем 72,2%, при этом доходы от работы по найму составили 62,3%. Доходы от пенсий имеют также значительную долю и в 2022 году составили – 18,5%, 2021 году – 21,4%, 2020 году – 23,5%, 2019 году – 20,3%, 2018 году – 18,3%, 2017 году – 16,4%. Материальная помощь, алименты и прочие доходы имеют небольшую долю доходов – 3,7% (рисунок 1).

Глубина бедности как среднее отклонение уровня дохода людей, находящихся ниже прожиточного минимума от величины прожиточного минимума по последним данным составила 0,7% в 2022 году, при этом наибольший уровень характерен для следующих регионов: Абай – 1,9%, Мангистауская область – 1,5%, Жетісу – 1,4%, Ұлытау – 1,0%.

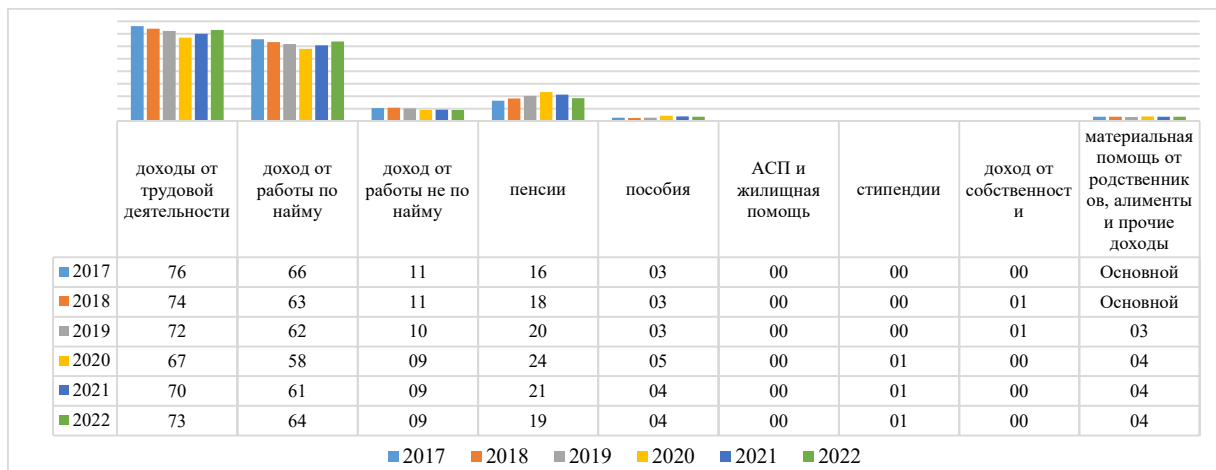

Рисунок 1. Структура доходов населения, %*

* Составлен авторами на основе источника [8]

Что касается регионов как показывает практика, в среднем более 75% занимают именно доходы от трудовой деятельности. Самые высокие уровни доходов от найма населения показывают Мангыстауская область – 82%, Атырауская – 78,8%, Павлодарская – 77,4%. Низкие уровни по доходам от трудовой деятельности имеют следующие регионы: Абай – 64,3%, Северо-Казахстанская – 64,8%, Восточно-Казахстанская – 65,4% (рисунок 2).

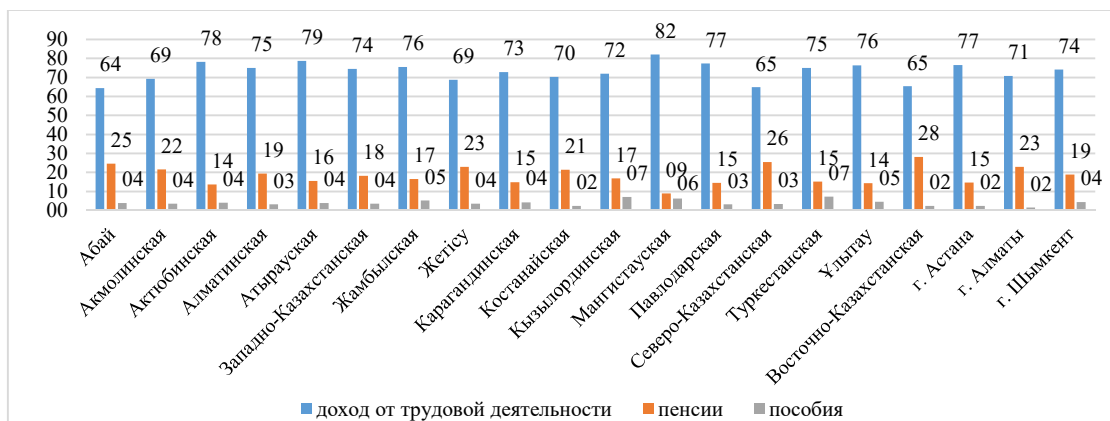

Рисунок 2. Основные источники доходов по регионам в 2022 году, %*

* Составлен авторами на основе источника [8]

По потребительским расходам в числе лидеров являются: г. Шымкент – 98,0%, г. Алматы – 97,3%, Жамбылская область – 96,0%. Более 56,0% занимают покупка продовольственных товаров, непродовольственные товары составили 25,0%, 7,0% доходов направлены на погашение кредиторской задолженности и др. (рисунок 3).

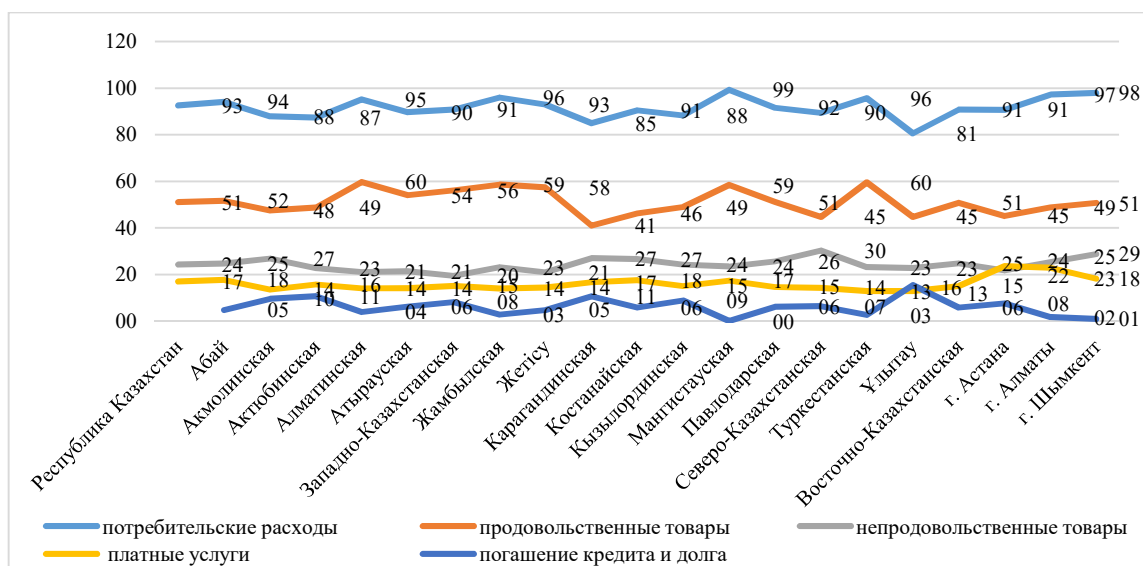

Рисунок 3. Структура основных расходов населения в 2022 году по регионам, %*

* Составлен авторами на основе источника [8]

Наибольший вес населения с доходами ниже прожиточного минимума наблюдаются в 2022 году: Туркестанской области – 9,8%, Мангыстауской – 8,6%, Акмолинская – 6,4%, г. Астана как столица показывает наименьший показатель 2,2%, Карагандинская область – 3,2% и Атырауская – 3,3%. Минусовые приросты по реальным денежным доходам населения показали г. Шымкент (-1,8%), г. Астана – (-5,1%). Приросты доходов характерны для Северо-Казахстанской области – 21,1%, Павлодарской – 19,8%, Костанайской – 19,6% и Карагандинской областях – 15,5% (рисунок 4).

Проведенный анализ данных доходов и расходов населения по регионам показывает, что для повышения уровня благосостояния необходима дальнейшая социальная ориентация экономики, что повысит важность вопросов, связанных с социальной защитой населения. Сегодняшняя ситуация

показывает, что доходы и минимальный прожиточный минимум в Казахстане, где более половины затрат уходит на покупку продуктов питания, в разы отличаются от показателей развитых государств. Так, в 2022 году в Алматинской области расходы на продовольственные товары заняли 59,8% от всех расходов, Туркестанской области – 59,6%, Жамбылской – 58,7%, а в целом по Казахстану данный показатель составляет – 51,1%.

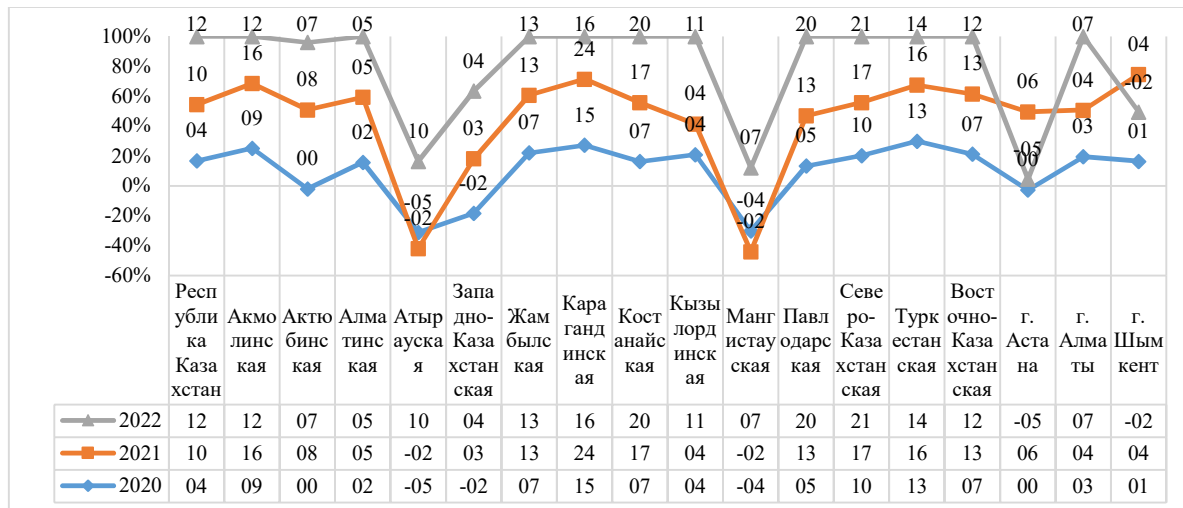

Рисунок 4. Прирост реальных денежных доходов населения в 2022 году по отношению к 2019 году, %*

* Составлен авторами на основе источника [8]

Следующие причины как неравномерное увеличение (уменьшение) денежных доходов населения, большой рост потребительских расходов, снижение покупательской способности ставит актуальным вопрос совершенствования механизма социальной защиты населения регионов Казахстана. Размах социальных расходов, показывает значительную разницу: от 10,9 млрд. тенге в 2020 году до 32,5 млрд. тенге в 2022 году и дифференциацию между максимальным и минимальным значениями: от 5,2 до 14,7 раз (рисунок 5). Расходы по функциональной группе «Здравоохранение и социальное обеспечение» и объем инвестиций составили по г. Астана 34,8 млрд. тенге, г. Туркестан – 21,4 млрд. тенге, г. Алматы – 20,8 млрд. тенге в 2022 году. Наименьшие значения инвестирования имеют: Атырауская – 2,4 млрд. тенге, Павлодарская – 4,6 млрд. тенге, Актюбинская – 5,8 млрд. тенге.

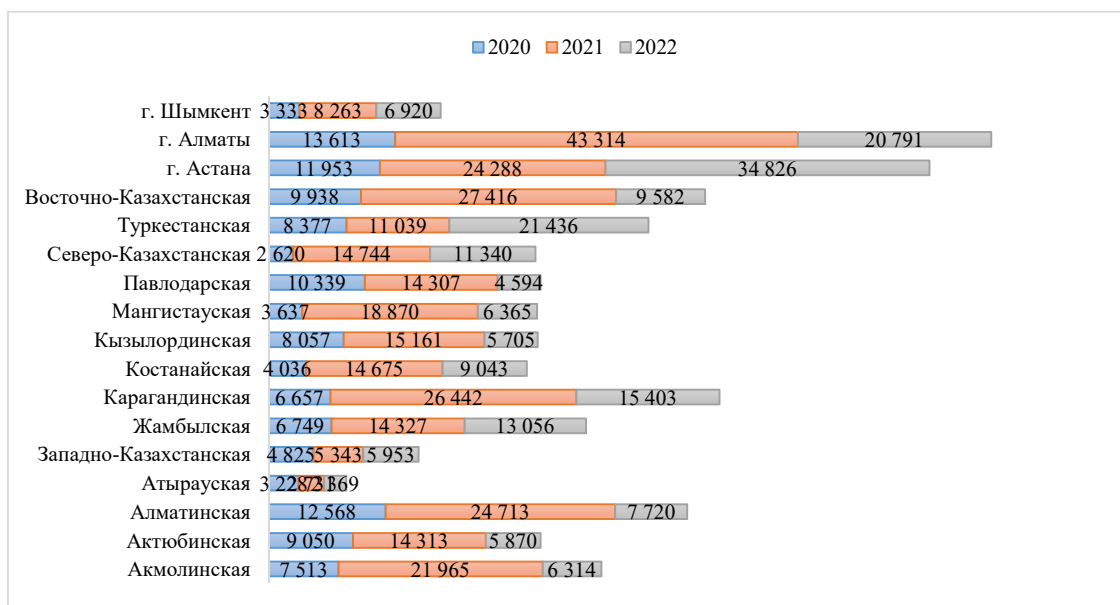

Рисунок 5. Динамика социальных инвестиций по регионам, млн. тенге*

* Составлен авторами на основе источника [8]

То есть, формированию устойчивого развития регионов, сглаживанию большого размаха между регионами в плане уровня жизни населения, социального обеспечения будет способствовать распространение социального инвестирования. В результате социальных инвестиций должна произойти динамика изменения качества жизни населения путем снижения безработицы, увеличения продолжительности жизни, обеспечения услугами здравоохранением и образования, и повышения дохода (рисунок 6).

Рисунок 6. Рекомендации по совершенствованию социального инвестирования регионов для снижения уровня бедности населения*

* Составлен авторами

Заключение. Задача стимулирования социальных инвестиций не только способствует решению таких экономических проблем, как повышение качества жизни населения, создание новых экологически чистых рабочих мест, охрана окружающей среды, снижение заболеваемости и увеличение продолжительности жизни, доступности здравоохранения и образования, но и является инструментом перераспределения временно высвобождающихся средств между экономическими субъектами. Внедрение механизмов социального инвестирования в русле эффективного использования финансовых ресурсов приведет к росту устойчивого социально-экономического развития региона и государства в целом, снижению уровня бедности населения.

Для повышения параметров социально-экономического развития региона необходимо совершенствовать механизм отбора региональных инвестиционных проектов с учетом региональных особенностей. Повышение минимального размера оплаты труда до уровня развитых стран должно стать социальной гарантией, что потребует разработки новых механизмов расчета минимального размера оплаты труда.

ЛИТЕРАТУРА

1. Занина О.В. Перспективы развития социальной защиты населения // Экономика и предпринимательство. – 2015. – № 5 (ч.2). – С. 90-94.
2. Горбова А.С. Направления борьбы с бедностью в рамках региональной социальной политики [Электронный ресурс] // Российский экономический интернет-журнал. – URL: <http://www.e-rej.ru/upload/iblock/c2f/c2ffaf9ac2485db1089f4f88459e4d20.pdf>.
3. Абрамова О.С. Методология оценки уровня региональной бедности (на примере Самарской области) / О.С. Абрамова, М.С. Гусева // Вестник Московского университета. – Сер. 6, Экономика. – 2014. – № 6. – С. 64-79.
4. Климкова К.О. Как исчислять бедность в современной России? // Бизнес. Образование. Право. – 2019. – № 2 (47). – С. 183–186.
5. Константинова Н.Н. Ресурсное обеспечение региональных систем социальной защиты / Н.Н.Константинова, М.Р.Мамсурова // Материалы XLVII Международной научно-практической конференции «Актуальные вопросы экономических наук». – Новосибирск: Издательство ЦРНС. – 2015. – С. 100-107.
6. Буликеева А.Ж. Эффективность управления региональной социальной инфраструктурой в системе мер по повышению качества жизни населения субъектов РФ: теоретические и методические

подходы / В.С. Антонюк, И.В. Данилова, А.Ж. Буликеева // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 5.2. – С. 361-373.

7. Рахметова Р.У., Максютотова А.Ф., Медени Т.Ф. Статистическая зависимость номинального дохода от социально-экономических факторов // Вестник КазУЭФМТ. – 2020. – №1. – С. 5-12.

8. Статистика [Электронный ресурс] // Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан. – 2023. – URL: [http:// www.stat.kz](http://www.stat.kz).

REFERENCES

1. Zanina O.V. Perspektivy razvitiya social'noj zashhity naselenija [Prospects for the development of social protection of the population] // Jekonomika i predprinimatel'stvo. – 2015. – № 5 (ch.2). – S. 90-94 [in Russian].

2. Gorbova A.S. Napravlenija bor'by s bednost'ju v ramkah regional'noj social'noj politiki [Directions for combating poverty within the framework of regional social policy] [Elektronny resurs] // Rossijskij jekonomicheskij internet-zhurnal. – URL: <http://www.e-rej.ru/upload/iblock/c2f/c2ffaf9ac2485db1089f4f88459e4d20.pdf> [in Russian].

3. Abramova O.S. Metodologija ocenki urovnja regional'noj bednosti (na primere Samarskoj oblasti) [Methodology for assessing the level of regional poverty (using the example of the Samara region)] / O.S. Abramova, M.S. Guseva // Vestnik Moskovskogo universiteta. – Ser. 6, Jekonomika. – 2014. – № 6. – S. 64-79 [in Russian].

4. Klimkova K.O. Kak ischisljat' bednost' v sovremennoj Rossii? [How to calculate poverty in modern Russia?] // Biznes. Obrazovanie. Pravo. – 2019. – № 2 (47). – S. 183-186 [in Russian].

5. Konstantinova N.N. Resursnoe obespechenie regional'nyh sistem social'noj zashhity [Resource support for regional social protection systems] / N.N. Konstantinova, M.R. Mamsurova // Materialy HLVII Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Aktual'nye voprosy jekonomicheskikh nauk». – Novosibirsk: Izdatel'stvo CRNS. – 2015. – S. 100-107 [in Russian].

6. Bulikееva A.Zh. Jeффективност' upravlenija regional'noj social'noj infrastrukturoj v sisteme mer po povysheniju kachestva zhizni naselenija subektov RF: teoreticheskie i metodicheskie podhody [Efficiency of management of regional social infrastructure in the system of measures to improve the quality of life of the population of the constituent entities of the Russian Federation: theoretical and methodological approaches] / V.S. Antonjuk, I.V. Danilova, A.Zh. Bulikееva // Fundamental'nye issledovanija. – 2015. – № 5.2. – S. 361-373 [in Russian].

7. Rahmetova R.U., Maksjutova A.F., Medeni T.F. Statisticheskaja zavisimost' nominal'nogo dohoda ot social'no-jekonomicheskikh faktorov [Statistical dependence of nominal income on socio-economic factors] // Vestnik KazUJeFMT. – 2020. – №1. – S. 5-12 [in Russian].

8. Statistika [Statistics] [Elektronny resurs] // Komitet statistiki Ministerstva nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan. – 2023. – URL: <http://www.stat.kz> [in Russian].

Конуспаев Р.Қ., Закимова А.М., Утегенова Ж.С., Мезенцева Л.А.

ҚАЗАҚСТАН АЙМАҚТАРЫНДАҒЫ КЕДЕЙЛІКТІ ЖЕНУГЕ ӘЛЕУМЕТТІК ИНВЕСТИЦИЯЛАР

Андатпа

Ұлттық экономиканың даму тенденцияларын, өңірлік даму ерекшеліктерін, кедейшіліктегі демографиялық және әлеуметтік топтарды, сондай-ақ кедейшіліктің ұдайы өндірісіне кедергі келтіретін институционалдық өзгерістерді ескере отырып, кедейшілікті төмендету бойынша өңірлік саясаттың тетіктерін әзірлеу қажеттілігі туындады.

Мақалада экономиканың әлеуметтік құрамдас бөлігін нығайту және халықтың өмір сүру сапасын жақсарту әлеуметтік саланың жай-күйі мен дамуына назар аударуды қажет ететіні сөзсіз. Аймақтық саралаудың қазіргі және жалғасып жатқан жағдайында әлеуметтік қызметтерді көрсетуді кеңейту және сәйкесінше кедейшілікті азайту, жергілікті халықтың әл-ауқаты мен өмір сүру сапасын арттыру үшін нақты мүмкіндіктер бар.

Авторлар өңірлер бойынша халықтың кірістерінің көздері мен шығыстары бойынша құрылымын, халықтың бірқатар жылдардағы нақты ақшалай кірістерінің серпінін, аймақтар бойынша әлеуметтік инвестициялардың деңгейін көрсетеді.

Халықтың кедейлігінің негізгі себептері өңірлердегі әлеуметтік инвестициялардың айтарлықтай саралануы, халықтың табысының төмендігі және әлеуметтік саладағы кепілдіктердің деңгейі болып табылатыны көрсетілген.

Қазіргі жағдайда мемлекетке кедейшілікпен күресу үшін экономикалық даму ресурстарын белсендірек пайдалану қажет: әлеуметтік инвестицияларды да, бизнестің әлеуметтік жауапкершілігін де ынталандыру, жергілікті халыққа әлеуметтік қызмет көрсету, ең төменгі жалақыны есептеу стандарттарын жетілдіру.

Konuspayev R., Zakimova A., Utegenova Z., Mezentseva L.

SOCIAL INVESTMENT IN OVERCOMING POVERTY IN THE REGIONS OF KAZAKHSTAN

Annotation

There is an urgent need to develop mechanisms for a regional policy to reduce poverty, taking into account the trends in the development of the national economy, the characteristics of regional development, demographic and social groups in poverty, as well as institutional changes that prevent the reproduction of poverty.

The article shows that strengthening the social component of the economy and improving the quality of life of the population naturally requires attention to the state and development of the social sphere. In the current and ongoing conditions of regional differentiation, there are real opportunities for expanding the provision of social services and, accordingly, reducing poverty, improving the welfare and quality of life of the local population.

The authors present the structure of incomes by sources and expenditures of the population by regions, the dynamics of real monetary incomes of the population over a number of years, the level of social investment by regions.

It is indicated that the main causes of poverty of the population are a significant differentiation in the social investment of the regions, low incomes of the population and the level of guarantees in the social sphere.

In the current conditions, the state needs to more actively implement the resources of economic development to combat poverty: the promotion of social investment, and corporate social responsibility, and the provision of social services to the local population, and the improvement of the norms for calculating the minimum wage.

Б.Т. Бейсенғалиев*, д.э.н., профессор¹

У.Е. Шукеев, д.э.н., профессор¹

С.В. Рюмки, к.э.н., доцент²

М.Н. Ниязов, докторант PhD¹

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Новосибирский государственный аграрный

университет, г. Новосибирск, Россия²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: samruk_ast@mail.ru

МЕТОДОЛОГИЯ ОЦЕНКИ НАЦИОНАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Статья посвящена исследованиям теоретико-методологических аспектов оценки национальных ресурсов, а именно его составляющей – природных ресурсов, поскольку они имеют специфические особенности, выделяющих их при выборе методов оценки. На основании анализа существующих трактовок было уточнено понятие «национальные ресурсы», и представлен контент анализ обоснования эффективности использования ресурсного потенциала, который позволил определить зависимость степени эффективности от доли вовлечения ресурсов в производство. В ходе исследования представлены текущая и долгосрочная экономическая оценка национальных ресурсов, которым свойствен определенный методологический подход. А, также отмечено, что в основном при оценке ресурсов показатели ограничиваются качественными показателями, которые осложняют сравнение ресурсов между собой. Актуальной становится использование количественных показателей, так как природные ресурсы исчерпаемы, что требует их рациональное использование. В этой связи рассмотрены подходы к расчету коэффициента капитализации с учетом факторов риска. Авторами представлены несколько методов оценки эффективности использования природных ресурсов в долгосрочном периоде, показаны их достоинства и недостатки. В результате выделена узость затратной и рентной концепции, которые направлены на решение одной задачи, не раскрывая полную экономическую оценку ресурсов.

Ключевые слова: национальные ресурсы, природные ресурсы, эффективность, текущая оценка, долгосрочная оценка, риск, затратный метод, рентный метод, смешанный метод, капитализация

Кілт сөздер: ұлттық ресурстар, табиғи ресурстар, тиімділік, ағымдағы бағалау, ұзақ мерзімді бағалау, тәуекел, шығын әдісі, жалдау әдісі, аралас әдіс, капиталдандыру

Keywords: national resources, natural resources, efficiency, current assessment, long-term assessment, risk, cost method, rental method, mixed method, capitalization

Введение. В условиях глобализации одной из приоритетных задач является устойчивое развитие экономики на национальном уровне. Одним из важных направлений устойчивого развития является эффективное использования ресурсного потенциала страны. Уровень ресурсного потенциала зависит от ресурсной базы, а также от степени ее вовлеченности в процесс хозяйствования с учетом институциональных, технических и географических условий. В данных условиях эффективное использование национальных ресурсов объективнее будет рассматривать не только со стороны экономических факторов, но и учитывать влияние таких факторов, как геополитическая обстановка, потребность производства, достаточность финансовых ресурсов и прочие.

Хозяйственная деятельность государства должна быть рациональна по отношению использования национальных ресурсов. Ресурсная база Казахстана – разнообразна, в этой связи актуальным является эффективность ее использования. Как показывают исследования, при оценке эффективности национальных ресурсов используются качественные показатели, а не количественные, что, несомненно, затрудняют их оценку. Целью данной статьи является рассмотрение методических подходов к оценке эффективности использования национальных ресурсов. В исследовании использовались общенаучные методы познания, системный подход, методы сравнительного анализа и синтеза.

Данное исследование посвящено изучению имеющихся методов оценки национальных ресурсов, которые учитывают их текущее состояние, и оценивают потенциал их будущего использования, то есть авторами сделана попытка к разработке комплексной методологии. Вместе с этим, авторами применен многофакторный подход к оценке национальных ресурсов, включающий в себя экологические, технологические, экономические и социальные факторы. Ценность данного подхода в том, что он позволяет не только дать оценку текущему состоянию ресурса, но и сделать прогноз на возникновение рисков и вероятных возможностей в будущем.

Обзор литературы. На сегодня нет точного определение «национальным ресурсам», каждый понимает под ним имеющее богатство страны, тем самым включают в себя природное богатство, инфраструктуру, капитал, трудовые ресурсы, социальные институты и культурные ценности. Данные ресурсы составляют базис для развития общества, определяя его потенциал для дальнейшего роста. Общество вносит определенный вклад в формирование и использование национальных ресурсов, от эффективности которых обеспечивается устойчивое будущее страны.

Поскольку национальные ресурсы являются материальными ценностями, способными создавать благосостояние населения, что требует их эффективное управление и разумное использование.

Огромное значение имеет доступ к национальным ресурсам и их управление, поскольку эффективное и целесообразное использование ресурсов согласно национальным интересам, могут стать источников роста экономики страны, обеспечив население рабочими местами и высоким уровнем жизни [1]. Однако, их неэффективное использование может привести к обратному, а именно к неравномерному распределению богатства, коррупции и другим проблемам.

Зарубежными авторами проведен всесторонний обзор принципов и подходов к оценке природных ресурсов. Экономистом Б. Филдом представлены методы оценки ресурсов, которые включают в себя экономическую стоимость и устойчивое использование [2]. Следовательно, данные методы являются источником для понимания основных концепций в сфере оценки ресурсов.

Экономистом Дж. Конрадом исследуются теории и методы экономической оценки ресурсов, направленные на их оптимальное использование и управление. Автор также делает акцент на вопросы, которые связаны с неопределенностью и рисками в управление ресурсами [3].

Следующие авторы Р. Теривэл и Г. Вуд в своих исследованиях рассматривают методы оценки экологических и социальных воздействий, необходимые для комплексной оценки ресурсов [4]. Ими представлены инструменты, применяемые для оценки воздействия использования ресурсов на окружающую среду.

В оценке эффективности использования ресурсов необходимо отметить работу «Оценка экосистемных услуг и стратегическая экологическая оценка» [5]. Эта статья представляет подробный анализ случаев оценки экосистемных услуг, что имеет большое значение для разработки методологии оценки ресурсов. Она подчеркивает важность учета экосистемных функций и услуг в оценке национальных ресурсов.

Представленные выше источники вместе предоставляют широкий спектр знаний, охватывая теоретические основы, методологические подходы и практические аспекты оценки национальных ресурсов. Они служат основой для разработки комплексной и эффективной методологии оценки, адаптированной к текущим и будущим потребностям управления ресурсами.

Основная часть. Исторически сложилось так, что понятие «оценка» в отношении национальных ресурсов имеет несколько интерпретаций: философскую, социальную и экономическую.

В философии национальные ресурсы оцениваются от их ценности для человека, его мировоззрения и культуры, а также развития общества в целом. Социальная оценка национальных ресурсов обуславливается реально существующими свойствами объекта оценки, а также конкретными потребностями человека, которые непосредственно влияют на характер оценки. Экономическая оценка показывает экономическую полезность ресурсов, то есть их вклад в повышение уровня удовлетворения потребностей человека.

Эффективность использования ресурсного потенциала можно обосновать несколькими подходами, которые представлены в таблице 1.

Таблица 1

Теоретические подходы к обоснованию эффективности использования ресурсного потенциала*

Автор	Содержание
1	2
Борушевская О.	Эффективность – это «способность системы к достижению цели, удовлетворяющая интересы собственников и других заинтересованных лиц, а также оптимально использующих внешнюю среду с целью повышения результативности» [2].
Гудова Е. [3]	Эффективность социально-экономической системы зависит от ее типов: рациональный, естественный и открытый.

1	2
Слободняк И.	Эффективность – это «не только достижение цели выполняемого процесса, но и синергичность в действиях всех структурных элементов системы» [4], то есть создание системы, при которой внутренние системы могут действовать максимально эффективно друг с другом.

* Составлена авторами на основе источника [2-4]

Согласно результатам ранее проведенных исследований в данной области, необходимо отметить, что большинство методик основываются на определении доли вовлеченных ресурсов в процесс производства. Следовательно, под оценкой эффективного использования ресурсов понимается отношение достигнутого эффекта к потраченным средствам для достижения данного эффекта.

При экономической оценке национальных ресурсов используются два вида [5]: текущая и долгосрочная экономическая оценка.

Текущая экономическая оценка представляет собой ежегодный эффект воспроизводства национальных ресурсов, а именно ежегодную их ценность.

Долгосрочная экономическая оценка представляет собой сумму ежегодной ценности национальных ресурсов за период нахождения их в общественном обороте. Данный показатель представляет совокупность текущих оценок.

Долгосрочная оценка ресурсов предусматривает фактор времени. Эффект от долгосрочной оценки характеризует метод капитализации. При расчете капитализации учитывается обесценивание ресурсов за определенное истечение времени. И данный показатель корректирует найденную годовую сумму текущих оценок. Метод капитализации основывается на теории эффективности вложений, а именно неравноценности разновременных затрат и полученных результатов.

При проведении расчетов с учетом временного фактора используются формулы сложных процентов и дисконтирования.

Как известно, формула сложных процентов показывает стоимость, которая будет получена через определенный период времени.

$$K = P * (1 + E)^t \quad (1)$$

Норма дисконта – это «норма дохода на вложенный капитал, а именно процент прибыли, который будет получен при реализации проекта» [5]. Во время исследования денежного потока напротив от будущей к текущей ситуации (данный момент), стоимость будущих поступлений денежных средств определяется по следующей формуле дисконтирования:

$$P = \frac{K}{(1+E)^t} \quad (2)$$

Под дисконтированием понимается «оценка текущей стоимости получаемой в будущем суммы или приведение капитальных вложений разных лет к году начала проекта» [6].

При расчете долгосрочной экономической оценки национальных ресурсов используются формулы [7]:

- общая формула для расчета (2) (в отношении всех видов национальных ресурсов кроме природных);

- долгосрочная оценка земли учитывает необходимость непрерывного воспроизводства экономического плодородия земли, а именно получения постоянной продукции. Ценность запасов природных ресурсов при непрерывной эксплуатации определяется:

$$\mathcal{E}_{д.з.} = \frac{T_3}{E} \quad (3)$$

где, $\mathcal{E}_{д.з.}$ – экономическая долгосрочная оценка земли;

T_3 – экономическая текущая оценка земли;

E – норма дисконта, доля.

Согласно формуле (3), цена земли – это капитализированная земельная рента, то есть рента получается в течение неопределенного срока.

Если эксплуатация ограничена периодом использования природного ресурса, то его долгосрочная экономическая оценка определяется как сумма текущих оценок за срок эксплуатации природных ресурсов. Ценность запасов ресурса при изменении объемов выдачи и устойчивой эксплуатации ресурса с течением времени рассчитывается по следующей формуле:

$$\mathcal{E}_{\text{п.р.}} = \sum_{t=1}^T \frac{O}{E \cdot (1+E)^t} \quad (4)$$

где, $\mathcal{E}_{\text{п.р.}}$ – экономическая долгосрочная оценка природных ресурсов;

T – период извлечения запасов, начиная от года проведения оценки и до года отработки запасов ресурса, лет;

O – текущая экономическая оценка ресурса.

В условиях, когда ежегодный эффект от извлечения ресурсов принимается как постоянный во времени, то долгосрочная экономическая оценка полезных ископаемых рассчитывается как:

$$\mathcal{E}_{\text{д.м.}} = O_M * \frac{(1+E)^T - 1}{E \cdot (1+E)^T} \quad (5)$$

В условиях, когда временной фактор не учитывается, то долгосрочная оценка полезных ископаемых определяется посредством произведения годовых текущих оценок на срок эксплуатации, а именно:

$$\mathcal{E}_{\text{д.м.}} = O_M * T \quad (6)$$

Таким образом, долгосрочная оценка национальных ресурсов имеет свои особенности, которые зависят от однотипности методического характера их текущей оценки. Данные особенности обусловлены типом и сроком эксплуатации национального ресурса, которые ведут к использованию различных показателей временного фактора.

Возможность потерь, которая вытекает от различных явлений природы или действий человека всегда связано с риском. Учет фактора риска при оценке природных ресурсов производится с помощью коэффициента капитализации, который имеет четыре подхода.

Согласно первому подходу, расчет коэффициента капитализации природных ресурсов основывается на характеристиках денежного рынка на момент проведения оценки. Критерием эффективности вложения капитала выступает процентная ставка по инвестициям, характеризующимся сопоставимым уровнем риска. В большинстве развитых стран инвестиции в сельскохозяйственные, лесные земли считаются не очень рискованными и приравниваются к уровню рисков вложений в коммерческие банки с высокой надежностью.

Капитализация, при втором подходе, базируется на индексном методе, который широко применяется во время кадастровой оценки.

Следующий подход определяет коэффициент капитализации через кумулятивную модель. В данном методе расчет производится за счет произведения безрисковой ставки отдачи капитала на премиальный риск. Здесь также предусмотрен корректирующий индекс, который увеличивается с увеличением риска.

При четвертом подходе используется рыночный метод, который очень прост, и не требует каких-либо оценок экспертов и расчетов. Коэффициент капитализации определяется путем деления величины ренты (дохода) по аналогичным объектам природных ресурсов на цену их продажи. Сущность метода состоит в сравнении оцениваемого ресурса с аналогами, учитывая, что у схожих объектов недвижимости ставки капитализации одинаковые или близкие.

В экономической науке имеются концептуальные подходы к экономической оценке природных ресурсов, такие как затратная и рентная концепция [8].

Затратный подход к экономической оценке природных ресурсов базируется на необходимых затратах, которые связаны с освоением того или другого ресурса с целью его дальнейшей эксплуатации и воспроизводства. В качестве отправной точки при определении стоимости ресурса можно принять величину общих затрат на подготовку и использование природного ресурса. Данная концепция имеет как преимущества, так и недостатки, которые представлены в таблице 2.

Таблица 2

Сравнительная таблица затратной и рентной концепции оценки ресурсов*

Затратная концепция		Рентная концепция	
преимущества	недостатки	преимущества	недостатки
Доказательность, т.е. освоенные природные ресурсы приобретают цену затрат на их освоение	Не учитывает стоимость ресурсов в их естественном виде	Базируется на дифференциальной ренте	Разделение на лучшие и худшие природные ресурсы
Простота	Стоимость ресурсов определяется по затратам, тем самым оправдывают даже неэффективные вложения в их освоение		
Возможность широкого использования	Чем выше по качеству ресурс, тем меньшую оценку он получит.		

* Составлена авторами на основе источника [9-10]

В противовес затратной концепции, широкое теоретическое обоснование и использование имеет рентная концепция. Рентный подход при оценке природных ресурсов базируется на определении эффекта от использования ресурса в виде ренты. Данная концепция основывается на расчете дифференциальной ренты. В зависимости от качества и местоположения природные ресурсы бывают лучшими и худшими. И добавочный продукт, который возник при использовании лучших ограниченных природных ресурсов носит название дифференциальной ренты, которая является разностью между общественной и индивидуальной стоимостью природного ресурса [11]:

Оценка худших природных ресурсов при рентном методе определяется суммой затрат на освоение природных ресурсов и полученного денежного эффекта от их использования [12].

На ряду с данными концепциями при оценке эффективности использования природных ресурсов используется система показателей и индикаторов, которая основывается на определении необходимого направления или же значения порога. Некоторые ученые рекомендуют проводить оценку динамики показателей как при прямом воздействии, так и при косвенном [13]. И с этим нельзя не согласиться, так как на эффективность использования природных ресурсов могут повлиять не только экологические или технические показатели, но и экономические воздействия в роде фискальной или монетарной политики.

Вместе с этим, есть мнение, когда природно-ресурсный потенциал необходимо оценивать по ресурсным и ассимиляционным показателям, которые делают акцент на качественные составляющие оцениваемого ресурса, которые представлены в таблице 3 [14].

Таблица 3

Характеристика показателей ресурсной и ассимиляционных систем оценки

Наименование	Ресурсная система	Ассимиляционная система
Проводится оценка	- наличия и качество природных ресурсов - потенциал использования природных ресурсов	- антропогенная нагрузка - экологические показатели - доля площадей кризисной и предкризисной
Особенности	возобновляемые – срок обеспеченности; не возобновляемые – срок воспроизводства	Способность перехода в действительность при изменчивых условиях. Разность единиц измерения осложняет поиск наиболее подходящего значения.

* Составлена авторами на основе источника [14]

На различных территориях использованные показатели оценки эффективности природных ресурсов могут отличаться друг от друга, так как имеют разнообразие видов, свойственные им

особенности и специфические процессы. В этой связи динамику отдельных показателей можно оценивать по шкале с оценки «улучшенная», «неизменная» и «ухудшающую», а их значение как «хорошее», «среднее» и «бедное».

Заключение. Таким образом, в ходе исследования были представлены теоретические подходы к обоснованию эффективности использования ресурсного потенциала. Составной частью национальных ресурсов являются природные ресурсы, которые имеют специфические особенности, отражающиеся на проведение их оценки. При оценке национальных ресурсов используется текущая и долгосрочная оценка, которые характеризуют их стоимостную оценку в процессе использования.

Методологические подходы по отношению природных ресурсов отражаются в затратном и ресурсном методах. В результате исследования было выявлено недостатки затратного метода, которые существенно ограничивают применение его к экономической оценке природных ресурсов.

В настоящее время проблема ренты сложна и актуальна. Одно из качеств рынка – это возможность обеспечить наилучшее использование ресурсов с помощью ценовых сигналов и их дефицита. При возрастающей дефицитности природных ресурсов требуются новые подходы к их интерпретации.

Статья подготовлена, в рамках программы BR21882352 «Разработка новой парадигмы и концепции развития государственного аудита, рекомендаций по улучшению системы оценки качества управления и эффективного использования национальных ресурсов»

ЛИТЕРАТУРА

1. Лукьянова А. Подходы к оценке влияния эффективности природных ресурсов на развитие региональной экономической системы [Электронный ресурс] // Вестник евразийской науки. – 2023. – Т. 15. – №3. – URL: <https://esj.today/PDF/82ECVN323.pdf>.
2. Barry C. Field. Natural Resource Economics: An Introduction [Electronic resource]. – Waveland Press, Inc. – 2015. – URL: <https://www.amazon.com/Natural-Resource-Economics-Introduction-Third/dp/1478627808>
3. Conrad J.M. Resource Economics [Electronic resource]. – Cambridge: Cambridge University Press. – 1999. – URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511814587>.
4. Morris P., Therivel R., Therivel R., Wood G. Methods of Environmental and Social Impact Assessment. 4th Edition [Electronic resource]. – Routledge. – September 14. – 2017. – URL: <https://www.routledge.com/Methods-of-Environmental-and-Social-Impact-Assessment/Morris-Therivel-Therivel-Wood/p/book/9781138647671#>.
5. Sheate W.R., Eales R.P., Daly E., Baker J., Murdoch A., Hill C., Ojike U., Karpouzoglou T. Spatial representation and specification of ecosystem services: a methodology using land use/land cover data and stakeholder engagement // Journal of Environmental Assessment Policy and Management. – 2012.
6. Борушеская О.О. Эффективность предприятия: взгляд сквозь поколения [Электронный ресурс] // Молодой ученый. – 2018. – №30(216). – С. 21-23. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35338398>.
7. Гудова Е.А. Эффективность с «человеческим лицом»: эволюция понимания эффективности в теории организаций [Электронный ресурс] // Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены. – 2016. – №1. – С. 231-239. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25837745>.
8. Слободняк И.А. К вопросу о сущности категории «эффективность» [Электронный ресурс] // Международный бухгалтерский учет. – 2014. – №19(313). – С. 56-64. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21542064>.
9. Равино А.В. Оценка природных ресурсов. – Минск: БГТУ, 2015. – 135 с.
10. Березовский Н.И. Природные ресурсы и их использование. – Минск: БНТУ, 2005. – 188 с.
11. Голуб А.А., Струкова Е.Б. Экономика природных ресурсов. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 319 с.
12. Новоселова И.Ю. Теоретико-методические основы оценки природно-ресурсного потенциала региона // Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. – 2011. – №4. – С. 144-148.
13. Костылев А.А. Подходы к оценке природно-ресурсного потенциала и показатели эффективности его использования в регионе // Социально-экономические процессы и явления. – 2010. – № 3. – С. 110-117.
14. Глухова С.В. Оценка экономической эффективности использования природно-ресурсного потенциала региона: автореферат дис. ... канд. экон. наук. – Ижевск, 2004. – 28 с.

REFERENCES

1. Luk'yanova A. Podhody k ocenke vliyaniya effektivnosti prirodnyh resursov na razvitie regional'noj ekonomicheskoy sistemy [Approaches to assessing the impact of natural resource efficiency on the development of a regional economic system] [Elektronny resurs] // Vestnik evrazijskoj nauki. – 2023. – T. 15. – No.3. – URL: <https://esj.today/PDF/82ECVN323.pdf> [in Russian].
2. Barry C. Field. Natural Resource Economics: An Introduction [Electronic resource]. – Waveland Press, Inc. – 2015. – URL: <https://www.amazon.com/Natural-Resource-Economics-Introduction-Third/dp/1478627808>
3. Conrad J.M. Resource Economics [Electronic resource]. – Cambridge: Cambridge University Press. – 1999. – URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511814587>.
4. Morris P., Therivel R., Therivel R., Wood G. Methods of Environmental and Social Impact Assessment. 4th Edition [Electronic resource]. – Routledge. – September 14. – 2017. – URL: <https://www.routledge.com/Methods-of-Environmental-and-Social-Impact-Assessment/Morris-Therivel-Therivel-Wood/p/book/9781138647671#>.
5. Sheate W.R., Eales R.P., Daly E., Baker J., Murdoch A., Hill C., Ojike U., Karpouzoglou T. Spatial representation and specification of ecosystem services: a methodology using land use/land cover data and stakeholder engagement // Journal of Environmental Assessment Policy and Management. – 2012.
6. Borushevskaya O.O. Effektivnost' predpriyatiya: vzglyad skvoz' pokoleniya [Enterprise efficiency: a look through generations] [Elektronny resurs] // Molodoj uchenyj. – 2018. – No. 30(216). – S. 21-23. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35338398> [in Russian].
7. Gudova E.A. Effektivnost' s «chelovecheskim licom»: evolyuciya ponimaniya effektivnosti v teorii organizacij [Effectiveness with a «human face»: the evolution of the understanding of effectiveness in organization theory] [Elektronny resurs] // Monitoring obshchestvennogo mneniya: Ekonomicheskie i social'nye peremeny. – 2016. – No. 1. – S. 231-239. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25837745> [in Russian].
8. Slobodnyak I.A. K voprosu o sushchnosti kategorii «effektivnost'» [On the question of the essence of the category «efficiency»] [Elektronny resurs] // Mezhdunarodnyj buhgalterskij uchet. – 2014. – No. 19(313). – S. 56-64. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21542064> [in Russian].
9. Ravino A.V. Ocenka prirodnyh resursov [Natural resource assessment]. – Minsk: BGTU, 2015. – 135 s. [in Russian].
10. Berezovskij N. I. Prirodnye resursy i ih ispol'zovanie [Natural resources and their use]. – Minsk: BNTU, 2005. – 188 s. [in Russian].
11. Golub A.A., Strukova E.B. Ekonomika prirodnyh resursov [Economics of Natural Resources]. – M.: Aspekt Press, 1998. – 319 s. [in Russian].
12. Novoselova I.Yu. Teoretiko-metodicheskie osnovy ocenki prirodno-resursnogo potentsiala regiona [Theoretical and methodological foundations for assessing the natural resource potential of the region] // Kontury global'nyh transformacij: politika, ekonomika, pravo. – 2011. – No.4. – S. 144-148 [in Russian].
13. Kostylev A.A. Podhody k ocenke prirodno-resursnogo potentsiala i pokazateli effektivnosti ego ispol'zovaniya v regione [Approaches to assessing natural resource potential and indicators of the effectiveness of its use in the region] // Social'no-ekonomicheskie processy i yavleniya. – 2010. – No. 3. – S. 110-117 [in Russian].
14. Gluhova S.V. Ocenka ekonomicheskoy effektivnosti ispol'zovaniya prirodno-resursnogo potentsiala regiona: avtoreferat dis. ... kand. ekon. nauk [Assessment of the economic efficiency of using the natural resource potential of the region: abstract of thesis. ...cand. econ. Sci.]. – Izhevsk, 2004. – 28 s. [in Russian].

Бейсенғалиев Б.Т., Шөкеев Ө.Е., Рюмкин С.В., Ниязов М.Н.

ҰЛТТЫҚ РЕСУРСТАРДЫ БАҒАЛАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Аңдатпа

Мақала ұлттық ресурстарды бағалаудың теориялық және әдіснамалық аспектілерін, атап айтқанда оның құрамдас бөлігін-табиғи ресурстарды зерттеуге арналған, өйткені олардың бағалау әдістерін таңдауда оларды ерекшеліктен өзіндік ерекшеліктері бар. Қолданыстағы түсіндірулерді талдау негізінде "ұлттық ресурстар" ұғымы нақтыланды және тиімділік дәрежесінің өндіріске ресурстарды тарту үлесіне тәуелділігін анықтауға мүмкіндік беретін ресурстық әлеуетті пайдалану тиімділігінің негіздемесіне мазмұндық талдау ұсынылды.

Зерттеу белгілі бір әдіснамалық тәсілмен сипатталатын Ұлттық ресурстарды ағымдағы және ұзақ мерзімді экономикалық бағалауды ұсынады, сонымен қатар ресурстарды бағалау кезінде олар негізінен сапалық сипаттамалармен шектелетінін және бұл салыстыруды қиындататынын атап өтті. талданатын объектілер бір-бірімен. Табиғи ресурстар таусылғандықтан, сандық бағалау өзекті бола бастайды және оларды пайдалануды мүмкіндігінше ұтымды ету керек. Осыған байланысты тәуекел факторларын ескере отырып, капиталдандыру коэффициентін есептеу тәсілдері қарастырылды. Авторлар ұзақ мерзімді кезеңде табиғи ресурстарды пайдалану тиімділігін бағалаудың бірнеше әдістерін ұсынады, олардың артықшылықтары мен кемшіліктерін көрсетеді. Нәтижесінде бір мәселені шешуге бағытталған шығындар мен жалдау тұжырымдамасының тарлығы ерекшеленеді, ал толық экономикалық бағалау үшін аралас әдісті қолдану оңтайлы болады, өйткені ол табиғи игілікке толық баға береді.

Beisengaliyev B., Shukeyev U., Ryumkin S., Niyazov M.

METHODOLOGY OF NATIONAL RESOURCE ASSESSMENT

Annotation

The article is devoted to studying theoretical and methodological aspects of the assessment of national resources, namely its component - natural resources since they have specific features that distinguish them when choosing assessment methods. Based on the analysis of existing interpretations, the concept of "national resources" was clarified, and a content analysis of the justification for the effectiveness of the use of resource potential was presented, which made it possible to determine the dependence of the degree of efficiency on the share of resource involvement in production. The study shows the current and long-term economic assessment of national resources, which are characterised by a particular methodological approach, and it is also noted that when evaluating resources, they are limited by qualitative characteristics, making it difficult to compare the analysed objects with each other. Quantitative assessment is becoming more relevant since natural resources are exhaustible, and their use should be rationalised as much as possible. In this regard, approaches to calculating the capitalisation coefficient, considering risk factors, are considered. The authors present several methods for evaluating the effectiveness of using natural resources in the long term, showing their advantages and disadvantages. As a result, the narrowness of the cost and rent concepts, which are aimed at solving one problem, is highlighted. A mixed method will be optimal for a total economic assessment since it thoroughly evaluates the natural good.

М. Әділбекұлы*, PhD докторанты¹

А.Ж. Сатбаева, PhD²

Ж.А. Бабажанова, э.ғ.к., профессор³

Г.И. Айтходжаева, лектор⁴

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан¹

«Қазақстанның Даму Банкі» АҚ, Астана қ., Қазақстан^{1,2}

Қазақ ұлттық хореография академиясы, Астана қ., Қазақстан³

Алматы технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан⁴

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: merey.kz@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӨНДЕУ ӨНЕРКӘСІБІ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІН ТАЛДАУ

Мақалада Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық қызметінің көрсеткіштері талданды. Сипаттамалық статистика әдістерін қолдана отырып - деректерді визуализациялаудың графикалық әдістері, аналитикалық кестелер, статистикалық көрсеткіштерді есептеу, статистикалық салыстыру, - Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының 2009 жылдан 2022 жылға дейінгі инновациялық іс-әрекетінің серпіні зерттелді. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттіктің Ұлттық статистика бюросының статистикалық деректері негізінде он төрт жыл ішінде Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының 2009-2022 жылдарға арналған инновацияларды жүзеге асыруға жұмсаған шығындарының тиімділігі есептелген. Covid-19 пандемиясының Қазақстанның өңдеу өнеркәсібіндегі инновациялардың дамуына әсерін зерттелді. Өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарында инновациялық қызмет жүзеге асырылмауының себептері анықталды. Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық қызметіне жүргізілген талдаудан сектордың ұлттық экономикада елеулі, алайда әлі де маңызды рөл атқарып отырғаны қорытынды жасалды. Статистикалық деректер саласында толық емес ақпаратпен байланысты олқылықтар байқалатынын атап өткен жөн. Мемлекет ҮИИДМБ, ИИДМБ-1, «Даму» ҚДҚ қолдау бағдарламалары шеңберінде инновациялық қызметті ынталандыру, өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындарын импортты алмастыру және дамыту жөнінде шаралар қабылдайды, сондай-ақ кейбір параметрлер бойынша жақсартуларға қол жеткізді.

Кілт сөздер: инновация, инновациялық қызмет, инновациялық өнім, инновациялық шығындар, өңдеуші өнеркәсіп, кәсіпорындар, COVID-19.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, инновационная продукция, затраты на инновации, обрабатывающая промышленность, предприятия, COVID-19.

Keywords: innovation, innovative activity, innovative products, innovation costs, manufacturing industry, enterprises, COVID-19.

Кіріспе. Жаһандану және шикізат ресурстарына бағаның жоғары белгісіздігі жағдайында қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі драйвері өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының нәтижелі инновациялық қызметі болып табылады. Инновациялық қызмет кәсіпорындарға өздерін нығайтуға және жаңа нарықтарға шығуға мүмкіндік береді. Инновациямен байланысты қызметті дамыту арқылы кәсіпорындар қосымша бәсекелестік артықшылықтарға ие болумен қатар ішкі нарықта өндіріс ауқымы шектеулі жағдайларда өндірілетін өнімнің сыртқы нарықтарға шығуына ықпал етуге қабілетті болады.

Қазақстанда іске асырылып жатқан инновациялық даму тұжырымдамалары мен жобалары өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық қызметін мемлекеттік қолдау және ынталандыру тетіктерін түбегейлі өзгертуді талап етеді.

Өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық қызметін талдау олардың инновациялық әлеуетін қалыптастыру мен дамыту инновациялық өнімді құру саласында тиісті жаңартуды және кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін қолдаудың ұйымдастырушылық-экономикалық тетігін талап ететіндігін көрсетті.

Инновациялық даму тұжырымдамалары мен заманауи ғылыми әдебиетке шолу кәсіпорындарды инновациялылар қатарына жатқызудың іс жүзінде әмбебап көрсеткіштерінің жасалмағанын растады.

Кәсіпорындарды инновациялық деп атаудың критерийлерінің негізі: ҒЗТКЖ шығындары; жалпы көлемде инновациялық өнімнің үлесі; меншікті немесе сатып алынған зияткерлік меншік объектілерінің болуы; инновация әсері

Мақаланың мақсаты – Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық қызметінің көрсеткіштері талдау.

Қазақстандағы өңдеуші өнеркәсіптің қазіргі жай-күйі мен даму үрдісін талдау: саланың дамуының негізгі сипаттамалары мен көрсеткіштерін зерттеу, өңдеуші өнеркәсіп салаларының кәсіпорындарындағы инновациялық іс-әрекетті талдау көзделеді. Сондай-ақ, Covid-19 пандемиясының Қазақстанның өңдеу өнеркәсібіндегі инновациялардың дамуына әсерін зерттеу керек.

Өңдеуші өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық іс-әрекетін бағалаудың қолданылатын әдістер-сипаттамалық статистика әдістері: деректерді визуализациялаудың графикалық әдістері, аналитикалық кестелер, статистикалық көрсеткіштерді есептеу.

Әдебиеттік шолу. Ғылыми әдебиеттер мен халықаралық нормативтік-құқықтық актілерді талдай отырып, қазіргі уақытта «инновациялық іс-әрекет» ұғымын бірыңғай түсіндіру жоқ деп айтуға болады, зерттелген барлық анықтамалар бір-бірін толықтыру арқылы кәсіпорынның инновациялық іс-әрекетінің мәні мен мәнін толық ашады.

Осылайша, зерттеуде инновациялық іс-әрекет деп кәсіпорынның жағдайын нығайту және жаңа нарықтарға жылжыту, өнімнің сыртқы нарықтарға шығуына ықпал ететін қосымша бәсекелестік артықшылықтар алу мақсатында инновацияларды құруға және практикалық қызметке енгізуге бағытталған процесс түсініледі.

Кәсіпорындардың инновациялық іс-әрекеті мемлекет пен өнеркәсіп салаларының әлеуметтік-экономикалық дамуының ажырамас бөлігін құрайды, осыған байланысты бұл процесті тиімді ұйымдастыру мәселесі өзекті болып табылады.

Соңғы 25-35 жылда әлемдік экономикадағы құрылымдық өзгерістерді анықтаған негізгі факторлардың бірі инновациялардың рөлін арттыру болды. Бұл өзгерістерді белгілер жиынтығы бойынша екі топқа топтастыруға болады. Өзгерістердің бірінші тобы кәсіпорындардың инновациялық іс-әрекетіне, екінші тобы - мемлекеттің инновациялық саясатына қатысты [1,2]. Екі жағдайда да маңыздысы әрі өзектісі - өңдеуші өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық қызметін мемлекеттік қолдау мен ынталандырудың тетіктерін, стратегиялық басымдықтары мен бағыттарын таңдау, қаржы ресурстарын инвестициялау, кооперация нысандарын таңдау және т.б. [3,4]. Біздің ойымызша, жоғарыда аталған мәселелер мүлдем жаңа мәселелерді қалыптастыру, сондай-ақ мұрагерлік экономикалық, саяси және әлеуметтік институттарды түбегейлі жетілдіру арқылы шешіледі. Бұл ғылыми әдебиетте жүргізілген талдауды растайды [5,6], бұл соңғы уақытта институттар мен институционалдық орта инновациялық экономиканың жұмысында маңызды рөл атқаратынын және инновациялар нарығы субъектілерінің өзара әрекеттесу тетіктерін дамытуға ықпал ететінін көрсетеді.

Негізгі бөлім (нәтижелер мен талқылау)

Әлемдік экономикалық дағдарыстар мен Covid-19 жаһандық пандемиясы бірінші кезекте ШОБ субъектілеріне теріс әсер етеді. Осыған байланысты ШОБ субъектілерінің қызметін қолдау және ынталандыру қазіргі жағдайда ерекше маңыздылық пен өзектілікке ие болады, өйткені кәсіпкерлік белсенділіктің төмендеуі ел бюджетіне салық түсімдерінің азаюына, жұмыс орындарының қысқаруына, инновацияларды құру және енгізу саласында өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындарының артта қалуына әкеп соғады.

2020 жылдың 11 наурызында Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы коронавирустың жаңа түрі – COVID-19 пандемиясын жариялады, ал 2023 жылдың 5 мамырында төтенше жағдай режимі аяқталып, COVID-19 пандемиясының мәртебесі Жойылды деп жарияланды. COVID-19 пандемиясынан туындаған дағдарыс 3 жыл, 1 ай және 3 апта немесе 1150 күнге созылды.

COVID-19 пандемиясының Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының қызметіне әсерін зерттеу мақсатында 2022 жылдан 2019 жылға дейін саланың даму көрсеткіштерінің өзгеруіне салыстырмалы талдау жүргізілді.

Бұдан әрі өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық қызметінің көрсеткіштеріне талдау жүргізу қажет (1-кесте).

Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық іс-әрекетінің серпіні*

Атауы	Жылдар														Өзгеріс, +/-	
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022 / 2009	2022 / 2019
Кәсіпорындар саны, бірл.	4 848	4 800	4 660	3 561	3 272	3 588	4 440	4 367	4 377	4 319	4 216	4 154	4 179	4 421	-427	205
Инновациялары бар, Бірлік.	186	221	296	446	348	476	540	558	596	683	606	640	408	654	468	48
Инновациялық белсенділік деңгейі, %	3,8	4,6	6,4	12,5	10,6	13,3	12,2	12,8	13,6	15,8	14,4	15,4	12,9	14,8	11	0,4
Өндірілген инновациялық өнім көлемі, млн. теңге	82 597,40	142 166,80	235 962,70	379 005,60	498 806,80	471 675,50	253 288,20	318 091,90	628 050,00	815 036,9	818 854,6	1 489 913	1209259,1	1651985,4	1569388	833130,8
Сатылған инновациялық өнім көлемі, млн. теңге	76202,2	123801,8	178111,7	334572,4	423086	439146	241124	322468,8	662839	796454,4	764047,1	1484102,4	1181597,4	1581103,8	1504901,6	817056,7
ЖІӨ-дегі инновациялық өнімнің үлесі, %	0,49	0,65	0,84	1,22	1,39	1,19	0,62	0,68	1,15	1,32	1,18	2,11	1,44	1,59	1,1	0,41
Инновацияларды жүзеге асыруға арналған шығындар, млн. теңге	27819,7	183016	101246,5	151584,4	166605	203640	425332	1197723	617421	612284,4	248405	302 933,4	421 177,4	932139,9	904320,2	684991,0

* ҚР СЖРА ҰСБ деректері негізінде авторлармен құрастырылған

ҚР СППР Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 2022 жылы статистикалық байқаумен Қазақстанның 4421 өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындары қамтылды. Оның ішінде 2022 жылы 654 кәсіпорын инновациялық қызметті жүзеге асырды, яғни өңдеуші өндіріс кәсіпорындарының инновациялық белсенділігі 14,8% құрады, 2009 жылы бұл көрсеткіш 3,8% құрады. 2022 жылы инновациялары бар кәсіпорындар саны 2009 жылмен салыстырғанда 468 бірлікке өсті.

Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының 14 жылдық зерттеу кезеңінде өндірілген және өткізген инновациялық өнімдерінің көлемі оң серпінге ие. Мәселен, 2022 жылы өндірілген инновациялық өнім көлемі 2009 жылмен салыстырғанда 1 569 388 млн.теңгеге ұлғайып, 1 651 985,4 млн. теңгені құрады. Осы кезеңде сатылған өнім көлемі 1 504 901,6 млн. теңгеге ұлғайды.

Covid-19 пандемиясынан туындаған дағдарыс кезінде Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық қызметінің негізгі көрсеткіштерінің серпіні оң. Мәселен, 2022 жылы өңдеуші өндіріс кәсіпорындарының инновациялық белсенділігі 2019 жылмен салыстырғанда 0,4 п. т. артты, 2022 жылы 2019 жылмен салыстырғанда инновациялары бар кәсіпорындар саны 48 бірлікке артты. Алайда, 2021 жылы өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындарының инновациялық белсенділігі 12,9%-ға дейін төмендейтінін атап өткен жөн. Сондай-ақ, 2021 жылы Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындары өндірілген және сатқан инновациялық өнім көлемінің көрсеткіштері теріс үрдіске ие.

Қазақстанның шикізат тауарларының экспортына тәуелділігі және өңдеуші сектордағы шектеулі инновациялық қызметі экономиканы Covid-19 пандемиясы кезеңіндегі сыртқы күйзелістерге осал етті. Соңғы дағдарыстардың тәжірибесі Қазақстанға өзінің экономикалық тұрақтылығын арттыру және COVID-19-дан кейін қалпына келтіруді жеделдету үшін инновацияларды ынталандыру қажет екенін көрсетеді. 2008-2009 жылдардағы әлемдік қаржы дағдарысынан және 2015 жылы мұнай бағасының күрт төмендеуінен кейін Қазақстан экономикасы қалпына келді, бірақ өсім баяу болды. Біздің ойымызша, ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерге инвестицияларды ұлғайту, қаржы жүйесін, әсіресе капитал

нарықтарын нығайту, сондай-ақ білім беруге жұмсалатын мемлекеттік шығыстарды ұлғайту Қазақстанның өңдеуші өндіріс секторындағы инновацияларды ілгерілету үшін маңызды мәнге ие.

Айта кету керек, Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындары өндірген инновациялық өнімнің ЖІӨ-дегі үлесі 2022 жылы 1,59% құрады және 2009 жылмен салыстырғанда 1,1 п. т.-ға өсті. Біздің ойымызша, Қазақстанның өңдеуші өндіріс кәсіпорындары өндірген инновациялық өнімнің төмен үлесінің негізгі себебі инновацияны жүзеге асыруға жұмсалатын шығындардың төмен тиімділігінде жатыр.

2022 жылы инновацияларды жүзеге асыруға жұмсалған шығындар 904 320,2 млн. теңгеге ұлғайды (2009 жылы – 27819 млн. теңге). Covid-19 пандемиясы кезінде, 2019 жылдан 2022 жылға дейін инновацияларды жүзеге асыруға жұмсалған шығындар 684 991 млн.теңгеге айтарлықтай өсті.

1-суретте Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновацияларды жүзеге асыруға жұмсаған шығындарының тиімділігін есептеу нәтижелері көрсетілген.

1-сурет. Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының 2009-2022 жылдарға арналған инновацияларды жүзеге асыруға жұмсаған шығындарының тиімділігі*

* ҚР СЖРА ҰСБ деректері негізінде авторлармен құрастырылған

1-суреттен 2022 жылы Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновацияларды жүзеге асыруға жұмсаған шығындарының тиімділігі небәрі 1,8 теңгені құрағанын көруге болады. Бұл Қазақстанның өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындарының инновацияны жүзеге асыруға салған 1 теңгесі 2022 жылы небәрі 1,8 теңгеге өтелгенін білдіреді. 2015 және 2016 жылдары Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық қызметінің қаралып отырған кезеңдегі шығыны барынша жоғары болды, инновацияны жүзеге асыруға жұмсалған шығындардың тиімділігі 0,6 және 0,3 теңгеге дейін төмендеді, яғни 1 салынған теңге осы жылдары тиісінше 60 және 30 тиынға шығын әкелді. 2015 және 2016 жылдары қазақстандық кәсіпорындар енгізген инновациялардан келтірілген шығындардың жалпы сомасы 2,1 млрд. теңгені құрады. Бұл процестер 2009 және 2014 жылдары теңгенің құнсыздануымен шартталған, өйткені инновацияларды жүзеге асыруға арналған жабдықтар мен материалдар шетелден сатып алынған. 2009 жылдан 2016 жылға дейінгі кезеңде өңдеуші өнеркәсіп салаларын қолдаудың бірқатар мемлекеттік бағдарламалары (ҮИИДМБ, ИИДМБ-1, «Даму» КДҚ бағдарламалары) іске асырылды, бұл 2017 жылдан бастап Қазақстанның өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындарының инновацияларды жүзеге асыруына жұмсалатын шығындардың тиімділігін арттыруға әкелді. Өңдеуші өндірістегі инновацияларға жұмсалатын шығындар тиімділігінің ең жоғары мәні 2020 жылы - 4,9 теңге болды. Алайда, COVID-19 пандемиясының дағдарысы инновациялық процестерге теріс әсер етті, бұл өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындарының инновацияларды жүзеге асыруына жұмсалатын шығындардың тиімділігін 2021 жылы 2,9 теңгеге, 2022 жылы 1,8 теңгеге дейін төмендетуге алып келді.

Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновацияларды жүзеге асыруға жұмсаған шығындарының төмен тиімділігі туралы тұжырымдар мұндай қызметтің мемлекеттік қолдау бағдарламаларына тәуелділігі туралы болжам жасауға мүмкіндік береді және оны шектейтін факторларды іздеуді өзектендіреді.

2-суретте 2022 және 2019 жылдарға арналған инновациялық қызметті шектейтін факторларды бағалау бойынша кәсіпкерлердің пікірлерін бөлу туралы Қазақстанның Ұлттық статистика бюросының деректері келтірілген.

2-сурет. Өндеу өнеркәсібі кәсіпорындарында инновациялық қызмет жүзеге асырылмауының себептері, 2022 және 2019 жылдар*

* ҚР СЖРА ҰСБ деректері негізінде авторлармен құрастырылған

Сонымен, кәсіпкерлердің пікірінше, COVID-19 пандемиясына дейін және одан кейінгі инновациялық қызметті шектейтін ең маңызды факторлар:

- инновацияға сұраныстың болмауы;
- қаржы ресурстарының тапшылығы;
- бұрынғы инновациялар инновациялық қызметті жүзеге асыруға кедергі келтіреді;
- жоғары Инновациялық шығындар;
- нарықтағы инновациялық өнімге сұраныстың белгісіздігі;
- кадрлардың болмауы.

Қорытынды. Қазақстандағы өндеуші өнеркәсіп кәсіпорындарының инновациялық қызметінің негізгі көрсеткіштеріне жүргізілген талдау мыналарды көрсетті:

- өндеуші өнеркәсіп кәсіпорындарының инновациялық белсенділік деңгейінің көрсеткіші бойынша Қазақстан әлемнің жетекші экономикаларынан (Германия – 70%, Канада – 65%, Бельгия – 60%, Франция, Финляндия – 55-57%), сондай-ақ Шығыс және Орталық Еуропа елдерінің көпшілігінен – 30-40 төмен%;

- Covid-19 пандемиясынан туындаған дағдарыс кезінде Қазақстанның өндеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық қызметінің негізгі көрсеткіштерінің серпіні оң бағыт алды. Мәселен, 2022 жылы өндеуші өндіріс кәсіпорындарының инновациялық белсенділігі 2019 жылмен салыстырғанда 0,4 п.т. артты, 2022 жылы 2019 жылмен салыстырғанда инновациялары бар кәсіпорындар саны 48 бірлікке артты. Алайда, 2021 жылы өндеуші өнеркәсіп кәсіпорындарының инновациялық белсенділігі 12,9%-ға дейін төмендейтінін атап өткен жөн. Сондай-ақ 2021 жылы Қазақстанның өндеу өнеркәсібі к

ә - Қазақстанның өндеу өнеркәсібі кәсіпорындары өндірген инновациялық өнімнің ЖІӨ-дегі үлесі 2022 жылы 1,59% құрады және 2009 жылмен салыстырғанда 1,1 п. т.-қа ұлғайды. Біздің ойымызша, Қазақстанның өндеуші өндіріс кәсіпорындары өндірген инновациялық өнімнің төмен үлесінің негізгі себебі инновацияны жүзеге асыруға жұмсалатын шығындардың төмен тиімділігінде жатыр. Қазақстанның өндеу өнеркәсібі кәсіпорындарының инновацияларды жүзеге асыруға жұмсаған шығындарының төмен тиімділігі туралы тұжырымдар мұндай қызметтің мемлекеттік қолдау бағдарламаларына тәуелділігі туралы болжам жасауға мүмкіндік береді және оны шектейтін факторларды іздеуді өзектендіреді;

н - Covid-19 пандемиясына дейін және одан кейін өндеуші өнеркәсіп кәсіпорындарында инновациялық қызмет жүзеге асырылмауының негізгі себептері анықталды: инновацияларға сұраныстың болмауы; қаржы ресурстарының жетіспеушілігі; бұрынғы инновациялар инновациялық қызметті жүзеге асыруға кедергі келтіреді; жоғары инновациялық шығындар; инновациялық өнімдерге нарықтағы сұраныстың белгісіздігі; қажетті кадрлардың болмауы.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Kurmanov N., Tolysbayev B., Aibossynova D., Parmanov N. Innovative activity of small and medium-sized enterprises in Kazakhstan and factors of its development // *Economic Annals - XXI*. – 2016. – №. 158. – P. 57-61.
2. Kurmanov N., Beisengaliyev Y., Bayandin M., Syzdykova E., Tolysbayeva M. Innovative development of Kazakhstan's raw material (oil and gas) regions: multifactorial model for empirical analysis // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2022. – Т. 12. – №. 4. – P. 131-140.
3. Baymmamadli N. How to increase efficiency at manufacturing firms: expanding innovation activities // *Economic and Social Development: Book of Proceedings*. – 2020. – № 4. – P. 440-446.
4. Kurmanov N., Aliev U., Suleimenova S. Analysis of the efficiency of innovation management in the countries of the Eurasian Economic Union // *Polish Journal of Management Studies*. – 2019. – Т. 19. – №. 1. – P. 204-214.
5. Nielsen G. Determinants of cross-national entrepreneurial activity // *Journal of Politics and Society*. – 2014. – Vol. 25, Issue 2. – P. 46-72.
6. Anokhin S., Schulze W.S. Entrepreneurship, innovation, and corruption // *Journal of Business Venturing*. – 2008. – Vol. 24, №5. – P. 465-476.

REFERENCES

1. Kurmanov N., Tolysbayev B., Aibossynova D., Parmanov N. Innovative activity of small and medium-sized enterprises in Kazakhstan and factors of its development // *Economic Annals - XXI*. – 2016. – №. 158. – P. 57-61.
2. Kurmanov N., Beisengaliyev Y., Bayandin M., Syzdykova E., Tolysbayeva M. Innovative development of Kazakhstan's raw material (oil and gas) regions: multifactorial model for empirical analysis // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2022. – Т. 12. – №. 4. – P. 131-140.
3. Baymmamadli N. How to increase efficiency at manufacturing firms: expanding innovation activities // *Economic and Social Development: Book of Proceedings*. – 2020. – № 4. – P. 440-446.
4. Kurmanov N., Aliev U., Suleimenova S. Analysis of the efficiency of innovation management in the countries of the Eurasian Economic Union // *Polish Journal of Management Studies*. – 2019. – Т. 19. – №. 1. – P. 204-214.
5. Nielsen G. Determinants of cross-national entrepreneurial activity // *Journal of Politics and Society*. – 2014. – Vol. 25, Issue 2. – P. 46-72.
6. Anokhin S., Schulze W.S. Entrepreneurship, innovation, and corruption // *Journal of Business Venturing*. – 2008. – Vol. 24, №5. – P. 465-476.

Әділбекұлы М., Сатбаева А.Ж., Бабажанова Ж.А., Айтходжаева Г.И.

АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье проанализированы показатели инновационной деятельности предприятий обрабатывающей промышленности Казахстана. С использованием методов описательной статистики - графические методы визуализации данных, аналитические таблицы, расчет статистических показателей, - исследована динамика показателей инновационной деятельности предприятий обрабатывающей промышленности Казахстана с 2009 год по 2022 год. На основе статистических данных Бюро национальной статистики Республики Казахстан Агентства по стратегическому планированию и реформам за 14 лет рассчитана эффективность затрат на осуществление инноваций предприятиями обрабатывающей промышленности Казахстана. Выявлены причины, по которым не осуществлялась инновационная деятельность на предприятиях обрабатывающей промышленности. Сделан вывод что обрабатывающий сектор экономики играют в национальной экономике существенную, однако все еще недостаточно важную роль. Следует отметить, что в сфере статистических данных наблюдаются пробелы, связанные с неполной информацией. Государство в рамках ГПФИИР, ГПИИР-1, программ поддержки от ФРП «Даму» принимает меры по стимулированию инновационной деятельности, импортозамещению и развитию предприятий обрабатывающей промышленности, а также по некоторым

параметрам добилось улучшений. Статья предназначена для исследователей, специалистов в сфере обрабатывающего производства Казахстана.

Adilbekuly M., Satbayeva A., Babazhanova Zh., Aitkhojayeva G.

**ANALYSIS OF INNOVATION ACTIVITY INDICATORS
OF MANUFACTURING INDUSTRY ENTERPRISES IN KAZAKHSTAN**

Annotation

The article analyzes the indicators of innovative activity of manufacturing enterprises in Kazakhstan. Using descriptive statistics methods - graphical methods of data visualization, analytical tables, calculation of statistical indicators - the dynamics of indicators of innovative activity of enterprises in the manufacturing industry of Kazakhstan from 2009 to 2022 was studied. Based on statistical data from the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan of the Agency for Strategic Planning and Reforms for 14 years, the cost effectiveness of innovations by manufacturing enterprises in Kazakhstan was calculated. The reasons why innovative activities were not carried out at manufacturing enterprises were identified. It is concluded that the manufacturing sector of the economy plays a significant, but still insufficiently important role in the national economy. It should be noted that there are gaps in statistical data due to incomplete information. The state, within the framework of SPFIID, SPIID-1, support programs from the Damu Fund, is taking measures to stimulate innovation, import substitution and the development of manufacturing enterprises, and has also achieved improvements in some parameters. The article is intended for researchers and specialists in the field of manufacturing in Kazakhstan.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).33
 ЭОЖ 658.89
 FTAMP 06.81.55

А.К. Блялова*, э.ғ.д., доцент¹
 Л.К. Ногайбаева, э.ғ.м., аға оқытушы¹
 Д.С. Тенизбаева, э.ғ.д., доцент¹
 Г.Е. Жунисбекова, э.ғ.к., ассистент профессор²
 М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік
 университеті, Тараз қ., Қазақстан¹
 Нархоз университеті, Алматы қ., Қазақстан²
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: gulfairuz.zhunisbekova@narhoz.kz

КОМПАНИЯ ҚЫЗМЕТІН НАРЫҚҚА ЖЫЛЖЫТУ ПРОЦЕСІНДЕГІ ҰЙЫМНЫҢ ИМИДЖІ МЕН БЕДЕЛІНІҢ ӘСЕРІ

Мақала қазіргі таңда өзекті тақырыпқа арналған. Мақалада «Sanduq» мейрамханасының қызметін кешенді талдау арқылы компанияларға өз имиджі мен іскерлік репутациясын арттыруға көмек беретін ғылыми негізделген ұсыныстар берілген. Тұтынушыларға қызмет көрсету мен өнімді жылжытудағы ұйымдық имидж бен іскерлік репутацияның ықпалын зерттелген.

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізін шетелдік ғалым – экономистердің бизнестегі іскерлік беделдің ұйымдастырушылық және экономикалық еңбектері құраған.

Зерттеу жұмысы барысында ғылыми экономикалық әдебиеттер және зерттелетін тақырып бойынша мерзімді басылымдардағы жарияланымдар, ғылыми-практикалық конференция материалдары, тиісті әдістемелік материалдар пайдаланылған.

Зерттеу әдістері. Зерттеу барысында талдау және синтездеу, жалпылау және салыстыру әдістері қолданылған. Мақалада ақпаратты өңдеудің сапалық әдістері пайдаланылған.

Зерттеудің ғылыми негізі нарықтық талаптар мен жағдайларға бейімделген іскерлік беделді қалыптастыру және арттыру принциптері мен механизмін жасау, отандық бизнесті жаңғырту болып табылады. Зерттеу барысында жаңа ғылыми негізделген нәтижелер алынған, олар келесідей: іскерлік беделдің негізгі компоненттері; іскерлік бедел мен ұйымдық имиджді бағалау әдістері талданған; «Sanduq» мейрамханасының ағымдағы имиджіне баға беріліп, компания имиджін қалыптастыру бағдарламасын құру қажеттілігі негізделген.

Кілт сөздер: экономика, ұйым, имидж, іскерлік бедел, нарық, бәсеке, сапа.

Ключевые слова: экономика, имидж, организация, деловая репутация, рынок, конкуренция, качество.

Keywords: economy, image, organization, business reputation, market, competitiveness, quality.

JEL classification: J01, F66, G14

Кіріспе. Қазақстан әр түрлі қызмет салаларын белсенді дамытуда, нәтижесінде тұтынушыларға ұсынылатын өнімдер мен қызметтердің тұрақты өсуі болады. Өте маңыздысы мұндай тауарлар мен қызметтердің көпшілігі бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленбейді. Қатаң бәсекелестік компания басшыларына тұтынушыларды жаулап алудың барлық жаңа әдістерін іздеуге итермелейді.

Тұтынушылардың компаниямен қарым-қатынас сақтауға дайындығы компанияның өз құндылықтарын дұрыс ұсына алумен тығыз байланысты. Қызметтердің сапасы қазіргі заманғы дамыған елдердің ғана емес, бүкіл әлемдегі дамушы елдердің де экономикасын құрайды. Және ол тұтынушылардың көрсетілетін қызметті күтулері мен оны қабылдауын салыстыру нәтижесінде белгілі болады. Әлеуетті тұтынушылар мен қолданушылардың назарын аударудың ең жақсы құралдарының бірі - танымал, қызықты, тартымды, нақты имиджді қалыптастыру және іскерлік беделді жақсарту. Нарықтық жағдайда компанияның оң имиджінің қалыптасуы мен дамуы оның репутациясының құрылуы мен бәсекеге қабілеттілігін арттырудың бірден-бір жолы болып табылады. Осының арқасында компания тек қосымша инвестициялық көздерге ие болып қана қоймайды, сонымен қатар өзінің нарықтық бағасын және соған сәйкес табысын көтереді. Жалпы алғанда, ұйымдық имидж бен іскерлік репутацияны компанияға нарықтағы үлесін, пайдасын арттыруға, жаңа клиенттерді тартуға, қолдарындағы бар ресурстарын сақтап қалуға, әртараптануға мүмкіндік беретін актив ретінде санауға болады.

Зерттеудің мақсаты - ұйымның беделі мен имиджін қарастыру және оны көтеру бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар беру.

Зерттеудің міндеттері:

- ұйым беделі мен имиджін қалыптастыру бойынша әдебиеттік шолулар жасау;
- кәсіпорындағы ұйым беделін қалыптастыру жағдайын анықтау;
- зерттеу нысаны бойынша сауалнамалар жасау;
- ұйымның беделі мен имиджін көтеру бойынша ұсыныстар беру.

Мақалада келесідей зерттеу әдістері қолданылаған: салыстырмалы талдаулар, сандық әдістер, факторлық талдау. Зерттеу барысында кәсіпорын қызметкерлерден және кәсіпорынға келушілерден респонденттерден сауалнамалар алынған.

Әдебиеттік шолу. Ұйымдық имидж бен іскерлік бедел кез-келген компанияны бағалауда шешуші фактор болып саналады. Имидж бен бедел арасында айтарлықтай айырмашылық бар. Имидж - бұл компанияның өзі туралы не ойлайтыны және басқалардың солай қабылдауын қалайтындығы, ал бедел - клиенттер тарапынан қалыптасатын пікірлер жиынтығы. Демек имидж автоматты бейне, ал бедел объективті бейне. Осылайша ұйымдық имидж бен іскерлік бедел нарықтағы позициясын сәтті қорғағысы келетін компаниялар үшін маңызды болып табылады.

Ұйымның имиджі мен брендiнiң қалыптасуына экологиялық және әлеуметтік жағдайы да әсер етеді.

Барлық ресурстардың ішінде адами капитал ұйымның жетістігі үшін ең маңызды болып саналады және компаниялар өз қызметкерлерінің экологиялық таза әрекет етуін қамтамасыз ету үшін бастамалар қабылдауда. Экологиялық адам ресурстарын басқару (GHRM), қоршаған ортаны қорғау мәдениеті, экологиялық өнімдер немесе қызметтер, ҰӘЖ, қалдықтарды басқару және т.б. экологиялық таза ұйымдастырушылық бастамалардың кейбір мысалдары келтірілген. Алайда фирмалар экологиялық тұрақтылыққа жалғыз қол жеткізе алмайды. Экологиялық ережелерді сақтау жауапкершілігі ұйым мүшелеріне де жүктеледі, бұл жасыл зияткерлік капиталдың (GIC) маңыздылығын көрсетеді [1]. Аббас пен Доганның (2022) пікірінше, жасыл мәдениеті бар компаниялардың қызметкерлері кеңірек қауымдастықта экологиялық жауапты әрекеттерді көбірек көрсетеді [2]. Осылайша, ұйым басшылығы жұмысшыларды экологиялық тұрғыдан әрекет етуге шақыратын мәдениетті насихаттауы керек. Жоғары басшылықтың экологиялық міндеттемесі (TMGC) компанияның аға қызметкерлерінің жауапты экологтар ретінде қалай есептелетінін сипаттайды [3].

Аль Аккас және басқа авторлардың айтуы бойынша, ұйымның әлеуметтік жауапкершілігі (ҰӘЖ) саласындағы тиімді коммуникациялар тұтынушылардың хабардарлығын арттыра алады. Бренд туралы хабардар болу бренд беделінің маңызды элементі болып табылады; кәсіпорындар ҰӘЖ іс-шараларын қамтитын тиімді маркетингтік науқандарды жүргізгенде, олар өз брендiнiң беделін нығайтады және оның құндылығын арттырады. Бизнес бренд капиталының тұрақты түрлерін жинақтаған кезде, ол күшті беделді сақтай алады және тұтынушыларды тарта алады [4]. Авторлардың пікірінше, кәсіпорындар ҰӘЖ айтарлықтай материалдық емес пайда көреді. Оларға брендті нығайту және тұтынушылардың сенімі кіреді.

Ұйымдық имиджді екі негізгі компоненттен тұрады: біріншісі-функционалды (материалдық сипаттамаларға ие, оларды оңай өлшеуге және бағалауға болады), екіншісі-эмоционалды (адамның компанияға деген көзқарасы мен сенімінен туындайтын оның жеке сезімдері) [5]. Бұл эмоционалды құраушылар клиенттің уақыт ағымындағы жинақталған тәжірибесінің нәтижесі болып табылады.

Біздің пікірімізше, тұтынушылар тұрғысынан беделді бағалаудың ақпараттық критерийі өнімнің сапасы, оның бағасы, қол жетімділігі және компанияның баға стратегиясы болып табылады. Ал қызметкерлер үшін-еңбек қарым-қатынастары мен еңбекақы жүйесінің дұрыс болуы, менеджменттегі мотивациялық теорияларға сүйенген шебер басқару. Мемлекет үшін жоғарғы деңгейдегі әлеуметтік жауапкершілік пен салықтардың толыққанды төленуі болып табылады.

Қызметтер сапасын клиенттер бағалағанмен, қызметті жылжытушы тұлға-қызметті құратын және ұсынатын адам [6]. Ал қызметтерді жылжытушы тұлға-компанияның ұйым мүшелері немесе ұйым елшілігі деп айтса болады. Өйткені олар клиенттердің санасында қызмет көрсету сапасының максималды тепе-теңдігін қамтамасыз етеді [7]. Шын мәнінде, ұйым мүшелері ақпарат алу және осы ақпаратты барлық тараптарға тарату арқылы коммерциялық ұйымдарды ішкі және сыртқы жағынан байланыстыратын байланыс ретінде әрекет етеді. Мысалы, әлемге «Өзіңіз үшін жаңа әлемді ашыңыз!» деген ұранмен танылған халықаралық «RIXOS» компаниясы бір уақытта өзінің ішкі және сыртқы клиенттеріне қызмет көрсетудің күшті имиджін көрсетеді. «RIXOS» компаниясы үшін екі жақ та өте маңызды. Компанияның жетістігі және қызмет көрсету бағыты бойынша нарықтағы орнын

жоғары дәрежеде сақтау. Ұйымдық философиясыз, мәдениетсіз, үйлестірілген, тиімді және нәтижелі басқарусыз керемет ұйымдық имидж бен іскерлік беделді құру оңай жұмыс емес.

Негізгі бөлім. Кристин Гринроустың пайымдауынша, тұтынушылар қызмет көрсету сапасын екі өлшемді тұжырымдама бойынша бағалайды [8]. Біріншісі, техникалық сапа немесе қызмет көрсету актісін өлшеу нәтижесі (не жеткізіледі), күтілгендей және уәде етілгендей қаншалықты жақсы жұмыс жасалынды, клиент соңында не алады. Екіншісі, функционалды сапа немесе өлшеу (ол қалай жеткізіледі), яғни клиенттердің қызмет көрсету әдісін қабылдауы. Бұл сатып алушы мен сатушының, қызмет көрсетуші мен оны қабылдаушының арасындағы өзара әрекеттесуді шынайы өлшейді, қызмет көрсету тәсілін сипаттайды. Сондықтанда функционалды сапа деп аталады. Функционалды сапа дегеніміз-қызмет көрсету кезінде пайда болатын қызметкерлердің іс-әрекеті немесе адамның өзара әрекеті [6].

Кейбір жағдайларда клиенттердің техникалық сапаны бағалауға жеке тәжірибелері, уақыттары немесе қалаулары болмауы мүмкін. Ондай жағдайда, бірінші кезекте олар қызмет көрсетудің функционалды сапасына мән береді.

Бұдан шығатын қорытынды, қызмет көрсету сапасының жоғары деңгейі бар кезде, кадрлардың төмен айналымы, қызметкерлердің көңіл-күйін көтеру, шығындарды үнемдеу және нарық үлесі мен кірістілікті арттыру мүмкіндігі көбейеді.

Акер мен Келлер анықтағандай, іскерлік бедел - компания атауымен байланысты қызмет сапасын қабылдауы [9].

1-кесте

Қызмет көрсету моделі*

Күтілетін қызмет	Қабылданатын қызмет сапасы	Қабылданатын қызмет
Техникалық сапа	Имидж	Функционалды сапа
Не?		Қалай?

* [6, 9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Ал имиджді клиенттер жадында сақталған компанияны бейнесі ретінде қарастырады. Нгуен мен Лебланк ұйымдық имиджді - субъективті білім және қарым-қатынас, идеология, бренд атауы, жеткізу жүйесінің сапа деңгейі ретінде анықтады [10]. Барлық осы сипаттамалар ұйымдық имиджді қалыптастыруға ықпал етеді. Клиент компания атауын естігенде қандай да бір әсер қалдырған оң немес теріс мәнге ие компанияның бейнесін ойға алады. Осылайша ұйымдық имидж-коммуникациялық процесс нәтижесі ретінде саналатын, компания өздерінің адал ниеттерін көрсететін стратегиялары, миссиясы, мақсаты мен құндылықтары болып табылады. Әрі ұйымдық имидж тұтастай компания ұсынатын өнім мен қызметті құрайды.

Осы тұста мынадай гипотезалар пайда болады:

- 1) Ұйымдық имидж, іскерлік бедел және қызмет көрсету сапасы арасында оң байланыс бар;
- 2) Ұйымдық имидж бен іскерлік бедел клиенттердің қанағаттануымен тығыз байланысты;
- 3) Ұйымдық имидж бен іскерлік бедел клиенттердің адалдығын тудырады.

Компаниялар «сапа» және «қанағаттану» қызметтерін ұсыну арқылы стратегиялық бәсекелестік артықшылыққа ие болуға тырысады. Егер компаниялар клиенттердің қажеттіліктерін тиімді түрде бірден мойындамаса және оған жауап бермесе, нәтижесінде кірістің төмендеуі, стресс деңгейінің жоғарылауы және клиенттердің наразылығы болуы мүмкін. Сол себепті компаниялар үнемі өздеріне: «Клиенттер бізден нені қалайды және клиенттердің қазіргі қабылдауын қалай жақсартуға болады?» - деген сұрақты қоюы керек. Сәйкесінше қызмет көрсету сапасын, клиенттердің қанағаттанушылығын және адалдығын көтеру мақсатында жазылған көптеген маркетингтік, жүйелі басқаруға негізделген менеджмент тұрғысындағы әдеби кітаптар бар.

Парасураманның пікірінше, «Жоғары қызмет – бұл табысты стратегия, өйткені ол жаңа клиенттердің көбеюіне, бар клиенттермен бизнестің кеңеюіне, жоғалған клиенттердің азаюына, баға бәсекелестігінен оқшаулануға және қайта қызмет көрсетуді қажет ететін қателіктердің аздығына әкеледі» [11].

Клиенттердің қанағаттануы екі жолмен анықталады: нәтиже және процесс ретінде. Нәтижені қанағаттануды тұтыну тәжірибесінен туындайтын соңғы жағдай ретінде сипаттайды. Олар тұтынушылардың қанағаттануын клиент тауарды сатып алып, қолданғаннан кейінгі, оған кеткен шығын

мен алған пайданы салыстыру арқылы алынған нәтиже деп есептеді. Екінші жағынан, перцептивті, бағалау және психологияға баса назар аударылатын процесс ретінде қарастыруға болады.

Сонымен қанағаттанудың үш алғышарттарын бөліп көрсетуге болады:

1. Клиенттердің күтуі немесе күтілетін өнімділік;
2. Нақты өнімділік немесе болжамды өнімділік;
3. Сәйкессіздік немесе растау – бұл күтілетін арасындағы өнімділік пен болжамды өнімділік арасындағы алшақтық.

Клиенттің өнімге немесе қызметке деген үміттері ақталды ма, әлде ақталмады ма; екі жағдайда да нәтиже қалыпты қанағаттану болып табылады. Біріншісі оң растаудан, ал екіншісі- теріс растаудан немесе теріске шығарудан тұрады. Осы контекстегі «растамау» термині күтулердің орындалуын білдіреді және оң (тауардың өнімділігі күтілгеннен жоғары болған кезде), теріс (тауардың өнімділігі күтуден төмен болған кезде) немесе нөлдік (өнімділік күтулерге сәйкес болған кезде) болуы мүмкін. Егер бұл күтулер асып кетсе, бұл клиентке жоғары қанағат әкеледі.

Нақтырақ айтсақ, жеке адамның күтуі расталады-(1) өнім немесе қызмет күткендей жұмыс істеген кезде, (2) расталмайды-өнім немесе қызмет күтілгеннен нашар жұмыс істеген кезде және (3) өнім күтілгеннен жақсы жұмыс істеген кезде оң және расталмайды болады. Растау немесе теріске шығару деп аталатын бұл парадигма қанағаттану немесе қанағаттанбау деп аталатын эмоционалды реакцияға әкеледі [7].

Клиенттердің қанағаттануы көбіне олардың адалдығын анықтаудың орта факторы ретінде есептеледі. Сол мақсатта маркетинг пен менеджмент философиясы клиенттермен арадағы қарым-қатынасты сақтап одан әрі нығайта түсуге бар күшін салады. Ал жаңа клиенттерді тарту уақыт аралығындағы қадам ретінде болуы керек, өйткені басты мақсат бұрыннан келе жатқан клиенттермен жұмыстану. Бұрынғы маркетинг жүйесінде компаниялар клиенттер назарын өздеріне аудартуға, олармен байланыс орнатуға емес, тауар мен қызмет түрін қалайда сатуға бағдарланған болатын [11]. Қазіргі таңда клиенттердің адалдығын тудыру қызмет көрсету компаниялары үшін өте маңызды. Клиенттердің қанағаттануы олардың адалдығын тудырудың басты шарты, бірақ олардың өз еркілерімен қайта келіп қызметті сатып алуы үшін жеткіліксіз.

Іскерлік беделді бағалау әдістерін талдау

Бедел - позитивті имидж, тұрақты іскерлік байланыстардың болуы, фирмалық атаудың және фирмалық моральдың даңқына тәуелді материалдық емес актив. Бедел әлеуеті сатып алушылар, клиенттер, серіктестер, билік органдары, қызметкерлер тарапынан компанияға деген қарым-қатынасқа, сондай-ақ өндірілетін өнімнің, компания қызметтерінің сапасы мен сенімділігін бағалауға, тауар таңбасын бағалауға және менеджмент деңгейіне байланысты. Жақсы бедел практикалық және қаржылық тұрғыдан тиімді екені анық (2-кесте).

2-кесте

Жақсы іскерлік беделдің практикалық сипаттамалары*

№	Клиенттер	Қызметкерлер	Компания	Серіктестер
1	Көрсетілетін қызмет пен тауарға психологиялық бейімділік	Кәсіби білікті қызметкерлерді тарту	Клиенттер сенімі	Жасалған мәмілелердің сенімділік кепілдігі
2	Ұсынылатын тауар мен қызметке тәуекелдің аз болуы	Орындалған жұмыстың қанағаттанарлық болуы	Жоғары сапалы қызметке қол жеткізе алу	Жеткізушілер мен жарнамалық агенттіктермен жасалған келісімшарттардың тұрақтылығы және тиімділігі
3	Таңдау жасаудағы көмек	Түйіндеме мазмұнының жақсартылуы	Нарықта өз орнын сақтап қалу мүмкіндігі	Іскерлік міндеттемелердің орындалуына кепілдік
4	Сатылатын тауар мен көрсетілетін қызметтің танымалдығы	Моральды-психологиялық қызметтің жақсартылуы	Капиталдандырудың өсуі мен инвестициялық ресурсты тартудың мүмкіндігі	Жақсы іскерлік қарым-қатынас орнату
5	Тауарлар мен қызметтерді іздеуге кететін уақытты азайту	Кадрлардың тұрақтамауының төмендету	Сауда операцияларынан қайтарымды ұлғайту	Жаңа ресурстарды тартудың мүмкіндігін арттыру

* [11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Ұйымның жағымды имиджін стратегиялық активке айналдыру процесі ұйымның өзінде басталуы керек. Ұйым өзінің жағымды имиджін ішкі жағынан, яғни оның құндылықтары, саясаты, қабілеттері, негізгі құзыреттері, мәдениеті мен корпоративтік аудитория алдындағы міндеттемелері негізінде құрған кезде, пайда болады және сол кезде өзің жауапты, ерекше, сенімді, лайықты, сенімді ұйым ретінде көрсете алады. Осы негізде ұйымдық имиджді жақсы корпоративті беделге немесе супербрендке оңай айналдыруға болады.

Зерттеу әдістемесі. Ұйымдық имидж бен іскерлік беделді талдаудағы зерттеу нысаны ретінде «Sandyq» мейрамханасы алынды. «Sandyq» мейрамханасы – Қазақ халқының ұлттық тағамын ұсынатын мейрамхана. «Сандық» атауы бар мейрамхананың мақсаты – Оңтүстік Қазақстан өңірінің тамақ әзірлеудегі, тағамдармен тамақтанудағы, жалпы қонақжайлылықтағы ғасырлық дәстүрлерін көрсету, сондай-ақ тарихи-мәдени маңызы бар бірегей заттарын, тұрмыстық бұйымдарын ұсыну [12].

Миссиясы: келуші қонақтарға эстетикалық, жайлы демалыс орны мен мәдениетті ортаны ұсыну, күнделікті қайталанатын тіршіліктен алшақтату. «Sandyq» мейрамханасының стратегиялық жоспарының басты міндеті қызметтің барлық бағыттары бойынша тұрақты бәсекелестік артықшылықты қамтамасыз ету болып табылады. «Sandyq» мейрамханасының ерекшелігі өзінің қонақтарына қызмет көрсетудің әртүрлілігін, олардың ұнатып тұрған тағамын ұсыну.

«Sandyq» мейрамханасы қызметінің мәні: тамақтандыруды ұйымдастыру, адамдардың бос уақытын ұйымдастыру, банкеттер өткізу, үйлену тойларына, мерейтойларға, мерекелерге қызмет көрсету.

«Sandyq» мейрамханасы өз құндылықтарын бірінші орынға қояды:

- Жоғарғы деңгейдегі қонақжайлылық;
- Шынайылық және ашықтық;
- Тамаша сервис;
- Жаңа идеяларды енгізу;
- Қайталанбайтын түпнұсқадағы тұжырымдамалар;
- 100% қонақтардың қанағаттануы;
- Қызмет көрсету саласындағы көшбасшылық;
- Жаһандану;
- Сенімділік және адал ниеттестік;
- Қонақтарының тілектерін жүзеге асыру;
- Сапа менеджменті.

Қызметкерлердің алдында тұрған басты мақсаттар жайлылық пен қонақжайлылық деңгейін жақсартуға ықпал етеді. Басшылық мақсатты келесі сөздермен түсіндіреді: «Біздің мақсатымыз – мейрамханамызда дәстүрлі жоғары сапалы қызмет көрсетуді сақтай отырып, қонақжайлылық саласындағы инновациялық идеяларды біріктіру».

«Sandyq» мейрамханасы имиджіне талдау жасау барысында қойылатын міндеттер:

- ұйымдық имиджінің жалпы сипаттамасын беру;
- «Sandyq» мейрамханасы имиджіне кіретін компоненттерді анықтау;
- ұйымдық имидждің қандай мақсаттары мен міндеттері бар;
- ұйымның имиджі қандай әдістермен қалыптасады және күшейтіледі.

Имиджге талдау сауалнама жүргізу арқылы жасалынды. Сауалнама мейрамхана қызметкерлерінен және мейрамханаға жиі барушы қала тұрғындарынан алынды.

«Sandyq» мейрамханасының имиджін талдау кезінде 500 адамнан сұрақ-жауап алынды.

«Sandyq» мейрамханасының қызмет көрсету сапасын, имиджі мен іскерлік репутациясының қаншалықты беделді екенін анықтау үшін статистикалық деректерді өңдеу және графикалық бағдарламалау тілі R бағдарламасының көмегімен модель жасадық.

R-бағдарламасымен модель тұрғызу барысында алдымен негізгі зерттелінетін сұрақ таңдап алынуы керек. Біздің жағдайымыздағы негізгі сұрақ - «Мейрамхананың беделіне қандай факторлар әсер етеді?»

```

RGui (32-bit)
File Edit View Misc Packages Windows Help

R Console
> A=read.csv("image.csv",sep=";",stringsAsFactors=FALSE)
Error in file(file, "rt") : cannot open the connection
In addition: Warning message:
In file(file, "rt") :
cannot open file 'image.csv': No such file or directory
> getwd()
[1] "C:/Users/user/Documents"
> setwd("D:/AW")
> A=read.csv("image.csv",sep=";",stringsAsFactors=FALSE)
> str(A)
'data.frame':   510 obs. of  9 variables:
 $ image           : int  0 0 0 1 1 1 0 1 1 0 ...
 $ professionalism : int  4 2 4 4 4 3 4 4 3 4 ...
 $ culture         : int  2 2 4 4 4 3 4 4 4 4 ...
 $ image_of_the_staff: int  3 2 4 4 4 2 4 3 3 2 ...
 $ design          : int  2 2 4 4 4 2 4 3 4 3 ...
 $ characteristics : int  2 2 4 4 2 3 2 4 2 4 ...
 $ market_uncertainty: int  3 2 4 4 4 3 3 3 3 3 ...
 $ X               : logi NA NA NA NA NA NA NA ...
 $ X.1             : logi NA NA NA NA NA NA NA ...
> table(A$image,A$image_of_the_staff)
      2  3  4
0    34  34 187
1    51  68 136
    
```

1-сурет. R-бағдарламасындағы 4-балдық шкала бойынша келтірілген факторлар*
 * [12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

```

RGui (32-bit)
File Edit View Misc Packages Windows Help

R Console
      1  51  68 136
> plot(A$image, A$image_of_the_staff)
> model1=glm(image~professionalism+culture+image_of_the_staff+design+characteristics+market_uncertainty,
> summary(model1)

Call:
glm(formula = image ~ professionalism + culture + image_of_the_staff +
  design + characteristics + market_uncertainty, family = binomial,
  data = A)

Deviance Residuals:
    Min       1Q   Median       3Q      Max
-1.86470  -1.00480  -0.07167   1.09570   1.43774

Coefficients:
            Estimate Std. Error z value Pr(>|z|)
(Intercept)  3.52402    0.69018   5.106 3.29e-07 ***
professionalism  0.11009    0.12919   0.852 0.39416
culture       -0.94151    0.29005  -3.246 0.00117 **
image_of_the_staff -0.61583    0.26327  -2.339 0.01933 *
design         0.63119    0.35321   1.787 0.07393 .
characteristics  0.05028    0.12643   0.398 0.69084
market_uncertainty -0.22361    0.13335  -1.677 0.09358 .
---
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1
    
```

2-сурет. Мейрамхананың бағалауда әсер ететін факторлар негізінде құрылған X1-моделі*
 * [12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

3-суретте келтірілген факторлардың ең маңыздыларының іріктелініп алынған.

```

RGui (32-bit)
File Edit View Misc Packages Windows Help

R Console
      family = binomial, data = A)

Deviance Residuals:
    Min       1Q   Median       3Q      Max
-1.68782  -1.04714  -0.08005   1.18198   1.37099

Coefficients:
            Estimate Std. Error z value Pr(>|z|)
(Intercept)  2.6125    0.5667   4.610 4.03e-06 ***
professionalism  0.1300    0.1288   1.009 0.312798
culture       -0.5580    0.1496  -3.730 0.000191 ***
image_of_the_staff -0.3037    0.1326  -2.290 0.022045 *
---
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

(Dispersion parameter for binomial family taken to be 1)

Null deviance: 707.01 on 509 degrees of freedom
Residual deviance: 676.10 on 506 degrees of freedom
AIC: 684.1

Number of Fisher Scoring iterations: 4
    
```

3-сурет. X2-моделі*
 * [12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Байқағанымыздай, модельдегі «мейрамхана мәдениеті», «қызметкерлердің сыртқы келбеті» өлшемдерінің тұсында «*» белгісі тұр, бұл белгі аталған өлшемдердің жоғарғы әсер беріп тұрғандығының көрсеткіші. Демек, мейрамхана мейрамхана мәдениеті мен қызметкерлердің сыртқы келбетіне тұтынушылардың толық қанағаттанатынын көрсетеді.

Жүргізілген зерттеу нәтижелерін қысқаша қорытындылайтын болсақ, «SANDYQ» мейрамханасының тұтынушылар алдында беделі жоғары екенін байқадық. Мейрамхананың қызмет сапасы жоғары бағаланып, қызметкерлердің сыртқы келбеті, кәсібилігі де ескеріліп, мейрамхананың іскерлік беделін ұстап тұруға көмектесіп отыр. Сонымен қатар тұтынушылардың ойынша бәсекелес компанияларға қарағанда имиджі мен беделі жоғары екенін білдік. Сәйкесінше, мейрамхана жаңадан ашылғанына қарамастан, өзінің қызметін қарқынды түрде жылжытып келе жатыр. Демек, біздің гипотеза дәлелденді. Гипотеза бойынша ұйымдық имидж бен репутация клиенттің адалдығын қалыптастырса, компания өз қызметін қарқынды түрде жылжыта алады. Ал жоғарыда көрсетілген зерттеулер шешімі бойынша «SANDYQ» мейрамханасы өзінің имиджі мен беделін берік қалыптастырғанынан әрі бұл тұтынушылардың адалдығын тудыртып, мейрамхананың қызметі сапасын жақсартады.

Алынған нәтижелерді қолдана отырып, біз мейрамхана қызметіндегі имидждің рөлін анықтаймыз.

1. Мейрамханаға және оның өнімдеріне деген адалдықты қалыптастыру келушілердің ағымын қамтамасыз етеді. Бұл үлкен пайда алуға және тәуекел көрсеткіштерін төмендетуге, сондай-ақ маркетингтік шығындарды азайтуға мүмкіндік береді.

2. Имидж-мейрамхананың қоғамдағы орнын, оның қызметі мен өндірістік мүмкіндіктерін, қоғам мен қаржы орталарындағы рөлі туралы хабардар етеді. Мейрамхана туралы бизнес бойынша әлеуетті серіктестер мен сатып алушыларды хабардар етуді, мейрамхана атауының есте сақталып қалуын қамтамасыз етеді.

3. Жарнамалық іс-шаралардың тиімділігі артады. Нарыққа жаңа тауарлар мен қызметтерді шығару жеңілдейді.

4. Бұл сенімділікті шабыттандырады, соған сәйкес ұйымның беделі жоғарылайды.

5. Мейрамхананың бәсекеге қабілеттілігі артады, бәсекелестердің шабуылдарынан қорғаныс жасалады, қателіктер туындаған жағдайда қоғам тарапынан жағымсыз қатынастардың пайда болу қаупі азаяды.

6. Ресурстардың барлық түрлерін тарту жеңілдетіледі:

7. Қалыптасқан имидж негізінде ұжымда, сондай-ақ сыртқы ортамен іскерлік қатынастар қалыптасады.

8. Іскерлік қатынастарды құруға негіз бола отырып, сыртқы әлеммен және мейрамхана ішіндегі қатынастарды реттейді.

Осылайша, іскерлік беделді талдау және «Sandyq» мейрамханасының қазіргі имиджін бағалау «Sandyq» қызметіндегі имидждің рөлі өте жоғары екенін көрсетті. «Sandyq» мейрамханасы және оның басшылары бәсекелестер мен олар құрған командалардың бақылауында. Демек, бәсекелестерге себеп бермеу үшін қалыптасқан мейрамхана бейнесі бір мәнді болуы керек.

Қорытынды. «Sandyq» мейрамханасын кешенді талдау барысында, ондағы ұсынылатын тағамдардың бағасы қалыпты бағадан тым жоғары екені байқалды. Әрине бұл мейрамхананың имиджіне сәйкес келеді, бірақ келуші қонақтарға белгілі бір шектеулер туғызады. Атап айтқанда студенттер, қарапайым жұмыскерлер, әлеуметтік жағдайы әртүрлі топ өкілдері үшін бағалардың қолайлы болмауы мәселе болып табылады.

Қызметкерлер арасында компанияның имиджін нығайту үшін келесі әдістерді қолдануға болады: корпоративтік іс-шаралар; компания мақсаттарын, нәтижелерін көрсете отырып, ұйымдастыру жиналыстары; қызметкерлердің жұмыс өнімділігін жақсартып отыру.

Ұйымдық имидж бен іскерлік бедел компанияның тұрақты және ұзақ мерзімді дамуына қол жеткізудің қажетті шарты. Жақсы беделге ие болу компанияның қаржылық, ақпараттық және адами ресурстарға қол жеткізуін жеңілдетеді, бизнесті барынша қорғайды, салалық нарықтардың құрылымына тиімді әсер етуге мүмкіндік береді. Ұйымдық имидж бен іскерлік бедел компанияның активі болғандықтан, оны басқаруға да және бағалауға да болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ramsha Farooq, Zhe Zhang. Do green human resource management and self-efficacy facilitate green creativity? A study of luxury hotels and resorts [Electronic resource]. – 08 Mar 2021. – P. 824-845. – URL: <https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1891239>.
2. Khan S.M. et al. Mindfulness and happiness and their impact on employee creative performance: mediating role of creative process engagement Think. Skills Creativ. Thinking Skills and Creativity [Electronic resource]. – Volume 44. – June 2022. – P. 101027.
3. Jawad Abbas, Lisu Wang, Samira Ben Belgacem, Puja Sunil Pawar. Investment in renewable energy and electricity output: Role of green finance, environmental tax, and geopolitical risk: Empirical evidence from China Energy [Electronic resource]. – Volume 269. – 15 April 2023. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0360544223000774>.
4. Alakkas A.A., Vivek M., Paul M.K., Nabi M.A. Khan Corporate social responsibility and firm-based brand equity: the moderating effect of marketing communication and brand identity Sustainability [Electronic resource]. – 14. – 2022. – P. 6033. – URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/14/10/6033>
5. Jay Kandampully. Services Management: the new paradigm in hospitality: Pearson College Div. – 2018. – 378 p.
6. Jon R. Katzenbach; James Thomas; Gretchen Anderson. The Critical Few: Energize Your Company's Culture by Choosing What Really Matter: Oakland, Calif. – Berrett-Koehler Publishers. – 2018. – 218 p.
7. Gronroos C. A Service Quality Model and its Marketing Implications // European Journal of Marketing. – 2003. – No.4. – P. 36-44.
8. Parasuraman A., Zeithaml V.A., Berry L.L. A conceptual model of service quality and its implication for future research // Journal of Marketing. – 2015. – No. 3. – P. 41-50.
9. Surprenant C.F. and Solomon M.R. Predictability and Personalization in the Service En-Counter // Journal of Marketing. – 2019. – No.4. – P. 86-96.
10. [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1177/002224298705100207>.
11. Aker David A., Keller Kevin Lane. Consumer Evaluations Of Brand Extensions // Journal of Marketing. – 2017. – P. 27-33.
12. [Electronic resource]. – URL: <https://sandyq.kz/>.

REFERENCES

1. Ramsha Farooq, Zhe Zhang. Do green human resource management and self-efficacy facilitate green creativity? A study of luxury hotels and resorts [Electronic resource]. – 08 Mar 2021. – P. 824-845. – URL: <https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1891239>.
2. Khan S.M. et al. Mindfulness and happiness and their impact on employee creative performance: mediating role of creative process engagement Think. Skills Creativ. Thinking Skills and Creativity [Electronic resource]. – Volume 44. – June 2022. – P. 101027.
3. Jawad Abbas, Lisu Wang, Samira Ben Belgacem, Puja Sunil Pawar. Investment in renewable energy and electricity output: Role of green finance, environmental tax, and geopolitical risk: Empirical evidence from China Energy [Electronic resource]. – Volume 269. – 15 April 2023. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0360544223000774>.
4. Alakkas A.A., Vivek M., Paul M.K., Nabi M.A. Khan Corporate social responsibility and firm-based brand equity: the moderating effect of marketing communication and brand identity Sustainability [Electronic resource]. – 14. – 2022. – P. 6033. – URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/14/10/6033>
5. Jay Kandampully. Services Management: the new paradigm in hospitality: Pearson College Div. – 2018. – 378 p.
6. Jon R. Katzenbach; James Thomas; Gretchen Anderson. The Critical Few: Energize Your Company's Culture by Choosing What Really Matter: Oakland, Calif. – Berrett-Koehler Publishers. – 2018. – 218 p.
7. Gronroos C. A Service Quality Model and its Marketing Implications // European Journal of Marketing. – 2003. – No.4. – P. 36-44.

8. Parasuraman A., Zeithaml V.A., Berry L.L. A conceptual model of service quality and its implication for future research // Journal of Marketing. – 2015. – No. 3. – P. 41-50.
9. Surprenant C.F. and Solomon M.R. Predictability and Personalization in the Service En-Counter // Journal of Marketing. – 2019. – No.4. – P. 86-96.
10. [Electronic resource]. – URL: <https://doi.org/10.1177/002224298705100207>.
11. Aker David A., Keller Kevin Lane. Consumer Evaluations Of Brand Extensions // Journal of Marketing. – 2017. – P. 27-33.
12. [Electronic resource]. – URL:<https://sandyq.kz/>.

Блялова А.К., Ногайбаева Л.К., Тенизбаева Д.С., Жунисбекова Г.Е.

ВЛИЯНИЕ ИМИДЖА И РЕПУТАЦИИ ОРГАНИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ПРОДВИЖЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОМПАНИИ НА РЫНОК

Аннотация

Статья посвящена актуальной на сегодняшний день теме. В статье представлены научно обоснованные рекомендации, которые помогут компаниям повысить свой имидж и деловую репутацию посредством комплексного анализа деятельности ресторана «Sandyq». Изучено влияние организационного имиджа и деловой репутации на обслуживание клиентов и продвижение продуктов.

Цель исследования – рассмотреть репутацию и имидж организации в продвижении деятельности компании на рынок и дать научно обоснованные рекомендации по их улучшению. Теоретико-методологическую основу исследования составляют организационные и экономические труды зарубежных ученых – экономистов по деловой репутации в бизнесе.

В ходе исследовательской работы были использованы научно-экономическая литература и публикации в периодических изданиях по изучаемой теме, материалы научно-практической конференции, соответствующие методические материалы. В статье использованы сравнительный анализ и качественные методы.

Научной основой исследования является разработка принципов и механизмов формирования и повышения деловой репутации, адаптированных к рыночным требованиям и условиям, модернизация отечественного бизнеса. В ходе исследования были получены новые научно-обоснованные результаты, проанализированы основные компоненты деловой репутации; проанализированы методы оценки деловой репутации и организационного имиджа; дана оценка текущего имиджа ресторана «Sandyq», обоснована необходимость создания программы формирования имиджа компании.

Blyalova A., Nogaibayeva L., Tenizbaeva D., Zhunisbekova G.

THE INFLUENCE OF THE IMAGE AND REPUTATION OF THE ORGANIZATION IN THE PROCESS OF PROMOTING THE COMPANY'S ACTIVITIES TO THE MARKET

Annotation

The article is devoted to a topic that is relevant today. The article presents scientifically based recommendations that will help companies improve their image and business reputation through a comprehensive analysis of the activities of the restaurant «Sandyq». The influence of organizational image and business reputation on customer service and product promotion has been studied.

The purpose of the study is to consider the reputation and image of the organization in promoting the company's activities to the market and provide scientifically sound recommendations for their improvement. The theoretical and methodological basis of the study is the organizational and economic works of foreign scientists - economists on business reputation in business.

In the course of the research work, scientific and economic literature and publications in periodicals on the topic under study, materials of the scientific and practical conference, relevant methodological materials were used. The article uses comparative analysis and qualitative methods.

The scientific basis of the research is the development of principles and mechanisms for the formation and improvement of business reputation, adapted to market requirements and conditions, modernization of domestic business. In the course of the study, new scientifically sound results were obtained, the main components of business reputation were analyzed; methods of assessing business reputation and organizational image were analyzed; the current image of the restaurant «Sandyq» was evaluated, the need for creating a program for the formation of the company's image was substantiated.

Д.М. Турекулова*, д.э.н., профессор¹

У.Е. Шукеев, д.э.н., профессор¹

И.Н. Рюмкина, к.э.н., доцент²

С.В. Рюмкин, к.э.н., доцент²

Esil University, г. Астана, Казахстан¹

Новосибирский государственный аграрный

университет, г. Новосибирск, Россия²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: ingaryumkina@gmail.com

УГЛЕРОДНЫЙ РЫНОК КАЗАХСТАНА: ЭЛЕМЕНТ СТРАТЕГИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

Данная статья рассмотрена роль углеродного рынка в контексте экологической эффективности Республики Казахстан. Авторы провели анализ условий функционирования рынка углеродных единиц, алгоритм регулирования выбросов парниковых газов через выделение квот, их торговлю на рынке, а также участие в проектах сокращения выбросов. Авторы в статье оценили влияние рынка углеродных единиц страны на окружающую среду, и на климат в целом. Также в статье представлены климатические проекты и инициативы, которые становятся неотъемлемой частью стратегии по улучшению экологической устойчивости и эффективности использования национальных ресурсов. Структура статьи логично выстроена, проведен литературный обзор зарубежного опыта в области углеродных рынков. Используются общепринятые методы познания действительности, а также специальные экономические методы. Авторы провели анализ углеродного рынка, заостряя своё внимание на его перспективах развития и определяя его роль в обеспечении устойчивого экономического развития страны. Также рассмотрены вызовы, с которыми сталкивается Казахстан в процессе внедрения углеродных механизмов и представлены дальнейшие направления исследования. Авторы предложили рекомендации по оптимизации политики и стратегий, направленных на развитие углеродного рынка, что может способствовать достижению национальных и международных экологических целей.

Ключевые слова: Экологическое управление, торговля углеродными единицами, устойчивое развитие, зеленая экономика, изменения климата, экономика низких выбросов, низкоуглеродная экономика, инвестиции в экологию.

Кілт сөздер: Қоршаған ортаны басқару, көміртегі саудасы, тұрақты даму, жасыл экономика, климаттың өзгеруі, эмиссиялық экономика, төмен көміртекті экономикаға көшу, жасыл инвестиция.

Keywords: Environmental management, carbon trading, sustainable development, green economy, climate change, emission economy, transition to low carbon economy, green investment.

Введение. В современном мире, стоящем перед нарастающими вызовами изменений климата, рынки углеродных единиц становятся ключевым средством в поиске эффективных стратегий сокращения выбросов парниковых газов. Эта актуальность обусловлена не только обязательствами стран по соблюдению международных климатических соглашений, таких как Парижское соглашение, но и неотложностью решения проблемы изменения климата для сохранения экосистем, здоровья планеты и благосостояния человечества.

Тотальное потепление климата ощущается во всех странах, и неравномерность его изменений характеризуется не только географическим положением государств, но и принятыми решениями в национальных масштабах и взаимодействием на международной арене. В свою очередь, действия или бездействия каждой страны в отдельности также влияют на окружающую среду, и климат в целом.

В последние десятилетия вопросы экологической устойчивости и эффективного использования природных ресурсов заняли центральное место в мировом экономическом и политическом дискурсе. Исследование углеродного рынка Казахстана представляет особый интерес, учитывая значительный потенциал страны в области природных ресурсов и её стратегическое геополитическое положение.

На наш взгляд, сегодня и в будущем, углеродные рынки, карбоновые фермы и карбоновые полигоны могут стать действенным инструментом в получении дополнительных доходов и финансирования. Среди различных попыток по снижению негативного воздействия на окружающую среду, рынки углеродных единиц становятся необходимым элементом стратегии экологической эффективности использования национальных ресурсов и ответом на происходящие вызовы в мире.

Целью данной статьи является анализ углеродного рынка Казахстана как ключевого элемента стратегии экологической эффективности использования национальных ресурсов. Авторы стремятся выявить, как углеродный рынок может способствовать устойчивому развитию Казахстана, снижению уровня загрязнения окружающей среды и более рациональному использованию природных ресурсов.

Обзор литературы. Вопросами развития углеродного рынка в мире и в Казахстане, занимаются достаточно давно, как минимум уже лет 30. Научная литература предоставляет сведения о формировании и развитии углеродного рынка, начиная с Киотского протокола.

Мировой рынок углеродных единиц (МРУЕ) основывается на концепции рыночного механизма регулирования выбросов парниковых газов, в основном, диоксида углерода (CO_2), для борьбы с изменением климата [1]. В связи с этим, для решения глобальной проблемы, правительства 197 стран приняли на законодательном уровне «национальные стратегии климатической политики, направленные на достижение углеродной нейтральности до 2050-2060 годов» [1]. «Основным направлением его достижения является переход на низкоуглеродный путь развития: более 110 стран обязались перейти к углеродной нейтральности в середине этого века» [2]. Автор Б. Есекина из Казахстана, отмечает в своей работе, что «ведущие транснациональные корпорации, такие как Apple, Total, Bosch, BP (British Petroleum) и другие, поддержали этот глобальный переход, объявив о декарбонизации и трансформации производственных структур» [2].

Автор, Michael G. Pollitt, в своём научном труде «A global carbon market?» указывает на то, что «система торговли выбросами ПГ (парниковых газов) широко известна во всем мире. Крупнейшей торговлей парниковыми газами в мире считается Система торговли квотами и выбросами Европейского союза (EU ETS). В него входят 27 стран ЕС + Исландия, Норвегия, Лихтенштейн, которые не являются членами ЕС. С 2009 года в Соединенных Штатах действует региональная квота и схема торговли выбросами ПГ для регулирования выбросов CO_2 в электроэнергетическом секторе» [3]. В него входят штаты Вермонт, Вирджиния, Делавэр, Коннектикут, Массачусетс, Мэн, Мэриленд, Нью-Джерси, Нью-Йорк, Нью-Гэмпшир, Пенсильвания, Род-Айленд. С 2012 года в Калифорнии была запущена схема торговли выбросами и квот, охватывающая все сектора экономики, включая энергию, полученную из других штатов [3].

Авторы Соколенко В. и другие в своей работе провели «анализ результатов функционирования углеродного рынка, определили преимущества этого «невещественного» рынка в сравнении с другими экономическими механизмами воздействия на поведение акторов в рамках экологической политики государств». Авторы также выявили «институциональные предпосылки и сформулировали основания для создания и принципы функционирования углеродного рынка в России» [4]. Другой автор Ейд А.Х. представляет углеродные рынки как деривативы и демонстрирует различные будущие возможности этого растущего рынка. Основная цель автора Ейда А.Х. – это анализ производных инструментов, которые торгуются на биржах и внебиржевых рынках углерода [5]. Еще один эксперт Чередниченко А. представил иную точку зрения в области низкоуглеродной экономики, сказав, что: «Парижское соглашение потребовало пересмотра ключевых позиций в национальной стратегии сокращения эмиссий парниковых газов. В Казахстане возможные изменения коснутся в первую очередь энергетической сферы, так как большая часть имеющихся мощностей в Республике работает на угле, а это как показывает текущая практика, уже является почти бесперспективным направлением развития отрасли» [6]. Такое высказывание предполагает, что Парижское соглашение – «заставит» измениться мир в сторону снижения добычи добывающих энергетических ресурсов и повернуться к альтернативным источникам энергии, развивать климатические проекты и углеродный рынок.

Эти и многие другие научные работы, написанные за последние 5 лет, предоставляют комплексное представление о роли углеродного рынка в стратегии экологической эффективности использования национальных ресурсов в Казахстане, а также выявляют основные вызовы и перспективы на данном пути. Таким образом, рынок углеродных единиц в мире сформирован давно и имеет стратегическую роль в снижении негативного воздействия на окружающую среду.

Материалы и методы. Материалами исследования являются официальные данные статистических сборников и сайта государственной статистики Республики Казахстан. Также материалами является информация, собранная с министерства энергетики и министерства экологии и природных ресурсов РК.

Методами исследования являются экономико-статистический анализы и обзор понятийно-категориального аппарата. Также в статье применяются общие методы познания действительности: обобщения, сравнения и описания.

Основная часть. Согласно «Глоссарию по изменению климата», то термин «углеродные кредиты (квоты, единицы)» определяется как «способ устранения ненужных выбросов и компенсации того, что уже выброшено, а также мотивация организаций к использованию более высокотехнологичных производств, не оказывающих отрицательного воздействия или воздействующих на окружающую среду, но незначительно [7].

Общая стратегия, используемая для изучения углеродного рынка, заключается в том, что каждая страна или регион, например Европейский союз, устанавливает свои квоты и пытается их соблюдать в соответствии с Парижским соглашением.

Но не все страны их соблюдают. Поэтому сотрудничество между странами и в юридическом поле, и в экономической плоскости мотивирует всех участников Парижского соглашения соблюдать договоренности по внедрению в производство технологий, снижающих негативное воздействие на окружающую среду. Именно этот посыл, является одним из главных стимулирующих факторов для многих компаний, которые стараются следовать ЦУР ООН.

В целом, алгоритм функционирования рынка углеродных единиц и торговля квотами позволяет странам и отдельным компаниям сокращать свои выбросы и получать дополнительную прибыль. Данный алгоритм не только способствует достижению национальных и глобальных целей, но и позволяет осуществлять «мягкий» переход к устойчивому развитию, соблюдая баланс между её составляющими.

Во-вторых, рынок углеродных единиц способствует взаимодействию между странами и созданию сети предприятий, которые будут задействованы в решении снижения парниковых газов, путем эмиссий «зеленых» облигаций, купли-продажи углеродных единиц (квот). При развитии и поддержке рынка углеродных квот разными странами, может в масштабе появиться глобальная сеть компаний смежных отраслей, связанных с этим рынком. Развитие рынка углеродных единиц окажет мультипликативный эффект на развитие остальных производств, что, в свою очередь, также увеличит финансирование научных проектов по климатическим технологиям, расширит меры по борьбе с изменением климата, увеличит количество специалистов в области междисциплинарных наук и т.д.

Также хотелось бы отметить, что каждая страна, сама создает себе определённые условия для развития рынка углеродных единиц, поскольку, как авторы упомянули уже, это выгодно для отдельных компаний, которые сфокусированы на этом; позволяет повысить экономический рост в стране; развивает инновации и технологии. И Республика Казахстан не стала исключением, и также внутри своей страны, представила компаниям определённые специфичные условия, нормативно-правовые акты, в рамках которых рынок углеродных единиц может функционировать (таблица 1).

Таблица 1

Условия функционирования рынка углеродных единиц в Республике Казахстан

Условия для функционирования углеродного рынка	Характеристика
Система квотирования и торговли	Республика Казахстан ввела систему квотирования выбросов парниковых газов для определенных отраслей экономики. Компании из этих отраслей должны иметь квоты на выбросы при производстве своих товаров и услуг. Также компании могут приобретать и продавать их на специальной бирже [8]
Программа по снижению выбросов	В Республике Казахстан разработана климатическая программа по снижению выбросов, что также дает дополнительные возможности для компаний [9]
Специфика отдельных отраслей экономики	Республика Казахстан для отдельных отраслей экономики, в зависимости от её специфики, разработаны различные меры по снижению выбросов парниковых газов. Так, например, в энергетической отрасли, Республика Казахстан стремится к развитию «зеленых» технологий и переходу к альтернативным источникам энергии [10]
Участие в международных проектах	Подписанная резолюция Парижского соглашения, различные международные проекты, обязывают Республику Казахстан соблюдать меры по борьбе с изменением климата, в том числе создавать условия для развития рынка углеродных единиц [11].

Согласно таблице 1, Республика Казахстан достаточно серьезно настроена на развитие и долгосрочное функционирование рынка углеродных единиц. Сегодня, действие такого рынка, «не дань моде или трендам», это глобальный вызов для защиты окружающей среды и сохранения ресурсов национального масштаба, в частности, для будущих поколений.

Таким образом, рынок углеродных единиц или углеродный рынок является тем критическим инструментом, который может результативно и эффективно дать «отпор» надвигающейся катастрофе в виде глобального потепления и его последствий. Кроме того, данный инструмент стимулирует науку, экономику и все смежные отрасли, которые так или иначе, связаны с ним. И, в конечном итоге, авторы, прогнозируют мультипликативный эффект от его функционирования в виде создания новых рабочих мест, повышения экономического роста, сотрудничества в области устойчивого развития, не только в Республике Казахстан, но и в мире.

Взаимосвязь рынка углеродных единиц Казахстана с национальными стратегиями по снижению выбросов и устойчивого развития

В последние годы Казахстан активно интегрирует углеродные рынки в свои стратегии сокращения выбросов и устойчивого развития.

Так, например, действие Парижского соглашения помогает стране достигнуть поставленных целей, предоставляя гибкий механизм экономического стимула для сокращения выбросов.

Таблица 2

Расчетный показатель выбросов основных загрязняющих веществ в атмосферу*

Показатель	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Темп прироста, в %, 2022 г. к 2016 г.
Выбросы на душу населения. кг/чел.	127,7	130,7	133,9	134,1	130,1	126,7	117,4	- 8,06
Выбросы на единицу площади (кг/км ²) *	776,0	790,0	816,0	912,0	880,	879,0	876,0	12,88

• В расчеты включены выбросы по следующим веществам: диоксид серы, оксиды азота, неметановые летучие соединения, аммиак, окись углерода, углеводороды, взвешенные частицы.

* Составлена авторами на основе источника <https://www.energyprom.kz/> [12, 13]

Таблица 2 наглядно показывает, что выбросы основных загрязняющих веществ на 1 кв. км в Казахстане в 2022 году уменьшились на 3 кг/км² по сравнению с 2021 годом и составляли 876 кг/км². Что касается выбросов загрязняющих веществ на одного жителя страны, то уже упомянутый показатель в 117,4 кг/чел., и вовсе можно считать самым низким за все последние 7 лет. «Наибольшая антропогенная нагрузка приходилась на 2019-й, когда подушевые эмиссии составляли 134,1 кг» [12].

Что касается рейтинга стран по выбросам диоксида углерода, влияющего на глобальное потепление, то объёмы эмиссий CO₂ также рассчитываются на душу населения. По информации из базы данных «Еврокомиссии (EDGAR), по количеству выбросов парниковых газов в 2021 году Казахстан занимал 182-ю строчку в списке из 208 стран с показателем 11,1 тонны на человека в год. Это много, если сравнивать РК с соседними государствами Центральной Азии или развитыми европейскими странами» [12, 13]. Поэтому сопоставлению сразу понятно, что «Кыргызстан с показателем в 1,7 тонны оказывает меньшее влияние на экологию планеты, нежели Казахстан. Но это ни в коей мере не значит, что каждый гражданин РК, от жителя столицы до обитателя степного аула, вдыхает такое количество углекислого газа в год» [12, 13].

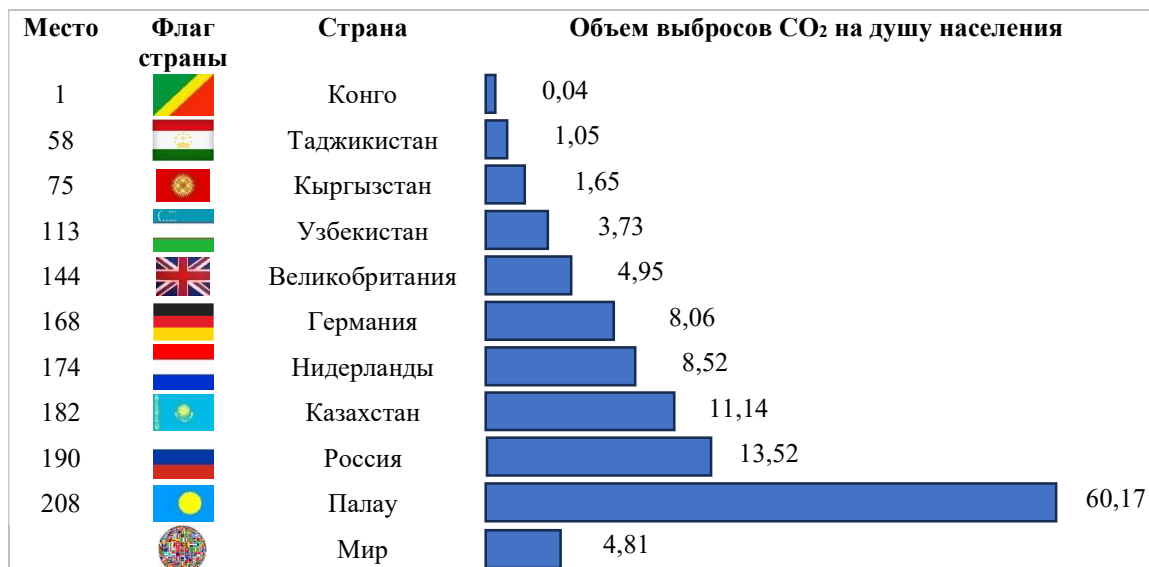

Рисунок 1. Рейтинг стран по выбросам диоксида углерода на душу населения за 2021 год*

* Составлен авторами на основе источника

<https://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2023/12/Nacionalnyj-doklad-za-2021-god.pdf> [13]

Рисунок 2. Рейтинг стран по выбросам диоксида углерода на душу населения за 2022 год*

* Составлен авторами на основе источника <https://www.energyprom.kz/> [12]

Исходя из рисунков 1 и 2, можно заключить, что в отдельных представленных странах, выбросы CO₂ имеют тенденцию к увеличению выбросов. Данная тенденция связана с вопросами в области геополитики и военных конфликтов, и, как следствие, затрагивает рынок энергетических ресурсов (нефти, газа и угля) и его раздел между основными акторами.

Что касается лидирующих позиций по выбросам диоксида углерода в атмосферу, то в 2022 году, данное место занимают два государства (Конго и Фарерские острова).

В связи с тем, что 193 страны в мире являются подписантами Киотского и Парижского соглашений, который направлены на снижение выбросов ПГ и смягчение климатических последствий, многие страны стараются соблюдать международные обязательства и снижают выбросы ПГ. На рисунках, такими странами являются Кыргызстан, Нидерланды и Палау. Но в тоже время, как ранее, уже упоминалось, военные конфликты Украины и России, Палестины и Израиля, противостояний между Востоком и Западом, приводят к тому, что энергетическая отрасль, и как

следствие, стремление к снижению выбросов CO₂ в атмосферу, требует принятия корректировочных управленческих решений.

Фокус, направленный на снижение выбросов ПГ в атмосферу, имеет стратегический характер. И тактические действия и меры, принимаемые в краткосрочном периоде, также имеют свой результат. Но оперативные решения, принимаемые, в данный момент, вызваны необходимостью быстрого реагирования на происходящие события, что в свою очередь, результат представлен повышением выбросов ПГ в атмосферу в 2022 году, по сравнению с 2021 годом. В связи с этим, многим странам необходимо, в том числе и Республике Казахстан, скорректировать тактические и стратегические действия в отношении энергетического сектора, рынка углеродных единиц и соблюдения международных обязательств.

Также в Республике Казахстан работает, так называемый «национальный зеленый кодекс», который сфокусирован на экологических целях. И рынок углеродных единиц интегрирован в кодекс, как один из стимулов экологически ответственного предпринимательства и климатических технологических инноваций.

Кроме того, еще одна стратегия «Астана-Зеленая Столица» – 2050» связана с углеродными рынками, что позволяет привлекать инвестиции в проекты чистой энергии, эффективного использования ресурсов и сокращения выбросов в ключевых отраслях.

Поскольку Казахстан ратифицировал переход к низкоуглеродной экономике, то энергетическая стратегия Казахстана – 2030 играет решающую роль в поддержке развития возобновляемых источников энергии, что соответствует экологической эффективности использования национальных ресурсов.

По данным Национального энергетического доклада за 2023 год, объем выбросов ПГ в РК в 2022 году составил «324,4 млн тонн – на 4,8 % меньше, чем за 2021-м, а по сравнению с 1990 годом снижение составило 15,9 %. При этом с 2012-го по 2018 год выбросы ПГ на протяжении 7 лет росли. Наибольший вклад в общий объем эмиссии ПГ в Казахстане ожидаемо вносит сектор энергетической деятельности: 76 % в 2022 году» [16]. «На втором месте находится сектор сельского хозяйства: 12 %. На третьем месте – промышленные процессы: 6 %» [14]

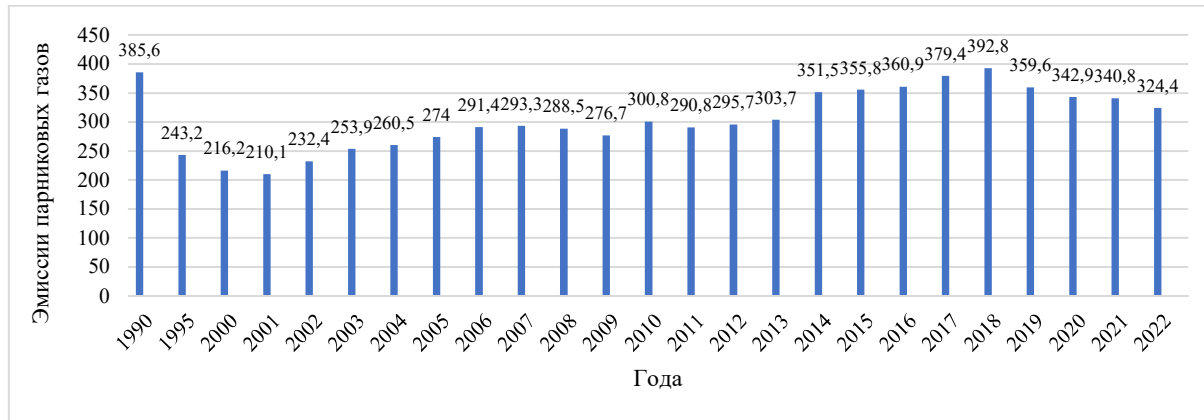

Рисунок 3. Динамика национальных эмиссий парниковых газов в РК без учета ЗИЗЛХ**, млн. тонн. за 2021 год*

* Составлен авторами на основе источника <https://ranking.kz/> [15]

** землепользование, изменения в землепользовании и лесном хозяйстве

Вообще, Казахстан совершил серьезный рывок по новому намеченному курсу развития страны, приняв «Стратегию достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан до 2060 года» [10]. Данная Стратегия, утвержденная Президентом Республики Казахстан 2 февраля, устанавливает амбициозные цели по нулевым выбросам углерода для борьбы с изменением климата и определяет основные технологические преобразования, необходимые для декарбонизации страны. Для достижения данных преобразований Казахстану потребуется определить и реализовать эффективные и целенаправленные меры политики и программы в масштабах всей экономики страны, в том числе развивать углеродный рынок как внутри страны, так и за его пределами.

Сокращение углеродного следа, появление дополнительных источников для экономического роста, улучшение общественного благосостояния, рациональное использование национальных ресурсов и снижение климатических рисков и катаклизмов — это есть последствия цивилизованного

и естественного функционирования рынка углеродных единиц. Сегодня в Казахстане, чистые инвестиции в низкоуглеродные технологии оцениваются в \$610 млрд., что однозначно приведет к возникновению новых и расширению действующих рынков, и других ниш для отечественных производителей, что в свою очередь также стимулирует создание высокопродуктивных рабочих мест и оказывает мультипликативный эффект.

Таким образом, углеродные рынки становятся неотъемлемой частью стратегического плана Казахстана по снижению выбросов и достижению устойчивого развития. Их интеграция в национальные стратегии предоставляет экономические инструменты для решения экологических проблем и содействует формированию зеленой экономики.

Участие Казахстана в углеродных механизмах оказало существенное влияние на его экономику, экологию и стратегические подходы к устойчивому развитию. В связи с чем, имеются и позитивные и отрицательные результаты:

Таблица 3

**Результаты внедрения углеродных механизмов
в стратегические подходы экологической эффективности Республики Казахстан***

Позитивные результаты	Отрицательные результаты
Снижение выбросов и достижение национальных и международных климатических целей.	Неравномерность влияния в различных секторах предполагает сложности в адаптации к углеродным механизмам, что создает дисбаланс в снижении выбросов.
Экономический рост и инвестиции содействует диверсификации экономики и созданию новых рабочих мест.	Сложности для МСП заключаются в трудностях в участии в углеродных механизмах из-за высоких затрат на внедрение чистых технологий.
Международное сотрудничество повлияло на глобальную экосистему, в том числе и на Казахстан, в части обмена опытом и технологиями с другими странами.	Неоднозначность в оценке экологической эффективности требует достоверности более совершенных методик.
Развитие чистых технологий снижает негативное воздействие на окружающую среду и повышает конкурентоспособность отечественных технологических решений.	Необходимость усиления регулирования углеродных механизмов требует обеспечения более строгих нормативов и стандартов.
Финансовые бенефиты позволяют увеличить дополнительные доходы, которые необходимо сфокусировать на развитие инфраструктуры, образования и других социальных сфер.	

* Составлена авторами на основе источника [9]

Как видно из таблицы 3, положительных результатов от внедрения и развития рынка углеродных единиц больше и значительнее, чем отрицательных эффектов, что достоверно позволяет говорить о продуктивном инструменте в стратегии экологической эффективности использования национальных ресурсов.

Обсуждение. Научная мысль данной статьи отражает экологическую эффективность использования национальных ресурсов. В основной части, авторы раскрыли понятие «углеродный рынок» [7] в системе экономических отношений. Авторы согласны с определением, которое дано в Глоссарии по изменению климата. Также авторы обсудили условия функционирования рынка углеродных единиц в Республике Казахстан.

По мнению авторов, система квотирования торговли углеродными единицами, климатическая программа по снижению выбросов и обязательства на международной арене перед остальным миром, стимулируют Правительство Республики Казахстан и отдельные компании для выхода на локальный рынок, а деле на международный рынок.

Кроме того, данный рынок позволяет расширить диапазон своего действия не только отрасли, касающейся выбросов ПГ в атмосферу (промышленность и сельское хозяйство), но и мотивирует научно-исследовательские институты разрабатывать проекты и нововведения в рамках решения климатического вопроса.

Также в качестве дальнейших исследований, авторы считают, что необходимо рассмотреть рынок углеродных единиц в качестве экономической модели по взаимодействию между ближайшими соседними странами в рамках рекомендаций по оптимизации эффективности использования национальных ресурсов.

Исходя из результатов внедрения углеродных механизмов в Республики Казахстан (таблица 3), авторы выделили положительные результаты, где значительная роль отводится мультипликативному эффекту в виде диверсификации экономики, с фокусом на «зеленые» технологии, качество жизни населения и социальную инфраструктуру.

Что касается исследования статьи в рамках проекта, то авторы считают, что и статья, и проект сосредоточены на эффективном использовании национальных ресурсов, однако подходят к рассмотрению данного вопроса с разных точек зрения.

Настоящая статья ставит целью изучение углеродного рынка Республики Казахстан с учетом аспектов экологической эффективности. И фокус статьи направлен на углеродные единицы (квоты), которые необходимо рассматривать в качестве национальных ресурсов. Данные ресурсы, могут быть предметом разработки стратегии на долгосрочный период до 2030-2035 года, которая в свою очередь направлена на эффективность их использования.

С другой стороны, проект включает в себя не только рынок углеродных единиц, но и другие критически значимые ресурсы для национальной экономики, такие как человеческие, технологические, финансовые и природные. Проект направлен на улучшение системы оценки качества управления национальными ресурсами.

С точки зрения взаимодействия научной статьи и проекта, то авторы, хотели бы отметить, что статья внесла ценный вклад в понимание экологических аспектов использования углеродных ресурсов, при этом выявляя некоторые направления для дальнейших исследований и рекомендаций для государственных органов.

Таким образом, углеродный рынок является только малой частью проекта по исследованию национальных ресурсов Республики Казахстан. И взаимодействие двух подходов к вопросу эффективности использования национальных ресурсов может быть особенно полезным для стратегий в рамках ЦУР ООН или на основе ESG-принципов, что в любом случае, направлены на оптимизацию национальной экономики.

Заключение. Республика Казахстан, осуществляя тщательный анализ использования квот, торговли и участия в проектах сокращения выбросов, демонстрирует свою готовность к эффективной реализации мер, направленных на снижение негативного воздействия на климат. Основываясь на опыте участия в углеродных рынках, Казахстан формирует сейчас уже более гибкие и адаптивные стратегии по сокращению выбросов, принимая во внимание опыт и успешные практики.

Следует также обратить внимание на важность широкого вовлечения бизнес-сообщества и гражданского общества в эти усилия. Партнерство между государством, предприятиями и обществом может обеспечить более эффективное внедрение мер по снижению выбросов и создать благоприятную среду для инноваций в сфере чистых технологий.

В перспективе, при сохранении позитивных тенденций в использовании квот, торговли на рынке и участия в проектах сокращения выбросов, Казахстан может укрепить свою позицию как лидера в области устойчивого развития в Центральной Азии. Этот опыт может стать примером для других стран, стремящихся эффективно интегрировать механизмы углеродного рынка в свои климатические стратегии.

Ниже авторы представляют рекомендации для государственных органов, компаний и научных производств, направленных на чистые технологии, зеленые технологии и климатические инициативы. Необходимо:

- развивать и внедрять еще больше технологий, способствующих снижению выбросов ПГ в атмосферу, поскольку геополитическая ситуация в мире, рынок энергоносителей затрудняют и снижают активность внедрения таких технологий;
- мотивировать бизнес-сообщество к внедрению лучших практик, как отечественных, так и зарубежных, поскольку государство должно поощрять их различными преференциями, например налоговыми льготами, поддержкой субсидий или иными финансовыми бенефитами;
- внедрять образовательные программы и обучающие кампании в целях повышения узнаваемости о проблемах изменения климата и осведомленности о важности экологической

эффективности использования национальных ресурсов. Данные программы могут быть направлены как на действующих специалистов, так и на начинающих предпринимателей;

- расширять партнерство между странами, национальными ведомствами, исследовательскими учреждениями и местным сообществом для обмена знаниями, опытом реализации и функционирования рынка углеродных единиц в целях оптимизации национальной экономики;

- продвигать и вводить меры по адаптации и смягчению климатических воздействий на экономику, социум и экологию. Данные меры должны быть направлены на управление рисками и кризисами, особенно в отрасли сельского хозяйства, укреплению инфраструктуры и поддержке населения;

- усилить систему мониторинга и оценки постоянного отслеживания прогресса по реализации стратегий, с учетом факторов прямого, косвенного влияния и действующих событий, что в свою очередь предполагает, своевременную корректировку планов и адаптивное отношение к быстро изменяющимся условиям.

Авторы считают, что данные рекомендации могут способствовать развитию функционирования рынка углеродных единиц в Республике Казахстан и повысить экологическую эффективность использования национальных ресурсов.

Статья подготовлена, в рамках программы BR21882352 «Разработка новой парадигмы и концепции развития государственного аудита, рекомендаций по улучшению системы оценки качества управления и эффективного использования национальных ресурсов»

ЛИТЕРАТУРА

1. Larry Lohmann. Carbon Trading – A Critical Conversation on Climate Change, Privatisation and Power: monograph [Electronic resource]. – September. – 2006. – P. 359. – URL: <https://www.daghammarskjold.se/publication/carbon-trading-critical-conversation-climate-change-privatisation-power/>.

2. Bakhyt Yessekina. Priorities For Improving Carbon Regulation in Kazakhstan [Electronic resource] // The Astana Times. – April 21. – 2021. – URL: <https://astanatimes.com/>.

3. Michael G. Pollitt. A global carbon market? [Electronic resource] // Front. Eng. Manag. – 2019. – 6(1). – P. 5-18. – URL: <https://doi.org/10.1007/s42524-019-0011-x>.

4. Соколенко В., Дьяченко Ю., Тюрина Е. Углеродные рынки в мире: механизмы и трансформация концепций [Электронный ресурс] // Вестник ТГЭУ. – 2018. – №4 (88). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/uglerodnye-rynki-v-mire-mehanizmy-i-transformatsiya-kontseptsiy>.

5. Ейд А.Х. Производные углеродные рынки. Развитие и перспективы // Вопросы устойчивого развития общества. – 2021. – № 11. – С. 50-56.

6. Чередниченко А.В. Возможная политика Казахстана в области изменения климата с учетом принятия нового климатического соглашения и сотрудничества с Российской Федерацией в энергетической сфере [Электронный ресурс] // Гидрометеорология и экология. – 2016. – №1 (80). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnaya-politika-kazahstana-v-oblasti-izmeneniya-klimata-s-uchetom-prinyatiya-novogo-klimaticheskogo-soglasheniya-i>.

7. Carbon Credits Glossary [Electronic resource]. – URL: <https://carboncredits.com/>.

8. Об утверждении Правил государственного регулирования в сфере выбросов и поглощений парниковых газов // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200027301>.

9. Об утверждении Стратегии достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан до 2060 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000121>.

10. До 2060 года Казахстан перейдет на углеродную нейтральность [Электронный ресурс]. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/do-2060-goda-kazahstan-pereydet-na-uglerodnyuyu-neytralnost-1103515>.

11. Снижая градус: как Казахстан борется с изменением климата [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/news/snizhaya-gradus-kak-kazahstan-boretsya-s-izmeneniem-klimata>.

12. Экология и статистика: какие данные можно считать показательными и почему [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.energyprom.kz/>.

13. Объем выбросов парниковых газов в РК составил 342,9 млн тонн – на 11% меньше, чем в 1990 году [Электронный ресурс]. – URL: <https://ranking.kz/digest/industries-digest/obyom-vybrosov-parnikovyyh-gazov-v-rk-sostavil-342-9-mln-tonn-na-11-menshe-chem-v-1990-godu.html>.

14. Национальный доклад о состоянии окружающей среды и об использовании природных ресурсов Республики Казахстан за 2021 год [Электронный ресурс]. – URL: <https://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2023/12/Nacionalnyj-doklad-za-2021-god.pdf>.

15. Выбросы парниковых газов: общемировая проблема, касающаяся и Казахстана [Электронный ресурс]. – URL: https://forbes.kz/news/2023/02/01/newsid_294168.

REFERENCES

1. Larry Lohmann. Carbon Trading – A Critical Conversation on Climate Change, Privatisation and Power: monograph [Electronic resource]. – September. – 2006. – P. 359. – URL: <https://www.daghammarskjold.se/publication/carbon-trading-critical-conversation-climate-change-privatisation-power/>.

2. Bakhyt Yessekina. Priorities For Improving Carbon Regulation in Kazakhstan [Electronic resource] // The Astana Times. – April 21. – 2021. – URL: <https://astanatimes.com/>.

3. Michael G. Pollitt. A global carbon market? [Electronic resource] // Front. Eng. Manag. – 2019. – 6(1). – P. 5-18. – URL: <https://doi.org/10.1007/s42524-019-0011-x>.

4. Sokolenko V., Djachenko Ju., Tjurina E. Uglernodnye rynki v mire: mehanizmy i transformacija koncepcij [Carbon markets in the world: mechanisms and transformation of concepts] [Elektronny resurs] // Vestnik TGJeU. – 2018. – №4 (88). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/uglerodnye-rynki-v-mire-mehanizmy-i-transformatsiya-kontseptsij> [in Russian].

5. Ejda A.H. Proizvodnye uglernodnye rynki. Razvitie i perspektivy [Derivative carbon markets. Development and prospects] // Voprosy ustojchivogo razvitija obshhestva. – 2021. – № 11. – S. 50-56 [in Russian].

6. Cherednichenko A.V. Vozmozhnaja politika Kazahstana v oblasti izmeneniya klimata s uchedom prinjatija novogo klimaticheskogo soglasheniya i sotrudnichestva s Rossijskoj Federaciej v jenergeticheskoj sfere [Possible policy of Kazakhstan in the field of climate change, taking into account the adoption of a new climate agreement and cooperation with the Russian Federation in the energy sector] [Elektronny resurs] // Gidrometeorologija i jekologija. – 2016. – №1 (80). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnaya-politika-kazahstana-v-oblasti-izmeneniya-klimata-s-uchedom-prinyatiya-novogo-klimaticheskogo-soglasheniya-i> [in Russian].

7. Carbon Credits Glossary [Electronic resource]. – URL: <https://carboncredits.com/>.

8. Ob utverzhenii Pravil gosudarstvennogo regulirovanija v sfere vybrosov i pogloshhenij parnikovyh gazov [On approval of the Rules of state regulation in the field of emissions and absorption of greenhouse gases] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200027301> [in Russian].

9. Ob utverzhenii Strategii dostizhenija uglernodnoj nejtral'nosti Respubliki Kazahstan do 2060 goda [On approval of the Strategy for achieving carbon neutrality of the Republic of Kazakhstan until 2060] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000121> [in Russian].

10. Do 2060 goda Kazahstan perejdet na uglernodnuju nejtral'nost' [By 2060, Kazakhstan will move to carbon neutrality] [Elektronny resurs]. – URL: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/do-2060-goda-kazahstan-perejdet-na-uglerodnuyu-neytralnost-1103515> [in Russian].

11. Snizhaja gradus: kak Kazahstan boretsja s izmeneniem klimata [Reducing the degree: how Kazakhstan is fighting climate change] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.undp.org/ru/kazahstan/news/snizhaya-gradus-kak-kazahstan-boretsya-s-izmeneniem-klimata> [in Russian].

12. Ekologiya i statistika: kakie dannye mozjno schitat pokazatelnyimi i pochemu [Ecology and statistics: what data can be considered indicative and why] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.energyprom.kz/> [in Russian].

13. Obyom vybrosov parnikovyh gazov v RK sostavil 342,9 mln tonn – na 11% menshe, chem v 1990 godu [The volume of greenhouse gas emissions in the Republic of Kazakhstan amounted to 342.9 million tons - 11% less than in 1990] [Elektronny resurs]. – URL: <https://ranking.kz/digest/industries-digest/obyom-vybrosov-parnikovyh-gazov-v-rk-sostavil-342-9-mln-tonn-na-11-menshe-chem-v-1990-godu.html> [in Russian].

14. Nacionalnyj doklad o sostoyanii okruzhayushej sredy i ob ispolzovanii prirodnyh resursov Respubliki Kazahstan za 2021 god [National report on the state of the environment and the use of natural resources of the Republic of Kazakhstan for 2021] [Elektronny resurs]. – URL: <https://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2023/12/Nacionalnyj-doklad-za-2021-god.pdf> [in Russian].

15. Vybrosov parnikovoyh gazov: obshemirovaya problema, kasayushayasya i Kazahstana [Greenhouse gas emissions: a global problem that also concerns Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: https://forbes.kz/news/2023/02/01/newsid_294168 [in Russian].

Турекулова Д.М., Шукеев У.Е., Рюмкина И.Н., Рюмкин С.В.

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ КӨМІРТЕК НАРЫҒЫ: ҰЛТТЫҚ РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ ЭЛЕМЕНТІ**

Аннотация

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының экологиялық тиімділігі контекстіндегі көміртегі нарығының рөлі қарастырылады. Авторлар квота бөлу, оларды нарықта сату, сондай-ақ шығарындыларды азайту жобаларына қатысу арқылы парниктік газдар шығарындыларын реттеу механизмдерін талдайды. Мақала авторлары елдің көміртегі нарығының қоршаған ортаға және жалпы климатқа әсерін бағалайды. Мақалада сонымен қатар экологиялық тұрақтылық пен ұлттық ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыру стратегиясының құрамдас бөлігіне айналған климаттық жобалар мен бастамалар талқыланады. Зерттеу көміртегі нарықтары саласындағы халықаралық тәжірибеге шолу жасаудан басталады. Одан әрі мақала Қазақстанның ұлттық ресурстарын, олардың қазіргі пайдаланылуы мен әлеуетін көміртегі нарығы контекстінде талдауға көшеді, оның даму перспективаларына назар аударып, елдің тұрақты экономикалық дамуын қамтамасыз етудегі рөлін анықтайды. Мақалада сондай-ақ көміртегі тетіктерін енгізу процесінде Қазақстанның алдында тұрған қиындықтар қарастырылған. Авторлар ұлттық және халықаралық экологиялық мақсаттарға қол жеткізуге көмектесетін көміртегі нарығын дамытуға бағытталған саясаттар мен стратегияларды оңтайландыру бойынша ұсыныстар ұсынады.

Turekulova D., Shukeev U., Ryumkina I., Ryumkin S.

**CARBON MARKET OF KAZAKHSTAN: ELEMENT OF THE STRATEGY
FOR ENVIRONMENTAL EFFICIENCY OF THE USE OF NATIONAL RESOURCES**

Annotation

This article examines the role of the carbon market in the context of the environmental efficiency of the Republic of Kazakhstan. The authors analyse the mechanisms for regulating greenhouse gas emissions through the allocation of quotas, their trading on the market, and participation in emission reduction projects. The article's authors assess the impact of the country's carbon market on the environment and the climate in general. The article also discusses climate projects and initiatives that are becoming an integral part of the strategy to improve environmental sustainability and efficiency in using national resources. The study begins with a review of international experience in carbon markets. The article then analyses Kazakhstan's national resources, their current use and potential in the context of the carbon market, focusing on its development prospects and defining its role in ensuring the country's sustainable economic development. The article also examines the challenges that Kazakhstan faces in introducing carbon mechanisms. The authors recommend optimising policies and strategies to develop a carbon market that can help achieve national and international environmental goals.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).35
УДК 336.77
ГРНТИ 06.73.75

Т.Б. Бирмагамбетов, к.э.н.
Г.Н. Джаксыбекова, д.э.н., профессор¹
З.К. Есымханова, к.э.н., ассоц. профессор²
Д.О. Хазин*, магистр, senior lecturer¹
Алматы Менеджмент Университет,
г. Алматы, Казахстан¹
Esil University, г. Астана, Казахстан²
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: daniilhazin@mail.ru

РАНЖИРОВАНИЕ ЭКОСИСТЕМ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Исследование предусматривает основную цель, в которой определяется ранжирование экосистем финансовых технологий банков. Данное исследование направлено на оценку экосистем цифровых технологий, на основе рассмотренного международного опыта различных стран в области нормативного законодательства, выбраны определенные критерии для ранжирования экосистем цифровых технологий. В работе рассматриваются экосистемы цифровых технологий в Республике Казахстан, на основе имеющихся источников и данных банков по наиболее известным экосистемам. На основе существующих данных делается ранжирование экосистем Казахстана, где основными являются лидеры банковского сектора АО «KASPI Bank» и АО «Народный сберегательный банк Казахстана». При формировании методики ранжирования используются данные Казахстанской фондовой бирже (KASE) и банков второго уровня. В основу методики ранжирования берется количество пользователей, с помощью которого возможно соотнести экосистемы цифровых технологий, а также взаимодействие стейкхолдеров с имеющейся электронной платформой. Одновременно с этим, осуществляется анализ получения доходов и расходов по лидерам банковской системы, которые получали комиссионные доходы и расходы, соотношенные к транзакциям по используемым платформам. Даны предложения по совершенствованию нормативно-правовых документов для регулирования деятельности цифровых технологий экосистем, а также выводы по развитию существующих экосистем банков второго уровня.

Ключевые слова: Экосистемы цифровых технологий, цифровые технологии, финансовые технологии, цифровизация, рыночная капитализация, ранжирование экосистем цифровых технологий, банки второго уровня, экосистемы банков, цифровые активы, доходы и расходы банков

Кілт сөздер: цифрлық технологиялар экожүйелері, цифрлық технологиялар, қаржылық технологиялар, цифрландыру, нарықтық капиталдандыру, цифрлық технологиялар экожүйелерінің рейтингі, екінші деңгейлі банктер, банктердің экожүйелері, цифрлық активтер, банктердің кірістері мен шығыстары

Keywords: Ecosystems of digital technologies, digital technologies, financial technologies, digitalization, market capitalization, ranking of ecosystems of digital technologies, second-tier banks, ecosystems of banks, digital assets, income and expenses of banks

JEL classification: J 21, L 86, C88

Введение. Цифровые технологии, новые изобретения за последние годы стали частью повседневности. Финансовые (цифровые) технологии (финтех) используются для описания новых технологий, направленных на улучшение и автоматизацию предоставления и использования финансовых услуг. В этом случае отметим, что первым компонентом экосистемы являются партнеры, которые взаимодействуют либо для совместного создания банковских продуктов и услуг, либо для конкуренции на рынке с продуктами/услугами, которые покрывают потребности клиентов. Банки используют продукты и каналы сбыта, каждый из которых может быть оцифрован и может использовать цифровой банкинг или небанковских партнеров.

Цифровая экосистема должна быть инклюзивной системой, содержащей широкий спектр цифровых финансовых услуг и продуктов, которые предоставляют возможности для хранения, доступа и перемещения средств, развития капитала и снижения рисков [1].

Исследование предусматривает основную цель, в которой нами определяется ранжирование экосистем. Для определения основной цели осуществляются следующие задачи:

- оценка литературного обзора по понятийному аппарату экосистем цифровых технологий;
- изучение международного опыта различных стран в сфере экосистемы цифровых технологий;

- ранжирование экосистем цифровых технологий в Республике Казахстана
- анализ комиссионных доходов и расходов крупных банков по операциям с транзакциями.

Практическая значимость статьи заключается в оценке существующих экосистем цифровых технологий, которые применяются на казахстанском рынке. Даны практические коэффициенты вовлеченности, в зависимости от численности населения, которые соотносят к различным категориям экосистем. Кроме того, проведен анализ некоторых банков второго уровня по транзакционным операциям, которые получают свои доходы и расходы на основе выстроенных платформ.

Обзор литературы. Развитие современных банковских технологий привело к росту различных инновационных решений, которые стали актуальными особенно в период 2020-2022 годов, когда многие пользователи получали свои услуги и продукты на основе онлайн сервисов.

Теоретические аспекты трактовки «цифровая экосистема» являются предметом исследований таких зарубежных ученых, как Leonardo B., Călin M.R., Mircea C.Ş. [1], Неборский Е.В [2], Е.П. Кочеткова, А.А. Забавиной, М.Г. Гафарова [3], О.Е. Каленова [4], А.Ю. Аджиевой [5] и др.

В период пандемии COVID-19 получили развитие различные интернет платформы, которые в дальнейшем сформировали экосистему цифровых технологий. Одновременно, нельзя сказать, что развитие экосистем цифровых технологий несет только положительный вклад в рост экономики, ведь при этом сворачиваются некоторые отрасли, производящие продукты и услуги.

Цифровизация оказывает как положительное, так и отрицательное влияние на окружающую среду. С одной стороны, он может дематериализовать экономику, облегчая поставку цифровых товаров и услуг; рост значимости услуг, предоставляемых в цифровом виде, уменьшает движения продуктов и отсюда и снижение выбросов.

Вместе с этим, цифровые экосистемы принято разделять на три типа [6]: функциональную, экосистему платформы и экосистему суперплатформы.

Функциональная цифровая экосистема – самый простой тип. Обычно выстраивается вокруг одной компании или её продукта.

Экосистема платформы – более продвинутый вариант. Здесь количество участников со своими сервисами может исчисляться миллионами.

Экосистема суперплатформы – самый сложный и редкий вид. Включает в себя возможность одновременного подключения практически неограниченного количества партнеров-участников и пользователей. Экосистемы суперплатформы – удел крупнейших технологических гигантов, таких как Apple и Amazon [6].

Вместе с этим, статье имеются ряд нерешенных вопросов, которые следует изучать из-за того, что исследования в данной области являются новым направлением, где отсутствуют данные по экосистемам и в результате изучения данной области возникает необходимость дальнейшего продолжения исследований в этой области.

Основная часть. По оценке экспертов McKinsey, к 2025 году на экосистемы придется приблизительно 30% от глобального ВВП (60 трлн долл. США). Так, семь из десяти крупнейших по рыночной капитализации компаний (Alibaba, Alphabet, Amazon, Apple, Facebook, Microsoft и Tencent) создают экосистемы.

Традиционные банки также строят собственные экосистемы, в рамках которых начинают предлагать нефинансовые услуги. Опрос, проведенный консалтинговой компанией PwC, показывает, что 61% руководителей банков признают, что успешные модели развития подразумевают переход к концепции удовлетворения разнообразных потребностей клиента.

Оценивая экосистемы цифровых технологий следует понимать, что прежде следует сформировать нормативно-правовые акты, которые регламентируют их деятельность. Для более четкого понимания следует рассмотреть международный опыт различных стран.

Так, Закон о цифровых услугах ЕС охватывает любой вид рекламы, от цифрового маркетинга до тематической и политической рекламы, и дополняет существующие правила, такие как Общее положение о защите данных, которое уже устанавливает, например, правила о согласии пользователей или их праве возражать против целевого цифрового маркетинга [7].

Защита частной жизни как основополагающего права также приобрела известность с появлением новых технологий наблюдения (Zuboff, 2019; Véliz, 2020). В то время как с юридической точки зрения право на неприкосновенность частной жизни часто трактуется как «право на то, чтобы его

оставили в покое», с рыночной точки зрения конфиденциальность была поставлена на коммерческую основу, и некоторые экономисты рассматривают ее как товар, которым торгуют на рынках данных (Economides and Lianos, 2021) [8].

В Соединенных Штатах по общественному видению онлайн-сервисов 117-й Конгресс может решить несколько неотложных проблем, приняв двухпартийный технический антимонопольный пакет и приняв федеральное законодательство о конфиденциальности. Активизация антимонопольного право применения также может привести к значительному прогрессу в области конкуренции и конфиденциальности [8].

В Китае действует Закон о кибербезопасности 2017 г., согласно которому установлен усиленный контроль за деятельностью как китайских, так и иностранных компаний в Интернете, а именно:

- особый режим надзора за операторами критической информационной инфраструктуры (КИИ);
- установлено право регуляторов принимать решение о замораживании актива иностранных компаний, организаций и физических лиц. Такая мера приводит к произвольному ограничению доступа иностранных компаний на китайский рынок [6].

Рисунок 1. Инновационные факторы в услугах цифровой финансовой экосистемы РК*

* Составлен авторами на основе источника [9]

Данные на рисунке 1 показывают институциональные и факторы экосистемы для финансовых операторов, которые стимулируют внедрение, использование и масштабирование инноваций на финансовом рынке Казахстана.

Нами предлагается разделение экосистем на крупные, средние и малые. Данное разделение будет действовать только на текущий момент.

Одновременно с этим, возникает вопрос рыночной капитализации экосистем Казахстана, так в таблице 1 показана рыночная капитализация всех наиболее крупных финансовых экосистем, из которых наиболее высокий уровень и большую нишу в этом сегменте имеет экосистема АО «KASPI BANK», где на одного пользователя приходится примерно 11,8 млн. пользователей, тогда как в АО «Народный сберегательный банк Казахстана» – 11,2 млн. пользователей.

Таблица 1

Ранжирование экосистем цифровых технологии банков в Казахстане*

№	Наименование банка	Активы, трлн. тенге	Общее количество уникальных пользователей	Рыночная капитализация, трлн. тенге	Капитализация /Активы
1	2	3	4	5	6
Экосистемы высокого уровня (от 70%)					
1	АО «KASPI BANK»	5,1	11,8 млн.	6,5	128%

1	2	3	4	5	6
Экосистемы среднего уровня (от 30% до 70%)					
1	АО «Народный сберегательный банк Казахстана»	13,9	11,2 млн.	1,6	11%
2	АО «ForteBank»	2,9	400 тыс. уникальных пользователей или 1038 тыс. клиентов и 1 023 865 пользователей	0,5	16%
Экосистемы малого уровня (до 30%)					
1	АО «Банк Центр Кредит»	4,3	1,42 млн человек	0,1	3%
2	АО «First Heartland Jusan Bank»	2,8	более 1 млн клиентов	0,2	7%

* Составлена авторами на основе источника [10-14]

Однако, проводя ранжирование существующих экосистем цифровых технологий можно выделить особенности. Прежде всего при ранжировании использовались коэффициенты вовлеченности, в зависимости от численности обслуживаемых:

- крупные экосистемы цифровых технологий (от 70% до 100%);
- средние экосистемы цифровых технологий (от 30% до 70%);
- малые экосистемы цифровых технологий (до 30%).

Данная градация позволяет нам определить, что наиболее крупная экосистема АО «KASPI Bank» относится к крупной экосистеме, а АО «Народный сберегательный банк Казахстана», относятся к среднему уровню охвата пользователей. Охват пользователей определяется с учетом количества пользователей и объема капитализации. Однако, у двух крупных экосистем АО «KASPI Bank» и АО «Народный сберегательный банк Казахстана» почти одинаковый объем уникальных пользователей, но рыночная капитализация разная. Соответственно, рыночная капитализация у АО «KASPI Bank» превышает 4 раза, чем у АО «Народный сберегательный банк Казахстана» и равна 6,5 трлн. тенге и 1,6 трлн.тенге.

В таблице 2 показаны доходы и расходы банков второго уровня по полученным в 2021 году комиссионным доходам и расходам. Наиболее высокие доходы по транзакционным операциям получил АО «KASPI BANK» 128 млрд.тенге, при сальдо 58,4 млрд.тенге. АО "Народный сберегательный банк Казахстана" получил 108,7 млрд.тенге доходов и сальдо 49 млрд.тенге.

Таблица 2

Доходы и расходы по банкам второго уровня в 2021 году, (млн. тенге)*

Наименование банка	2021 год				Сальдо
	Доходы		Расходы		
АО «Народный сберегательный банк Казахстана»	Транзакционные доходы	108 665	Транзакционные расходы	-59 655	49 010
АО «KASPI BANK»	Доходы по транзакциям	127 966	Расходы по транзакциям	-69 522	58 444
АО «Банк Центр Кредит»	Платежные операции	11 273	Платежные операции	-9 438	1 835
АО «ForteBank»	Карточные операции	21 312	Ведение карточных счетов	-12 888	8 424
АО «First Heartland Jusan Bank»	Обслуживание карточных счетов клиентов	3 581	Обслуживание карточных счетов клиентов	-8 402	-4 821
АО «Евразийский Банк»	Обслуживание платежных карт	5 958	Обслуживание платежных карт	-5 416	542

* Составлена авторами на основе источника [14]

При анализе используются транзакционные доходы и расходы, по платежным карточкам, карточным операциям. При этом, у АО «First Heartland Jusan Bank» имеется отрицательное сальдо в размере 4,8 млрд.тенге.

Кроме того, количество пользователей использовано на основе источников, которые хоть и являются официальными лицами, однако, могут нести не достоверные и некорректные данные.

Один и тот же пользователь может быть и два и более раз клиентом данной экосистемы, что также накладывает определенные возможности для неточного формирования данных по количеству пользователей. Существует множество проблем, которые были на ранних стадиях формирования банковской системы и других.

При ранжировании по методике автора Д. Сумароковой указанные в таблице 1 экосистемы цифровых технологий Казахстана относятся к экосистемам платформы. К ним относятся количество участников со своими сервисами может исчисляться миллионами, при этом упор при разработке и использовании экосистем платформы делается на работу с данными о клиентах, которые потом могут применяться для повышения продаж и предложения новых услуг. Создаваемые новые экосистемы относятся к функциональным, так как количество партнеров (или дочерних компаний), которые размещают свои сервисы в рамках экосистемы, обычно не превышает сотни и являются закрытыми.

Для корректного отражения пользователей необходимо ввести мониторинг экосистем цифровых технологий и вести определенную отчетность. При этом, для формирования отчетности следует ввести определенные нормативно-правовые документы по экосистемам цифровых технологий.

Одновременно для регулирования деятельности цифровых технологий экосистем необходимо формирования нормативно-правовых документов. В Казахстане следует сформировать нормативный документ по регулированию деятельности экосистем, в котором нужно определить основные моменты по созданию, классификации и многими другими аспектами деятельности на данном рынке.

На основе вышеизложенного можно сделать следующие выводы:

Во-первых, в условиях глобальной цифровой экономики, где граждане все больше зависят от услуг, предоставляемых крупными технологиями, защита персональных данных на основе согласия может быть неэффективным способом защиты основных прав. В этом отношении, возможно, было бы уместно, чтобы законодательство Республики Казахстан предусмотрело больше гарантий для обработки и передачи персональных данных.

Во-вторых, Национальный банк РК и другие надзорные органы все чаще используют новые технологии для реализации своих полномочий в области регулирования и надзора. Однако само по себе использование новых технологических инструментов похоже не меняет правовых основ финансового надзора.

В-третьих, может быть уместно принять специальный регламент для крупных технологических компаний, чтобы обеспечить финансовую стабильность. Фактически, предлагается внести нормативный акт о цифровых рынках, если она будет принята, будет применяться к финансовым услугам, предоставляемым крупными технологиями.

В-четвертых, создание официальной цифровой валюты (тенге) может быть необходимо для того, чтобы суверенные деньги продолжали выполнять свою роль в цифровом мире. Однако, он должен стремиться свести к минимуму свое влияние на финансовую систему, чтобы коммерческие банки и поставщики платежных услуг продолжали играть важную роль в экономике [15].

Ранжирование деятельности экосистем цифровых технологий подразумевает, что финансовый бизнес будет все больше полагаться на большие данные и искусственный интеллект. Там, где это уместно, перед законодателями стоит задача установить ограничения на коммерческую свободу финансовых субъектов, которые в противном случае могли бы принимать решения по своему усмотрению.

Заключение. В результате все цифровые активы отражаются в продуктах и услугах, используемых их бенефициарами, транспортируемых через цифровые инфраструктуры. Эти активы обеспечивают цифровую ликвидность, состоящую из финансовых средств пользователей, средств, хранящихся и используемых в цифровом формате. Способ управлять ими и по-новому удовлетворять потребности клиентов – это третий компонент экосистемы, а именно бизнес-архитектура.

Таким образом, исследование позволило осуществить рассматриваемую цель, где нами осуществлено ранжирование экосистем цифровых технологий Казахстана. В результате в исследовании сделали оценку по понятийному аппарату экосистем цифровых технологий, с изучением международного опыта нормативного законодательства различных стран в сфере экосистемы цифровых технологий

и на основе полученного литературного обзора осуществлено ранжирование экосистем цифровых технологий в Республике Казахстана, а также возможности получения определенного дохода.

ЛИТЕРАТУРА

1. Leonardo B., Călin M.R., Mircea C.Ş. Considerations on Digital Financial Ecosystem. – December 2021. – DOI: 10.13140/RG.2.2.25828.50565.
2. Неборский Е.В. Цифровая экосистема как средство цифровой трансформации университета // Мир науки. Педагогика и психология. – 2021. – №4. – С. 1-11. – DOI: 10.15862/02PDMN421.
3. Кочетков Е.П., Забавина А.А., Гафаров М.Г. Цифровая трансформация компаний как инструмент антикризисного управления: эмпирическая оценка влияния на эффективность [Электронный ресурс] // Стратегические решения и риск-менеджмент. – 2021. – Том 12(1). – С. 68-81. – URL: <https://doi.org/10.17747/2618-947X-2021-1-68-81>.
4. Каленов О.Е. Цифровые возможности и угрозы организации в условиях новой экономики [Электронный ресурс] // Вестник РЭУ им. Г.В. Плеханова. – 2021. – №3. – С. 66-75. – URL: <https://doi.org/10.21686/2413-2829-2021-3-66-75>.
5. Аджиева А.Ю. Перспективы развития экосистем на рынке финансовых услуг [Электронный ресурс] // Вестник Академии знания. – 2021. – №(45)(4). – С. 302-306. – URL: <https://academyad.ru/wp-content/uploads/vaz/vaz-45.pdf>.
6. Цифровая экосистема: модный термин или новая реальность? [Электронный ресурс] // ECM-Journal 2022. – 28 февраля. – URL: https://ecm-journal.ru/material/cifrovaja_ekosistema_modnyj_termin_ili_novaja_realnost.
7. Questions and Answers: Digital Services Act [Electronic resource]. – 2022. – 20 May. – Brussels. – URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_20_2348.
8. Beatriz K., Vikram S., Sharmadha S. Regulating digital ecosystems: bridging the gap between competition policy and data protection [Electronic resource] // Industrial and Corporate Change. – 2021. – Volume 30. – Issue 5. – October. – P. 1337-1360. – URL: <https://doi.org/10.1093/icc/dtab053>.
9. Innovating digital financial services for posts. Universal Postal Union [Electronic resource]. – 2021. – С. 72. – URL: <https://www.upu.int/UPU/media/upu/publications/innovation/ForPostsEn.pdf>.
10. «Откуда взялся и как устроен Kaspi, один из крупнейших финтехов Европы с оценкой в \$21 млрд» [Электронный ресурс] // Журнал «БизнесФМ». – 2021. – URL: <https://businessfm.kz/business/otkuda-vzyalsya-i-kak-ustroen-kaspi-odin-iz-krupnejshih-fintehov-evropy-s-ocenкой-v-dollar21-mlrd>.
11. Отчет об устойчивом развитии Халык Банка [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: https://kase.kz/files/emitters/HSBK/hsbk_sustainable_development_report_2020_rus.pdf.
12. Годовой отчет Forte [Электронный ресурс]. – 2020. – URL: https://kase.kz/files/emitters/ASBN/asbnr_2020_rus.pdf.
13. Статья на официальном сайте JusanInvest «Как приумножить свои пенсионные накопления» [Электронный ресурс]. – 2021. – Jusan Invest (2). – URL: https://www.jusaninvest.kz/assets/pdf/jusan_invest_magazine_2.pdf.
14. Казахстанская фондовая биржа (KASE) [Электронный ресурс]. – URL: <https://kase.kz/ru/issuers/>.
15. José Carlos Laguna de Paz. Some implications of the new global digital economy for financial regulation and supervision [Electronic resource] // Journal of Banking Regulation. – 2023. – Palgrave Macmillan. – vol. 24(2). – P. 146-155. – DOI: 10.1057/s41261-022-00189-1.

REFERENCES

1. Leonardo B., Călin M.R., Mircea C.Ş. Considerations on Digital Financial Ecosystem. – December 2021. – DOI: 10.13140/RG.2.2.25828.50565.
2. Neborskij E.V. Cifrovaja jekosistema kak sredstvo cifrovoj transformacii universiteta [Digital ecosystem as a means of digital transformation of the university] // Mir nauki. Pedagogika i psihologija. – 2021. – №4. – S. 1-11. – DOI: 10.15862/02PDMN421 [in Russian].
3. Kochetkov E.P., Zabavina A.A., Gafarov M.G. Cifrovaja transformacija kompanij kak instrument antikrizisnogo upravlenija: jempiricheskaja ocenka vlijanija na jeffektivnost' [Digital transformation of companies as a tool for crisis management: empirical assessment of the impact on efficiency] [Elektronnyy

resurs] // Strategicheskie reshenija i risk-menedzhment. – 2021. – Tom 12(1). – S. 68-81. – URL: <https://doi.org/10.17747/2618-947H-2021-1-68-81> [in Russian].

4. Kalenov O.E. Cifrovye vozmozhnosti i ugrozy organizacii v uslovijah novoj jekonomiki [Digital opportunities and threats to organizations in the new economy] [Elektronny resurs] // Vestnik RJeU im. G.V. Plehanova. – 2021. – №3. – S. 66-75. – URL: <https://doi.org/10.21686/2413-2829-2021-3-66-75> [in Russian].

5. Adzhieva A.U. Perspektivy razvitija jekosistem na rynke finansovyh uslug [Prospects for the development of ecosystems in the financial services market] [Elektronny resurs] // Vestnik Akademii znaniya. – 2021. – №(45)(4) . – S. 302-306. – URL: <https://academiyadt.ru/wp-content/uploads/vaz/vaz-45.pdf> [in Russian].

6. Cifrovaja jekosistema: modnyj termin ili novaja real'nost'? [Digital ecosystem: fashionable term or new reality?] [Elektronny resurs] // ECM-Journal. – 2022. – 28 fevralja. – URL: https://ecm-journal.ru/material/cifrovaja_ekosistema_modnyjj_termin_ili_novaja_realnost [in Russian].

7. Questions and Answers: Digital Services Act [Electronic resource]. – 2022. – 20 May. – Brussels. – URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_20_2348.

8. Beatriz K., Vikram S., Sharmadha S. Regulating digital ecosystems: bridging the gap between competition policy and data protection [Electronic resource] // Industrial and Corporate Change. – 2021. – Volume 30. – Issue 5. – October. – P. 1337-1360. – URL: <https://doi.org/10.1093/icc/dtab053>.

9. Innovating digital financial services for posts. Universal Postal Union [Electronic resource]. – 2021. – C. 72. – URL: [https://www.upu.int/UPU/media/upu/publications/innovation ForPostsEn.pdf](https://www.upu.int/UPU/media/upu/publications/innovation%20For%20PostsEn.pdf).

10. Otkuda vzjalsja i kak ustroen Kaspi, odin iz krupnejshih fintehov Evropy s ocenкой v \$21 mlrd [Where did Kaspi come from and how does it work, one of the largest fintechs in Europe with a valuation of \$21 billion] [Elektronny resurs]. – 2021. – URL: <https://businessfm.kz/business/otkuda-vzjalsja-i-kak-ustroen-kaspi-odin-iz-krupnejshih-fintehov-evropy-s-ocenкой-v-dollar21-mlrd> [in Russian].

11. Interesy banka – interesy obshhestva 2020 otchet ob ustojchivom razvitii [Halyk Bank Sustainability Report] [Elektronny resurs]. – 2020. – URL: https://kase.kz/files/emitters/HSBK/hsbk_sustainable_development_report_2020_rus.pdf [in Russian]

12. Godovoj otchet Forte [Forte Annual Report] [Elektronny resurs]. – 2020. – URL: https://kase.kz/files/emitters/ASBN/asbnp_2020_rus.pdf [in Russian].

13. Kak priumnozhit' svoi pensionnye nakoplenija [Article on the official JusanInvest website «How to increase your pension savings»] [Elektronny resurs]. – 2021. – Jusan Invest (2). – URL: https://shhshhshh.jusaninvest.kz/assets/pdf/jusan_invest_magazine_2.pdf [in Russian].

14. Kazahstanskaja fondovaja birzha (KASE) [Kazakhstan Stock Exchange (KASE)] [Elektronny resurs]. – URL: <https://kase.kz/ru/issuers/> [in Russian].

15. José Carlos Laguna de Paz. Some implications of the new global digital economy for financial regulation and supervision [Electronic resource] // Journal of Banking Regulation. – 2023. – Palgrave Macmillan. – vol. 24(2). – P. 146-155. – DOI: 10.1057/s41261-022-00189-1.

Бирмағамбетов Т.Б., Джақсыбекова Г.Н., Есымханова З.Қ., Хазин Д.О.

ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЭКОЖҮЙЕЛЕРІНІҢ РЕЙТИНГІ

Аңдатпа

Зерттеу банктердің қаржылық технологиялар экожүйелерінің рейтингін анықтайтын негізгі мақсатты көздейді. Бұл зерттеу сандық технологиялардың экожүйелерін бағалауға бағытталған, әртүрлі елдердің нормативтік заңнама саласындағы қаралған халықаралық тәжірибесіне сүйене отырып, цифрлық технологиялардың экожүйелерін рейтингтеудің белгілі бір критерийлері таңдалды. Жұмыста қол жетімді дереккөздер мен ең танымал экожүйелер бойынша банктердің деректеріне сүйене отырып, Қазақстан Республикасындағы цифрлық технологиялардың экожүйелері зерттеледі. Қолданыстағы деректерге сүйене отырып, Қазақстанның экожүйелерінің рейтингі берілген, онда банк секторының негізгі көшбасшылары «KASPI Bank» АҚ және «Қазақстан Халық Жинақ Банкі» АҚ болып табылады. Рейтингтік әдістемені қалыптастыру кезінде Қазақстан қор биржасының (KASE) және екінші деңгейлі банктердің деректері пайдаланылады. Рейтинг әдістемесі пайдаланушылар санына негізделген, олармен цифрлық технологияның экожүйелерін корреляциялауға болады, сондай-ақ мүдделі тараптардың қолданыстағы электрондық платформамен өзара әрекеттесуі. Бұл ретте комиссиялық кірістер мен пайдаланылатын платформалардағы операцияларға байланысты шығыстарды алған банк жүйесінің басшыларына кірістер мен шығыстардың түсуіне талдау жүргізіледі. Цифрлық

экожүйелік технологиялар қызметін реттеу жөніндегі нормативтік құжаттарды жетілдіру бойынша ұсыныстар, сондай-ақ екінші деңгейлі банктердің қолданыстағы экожүйелерін дамыту бойынша қорытындылар берілген.

Birmagambetov T., Dzhaksybekova G., Yessymkhanova Z., Khazin D.

RANKING THE DIGITAL TECHNOLOGY ECOSYSTEM

Annotation

The study provides for the main goal, which determines the ranking of financial technology ecosystems of banks. This study is aimed at assessing digital technology ecosystems, based on the reviewed international experience of various countries in the field of regulatory legislation, certain criteria have been selected for ranking digital technology ecosystems. The paper examines the ecosystems of digital technologies in the Republic of Kazakhstan, based on available sources and data from banks on the most famous ecosystems. Based on existing data, the ecosystems of Kazakhstan are ranked, where the main leaders of the banking sector are KASPI Bank JSC and Halyk Savings Bank of Kazakhstan JSC. When forming the ranking methodology, data from the Kazakhstan Stock Exchange (KASE) and second-tier banks are used. The ranking technique is based on the number of users, with which it is possible to correlate digital technology ecosystems, as well as the interaction of stakeholders with the existing electronic platform. At the same time, an analysis of the receipt of income and expenses is carried out for the leaders of the banking system, who received commission income and expenses related to transactions on the platforms used. Proposals are given for improving regulatory documents to regulate the activities of digital ecosystem technologies, as well as conclusions for the development of existing ecosystems of second-tier banks.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).36
 ЭОЖ 338.224 (574)
 FTAMP 06.54.31

М. Әділбекұлы*, PhD докторанты¹
 Г.К. Абдраманова, э.ғ.к., доцент м.а.¹
 Ж.А. Бабажанова, э.ғ.к., профессор²
 Г.И. Жолдасова, аға оқытушы³
 Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
 университеті, Астана қ., Қазақстан¹
 Қазақ ұлттық хореография
 академиясы, Астана қ., Қазақстан²
 Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық
 университеті, Алматы қ., Қазақстан³
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: merey.kz@mail.ru

КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ЫНТАЛАНДЫРУ БОЙЫНША БАҒДАРЛАМАЛЫҚ ҚҰЖАТТАРДЫҢ ҚОЛДАНБАЛЫ НӘТИЖЕЛІЛІГІН ТАЛДАУ

Мақалада Қазақстан кәсіпорындарының инновациялық қызметін ынталандыру бойынша бағдарламалық құжаттардың қолданбалы нәтижелілігін талданады. Бағдарламалық және нормативтік құжаттарды талдау әдістерін (нәтижелілікті қолданбалы талдау), статистикалық талдау әдістерін пайдалана отырып, Қазақстан кәсіпорындарының инновациялық қызметін ынталандыру бойынша бағдарламалық және нормативтік құжаттардың қолданбалы нәтижелілігін кешенді бағалау жүргізілді. 2010–2014, 2015–2019, 2020–2025 жылдарға арналған индустриялық-инновациялық дамудың мемлекеттік бағдарламаларының нысаналы индикаторларының орындалуына жүргізілген талдау өңдеуші өндіріс секторының өнім экспорты көлемінің көрсеткіші бойынша қалыптасқан қолайсыз жағдайды көрсетеді. Негізгі нәтижесі: бағдарламалық және нормативтік құжаттардың қолданбалы нәтижелілігін, Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі салалары кәсіпорындарының инновациялық қызметін қолдау құралдары мен шаралары жүйесін кешенді бағалау. Талдау нәтижелері бойынша бірқатар тұжырымдар жасалды: өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарын инновациялық дамыту – ауқымды және күрделі міндет. Өнеркәсіп секторларын технологиялық жаңғырту бойынша мемлекет деңгейінде шешімдер қабылдау процесіне жүйелі көзқарас қажет. Бұл бағытта кәсіпорындардың бәсекелестік артықшылықтарын жандандыруға баса назар аудару дұрыс бағдар болып табылады. Мемлекеттік бағдарламалардың нәтижелерін ашық талқылап, қателіктердің болу себептерін анықтай отырып, жауапты тараптарды айқындау бойынша жұмыс жүргізу қажет. Өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындарының инновациялық дамуға мүмкіндіктерін сәйкесінше бағалау және қалыптасқан жағдайларға сәйкес келетін нысаналы индикаторларды белгілеу мәселелерін мұқият пысықтау қажет.

Кілт сөздер: инновация, инновациялық қызмет, өңдеу өнеркәсібі, мемлекеттік бағдарламалар, кәсіпорындар, ынталандыру, қолданбалы тиімділік, Қазақстан.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, обрабатывающая промышленность, государственные программы, предприятия, стимулирование, прикладная результативность, Казахстан.

Keywords: innovation, innovative activity, manufacturing industry, government programs, enterprises, incentives, applied effectiveness, Kazakhstan.

Кіріспе. Мемлекеттік бағдарламалар аясында өңдеуші өнеркәсіп саласы кәсіпорындарының инновациялық қызметіне қолдау көрсету және ынталандыру шараларына республикалық бюджеттен қомақты сомалар бөлінеді. Осыған қарамастан, инновацияларға жұмсалатын шығындардың тиімділігі және жалпы ішкі өнімдегі инновациялық өнімнің үлестік көрсеткіштеріндегі инновациялық қызметтің нәтижесі әлі де төмен деңгейде. Осыған байланысты өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының ынталандыру тетіктеріне бағыттылығы мен әрекеттерінің нәтижелілігін анықтаған және талдаған маңызды. Ол үшін кәсіпорындардың сұраныстары мен әрекеттерін форсайт-зерттеудің нәтижелері қорытынды жасауға, сондай-ақ инновациялық қызметті ынталандыру тетіктерін дамытудың жол картасын құруға эмпирикалық негіз бола алады. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында осы саладағы, нақты айтқанда кәсіпорындардың өнімділігімен, бәсекеге қабілеттілігімен және инновациялық әрекеті моделімен байланысын, инновацияларды дамытуға түрлі ынталандырушы шаралардың үлесін, кешенді бағалау жүргізілген зерттеулердің жеткіліксіздігі байқалады. Мемлекеттік саясаттың өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының әрекетіне әсерін жүйелі түрде қарастыратын зерттеулер одан да аз.

Әрекет стратегиялары туралы алынған эмпирикалық деректер бизнестегі инновацияларды ынталандырудың қолданыстағы тетіктерінің рөлін нақтылауға және бәсекеге қабілеттілікті арттыру мақсатында саясаттың мазмұнына олардың «сұраныстарын» бағалауға мүмкіндік береді.

Мақаланың мақсаты – кәсіпорындардың инновациялық іс-әрекетін ынталандыру бойынша нормативтік және бағдарламалық құжаттардың қолданбалы нәтижелілігін талдау.

Мақалада зерттеу әдістері қолданылады: бағдарламалық және нормативтік құжаттарды талдау (нәтижелілікті қолданбалы талдау), статистикалық талдау әдісі болады.

Негізгі нәтижесі: бағдарламалық және нормативтік құжаттардың қолданбалы нәтижелілігін, Қазақстанның өңдеу өнеркәсібі салалары кәсіпорындарының инновациялық қызметін қолдау құралдары мен шаралары жүйесін кешенді бағалау.

Әдебиеттік шолу. Жаһандану және шикізат ресурстарына бағаның жоғары белгісіздігі жағдайында қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі драйвері өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының нәтижелі инновациялық қызметі болып табылады. Инновациялық қызмет кәсіпорындарға өздерін нығайтуға және жаңа нарықтарға шығуға мүмкіндік береді. Инновациямен байланысты қызметті дамыту арқылы кәсіпорындар қосымша бәсекелестік артықшылықтарға ие болумен қатар ішкі нарықта өндіріс ауқымы шектеулі жағдайларда өндірілетін өнімнің сыртқы нарықтарға шығуына ықпал етуге қабілетті болады [1].

Өңдеуші өнеркәсібі кәсіпорындарының инновациялық іс-әрекетінің тиімділігі көбінесе осы процесті тиімді басқару мен ұйымдастыруға байланысты. Қазақстандағы кәсіпорындардың инновациялық қызметін мемлекеттік қолдау және ынталандыру шаралары өткен онжылдықта үдей түскенімен, инновациялық өнім өндірісінің деңгейі төмен көрсеткіште қалуда [2]. Осының бәрі кәсіпкерлік саласында қолданылатын ынталандыру әдістері мен құралдарының тиімсіздігін көрсетеді, бұл оларды жетілдіру жолдарын іздеу қажеттілігін анықтайды.

Бірқатар көптеген зерттеулерде инновациялық іс-әрекетті кәсіпорын деңгейінде жандандыру үшін макроэкономикалық деңгейде инновацияларды құру мен енгізудің тізбекті реакциясына ықпал ететін сауатты инновациялық саясат қажет екенін көрсетеді. Мұндай процестің нәтижесі бәсекеге қабілеттілікті арттыру болып табылады. Мемлекет деңгейіндегі бәсекеге қабілеттілікті нарықтық экономиканың сауатты саясатты тиімді іске асыру, институттар мен құрылымдарды қалыптастыру, сондай-ақ адами, қаржылық, табиғи ресурстарды оңтайлы бөлу арқылы азаматтар үшін әлеуметтік әл-ауқат пен экономикалық өсуді қамтамасыз ету қабілеті ретінде сипаттауға болады. Микро деңгейде бәсекеге қабілеттілік кәсіпорынның нарықтағы үлесімен сипатталады. Осылайша, елдердің бәсекеге қабілеттілігі-бұл кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігі қамтамасыз етілетін және жақсартылатын қолайлы ортаны құру және қолдау мүмкіндігі [3].

Негізгі бөлім (нәтижелер мен талқылау)

2009 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңде Қазақстанда өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарын қолдаудың бірқатар мемлекеттік бағдарламалары әзірленіп, іске асырылды және жұмыс істейді:

1. ҮИИДМБ [4], ИИДМБ-1 [5], ИИДМБ-2 [6].
2. Бизнестің жол картасы 2025 [7].
3. «Өндірістік» бағдарлама.
4. «Қарапайым заттар экономикасы» бағдарламасы.
5. «Цифрландыру, ғылым және инновация есебінен технологиялық серпіліс» ұлттық жобасы [8].

Бұдан әрі 2009-2014 жылдарға, 2015-2019 жылдарға, 2020-2025 жылдарға арналған индустриялық-инновациялық дамудың үш бағдарламасының қолданбалы нәтижелілігіне талдау жүргіземіз.

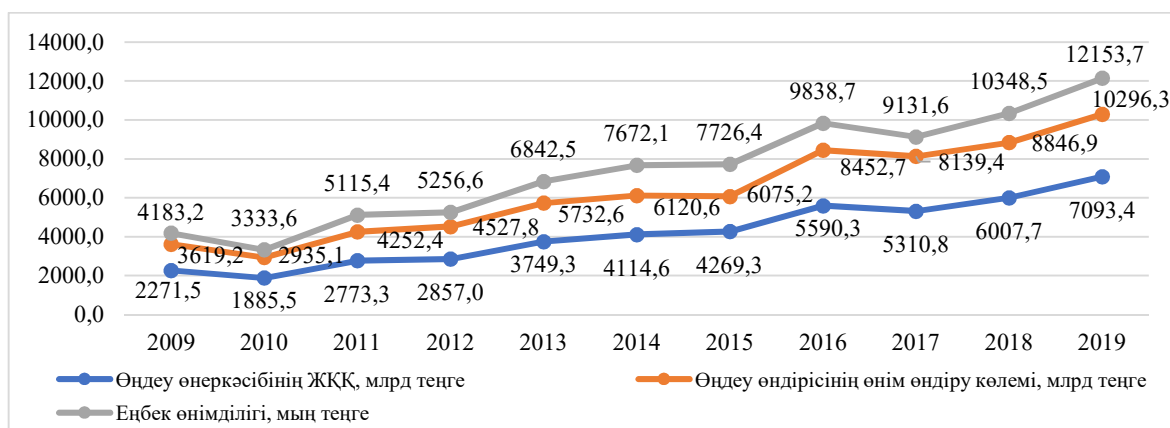
«Қазақстан – 2030» Стратегиясы жарияланғаннан кейін [9] ҚР Үкіметі бірқатар жоспар жобаларын әзірлеп, 30-дан астам тиісті заңдар, сондай-ақ Қазақстан Республикасының 2003-2015 жылдарға арналған индустриялық-инновациялық даму стратегиясын қабылдады [10].

Индустрияландырудың 2003-2015 жылдарға арналған стратегиясын іске асырудың бірінші кезеңі 2010-2014 жылдарға арналған ҮИИДМБ болды, оның шеңберінде нарықтық және әлеуметтік инфрақұрылымды (көліктік, телекоммуникациялық, энергетикалық, білікті кадрлармен қамтамасыз етуді) дамытуды қоса алғанда, мемлекеттік қолдау көрсету шаралары көзделген.

ҮИИДМБ бағдарламасына ҚР Президентінің Жарлығымен үш түзету енгізілді: 01.08.2013 ж. №607 [11], 07.03.2014 ж. №762 [12], 25.12.2014 ж. №984 [13], түзетулер бағдарламаның міндеттерін түзетуді, нысаналы индикаторлар көрсеткіштерін ұлғайтуды көздейді. Мәселен, соңғы редакцияда көрсеткіштердің мынадай шекті мәндері белгіленді:

- шикізаттық емес сектордың ЖҚҚ 2015 жылға қарай 2008 жылғы деңгейге қарағанда нақты мәнде кемінде 39,5%-ға ұлғаюы;
- өңдеу өнеркәсібінің 2015 жылға қарай 2008 жылғы деңгейге қарағанда нақты мәнде 43,6%-ға ұлғаюы;
- өңдеу өнеркәсібіндегі еңбек өнімділігінің нақты мәнде 2015 жылға қарай 2008 жылғы деңгейге қарағанда кемінде 1,5 есеге ұлғаюы;
- экспорттың құндық көлемінің 2015 жылға қарай 2008 жылғы деңгейге қарағанда кемінде 30% - ға ұлғаюы.

1-суретте ҮИИДМБ іске асырудың нысаналы көрсеткіштерінің өзгеруі суреттелген, соның негізінде бағдарламаның әрбір көрсеткіші бойынша орындалуына талдау жүргізуге болады.

1-сурет. ҮИИДМБ және ИИДМБ нақты мәнде іске асырудың нысаналы көрсеткіштерінің өзгеруі*

* Авторлармен құрастырылған

1-кестеде ҮИИДМБ нысаналы көрсеткіштерінің орындалуына талдау ұсынылған.

1-кесте

2010-2014 жылдарға арналған ҮИИДМБ шеңберінде нысаналы индикаторлар және олардың орындалуын талдау*

Бағдарламаның нысаналы көрсеткіштері	Орындалуы
Шикізаттық емес сектордың ЖҚҚ 2015 жылға қарай 2008 жылғы деңгейге қарағанда нақты мәнде кемінде 39,5%-ға ұлғаюы	197,9%
Өңдеу өнеркәсібінің 2015 жылға қарай 2008 жылғы деңгейге қарағанда нақты мәнде 43,6%-ға ұлғаюы	140%
Өңдеу өнеркәсібіндегі еңбек өнімділігінің нақты мәнде 2015 жылға қарай 2008 жылғы деңгейге қарағанда кемінде 1,5 есеге ұлғаюы	2,9 есе
Өңделген экспорттың құндық көлемінің 2015 жылға қарай 2008 жылғы деңгейге қарағанда кемінде 30% - ға ұлғаюы	- 28,2%

* Авторлармен құрастырылған

2008 жылы өңдеу өнеркәсібінің ЖҚҚ нақты мәнде 1432,9 млрд. теңгені құрады. 1-суреттің деректерін пайдалана отырып, шикізаттық емес сектордың ЖҚҚ нақты мәнде 2015 жылға қарай 2008 жылғы деңгейге қарағанда 197,9% құрайтынын есептеуге болады. Мұны экономика мен өнеркәсіпті дамыту үшін сол кезеңдегі қолайлы ішкі және сыртқы жағдайлармен түсіндіруге болады.

2015 жылы өңдеу өнеркәсібі өнімін өндіру көлемі нақты мәнде 6120,6 млрд.теңгені, ал 2008 жылы – 2546,6 млрд. теңгені құрады. Бұл көрсеткіш 2008-2015 жылдар аралығындағы кезеңде 3574 млрд. теңгеге немесе 140%-ке ұлғайғанын көрсетті.

Өңдеу өнеркәсібіндегі еңбек өнімділігі нақты мәнде 2008 жылы 2653,9 мың теңгені құрады және 2015 жылы 2,9 есеге ұлғайды.

2008 жылы шикізаттық емес (өңделген) өнімнің экспорты 19196,2 млн. АҚШ долларын құрады және 2015 жылмен салыстырғанда 5409,5 млн. АҚШ долларына немесе 28,2%-ға қысқарды.

Қазақстанның Ұлттық экономика министрлігі 2015 жылы ҮИИДМБ іске асырылуына бағалау жүргізді, оның нәтижелері бойынша бағдарламаның 191 көрсеткішінің 147-не немесе 77%-не қол жеткізілгені, 44 көрсеткіш бойынша нәтижелерге қол жеткізілмегені анықталды. Министрлік мамандары ҮИИДМБ орындамауының мынадай негізгі себептерін атап өтті:

- бағдарламаны жеткіліксіз қаржыландыру;
- басым секторлардың кең спектрі;
- сыртқы нарықтардағы жағдайдың нашарлауы;
- мемлекеттік билік органдары арасындағы үйлестірудің жеткіліксіздігі;
- өңірлердің және жеке сектордың жеткіліксіз қатысуы;
- бағалау мен мониторингтің жетілмеген әдістемесі.

ИИДМБ-1 кластерлік тәсілді және салалық реттеуді ескере отырып, ел өңірлерінің мамандануы негізінде Қазақстанның өңдеу өндірісі кәсіпорындарын жаңғыртуға бағытталған елдің индустриялық-инновациялық дамуының 2015-2019 жылдарға арналған екінші кезеңі болды. Басым бағыттар тізіміне өңдеу өнеркәсібі: түсті және қара металлургия, мұнай және агрохимия, мұнай өңдеу, электр жабдықтарын, автомобильдер мен азық-түлік өнімдерін өндіру, теміржол, тау-кен және мұнай-газ машина жасау, құрылыс материалдарын өндіру секторлары кірді.

2-кестеде 2015 жылмен салыстырғанда 2019 жылға арналған ҮИИДМБ-1 нысаналы индикаторлары және олардың орындалуының талдауы ұсынылған.

2-кесте

2015-2019 жылдарға арналған ИИДМБ-1 шеңберінде нысаналы индикаторлар және олардың орындалуының талдауы*

Бағдарламаның нысаналы көрсеткіштері	Орындалуы
Өңдеу өндірісі секторының өнімдері экспортының көлемі 19%-ға ұлғаюы	17,9%
Еңбек өнімділігінің 22 %-ға ұлғаюы	79,6%
Өңдеу өнеркәсібінің негізгі капиталына инвестициялар көлемі 4,5 трлн. теңге	4,9 трлн. теңге
Өңдеу өнеркәсібінде жұмыспен қамтылғандар санының 515,3 мың адамға дейін өсуі	584 мың адам

* Авторлармен құрастырылған

2-кесте мен 1-суреттің деректерін талдау 2015 жылмен салыстырғанда 2019 жылға қарай өңдеу өндірісі секторының өнім экспортының көлемі 17,9%-ға артқанын көрсетті, яғни орындалмауы 1,1 п.к. құрады.

ИИДМБ-1-дің қалған нысаналы индикаторлары бойынша өңдеуші өндіріс секторын дамытудың жоспарланған көрсеткіштерінің орындалуы асып түсті: 2019 жылы 2015 жылмен салыстырғанда еңбек өнімділігі 79,6%-ға ұлғайды; негізгі капиталға инвестициялар көлемі 2015-2019 жылдары 4,9 трлн. теңге соманы құрады; жұмыспен қамтылғандар саны 2019 жылға қарай 515,3 мың адамға дейін өсті.

2020-2025 жылдарға арналған ИИДМБ-2 ішкі және сыртқы нарықтарда Қазақстан Республикасының бәсекеге қабілетті өңдеу өнеркәсібін қалыптастыруға бағытталған елдің индустриялық-инновациялық дамуының үшінші кезеңі болды.

2020-2025 жылдарға арналған ИИДМБ-2 іске асырудың негізгі міндеттеріне мыналар жатқызылды:

- 1) индустриялық кәсіпкерліктің әлеуетін арттыру жолымен индустрияландыруды тереңдету;
- 2) ішкі және сыртқы нарықтарда сұранысқа ие өңделген тауарлар өндірісінің көлемін ұлғайту және номенклатурасын кеңейту;
- 3) базалық өндірістерді дамытуды ынталандыру және стратегиялық жобаларды іске асыру арқылы өнеркәсіптік қуаттарды ұлғайту;
- 4) өңдеу өнеркәсібі салаларын технологиялық дамыту және цифрландыру.

Индустриялық-инновациялық дамудың үшінші бағдарламасында өңдеуші өнеркәсіптегі еңбек өнімділігі және шикізаттық емес экспорттың үлесі сияқты индикаторларды сақтай отырып, мемлекеттік қолдау форматы түзетілді: олардың проблемалары мен әлеуетінің жиынтығына байланысты компаниялар тобы пайда болды (BCG матрицасын қашықтан еске түсіретін тәсіл). Бағдарламаның маңызды жаңалығы мемлекеттік қолдау алушының қарсы міндеттемелерін енгізу болды.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 20.07.2022 жылғы №508 қаулысымен Қазақстан Республикасының индустриялық-инновациялық дамуының 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының күші жойылды және жабылды. Қазіргі уақытта Қазақстан үкіметі Қазақстанның индустриялық-инновациялық дамуын ұлттық жобалар мен тұжырымдамалар арқылы жүзеге асырады.

3-кестеде ҮИИДМБ-2-нің 2020, 2021 жылдарға арналған нысаналы индикаторлары және олардың орындалуын талдау ұсынылған.

3-кесте

**2020-2025 жылдарға арналған ИИДМБ-2 шеңберінде
нысаналы индикаторлар және олардың орындалуын талдау***

Бағдарламаның нысаналы көрсеткіштері	Өлшем бірлігі	Бағдарлама бойынша болжамдар		Орындалуы	
		2020	2021	2020	2021
1	2	3	4	5	6
Өңдеу өнеркәсібіндегі еңбек өнімділігінің нақты өсуі	өткен жылға %	108,0	107,4	116,2	122,9
Өңдеу өнеркәсібінің экспорт көлемінің өсуі	өткен жылға %	109,4	109,7	90,4	127,2
Өңдеу өнеркәсібінің негізгі капиталына инвестициялардың нақты көлемінің индексі	өткен жылға %	131,4	123,9	97,5	107,9
Өңдеу өнеркәсібіндегі шағын орта бизнес өндірісінің көлемі	млн. теңге	3845920,0	4353037,4	3048000	-*
Өңдеу өнеркәсібіндегі жалпы қосылған құнның нақты өсуі	2018 жылға %	116,4	129,3	130,7	161,7
Өңдеу өнеркәсібінің инновациялық-белсенді кәсіпорындарының үлесі	%	18,3	19,5	15,4	12,9

*

¹ 3-кестенің деректерін талдау 2019 жылмен салыстырғанда 2020 жылға қарай өңдеу өндірісі секторының өнім экспорты көлемінің 90,4%-ға артқанын көрсетті, яғни орындамау 19 п.к. құрады. Алайда, 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда өңдеу өнеркәсібінің экспорт көлемі көрсеткішінің 127,2%-ға өсуі байқалды, яғни асыра орындау 17,5 п.к. құрады.

^m Талданған 2020 және 2021 жылдары ИИДМБ-2 нысаналы көрсеткіштерінің орындалмауы мынадай индикаторлар бойынша орын алды:

^p - өңдеу өнеркәсібінің негізгі капиталына инвестициялардың нақты көлемінің индексі (2021 жылы орындалмағаны 16 п.к. құрады);

^p - өңдеу өнеркәсібіндегі шағын орта бизнес өндірісінің көлемі (2020 жылы орындалмағаны 797 920 млн. теңгені құрады);

^e - өңдеу өнеркәсібінің инновациялық-белсенді кәсіпорындарының үлесі (2021 жылы орындалмағаны 6,6 п.к. құрады).

^к ИИДМБ-2-нің қалған нысаналы индикаторлары бойынша өңдеуші өндіріс секторын дамытудың жоспарланған көрсеткіштерінің орындалуы асып түсті: 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда өңдеу өнеркәсібіндегі еңбек өнімділігінің нақты өсуі 122,9% құрады; өңдеу өнеркәсібіндегі жалпы қосылған құнның нақты өсуі 161,7% құрады.

^m Осылайша, ҮИИДМБ, ИИДМБ-1 және ИИДМБ-2 нысаналы индикаторларының орындалуына жүргізілген талдау өңдеуші өндіріс секторының өнім экспорты көлемінің көрсеткіші бойынша қалыптасқан қолайсыз жағдайды көрсетеді.

^ы ҮИИДМБ шеңберінде қойылған планка ИИДМБ-1 және ИИДМБ-2 еліміздің өңдеу өнеркәсібінің индустриялық-инновациялық дамуына жағдай жасауды және жандандыруды көздеді. Алайда, өнеркәсіптегі инновациялық процестер өте күрделі, ал ҮИИДМБ міндеттері негізінен ел экономикасының жұмыс істеу негіздерін қалыптастыруға қатысты екенін атап өткен жөн. Бағдарламаны іске асыру ұлттық экономиканың құрылымын өзгертуге мүмкіндік бермеді. ҮИИДМБ заманауи технологиялар мен инновацияларға негізделген өңдеуші өндірісте табысты жобаларды құруға ықпал еткен жоқ.

2015-2019 жылдарға арналған ИИДМБ еліміздің индустриялық-инновациялық дамуының екінші бесжылдығына айналды, оны әзірлеу ҮИИДМБ-ны іске асыру сабақтарын ескере отырып жүргізілді. ИИДМБ-ны ҮИИДМБ-дан ажырататын маңызды сәттер:

- қаржыландырудың жаңа моделі – жеке сектор қаражатын тарту (66%), ал ҮИИДМБ тарапынан бизнесті ауқымды мемлекеттік қолдау байқалды;

- бағдарламаның нысаналы индикаторларына қол жеткізуіне мотивация және оларға қол жеткізуі үшін дербес жауапкершілік.

ҚР индустриялық-инновациялық дамуының 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында (ИИДМБ-2) инновациялық саясаттың жаңа бағыттары сипатталған және мынадай жаңа индикаторлар енгізілген: өңдеуші өндіріс кәсіпорындарындағы экономикалық белсенді халық санын 1000 адамға ұлғайту; экономикалық күрделілік индексында (Гарвард) орынды жоғарылату; жоғары және орташа технологиялық күрделіліктегі тауарлар экспортының көлемін ұлғайту; саладағы жобалардың саны; мемлекеттік көмек алған кәсіпорындардың саны.

Қорытынды. Қазіргі уақытта Қазақстан үкіметі Қазақстанның индустриялық-инновациялық дамуын ұлттық жобалар мен тұжырымдамалар арқылы жүзеге асырады.

ҚР индустриялық-инновациялық даму бағдарламаларының қолданбалы нәтижелілігін талдау бірқатар қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

- өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарын инновациялық дамыту – ауқымды және күрделі міндет, оны қысқа мерзімде орындау мүмкін болмайды. Өнеркәсіп секторларын технологиялық жаңғырту бойынша мемлекет деңгейінде шешімдер қабылдау процесіне жүйелі көзқарас қажет. Бұл бағытта кәсіпорындардың бәсекелестік артықшылықтарын жандандыруға баса назар аудару дұрыс бағдар болып табылады;

- мемлекеттік бағдарламалардың нәтижелерін ашық талқылап, қателіктердің болу себептерін анықтай отырып, жауапты тараптарды айқындау бойынша жұмыс жүргізу қажет;

- өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындарының инновациялық дамуға мүмкіндіктерін сәйкесінше бағалау және қалыптасқан жағдайларға сәйкес келетін нысаналы индикаторларды белгілеу мәселелерін мұқият пысықтау қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Kurmanov N., Turekulova D., Doskeyeva G., Alina G. A research on innovation in small and medium-sized enterprises: The case of Kazakhstan // *International Journal of Economics and Financial Issues*. – 2016. – Т. 6. – №. 3. – P. 907-910.

2. Kurmanov N., Beisengaliyev Y., Bayandin M., Syzdykova E., Tolysbayeva M. Innovative development of Kazakhstan's raw material (oil and gas) regions: multifactorial model for empirical analysis // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2022. – Т. 12. – №. 4. – P. 131-140.

3. Baymammadli N. How to increase efficiency at manufacturing firms: expanding innovation activities // *Economic and Social Development: Book of Proceedings*. – 2020. – № 4. – P. 440-446.

4. Указ Президента Республики Казахстан. О Государственной программе по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010-2014 годы: утв. 19 марта 2010 года, №958 // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000958>.

5. Указ Президента Республики Казахстан. Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы: утв. 1 августа 2014 года, №874 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31588425.

6. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы: утв. 31 декабря 2019 года, №1050 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050>.

7. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Государственной программы поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2020»: утв. 25 августа 2018 года, №522 // <https://www.zakon.kz/4935647-utverzhdena-gosudarstvennaya>.

8. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении национального проекта «Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций»: утв. 12 октября 2021 года, № 727 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000727>.

9. Президент Республики Казахстан Назарбаев Н.А. Казахстан – 2030: Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев: послание народу Казахстана [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus>.

10. Указ Президента Республики Казахстан. О Стратегии индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015 годы: утв. 17 мая 2003 года, № 1096 // <https://adilet.zan.kz>.

11. Указ Президента Республики Казахстан. О внесении изменений и дополнений в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 958 «О Государственной программе по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010-2014 годы и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан»: утв. 1 августа 2013 года, № 607 // <https://adilet.zan.kz>.

12. Указ Президента Республики Казахстан. О внесении изменений и дополнений в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года № 958 «О Государственной программе по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010-2014 годы и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан»: утв. 7 марта 2014 года, № 762 // <https://adilet.zan.kz>.

13. Указ Президента Республики Казахстан. О внесении изменений и дополнений в Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2010 года №958 «О Государственной программе по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010-2014 годы и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан»: утв. 25 декабря 2014 года, № 984 // <https://adilet.zan.kz>.

REFERENCES

1. Kurmanov N., Turekulova D., Doskeyeva G., Alina G. A research on innovation in small and medium-sized enterprises: The case of Kazakhstan // *International Journal of Economics and Financial Issues*. – 2016. – Т. 6. – №. 3. – P. 907-910.

2. Kurmanov N., Beisengaliyev Y., Bayandin M., Syzdykova E., Tolysbayeva M. Innovative development of Kazakhstan's raw material (oil and gas) regions: multifactorial model for empirical analysis // *International Journal of Energy Economics and Policy*. – 2022. – Т. 12. – №. 4. – P. 131-140.

3. Baymmamadli N. How to increase efficiency at manufacturing firms: expanding innovation activities // *Economic and Social Development: Book of Proceedings*. – 2020. – № 4. – P. 440-446.

4. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan. O Gosudarstvennoj programme po forsirovannomu industrial'no-innovacionnomu razvitiju Respubliki Kazahstan na 2010-2014 gody: utv. 19 marta 2010 goda, №958 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan. On the State Program for Accelerated Industrial-Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2010-2014: approved. March 19, 2010, No. 958] // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000958> [in Russian].

5. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy industrial'no-innovacionnogo razvitija Respubliki Kazahstan na 2015-2019 gody: utv. 1 avgusta 2014 goda, №874 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan. On approval of the State Program for Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019: approved. August 1, 2014, No. 874] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31588425 [in Russian].

6. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy industrial'no-innovacionnogo razvitija Respubliki Kazahstan na 2020-2025 gody: utv. 31 dekabrya 2019 goda, №1050 [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan. On approval of the State Program for Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025: approved. December 31, 2019, No. 1050] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050> [in Russian].

7. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan. Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy podderzhki i razvitija biznesa «Dorozhnaja karta biznesa-2020»: utv. 25 avgusta 2018 goda, №522 [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan. On approval of the State Program for Business Support and Development «Business Road Map 2020»: approved. August 25, 2018, No. 522] // <https://www.zakon.kz/4935647-utverzhdena-gosudarstvennaya> [in Russian].

8. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan. Ob utverzhdenii nacional'nogo proekta «Tehnologicheskij ryvok za schet cifrovizacii, nauki i innovacij»: utv. 12 oktjabrya 2021 goda, № 727 [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan. On approval of the national project

«Technological breakthrough through digitalization, science and innovation»: approved. October 12, 2021, No. 727] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000727> [in Russian].

9. Prezident Respubliki Kazahstan Nazarbaev N.A. Kazakhstan – 2030: Procvetanie, bezopasnost' i uluchshenie blagosostojanija vseh kazahstancev: poslanie narodu Kazahstana [President of the Republic of Kazakhstan Nazarbaev N.A. Kazakhstan – 2030: Prosperity, security and improvement of the well-being of all Kazakhstanis: a message to the people of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus> [in Russian].

10. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan. O Strategii industrial'no-innovacionnogo razvitija Respubliki Kazahstan na 2003-2015 gody: utv. 17 maja 2003 goda, № 1096 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan. On the Strategy for Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2003-2015: approved. May 17, 2003, No. 1096] // <https://adilet.zan.kz> [in Russian].

11. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan. O vnesenii izmenenij i dopolnenij v Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 19 marta 2010 goda № 958 «O Gosudarstvennoj programme po forsirovannomu industrial'no-innovacionnomu razvitiju Respubliki Kazahstan na 2010-2014 gody i priznanii utrativshimi silu nekotoryh ukazov Prezidenta Respubliki Kazahstan»: utv. 1 avgusta 2013 goda, № 607 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan. On introducing amendments and additions to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 19, 2010 No. 958 «On the State Program for Accelerated Industrial-Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2010 - 2014 and recognizing as invalid some decrees of the President of the Republic of Kazakhstan»: approved. August 1, 2013, No. 607] // <https://adilet.zan.kz> [in Russian].

12. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan. O vnesenii izmenenij i dopolnenij v Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 19 marta 2010 goda № 958 «O Gosudarstvennoj programme po forsirovannomu industrial'no-innovacionnomu razvitiju Respubliki Kazahstan na 2010 - 2014 gody i priznanii utrativshimi silu nekotoryh ukazov Prezidenta Respubliki Kazahstan»: utv. 7 marta 2014 goda, № 762 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan. On introducing amendments and additions to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 19, 2010 No. 958 «On the State Program for Accelerated Industrial-Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2010 - 2014 and recognizing as invalid some decrees of the President of the Republic of Kazakhstan»: approved. March 7, 2014, No. 762] // <https://adilet.zan.kz> [in Russian].

13. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan. O vnesenii izmenenij i dopolnenij v Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 19 marta 2010 goda №958 «O Gosudarstvennoj programme po forsirovannomu industrial'no-innovacionnomu razvitiju Respubliki Kazahstan na 2010-2014 gody i priznanii utrativshimi silu nekotoryh ukazov Prezidenta Respubliki Kazahstan»: utv. 25 dekabrja 2014 goda, № 984 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan. On introducing amendments and additions to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 19, 2010 No. 958 «On the State Program for Accelerated Industrial-Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2010-2014 and invalidating some decrees of the President of the Republic of Kazakhstan»: approved. December 25, 2014, No. 984] // <https://adilet.zan.kz> [in Russian].

Әділбекұлы М., Абдраманова Г.К., Бабажанова Ж.А., Жолдасова Г.И.

АНАЛИЗ ПРИКЛАДНОЙ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ ПРОГРАММНЫХ ДОКУМЕНТОВ ПО СТИМУЛИРОВАНИЮ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация

В статье проанализирована прикладная результативность программных документов по стимулированию инновационной деятельности предприятий Казахстана. С использованием методов анализа программных и нормативных документов (прикладной анализ результативности), методов статистического анализа проведена комплексная оценка прикладной результативности программных и нормативных документов по стимулированию инновационной деятельности предприятий Казахстана. Проведенный анализ выполнения целевых индикаторов государственных программ индустриально-инновационного развития на 2010-2014, 2015-2019, 2020-2025 годы свидетельствует о неблагоприятной ситуации, которая сложилась по показателю объема экспорта продукции сектора обрабатывающего производства. По результатам проведенного анализа сделан ряд выводов: инновационное развитие предприятий обрабатывающей промышленности Казахстана – масштабная и сложная задача. Необходим системный подход к процессу принятия решений на уровне государства по технологической модернизации секторов промышленности. В этом направлении правильным

ориентиром является акцент на активизацию конкурентных преимуществ предприятий. Следует открыто обсуждать результаты государственных программ и проводить работу над ошибками с выявлением причин невыполнения и определения круга ответственных сторон. Необходимо тщательно прорабатывать вопросы адекватной оценки возможностей предприятий обрабатывающей промышленности к инновационному развитию и постановки целевых индикаторов, соответствующих сложившимся условиям.

Adilbekuly M., Abdramanova G., Babazhanova Zh., Zholdasova G.

**ANALYSIS OF APPLIED PERFORMANCE OF PROGRAM DOCUMENTS
FOR STIMULATING INNOVATION ACTIVITIES OF ENTERPRISES**

Annotation

The article analyzes the applied effectiveness of program documents to stimulate innovative activities of enterprises in Kazakhstan. Using methods of analysis of program and regulatory documents (applied performance analysis), methods of statistical analysis, a comprehensive assessment of the applied effectiveness of program and regulatory documents to stimulate the innovative activities of enterprises in Kazakhstan was carried out. The analysis of the implementation of target indicators of state programs of industrial and innovative development for 2010-2014, 2015-2019, 2020-2025 indicates an unfavorable situation that has developed in terms of the volume of exports of products from the manufacturing sector. Based on the results of the analysis, a number of conclusions were drawn: the innovative development of manufacturing enterprises in Kazakhstan is a large-scale and complex task. A systematic approach to the decision-making process at the state level on technological modernization of industrial sectors is needed. In this direction, the correct guideline is the emphasis on enhancing the competitive advantages of enterprises. The results of government programs should be openly discussed and work should be done to correct mistakes, identifying the reasons for non-compliance and identifying the circle of responsible parties. It is necessary to carefully consider the issues of adequately assessing the capabilities of manufacturing enterprises for innovative development and setting target indicators that correspond to the current conditions.

З.Д. Искакова, д.э.н., профессор¹

Г.М. Калкабаева*, к.э.н., ассоц. профессор²

А.К. Курманалина, к.э.н., профессор²

О.А. Тяп, к.э.н., ассоц. профессор²

Евразийский национальный университет

имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан¹

Карагандинский университет

имени академика Е.А. Букетова,

г. Караганда, Казахстан²

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: aisanatazhbaeva@mail.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КРЕДИТНОЙ ПОЛИТИКИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ БАНКОВСКОГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассмотрены особенности кредитной политики казахстанских банков в условиях цифровизации банковской деятельности. Систематизированы ключевые элементы формирования и реализации кредитной политики коммерческих банков. В исследовании выявлены современные тенденции и проблемы банковского кредитования в отраслевом и региональном разрезе, рассмотрены цифровые кредитные продукты для корпоративного сектора и МСБ отдельных банков второго уровня РК. На основе изучения кредитных стратегий и новых подходов в банковском регулировании сформулированы основные направления совершенствования кредитной политики банков второго уровня РК с учетом внедрения цифровых технологий. В качестве метода исследования использован анализ динамических рядов, отражающих изменение характеристик кредитной деятельности банков и показателей кредитования экономики Казахстана. Для определения взаимосвязи между объемами банковского кредитования и макроэкономическими факторами разработана экономико-математическая модель, позволившая определить тесноту статистической связи и получить прогнозные значения исследуемых показателей. Теоретическая значимость исследования заключается в расширении теоретико-методологических аспектов формирования и реализации кредитной политики коммерческих банков в условиях цифровой трансформации банковского бизнеса. Практическая значимость исследования состоит в том, что результаты исследования, в частности рекомендации по совершенствованию кредитной политики могут быть использованы банками при реализации кредитной стратегии и формировании цифровой кредитной инфраструктуры банка.

Ключевые слова: кредитование, цифровые кредиты, кредитная стратегия, банковские кредиты, корпоративное кредитование, экономико-математическое моделирование, кредитный портфель, регулирование кредитной деятельности, цифровая кредитная инфраструктура, цифровой банкинг

Кілт сөздер: несиелеу, цифрлық несиелер, несиелік стратегия, банктік несиелер, корпоративтік несиелеу, экономикалық-математикалық модельдеу, несиелік портфель, несиелік қызметті реттеу, цифрлық несие инфрақұрылымы, цифрлық банкинг

Keywords: lending, digital loans, credit strategy, bank loans, corporate lending, economic and mathematical modeling, loan portfolio, regulation of lending activities, digital credit infrastructure, digital banking

JEL classification: G21

Введение. Важность исследования проблем формирования и реализации кредитной политики банков второго уровня Казахстана обусловлена значительным влиянием банковского сектора на обеспечение денежными ресурсами всех секторов экономики, экономический рост и финансовую стабильность страны в целом, особенно в условиях ускоренной модернизации и цифровизации экономики. Привычные подходы в кредитной деятельности банков замещаются цифровыми практиками, происходит трансформация банка в многофункциональную IT-компанию. Цифровые инновации в банковском бизнесе связаны с тем, что финансовые операции интегрируются с облачными технологиями, технологиями блокчейн, Интернета вещей, применением электронной подписи, что привело к широкомасштабному развитию бесконтактных платежей, P2P-финансирования, криптовалютного рынка, цифрового банкинга, платформенных решений и т.п. Быстрая трансформация банковского сектора в IT-направлении предполагает рост как возможностей, так и угроз в сфере информационной безопасности, что требует совершенствования подходов в формировании кредитной политики и в управлении банковской бизнес-моделью в целом.

Вместе с тем, кредитная политика должна основываться на особенностях и целях конкретного банка, а также функциональном назначении его элементов и институциональных составляющих. Немаловажное значение имеет влияние на кредитную деятельность банка внешних и внутренних детерминант, которые должны быть детально проанализированы и учтены при формировании методологической базы кредитной политики. Нарастание глобальных рисков и макроэкономической неопределенности обуславливает необходимость разработки качественного методологического и прикладного базиса формирования кредитной политики, которая выступает основополагающим инструментом кредитной деятельности банков и создает условия для перехода к инновационному развитию.

Целью исследования является разработка основных направлений совершенствования кредитной политики банков второго уровня РК в условиях их цифровой трансформации.

В ходе исследования применялись общенаучные методы сравнительного и динамического анализа, комплексная оценка кредитных вложений в экономику Казахстана и др. Для проведения аналитического исследования были использованы методы экономико-математического моделирования. Теоретическую базу исследования составили научные труды казахстанских и зарубежных ученых-экономистов, касающиеся вопросов формирования и совершенствования кредитной политики коммерческих банков, а также нормативные и законодательные акты, регулирующие кредитную деятельность банков второго уровня РК. В качестве информационной базы исследования использовалась статистическая информация Национального Банка РК, Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, отчетная и аналитическая информация банков второго уровня, результаты исследований и аналитика рейтинговых агентств, базы данных международных организаций.

Обзор литературы. Активный переход банковского сектора на цифровизацию бизнеса внес коренные изменения в кредитные отношения с заемщиками и кредитную политику банков. В связи с этим необходимо проведение новых исследований в области современных тенденций формирования кредитной политики коммерческих банков и ее стратегических целей с учетом цифровых трансформаций.

В экономической литературе накоплен значительный исследовательский материал по вопросам совершенствования кредитной деятельности и кредитной политики банковских институтов. В числе отечественных исследователей, занимающихся вопросами совершенствования банковского кредитования и кредитной политики банков, следует отметить Макыш С.Б., Крупина Е.М., Кабдулшарипова А.М. [1, 2, 3]. Авторы, отмечая тенденции кредитования и особенности формирования кредитной политики на современном этапе, указывают на необходимость модернизации и введения инноваций в процесс кредитования.

Зарубежные авторы Shen G., Lin G., Ouyang A. рассматривают влияние различных факторов на кредитную политику коммерческих банков, выявляют страновые различия банковской деятельности [4]. Авторы Anders K., Andreas S. провели исследование кредитных ограничений для малых и средних предприятий и роль государственных банков в кредитовании таких предприятий [5]. Вопросы преобразования кредитной политики в условиях цифровой трансформации изучен в работе Azzawi A., Fouad J. [6]. Вопросам применения новых подходов в кредитной политике банков с учетом нарастающей неопределенности в макроэкономической политике, внедрению новых технологий в кредитный процесс посвящено исследование Danisman G., Ersan O., Demir E. [7].

По мнению Колосковой Н.В. и Чистяковой О.А., «кредитная политика является главным элементом финансовой политики коммерческого банка» [8], что обосновывается совокупностью содержащихся в ней положений.

Ключевая роль кредитной политики банков в системе кредитного обеспечения реального сектора экономики достаточно подробно представлена во многих исследованиях. Вместе с тем, в условиях активного внедрения цифровых технологий в банковских бизнес-моделях существенно смещаются приоритеты в подходах и принципах кредитной деятельности. Значительный интерес, в связи с этим, представляет исследование особенностей цифровых решений в кредитовании, инструментов регулирования цифрового банкинга, а также факторов, оказывающих влияние на кредитную деятельность банков в условиях цифровизации экономики.

Основная часть. Исследование теоретических аспектов кредитной деятельности коммерческих банков позволило обобщить содержание понятия «кредитная политика» как совокупности принципов и критериев принятия управленческих решений при осуществлении кредитной

деятельности коммерческого банка с целью реализации его кредитного потенциала и обеспечения прибыльности кредитных операций на основе управления кредитными рисками.

В систему ключевых элементов кредитной политики следует включать:

- элементы формирования кредитной политики, в том числе целевые ориентиры кредитной деятельности банка, принципы, количественные и качественные характеристики кредитного процесса, разработка кредитных онлайн-сервисов;

- элементы реализации кредитной политики, в том числе реализация приоритетных направлений кредитования, предоставление цифровых кредитов для отобранных секторов и категорий клиентов, установление лимитов кредитования, реализация процентной политики, цифровые каналы кредитного взаимодействия с клиентами.

Инновации в сфере банковского бизнеса связаны с появлением электронных денег, использованием электронной цифровой подписи, бесконтактных платежей, применением технологии блокчейн, Интернета вещей. Современные «возможности банковского сектора расширяются за счет активного использования технологии цифрового банкинга».

В настоящее время кредитная политика должна гармонично интегрироваться в разработанные цифровые сервисы, обеспечивая методическое и инструктивное сопровождение кредитных процессов с учетом общей политики банков и поддержания финансовой стабильности. Переход к дистанционному кредитному обслуживанию позволил сократить операционные расходы банка, ускорить взаимодействие с клиентами, в частности увеличить пропускную способность рассмотрения кредитных заявок. В свою очередь уменьшение операционных расходов привело к некоторому снижению ставок вознаграждения по кредитам. Банки второго уровня Казахстана стали использовать технологии Big Data и возможности искусственного интеллекта в сфере управления кредитными рисками, совершенствования систем оценки кредитоспособности заемщиков, борьбы с финансовым мошенничеством, принятия инвестиционных решений.

По данным Национального Банка РК, на начало 2023 года в Казахстане зафиксировано 22,9 млн. активных пользователей онлайн-сервисов банков (рост составил около 20% в сравнении с 2021 годом). В 2022 году казахстанцами ежедневно посредством цифрового банкинга проводилось более 15,2 млн. операций на сумму 234,7 млрд. тенге [9]. В целом, цифровая трансформация в банковском секторе происходит более быстрыми темпами, чем в других отраслях экономики.

В международной практике банковские институты используют автоматизированные банковские системы. Примерами автоматизированных банковских систем в сфере кредитования являются продукты компаний Oracle, IBM, CA Technologies, TATA Consultancy Services, ClickSoftware, Alfresco, Financial Network Services и др. Специальные кредитные модули, предусмотренные в автоматизированных банковских системах, обеспечивают всестороннюю поддержку кредитных операций банка, выполнять в режиме реального времени операции по кредитному обслуживанию клиентов, оперативно разрабатывать и внедрять новые программы кредитования, управлять просроченными кредитами и осуществлять их мониторинг [10]. Такие модули интегрированы с различными внешними системами (например, кредитными бюро) и иными элементами ИТ-структуры банка: скоринговой системой, процессинговым центром, системой онлайн-банкинга, другими прикладными решениями, реализованными на платформе банка.

Внедрение современных технологий, с одной стороны, позволяет банкам снизить издержки, с другой стороны, сопряжено с рядом сложностей, связанных с адаптацией нормативно-правовой базы, пересмотром системы оценки рисков, ростом вложений в системы защиты данных и кибербезопасности. Внедрение цифровых сервисов требует повышения цифровой грамотности физических и юридических лиц. Кроме того, цифровизация влечет значительный рост угрозы информационной безопасности для клиентов банков. В связи с этим, ключевой задачей в сфере развития цифровых технологий в банковском секторе является обеспечение безопасности пользовательских данных.

Следует отметить, что 2021 год стал прорывным для цифровых банковских сервисов, в разработку и продвижение которых казахстанский банковский сектор направил значительные усилия и вложения. В данный период наблюдались тренды роста e-commerce, открытия цифровых счетов и расширения возможностей цифрового кредитования.

Сравнительный анализ кредитной стратегии АО «Haluk bank», АО «Банк ЦентрКредит», АО «Kaspi Bank» в условиях цифровой трансформации показал следующие результаты, представленные в таблице 1.

**Кредитные стратегии АО «Halyk bank», АО «Банк ЦентрКредит»,
АО «Kaspi Bank» в условиях цифровой трансформации, по состоянию на 01.12.2023 г.***

Показатели	АО «Halyk bank»	АО «Банк ЦентрКредит»	АО «Kaspi Bank»
Кредитный портфель, млрд.тенге	9053,3	2904,5	4362,1
Доля неработающих займов в кредитном портфеле (NPL), %	2,27	1,98	4,75
Превышение текущих доходов над текущими расходами после уплаты подоходного налога, млрд. тенге	619,3	127,0	429,8
Интернет-банкинг для юридических лиц и МСБ	Onlinebank	BCC Business (WEB)	Kaspi Pay
Особенности цифровизации кредитного процесса	предоставление займов в онлайн режиме, технологии голосовой биометрии и ЭЦП, мобильное приложение Onlinebank Halyk, GovTech, запущен проект электронной платформы по кредитованию среднего и корпоративного бизнеса в режиме online, в 2021 г. выдано 17,5 тыс. цифровых кредитов	подача кредитной заявки онлайн, использование ЭЦП, интеграция с egov, платформа для беззалогового кредитования Green Front, внедрение комплекса интерфейсов программирования приложений, в том числе Credit API	предоставление кредитной линии от продаж через Kaspi Pay и автоматическое ежедневное погашение кредита в процентном соотношении с продаж, кредиты BNPL составляют 45% в объеме выданных ссуд
Управление кредитными рисками на основе ИИ	модель Risk Analyst для оценки вероятности дефолта/ по клиентам корпоративного сектора и среднего бизнеса	система внутреннего кредитного рейтинга юридических лиц	собственные алгоритмы риска с использованием статистического моделирования
Участие в программах поддержки предпринимателей	программа «Дорожная карта бизнеса – 2025» и др.	участие в 23 программах поддержки предпринимателей	нет данных

* Составлена авторами на основе источника [11, 12, 13]

В структуре ссудного портфеля АО «Halyk bank» кредиты корпоративному сектору и МСБ занимают 69% от выданных кредитов, в кредитном портфеле АО «Банк ЦентрКредит» - 51,6%, в кредитном портфеле АО «Kaspi Bank» преобладают займы физическим лицам и МСБ. Анализ просроченной задолженностью показал, что у данных банков произошло существенное снижение доли неработающих займов в кредитном портфеле.

Исследование процессов цифровизации банковского бизнеса показало следующие результаты:

- исследуемые банки разработали и успешно внедрили интернет-банкинг и мобильное приложение для осуществления кредитной деятельности;

- цифровые сервисы и цифровые кредитные продукты анализируемых банков имеют существенные отличия в связи с разными приоритетными направлениями кредитной деятельности и бизнес-моделями;

- управление кредитными рисками основывается на собственных системах и алгоритмах, основывающихся на использовании искусственного интеллекта, внутренней информации о клиентах, интеграции с внешними базами данных и т.п.;

- для расширения спектра услуг и клиентской базы, внедрения передового международного опыта казахстанские банки активно участвуют в государственных программах поддержки и развития предпринимательства, предприятий обрабатывающей промышленности, а также кредитных линиях международных банков и институтов развития.

В целом, анализируемые банки стремятся развиваться за пределами классических банковских функций через разработку экосистем и супер-приложений. Банки расширяют возможности взаимодействия с бизнес-структурами и проведению кредитных операций в онлайн-формате, диверсифицируют спектр услуг для бизнес-клиентов, доступный через личные кабинеты на платформах онлайн-банкинга. Следовательно, дальнейшее технологическое развитие, удобство интерфейса, скорость, доступность и бесперебойность работы цифровых сервисов наряду с устойчивостью банка выходят на первый план.

Быстрые темпы цифровой трансформации банковского бизнеса требуют внедрения новых подходов в регулировании финансовых технологий. Так, в Концепции развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года одним из стратегических направлений развития обозначено развитие инноваций, финансовых технологий, новых бизнес-моделей и компетенций на финансовом рынке. В том числе «будут приняты меры по созданию регуляторной среды для безопасного внедрения стандартов Open API и Open Banking, а также внедрения регуляторных и надзорных технологий SupTech и RegTech» [14]. В настоящее время рассматривается возможность упрощения процедур входа в особый режим или «регуляторную песочницу» Национального Банка РК, включая процессы отбора, рассмотрения и одобрения заявок.

Для совершенствования взаимодействия участников финансового рынка и обмена информацией Национальным Банком РК (НБРК) и Агентством РК по регулированию и развитию финансового рынка (АРРФР) разрабатываются стандарты Open API и Open Banking. При этом определенными трудностями для казахстанских банков могут стать высокие технологические требования, необходимость большие объемов инвестирования и соответствующих компетенций по использованию и масштабированию проектов. Также к банкам предъявляются определенные ограничения по уставному капиталу, информационной безопасности, подходу KYC (Know Your Client) и комплаенс-процессам.

Исходя из основных направлений цифровизации банковского сектора, можно выделить соответствующие элементы новой цифровой кредитной инфраструктуры банка, представленные на рисунке 1.

Рисунок 1. Цифровая кредитная инфраструктура банка*

* Составлен авторами

Для обеспечения банковского сектора достоверными и достаточными сведениями о заемщиках-предприятиях реального сектора экономики следует расширить доступ банков к данным из государственных баз данных. Данная мера позволит банкам адекватно оценивать финансовое состояние экономических субъектов на основе полученных сведений, тем самым приведет к снижению кредитных рисков, повышению скорости рассмотрения кредитных заявок и смягчению залоговых требований, а, следовательно, и к расширению доступа к кредитным ресурсам для бизнеса. Целесообразно объединение трех баз данных государственного и частных кредитных бюро, государственного кредитного реестра в единый орган или цифровой сервис с выполнением соответствующих функций. Возможно ведение кредитных историй заемщиков с применением технологии блокчейн или блокчейн-платформы, которая позволит накапливать и хранить данные о кредитной истории заемщиков, а также обмениваться информацией заинтересованным пользователям без посредников.

В целях определения наличия взаимосвязи между объемами банковского кредитования в РК (y) и независимыми показателями была построена экономико-математическая модель. В качестве влияющих факторов были взяты такие квартальные показатели, как количество активных пользователей онлайн сервисов банков (x_1), уровень ставки вознаграждения по кредитам (x_2), объем просроченной задолженности по банковским кредитам (x_3), по данным Национального Банка РК с 1 квартала 2020 года по 3 квартал 2023 года [15]. В результате анализа на мультиколлинеарность вышеуказанных влияющих факторов были получены коэффициенты корреляции, подтверждающие отсутствие сильной корреляционной связи между количеством активных пользователей онлайн сервисов банков (x_1) и уровнем ставки вознаграждения по кредитам (x_2). Показатель объема просроченной задолженности по банковским кредитам (x_3) был исключен из модели в связи с обнаружением тесной корреляционной связи с другими показателями.

Как показали полученные результаты, снижение ставок вознаграждения по банковским кредитам оказывает сильное влияние на рост объемов кредитования в указанный период, что подтверждает тезис о том, что процентные ставки по кредитам в Казахстане необходимо приблизить до уровня приемлемых ставок. Кроме того, существует статистическая связь средней степени между количеством активных пользователей онлайн сервисов банков и объемом кредитов. Полученный результат подтверждает тезис о том, что увеличение числа активных пользователей онлайн сервисов банков второго уровня оказывает существенное влияние на расширение объемов банковского кредитования. В условиях цифровой трансформации даже небольшое количество банков способно расширять дистанционное кредитное обслуживание на основе интернет-банкинга и мобильного банкинга. Наряду с этим, по результатам корреляционного анализа наблюдается слабая отрицательная статистическая связь между величиной просроченной задолженности по займам и объемом банковских кредитов.

Результаты корреляционного анализа представлены в таблице 2.

Таблица 2

Корреляционная матрица*

Показатели	Объем банковских кредитов	Ставка вознаграждения по кредитам	Количество банков второго уровня РК	Просроченная задолженность по кредитам
1	2	3	4	5
Объем банковских кредитов, млрд. тенге	1,000			
Количество активных пользователей онлайн сервисов банков, тыс. ед.	0,722	1,000		
Ставка вознаграждения по кредитам, %	0,971	0,612	1,000	
Просроченная задолженность по кредитам, млрд. тенге	-0,582	-0,684	-0,479	1,000

* Составлена авторами на основе квартальных данных Национального Банка РК за период 2020-2023 гг.

Параметры регрессионной модели представлены в таблице 3.

Таблица 3

Результаты оценки уравнения множественной регрессии*

Показатели	Значения
R	0,98
R^2	0,97
Нормированный R^2	0,96
Стандартная ошибка	931,41
Наблюдения	16
Тест Фишера (F)	199,65
Значимость F	0,00

* Составлена авторами на основе квартальных данных Нацбанка РК

Коэффициент R равен 0,98, что свидетельствует о наличии тесной взаимосвязи результирующего признака с факторными признаками. Коэффициент детерминации R^2 равен 0,97, т.е. 97% вариации зависимой переменной объясняется полученной регрессией. Наблюдаемое значение критерия Фишера больше критического $F = 199,65$ больше $F_{крит} = 4,49$, что свидетельствует о статистической значимости и надежности уравнения регрессии в целом с вероятностью 95%. P -значения исследуемых показателей меньше 0,05, что свидетельствует о статистической значимости и надежности коэффициентов регрессии.

График нормальной вероятности позволяет визуально оценить степень линейной зависимости между зависимой и независимыми переменными (рисунок 2).

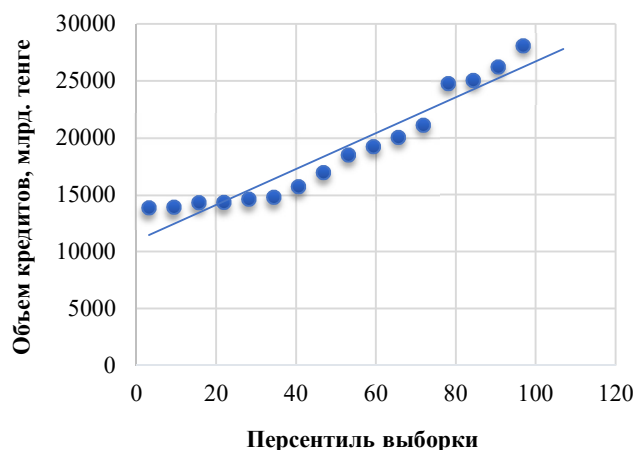

Рисунок 2. **График нормальной вероятности регрессионного анализа***

* Составлен авторами на основе ППП MS Excel

Теснота связи между объемом кредитов и совокупностью исследуемых факторов достаточно высока и может быть использована для прогнозирования объема банковского кредитования. Так, при увеличении независимых переменных (количества активных пользователей онлайн сервисов банков, уровень ставки вознаграждения по кредитам) на 1% в пределах уравнения регрессии приведет к росту объемов банковского кредитования юридических лиц до 28480 млрд. тенге. С другой стороны, при уменьшении независимых переменных на 1% в пределах уравнения регрессии приведет к уменьшению объемов банковского кредитования до 27261,5 млрд. тенге.

Таким образом, для оценки влияния различных факторов на объемы кредитования в условиях цифровизации экономики был использована экономико-математическая модель. В модель были включены ежеквартальные показатели объема банковского кредитования, число активных пользователей онлайн сервисов банков, уровень ставки вознаграждения по кредитам в Республике Казахстан за период 2020-2023 годы.

Заключение. В результате проведенного анализа кредитной политики казахстанских банков и тенденций кредитования были выявлены такие проблемы, как снижение роли банковского

кредитования в финансировании реального сектора экономики, что подтверждается низким уровнем показателя «отношение банковских кредитов к ВВП Казахстана»; диспропорции в региональном распределении кредитных ресурсов, так как наибольшая доля кредитов предоставляется в г. Алматы и в г. Астана (более 65% от общего объема кредитов по республике), а доля кредитов в остальных регионах не превышает 6% от всех предоставленных банковских займов; значительный перекоп в сторону кредитования непромышленного сектора (более 68% от объема банковских займов) и, соответственно, уменьшение доли кредитов остальных секторов экономики.

Определенную часть выявленных проблем можно решить посредством цифровизации кредитного процесса с учетом стратегии развития банка. Исходя из основных направлений цифровизации банковского сектора, были выделены элементы новой цифровой кредитной инфраструктуры банка. Во-первых, это цифровая платформа для кредитных продуктов, которая позволит повысить удобство, прозрачность и оперативность предоставления кредитов заемщикам и устранить барьеры для доступа к финансированию. Во-вторых, система идентификации и аутентификации, биометрическая система станут основой цифрового сервиса многофакторной удаленной идентификации на основе данных из государственной информационной системы. В-третьих, технологии искусственного интеллекта и анализа больших данных способны осуществить полноценную оценку кредитоспособности заемщика и уровня кредитного риска, принять решение об условиях кредитования, автоматизировать процесс кредитного мониторинга, усовершенствовать работу с просроченной задолженностью и проблемными займами и т.п. В-четвертых, важное значение приобретают облачные сервисы, позволяющие упростить внедрение технологических инноваций и существенно снизить стоимость владения программно-аппаратными ресурсами.

Наряду с этим, в банковскую кредитную стратегию следует включать процесс создания и развития цифровых кредитных продуктов и бизнес-моделей, расчет затрат на реализацию стратегии, мероприятия по определению рисков, возникающих в результате цифровизации кредитной деятельности. В дальнейшем, банкам необходимо развивать партнерские отношения со стартапами и финтех компаниями, что позволит получить дополнительные компетенции и конкурентные преимущества на кредитном рынке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Макыш С.Б., Рахимжанова К.К. Анализ современного состояния проблемных кредитов в банках второго уровня [Электронный ресурс] // Экономическая серия Вестника ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. – 2020. – № 4. – С. 158-166. – URL: <https://bulecon.enu.kz/index.php/main/article/view/484>.
2. Крупина Е.М., Субалова М.А., Селезнева И.В. Проблемы кредитования малого и среднего бизнеса в Казахстане: факторы, влияющие на доступ к финансированию [Электронный ресурс] // Вестник университета «Туран». – 2021. – № 3. – С. 108-115. – URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/1895/1358>.
3. Кабдулшарипова А.М. Рынок кредитования малого и среднего бизнеса Казахстана: оценка современного состояния [Электронный ресурс] // Central Asian Economic Review. – 2020. – №4. – С. 135-146. – URL: <https://caer.narxoz.kz/jour/article/view/38/38>.
4. Shen G., Lin G., Ouyang A. Are pro-SME credit policies effective? Evidence from shadow banking in China [Electronic resource] // Economic Modelling. – 2023. – № 119. – P. 106-115. – URL: <https://www.doi.org/10.1016/j.econmod.2022.106115>.
5. Anders K., Andreas S. Do firms in rural regions lack access to credit? Local variation in small business loans and firm growth [Electronic resource] // Regional Studies. – 2021. – №11. – P. 1919-1933. – <https://www.doi.org/10.1080/00343404.2021.2016681>.
6. Azzawi A., Fouad J. Data Mining in credit insurance information system for bank loans risk management in developing countries [Electronic resource] // International Journal of Business Intelligence and Data Mining. – 2021. – №18. – P. 291-308. – URL: <https://www.doi.org/10.1504/IJBIDM.2021.114465>.
7. Danisman G., Ersan O., Demir E. Economic policy uncertainty and bank credit growth: Evidence from European banks [Electronic resource] // Journal of Multinational Financial Management. – 2020. – №57(58). – P. 158-175. – URL: <https://www.doi.org/10.1016/j.mulfin.2020.100653>.
8. Колоскова Н.В., Чистякова О.А. Анализ кредитной политики коммерческих банков, реализуемой на региональных финансовых рынках [Электронный ресурс] // Финансы и кредит. – 2020. – №9(801). – С. 2005-2028. – URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_44043262_38803079.pdf.

9. Национальный банк РК. Платежные карточки и электронные банковские услуги [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/news/elektronnye-bankovskie-uslugi/14867>.
10. Аубакирова Ж., Ердеш Э. Цифровая трансформация: переход банков к цифровизации и инновациям // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – 2019. – №1(127). – С. 33-43.
11. Годовой отчет АО «Halyk Bank» за 2021 г. [Электронный ресурс]. – URL: https://halykbank.kz/about/shareholders_investors/investoram.
12. Годовой отчет АО «Банк ЦентрКредит» за 2021 год. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.bcc.kz/upload/iblock/410/41020d005dff3641c8d6770e783b9d94.pdf>.
13. Финансовая информация АО «Kaspi Bank» [Электронный ресурс]. – URL: <https://ir.kaspi.kz/financial-information/>.
14. Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года, утвержденная Указом Президента РК от 26.09.2022 г. №1021.
15. Статистический бюллетень Нацбанка РК [Электронный ресурс]. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/statisticheskij-byulleten/rubrics/1675>.

REFERENCES

1. Makysh S.B., Rahimzhanova K.K. Analiz sovremennogo sostojanija problemnyh kreditov v bankah vtorogo urovnja [Analysis of the current state of problem loans in second-tier banks] [Elektronny resurs] // Ekonomicheskaja serija Vestnika ENU im. L.N. Gumileva. – 2020. – №4. – S. 158-166. – URL: <https://bulecon.enu.kz/index.php/main/article/view/484> [in Russian].
2. Krupina E.M., Subalova M.A., Selezneva I.V. Problemy kreditovaniya malogo i srednego biznesa v Kazahstane: faktory, vlijajushhie na dostup k finansirovaniyu [Problems of lending to small and medium-sized businesses in Kazakhstan: factors affecting access to finance] [Elektronny resurs] // Vestnik universiteta «Turan». – 2021. – №3. – S. 108-115. – URL: <https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/1895/1358> [in Russian].
3. Kabdulsharipova A.M. Rynok kreditovaniya malogo i srednego biznesa Kazahstana: oценка sovremennogo sostojanija [Lending market for small and medium-sized businesses in Kazakhstan: assessment of the current state] [Elektronny resurs] // Central Asian Economic Review. – 2020. – №4. – S. 135-146. – URL: <https://caer.narxoz.kz/jour/article/view/38/38> [in Russian].
4. Shen G., Lin G., Ouyang A. Are pro-SME credit policies effective? Evidence from shadow banking in China [Electronic resource] // Economic Modelling. – 2023. – № 119. – P. 106-115. – URL: <https://www.doi.org/10.1016/j.econmod.2022.106115>.
5. Anders K., Andreas S. Do firms in rural regions lack access to credit? Local variation in small business loans and firm growth [Electronic resource] // Regional Studies. – 2021. – №11. – P. 1919-1933. – URL: <https://www.doi.org/10.1080/00343404.2021.2016681>.
6. Azzawi A., Fouad J. Data Mining in credit insurance information system for bank loans risk management in developing countries [Electronic resource] // International Journal of Business Intelligence and Data Mining. – 2021. – №18. – P. 291-308. – URL: <https://www.doi.org/10.1504/IJBIDM.2021.114465>.
7. Danisman G., Ersan O., Demir E. Economic policy uncertainty and bank credit growth: Evidence from European banks [Electronic resource] // Journal of Multinational Financial Management. – 2020. – №57(58). – P. 158-175. – URL: <https://www.doi.org/10.1016/j.mulfin.2020.100653>.
8. Koloskova N.V., Chistjakova O.A. Analiz kreditnoj politiki kommercheskih bankov, realizuemoj na regional'nyh finansovyh rynkah [Analysis of the credit policy of commercial banks implemented in the regional financial markets] [Elektronny resurs] // Finansy i kredit. – 2020. – №9(801). – S. 2005-2028. – URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_44043262_38803079.pdf [in Russian].
9. Nacional'nyj bank RK. Platezhnye kartochki i jelektronnye bankovskie usluzhi [Payment cards and electronic banking services] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.nationalbank.kz/ru/news/elektronnye-bankovskie-uslugi/14867> [in Russian].
10. Aubakirova Zh., Erdesh Je. Cifrovaja transformacija: perehod bankov k cifrovizacii i innovacijam [Digital transformation: bank transition to digitalization and innovation] [Elektronny resurs] // Vestnik KazNU. Serija jekonomicheskaja. – 2019. – №1(127). – S. 33-43 [in Russian].
11. Godovoj otchet AO «Halyk Bank» za 2021 g. [Annual report of Halyk Bank JSC for 2021] [Elektronny resurs]. – URL: https://halykbank.kz/about/shareholders_investors/investoram [in Russian].

12. Godovoj otchet AO «Bank CentrKredit» za 2021 god. [Annual report of Bank CenterCredit JSC for 2021] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.bcc.kz/upload/iblock/410/41020d005dff3641c8d6770e783b9d94.pdf> [in Russian].

13. Finansovaja informacija AO «Kaspi Bank» [Financial information of Kaspi Bank JSC] [Elektronny resurs]. – URL: <https://ir.kaspi.kz/financial-information/> [in Russian].

14. Konceptii razvitija finansovogo sektora Respubliki Kazahstan do 2030 goda, utverzhdennaja Ukazom Prezidenta RK ot 26.09.2022 g. №1021 [Concept for the development of the financial sector of the Republic of Kazakhstan until 2030, approved by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated September 26, 2022 No. 1021] [in Russian].

15. Statisticheskij bjulleten' Nacional'nogo banka RK [Statistical Bulletin of the National Bank of the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/statisticheskij-byulleten/rubrics/1675> [in Russian].

Искакова З.Д., Калкабаева Г.М., Курманалина А.К., Тян О.А.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАНК БИЗНЕСІНІҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДА НЕСИЕЛІК САЯСАТТЫ ЖЕТІЛДІРУ

Аннотация

Мақалада банк қызметін цифрландыру жағдайындағы қазақстандық банктердің несиелік саясатының ерекшеліктері қарастырылған. Коммерциялық банктердің несиелік саясатын қалыптастыру мен іске асырудың негізгі элементтері жүйеленген. Зерттеуде салалық және өңірлік бөліністердегі банктік несиелеудің қазіргі заманғы үрдістері мен мәселесі анықталды, ҚР жекелеген екінші деңгейдегі банктерінің корпоративтік секторы мен ШОБ үшін цифрлық несиелік өнімдері қаралды. Банктік реттеудегі несиелік стратегиялар мен жаңа тәсілдерді зерделеу негізінде цифрлық технологияларды енгізуді ескере отырып, ҚР екінші деңгейдегі банктерінің несиелік саясатын жетілдірудің негізгі бағыттары тұжырымдалған. Зерттеу әдісі ретінде банктердің несиелік қызметі сипаттамаларының және Қазақстан экономикасына несие беру көрсеткіштерінің өзгеруін көрсететін динамикалық қатарларды талдау пайдаланылды. Банктік несиелеу көлемі мен макроэкономикалық факторлар арасындағы байланысты анықтау үшін статистикалық байланыстың тығыздығын анықтауға және зерттелетін көрсеткіштердің болжамды мәндерін алуға мүмкіндік беретін экономикалық-математикалық модель жасалды. Зерттеудің теориялық маңыздылығы банктік бизнестің цифрлық трансформациясы жағдайында коммерциялық банктердің несиелік саясатын қалыптастыру мен жүзеге асырудың теориялық және әдіснамалық аспектілерін кеңейту болып табылады. Зерттеудің практикалық маңыздылығы мынада: зерттеу нәтижелерін, атап айтқанда несиелік саясатты жетілдіру бойынша ұсыныстарды банктер несиелік стратегияны жүзеге асыруда және банктің цифрлық несиелік инфрақұрылымын қалыптастыруда қолдана алады.

Iskakova Z., Kalkabayeva G., Kurmanalina A., Tyan O.

IMPROVING CREDIT POLICY IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION OF BANKING BUSINESS IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article discusses the features of the credit policy of Kazakhstani banks in the conditions of digitalization of banking activities. The key elements of the formation and implementation of the credit policy of commercial banks are systematized. The study identifies current trends and problems of bank lending in the sectoral and regional sections, digital credit products for the corporate sector and SMEs of individual second-tier banks of the Republic of Kazakhstan are considered. Based on the study of credit strategies and new approaches in banking regulation, the main directions for improving the credit policy of second-tier banks of the Republic of Kazakhstan, taking into account the introduction of digital technologies, are formulated. The analysis of dynamic series reflecting the change in the characteristics of the credit activity of banks and indicators of lending to the economy of Kazakhstan was used as a research method. To determine the relationship between the volume of bank lending and macroeconomic factors, an economic and mathematical model has been developed, which made it possible to determine the closeness of the statistical relationship and obtain forecast values of the studied indicators. The theoretical significance of the study is to expand the theoretical and methodological aspects of the formation and implementation of the credit policy of commercial banks in the context of digital transformation of the banking business. The practical significance of the study lies in the fact that the results of the study, in particular recommendations for improving credit policy, can be used by banks in the implementation of the credit strategy and the formation of the bank's digital credit infrastructure.

A. Rakhimbekova*, PhD, assoc. professor¹

Ye. Amirbekuly, d.e.s., professor²

G. Ukubassova, PhD, professor¹

B. Omarov, PhD student³

Esil University, Astana, Kazakhstan¹

Arkalyk State Pedagogical Institute

named after I. Altynsarin, Arkalyk, Kazakhstan²

Astana International University, Astana, Kazakhstan³

* – main author (author for correspondence)

e-mail: rahim_asel@mail.ru

MANAGEMENT OF PEDAGOGICAL MEASUREMENT OF EDUCATION QUALITY

The quality of education is not only a fundamental driver of societal progress but also a key determinant of economic growth and development. In recent years, pedagogical measuring has emerged as a powerful tool to evaluate and enhance education quality. The article highlights the problem of testing the assessment of functional literacy of students as one of the most relevant aspects of quality control management of teaching and evaluation tools in pedagogical diagnostics. It highlights key indicators for assessing education quality, such as student engagement, learning outcomes, teacher effectiveness, curriculum alignment, and learning environment. The article discusses effective approaches for enhancing education quality, including continuous professional development, student-centered approaches, data-informed decision-making, and technology integration. A comparative analysis of students by the percentage of completion of tasks in the context of 6 levels, the average percentage of completion of tasks, skills requiring development, and examples of tasks with recommendations for their implementation. According to the results of the testing, the results of schools are compared. The author emphasizes the importance of data analysis, research, and evaluation in informing evidence-based practices. This article serves as a valuable resource for educators, policymakers, and researchers seeking to enhance education quality through a comprehensive pedagogical measuring framework.

Keywords: pedagogical measurements, quality of education, assessment methods, quality measurement, functional literacy, external assessment, concept of education, PISA, summative assessment, mathematical literacy, reading literacy, natural science literacy.

Кілт сөздер: педагогикалық өлшемдер, білім сапасы, бағалау әдістері, сапаны өлшеу, функционалдық сауаттылық, сыртқы бағалау, білім беру тұжырымдамасы, PISA, жиынтық бағалау, математикалық сауаттылық, оқу сауаттылығы, жаратылыстану сауаттылығы.

Ключевые слова: педагогические измерения, качество образования, методы оценивания, измерение качества, функциональная грамотность, внешнее оценивание, концепция образования, PISA, суммативное оценивание, математическая грамотность, читательская грамотность, естественно-научная грамотность.

JEL classification: D7

Introduction. At present, a crucial objective in education is the creation of unbiased, truth-based, and practical assessment tools to measure educational quality. These tools need to adapt to evolving educational concepts, methods, and individual learners' needs. The 21st century's socio-economic changes have underscored the importance of pedagogical measurements for enhancing educational standards, aligning modern educational systems with national economic requirements and societal evolution. Key changes in education include integrating into the global educational arena, updating educational content, refining state educational standards, guaranteeing equal access to quality education, developing innovative teaching methods centered on the individual, and embracing new information technologies and other educational innovations. Therefore, pedagogical measurements are vital innovations in the education system. Proper application of these measurements should concentrate on developing a specific theory and applying existing practical methods. A fundamental aspect of pedagogical measurement involves justifying the methods and results according to set analysis rules. It's essential to consider the various stages of pedagogical measurements utilized in educational systems. The concept of pedagogical measurements, or educational measurement, emerged in the early 20th century. This period marked the recognition of the inadequacy in assessing educational outcomes, leading to the introduction of pedagogical measurements in education.

Initially, pedagogical measurement, in the form of tests, was reflected in the early educational systems in Europe, influenced by the works of Komensky, Ushinsky, Herbart, Pestalotszi, and others [1].

Education significantly influences individuals and societies, making it vital to assess its quality to ensure effective learning outcomes. Using diverse assessment tools, evaluating student performance, and considering overarching educational objectives, pedagogical measurement offers critical insights for improving educational methods. This article aims to discuss the importance of pedagogical measurement and the various approaches used in evaluating the quality of education.

Investment in the educational system can enhance the quality of education, widen educational access, and make it more inclusive. This could involve funding teacher training, upgrading educational infrastructure, innovating educational technologies and methodologies, and designing modern training programs.

One primary method of pedagogical measurement to assess educational quality is the internationally standardized PISA exam. It serves as a uniform platform for evaluating student performance and comparing educational outcomes across regions and nations. Such measurements are instrumental in identifying learning gaps and forming the basis for decision-making in education. Besides PISA, different countries employ various tools to assess educational quality [2].

To dynamically track and develop students' functional literacy, a methodology for testing 14-year-olds is based on the PISA framework. This assessment focuses on three key areas: reading, mathematics, and natural science literacy. The test for assessing functional literacy helps in enhancing the quality of teaching and learning, selecting the most effective teaching methods, and providing focused pedagogical support for students.

Literature review. Pedagogical measurement involves systematic evaluation and measurement of educational processes and results. It aims to determine the effectiveness of teaching methods, curriculum design, and student learning experiences. The goal of pedagogical measurement extends beyond merely assessing knowledge levels; it includes evaluating the development of critical thinking, problem-solving skills, and other relevant competencies. This method goes beyond conventional tests and exams by focusing on the comprehensive growth of learners.

Pedagogical measurement, known as 'Educational measurement' in English, emerged as a scientific field in the early 20th century. This period marked a realization of the inadequacies in teacher evaluation methods. Testing in Europe by educators like Comenius, Ushinsky, Herbart, and Pestalozzi followed the establishment of the initial pedagogical systems. Although these early systems didn't include tests, testing became prevalent in the 1930s. In the USSR, a pedagogical system developed during this time, focusing on education aligned with popular ideology and reverence for prominent figures. [3].

Contribution of many scientists, the development of pedagogical standards has achieved some success. Educational Measurement - foreign scientists who contributed to the development of pedagogical measurement and many other scientists [3-10]. In Western countries, especially in the USA, a wide range of theoretical and consistent material has been accumulated. Every year, monographs, special scientific journals, educational materials are published in the field of pedagogical standards. The desire to develop the theory and methodology of pedagogical measurements and the desire to compile tests on this basis was made several times in the USSR and Russia. The first attempts to develop a test were made in the early 20s; they are related to the authors of testological works: P.P. Blonsky, A.A. Boltunov, M.S. Bernshtein, N.A. Buchholts, S.G. Gellershtein, E.V. Guryanov, A.B. Zalkind, M.I. Zaretskyi, S.M. Rives, A.M. Mandryka, A.A. Smirnov, M.V. Sokolov, A.A. Tolchinsky, N.K. Udovichenko, B.A. Shevyrev, A.M. Shubert, T.A. Ern and many other scientists [10-11]. These authors gave the first inaccurate definitions of the test, studied the forms of the tasks, the quality criteria of the tests, made the tests practical.

There are reasonable concerns about how appropriate it is to use tests to measure the quality of education, that is, to what extent absolute learning outcomes reflect educational processes and factors affecting overall academic achievement. In addition to the PISA data, which are valuable for their comparative nature in the context of countries, each country uses its assessments of the quality of education.

The formation of a successful educational system in Kazakhstan should be based on a political decision to use education as the main tool for economic development.

The main part. Methodology. In this study, a qualitative approach was utilized for primary data collection, supplemented by quantitative analysis based on tests assessing the functional literacy of 14-year-olds.

The study's data underwent both correlation and regression analyses to identify school and environmental factors influencing student educational performance.

Key Approaches to Pedagogical Measuring

There are many different valuation methods, each with its own characteristics and advantages. Some evaluation methods are based on subjective assessments and opinions, while others are based on objective data and statistics. It is important to consider the context and purpose of the assessment to select the most appropriate method.

Several main types of assessment is using in learning processes:

- Formative Assessment
- Summative Assessment [11].
- Peer and Self-Assessment
- Qualitative Measures [12].
- Stakeholder Feedback [13].

In 2023, a test was conducted to assess the functional literacy levels in mathematics, reading, and natural sciences among 14-year-old students (born in 2008). The test aimed to evaluate their proficiency in these disciplines.

The results indicated a generally low completion rate across all literacy categories. The average completion rates were 26.6% in mathematical literacy, 37.8% in reading literacy, and 39.1% in natural science literacy. It was also observed that students instructed in Russian exhibited higher performance levels. (table 1).

Table 1

Average percentage of completion, %*

	Mathematical literacy	Reading literacy	Natural science literacy
with the Kazakh language training,%	26	36,5	38,2
with the Russian language training,%	30,9	46,1	45,2
Average percentage of completion, %	26,6	37,8	39,1

* Compiled by the authors

As in PISA, the test is divided into six levels of functional literacy: the lowest is 1, the highest is 6 (table 2).

Table 2

Percentage of completion of tasks in the context of six levels of functional literacy*

Level	Average, %		
	Mathematical literacy	Reading literacy	Natural science literacy
6	3,6	20,3	12,6
5	11,9	29,7	32,1
4	11,6	24,2	38,6
3	25,8	41,7	47,5
2	53,8	48,7	51,3
1	56,2	69,1	53,7

* Compiled by the authors

Mathematical literacy

Mathematical literacy refers to an individual's capacity to engage in mathematical reasoning, to formulate, employ, and interpret mathematics in solving problems across diverse real-world situations.

Upon examining the outcomes within the school context, it is important to highlight a substantial disparity in the performance between schools recording the highest and those with the lowest percentages of task completion. More than 56.2% of 14-year-olds showed a basic level of mathematical knowledge. 11.9% and 3.6% of students, respectively, coped with the tasks of the 5th and 6th level of complexity of mathematical literacy.

In addition, the test checks the level of competence of students in the context of four types of cognitive processes (table 3):

- mathematical justification;
- formulation of situations in the language of mathematics;
- application of mathematical concepts, facts, procedures and justifications;
- interpretation, application and evaluation of mathematical results.

Table 3

Percentage of task completion by 4 types of cognitive processes*

Types of cognitive processes	Average, %
Interpretation	19,5
Application	34,3
Formulation	25
Justification	27,7

* Compiled by the authors

The data show that the largest number of students (34.3%) of students coped with tasks involving the use of mathematical knowledge, concepts and tools to solve problems. Whereas the least number of students coped with the tasks involving reflection on the choice, rationality, expediency of a mathematical solution and reasoning in relation to a specific task.

In order to compare the results, the results of testing, current assessment (results of the 2nd quarter) and monitoring of students' academic achievements were compared. Thus, the results indicate a gap in the results of the current assessment and testing. In particular, students demonstrate high results in the current assessment, where the average percentage of completion of tasks is 64.8%, while the test results are significantly lower – 26.6%. The gap between the indicators is 38.2%.

Reading literacy

Reading literacy is a person's ability to understand and use written texts, reflect on them and engage in reading in order to achieve their goals, expand knowledge and opportunities, and participate in the life of society.

The results of the conducted testing demonstrate a different level of reading literacy among schools, so the gap between the highest and lowest indicator was 33%.

69.1% of students showed the first level of reading competence. 29.7% and 20.3% of students, respectively, coped with the tasks of the 5th and 6th level of difficulty of reading literacy.

The test tasks cover 5 types of reading (table 4):

- learning reading;
- introductory reading;
- viewing reading;
- search reading;
- analytical reading.

Table 4

Percentage of completion of tasks in the context of 5 types of reading literacy*

Types of reading literacy	Average, %
learning reading	34,1
introductory reading	36,4
viewing reading	65,1
search reading	42,9
analytical reading	27,2

* Compiled by the authors

14-year-old students (65.1%) successfully complete tasks to determine the skills of fluent reading with general text viewing, noting interesting / uninteresting, valuable / unnecessary.

An analysis of the current assessment and testing revealed a significant gap in the results. Students demonstrate high results in the current assessment, where the average percentage of completion of tasks is 67.9%, and at the same time relatively low results in testing – 37.8%. The gap between the indicators is 30.2%.

Natural science literacy

Natural science literacy is a person's ability to take an active civic position on issues related to the natural sciences, and his willingness to be interested in natural science ideas.

The results of the conducted testing demonstrate a different level of reading literacy among schools, so the gap between the highest and lowest indicator was 30%.

The natural science literacy test includes 6 levels, which are distributed according to tasks from the easiest (level 1) to the most difficult (levels 5 and 6), requiring high student competencies.

According to the table, 53.7% of students coped with the tasks of the 1st level of natural science literacy. 32.1% and 12.6% of students, respectively, coped with the tasks of the 5th and 6th level of complexity.

The test checks the level of competence of students in the context of three types of cognitive processes (table 5):

- scientific explanation of the phenomenon;
- formulation of scientific questions;
- scientific interpretation of data and evidence.

Table 5

Percentage of completion of tasks in the context of 3 competencies of natural science literacy*

Types of cognitive processes	Average, %
scientific explanation of the phenomenon	38,9
formulation of scientific questions	27,7
scientific interpretation of data and evidence	42,9

* Compiled by the authors

According to the results, school students (42.9%) successfully complete tasks that determine the ability to analyze scientific data, statements and arguments in various representations.

The analysis of current assessments and test results reveals a notable difference in performance. Specifically, students show higher achievements in regular assessments, with an average task completion rate of 65.7%, compared to only 39.1% successfully handling test tasks, marking a 26.6% disparity between the two indicators.

Based on these findings, it's evident that in shaping functional literacy within an educational institution, each key stakeholder – subject teachers, school administration, and educational management – makes decisions aligned with their respective objectives.

An external, independent evaluation of educational quality can provide the most objective data on the state and evolving trends of the education system at various levels. Such an assessment significantly influences the development of educational institutions. It also enhances the competitiveness of educational programs in the market and bolsters the reputation among consumers of educational services [14].

Conclusion. The practice of pedagogical measurement in assessing education quality is an essential tool for educators, policymakers, and stakeholders in improving teaching and learning effectiveness. A balanced approach, incorporating formative and summative assessments, peer and self-assessment, qualitative measures, and stakeholder feedback, leads to a comprehensive understanding of educational quality. This holistic strategy extends beyond mere test scores, encompassing the development of crucial skills and competencies. Continuous evaluation and refinement of educational practices are key to fostering a high-quality education system, equipping learners for success in a constantly changing world.

REFERENCES

1. Smith J. The Role of Standardized Testing in Education Assessment // Educational Journal. – 2023. – 45(2). – P. 123-140.
2. Birnbaum A. Combining independent tests of significance // Journal of the American Statistical Association. – 1954. – T. 49. – №. 267. – P. 559-574.
3. Shapiro S.L., Brown K.W., Astin J. Toward the integration of meditation into higher education: A review of research evidence // Teachers College Record. – 2011. – T. 113. – №. 3. – P. 493-528.
4. Pesce L. Teacher Education, Hypermedia Language, and Social Constructions of Time // Journal of Training Research. – 2022. – T. 20. – №. 3. – P. 232-247.
5. Bozkurt Altan E., Tan S. Concepts of creativity in design-based learning in STEM education // International Journal of Technology and Design Education. – 2021. – T. 31. – №. 3. – P. 503-529.
6. Chit Y.Z. Measuring the Reasoning Skills of Student-teachers from Sagaing University of Education: dissertation. – Meral Portal.
7. Guttman I.L. The basis for scalogram analysis louis 1. Guttman // Scaling: A Sourcebook for Behavioral Scientists. – 1974. – 142 p.
8. Konyrbayeva S.S., Kaliyeva M.M. Pedagogical measurement as a scientific discipline and specialty // Bulletin of Kazakh National Women's Teacher Training University. – 2021. – №. 2. – P. 93-99.

9. Richardson M.W., Kuder G.F. The calculation of test reliability coefficients based on the method of rational equivalence // *Journal of Educational Psychology*. – 1939. – Т. 30. – №. 9. – 681 p.
10. Kim B.C. Analysis of test results in the process of Rasch measurement // *Pedagogical measurements*. – № 4. – 2005. – P. 39-45.
11. Kim B.C. Measuring latent parameters of attested and test tasks // *Matt. IX International science-practice. conf «Theory and Practice of Latent Modifiers of Variable Degradation in Education»* (21-23 June 2007). – Sloviansk-on-Kuban: Center of research of SGPIЮ – 2007. – P. 70-71.
12. Chelyshkova M.B. Theory and practice of structuring pedagogical tests: Tutorial. – M: Logos. – 2002. – 432 p.
13. Akhmetova D.Z., Chelnokova T.A., Morozova I.G. Theoretical and Methodological Basis of Inclusive Education in the Research of Russian Scientists in the First Quarter of 20th Century (P.P Blonsky, L.S Vygotsky, V.P. Kaschenko, S.T Shatsky) // *International education studies*. – 2017. – Т. 10. – №. 2. – P. 174-179.
14. Munipov V.P., Shpielrein I.N., Vygotsky L.S., Gellerstein S.G. Founders of Scientific School of Industrial Psychotechnics in USSR // *Cultural and historical psychology*. – 2006. – 108 p.

REFERENCES

1. Smith J. The Role of Standardized Testing in Education Assessment // *Educational Journal*. – 2023. – 45(2). – P. 123-140.
2. Birnbaum A. Combining independent tests of significance // *Journal of the American Statistical Association*. – 1954. – Т. 49. – №. 267. – P. 559-574.
3. Shapiro S.L., Brown K.W., Astin J. Toward the integration of meditation into higher education: A review of research evidence // *Teachers College Record*. – 2011. – Т. 113. – №. 3. – P. 493-528.
4. Pesce L. Teacher Education, Hypermedia Language, and Social Constructions of Time // *Journal of Training Research*. – 2022. – Т. 20. – №. 3. – P. 232-247.
5. Bozkurt Altan E., Tan S. Concepts of creativity in design-based learning in STEM education // *International Journal of Technology and Design Education*. – 2021. – Т. 31. – №. 3. – P. 503-529.
6. Chit Y.Z. Measuring the Reasoning Skills of Student-teachers from Sagaing University of Education: dissertation. – Meral Portal.
7. Guttman I.L. The basis for scalogram analysis louis 1. Guttman // *Scaling: A Sourcebook for Behavioral Scientists*. – 1974. – 142 p.
8. Konyrbayeva S.S., Kaliyeva M.M. Pedagogical measurement as a scientific discipline and specialty // *Bulletin of Kazakh National Women's Teacher Training University*. – 2021. – №. 2. – P. 93-99.
9. Richardson M.W., Kuder G.F. The calculation of test reliability coefficients based on the method of rational equivalence // *Journal of Educational Psychology*. – 1939. – Т. 30. – №. 9. – 681 p.
10. Kim B.C. Analysis of test results in the process of Rasch measurement // *Pedagogical measurements*. – № 4. – 2005. – P. 39-45.
11. Kim B.C. Measuring latent parameters of attested and test tasks // *Matt. IX International science-practice. conf «Theory and Practice of Latent Modifiers of Variable Degradation in Education»* (21-23 June 2007). – Sloviansk-on-Kuban: Center of research of SGPIЮ – 2007. – P. 70-71.
12. Chelyshkova M.B. Theory and practice of structuring pedagogical tests: Tutorial. – M: Logos. – 2002. – 432 p.
13. Akhmetova D.Z., Chelnokova T.A., Morozova I.G. Theoretical and Methodological Basis of Inclusive Education in the Research of Russian Scientists in the First Quarter of 20th Century (P.P Blonsky, L.S Vygotsky, V.P. Kaschenko, S.T Shatsky) // *International education studies*. – 2017. – Т. 10. – №. 2. – P. 174-179.
14. Munipov V.P., Shpielrein I.N., Vygotsky L.S., Gellerstein S.G. Founders of Scientific School of Industrial Psychotechnics in USSR // *Cultural and historical psychology*. – 2006. – 108 p.

Рахымбекова Ә.Е., Әмірбекұлы Е., Үкібасова Ғ.С., Омаров Б.Ш.

БІЛІМ САПАСЫНЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӨЛШЕМДЕРІН БАСҚАРУ

Андатпа

Білім беру сапасы қоғамдық прогрестің іргелі қозғаушы күші ғана емес, сонымен қатар экономикалық өсу мен дамуды айқындайтын негізгі фактор болып табылады. Соңғы жылдары педагогикалық өлшеулер білім сапасын бағалау мен арттырудың қуатты құралына айналды. Мақалада оқу құралдарының сапасын басқарудың және педагогикалық диагностикадағы бағалаудың ең өзекті аспектілерінің бірі ретінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын бағалауды тестілеу проблемасы қамтылған. Онда оқушылардың қатысуы, оқу нәтижелері, мұғалімдердің тиімділігі, оқу бағдарламаларының келісімділігі және оқыту ортасы сияқты білім беру сапасын бағалау үшін негізгі көрсеткіштер көрсетілген. Мақалада үздіксіз кәсіби дамуды, тұлғаға бағдарланған тәсілдерді, деректер негізінде шешімдер қабылдауды және технологияларды интеграциялауды қоса алғанда, білім беру сапасын арттырудың тиімді тәсілдері талқыланады. Оқушыларға салыстырмалы талдау жүргізілді

Рахымбекова А.Е., Әмірбекұлы Е., Укубасова Ғ.С., Омаров Б.Ш.

УПРАВЛЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИМИ ИЗМЕРЕНИЯМИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация

Качество образования является не только фундаментальной движущей силой общественного прогресса, но и ключевым фактором, определяющим экономический рост и развитие. В последние годы педагогические измерения стали мощным инструментом оценки и повышения качества образования. В статье освещена проблема тестирования оценки функциональной грамотности учащихся как одного из наиболее актуальных аспектов управления качеством средств обучения и оценки в педагогической диагностике. В нем выделены ключевые показатели для оценки качества образования, такие как вовлеченность учащихся, результаты обучения, эффективность учителей, согласованность учебных программ и среда обучения. В статье обсуждаются эффективные подходы к повышению качества образования, включая непрерывное профессиональное развитие, личностно-ориентированные подходы, принятие решений на основе данных и интеграцию технологий. Проведен сравнительный анализ учащихся по проценту выполнения заданий в разрезе 6 уровней, средний процент выполнения заданий, навыки, требующие развития, а также примеры заданий с рекомендациями по их выполнению. По результатам тестирования сравниваются результаты школ. Автор подчеркивает важность анализа данных, исследований и оценок для обоснования научно обоснованной практики. Эта статья служит ценным ресурсом для педагогов, политиков и исследователей, стремящихся повысить качество образования с помощью комплексной педагогической системы измерения.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).39
 ЭОЖ 338.12
 FTAMP 06.71.03

А. Хойч*, PhD, қауымд. профессор¹
 Р. Шохан, э.ғ.к., қауымд. профессор¹
 Е.А. Жусіпов, PhD, доцент²
 М.Х. Қаражанова, магистр, аға оқытушы³
 Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
 университеті, Астана қ., Қазақстан¹
 Esil university, Астана қ., Қазақстан²
 «Тұран-Астана» университеті, Астана қ., Қазақстан³
 * – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail: khoich.aizhan@gmail.com

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖЕҢІЛ ӨНЕРКӘСІБІН ДАМУ ТУРАСЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘЛЕУЕТІН БАҒАЛАУ

Мақалада қазіргі жағдайда Қазақстанның жеңіл өнеркәсіп саласының жағдайы талданып, одан ары дамытудың экономикалық және инвестициялық әлеуеті бағаланды. Жалпы ел экономикасында жеңіл өнеркәсіп әлеуметтік – экономикалық аса жоғары маңыздылыққа ие салалардың бірі болып табылады. Еліміз тәуелсіздік алған жылдардан бастап ұлттық экономикада ЖІӨ құрылымындағы жеңіл өнеркәсіптің үлесі шамамен 16 пайыз болса бүгінгі күні 0,2 пайызға дейін төмендеп кеткен. Мұндай елеулі құлдырау ұлттық экономиканың қалыптасуы мен дамуы үшін қосылған құны жоғары секторларға және өндіруші салаларға ұзақ уақыт бойы басымдылық берумен байланысты деп пайымдалды. Бүгінде, жеңіл өнеркәсіп халық шаруашылығындағы тоқыраудағы салалардың біріне айналуда. Алайда, осыған қарамастан, қазір де оны дамытуға жан-жақты әлеует бар, аса үлкен қажеттілік те бар екені анықталды. Шикізаттық кешеннен бастап, жұмыспен қамту, шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту және креативті экономиканы ынталандыру сияқты жиынтық әсері бар. Сонымен қатар, жеңіл өнеркәсіп саласының өнімдері тұрмыстық салалардың барлығында қолданылады және азық-түліктен кейінгі қажеттілік деңгейі жоғары сала болып келеді. Сондықтан, осы мақаланың негізгі идеясы ретінде қазіргі жағдайдағы Қазақстанның жеңіл өнеркәсіп саласын дамытудың экономикалық және инвестициялық әлеуетін бағалау арқылы тиімді ұсыныстар жасау болып отыр. Мақалада, негізінен жеңіл өнеркәсіп саласының әлеуеті көрсетіліп, бүгінгі күні ұлттық экономикадағы орны анықталады. Сонымен қоса, зерттеу соңында авторлар ЖІӨ құрылымында жеңіл өнеркәсіп саласының үлесі азайғанымен жаңаша инвестициялық тәсілдер арқылы экономикалық әлеуетін арттыру мүмкіндігі қарастырылды.

Кілт сөздер: жеңіл өнеркәсіп, қосылған құны бар өнімдер (тауарлар), инвестициялар, инвестициялық әлеует, экономикалық бағалау, шағын және орта бизнес, бәсекеге қабілеттілік, экспорт, импорт, экономикалық әртараптану.

Ключевые слова: легкая промышленность, продукция (товары) с добавленной стоимостью, инвестиции, инвестиционный потенциал, экономическая оценка, малый и средний бизнес, конкурентоспособность, экспорт, импорт, диверсификация экономики.

Keywords: light industry, value-added products (goods), investments, investment potential, economic assessment, small and medium-sized business, competitiveness, export, import, economic diversification.

JEL classification: J01, L052, L067

Кіріспе. Қазақстанның экономикалық даму саясатының бірі ретінде, қосылған құны жоғары өнімдерді және тауарларды өндіру үшін жеңіл өнеркәсіптің өндірістік қуаттарын кеңейтуге бағытталған инвестицияларды тартуға мүмкіндігі бар. Әлемдік экономикалық кеңістіктің жаһандану жағдайындағы Қазақстан жеңіл өнеркәсібін қалпына келтіру мен дамытудың әлеуетті бағыттарын анықтау және инвестициялық мүмкіндіктерді қайта қарастыру қажеттігі туындап отыр. Жалпы «жеңіл өнеркәсіптің өндірістік объектілері» санатын нақтылау бойынша бұрын жасаған ғылыми жұмыстар шеңберінде теориялық-әдістемелік негіздерде жеңіл өнеркәсіптің жаңа өндірістік объектілерін салу немесе жұмыс істеп тұрғандарын жаңғырту бойынша инвестициялық жобаларды экономикалық тиімділігін бағалау да керек. Қазақстанда жеңіл өнеркәсіп саласын шикізаттық базадан бастап, тұтынушылық қажеттілікке дейін дамытуға экономикалық-инвестициялық әлеуеті жоғары. Сонымен бірге, сала өнімдері адам өмірінің барлық салаларында қолданылады және халыққа қажеттілік деңгейі бойынша азық-түліктен кейін екінші орында тұр. Бүгінгі күні Қазақстан жеңіл өнеркәсіп саласының сексенге жуық пайызын сыртқы нарықтан импорттап отыр. Мәселен, негізгі импорттаушы елдер

болып табылатын Моңғолия, Түркия, Қытай, Пакистан, Ресей, Өзбекстан, Беларусь, Қырғызстан сынды мемлекеттердің жеңіл өнеркәсіптің қазіргі жағдайы мен дамуының тәжірибесін талдау Қазақстанда басым бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді. Аталмыш мемлекеттер елімізге жеңіл өнеркәсіп бойынша импорттаушы ғана емес тіпті осы салада бірқатар қосылған құн қалыптастырушы елдер болып саналады. Сонымен қатар, Кеңес Одағы кезеңіндегі Қазақстанның жеңіл өнеркәсіп өндірістік нысандарының қызметі мен экономикалық көрсеткіштері негізінде шикізат ресурстарын (мақта, жүн, былғары т.б.) өндіретін өнімдерде жеңіл өнеркәсіпті қалпына келтіру мүмкіндіктері бар екенін көруге болады. Мысалы, бір ғана Алматы мақта және мақта комбинаты, Тараздағы былғары өңдеу мен былғары аяқ киім комбинаты, Қостанай мен Семей қаласындағы тері-былғары өндіретін комбинаттар қосылған құны бар өнімдерді шығару бойынша инвестициялық әлеуетінің болуын айқындау және жергілікті ерекше тарихи брендтерін қайта құру тиісті сала мен өңірге экономикалық және инвестициялық маңызды серпіліс берері сөзсіз.

Жеңіл өнеркәсіп саласы ерекше әлеуметтік-экономикалық маңызға ие, өйткені ол еңбек нарығын қамту әсіресе әйелдерді жұмыспен қамтамасыз етуде үлкен рөл атқаратын ауқымымен ғана емес кешенді дамыған жағдайда жоғары қосылған құн қалыптастыру мүмкіндігі бар сала. Жалпы жеңіл өнеркәсіп кешенді сала ретінде тоқыма, тігін, трикотаж, былғары-бағалы тері және аяқ киім салаларын соның ішінде 20-дан аса ішкі кіші салаларды қамтиды. Салада 2023 жылдың соңында ұлттық экономика бойынша 1462 кәсіпорын қызмет кетсе 30 мыңға жуық адам еңбек еткен. Деректерге сүйенсек, жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындарының 80%-дан астамы шағын және орта бизнес нысандары болып табылады. Яғни, жеңіл өнеркәсіп саласы өзімен бірге әлеуметтік саланы да қоса дамытады деп айтуға болады. Саланың технологиялық даму мүмкіндіктері табиғи шикізаттың болуы мен өңделуі, өндірістік қуаттар мен инвестициялардың тартылуы, білікті адами ресурстардың болуы мен тұтыну нарығын қамтамасыз етуге тығыз байланысты. Тіпті, озық дамыған мемлекеттерде жеңіл өнеркәсіп шығармашылық (креативті) өндіріс саласына да тікелей қатысты болып жатады. Шығармашылық өндіріс деңгейінде жеңіл өнеркәсіп саласының қосылған құны көп-жақты әрі бірнеше есе тиімділік болады. Бұған жоғары сапа, люкс бренд, эксклюзивті дизайнерлік киімдер мен бұйымдарды атап өтуге болады. Мысалы ретінде, Италиялық аяқ киімдер мен Түркиялық текстильді атап өтуге болады. Мәселен, Түркия бүгінгі күні текстиль бұйымдары мен сәнді киім өндіру бойынша әлемдік үздік экспорттаушылар қатарында. Бұған негізгі әсер еткен фактор жеңіл өнеркәсіп саласына қатысты құралдар мен құрылғылардың жылдар бойы кедендік шектеулерден босатылуы болып отыр. Нәтижесінде саланың әлеуеті жоғарылады. Қазақстан да осындай жоғары әлеуетке және қажеттілікке ие бола отырып жеңіл өнеркәсіп саласын дамытуды жаңашыл көзқараспен жан-жақты қайта зерттеуді талап етеді.

Мақаланың негізгі мақсаты. Қазақстанның өндірістік саясатында жеңіл өнеркәсіп саласының дамытудың экономикалық және инвестициялық әлеуетін бағалау болып табылады.

Аталмыш мақсатқа жету барысында теориялық негіздерді жалпылау, статистикалық әдістерді қолдана отырып жеңіл өнеркәсіп саласының бүгінгі жағдайын сипаттау және саланы дамытудың экономикалық және инвестициялық әлеуетін бағалау міндеттері қойылды.

Зерттеу материалдары мен зерттеу әдістері. Зерттеу материалдары ретінде Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросы ресми деректерімен бірге Өнеркәсіп және құрылыс министрлігінің ресми ақпарат көздері болып табылады.

Зерттеу барысында экономикалық-статистикалық әдістермен бірге қарапайым жіктеу, сипаттау және түсіндіру, жалпылау, салыстырмалы әдістері қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Жалпы теориялық тұрғыдан жаһанда болып жатқан экономикалық құбылыстардың себебін әлемдік классиктер Адам Смит пен Дэвид Рикардо 1816 жылы ұсынған салыстырмалы артықшылықтар теориясынан қарапайым түсіндіруге болады [1, 2]. Яғни, бұл тұжырым бойынша елдер өндірістің барлық саласы бойынша өндіруге міндетті емес, тек өздерінің маманданған саласы бойынша артықшылықтарға ие бола отырып сыртқы нарыққа ене алады. Алайда, әлемдік экономикалық құрылым үздіксіз өзгерістерге ұшырайды. Мәселен, өнеркәсіптік саясаттың негізі экономикалық өсуге, өнімділікті арттыруға және дамуға әсерін тигізеді дейді. Мысалы, Датта мен Калдор өңдеуші сектордың даму үшін өнеркәсіп саласынан келетін жалпы табыстың үлесі ұзақ мерзімде өссе және өңдеуші өнеркәсіпте жұмыс істейтіндердің үлесі өсу бағытында болса, осы екі фактордың үйлесімі жан басына шаққандағы табыстың өсуіне әкеледі деп тұжырымдайды [3, 4].

Дегенмен, елдер даму үрдісінде алға жылжыған сайын, бұл қалыптасқан деректер азырақ мойындалады. Тіпті кейінгі кезеңдерде технологиялық даму мен инновациялар өндірістерде шоғырлануға бейім. Фажзилбердің ойынша, бұл тұрғыда өндірісті әртараптандыруға ықпал етеді және экономиканың өндіріс құрылымының тығыздығының артуына ықпал етеді [5,6]. Экономикалық даму дегеніміз өндіріс құрылымын сапалы өзгертуді көздейтін үрдіс деген тұжырым жаңалық емес. Дамуды инновацияның пайда болуымен және технологиялық таралуымен анық байланыстырған Шумпетер болды. Жалпы алғанда, құрылымдық өзгерістер мен өсу туралы постшумпетериандық ойлау эволюциясын үш кезеңге бөлуге болады .

Қазіргі уақытта өнеркәсіптік саясаттың басым бағыты экономикалық даму үшін өнеркәсіптік секторының маңыздылығына мән береді және бірқатар зерттеушілердің тұжырымдары ортақ болып келеді [7]. Негізгі идея капиталды жинақтау мен шоғырландару туралы дәстүрлі тұжырымдамаға қарағанда, нақты салалар мен секторларға капиталды қайта бөлу өз кезегінде экономикалық өсу мен еңбек өнімділігінің басты анықтаушысы болатынын атап көрсетті. Яғни, өндірісілік саясаттың әртараптануы ұлттық экономикаға әлдеқайда тиімді дегенді көрсетеді [8].

Жоғарыда батыстық көзқарас және онда нақты өнеркәсіптік өндірісті жеңіл немесе өңдеуші деп бөлмеген. Теориялық тұрғыдан өндірістік саясаттың мән беруге тиісті кілттік бағыттары айқындалған. Яғни, экономикалық өсуді құрылымдық өзгерістермен өндірістік саясатқа және өндірісілік саясаттың әртараптануына негізделген. Қазақстандық зерттеулер практикалық негізге басым тұжырымдамаларымен ерекшеленеді. Бұл бағытта отандық ғалымдар шеңберінде осы мәселені кешенді түрде зерттеген тұлғалар мен бірге нақты жеңіл өнеркәсіп саласын кластерлік жүйемен байланыстырып зерттеген ғалымдар да бар. Сонымен қатар, жеңіл өнеркәсіп саласын бәсекеге қабілеттілік факторы ретінде қараған зерттеу жұмыстары кездеседі.

Зерттеу нәтижелері. Ел экономикасының құрылымын соның ішінде жеңіл өнеркәсіп серпінін талдап қарасақ ұлттық өнеркәсіптік өндіріс көлеміндегі оның үлесінің жылдар бойы тұрақты қысқаруын көрсетеді. Мәселен, 1-кестеде көрсеткендей 1990 жылы өнеркәсіп өндірісінің барлық көлемінің 12,2%-ын құраған, 2000 жылы 1,2% – ға, ал 2005 жылы 0,7%-ға ал, сөйкесінше 2022 жылы 0,4%-ға дейін төмендеген. Жеңіл өнеркәсіптің жалпы өнеркәсіптік саладағы үлесі айтарлықтай құлдыраған.

1-кесте

Экономикалық қызметтер түрлері бойынша өндіріс көлемі (1990-2022) (мың. теңге)*

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
Өнеркәсіп - барлығы	70	694	1 799	5 281	12 105	14 931	27 028	48 777
	159	602	343	084	526	378	505	088
Соның ішінде жеңіл өнеркәсіп	8	14	21	37 183	34 229	71 592	142	193
	574	083	936	984	409	464	721	230
Жеңіл өнеркәсіп үлесі (%)	12,2	2,0	1,2	0,7	0,3	0,5	0,5	0,4

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Экономикалық тұрғыдан бұл сала мәселелерінің арасында-еңбек өнімділігінің төмендігі, артта қалған технологиялар, өнім сапасының төмендігі, маркетингтің әлсіздігі, шикізат базасының қысқаруы, саланың кешенді құлдырауы деп атауға болады. Шикізаттық қорға бағытталған бір ғана дерекке келсек, 1990 жылы еліміздің мал шаруашылықтарында 9,5 млн. ірі қара мал және 36,5 млн. қой мен ешкі болса, 2011 жылы олардың саны 5,8 млн. және тиісінше 18,2 млн. бас болған. Сәйкес кезеңде, ел ішінде өндірілген 30 мың тоннаға жуық жүннің 2 мың тоннасы ғана өңделді, қалғаны шикізат ретінде Ресей, Қытай, Түркияға экспортталды. Тері өнеркәсіп ахуалы одан да қиын жағдайда: терінің көпшілігі жай лақтырылады немесе еш өңделмей сыртқа шығады. Осы ретте, аса жоғары сапалы тері мен жүн асыл тұқымды малдан алынады, ал асыл тұқымды мал бүгінде жалпы мал басының 5%-ын ғана құрайды [10].

Жеңіл өнеркәсіптің құрылымы (1990-2022) (пайызбен)*

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2022
Жеңіл өнеркәсіп:	100	100	100	100	100	100	100	100
Тоқыма бұйымдарын өндіру	53,3	71,3	75,1	75,0	53,8	41,2	53,2	56,6
Киім өндіру	36,8	22,9	21,6	19,9	36,4	50,4	37,6	33,9
Былғары және оған жататын өнімдерді өндіру	10,0	5,7	3,3	5,0	9,8	8,4	9,2	9,5

* [9] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Жеңіл өнеркәсіптің ішкі құрылымы болып табылатын тоқыма бұйымдарын өндіру, киім өндіру, былғары және оған жататын өнімдерді өндіру тармақтары аталмыш отыздан аса жылда түбегейлі өзгермеген. Берілген 2-ші кестедегі мәлімет бойынша 2022 жылы жеңіл өнеркәсіптің жартысынан көбі яғни 56,6 пайызын тоқыма бұйымдары құраса, 33,9 пайызы киім өндіруге ал, шамамен 10 пайызын былғары және оған жататын өнімдерді өндіруге тиесілі болған. Демек аталмыш өнеркәсіп салала Және де бұл құрам 1990-шы жалдармен салыстарғанда айтарлықтай өзгеріске ұшырамаған. Жалпы, Жеңіл өнеркәсіп тауарлары халық тұтынатын тауар нарығында азық-түліктен кейін екінші орында тұратын тұтыну нарығы деп атап өттік. Әйтседе, сұранысы жоғары нарық, бірақ жеңіл өнеркәсіп тауарларының 90 пайызы сыртқы нарықтан импортталады екен. Қазіргі жағдайда, қазақстандық тұтынушыларды жеңіл өнеркәсіп тауарларын Түркия мен Қытайдан бөлек Қырғызстан мен Өзбекстан қамтамасыз етіп отыр. Түркия бастапқы кезеңде бұл салаға басымдық беріп әлемдік нарықты да қамтып келгенімен Қытай өндірушілері арзан жұмыс күшімен артықшылыққа ие болып отыр. Жоғарыда атап өткендей, жеңіл өнеркәсіп тауарларының 90 пайызын импорттаймыз. Мәселен, 2022 жылдың қорытынды көрсеткіші бойынша, 49% үлеспен көшбасшы Қытай болса, екінші орында 19,1% Түркия, Ресейден импортталатын тауарлар 18% жуық, Өзбекстан мен Италияның үлесі 2,5% шамасында тұрақталған.

Көптеген елдерде жеңіл өнеркәсіптің дамуына айтарлықтай көңіл бөлінеді. Әлемдік ЖІӨ-де жеңіл өнеркәсіптің үлесі шамамен 3%-ды құрайды, бұл ретте ірі өндіруші елдерде көрсеткіш 10%-дан асады. Мысалы, Италияда – 13%. Португалияда – 24%, Қытайда – 21%, Қазақстанда саланың экономикаға әсері іс жүзінде өте төмен – ЖІӨ құрылымында 0,2%, ал оның өңдеу өнеркәсібіндегі үлес салмағы – 0,5%-дан аспайды. Ал, отандық тігін және тоқыма өнеркәсібі ҚР ішкі нарығының қажеттілігінің 8%-ын ғана толықтырады. Аяқ киім өндіру жағдайында тіпті 1%-дың көлемі оның өзінде күш және ведомстволық құрылымдарға арналған формалар болып отыр. Нәтижесінде, елде сатылатын және тұтынатын барлық жеңіл өнеркәсіп тауарларының 90%-ы импорттың үлесіне келеді. Бұл ретте, ішкі нарықтың жеңіл өнеркәсіп тауарларына деген жыл сайынғы қажеттілігі 8-10 млрд.долларға бағаланғанын де ескере кету керек. Осылайша, бүгінгі отындық жеңіл өнеркәсібіндегі ахуалдың қысқаша сипаттамасы мынадай: шикізат жоқ, жабдықтар жоқ, технологиялар жоқ бірақ экономикалық және инвестициялық потенциал аса жоғары. Сондықтан, осы зерттеу барысында жеңіл өнеркәсіпті дамытудың мүмкіндіктері бағаланды. Әрине, Қазақстанда жеңіл өнеркәсіптің дамуын қамтамасыз етуге бағытталған бірқатар мемлекеттік бағдарламалар мен стратегиялық маңызды бағдарламалар бар. Олар «Қазақстан – 2050» Стратегиясы, ҚР 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары, ҚР индустриялық-инновациялық дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, «100 нақты қадам» бағдарламасы, «10 ұлттық жоба» соның ішінде «Қазақстандықтардың әл-ауқатын арттыруға бағытталған орнықты экономикалық өсу» ұлттық жобасы, Бизнестің жол картасы 2025 бағдарламасын атап өтуге болады [11, 12].

Қорытынды: Жеңіл өнеркәсіп саласы көптеген мемлекеттер үшін экономикалық құраушы ғана емес әлеуметтік – экономикалық аса жоғары маңыздылыққа ие салалардың бірі болып табылады. Әрине басқа экономикалық жүйе болды, дегенмен отыз жылдың алдында жеңіл өнеркәсіптің ұлттық экономикадағы үлесі шамамен 16%-ды құраған. Ал, бүгінгі күні бұл көрсеткіш не бары 0,2% жетіп отыр. Саланы дамытуда инфрақұрылым, шикізаттық база мен инвестициялық ахуал жеткілікті. Дегенмен, қарапайым заттар экономикасы тұрғысынан қарағанда да осы саланы дамыту және қолдау қажет екені сөзсіз. Экономиканы құраушы сала ретінде осылай құлдырауы ұлттық экономиканың қалыптасуы мен дамуы үшін қосылған құны жоғары секторларға және өндіруші салаларға инвестициялық басымдылық берумен байланысты болды. Бүгінде, жеңіл

өнеркәсіп халық шаруашылығындағы тоқыраудағы салалардың біріне айналғанымен өңірлік тепе-теңдікті сақтау үшін, шағын және орта бизнесті қолдау үшін, ішкі нарықтағы шикізаттық қорды қолдану үшін, қосылған құндарды қалыптастыру үшін саланы кешенді дамытуға жан-жақты әлеует бар, аса үлкен қажеттілік бар. Сондықтан, қазіргі жағдайдағы Қазақстанның жеңіл өнеркәсібін дамытудың экономикалық және инвестициялық әлеуетін арттырып, серпіліс беретін инвестициялық қадамдар жасалу керек.

Қазақстанда жеңіл өнеркәсіпті дамытуда қажетті алғышарттар болып табылатын барлық шикізаттық негіз, мемлекеттік қолдау, негізгі өндірістер, шығармашылық ортам, адами ресурстар бар. Бүгінгі таңда тоқыма өндірісінің өндірістік қуаты жаңғыртылуда және жоғары сапалы тоқыма өнімдерін өндіруге мүмкіндігі бар. Киім өндіру бойынша ауқымды деңгейде болмаса да отандық дизайнерлердің халықаралық деңгейге шығып жүргенін шығармашылық экономиканы қолдау арқылы дамытуға болады. Қазақстандық өнімдер сыртқы нарықтарда сауда жасауға мүмкіндік беретін жалпы қабылданған халықаралық стандарттар мен тиісті талаптарына сәйкес келеді. Ұлттық экономикадағы дамуы тарихи және ағымдағы әлеуетті ескере отырып, саланы мемлекеттік қолдаудың шарттары мен жоспарланатын инвестициялық шаралар негізінде жеңіл өнеркәсіптің өндірілетін өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің өсуін және жалпы саланың дамуын күтуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Adam Smith. Wealth of nation. – Wordsworth editions Press, 2012. – P. 19-35.
2. David Ricardo. On the Principles of Political Economy and Taxation. – London: John Murray Press, 1817. – P. 29-47.
3. Datta B. The Economics of Industrialization. – World Press, Calcutta, 1952. – P. 1-3.
4. Kaldor N. Causes of the Slow Rate of Growth of the United Kingdom. – Cambridge University Press, 1966. – P. 37-58.
5. Fajnzylber F. Industrialization in Latin America. – Mexico, 1983. – P. 45-75.
6. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. – Cambridge, Harvard University Press, 1934. – P. 9-12.
7. Favit and Soeto M. Economic analysis of US textile production activities under the North American Free Trade Agreement // The Journal of the Textile Institute. – 100(7). – 2000. – P. 612-625.
8. Goto K. Development through innovation: The case of the Asian apparel value chain. In Global Innovation and Entrepreneurship. – Springer International Publishing, 2017.
9. Ұлттық статистика бюросы деректері [Электронды ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/>.
10. Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы, Үкіметтің 2019 жылғы 31 желтоқсан №1050 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900001050>.
11. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года. Приказ №636 от 15.02.2018 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>.
12. «Бизнестің жол картасы-2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. Үкіметтің 2019 жылғы 24 желтоқсан №968 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000968>.

REFERENCES

1. Adam Smith. Wealth of nation. – Wordsworth editions Press, 2012. – P. 19-35.
2. David Ricardo. On the Principles of Political Economy and Taxation. – London: John Murray Press, 1817. – P. 29-47.
3. Datta B. The Economics of Industrialization. – World Press, Calcutta, 1952. – P. 1-3.
4. Kaldor N. Causes of the Slow Rate of Growth of the United Kingdom. – Cambridge University Press, 1966. – P. 37-58.
5. Fajnzylber F. Industrialization in Latin America. – Mexico, 1983. – P. 45-75.
6. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development. – Cambridge, Harvard University Press, 1934. – P. 9-12.
7. Favit and Soeto M. Economic analysis of US textile production activities under the North American Free Trade Agreement // The Journal of the Textile Institute. – 100(7). – 2000. – P. 612-625.

8. Goto K. Development through innovation: The case of the Asian apparel value chain. In Global Innovation and Entrepreneurship. – Springer International Publishing, 2017.

9. Ulıtyq statistika biyrosy derekteri [National statistical agency database] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/> [in Kazakh].

10. Qazaqstan Respublikasyn industriialyq-innovatsiialyq damytudyn 2020-2025 jyldarga arналған мемлекеттік бағдарламасы, Ukimettin 2019 jylgy 31 jeltoqsan №1050 qaulysy [Kazakhstan Republic Industrial-innovation development state program for 2020-2025 year Resolution No. 1050 from 31th Dec. 2019] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900001050> [in Kazakh].

11. Strategicheskii plan razvitie Respublika Kazakhstan do 2025 goda. Prikaz №636 ot 15.02.2018 [Kazakhstan Republic strategic development plan approved by resolution No. 636 from 15.02.2018] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636> [in Russian].

12. «Biznестin jol kartasi – 2025» biznестi holdau men damytudin memletettik bagdarlamasi. Ukimettin 2019 jylgy 24 jeltoqsan №968 qaulysy [State program of business support and development «Business Roadmap-2025». Resolution No. 968 of the Government of December 24, 2019] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000968> [in Kazakh].

Хойч А., Шохан Р., Жусупов Е.А., Каражанова М.Х.

ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА РАЗВИТИЯ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

В статье оценивается экономический и инвестиционный потенциал развития отрасли легкой промышленности Казахстана в современных условиях. В целом, в экономике страны легкая промышленность является одной из отраслей, имеющих высокое социально – экономическое значение. С момента обретения страной независимости, доля легкой промышленности в структуре ВВП в национальной экономике снизилась с 16% до 0,2%. Такой серьезный спад был связан с давним приоритетом для секторов с высокой добавленной стоимостью и добывающих отраслей для формирования и развития национальной экономики. Сегодня легкая промышленность становится одной из застоявшихся отраслей народного хозяйства. Однако, несмотря на это, имеется разносторонний потенциал для его развития и большая потребность. Начиная с сырьевого сектора, существует совокупный эффект, такой как занятость, развитие малого и среднего предпринимательства и стимулирование креативной экономики. Кроме того, продукция легкой промышленности используется во всех бытовых отраслях и является отраслью с высоким уровнем потребления, после продовольственного сектора. Поэтому основной идеей данной статьи является: выработка эффективных предложений путем оценки экономического и инвестиционного потенциала развития отрасли легкой промышленности Казахстана в современных условиях.

Khoich A., Shokhan R., Zhussupov Ye., Karazhanova M.

ASSESSMENT OF THE ECONOMIC POTENTIAL FOR THE DEVELOPMENT OF LIGHT INDUSTRY IN KAZAKHSTAN IN MODERN CONDITIONS

Annotation

The article assesses the economic and investment potential of the light industry development of Kazakhstan in modern conditions. In the economy of the country as a whole, light industry is one of the sectors of the highest socio – economic importance. Since the independence of the country, the share of light industry in the structure of GDP in the national economy has decreased by about 16% to 0.2% today. Such a significant decline was associated with a long-term preference for high-value-added sectors and extractive industries for the formation and development of the national economy. Today, light industry is becoming one of the stagnant industries in the national economy. However, despite this, there is a comprehensive potential for its development, and there is a great need. Starting from the primary sector, it has a cumulative effect, such as employment, the development of small and medium-sized businesses and the stimulation of the creative economy. At the same time, the products of light industry are used in all domestic industries and are an industry with a high level of post-food demand. Therefore, the main idea of this article is to develop effective proposals by assessing the economic and investment potential of the light industry development of Kazakhstan in modern conditions.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).40
 УДК 339.977
 ГРНТИ 06.51.77

С.К. Капышева*, к.э.н., доцент¹
 Н.К. Шамишева, к.э.н., и.о. доцента²
 К.А. Аралбекова, ДВА³
 М.М. Сауранова, к.э.н., сениор-лектор⁴
Esil university, г. Астана, Казахстан¹
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан²
Международный университет туризма
и гостеприимства, г. Туркестан, Казахстан³
Алматинский технологический университет,
г. Алматы, Казахстан⁴
 * – основной автор (автор для корреспонденции)
 e-mail: saltik_ksk@mail.ru

ПЕРСПЕКТИВЫ И ПРОТИВОРЕЧИЯ РАЗВИТИЯ ЕАЭС

В представленной статье авторами проанализированы цели, задачи и результаты функционирования систем и механизмов прогнозирования и планирования в странах-членах ЕАЭС. В статье обоснована необходимость планирования и прогнозирования деятельности ЕАЭС на наднациональном уровне. Проведен обзор имеющихся альтернативных сценариев развития ЕАЭС, а также выделены их положительные и отрицательные черты. Рассмотрены главные факторы, которые определяют эффективность процессов конвергенции в нынешних условиях в странах-членах ЕАЭС. Среди проблем которые препятствуют конвергенции стран-членов ЕАЭС выделяются последствия пандемии и экономического кризиса, а также их влияния на производство и доходы населения.

Среди схожих черт в экономиках стран-членов ЕАЭС, подчеркиваются: гармонизированные технические и проектные методики, одинаковые технические стандарты, отсутствие языковых барьеров, территориальная близость, устоявшиеся традиции и межрегиональное разделение труда. Авторами подчеркивается, что для осуществления единой и эффективной политики стран-членов ЕАЭС, необходим сбалансированный подход, внимательная оценка прогнозируемых выгод и издержек. В статье авторами определено, что одной из важнейших характеристик развития интеграционного объединения являются показатели взаимной торговли. Стремительное развитие деятельности ЕАЭС, помимо взаимной торговли, возможно только на основе эффективного использования научно-технического и инновационного потенциала макрорегионов.

Ключевые слова: интеграция, интеграционное объединение, развитие, прогнозирование, конкурентоспособность, государства-члены, экономическое развитие, прогноз, гибкие механизмы, планирование, пространственное развитие, взаимная торговля.

Кілт сөздер: интеграция, интеграциялық бірлестік, даму, болжау, бәсекеге қабілеттілік, мүше мемлекеттер, экономикалық даму, болжам, икемді механизмдер, жоспарлау, кеңістіктік даму, өзара сауда.

Keywords: integration, integration association, development, forecasting, competitiveness, member states, economic development, forecast, flexible mechanisms, planning, spatial development, mutual trade.

Введение. Стратегическое управление в социально-экономическом пространстве ЕАЭС включает в себя разработку и реализацию оптимальной политики пространственного развития, которая содействует развитию всех регионов и улучшению качества жизни населения. Это включает в себя анализ и прогнозирование территориальных и социально-экономических условий, разработку мер по стимулированию экономического развития, созданию благоприятных условий для предпринимательской деятельности и инвестиций, а также по развитию социальной инфраструктуры.

Чтобы успешно реализовать поставленные цели развития деятельности ЕАЭС, необходимо провести анализ сценариев и результаты от реализации гибких механизмов в долгосрочной перспективе. Прогноз пространственного развития ЕАЭС может помочь в оценке потенциала развития отдельных регионов и позволить выявить прогнозируемые выгоды и потери от различных стратегических решений.

Важным аспектом такого многовекторного развития рамках ЕАЭС является также обмен знаниями и опытом между регионами и государствами-членами. Это может помочь в использовании современных технологий и методик, а также в разработке совместных проектов и программ, направленных на поддержку экономического развития [1].

Таким образом, исследование перспектив развития стран-членов ЕАЭС является необходимым инструментом для стимулирования экономического развития и содействия сближению регионов. Оно включает в себя разработку и реализацию оптимальной политики пространственного развития, а также обмен знаниями и опытом между регионами и государствами-членами. Одним из важных направлений формирования успешной торговой политики в рамках ЕАЭС будет гармонизация технических регламентов и стандартов, что способствует выпуску конкурентоспособной экспортной продукции.

Обзор литературы. Одной из основных особенностей экономических процессов, связанных с пространством, является неоднородность этих процессов на территории. Различия в производственных способах, с одной стороны, могут быть вызваны различными условиями использования ресурсов на разных территориях, что влияет на эффективность производства и цены на продукцию. С другой стороны, различия в производственных способах могут создавать неравномерное распределение рабочей силы и инвестиций, что приводит к наличию агломерационных эффектов [2].

Белоусов Д.Р. рассматривает интеграцию как форму регионального сотрудничества [3].

В отчете о научно-исследовательской работе «Формирование научно-методических основ долгосрочного прогнозирования экономического развития ЕАЭС до 2035 года» ученые-экономисты подчеркивают, что региональная и приграничная интеграция, развитие которых основано на анализе факторов роста экономического развития, рассматривались и рассматриваются до сих пор как одно из стратегических направлений развития ЕАЭС [4].

Цель исследования состоит в установлении тенденций развития ЕАЭС, имеющих противоречий с использованием инструментов прогнозирования.

Теоретической и методической основой исследования служат труды ученых как наших отечественных, так и зарубежных. В исследовании использовались следующие методы: абстракция, сопоставление, анализ, синтез, логический анализ.

Основная часть. Транспортный фактор также имеет важное значение в пространственном анализе. Затраты на транспортировку товаров и услуг могут существенно варьировать в зависимости от физической конфигурации транспортной сети и расстояния между производственными и потребительскими рынками [5]. На территории могут существовать имперфекции рынка, монополии и другие формы ограничений, которые влияют на распределение доходов и ресурсов.

Учет всех этих факторов в пространственном анализе и прогнозировании позволяет более точно оценить влияние пространства на социально-экономические процессы и разработать эффективные стратегии развития.

Таблица 1

Пространственная структура ЕАЭС по макрорегионам, %*

Макрорегионы	Территория, тыс. кв.км	Население на начало 2021 г.	ВВП (ВРП) по ППС	Отношение ВВП (ВРП) на душу населения к среднему по ЕАЭС	Инвестиции в ОК (среднегодовое 2016-2020 гг.)
ЕАЭС	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Армения	0,1	1,6	0,8	49,7	0,4
Беларусь	1,0	5,1	4,0	77,6	3,7
Казахстан	13,4	10,3	10,3	100,7	9,2
Мегаполисы	0,0	1,7	3,1	184,5	1,5
Центрально-Восточный	4,1	1,9	2,0	105,8	1,4
Западный	4,7	2,0	2,6	130,6	4,2
Северный	2,2	1,2	1,0	83,7	0,7
Южный	2,4	3,4	1,5	44,7	1,4
Кыргызстан	1,0	3,6	0,7	18,7	1,1
РФ	84,5	79,5	84,4	106,1	85,8
Центральный	3,2	21,3	30,2	141,5	24,5
Северо-Западный	8,3	7,6	9,6	126,2	9,9
Южный	2,2	9,0	6,0	67,4	6,6
Северо-Кавказский	0,8	5,4	2,2	40,0	2,7
Приволжский	5,1	15,8	12,3	77,5	12,7
Уральский	9,0	6,7	10,5	156,5	14,8
Сибирский	21,5	9,2	8,1	87,6	7,7
Дальневосточный	34,3	4,4	5,4	122,8	6,8

* Составлена авторами на основе источника [6]

Таким образом, для более точного прогнозирования развития в ЕАЭС необходимо учитывать пространственные аспекты, включая географическую структуру, систему расселения, транспортную инфраструктуру, агломерационные и мультипликативные эффекты. Кроме того, необходимо учитывать пространственную неоднородность и дифференциацию условий производства и жизни на различных территориях, особенно в России и Казахстане, которые являются важнейшими экономическими игроками в ЕАЭС [6].

Договор о ЕАЭС не предусматривает осуществление наднациональной региональной политики как в Евросоюзе. В той модели обеспечивается прямая поддержка развития отдельных регионов и отраслей, за счет интеграционного объединения ресурсов. Для ЕАЭС характерно неравномерное распределение экономической активности, к тому же низкий уровень обеспеченности транспортной инфраструктурой является основным фактором, выступающим препятствием [7].

На социально-экономические процессы, обусловленные влиянием пространства, влияет ряд факторов. К таким факторам можно отнести:

- различные производственные способы используемые в разных странах, которые определяют различные соотношения затрат при производстве аналогичной продукции;
- транспортный фактор, т.е. заключается в затратах на перевозку товаров и услуг, неоднородность характера, физическая конфигурация транспортной сети, что приводит к разделенным рынкам товаров;
- ограниченную мобильность факторов производства, т.е. наличие локального характера некоторых факторов производства;
- ограниченность свободной конкуренции.

Если обратиться к содержательности экономических проблем развития ЕАЭС, при разработке долгосрочного прогноза учитываются следующие факторы, влияющие на развитие интеграционных процессов:

- система расселения, и возможные ее изменения по демографическому прогнозу;
- структура экспорта и импорта по географической направленности.

Факторы, влияющие на социально-экономическое развитие, не зависят от масштаба территории. Это говорит о том, что он является идентичным для регионов, которые находятся внутри одной национальной экономики, а они входят в интеграционные объединения. В свою очередь, страны в рамках интеграционного объединения находятся в разных институциональных условиях, действуют разные правила регулирования ВЭД, рынка труда, регулирования валютных отношений. Можно отметить и различия в социально-экономической политике государств-членов союза.

Для разработки прогноза территориальным объектом являются экономики стран-членов ЕАЭС. Такой подход является малопродуктивным, из-за определенных особенностей. В частности особенность ЕАЭС состоит в том, доля России в структуре экономических показателей более 80%. Так, на долю РФ приходится 84% территории союза и 80% населения. Такие же проблемы всплывают в прогнозе экономики Казахстана. На нашу страну приходится 13,5% территории союза и более 10% населения. Эти две страны рассматриваются как крупнейшие экономики ЕАЭС, которые характеризуются самой высокой степенью дифференциации условий производства.

Средние темпы роста ВВП превышают средние для ЕАЭС для всех стран. Исключается Россия, поскольку имеет доминирующее положение в экономике ЕАЭС. Важно подчеркнуть, что наиболее динамичной среди стран ЕАЭС является экономика Казахстана. За Казахстаном по темпам роста следуют Армения и Кыргызстан.

Главной характеристикой развития интеграционного объединения являются показатели взаимной торговли государств-членов ЕАЭС. Взаимная торговля характеризуется положительной динамикой.

В целом по ЕАЭС за период 2015-2021 гг. взаимная торговля выросла на 58% (табл. 1). Минимальный прирост объемов взаимной торговли за рассматриваемый период был в Кыргызстане (+38,6%), Беларуси (+46,7%), а максимальный – в Армении, рост объема составляет более чем в 2 раза. Так, увеличение объемов взаимной торговли произошло по всем укрупненным товарным группам, за исключением минеральных продуктов.

Объем взаимной торговли государств-членов ЕАЭС, млрд долл. США*

	ЕАЭС	Армения	Беларусь	Казахстан	Кыргызстан	Россия
2015	91,4	1,3	28,3	16,4	2,6	43,1
2021	144,2	3,1	41,5	26,2	3,5	70,3
2021 год в % к 2015	157,9	238,0	146,7	159,9	138,6	163,4

* Составлена авторами на основе источника [6]

Во внешнеэкономическом обороте стран-членов ЕАЭС взаимная торговля занимает немаленькую долю. Так, в 2021 году по сравнению с 2015 годом, отмечается рост доли торговли между странами ЕАЭС. Особенно, в Армении за 6 лет рост составил на восемь процентных пунктов. Тем самым, напрашивается вывод о том, что пропорции внешней торговли стран-членов ЕАЭС меняют направление в пользу взаимной торговли внутри данного интеграционного объединения.

В экономической литературе рассматривается немало сценариев развития ЕАЭС до 2030 года. Альтернативные сценарии формируются в зависимости от взаимозависимости внешних условий развития, в особенности от тенденций на мировой арене. Для формирования нового сценария развития стран ЕАЭС на долгосрочную перспективу было учтено давление на Россию и Республику Беларусь.

В Республике Казахстан Центр стратегических исследований и прогнозов представил исследование в 2021 году. Были показаны уязвимые места евразийского проекта, такие как пандемия коронавируса, кризисы 2020 г. в Беларуси и Кыргызстане, кризис 2021 года в Армении, попытки дестабилизации ситуации в Казахстане. После публичного ознакомления с этим исследованием, возникли широкие дискуссии об устойчивости ЕАЭС и его дальнейших перспективах развития. Так, в указанном исследовании дается анализ 4 сценариев развития ЕАЭС к 2030 году: распад ЕАЭС, сохранение статус-кво, поглощение ЕС, собственный центр силы. Можно сказать, что третий сценарий является нереальным. Создание собственного центра силы самый выгодный для устойчивого развития евразийского союза. По сути, ЕАЭС является узконаправленным интеграционным объединением, который ориентируется на обеспечение относительной свободы торговли, единый рынок труда, где промышленный и интеллектуальный потенциал используется незначительно.

Закключение. Таким образом, альтернативных сценариев развития ЕАЭС достаточно. ЕАЭС имеет все шансы перейти от инерционного сценария интеграционного развития к прогрессивному сценарию. Это предполагает необходимость модернизации экономики государств – членов ЕАЭС. Предполагается, что без научно-технологического прорыва.

Одной из проблем в развитии ЕАЭС является доминирующее положение сырьевых отраслей в экономиках и взаимной торговле стран-членов Союза. Нарастивание объемов взаимной торговли станет мощным фактором роста для множества товаров, а также для открытия новых транспортно-логистических путей. Устранение инфраструктурных, административных, технических ограничений и барьеров, гармонизация законодательства в области транспорта будет способствовать развитию всего комплекса сопряженных с транспортом отраслей.

Важно отметить, что у стран ЕАЭС есть большие возможности для углубления интеграции и импортозамещения в аграрной сфере. В условиях повышения мировых цен на продовольствие межгосударственное сотрудничество в этом направлении очень актуально.

Огромный вклад в развитие ЕАЭС вносит внедрение межгосударственных проектов в сферах, направленных на импортозамещение.

Таким образом важнейшим фактором научно-технологического развития ЕАЭС является научно-технический и инновационный потенциал макрорегионов ЕАЭС.

Для развития интеграционных процессов слабо используется приграничное сотрудничество регионов в рамках ЕАЭС. Тесное взаимодействие приграничных районов решает многие вопросы, в частности, совместное использование транспортной, социальной инфраструктуры, мер стимулирования взаимной торговли, отраслевых производственных цепочек, транспортных коридоров.

До 2030 г. предполагается, что примерно 30% импорта, используемого в настоящее время в ЕАЭС, должно быть замещено внутренним производством. Это в свою очередь предполагает необходимость активного привлечения в экономику ЕАЭС иностранных инвестиций. Роль драйверов роста отводится транспортно-логистическому комплексу и АПК.

При составлении прогноза развития ЕАЭС учитывались следующие факторы: системы расселения, взаимосвязанность развития стран и мультипликативные эффекты; географическая структура ВЭД; транспортная логистика.

ЛИТЕРАТУРА

1. Широ́в А.А. Многоуровневые исследования и долгосрочные стратегии развития экономики: монография [Электронный ресурс]. – М.: МАКС Пресс, 2015. – 264 с. – URL: <https://ecfor.ru/publication/mnogourovnevyye-issledovaniya-i-dolgosrochnaya-strategiya/>.
2. Широ́в А.А. Межрегиональная прогнозно-аналитическая модель: монография [Электронный ресурс]. – М.: МАКС Пресс, 2018. – 195 с. – URL: <https://ecfor.ru/publication/mezhregionalnaya-model-norm/>.
3. Белоусов Д.Р. и др. О модели потенциального ВВП и разрыва для российской экономики // Проблемы прогнозирования [Электронный ресурс]. – 2020. – С. 60-71. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-modeli-potentsialnogo-vvp-i-razryva-vypuska-dlya-rossiyskoy-ekonomiki>.
4. Отчет о научно-исследовательской работе «Формирование научно-методических основ долгосрочного прогнозирования экономического развития ЕАЭС до 2035 года» [Электронный ресурс]. – URL: https://eec.eaeunion.org/comission/nir_results/124895/.
5. Михеева Н.Н. Пространственные аспекты разработки экономических прогнозов: научный доклад [Электронный ресурс] / под ред. члена-корреспондента РАН А.А. Широ́ва. – М: Артик Принт, 2021. – 120 с. – URL: https://eec.eaeunion.org/comission/nir_results/124890/.
6. Данные Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/dynamic-tables/>.
7. Основные направления экономического развития ЕАЭС до 2030 года. Решение Высшего Евразийского экономического совета от 16 октября 2015 г. № 28 [Электронный ресурс]. – URL: <http://ea21journal.world/index.php/ea-v177-08/>.

REFERENCES

1. Shirov A.A. *Mnogourovnevyye issledovaniya i dolgosrochnyye strategii razvitiya ekonomiki: monografiya* [Multilevel research and long-term strategies of economic development: monograph] [Elektronny resurs]. – М.: MAKS Press, 2015. – 264 s. – URL: <https://ecfor.ru/publication/mnogourovnevyye-issledovaniya-i-dolgosrochnaya-strategiya/> [in Russian].
2. Shirov A.A. *Mezhregional'naya prognozno-analiticheskaya model': monografiya* [Interregional predictive and analytical model: monograph] [Elektronny resurs]. – М.: MAKS Press, 2018. – 195 s. – URL: <https://ecfor.ru/publication/mezhregionalnaya-model-norm/> [in Russian].
3. Belousov D.R. i dr. *O modeli potentsial'nogo VVP i razryva dlya rossiyskoy ekonomiki* [On ways of joint growth and development for the Russian economy] [Elektronny resurs] // *Problemy prognozirovaniya*. – 2020. – S. 60-71. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-modeli-potentsialnogo-vvp-i-razryva-vypuska-dlya-rossiyskoy-ekonomiki> [in Russian].
4. *Otchet o nauchno-issledovatel'skoy rabote «Formirovaniye nauchno-metodicheskikh osnov dolgosrochnogo prognozirovaniya ekonomicheskogo razvitiya YEAEES do 2035 goda»* [Report on the research work «Formation of scientific and methodological foundations for long-term forecasting of economic development of the EAEU until 2035»] [Elektronny resurs]. – URL: https://eec.eaeunion.org/comission/nir_results/124895/ [in Russian].
5. Mikheyeva N.N. *Prostranstvennyye aspekty razrabotki ekonomicheskikh prognozov: nauchnyy doklad* [Spatial aspects of the development of economic forecasts: a scientific report] [Elektronny resurs] / pod red. chlena-korrespondenta RAN A.A. Shirova. – М: Artik Print, 2021. – 120 s. – URL: https://eec.eaeunion.org/comission/nir_results/124890/ [in Russian].
6. *Dannyye Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan* [Data from the Agency for Strategic Planning and Reform of the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/dynamic-tables/> [in Russian].
7. *Osnovnyye napravleniya ekonomicheskogo razvitiya YEAEES do 2030 goda. Resheniye Vysshego Yevraziyskogo ekonomicheskogo soveta ot 16 oktyabrya 2015 g. № 28* [Main directions of economic

development for the period up to 2030. Statement of the Supreme Eurasian Economic Council dated October 16, 2015 No. 28] [Elektronny resurs]. – URL: <http://ea21journal.world/index.php/ea-v177-08/> [in Russian].

Капышева С.К., Шамишева Н.К., Аралбекова К.А., Сауранова М.М.

ЕАЭО ДАМУЫНЫҢ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ МЕН ҚАЙШЫЛЫҚТАРЫ

Андатпа

Ұсынылған мақалада авторлар ЕАЭО-ға мүше елдердегі болжау және жоспарлау жүйелері мен тетіктерінің мақсаттары, міндеттері мен жұмыс істеу нәтижелерін талдады. Мақалада ЕАЭО қызметін ұлттықтан жоғары деңгейде жоспарлау және болжау қажеттілігі негізделген. ЕАЭО дамуының қолда бар баламалы сценарийлеріне шолу жүргізілді, сондай-ақ олардың оң және теріс белгілері айқындалды. ЕАЭО-ға мүше елдердегі қазіргі жағдайда конвергенция процестерінің тиімділігін анықтайтын негізгі факторлар анықталды. ЕАЭО-ға мүше елдердің конвергенциясына кедергі келтіретін мәселелердің ішінде пандемия мен экономикалық дағдарыстың салдары, сондай-ақ олардың өндіріс пен халықтың табысына әсері ерекше көзге түседі.

ЕАЭО-ға мүше елдердің экономикаларындағы ұқсас белгілердің ішінде мыналар ерекшеленеді: үйлестірілген техникалық және жобалық әдістемелер, бірдей техникалық стандарттар, тілдік кедергілердің болмауы, аумақтық жақындық, қалыптасқан дәстүрлер және өңіраралық еңбек бөлінісі. Авторлар ЕАЭО-ға мүше елдердің бірыңғай және тиімді саясатын жүзеге асыру үшін теңдестірілген тәсіл, болжанатын пайда мен шығындарды мұқият бағалау қажет екенін атап көрсетеді. Мақалада авторлар интеграциялық бірлестікті дамытудың маңызды сипаттамаларының бірі өзара сауда көрсеткіштері екенін анықтады. Өзара саудадан басқа, макроөңірлердің ғылыми-техникалық және инновациялық әлеуетін тиімді пайдалану негізінде ғана ЕАЭО қызметінің қарқынды дамуы мүмкін.

Kapysheva S., Shamisheva N., Aralbekova K., Sauranova M.

PROSPECTS AND CONTRADICTIONS OF THE EAEU DEVELOPMENT

Annotation

In the presented article, the authors analyzed the goals, objectives and results of the functioning of forecasting and planning systems and mechanisms in the EAEU member states. The article substantiates the need for planning and forecasting the activities of the EAEU at the supranational level. The review of the available alternative scenarios for the development of the EAEU is carried out, and their positive and negative features are highlighted. The main factors that determine the effectiveness of convergence processes in the current conditions in the EAEU member states are highlighted. Among the problems that hinder the convergence of the EAEU member states are the consequences of the pandemic and the economic crisis, as well as their impact on production and incomes of the population.

Among the similarities in the economies of the EAEU member states, there are: harmonized technical and design techniques, the same technical standards, the absence of language barriers, territorial proximity, established traditions and interregional division of labor. The authors emphasize that in order to implement a unified and effective policy of the EAEU member states, a balanced approach is needed, a careful assessment of the projected benefits and costs. In the article, the authors determined that one of the most important characteristics of the development of an integration association is the indicators of mutual trade. In addition to mutual trade, it is only on the basis of effective use of the scientific, technical and innovative potential of the macro-regions that the rapid development of the EAEU's activities is possible.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).41
УДК 338.24
ГРНТИ 06.75.13

А.У. Кукетаева*, PhD докторант¹
Г.С. Муханова, к.т.н., доцент¹
А.К. Мустафина, к.т.н., доцент²
Satbayev University, г. Алматы, Казахстан¹
Международный Университет информационных технологий, г. Алматы, Казахстан²
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: asel.k@mail.ru

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ФАКТОРА НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОЕКТОВ ПО РАЗРАБОТКЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ В КАЗАХСТАНЕ

Статья посвящена актуальным вопросам влияния человеческих факторов на эффективность проектов по разработке информационных систем в Казахстане. Результаты данного исследования показывают, что человеческий фактор положительно и значительно влияет на успех ИТ-проектов, подтверждая гипотезы, выдвинутые в рамках данного исследования. Казахстан стремится активно развивать свою информационную инфраструктуру и сталкивается с вызовами и сложностями в процессе реализации проектов по разработке информационных систем. В настоящее время одним из эффективных механизмов развития современных информационных систем Казахстана является программа «Цифровой Казахстан».

Авторами проведено исследование человеческих факторов в проектах разработки информационных систем в Казахстане, что является важным направлением для понимания и оптимизации эффективности таких проектов.

Цель этого исследования заключалась в изучении роли команды как ключевого фактора успеха в управлении ИТ-проектами в казахстанских ИТ-компаниях на основе эмпирических данных. Исследование проверило три гипотезы: первая - о влиянии приверженности и мотивации команды на факторы командной работы в управлении ИТ-проектами, вторая - об опыте команды и его влиянии на факторы командной работы при управлении проектом, и третья - о значимости факторов командной работы для успеха ИТ-проекта.

По результатам исследования представлен анализ и результаты эмпирических исследований, проведенных в казахстанских Информационно-технологических компаниях (далее ИТ-компании), где команды изучались как ключевые факторы успеха в управлении ИТ-проектами. Исследование было сосредоточено на материалах и данных опросов, собранных в процессе исследования.

Ключевые слова: *ключевые факторы успеха, ИТ-проекты, проектное управление, успех проекта, метод структурных уравнений, эффективность проектов, эмпирические исследования, команда проекта, мотивация команды, опыт команды.*

Кілт сөздер: *табыстың негізгі факторлары, ИТ-жобалары, жобаларды басқару, жобаның сәттілігі, құрылымдық теңдеулер әдісі, жобаның тиімділігі, эмпирикалық зерттеу, жобалық топ, командалық мотивация, команда тәжірибесі.*

Keywords: *key success factors, IT-projects, Project Management, Project success, Structural equation method, Project Effectiveness, Empirical research, project team, team motivation, team experience.*

Введение. В современном информационном обществе разработка и внедрение информационных систем играют важную роль в повышении эффективности и конкурентоспособности предприятий и организаций. Однако, несмотря на значительные инвестиции и усилия, часто проекты по разработке информационных систем в Казахстане не достигают запланированных результатов или оказываются недостаточно эффективными в своей работе. Однако в конкретном случае ИТ-проекты продолжают сообщать о более низком уровне успеха поэтому крайне важно понимать факторы, влияющие на успех проекта и то, как его оценивать [1, 2]. Кроме того, часто думают, что добиться успеха в этих проектах сложно [3]. Принимая точку зрения сохранения ресурсов, предполагаем, что интеллектуальный капитал, включая человеческий капитал, технологический капитал и политический капитал, способствует развитию ИТ-проектов [4].

Целью данной научной статьи является исследование и анализ человеческих факторов, роли команды разработчиков, их навыки и опыт, управление персоналом, обучение и мотивация, а также влияние организационной культуры которые оказывают влияние на эффективность проектов по разработке информационных систем в Казахстане. Для достижения этой цели проведен обзор

литературы, а также собраны и проанализированы эмпирические данные, включающие в себя проведение опроса руководителей ИТ-проектов со стажем более 3-х лет по разработке информационных систем в Казахстане и анализ существующих проектных документов. Результаты исследования подтверждают, что человеческий фактор играет значимую и важную роль в успехе проектов в области информационных технологий Казахстана, и подтверждаются выдвинутыми гипотезами исследования.

Материалы и методы исследования. Методология исследования включала использование метода структурных уравнений (SEM) для анализа данных, собранных в рамках исследования. Уникальность и важность исследования заключается в разработанной модели, которая исследует влияние человеческих факторов (факторов команды) как ключевого элемента успеха в управлении ИТ-проектами. В ходе исследования использовались онлайн-опросы и статистический анализ, в которых участвовали 61 респондент из 28 ИТ-компаний Казахстана. Выборка респондентов проведена с учетом возрастных групп и образовательных уровней при указании половой принадлежности. Также опыт работы респондентов в управлении ИТ-проектами охватывал различные периоды времени, что позволило учесть их мнения и опыт при анализе человеческих факторов, влияющих на эффективность проектов разработки информационных систем в Казахстане.

Обзор литературы. В Казахстане проектное управление имеет серьезный потенциал развития. Более того, в Казахстане существуют профильные организации, к примеру PMI Kazakhstan Chapter - общественное объединение, зарегистрированное в 2018 году. Оно занимается популяризацией сертификации проектного менеджмента. На начало 2022 года в мире насчитывалось более 1.3 млн. сертифицированных специалистов PMI. В Республике Казахстан такой сертификат, на 2020 года, имеют 230 специалиста [5].

Развитие проектного управления заручилось государственной поддержкой. В 2017 году была принята государственная программа «Цифровой Казахстан» [6].

ИТ-проекты имеют свою определенную специфику, в ИТ-проектах большую роль играют технические, технологические и методические аспекты. Следствием такого соотношения является схожий подход к формированию команд ИТ-проектов. Такой подход приводит к отсутствию эффективности как во внутренней работе команды, так и в ее взаимодействии с окружающей средой. Пропуск факторов, связанных с управлением и социумом, не позволяет полностью использовать потенциал специалиста и плохо влияет на взаимодействие команды с окружающей средой [7].

В настоящее время технологии и методологии ИТ-проектов отработаны на высоком уровне. Несмотря на это, только 35% ИТ-проектов достигают полного успеха. Эффективные команды являются одним из наиболее влиятельных факторов успеха проектов, и в последние годы растет интерес к изучению факторов, вносящих вклад в устойчивость команды [8].

Данная работа направлена на проверку следующих гипотез:

H1: Приверженность и мотивация команды обладает значительным влиянием на факторы команды в управлении ИТ-проектом.

H2: Опыт команды обладает значительным влиянием на факторы команды в управлении ИТ-проектом.

H3: Команда обладает значительным влиянием на успех реализации ИТ-проекта.

Приверженность и мотивация команды. Мотивация персонала один из важных аспектов в управлении командой проекта. Команда должна быть хорошо мотивированной, члены команды должны быть преданы проекту, текучесть кадров в проекте должна быть низкой [9]. Этого можно добиться благодаря передаче навыков, стратегиям расширения прав и возможностей и механизмам вознаграждения. Устойчивость команды определяется здесь как способность проектной команды восстанавливаться и адаптироваться к потрясениям, а также потенциально повышать производительность [10].

Опыт команды. Команда проекта должна обладать кросс-функциональностью, объединяя членов с необходимыми навыками для достижения общих целей. На самом деле, устойчивости команд уделяется мало внимания и, в частности, мало известно о влиянии устойчивости команды как на производительность команды, так и на успех в управлении проектами [11]. Индивидуальная устойчивость связана с устойчивостью команды, а некоторые механизмы командной устойчивости аналогичны тем, которые указаны на индивидуальном уровне. Чтобы успешно преодолевать разрушительные ситуации, командам необходимо развивать способности устойчивости [12].

Команда обладает значительным влиянием на успех реализации ИТ-проекта. Однако масштабы командной работы и взаимодействия между ее членами поднимают новые аспекты, которые необходимо адекватно учитывать для измерения их зависимости и влияния на производительность команды [13]. Устойчивость команды также можно определить как эмерджентное состояние, отражающее способность команды оправиться от невзгод или неудач [14].

Основная часть. Методы, использованные в данном исследовании, основаны на обзоре существующей литературы, включая концептуальные и эмпирические исследования. Для сбора данных был использован онлайн-опрос с использованием инструмента Google Forms. Опрос проводился в период с марта по апрель 2022 года. Участниками опроса были проектные менеджеры ИТ-проектов с опытом работы более 3 лет. Опрос был проведен среди лидирующих ИТ-компаний в Казахстане, победителей программы «ИТ-чемпионы». Всего было опрошено 28 компаний, и за месяц было получено 61 полностью заполненная анкета.

Респондентам было предложено оценить представленные потенциальные элементы, влияющие на успех проекта. Опрос состоял из двух разделов: первый содержал информацию о респонденте и его последнем завершённом проекте, второй включал вопросы о потенциальных элементах, влияющих на успех.

Для оценки ответов была использована 5-балльная шкала Лайкерта, где 1 – «Совершенно не согласен» и 5 – «Вполне согласен».

Для анализа данных в данном исследовании был применен метод структурных уравнений (SEM), что позволяет тестировать множество связей между переменными одновременно и исследовать причинно-следственные отношения между факторами.

Схема нашего исследования представлена на рисунке 1, где показана взаимосвязь между командой проекта и успехом ИТ-проекта.

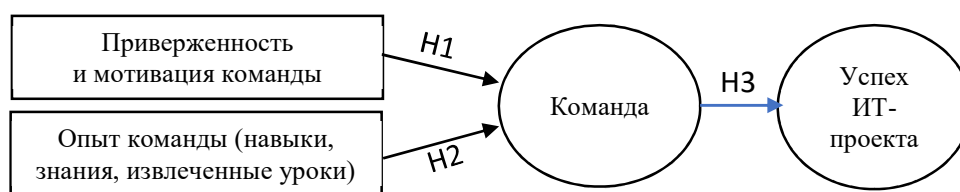

Рисунок 1. Исследовательская модель взаимосвязей между человеческими факторами и эффективностью проектов разработки информационных систем*

* Составлен авторами

Таким образом, использование онлайн-опроса и метода структурных уравнений позволило провести анализ и получить наглядные результаты, которые помогут в понимании взаимосвязей между человеческими факторами и эффективностью проектов разработки информационных систем в Казахстане.

Результаты и обсуждения. *Характеристики респондента.* Опрос был заполнен 61 респондентом, из которых 55,7% составляли женщины. Большинство респондентов, а именно 67,2%, находились в возрастной категории от 31 до 40 лет. Что касается образования, 44,3% респондентов имели степень магистра, а 34,3% - бакалавра. Относительно опыта работы, 28,3% респондентов имели опыт управления ИТ-проектами более 10 лет, в то время как 55% имели опыт работы от 4 до 6 лет (таблица 1).

Таблица 1

Данные о результатах опроса респондентов с опытом работы в управлении ИТ-проектами*

Переменные	Данные	%
1	2	3
Пол		
мужской	27	44,26
женский	34	55,74
Возраст		
20-30	10	16,39
31-40	41	67,21

1	2	3
41-50	10	16,39
Образование		
до степени бакалавра	1	1,64
степень бакалавра	31	50,82
степень магистра	27	44,26
докторская степень	2	3,28
Опыт управления ИТ-проектами		
4-6	33	54,10
7-10	11	18,03
>10	17	27,87

* Составлена авторами

Таким образом, выборка респондентов включала разнообразные возрастные группы и образовательные уровни, а также представителей обоих полов. Опыт работы респондентов в управлении ИТ-проектами также охватывал различные периоды времени. Это позволило учесть разнообразные мнения и опыт участников исследования при анализе человеческих факторов, влияющих на эффективность проектов разработки информационных систем в Казахстане.

О проекте. В рамках проведенного исследования было выявлено, что 75,41% проектов были связаны с разработкой новой системы или сервиса. Они представляли собой проекты, направленные на создание и внедрение новых информационных решений. Относительно размера команд, в большинстве проектов количество участников составляло менее 10 человек (таблица 2).

Таблица 2

Сведения о характеристике проекта разработки информационных систем*

Переменные	Данные	%
Тип		
Построение новой системы/сервиса	46	75,41
Расширение существующей системы/сервиса	13	21,31
Сопровождение существующей системы/сервиса	2	3,28
Тип заказчика		
Внешний	33	54,10
Внутренний	28	45,90
команда проекта		
>10	36	59,02
11-30	17	27,87
<30	8	13,11
Длительность проекта		
до года	32	52,46
от 1 до 2-х лет	16	26,23
более 3-х лет	13	21,31

* Составлена авторами

Такие результаты говорят о том, что проекты разработки информационных систем в Казахстане часто имеют среднего размера команды и ориентированы на разработку новых решений. Это предоставляет дополнительные сведения о характеристиках проектов, которые могут быть важными при рассмотрении влияния человеческих факторов на эффективность таких проектов.

Статистическая обработка данных. Статистическая обработка данных проводилась с использованием разработанной исследовательской модели, представленной на рисунке 2, используя метод структурных уравнений (SEM).

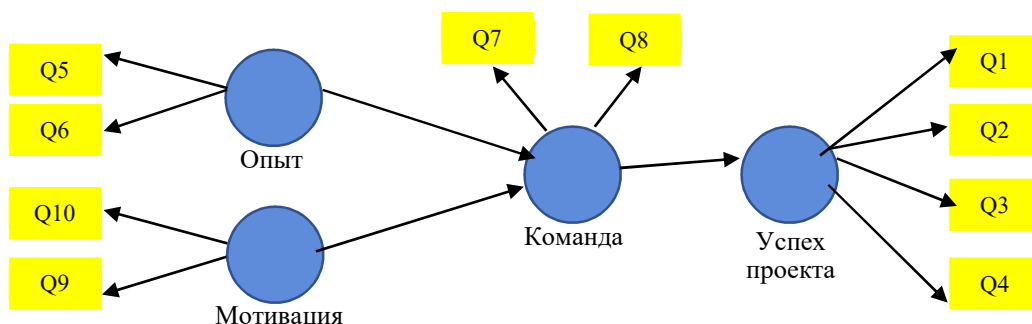

Рисунок 2. Исследовательская модель, разработанная методом структурных уравнений SEM
* Составлен авторами

Для оценки надежности используется коэффициент альфа Кронбаха и композитная надежность, их значения должны быть выше 0,7. Согласно рекомендациям, надежность выше 0,9 считается отличной, выше 0,8 – хорошей, выше 0,7 – адекватной, выше 0,6 – сомнительной, ниже 0,5 – некачественной [15].

В таблице 3 представлены значения коэффициента альфа Кронбаха и композитной надежности. Все значения надежности в данном исследовании превышали рекомендуемое значение 0,70, что говорит о высокой надежности модели. Конвергентная валидность оценивается через факторные нагрузки, композитную надежность и среднюю извлеченную дисперсию (AVE), которая отражает дисперсию, объясненную индикаторами относительно ошибки измерения. Рекомендуется, чтобы все значения факторных нагрузок превышали 0,70 [15].

Таблица 3

Сводные результаты модели SEM со значениями коэффициента альфа Кронбаха и композитной надежности*

	Индикатор	Внешняя нагрузка	Надежность композита	Альфа Кронбаха	Ср. значение извлеченной дисперсии
Опыт команды	Q5	0.920	0.839	0.763	0.725
	Q6	0.776			
Мотивация команды	Q9	0.888	0.892	0.758	0.805
	Q10	0.906			
Команда	Q7	0.919	0.869	0.706	0.768
	Q8	0.832			
Успех ИТ-проекта	Q1	0.678	0.775	0.775	0.596
	Q2	0.807			
	Q3	0.786			
	Q4	0.809			

* Составлена авторами

В данном исследовании все значения факторных нагрузок соответствовали этому критерию. Значения композитной надежности варьировались от 0,775 до 0,892, что указывает на хорошую внутреннюю согласованность. Средняя извлеченная дисперсия (AVE) также является важным показателем и должна быть выше 0,50 для подтверждения использования конструкта. В данном исследовании все значения AVE находились в диапазоне от 0,596 до 0,805, что соответствует рекомендуемому уровню. Таким образом, все латентные переменные в исследовании соответствуют требованиям и подтверждают конвергентную валидность модели.

Таким образом, проведенная статистическая обработка данных подтверждает надежность и конвергентную валидность использованной исследовательской модели в контексте исследования влияния человеческих факторов на эффективность проектов разработки информационных систем в Казахстане. В целом, эти результаты свидетельствуют об хорошей надежности и конвергентной валидности.

Оценка структурной модели: Структурная модель оценивается с точки зрения оценок и проверки гипотез относительно причинно-следственных связей между экзогенными и эндогенными переменными, указанными в диаграмме путей.

Структурная модель и проверка гипотез. Перед тестированием структурной модели была проведена оценка соответствия со стандартизированным значением среднеквадратичного остатка (SRMR). Результат составил 0.06 (таблица 4).

Таблица 4

Резюме проверки гипотез*

Гипотеза	Бета - коэффициент	t-value	p-value	Результат
H1: Приверженность и мотивация команды обладает значительным влиянием на факторы команды в управлении ИТ-проектом.	0.361	2.701	0,005	Подтвердить
H2: Опыт команды обладает значительным влиянием на факторы команды в управлении ИТ-проектом.	0.427	3.781	0,000	Подтвердить
H3: Факторы команды обладают значительным влиянием на успех ИТ-проекта.	0.531	5.776	0,000	Подтвердить

* Составлена авторами

Согласно таблице 4 «Резюме проверки гипотез» можно сказать, что Приверженность и мотивация команды оказался наиболее весомым показателем.

Заключение. В данном исследовании была предложена модель изучения влияния человеческих факторов, особенно фактора команды, как ключевого фактора успеха для управления проектами в области информационных технологий.

Выводы исследования, основанные на проверке гипотез через анализ коэффициентов пути, ясно указывают на следующее:

Гипотеза H1, утверждающая, что приверженность и мотивация команды оказывают значительное влияние на факторы команды в управлении проектами в области информационных технологий, была подтверждена результатами корреляционного анализа с р-значением <0.05.

Гипотеза H2, утверждающая, что опыт команды оказывает значительное влияние на факторы команды в управлении проектами в области информационных технологий, была подтверждена результатами корреляционного анализа с р-значением <0.05.

Гипотеза H3, утверждающая, что факторы команды оказывают значительное влияние на успех проектов в области информационных технологий, была подтверждена результатами корреляционного анализа с р-значением <0.05.

Одним из ключевых результатов является то, что приверженность, мотивация, опыт команды оказывают значительное влияние на факторы, связанные с командной работой в управлении проектами в области информационных технологий.

Исследование вносит оригинальный вклад в область управления проектами в сфере информационных технологий в Казахстане, поскольку оно фокусируется на роли человеческого фактора и командной работы в контексте успешной реализации проектов.

Полученные результаты подчеркивают необходимость уделения должного внимания формированию приверженности, мотивации и опыта команды при планировании и управлении проектами в области информационных технологий.

Дальнейшие исследования в этой области могут продолжить изучение других факторов, влияющих на успех проектов в области информационных технологий, и разработать конкретные рекомендации и практические подходы для улучшения командной работы и достижения более высоких показателей успеха в ИТ-проектах. Это позволит улучшить понимание и эффективность управления проектами в сфере информационных технологий.

Предложенные рекомендации и выводы исследования могут быть использованы как основа для дальнейших исследований и практических действий с целью улучшения процессов разработки информационных систем и достижения лучших результатов в данной области.

ЛИТЕРАТУРА

1. Iriarte C., Bayona S. IT projects success factors: a literature review // *Int. J. Inf. Syst. Proj. Manag.* – 2020. – № 8. – P. 49-78.
2. Stoverink A.C., Kikman B.L., Mistry S., Rosen B. Bouncing back together: toward a theoretical model of work team resilience // *Acad. Manag. Rev.* – 2020. – № 45 (2). – P. 395-422.
3. Tam C., Moura E., Oliveira T., et al. The factors influencing the success of on-going agile software development projects // *Int. J. Proj. Manag.* – 2020. – № 38. – P. 165-176.
4. Kuang-Ting Cheng, Jack Shih-Chieh Hsu, Yuzhu Li, Ryan Brading. Intellectual capital and team resilience capability of information system development project teams // *Information & Management.* – 2023. – № 60(1). – P. 103722.
5. Public Association PMI Kazakhstan Chapter [Electronic resource]. – URL: <https://pmi.org.kz/>.
6. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 12 dekabrya 2017 goda № 827 Ob utverzhenii Gosudarstvennoi programmy «Tsifrovoi Kazakhstan» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 01.10.2020 g.).
7. Escobar F., Almeida W.H.C., Varajão J. Digital transformation success in the public sector: a systematic literature review of cases, processes, and success factors // *Inf. Polity.* – 2023. – № 28. – P. 61-81.
8. Rehman J., Hawryszkiewicz I., Sohaib O., Soomro A. Developing Intellectual Capital in Professional Service Firms Using High Performance Work Practices as Toolkit // *Hawaii International Conference on System Sciences. HICSS.* – 2020. – № 53.
9. Wiley, n.d. *Project Management: A Systems Approach to Planning, Scheduling, and Controlling.* – 2022. – № 13.
10. Linkov I., Trump B.D. *The Science and Practice of Resilience* // Springer International Publishing. – 2019.
11. Duchek S., Geithner S., Roth T. Mastering team crises: a play-oriented approach to foster resilience capabilities in student teams // *Teach. High. Educ.* – 2021. – DOI: 10.1080/13562517.2021.1943652
12. Hartwig A., Clarke S., Johnson S., Willis S. Workplace team resilience: a systematic review and conceptual development // *Organizational Psychology Review.* – 2020. – № 10 (3-4). – P. 169-200. – DOI: 10.1177/2041386620919476.
13. Hair J.F., Ringle C.M., Sarstedt M. PLS-SEM: Indeed, a Silver Bullet // *Journal of Marketing Theory and Practice.* – 2019. – № 19. – P.139-151. – DOI: 10.2753/MTP1069-6679190202.
14. Brykman K.M., King D.D. A resource model of team resilience capacity and learning Group Organ // *Manag.* – 2021. – № 46 (4). – P. 737. – DOI: 772, 10.1177/10596011211018008.
15. Georgina Esi Takyi-Annan, Hong Zhang. Assessing the impact of overcoming BIM implementation barriers on BIM usage frequency and circular economy in the project lifecycle using Partial least Squares structural Equation modelling (PLS-SEM) analysis // *Energy and Buildings.* – 2023. – № 295.

REFERENCES

1. Iriarte C., Bayona S. IT projects success factors: a literature review // *Int. J. Inf. Syst. Proj. Manag.* – 2020. – № 8. – P. 49-78.
2. Stoverink A.C., Kikman B.L., Mistry S., Rosen B. Bouncing back together: toward a theoretical model of work team resilience // *Acad. Manag. Rev.* – 2020. – № 45 (2). – P. 395-422.
3. Tam C., Moura E., Oliveira T., et al. The factors influencing the success of on-going agile software development projects // *Int. J. Proj. Manag.* – 2020. – № 38. – P. 165-176.
4. Kuang-Ting Cheng, Jack Shih-Chieh Hsu, Yuzhu Li, Ryan Brading. Intellectual capital and team resilience capability of information system development project teams // *Information & Management.* – 2023. – № 60(1). – P. 103722.
5. Public Association PMI Kazakhstan Chapter [Electronic resource]. – URL: <https://pmi.org.kz/>.
6. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 12 dekabrya 2017 goda № 827 Ob utverzhenii Gosudarstvennoi programmy «Tsifrovoi Kazakhstan» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 01.10.2020 g.).
7. Escobar F., Almeida W.H.C., Varajão J. Digital transformation success in the public sector: a systematic literature review of cases, processes, and success factors // *Inf. Polity.* – 2023. – № 28. – P. 61-81.

8. Rehman J., Hawryszkiewicz I., Sohaib O., Soomro A. Developing Intellectual Capital in Professional Service Firms Using High Performance Work Practices as Toolkit // Hawaii International Conference on System Sciences. HICSS. – 2020. – № 53.
9. Wiley, n.d. Project Management: A Systems Approach to Planning, Scheduling, and Controlling. – 2022. – № 13.
10. Linkov I., Trump B.D. The Science and Practice of Resilience // Springer International Publishing. – 2019.
11. Duchek S., Geithner S., Roth T. Mastering team crises: a play-oriented approach to foster resilience capabilities in student teams // Teach. High. Educ. – 2021. – DOI: 10.1080/13562517.2021.1943652
12. Hartwig A., Clarke S., Johnson S., Willis S. Workplace team resilience: a systematic review and conceptual development // Organizational Psychology Review. – 2020. – № 10 (3-4). – P. 169-200. – DOI: 10.1177/2041386620919476.
13. Hair J.F., Ringle C.M., Sarstedt M. PLS-SEM: Indeed, a Silver Bullet // Journal of Marketing Theory and Practice. – 2019. – № 19. – P.139-151. – DOI: 10.2753/MTP1069-6679190202.
14. Brykman K.M., King D.D. A resource model of team resilience capacity and learning Group Organ // Manag. – 2021. – № 46 (4). – P. 737. – DOI: 772, 10.1177/10596011211018008.
15. Georgina Esi Takyi-Annan, Hong Zhang. Assessing the impact of overcoming BIM implementation barriers on BIM usage frequency and circular economy in the project lifecycle using Partial least Squares structural Equation modelling (PLS-SEM) analysis // Energy and Buildings. – 2023. – № 295.

Көкетаева Ә.У., Муханова Г.С., Мустафина А.К.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ДАМУ ЖОБАЛАРЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІНЕ АДАМ ФАКТОРЛАРЫНЫҢ ӘСЕРІН ТАЛДАУ

Андатпа

Мақала Қазақстандағы ақпараттық жүйелерді әзірлеу жөніндегі жобалардың тиімділігіне адами факторлардың ықпалының өзекті мәселелеріне арналған. Осы зерттеудің нәтижелері адам факторы осы зерттеу аясында ұсынылған гипотезаларды растай отырып, ат жобаларының сәттілігіне оң және айтарлықтай әсер ететінін көрсетеді. Қазақстан өзінің ақпараттық инфрақұрылымын белсенді дамытуға ұмтылады және ақпараттық жүйелерді әзірлеу жөніндегі жобаларды іске асыру процесінде қиындықтар мен қиындықтарға тап болады. Қазіргі уақытта Қазақстанның заманауи ақпараттық жүйелерін дамытудың тиімді тетіктерінің бірі «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы болып табылады.

Авторлар Қазақстандағы ақпараттық жүйелерді әзірлеу жобаларында адами факторларға зерттеу жүргізді, бұл осындай жобалардың тиімділігін түсіну және оңтайландыру үшін маңызды бағыт болып табылады.

Бұл зерттеудің мақсаты эмпирикалық деректер негізінде қазақстандық ИТ-компанияларындағы ИТ – жобаларды басқарудағы табыстың негізгі факторы ретінде команданың рөлін зерттеу болды. Зерттеу үш гипотезаны тексерді: біріншісі – ИТ жобаларын басқарудағы командалық жұмыс факторларына командалық міндеттеме мен мотивацияның әсері, екіншісі-команданың тәжірибесі және оның жобаны басқарудағы топтық жұмыс факторларына әсері, үшіншісі – ИТ жобасының сәттілігі үшін топтық жұмыс факторларының маңыздылығы.

Зерттеу нәтижелері бойынша Қазақстандық ақпараттық-технологиялық компанияларда (бұдан әрі-ИТ-компаниялар) жүргізілген эмпирикалық зерттеулердің талдауы мен нәтижелері ұсынылды, онда командалар ИТ-жобаларды басқарудағы табыстың негізгі факторлары ретінде зерттелді. Зерттеу зерттеу барысында жиналған сауалнамалардың материалдары мен деректеріне бағытталған.

Kuketayeva A., Mukhanova G., Mustafina A.

ANALYSIS OF HUMAN FACTOR IMPACT ON EFFICIENCY OF INFORMATION SYSTEMS DEVELOPMENT PROJECTS IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article is devoted to topical issues of the influence of human factors on the effectiveness of information system development projects in Kazakhstan. The results of this study show that the human factor has a positive and significant impact on the success of IT projects, confirming the hypotheses put forward in this study. Kazakhstan is striving to actively develop its information infrastructure and is facing challenges and difficulties in the implementation of information system development projects. Currently, one of the effective mechanisms for the development of modern information systems in Kazakhstan is the Digital Kazakhstan program.

The authors conducted a study of human factors in information system development projects in Kazakhstan, which is an important guideline for understanding and optimizing the effectiveness of such projects.

The purpose of this study was to study the role of the team as a key success factor in managing IT projects in Kazakhstani IT companies based on empirical data. The study tested three hypotheses: the first is about the impact of team commitment and motivation on teamwork factors in IT project management, the second is about the team's experience and its impact on teamwork factors in project management, and the third is about the importance of teamwork factors for the success of an IT project.

Based on the results of the study, the analysis and results of empirical studies conducted in Kazakhstani Information Technology companies (hereinafter referred to as IT companies), where teams were studied as key success factors in managing IT projects, are presented. The study focused on materials and survey data collected during the research process.

Г.Т. Сапарова*, к.э.н., ассоц. профессор¹

Ж.А. Макишева, ассоц. профессор¹

М.Х. Кадрин, к.э.н., PhD²

Н.Ш. Сырлыбаева, к.э.н., доцент³

Алматинский технологический университет,

г. Алматы, Казахстан¹

Казахский агротехнический исследовательский

университет имени С. Сейфуллина,

г. Астана, Казахстан²

Казахский национальный университет

имени Аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: gulnara_sto@mail.ru

СУБЪЕКТИВНЫЕ КРИТИЧЕСКИЕ МОМЕНТЫ, СДЕРЖИВАЮЩИЕ РАЗВИТИЕ ЛИЗИНГОВОГО СЕГМЕНТА РЫНКА КАЗАХСТАНА

В данной статье анализируется лизинговый сегмент рынка. На современном этапе эта сфера достаточно активно развивается, хотя и испытывает некоторые трудности в Казахстане. Государственное участие в лице Фонда развития промышленности и «КазАгроФинанс» представлены операторами государственных программ, таких как «льготный лизинг» и «Государственная программа индустриально-инновационного развития РК на 2020-2025 годы», которые призваны решать проблемы лизинговых компаний.

Так как в отечественной практике лизинг, как финансовый инструмент, рассматривается как возможность предоставления предприятиям приобретения техники без необходимости полного их финансирования, то, нам представляется, важным фактором развития лизингового рынка в Казахстане является активная поддержка государства. Различные программы и меры поддержки способствуют расширению использования лизинга как инструмента финансирования, что способствует развитию бизнеса и обновлению производственных мощностей.

В статье выделены проблемы лизингового сегмента кредитного рынка, такие как субсидирование, вопросы развития и государственного участия, а также регулирования и контроля.

Авторы статьи рекомендуют заострить внимание на решение этих проблемных аспектов. Так же авторы поднимают некоторые вопросы, требующие системного и структурного подхода к их решению.

Ключевые слова: лизинг, лизинговые компании, логистика, логистические компании, коэффициенты, достаточность капитала, регулирующие организации.

Кілт сөздер: лизинг, лизингтік компаниялар, логистика, логистикалық компаниялар, коэффициенттер, капиталдың жеткіліктілігі, реттеуші ұйымдар.

Keywords: leasing, leasing companies, logistics, logistics companies, coefficients, capital adequacy, regulatory organizations.

Введение. Лизинговый сегмент кредитного рынка на современном этапе достаточно активно развивается, хотя и испытывает некоторые трудности в Казахстане. Портфель лизинговых компаний сегодня превышает 1 трлн тенге. Отличительной особенностью отечественного лизингового рынка является большой вес государственных участников: Фонд развития промышленности и «КазАгроФинанс», на долю которых приходится 95% всего портфеля. Эти компании являются операторами государственных программ, таких как «льготный лизинг» и «Государственная программа индустриально-инновационного развития РК на 2020-2025 годы» [1].

В сентябре 2022 года был издан Указ Президента РК от 26.09.2022 года №1021, в котором были затронуты вопросы развития лизингового рынка. В нем освещены основные проблемы [2].

Выгодность приобретения основных средств в форме лизинга в том, что позволяет компании снизить налоговую нагрузку. В частности, арендные платежи уменьшают налоговую базу по налогу на прибыль (они являются расходами). Кроме того, ускоренная амортизация (в 3 раза) позволяет снизить базу для расчета налога на имущество и дополнительно уменьшить базу для расчета налога на доходы физических лиц. Планирование потоков НДС при лизинге требует тщательного подхода в соответствии с действующими нормативными документами и иногда может принести дополнительные преимущества лизингу.

Целью данного исследования является: дать предложение о необходимости в контроле и регулировании за таким формирующимся сегментом финансового рынка, как лизинговый

В работе использованы следующие методы исследования: эмпирический, системный, метод экономикостатистической обработки данных, с помощью которых сформировали гипотезы развития лизингового сегмента Республики Казахстан. Информационную базу исследования составили труды зарубежных и отечественных исследователей, законодательные и нормативно-правовые акты, а также официальные издания.

Обзор литературы. Чтобы дать характеристику положению лизинга в Республике Казахстан, была рассмотрена ретроспектива теории развития лизинговых операций, особое внимание на современном этапе экономического развития застроено в учениях западных и отечественных экономистов: Yang X. et al., В. Zou, и Б.Е. Рустембаев, А.Ж. Бухарбаева, А. Ыскак.

Казахстанские исследования в области лизинговых операций рассмотрели проблему с другой точки зрения. Например, А.Ыскак основываясь на собственном анализе эффективности использования медицинской техники в организациях здравоохранения выявил, что в целях минимизации финансовых накладок на бюджет и его рационализации исключается простой медицинской техники [4].

Зарубежные исследователи рассматривали проблему с точки зрения эффективности функционирования самой системы лизинга. Yang X. В своей работе исследует допуск и распределение мощностей для системы лизинга с несколькими типами оборудования и пакетных требований [3].

В современном Казахстане лизинг играет значительную роль в развитии экономики, как подчеркнуто в работах отечественных и западных экономистов. Экономический аспект лизинга акцентирован на примере исследований, проведенных В. Zou и другими. Важность лизинга подчеркнута исследованиями А.Ж. Бухарбаева и Б.Е. Рустембаева. А.Ыскак выделяет проблему минимизации финансовых затрат на бюджет через рациональное использование медицинской техники в здравоохранении. Научные исследования в монографии Айнабек К.С., где раскрыты проблемы в случае необходимости обновления основных средств, обосновано приобретение оборудования в лизинг [5]. В монографии Омарханова Ж.М. предлагает масштабирование инновационных идей в конкретный продукт в агропромышленном комплексе [6]. Зарубежный анализ рассмотрен в таких работах, как Yang X., и касаются эффективности системы лизинга с учетом разнообразных типов оборудования и пакетных требований.

Таким образом, исследования показывают внимание к данной теме, но при этом практически никто из авторов не обращается к таким критическим моментам как регулирование рынка лизинга, и улучшение прозрачности рынка.

Основная часть. В отечественной практике лизинг, как финансовый инструмент, предоставляет предприятиям возможность приобретения техники без необходимости полного их финансирования. Важным фактором развития лизингового рынка в Казахстане является активная поддержка государства. Различные программы и меры поддержки способствуют расширению использования лизинга как инструмента финансирования, что способствует развитию бизнеса и обновлению производственных мощностей. Благодаря лизингу предприятия могут эффективно управлять своими финансовыми ресурсами, избегая больших первоначальных вложений. Это особенно актуально в условиях быстрого технологического развития, когда постоянное обновление оборудования становится ключевым фактором конкурентоспособности.

Анализ показывает постепенное увеличение сроков финансового лизинга, наблюдающихся в 2016-2020 гг. Условия финансового лизинга в 2018 году спровоцировали спад (175,3 млрд тенге в 2018 году). В основном рост происходил в 2020 году, что соответствует показателям (2020 год – 460,5 млрд тенге) (в соответствии с рисунком 1).

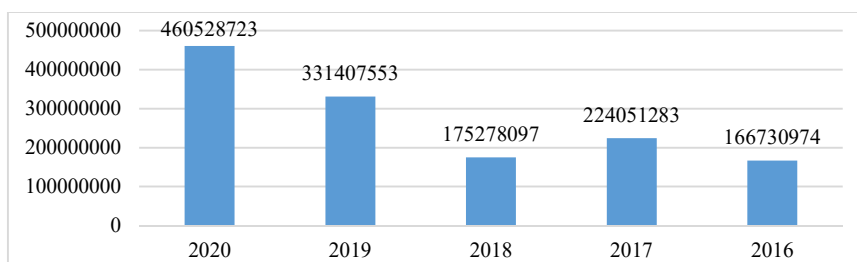

Рисунок 1. Общая стоимость финансового лизинга по источникам финансирования, в тыс.тг*

* Составлен авторами на основании отчетности stat.gov

Как видно, из диаграммы (в соответствии с рисунком 2) по данным на 2020 г. преобладает доля города Нур-Султан (Астана) – 69,1%, в отличии от города Алматы – 11,9%, что указывает на рост. Инфраструктуры для финансового лизинга в городе Туркестан, а также областях Кызылординской и Жамбылской нет.

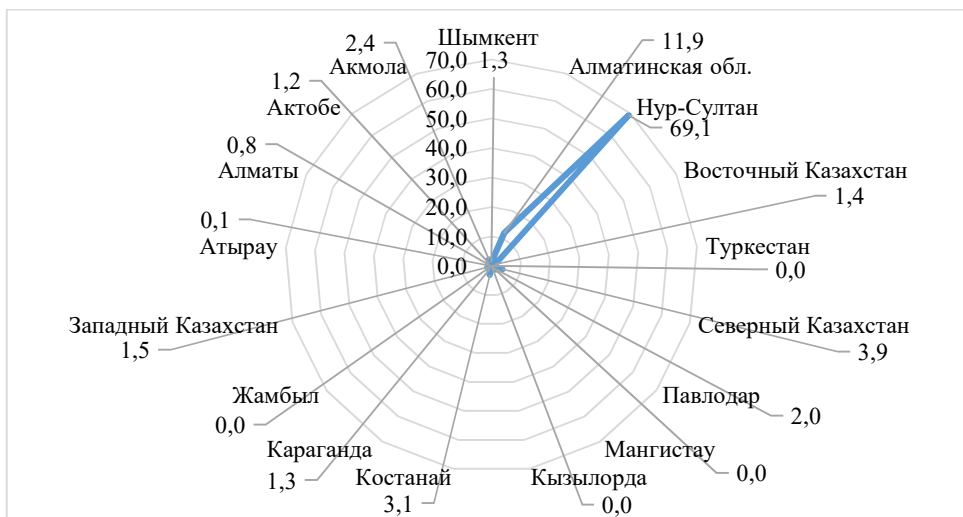

Рисунок 2. Доля, заключенных договоров финансового лизинга по регионам, в %*
* Составлен авторами на основании отчетности stat.gov

Обратимся к финансовой стороне вопроса предоставления лизинга и для этого рассмотрим преимущества лизинга над кредитом. Чтобы сравнить аренду с кредитом, необходимо определить эффективную процентную ставку. Но общий результат финансового лизинга основан не только на процентных ставках (оценка стоимости актива). Оценить эффективность лизинговой деятельности можно на основе структуры арендных платежей и анализа связанных с ними финансовых результатов [7].

Исключением является аренда, где арендатор одновременно является продавцом арендуемого имущества. Другими словами, организация сдает в аренду оборудование (или другие активы), которое первоначально принадлежало ей. При обратном лизинге между арендодателем (лизинговой компанией) и организацией заключаются два соглашения: купля-продажа имущества и его передача в лизинг. Оба документа должны быть подписаны одновременно.

Следует также отметить, что при покупке в кредит или за собственные средства юридический налог облагается НДС по стоимости договора купли-продажи. В случае лизинга НДС взимается с общей суммы двух лизинговых платежей.

Арендодатель может удовлетворить частично указанные потребности с требуемым видом оборудования и частично удовлетворить неуказанные потребности с любым видом оборудования [3].

Анализ эффективности использования медицинской техники в организациях здравоохранения показывает, что в целях снижения финансовой нагрузки на бюджет ее рациональное использование для эффективной работы медицинской техники, в конечном итоге исключает ее простой [4].

Аренда не влечет за собой изменений в производственном процессе. Он предназначен для покрытия дефицита оборотного капитала компании, которая получает единовременный платеж за «проданное» имущество. Эту сделку можно сравнить с обеспеченным кредитом. Для простого арендатора стоимость аренды обычно ниже, чем стоимость банковского счета

При этом частные лизинговые компании испытывают дефицит фондирования, возможности привлечения дополнительного финансирования затруднены или практически отсутствуют. Для привлечения инвестиций лизинговые компании должны достичь определенного уровня финансовой и управленческой стабильности, иметь нетоксичные активы, операционные портфели, гарантирующие высокую ликвидность. Только в этих случаях частные лизинговые компании будут интересны инвесторам – финансовым учреждениям, таким как ИФС, ЕБРР или «Даму». Но даже в этом случае размер фондирования всегда зависит от размера лизинговой компании.

Лизинговый рынок еще и потому важно развивать, что это напрямую касается отечественного производства. В нашей стране автопроизводители – «СарыаркаАвтоПром», «КАМАЗ-Инжиниринг», «СеМАЗ» и т.д. необходимо поддерживать отечественного производителя, а наши финансовые

средства должны быть направлены в основном на развитие казахстанского автопрома, а не на развитие иностранного, и что печально, в большей части китайского автопрома, который импортирует технику различного назначения. Развитие и поддержка отечественных производителей продвигают национальную экономику, увеличивая ее ВВП на душу населения.

Главная проблема лизингового рынка Казахстана - его непрозрачность. На нашем рынке на сегодня нет нормативных актов и единого регулятора, например, не прописаны требования к максимальной эффективной ставке вознаграждения. Поэтому появление регулятора на рынке должно отвечать, прежде всего, за защиту интересов и прав потребителей лизинговых услуг, это в основном малый и средний бизнес [7].

Следующая проблема - это отсутствие статистических данных и аналитики. Это препятствует правильному развитию лизинга в стране в целом, его проникновению с предложениями в другие отрасли народного хозяйства.

Сегодня на казахстанском рынке лизинга предлагаются продукты для предпринимательской деятельности, но нет предложений для физических лиц. Речь идет о рынке легковых автомобилей, который довольно объемный. Для Казахстана было бы полезно ввести лизинг для лиц, аналогично опыту Европы или США. В лизинг физическим лицам в нем продается более трети всех новых автомобилей.

При том, что рост количества транспортных средств в динамике показателей, обеспеченность в разных отраслях по регионам все таки высока.

Таблица 1

Наличие автотранспортных средств, в тыс.единиц*

	2010 ¹⁾	2011 ¹⁾	2012 ¹⁾	2013 ¹⁾	2014 ¹⁾	2015 ¹⁾	2016 ¹⁾	2017 ¹⁾	2018 ¹⁾	2019 ¹⁾
Республика Казахстан	3 579,2	4 066,2	4 169,0	4 229,4	4 533,7	4 397,3 ²⁾	4 383,1 ²⁾	4 382,6 ²⁾	4 342,1 ²⁾	4325,3 ²⁾
Акмолинская	180,2	204,5	177,1	172,4	213,4	208,2	208,1	208,2	205,2	204,9
Актюбинская	146,1	173,1	155,6	156,8	190,7	184,4	175,5	173,6	171,9	168,7
Алматинская	427,4	473,6	511,7	534,3	559,7	519,7	530,8	534,1	539,3	557,6
Атырауская	110,1	127,1	151,8	154,2	140,1	140,9	137,6	137,4	137,1	134,8
Западно-Казахстанская	120,9	136,5	123,8	123,9	136,6	138,6	135,5	134,6	132,8	132,2
Жамбылская	179,2	209,3	260,2	264,6	222,8	216,1	232,5	222,0	221,9	226,8
Карагандинская	277,3	309,3	357,8	360,0	385,6	318,7	319,4	319,5	320,9	319,5
Костанайская	197,5	216,4	198,4	198,9	243,6	206,5	205,1	203,3	199,5	198,8
Кызылординская	102,4	115,2	140,1	141,5	138,0	136,4	136,0	135,4	136,2	136,8
Мангистауская	122,0	138,4	115,1	118,1	172,1	168,7	164,6	162,7	163,9	161,7
Южно-Казахстанская	401,1	456,9	439,2	454,2	545,9	538,7	544,0	550,1	401,7	226,8
Павлодарская	165,7	183,4	178,7	183,8	198,2	189,2	183,3	180,8	177,2	177,1
Северо-Казахстанская	163,9	177,8	190,0	180,3	193,2	177,0	173,9	170,0	165,9	154,0
Туркестанская	-	-	-	-	-	-	-	-	88,1	126,1
Восточно-Казахстанская	306,3	343,3	368,5	370,0	358,4	352,2	348,5	342,0	339,6	335,6
г. Нур-Султан	183,8	231,3	260,0	264,9	279,2	275,5	273,0	280,5	288,5	300,4
г. Алматы	495,3	570,1	541,0	551,5	556,2	511,2	500,3	504,4	509,6	514,7
г. Шымкент	-	-	-	-	-	-	-	-	26,6	81,2

* 1) Составлена авторами по данным Министерства внутренних дел Республики Казахстан.

2) Количество легковых автомобилей с учетом дипломатических номеров и номеров без указания региона.

Из данных Таблицы 1. видно, что потребность в транспорте из года в год увеличивается, население растёт, прирост в регионах стабильный в тренде.

События в мире меняют карту маршрутов, логистических путей, создают новые логистические цепочки, возникают новые внешнеторговые компании, что в свою очередь актуализирует проблему обновления парка транспорта.

Значительный прорыв в сфере медицинского оборудования, изменений приоритетов в выборе клиник, в связи с политическими трансформациями. В это связи для подтверждения возможности

эффективного использования медицинской техники и финансовой возможности последующего расчета с поставщиков являлись эффективным механизмом регулирования. повышение уровня клиентоориентированности и квалификации отечественного рынка мед услуг, приводит к увеличению внимания к обновлению оборудования, что делает привлекательным лизинговые механизмы в этой сфере. так как отечественные клиники значительно отстаивали в оснащении от клиник соседних государств.

Все больший интерес проявляется со стороны пациентов стран ближнего зарубежья, поэтому одним из приоритетных направлений работы крупных клиник является расширение сети консультационных представительств в регионе, для того чтобы местные жители могли получить медицинскую помощь. [8]

Современное состояние и тенденций развития сельскохозяйственных предприятий областей Республики Казахстан и их экономического потенциала, направление инновационного развития и повышение рентабельности производства продукции повышает необходимость в сельскохозяйственной технике [9,10].

Таблица 2

Финансовые показатели лизингового сектора на 2022-2023 гг., в %*

№	Наименование организации	ROA%		ROE%	
		2022 г.	2023г.	2022 г.	2023 г.
1.	АО «Фонд развития промышленности»	2,03	1,42	10,47	9,02%
2.	АО «Лизинговая компания «Астана-Финанс»	-	-	-	-
3.	АО «Альтернативные Финансы»	-	-	-	-
4.	АО «ForteLeasing» (ФортеЛизинг)	4,19	2,29	10,71	5,70
5.	АО «Аль Сакр Финанс»	-	-	-	-
6.	АО «Лизинг Групп»	5,26	3,95	10,54	7,60
7.	ТОО «ТехноЛизинг»	2,40	1,32	14,12	7,33
8.	ТОО «Capital Leasing Group (Капитал Лизинг Груп)»	7,99	5,27	28,03	19,09

* Составлена авторами на основании данных АО KASE

На основе данных таблицы 2 видно, что среди 8 лизинговых компаний, представленных на Казахстанской фондовой бирже две компании не выполнили норматив и одна допустила дефолт:

- АО «Лизинговая компания «Астана-Финанс» (ASFL)
- Ценные бумаги эмитента АО «Лизинговая компания «Астана-Финанс» в списках биржи сейчас отсутствуют;
- Ценные бумаги эмитента АО «Альтернативные Финансы» в списках биржи сейчас отсутствуют;
- Ценные бумаги эмитента АО «Аль Сакр Финанс» в списках биржи сейчас отсутствуют

Данный эмитент допустил дефолт по купонным облигациям ALLZb1, задолженность погашена полностью 10 марта 2010 года.

Обычная практика применения для конкретной сферы деятельности закрепляет рекомендации по нормативным значениям рентабельности продаж.

Коэффициенты рентабельности – определены для оценки общей эффективности вкладов средств и характеризуют уровень возврата от затрат и степень результативности использования средств.

Коэффициент рентабельности активов (return on assets, ROA) свидетельствует о том, сколько чистой прибыли приходится на каждый тенге, вложенный в активы заемщика. Рассчитывается по формуле (1):

$$ROA = \frac{NI}{TA} * 100\% \quad (1)$$

где: NI – чистая прибыль;

TA – среднегодовая сумма активов.

Рекомендуемое значение ROA: повышающееся значение показателя (в динамике) свидетельствует о способности активов заемщика породить прибыль.

Коэффициент рентабельности собственного капитала (return on equity, ROE) показывает, сколько заемщик имеет чистой прибыли с единицы собственного капитала. Рассчитывается по формуле (2):

$$ROE = \frac{NI}{EC} * 100\% \quad (2)$$

где: NI – чистая прибыль;

EC – среднегодовая сумма собственного капитала.

Рекомендуемое значение ROE в казахстанской практике: различны в зависимости от отрасли, вместе с тем, высокое значение коэффициента оценивается положительно, поскольку свидетельствует о чистой прибыли, приходящейся на каждый тенге, авансированный в капитал.

На показатель ROA в казахстанском пространстве внимание обращают потенциальные инвесторы, так как делают вложения в компании, имеющие положительную динамику показателей.

При этом, необходимо отметить, что в мировой практике наблюдается собственная норма коэффициента ROA. Для компаний США средним является показатель в 15%, при этом в Японии нормой считается норматив в 7%, в России среднее значение ROA для крупных компаний допускается в коридоре от 10 до 15%.

Развитие логистики тесно связано с формированием и дальнейшим развитием сферы лизинга, так как обновление парка транспорта логистических компаний имеет ключевое значение для экономики РК, в нынешний период. Значимые логистические маршруты проходят через территорию Казахстана, логистические цепочки связывают не только территории нашего государства, но и сопредельные, а также дальнего зарубежья.

В своем послании К-Ж.Токаев отметил: «С учетом текущей геополитической ситуации Казахстан становится важнейшим сухопутным коридором между Азией и Европой. Нам нужно в полной мере использовать открывающиеся возможности и стать транспортно-транзитным узлом действительно мирового значения. Казахстан уже начал реализацию таких крупных проектов, как создание контейнерного хаба в Актау, развитие Транскаспийского коридора. К данной работе будут привлечены передовые логистические компании мира. Национальная компания «Қазақстан теміржолы» будет преобразована в полноценную транзитно-логистическую корпорацию».

Заключение. Сделанные в статье выкладки еще раз подтверждают необходимость в контроле и регулировании за таким формирующимся сегментом финансового рынка, как лизинговый.

Таким образом, проведя исследование, изучив финансовое состояние лизинговых компаний, изучив основные факторы формирования и развития лизингового сегмента в составе кредитного рынка, можно сделать вывод, что рынок лизинга устойчиво и динамично развивается. Поэтому возникает необходимость в регуляторе, так как сложно анализировать состояние рынка, принимать стратегические управленческие, финансовые решения по развитию компании, когда она не включена в Единый реестр статистических данных рынка. На основе вышеизложенного можно предложить создание регулирующего органа. Либо включить в состав уже существующего дополнительные контролирующие и мониторинговые функции и внедрить их в общий механизм регулирования финансового рынка. Предложенные меры будут содействовать решению проблем, возникающих на лизинговом рынке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Отчетность лизинговой компании АО «Форте Лизинг» [Электронный ресурс]. – URL: <https://forteleasing.kz/category/news-ru/>.
2. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>.
3. Yang X. et al. Capacity management for a leasing system with different equipment and batch demands // Production and Operations Management. – 2022. – Т. 31. – №. 7. – Р. 3004-3020. – DOI: 10.1111/poms.13736.
4. Ыскак А. Лизинг в Казахстане-один способ приобретения современного медицинского оборудования // Валеология: Здоровье, Болезнь, Выздоровление. – 2020. – №. 3. – С. 118-122.
5. Айнабек К.С., Осик Ю.И., Рақымжанова А.М. Учет, анализ и оценка лизинговых проектов: Монография. – 2015. – 15 с.
6. Омарханова Ж.М. Проблемы финансового обеспечения развития АПК Казахстана // «Стратегические приоритеты социально-экономического развития региона». – 2021. – С. 105-106.
7. Отчет о качестве лизинговой деятельности в Республике Казахстан в 2020 году [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/industries/economy/stat-kon-obs/>.

8. Закон Республики Казахстан от 5 июля 2000 года № 78-II «О финансовом лизинге» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2020 г.) // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1018949.
9. Казахстанцам стала доступней медицина мирового уровня [Электронный ресурс]. – URL: <https://kapital.kz/business/59323/kazakhstantsam-stala-dostupney-meditsina-mirovogo-urovnya.html>.
10. Бухарбаева А.Ж., Акимбекова Г.У., Керимбек Г.Е. Рисоводство Казахстана: внутренние резервы и конкурентоспособность // Проблемы агрорынка. – 2023. – №. 1. – С. 123-130. – DOI: 10.46666/2023-1.2708-9991.14.
11. Berdibaev N.M. et al. Protection Of Honor, Dignity And Business Reputation In The System Of Modern Civil Law // J. Legal Ethical & Regul. Isses. – 2021. – Т. 24. – Р. 1.
12. О внесении изменений и дополнений в приказ и.о. Министра экономического развития и торговли РК от 6 августа 2010 года № 136 «Об утверждении Требований к разработке или корректировке, а также проведению необходимых экспертиз технико-экономического обоснования инвестиционного проекта для предоставления государственных гарантий» // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100023661>.
13. Приказ и.о. Министра национальной экономики Республики Казахстан от 15 декабря 2015 года № 775. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 21 января 2016 года № 12901 // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012901>.

REFERENCES

1. Otchetnost' lizingovoj kompanii АО «Forte Lizing» [Reporting of the leasing company JSC «Forte Leasing»] [Elektronny resurs]. – URL: <https://forteleasing.kz/category/news-ru/> [in Russian].
2. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-ZHomarta Tokaeva narodu Kazahstana. «Spravedlivoe gosudarstvo. Edinaya naciya. Blagopoluchnoe obshchestvo» [Message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan. «Just state. United nation. Prosperous Society»] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> [in Russian].
3. Yang X. et al. Capacity management for a leasing system with different equipment and batch demands // Production and Operations Management. – 2022. – Т. 31. – №. 7. – Р. 3004-3020. – DOI: 10.1111/poms.13736.
4. Yskak A. Lizing v Kazahstane-odin sposobov priobreteniya sovremennogo medicinskogo oborudovaniya [Leasing in Kazakhstan is one way to purchase modern medical equipment] // Valeologiya: Zdorov'e, Bolezn', Vyzdorovlenie. – 2020. – No. 3. – S. 118-122 [in Russian].
5. Ajnabek K.S., Osik YU.I., Rakymzhanova A.M. Uchet, analiz i ocenka lizingovyh proektov: Monografiya [Accounting, analysis and assessment of leasing projects: Monograph]. – 2015. – 126 s. [in Russian].
6. Omarhanova Zh.M. Problemy finansovogo obespecheniya razvitiya APK Kazahstana [Problems of financial support for the development of AIC of Kazakhstan] // «Strategicheskie priority social'no-ekonomicheskogo razvitiya regiona». – 2021. – S. 105-106 [in Russian].
7. Otchet o kachestve lizingovoj deyatel'nosti v Respublike Kazahstan v 2020 godu [Report on the quality of leasing activities in the Republic of Kazakhstan in 2020] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/industries/economy/stat-kon-obs/> [in Russian].
8. Zakon Respubliki Kazahstan ot 5 iyulya 2000 goda № 78-II «O finansovom lizinge» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 01.01.2020 g.) [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2000 No. 78-II «On financial leasing» (as amended and supplemented as of 01.01.2020)] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1018949 [in Russian].
9. Kazahstancam stala dostupnej medicina mirovogo urovnya [World-class medicine has become more accessible to Kazakhstanis] [Elektronny resurs]. – URL: <https://kapital.kz/business/59323/kazakhstantsam-stala-dostupney-meditsina-mirovogo-urovnya.html> [in Russian].
10. Buharbaeva A.Zh., Akimbekova G.U., Kerimbek G.E. Risovodstvo Kazahstana: vnutrennie rezervy i konkurentosposobnost' [Kazakhstan: internal reserves and competitiveness] // Problemy agrorынка. – 2023. – No. 1. – S. 123-130. – DOI: 10.46666/2023-1.2708-9991.14 [in Russian].
11. Berdibaev N.M. et al. Protection Of Honor, Dignity And Business Reputation In The System Of Modern Civil Law // J. Legal Ethical & Regul. Isses. – 2021. – Т. 24. – Р. 1.

12. Vnesenii izmenenij i dopolnenij v prikaz i.o. Ministra ekonomicheskogo razvitiya i trgovli RK ot 6 avgusta 2010 goda № 136 «Ob utverzhdenii Trebovanij k razrabotke ili korrekcirovke, a takzhe provedeniyu neobhodimyh ekspertiz tekhniko-ekonomicheskogo obosnovaniya investicionnogo proekta dlya predostavleniya gosudarstvennyh garantij» [On amendments and additions to the order of the Acting Minister of Economic Development and Trade of the RK dated August 6, 2010 No. 136 «On approval of the Requirements for the development or adjustment, as well as conducting the necessary examinations of the feasibility study of the investment project for the provision of state guarantees»] // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100023661> [in Russian].

13. Prikaz i.o. Ministra nacional'noj ekonomiki Respubliki Kazahstan ot 15 dekabrya 2015 goda № 775. Zaregistrovan v Ministerstve yusticii Respubliki Kazahstan 21 yanvary 2016 goda № 12901 [Order acting Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated December 15, 2015 No. 775. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on January 21, 2016 No. 12901] // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012901> [in Russian].

Сапарова Г.Т., Макишева Ж.А., Кадринов М.Х., Сырлыбаева Н.Ш.

ҚАЗАҚСТАН НАРЫҒЫНЫҢ ЛИЗИНГ СЕГМЕНТІНІҢ ДАМУЫН КӨРСЕТЕТІН СУБЪЕКТИВТІ СЫНЫ НҮҚҚАЛАР

Аннотация

Бұл мақалада несие нарығының құрамындағы қаржы нарығының лизингтік сегменті талданады.

«Жеңілдікті лизинг» және «Қазақстан Республикасының индустриялық-инновациялық дамуының 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» сияқты мемлекеттік бағдарламалардың операторлары ұсынған өнеркәсіпті дамыту қоры және ҚазАгроҚаржы атынан мемлекеттің қатысуы қарастырылды.

Қазақстан Республикасындағы лизингтік компаниялардың қаржылық жағдайы талданып, қаржылық коэффициенттерді есептеу негізінде олардың тұрақтылығы мен кірістілігі бойынша қорытындылар жасалды.

Мақалада несие нарығының лизингтік сегментін субсидиялау, дамыту мен мемлекеттік қатысу, сондай-ақ реттеу мен бақылау сияқты сұрақтар қамтылған.

Лизинг сияқты қаржы нарығының дамып келе жатқан сегментін бақылау мен реттеу қажеттілігін растайтын теориялық есептеулер жасалды.

Талдау жүргізе отырып, авторлар бірыңғай мемлекеттік реттеушінің қажеттілігі туралы қорытынды жасады, өйткені нарықтың жағдайын талдау, нарықтың статистикалық деректерінің бірыңғай тізіліміне енгізілмеген кезде компанияны дамыту бойынша стратегиялық басқарушылық, қаржылық шешімдер қабылдау қиын болады.

Мақала авторлары осы проблемалық аспектілерді шешуге назар аударуды ұсынады. Авторлар сонымен қатар оларды шешуге жүйелі және құрылымдық көзқарасты қажет ететін кейбір мәселелерді ұсынды.

Saparova G., Makisheva Zh., Kadrinov M., Syrlybayeva N.

SUBJECTIVE CRITICAL MOMENTS HOLDING THE DEVELOPMENT OF THE LEASING SEGMENT OF KAZAKHSTAN MARKET

Annotation

This article analyzes the leasing segment of the financial market as part of the credit market.

The state participation represented by the Industrial Development Fund and KazAgroFinance, represented by operators of state programs such as «preferential leasing» and «State Program of industrial and innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025» is considered.

The financial condition of leasing companies of the Republic of Kazakhstan is analyzed, based on calculations of financial ratios, conclusions are drawn on their stability and profitability.

The article highlights the problems of the leasing segment of the credit market, such as subsidies, issues of development and government participation, as well as regulation and control.

Theoretical calculations have been made that confirm the need for control and regulation of such an emerging segment of the financial market as leasing.

After conducting the analysis, the authors concluded that there is a need for a single state regulator, since it is difficult to analyze the state of the market, make strategic management and financial decisions on the development of a company when it is not included in the Unified Register of Market Statistics.

The authors of the article recommend focusing on solving these problematic aspects. The authors also raise some problems that require a systematic and structural approach to their solution.

Г.Б. Исатаева*, к.э.н., и.о. доцента¹

Т.Н. Маширова, к.э.н., доцент²

Г.Е. Мауленкулова, к.э.н., доцент²

Ж.Ж. Пирманова, преподаватель³

Южно-Казахстанский государственный

педагогический университет,

г. Шымкент, Казахстан¹

Южно-Казахстанский университет

имени М. Ауэзова, г. Шымкент, Казахстан²

Университет дружбы народов имени академика

А. Куатбекова, г. Шымкент, Казахстан³

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: isatayeva.gulzhan@mail.ru

ОЦЕНКА ВНУТРИОТРАСЛЕВОЙ ТОРГОВЛИ И КАЧЕСТВА ЭКСПОРТА КАЗАХСТАНА: ПОДХОД ГРУБЕЛЯ-ЛЛОЙДА

Евразийский экономический союз, представляет собой международную организацию, основанную на принципах региональной экономической интеграции. Торговые отношения Казахстана с государствами ЕАЭС оказывают значительное воздействие на его экономику. В данной статье анализируется влияние внутриотраслевой торговли на экономический рост Казахстана в контексте его взаимодействия с членами ЕАЭС. Основное внимание уделено изучению качества экспортируемых товаров с использованием метода Грубеля-Ллойда, что позволило выявить ключевые тенденции и детерминанты в этой сфере, особенно склонность к экспорту сырьевых товаров. Цель исследования заключается в определении стратегий по улучшению торговой политики Казахстана для стимулирования экономического роста через улучшение качества экспорта. Анализ показывает, что наибольшую значимость эта торговля имела между Казахстаном и Арменией с индексом Грубеля-Ллойда равным 0,7064, в то время как наименьшее значение наблюдалось в торговле между Казахстаном и Беларусью, где индекс составил 0,3084. В статье представлены рекомендации по торговой и производственной политике, направленные на повышение качества экспортируемой продукции и уменьшение разрыва в распределении ресурсов между Казахстаном и более развитыми странами. ЕАЭС демонстрирует свою эффективность как интеграционная структура, соответствующая требованиям современности, и подчеркивает значимость внутриотраслевой торговли для устойчивого экономического развития страны и укрепления ее позиций на международной арене.

Ключевые слова: интеграция, внутриотраслевая торговля, Евразийский экономический союз, метод Грубеля-Ллойда, экспорт, импорт, внешняя торговля.

Кілт сөздер: интеграция, салалішілік сауда, Еуразиялық экономикалық одақ, Грубель-Ллойд әдісі, экспорт, импорт, сыртқы сауда.

Keywords: integration, intra-industry trade, Eurasian Economic Union, Grubel-Lloyd method, export, import, foreign trade.

Введение. Торговые отношения между странами стали меняться с 1960-х гг. Торговля, которая раньше была в основном межотраслевой, стала делить пространство с внутриотраслевой торговлей, то есть торговлей товарами одной категории. Наряду с появлением этого нового типа торговли появилось несколько теоретических и эмпирических исследований этого явления. В настоящее время существуют методологии не только для измерения объема внутриотраслевой торговли стран, но и для определения того, различаются ли продукты, продаваемые между ними, по качеству или ассортименту, что позволяет определить, какие страны предлагают товары лучшего качества.

Фонтань, Фройденберг и Голье [1] утверждают, что выявление торговли продукцией одной отрасли между странами с аналогичным уровнем развития в 1960-х годах было одним из наиболее важных эмпирических открытий для международной торговли. Это ограничивало сферу применения теорий международной торговли, основанных на сравнительных преимуществах (межотраслевая торговля), ведь если страны торгуют продукцией, принадлежащей одной отрасли, процесс специализации может и не быть основной причиной торговли.

Ранее Мелитц и Реддинг [2] подчеркивают новый теоретический подход, основанный на неоднородности фирм по производительности, размеру и другим характеристикам в одной отрасли.

В этой литературе такая неоднородность связывается с систематическим участием в торговле, в результате чего экспортеры становятся более крупными и продуктивными, чем не экспортеры, с перераспределением факторов внутри отрасли, ведущим к увеличению средней производительности в этой отрасли, с уходом менее производительных фирм с рынка и экспансия наиболее продуктивных фирм на внешний рынок.

В условиях растущей внутриотраслевой торговли между странами качество продукции, экспортируемой страной, приобретает решающее значение для развития торговли и обеспечения прироста иностранной валюты, поскольку более качественная продукция, как правило, привлекает больше покупателей и продается по более высоким ценам. Таким образом, разумно предположить, что более качественная продукция производится в более развитых странах за счет их большей в производстве сложных товаров, отвечающих более требовательному профилю спроса с более высоким доходом. Таким образом, сравнительный анализ казахстанского экспорта – хороший способ получить доказательства и пути экономического развития страны.

Акцент на торговле между Казахстаном и странами ЕАЭС оправдан тем значением, которое этот рынок по-прежнему имеет для казахстанской и мировой торговли. По данным ЕАЭС [3], на объем совокупного ВВП ЕАЭС в 2020 году составил 2,6 трлн долларов США, и в том же году они импортировали из Казахстана эквивалент 52,5 млрд долларов США.

Следует отметить, что с точки зрения реагирования на экономические кризисы, с которыми столкнулась мировая экономика, правительство Казахстана начало активнее вмешиваться в экономику, как и правительства во всем мире, но с целенаправленным стимулированием экономики. Поскольку этот период включает в себя постепенные и резкие изменения в экономическом поведении, настоящее исследование направлено на определение того, каковы внутриотраслевые торговые отношения Казахстана с каждой из стран-членов ЕАЭС, то есть является ли Казахстан нетто-экспортером продукции высокого или низкого качества для этих стран и то, что определяет существование вертикальной внутриотраслевой торговли между ними, с помощью эмпирической модели, основанной на Фалви и Кержковски [4].

Настоящая статья представляет собой первоначальную попытку исследовать внутриотраслевую торговлю с помощью индекса Грубеля-Ллойда [5]. Таким образом, настоящее исследование призвано внести свой вклад в литературу по внутриотраслевой торговле в Казахстане с использованием различных показателей внутриотраслевой торговли, чтобы выявить различия в качестве казахстанской торговли со странами ЕАЭС, которые могут служить в качестве ссылок для будущих исследований, касающихся других торговых потоков.

Обзор литературы. В литературе по международной торговле обычно указывается, что у стран есть два мотива для участия в торговле: сравнительное преимущество, которое включает модель Хекшера-Олина (ХО), и сумма постоянной отдачи от масштаба (совершенная конкуренция); и экономия на масштабе, благодаря которой стране выгодно специализироваться на производстве ограниченного количества товаров и услуг, не отказываясь от разнообразия продуктов. Согласно этой литературе, модели международной торговли отражают взаимодействие между этими двумя моделями. В то время как межотраслевая торговля в значительной степени соответствует модели ХО, данные показывают, что внутриотраслевая торговля не следует той же модели, и эффект масштаба, и несовершенная конкуренция, по-видимому, более адекватны для ее объяснения.

Модели несовершенной конкуренции подчеркивают индивидуальное поведение фирм, позволяя добавить две новые характеристики реального мира: (1) дифференциацию продукции и (2) различия в производительности между фирмами (такие как размер и прибыль). В отраслях с внутренней экономией на масштабе как дифференциация, так и масштаб зависят от размера рынка. Через международную торговлю с точки зрения монополистической конкуренции, помимо снижения издержек за счет концентрации производства в наиболее эффективных фирмах, что повышает эффективность всей отрасли, создается интегрированный мировой рынок, больший, чем внутренний, позволяя каждой стране по-прежнему специализироваться на сокращенном ассортименте продукции, однако закупая у других стран продукцию, которую она не производит. Это приносит пользу потребителям во всех странах (главным образом, небольших) за счет большего разнообразия продуктов, даже если между ними нет различий в ресурсах или технологиях.

Эмпирические данные об экспорте и импорте аналогичных товаров в 1960-х годах привели к появлению в конце 1970-х и начале 1980-х годов новых моделей международной торговли, таких как модели, основанные на монополистической конкуренции, представленные Спенсом-Диксит-

Стиглицем (SDS) и Ланкастер. Вскоре после этого Кругман и Хелпман ввели две новые взаимодополняющие концепции: интегрированное равновесие, уточняющее условия выравнивания цен на факторы производства, и чистое содержание факторов производства в торговле. В соответствии с принципами интегрированного равновесия этот чистый результат межотраслевой торговли положительно связан с разницей между относительной доступностью факторов/ресурсов у торговых партнеров. Напротив, внутриотраслевая торговля отрицательно связана с различиями между странами и характеризуется монополистической конкуренцией и (внутренней) отдачей от масштаба, будучи более сильным среди стран, схожих по предпочтениям, обеспеченности ресурсами, размеру экономики и специализации.

Однако дифференциация продуктов только по горизонтали (дифференциация по разнообразию), когда международная торговля увеличивает размер рынка и расширяет разнообразие продуктов и возможностей достижения эффекта масштаба, ставится под сомнение эмпирическими данными с середины 1980-х годов о том, что продукты одной и той же отрасли могут продаваться по разным ценам. Следовательно, внутриотраслевая торговля также может быть (вертикально) дифференцирована [4], предполагая, что разница в цене связана с различиями в производственной функции (технологии), что приводит к различиям в качестве с течением времени. Предположим, что более высокое качество означает более высокую долю капитала по отношению к фактору труда. Это подчеркивает и в источнике [5], отмечено, что различия в интенсивности использования факторов производства внутри одной отрасли выше, чем между отраслями.

Эта точка зрения подразумевает, что внутриотраслевая торговля, благодаря разнице в качестве продуктов, может генерировать ненулевой сбалансированный чистый торговый фактор. Следовательно, экономическая дистанция между странами больше не будет связана исключительно с межотраслевой торговлей, но и с вертикально дифференцированной внутриотраслевой торговлей.

Это, согласно Фонтанье Л. и Фройденберг М. [6], добавляется к тому факту, что межотраслевая торговля может происходить без сравнительных преимуществ, за счет внешней экономии за счет масштаба или эффекта агломерации, если факторы имеют свободную международную мобильность, и (2) что внутриотраслевая торговля может происходить без дифференциации продуктов, если высокая концентрация структуры рынка приводит к двусторонней торговле однородными продуктами, что ставит под сомнение «новый классический взгляд» и подчеркивает сложность торговых детерминант.

Значимая литература по теоретическим моделям, объясняющим внутриотраслевую торговлю, следует модели гетерогенных фирм, которая пытается объяснить расхождения между предсказаниями моделей и стилизованными фактами, касающимися экспортирующих фирм [7]. Большая разница между этими моделями и уже упомянутыми состоит в том, что фирмы различаются с точки зрения производительности / эффективности. Хотя рикарданская модель не связана напрямую с внутриотраслевой торговлей, Бернард и др. [8] дополняет модель Рикардо несовершенной конкуренцией.

Кордоба Дж.К. и Лю Х. [9] внесли значительный вклад в литературу о разнородных фирмах. Автор моделирует эти различия в производительности фирм через их неоднородность, используя модель монополистической конкуренции для внутриотраслевой торговли [10]. Аналогично Бернард и др. [8], модель Мелитца предсказывает, что фирмы-экспортеры крупнее и продуктивнее [11]. То есть модели гетерогенных фирм проецируют позитивные отношения между международной торговлей, эффектом масштаба и рыночной структурой/концентрацией.

Бернард и др. показывает, что горизонтально и вертикально дифференцированные продукты могут сосуществовать в модели сравнительных преимуществ с неоднородными фирмами, что представляется очень интересной связью между теоретическими направлениями. Еще одна неоднородность, на которую стоит обратить внимание, – это неоднородность между странами, которую Хенн С. Бартельт Х. [12] отметил, как предиктор качественных различий в торговых потоках.

Основная часть. Анализ внутриотраслевой торговли (Па) Грубеля и Ллойда [1975] выражается по формуле 1. В аналитическом изучении торговли, когда речь идет об экспорте (обозначается как X), акцент делается на рынках, куда направляется продукция, а в случае импорта (обозначается как M), внимание уделяется регионам, откуда происходит ввоз товаров. Особое внимание уделяется явлению, известному как внутриотраслевая торговля. Этот термин характеризует случаи, когда стоимость экспортированных товаров в конкретной отрасли приблизительно равна стоимости товаров, импортированных в эту же отрасль, что выражается как $(X_{ijk} - M_{ijk}) - |X_{ijk} - M_{ijk}|$. Ясно, что

внутриотраслевая торговля представляет собой часть от общего объема торговли ($X_{ijk} + M_{ijk}$), уменьшенную на объем чистого экспорта или импорта в той же отрасли, что выражается формулой $|X_{ijk} - M_{ijk}|$. При проведении аналитических сравнений, таких как между разными странами, полезно анализировать как межотраслевую, так и внутриотраслевую торговлю, рассматривая их долю в общем объеме торговых операций. Такой подход упрощает сравнение различных отраслей и стран. Следовательно, показатели внутриотраслевой торговли формируются на основе этого принципа (Грубель и Ллойд [5]):

$$Pa_{ijk} = \frac{(X_{ijk} + M_{ijk}) - |X_{ijk} - M_{ijk}|}{(X_{ijk} + M_{ijk})} * 100 = \left(1 - \frac{|X_{ijk} - M_{ijk}|}{X_{ijk} + M_{ijk}}\right) * 100 \quad (1)$$

В данном контексте i, j, k обозначают соответственно отрасль, страну-экспортера и рынки назначения экспорта или источник импорта. X_{ijk} отражает стоимость товаров, экспортируемых отраслью i из страны j на рынок k ; в то же время M_{ijk} относится к стоимости импорта в отрасль i из региона k в страну j . Индексы, отражающие уровень внутриотраслевой и межотраслевой торговли, варьируются в диапазоне от 0 до 100 процентов. В случае, когда экспорт отрасли точно соответствует ее импорту, индекс внутриотраслевой торговли Pa достигает 100. Если же присутствует только экспорт или только импорт, Pa составляет 0 или 5.

Результаты и обсуждения.

Исследования внутриотраслевой торговли Казахстана со странами ЕАЭС.

ЕАЭС, или Евразийский экономический союз, является международной организацией, которая основана на принципах региональной экономической интеграции. Она была создана на основе договоренностей между государствами-участниками Таможенного союза и Единого экономического пространства. Изначально ЕАЭС состоял из Республики Казахстан, Республики Беларусь и Российской Федерации, начав свою работу с 1 января 2015 года. С 2 января 2015 года в ЕАЭС вступила Республика Армения, а с 12 августа того же года к союзу присоединилась Кыргызская Республика. [15].

Торговые отношения Казахстана с государствами ЕАЭС всегда имели значительное влияние на его экономику. Это касается как периода до официального создания ЕАЭС, так и времени до образования Таможенного союза в 2011 году. В ходе действия ЕАЭС доля этих стран в общем объеме внешней торговли Казахстана варьировалась: начиная с 21,3% в 2015 году и достигая 26,1% к 2021 году, показывая тенденцию к росту. За первые десять месяцев 2022 года этот показатель составил 20,8%. В то же время, доля стран ЕАЭС в импорте Казахстана составляла от 36,6% до 45,3%, а в экспорте - от 9,8% до 13% в разные годы. Стоит отметить, что важность стран ЕАЭС как основного рынка для казахстанских товаров также увеличивалась, достигая максимума в 13% от общего экспорта Казахстана в 2021 году (Рисунок 1).

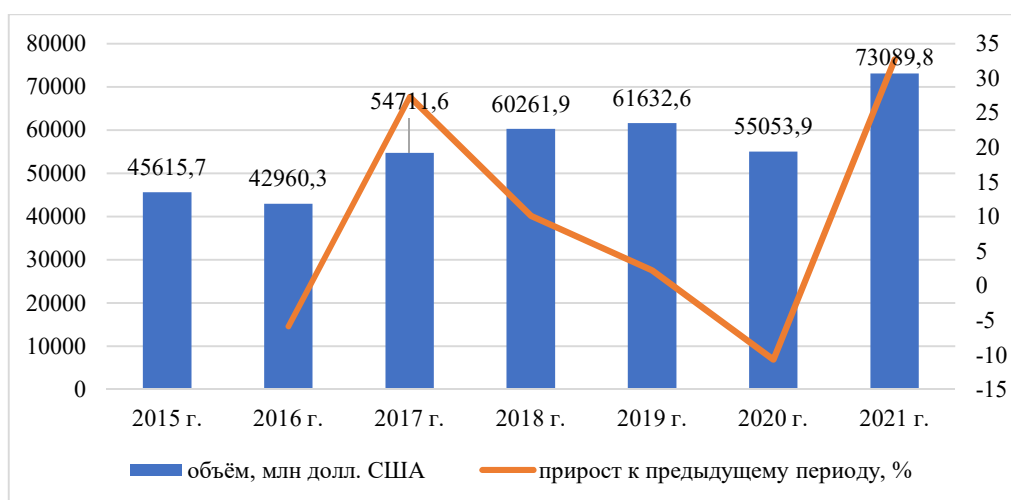

Рисунок 1. Динамика внешней торговли стран ЕАЭС*

* Составлен авторами на основе источника [3]

Согласно Рисунку 2 наибольшая доля торговли со странами ЕАЭС в общем объеме внешней торговли принадлежит РФ (91,1%). Казахстан и Армения разделили второе и третье места, составив 74,3 % и 64,7% соответственно.

Рисунок 2. Доля государств членов ЕАЭС во взаимной торговле*

* Составлен авторами на основе источника [3]

Анализ экспорта и импорта Казахстана с третьими странами

Исходя из информации, приведенной на графике 3, можно увидеть, что значительная доля экспорта Казахстана в 2021 году приходилась на нефтегазовый сектор, который занимал 40,2% от общего объема экспорта, а также на сектор металлов и изделий из них (10,5 % в 2021 г.).

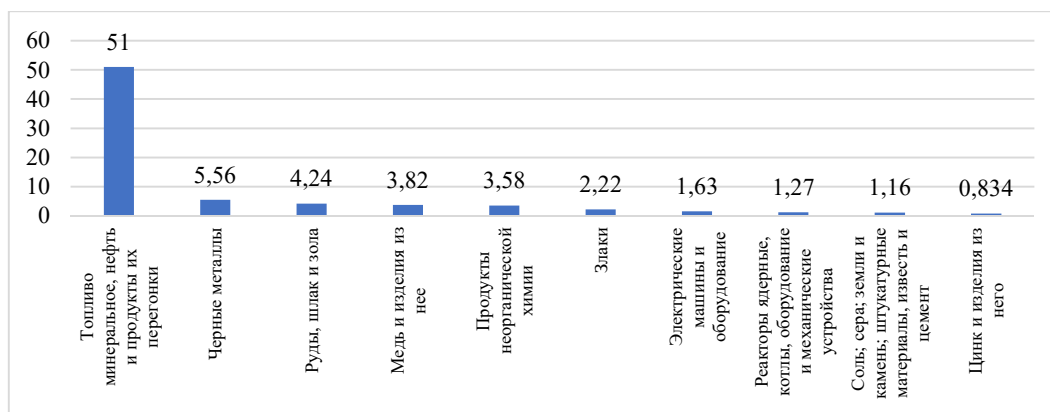

Рисунок 3. Товарная структура экспорта Республики Казахстан во внешней торговле с третьими странами в 2021 г., млрд долл. США*

* Составлен авторами на основе источника [15]

Основываясь на информации, представленной на диаграмме 4, можно заметить, что в 2021 году наибольший процент импорта в Казахстане занимали электронные устройства, составляя 5,7%, за ними следуют автомобили с 3,69% и медицинские товары, доля которых составила 2,32%.

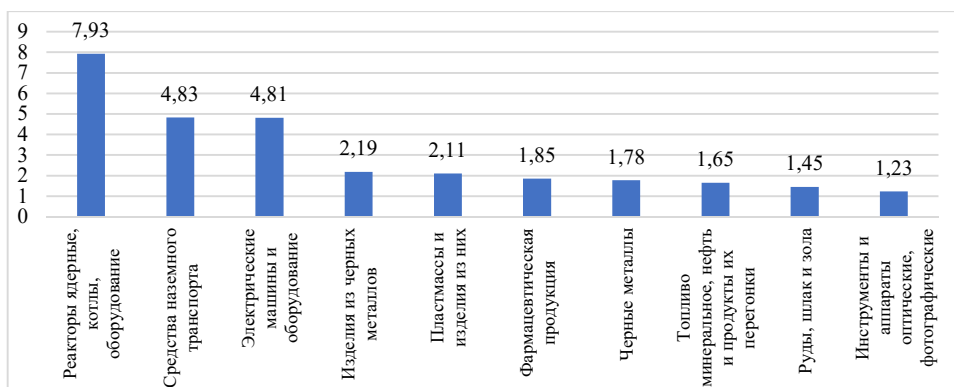

Рисунок 4. Товарная структура импорта Республики Казахстан во внешней торговле с третьими странами в 2021 г., млрд долл. США*

* Составлен авторами на основе источника [15]

Используя индекс Грубеля-Ллойда для анализа внутриотраслевой торговли, можно оценить степень перекрытия торговых потоков между странами. Тем не менее, стоит отметить, что такой анализ сам по себе не является указанием на формирование новых кооперационных отношений или развитие производственных цепочек. Рост межотраслевой торговли может быть обусловлен рядом факторов, таких как стандартизация продукции, ограниченная конкуренция и масштабные эффекты.

Во-первых, стандартизация продукции означает, что товары из разных стран, например А и В, могут быть взаимозаменяемыми. В таких условиях страны А и В конкурируют между собой по этим товарам, и, в конечном итоге, одна из них выявит товар с сравнительным преимуществом, ведущим к торговле различными продуктами.

Во-вторых, несовершенная конкуренция часто сопряжена с наличием рыночной власти, как, например, на монопольных рынках. Такая конкуренция может возникать вследствие государственных решений или политики, включая торговые барьеры или стратегии импортозамещения. Правительственные меры защиты молодых отраслей часто включают высокие тарифы и различные стимулы, что приводит к межотраслевой торговле.

В-третьих, источники масштабного эффекта включают размер предприятий, длительность производственных циклов и размер компаний. Например, отрасли с высокими начальными инвестициями склонны к созданию крупных фирм, что обеспечивает передовым странам сравнительное преимущество.

Тем не менее, детальный анализ взаимной торговли внутри ЕАЭС показывает значительную волатильность стоимостных показателей, что затрудняет выявление ясной тенденции, особенно учитывая короткий период анализа.

Исходя из данных Таблицы 1, можно сделать вывод о значении внутриотраслевой торговли Казахстана с участниками ЕАЭС в 2021 году. Анализ показывает, что наиболее значительной эта торговля была между Казахстаном и Арменией, с индексом Грубеля-Ллойда равным 0,7064. В то время как наименьшее значение она имела в торговле между Казахстаном и Беларусью, где индекс составил 0,3084. Евразийский экономический союз демонстрирует свою эффективность как интеграционная структура, соответствующая требованиям современности. Он способствует стабильному экономическому развитию стран-членов, улучшению благосостояния населения, комплексной модернизации и укреплению международной конкурентоспособности.

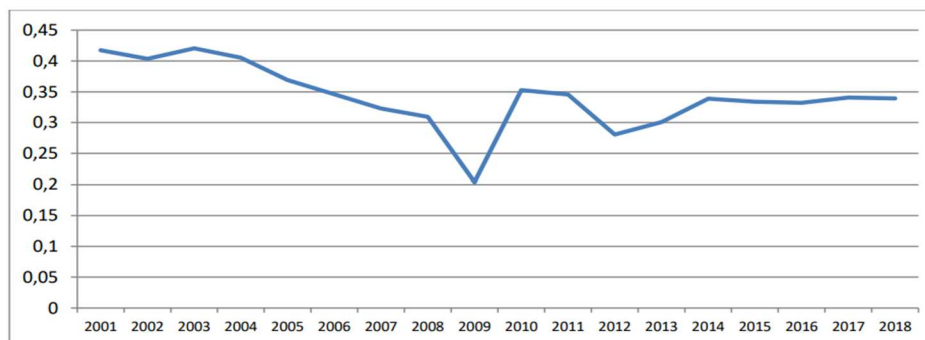
Таблица 1

Оценка уровня внутриотраслевой торговли Республики Казахстан с странами участниками ЕАЭС в 2021 г.

Наименование	Россия	Беларусь	Армения	Кыргызстан
Экспорт, тыс. долл. США	8 780 724,9	156 831,9	26 907,4	745 307,9
Импорт, тыс. долл. США	17 342 677,6	860 145,3	14 695,1	383 901,6
индекс Грубеля-Ллойда	0,6722	0,3084	0,7064	0,6799

* Обобщено автором на основании открытых источников

Степень значимости внутриотраслевой торговли в товарной структуре торговли рассматриваемых стран показана на рисунке 5.

Рисунок 5. Индекс внутриотраслевой торговли во взаимной торговле стран ЕАЭС 2001-2018 гг.*

* Составлен авторами на основе источника [14]

Одной из характеристик внутриотраслевой торговли между странами ЕАЭС в контексте внешней торговой политики является преобладание продовольственных товаров и сельскохозяйственного сырья. Например, в 2012 году наблюдался значительный рост взаимной торговли в рамках ЕАЭС, который превышал 30%, однако сопровождался падением уровня внутриотраслевой торговли. К 2018 году ситуация изменилась, и уровень внутриотраслевой торговли возрос, достигнув отметки в 34%.

Заключение. В целом, можно выделить три основных вывода. Первоначально, в рамках ЕАЭС, наблюдается значительное усиление внутриотраслевой торговли. Вдобавок, растущее значение этого типа торговли в странах ЕАЭС свидетельствует о конкуренции между многонациональными компаниями, которые стремятся использовать сравнительные преимущества разных стран через прямые иностранные инвестиции. Кроме того, преимущества местоположения в этих странах определяются рядом факторов: размером внутреннего рынка, доступностью поставщиков и рабочей силы, ресурсным обеспечением, затратами на транспортировку (включая инфраструктуру), а также инвестиционными стимулами, предлагаемыми правительствами, включая налоговые льготы и субсидии.

Интеграционные объединения позволяют найти и реализовать национальные конкурентные преимущества, минимизировать риски негативного воздействия внешних факторов, расширить источники экономического роста, создающие дополнительные эффекты межблочного взаимодействия. Важно учитывать, что экономические союзы могут оказывать разнообразное воздействие на отдельные секторы экономики, влияя как на общую экономическую ситуацию каждой страны, так и на ее валовой внутренний продукт различными способами. Также стоит учесть возможное увеличение или снижение уровня производительности труда, изменения в потоках капитальных вложений, а также рост или сокращение объемов внешней и взаимной торговли и прочие факторы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Lee T.M., Chi P.Y., Chang, K.I. Duration and determinants of fishery trade patterns: Evidence from OECD countries // *Marine Policy*. – 2020. – Vol. 118. – P. 103977.
2. Melitz M.J., Redding S.J. Heterogeneous Firms and Trade // *Handbook of International Economics*. – 2014. – Vol. 4. – P. 1-54. – DOI: 10.1016/B978-0-444-54314-1.00001-X.
3. Динамика взаимной торговли ЕАЭС за 2021-2022 гг. [Электронный ресурс] // ЕАЭС. – 2023. – URL: https://eaeu.economy.gov.ru/trade_in_goods.
4. Leitão N.C., Koengkan M., Fuinhas J.A. The Role of Intra-Industry Trade, Foreign Direct Investment, and Renewable Energy on Portuguese Carbon Dioxide Emissions // *Sustainability*. – 2022. – Vol. 14. – P. 15131.
5. Grubel H.G., Lloyd P.J. Intra-industry trade: the theory and measurement of international trade in differentiated products. – London: Macmillan, 1975. – Vol. 12.
6. Zaninović V. The intra-industry trade dynamics in CEE countries: The role of trade agreements // *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu*. – 2022. – Т. 40, № 1. – P. 129-145.
7. Ludik S.P. Features and principles of regulation of foreign trade relations // *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. – 2023. – Т. 3, № 4-2. – P. 499-502.
8. Fontanelli L., Guerini M., Napoletano M. International trade and technological competition in markets with dynamic increasing returns // *Journal of Economic Dynamics and Control*. – 2023. – Vol. 149. – P. 104619.
9. Cordoba J.C., Liu X.A. Unified Theory of Value: Oligopolistic Competition and Optimum Product Diversity. – 2023.
10. Лищинский И. Новая экономическая география и альтернативные концепции агломерации производства // *Журнал европейской экономики*. – 2017. – № 8(3). – С. 259-284.
11. Соколовский Ю.М., Филатов А.Ю. Модель монополистической конкуренции с неоднородным трудом и возможностью повышения квалификации // *Труды ИМЭИ. Экономика и управление*. – Иркутск: ИГУ. – 2012.
12. Henn S., Bathelt H. Transnational entrepreneurs and global knowledge transfer // *The Elgar Companion to Innovation and Knowledge Creation* // Edward Elgar Publishing. – 2017. – P. 638-651.
13. Миракян Д.Г. Модели оценки экономической интеграции в региональных интеграционных объединениях // *Вестник Московского университета*. – Серия 6. Экономика. – 2023. – № 6. – С. 58-77.

14. Липин А.С., Полякова О.В. Оценка интеграционных процессов в Едином экономическом пространстве на примере торговли товарами // Евразийская экономическая интеграция. – 2014. – № 1 (22). – С. 80-96.
15. Отчет о взаимной торговле товарами с государствами-членами Евразийского экономического союза [Электронный ресурс] // Бюро национальной статистики. – 2022. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/publications/15320/>.

REFERENCES

1. Lee T.M., Chi P.Y., Chang, K.I. Duration and determinants of fishery trade patterns: Evidence from OECD countries // *Marine Policy*. – 2020. – Vol. 118. – P. 103977.
2. Melitz M.J., Redding S.J. Heterogeneous Firms and Trade // *Handbook of International Economics*. – 2014. – Vol. 4. – P. 1-54. – DOI: 10.1016/B978-0-444-54314-1.00001-X.
3. Dinamika vzaimnoj trgovli EAJeS za 2021-2022 gg. [Dynamics of mutual trade of the EAEU for 2021-2022] [Electronic resource] // EAJeS. – 2023. – URL: https://eaeu.economy.gov.ru/trade_in_goods [in Russian].
4. Leitão N.C., Koengkan M., Fuinhas J.A. The Role of Intra-Industry Trade, Foreign Direct Investment, and Renewable Energy on Portuguese Carbon Dioxide Emissions // *Sustainability*. – 2022. – Vol. 14. – P. 15131.
5. Grubel H.G., Lloyd P.J. Intra-industry trade: the theory and measurement of international trade in differentiated products. – London: Macmillan, 1975. – Vol. 12.
6. Zaninović V. The intra-industry trade dynamics in CEE countries: The role of trade agreements // *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu*. – 2022. – Т. 40, № 1. – P. 129-145.
7. Ludik S.P. Features and principles of regulation of foreign trade relations // *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. – 2023. – Т. 3, № 4-2. – P. 499-502.
8. Fontanelli L., Guerini M., Napoletano M. International trade and technological competition in markets with dynamic increasing returns // *Journal of Economic Dynamics and Control*. – 2023. – Vol. 149. – P. 104619.
9. Cordoba J.C., Liu X.A. Unified Theory of Value: Oligopolistic Competition and Optimum Product Diversity. – 2023.
10. Lishhinskij I. Novaja jekonomicheskaja geografija i al'ternativnye koncepcii aglomeracii proizvodstva [New economic geography and alternative concepts of production agglomeration] // *Zhurnal evropejskoj jekonomiki*. – 2017. – № 8(3). – S. 259-284 [in Russian].
11. Sokolovskij Ju.M., Filatov A.Ju. Model' monopolisticheskoy konkurencii s neodnorodnym trudom i vozmozhnost'ju povyshenija kvalifikacii [Model of monopolistic competition with heterogeneous labor and the possibility of advanced training] // *Trudy IMJeI. Jekonomika i upravlenie*. – Irkutsk: IGU. – 2012 [in Russian].
12. Henn S., Bathelt H. Transnational entrepreneurs and global knowledge transfer // *The Elgar Companion to Innovation and Knowledge Creation* // Edward Elgar Publishing. – 2017. – P. 638-651.
13. Mirakjan D.G. Modeli ocenki jekonomicheskoy integracii v regional'nyh integracionnyh obedinenijah [Models for assessing economic integration in regional integration associations] // *Vestnik Moskovskogo universiteta*. – Serija 6. Jekonomika. – 2023. – № 6. – S. 58-77 [in Russian].
14. Lipin A.S., Poljakova O.V. Ocenka integracionnyh processov v Edinom jekonomicheskom prostranstve na primere trgovli tovarami [Assessment of integration processes in the Common Economic Space on the example of trade in goods] // *Evrazijskaja jekonomicheskaja integracija*. – 2014. – № 1 (22). – S. 80-96 [in Russian].
15. Otchet o vzaimnoj trgovle tovarami s gosudarstvami-chlenami Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza [Report on Mutual Trade in Goods with Member States of the Eurasian Economic Union] [Elektronnyy resurs] // Bjuro nacional'noj statistiki. – 2022. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/foreign-market/publications/15320/> [in Russian].

Исатаева Г.Б., Маширова Т.Н., Мауленкулова Г.Е., Пирманова Ж.Ж.

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ САЛА ІШКІ САУДА ЖӘНЕ ЭКСПОРТ САПАСЫН БАҒАЛАУ:
ГРУБЕЛЬ-ЛЛОЙД ТӘСІЛДЕРІ**

Андатпа

Еуразиялық экономикалық одақ, аймақтық экономикалық интеграция қағидаттарына негізделген халықаралық ұйымды білдіреді. ЕАЭО мүше мемлекеттерімен Қазақстанның сауда қатынастары мен оның экономикасына елеулі әсер етеді. Бұл мақалада Қазақстанның ЕАЭО мүшелерімен өзара әрекеттесу контекстінде ішкі салалық сауданың экономикалық өсімге әсері талданады. Негізгі назар экспортталатын тауарлардың сапасын Грубель-Ллойд әдісін қолдана отырып зерттеуге жіберілді. Бұл осы саладағы негізгі бағыттар мен анықтаушы факторларды, әсіресе шикізат тауарларын экспорттауға бейімділікті ашуға мүмкіндік берді. Зерттеудің мақсаты экспорт сапасын жақсарту арқылы экономикалық өсімді ынталандыру үшін Қазақстанның сауда саясатын жақсарту стратегияларын анықтау болып табылады. Талдау Қазақстан мен Армения арасындағы сауданың ең маңызды екенін көрсетті. Грубель-Ллойд әдісі бойынша индексі 0,7064-ке тең болса, ең төменгі мән Қазақстан мен Беларусь арасындағы саудада байқалды, мұнда индекс 0,3084 болды. Мақалада экспортталатын өнімдердің сапасын арттыру және Қазақстан мен одан әрі дамыған елдер арасындағы ресурстарды бөлудегі алшақтықты азайтуға бағытталған сауда және өндірістік саясат бойынша ұсыныстар ұсынылды. ЕАЭО заман талаптарына сәйкес келетін интеграциялық құрылым ретінде өзінің тиімділігін көрсетеді және елдің тұрақты экономикалық дамуы мен халықаралық аренадағы позицияларын нығайту үшін ішкі салалық сауданың маңыздылығын атап өтеді.

Isataeva G., Mashirova T., Maulenkulova G., Pirmanova Zh.

**ASSESSMENT OF INTRAINDUSTRY TRADE AND QUALITY OF EXPORTS
OF KAZAKHSTAN: GRUBEL-LLOYD APPROACH**

Annotation

The Eurasian Economic Union, represents an international organization based on the principles of regional economic integration. Trade relations with the EAEU member states in Kazakhstan have a significant impact on its economy. This article analyzes the influence of intra-industry trade on Kazakhstan's economic growth in the context of its interaction with EAEU members. Special attention is given to the study of the quality of exported goods using the Grubel-Lloyd method, which allowed identifying key trends and determinants in this area, especially the tendency towards the export of raw materials. The goal of the research is to define strategies for improving Kazakhstan's trade policy to stimulate economic growth through enhancing the quality of exports. The analysis shows that the most significant trade was between Kazakhstan and Armenia with a Grubel-Lloyd index of 0.7064, while the lowest value was observed in trade between Kazakhstan and Belarus, where the index was 0.3084. The article presents recommendations for trade and production policy aimed at improving the quality of exported products and reducing the gap in resource distribution between Kazakhstan and more developed countries. The EAEU demonstrates its effectiveness as an integration structure, meeting the demands of modernity, and highlights the importance of intra-industry trade for the sustainable economic development of the country and strengthening its position on the international arena.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).44
UDC 339.72
SCSTI 6.51.67

D. Rakhmatullayeva*, PhD¹

T. Kakizhanova, c.e.s.¹

A. Khajieva, c.e.s.¹

T. Kudasheva, PhD²

Al-Farabi Kazakh National University,

Almaty, Kazakhstan¹

«I-Marketing» LLP, Almaty, Kazakhstan²

* – main author (author for correspondence)

e-mail: dinara.rakhmatullayeva@kaznu.kz

THE PRIVATE CAPITAL MARKET: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND KAZAKH PRACTICE

This research is devoted to a comparative analysis of global and Kazakhstani private equity (direct investment) market development trends. This topic is relevant because Kazakhstan has accumulated an extensive research base about attracting FDI as the most stable and safe form of international investment. More research on the private equity (PE) market is needed. As world research shows, when global FDI declined during the 2008 crisis, a steady growth trend was observed only in the PE market, and since that time, it has begun to attract the close attention of investors worldwide.

The authors systematized and analyzed international experience for this study to identify PE forms, strategies, and the PE market's main participants. The authors relied on data from global companies such as PitchBook, GPCA, KPMG, and others. In addition, they have identified the peculiarities of the growth of Kazakhstan's PE market and the primary factors and barriers to its development. Based on the study's results, the authors tried to develop recommendations for developing the PE market in Kazakhstan.

Keywords: private equity, private equity market, private equity fund, buyout, direct investment, general and limited partners, Kazakhstan, GPCA, KPMG, KCM/QIC.

Кілт сөздер: жеке капитал (private equity), жеке капитал нарығы, тікелей инвестициялар қоры, қайта сатып алу, тікелей инвестициялар, бас және шектеулі серіктестер, Қазақстан, GPCA, KPMG, ҚКМ/ҚІС.

Ключевые слова: частный капитал (private equity), рынок частного капитала, фонд прямых инвестиций, выкуп, прямые инвестиции, генеральные и ограниченные партнеры, Казахстан, GPCA, KPMG, ККМ/ҚІС.

JEL classification: G15, G23, G24

Introduction. Since the beginning of the new century, the global community has constantly undergone significant changes, which have contributed to radical changes in the structure of world trade and world economic relations. These include the global crises, the breakthrough development of emerging economies, and the pandemic that triggered digitization. The war in Ukraine added unpredictability and negatively impacted economic development in the Eurasian region. Severe sanctions against the Russian economy and the threat of secondary sanctions for its neighbors, including Kazakhstan, exacerbate the region's current complicated and troubling situation.

The financial crisis of 2008 marked a critical moment when the volume of FDI globally declined sharply, while private equity (PE) as a form of direct investment, on the contrary, showed an increase in transactions and profitability. Private equity funds (PE funds), given the specific nature of their assets, are interested in qualitative improvements and business value, unlike banks. By participating in the management of companies, they contribute to implementing and strengthening corporate governance and ethical standards, improving corporate culture, and increasing transparency. In this regard, the study's authors believe that private equity deserves special attention as an essential source of financing for national projects in Kazakhstan.

Literature review. The academic literature review has been systematized by the form and strategy of PE and presented on the experience of companies in Europe and North America as the largest countries in the global PE market. In the UK, PE has long been the main form of financing for restructuring companies. PE has improved efficiency, stimulated and sustained growth, and created company jobs.

Bernstein et al. [1] examined that companies backed by PE reduced their investment to a lesser extent than companies that still needed to receive it during the global financial crisis of 2008. The authors found that industries in which PE funds invested over the past five years grew faster, as well as their productivity and employment.

It is important to note that English private investors use a «buyout» strategy, which involves obtaining a controlling stake in a company and controlling its management. In a typical «buyout» transaction, the investor acquires a «mature» firm by buying out its entire share capital, often with a significant amount of debt capital as part of it. An analysis of various studies has shown that in a «buyout», the firm's objectives undergo a significant transformation and become more efficient.

Gompers et al. [2], investigating the impact of the pandemic on the PE market, surveyed PE investors and found that they invest significant efforts to increase the value of companies by changing operational and management techniques. Aldatmaz and Brown [3] conducted a study among 52 developing countries in 19 sectors and examined the significant impact of PE on their economies. The authors calculated that capital invested in an industry leads to higher growth of employment (0.6%), profitability (2.9%), and productivity (0.8%) over the next few years.

American researchers Kaul et al. [4], studying «buyouts» of companies divested from larger firms based on a sample of 1,711 sales of listed US manufacturing sector companies, found the following. PE firms are more likely to acquire non-core firms, firms whose competitors invest more in R&D funding than their parent firms, and firms whose parent firms are inactive in the industry. Gilligan and Wright [5] argue that PE funds typically have a 10-12-year lifespan. PE funds are often regarded as temporary entities, so they strive to service their debt obligations on time. Lerner et al. [6] have studied such investments in PE funds since the 1980s. Their analysis showed that the average performance of alternative investment vehicles was like that of direct investments.

The performance of PE, more so than other investment asset classes, is challenging to measure and compare. A systematic review of the global literature has shown that the standard view of PE performance is the internal revenue rate (IRR) or value (investment) multiplier. The final IRR becomes known when the «exit» process of the investment is completed. «Exit» can be 15 years after the first circulation of funds into capital. In their study, Marchell et al. [7] attempted to measure PE performance. They tried to reproduce the return on debt investment in public markets. Their strategy showed that the investments modeled by the authors outperformed those in PE during periods of economic boom. Sivaprasad and Dadhaniya [8] conducted a large-scale study assessing the performance of Indian IPOs. The results showed that PE-sponsored IPOs positively impact PE firms' operating performance, leading to relatively better share prices.

Thus, a systematic review of academic literature has shown that research on PE is heterogeneous. Researchers constantly explore PE forms and strategies and are interested in the current global economy and geopolitics trends. The PE market is finding more and more development in the world, which suggests that in Kazakhstan, there are natural prerequisites for the same effect in the future, even though these subjects in the republic are understudied and underdeveloped. Moreover, there is a severe gap in the research on the PE market in Kazakhstan; it is known that KPMG [9] conducted the first research in 2018. In contrast, a sufficient base of works by domestic researchers has been accumulated to study the process of attracting and influencing FDI in the republic during the years of its independence. According to the authors of this article, the following studies by Kazakhstani scientists [10, 11] may interest readers.

Main part. Methodology. The authors conduct a comparative analysis of global and Kazakhstani direct investment market development trends. For this purpose, they systematized and deeply analyzed international experience to identify private equity's forms and strategies and categorized the prominent participants in the PE market. The authors used an economic and statistical analysis of international data to assess the main trends in developing the global private equity market. In addition, based on cause-and-effect analysis, the authors have identified the peculiarities of the growth of Kazakhstan's PE market and the primary factors and barriers to its development.

Data. The authors' analysis is based on statistical data from global companies such as Pitchbook, GPCA, KPMG and Kazakhstani investment companies such as KCM and QIC. This statistical analysis allowed the authors to develop recommendations for developing the PE market in Kazakhstan.

Analysis and findings. An international PE practice and research analysis have shown that it is the equity capital investment in private companies. In a typical PE transaction, an investor buys a stake in a private company to sell it for more value. Today, such transactions have an ever-increasing scale and a diverse industry, which was once a little-known group of specialist investment firms but is now a major «force» worldwide. The sector attracts and invests hundreds of billions of dollars each year across the planet, and the experience and wealth of some of the world's wealthy individuals and institutions that have entrusted PE firms to invest their money have confirmed the very lucrative deals they have struck. This

case has resulted in PE attracting much interest from investors, businesses, regulators, politicians, the press, and the general public.

The main trends given a new impetus to the PE market include the following.

- The size of capital (transactions) and specialization.
- Globalization and convergence.
- Institutionalization and transparency.
- Fiscal mechanisms.

Thus, in the wake of these trends, PE markets have developed and improved globally and extensively despite the global financial crisis of 2008. The latter led to a decline in FDI worldwide, considered the safest and most stable form of foreign capital attraction up to that point. To better understand the nature of PE and the activities of economic agents in this market, it is essential to define their roles and scope.

The PE market's partnership mechanism is generally based on the interaction of management companies and limited liability investors. The types of PE market participants and their descriptions are presented in Table 1.

Table 1

Major players in the private equity market*

GP – General Partner or management companies ¹ .	Professionals who raise funds from investors and invest in businesses increase the value of these companies and «exit» the investment with maximum returns for investors. As a management company, GP charges a management fee of ~2% of invested capital and additional commissions of up to 20% of the transaction or deal.
LP – Limited Partner or limited liability investors.	Institutional investors and very wealthy people play the role of LPs. These may include public and corporate pension funds, banks, insurance companies, independent investment funds, charities, foundation funds, and professionally managed investment offices of wealthy families.
Private equity fund (PE fund)	The PE fund is limited to individual and institutional investors with a certain level of wealth. They are called accredited investors. Generally, PE funds are used for equity investments with a life cycle of 10 to 15 years.
FoF – Fund of Funds	FoF has become one of PE funds' most important capital sources. FoF is attractive to investors who need more money to meet the minimum obligations or investors who lack the expertise to select and monitor the commitments of PE funds.

* Compiled by the authors;

¹ According to the KPMG Direct Investment Market in Kazakhstan Report 2019, the phrase «general partner» (GP) is understood as a management company, and «limited partner» (LP) as a limited liability investor. These phrases are then used in this study (author's note).

Some of PE's primary forms and strategies known in international practice have been transformed, and new investment forms have emerged (Table 2).

Table 2

Primary private equity strategies*

1. Leveraged buyout (PE).	8. Infrastructure investment.
2. Venture capital (VC).	9. Exist of PE fund.
3. Growth capital (growth companies).	10. Mergers and acquisitions (M&As).
4. Revolving investment or investment in stressed assets.	11. IPO (Initial Public Offering).
5. Debt buyout.	12. SPAC (Special-Purpose Acquisition Company).
6. Mezzanine debt.	13. Responsible or ESG investment (ESG - Environmental, Social, and Governance).
7. Private equity in real estate.	14. Impact investing.

* Compiled by the authors

Using the PE strategies described above, PE market participants conduct PE transactions and engage with local businesses, thereby positively impacting the economy as a whole. Business involvement in PE transactions is inevitable because additional agents, such as investment banks, accountants-consultants, law firms, lenders, growth companies, suppliers, commercial real estate agents or vendors, recruitment agencies, etc., are always needed in various transactions. Thus, developing the PE market encourages the

involvement of businesses at different stages of the investment flow to improve transaction support between investors and reduce transaction costs.

Further, statistics and trends of the global PE market have been analyzed based on the study and evaluation of annual reports of international organizations in this field. According to the PitchBook (2022) report [12], \$1.2 trillion was raised across all PE strategies in 2021 (down 11.9% from 2019, considered a record year for global fundraising). Figure 1 shows the dynamic of global PE funds fundraising.

From a regional perspective, North American companies increased their share of the global PE market in 2021 to 62.9%. In Asia, fundraising through PE raising peaked in 2018 at 25.4%, dropping to 10.2% in 2021. Europe, since 2007, has attracted, on average, around 25% of PE each year, so this figure mostly stayed the same in 2021 [12]. Based on the above statistics, the authors concluded that North America was a vast center of PE attraction for PE funds in 2021. As noted by experts, half of the funds raised in 2021 exceeded \$100 million, while the other half were below that figure (less than \$30 million), indicating that many funds need to be in sight of economic agents in the markets. One of the main reasons for this is that record-sized PE funds attract more attention from market players than their vast number of smaller ones.

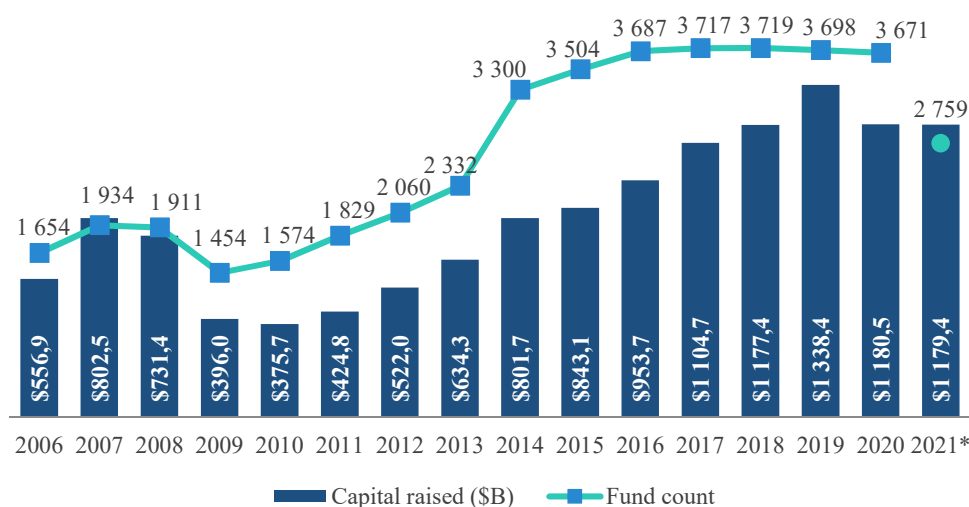

Figure 1. PE funds fundraising activities*

* Compiled by the authors based on the source PitchBook [12]

Next, the authors analyzed the exits of PE funds and total PE raising in emerging markets. Global Private Capital Association (GPCA) report [13] has shown that the exit of significant PE funds raised for the PE markets will boost fundraising to \$107 billion in 2021, an increase of 23% on the previous year and the highest level ever (Table 3).

Table 3

Private equity «exits» from PE funds on the emerging markets in 2017-2021, \$ million*

Country/region	2017	2018	2019	2020	2021	YoY change
China	17.8	40.8	18.4	55.9	51.4	↓ - 8%
India	15.2	31.4	9.1	6.0	33.9	↑ 464%
Southeast Asia	4.5	3.7	4.3	5.4	11.1	↑ 106%
Latin America	7.5	7.3	10.7	15.4	17.6	↑ 14%
Africa	1.1	3.8	11.6	1.8	2.6	↑ 44%
CEE	3.8	4.4	1.2	7.8	8.2	↑ 4%
Middle East	1.1	0.6	3.5	3.5	1.9	↓ - 45%

* Compiled by the authors based on the source GPCA [13]

Thus, despite increased caution by investors (limited partners) in 2019 due to the pandemic and quarantine measures, which led to a decline in investment in 2020, the PE volume raised in emerging markets remained relatively high (Table 4).

Table 4

Private capital fundraising for 2017-2021, \$ million*

Country/region	2017	2018	2019	2020	2021	YoY change	
China	16.4	37.3	29.8	27.4	36.4	↑	33%
India	5.4	8.1	6.7	4.9	5.7	↑	17%
Southeast Asia	1.9	1.3	2.9	2.1	2.9	↑	41%
Latin America	4.9	9.8	4.8	7.7	5.8	↓	- 24%
Africa	2.7	3.2	3.4	2.4	3.1	↑	27%
CEE	1.3	1.8	1.8	1.8	1.7	↓	-6%
Middle East	0.2	0.1	0.4	0.4	0.4	↑	15%

* Compiled by the authors based on the source GPCA [13]

Table 4 shows that PE raising has increased almost everywhere except in Latin America and Central and Eastern Europe. According to GPCA reports [13], the buyout, growth funds, and venture capital funds comprised a significant proportion (48%) of total fundraising in previous years.

As for the PE market in Kazakhstan, the most comprehensive study was the KPMG report in 2019 [9], according to which there was relatively low PE activity in the country. KPMG experts concluded that the market is immature due to the influence of many internal and external factors. The report says that certain specifics of PE investments have formed in Kazakhstan, which differs from the classical approach accepted in international practice. Family offices/business conglomerates, which own ~50% of the total wealth of the country's population, played an essential role in Kazakhstan's equity market, most of which today do not carry out active investment activity in the country.

Thus, since 2007, the quasi-state FoF Kazyna Capital Management (KCM), under which 15 funds have been created jointly with international partners, has been the main driver of direct investment in Kazakhstan. The total capitalization of funds with KCM participation, as of 1 May 2019, was ~\$2.6 billion. KPMG's analysis [9] of KCM's capital investment program in Kazakhstani businesses showed that the PE funds structure needed to be better diversified. As a result, 15 of 27 classical PE funds had funding from quasi-governmental development institutions, independent local companies created 4 PE funds, and only 8 were private international funds. Official KCM data for the year 2021 confirms this fact, which shows that in the last 15 years, FoF KCM stimulated 51% of the total PE investment in the country, while the private offices with their captive funds had 45%. The remaining 4% came from the remaining Kazakh PE market participants.

As the authors see, Kazakhstan's primary sources of PE are not institutional investors like pension funds, insurance companies, etc., as is common in international practice, but quasi-sovereign institutions (7 of 9 investment companies operating in the country as classical PE funds). This fact demonstrates the prevailing share of state control in the PE market in the country (91% of the capitalization of active PE funds). Besides, the classical PE funds' focus in Kazakhstan is directed to a small volume of investments from \$1 to 5 million.

Thus, in the opinion of KPMG experts [9], Kazakhstan's PE market before the pandemic had the following development trends.

- The market is unsaturated but has prospects for growth (up to \$320-430 million annual volume).
- The market lacks high-quality projects capable of providing the desired returns commensurate with the risks involved.
- There are limited opportunities to «exit» from projects.
- The funding of local classical PE funds is predominantly through quasi-public institutions.

Analyzing the activity of the QIC (KCM) Fund, the authors tried to assess the leading indicators of its activity in dynamics; Table 5 presents these results. According to the official statement of the Chairman of the Board of the QIC [14], the number of cumulative investments of the 17 PE funds in the FoF was \$2.4 billion at the beginning of 2023.

Table 5

Dynamics of FoF QIC investment performance*

Year	PE funds number	KCM/QIC total capitalization	Sectors where PE funds' projects are implemented		
			Transport and Logistics	Agribusiness	Energy
1	2	3	4	5	6
2019	15	~2.6	20.6%	-	79.4%

1	2	3	4	5	6
2021	16	~2.8	38.6%	18.1%	19%
2023	17	~2.4	40%	23%	15%

* *Compiled by the authors based on the source [14]*

In comparison, the KPMG report indicated that the total capitalization of all QIC's PE funds was \$2.6 billion in mid-2019; the authors' study on the NBK grant determined that this figure was around \$2.8 billion in mid-2022. Over four years, the PE funds capital increased by \$0.2 billion for the first two years, then decreased by \$0.4 billion within the last two years. The authors concede that this negative change may be due to the closure of some PE funds due to «exit» from investments. According to the KPMG forecast, nine of fifteen PE funds will be closed or monitored in 2019-2022. However, this study indicated that «exits» PE funds are unpopular in Kazakh practice. Moreover, domestic investors prefer to stay in PE funds for long periods. At the same time, the number of PE funds has increased by two funds in four years (15 in 2019 and 17 in 2023). Consequently, it is reasonable to assume that the capitalization of PE funds should have increased too. Thus, the conclusion is that PE funds have attracted fewer funds than in 2019, even though their number has increased.

Further, based on official QIC data, the authors state that the Fund of Funds has implemented 60 projects in various sectors of the national economy. For example, 24 (40%) of them are in the transport and logistics sector, 14 (23%) projects are in the country's agricultural sector, and nine projects are in the energy sector, which is 15% of the total number of projects. At that time, the QIC [14] noticed that all projects were realized in the national economy's non-primary sector, and Kazakhstan's share was 96%. For each \$1 investment, the QIC funds attract \$2.1 from the international partners of the PE funds. The authors' assumption about the possible capitalization growth of all PE funds within QIC is entirely justified in connection with these facts. The dynamics of investments by the economic sector demonstrate that the focus of the PE funds is directed, to a greater extent, towards financing projects in transport and logistics (the growth was 20%) and agribusiness (up 5%), but declining in the energy sector (down 65%).

A 2018 KPMG survey of major PE investors found that investors did not anticipate significant changes in Kazakhstan's PE market until 2025, and 15% of the respondents predicted a possible market contraction. The authors' PE market outlook study, implemented within the NBK research grant project 2021-2022 framework, confirmed many of the findings in the KPMG report. In particular, the authors obtained strong evidence that the quasi-public sector's share of the PE market in Kazakhstan remains high, and the capitalization dynamics of PE funds are not increasing; hence, volatility in Kazakhstan's PE market persists. The pandemic since late 2019 has complicated the already weak development of PE in the country, so ambitious reforms and measures to further improve the country's investment climate are now needed to stimulate it.

Thus, the author's assumptions are based on analyzing freely available official information. At the same time, due to their lack of transparency, the authors cannot make an accurate and reliable analysis and evaluation of data directly related to PE market participants in Kazakhstan. This fact accords with the KPMG report and the authors' research within the framework of the NBK grant project, which showed that access to PE market participants' data is almost impossible to obtain. This problem is also widely discussed in the international research environment. Still, specialized organizations accumulate such data directly from global PE market participants in foreign practice. Unfortunately, in Kazakhstan and throughout the Central Asian region, there are no such organizations. More specifically, given the attractiveness of Kazakhstan's market and the proper development of PE's infrastructure in the country, including the legal framework, increasing the depth of financial markets, and building the professional competencies of market participants, it is possible to ensure a stable inflow of PE that will create the prerequisites for sustainable development of the national economy in the coming years.

Conclusion. It is common knowledge that investor uncertainty and risk aversion have always exerted significant downward pressure on global foreign capital flows – this was the case during the global financial crisis of 2008, during the pandemic, and now, following the war in Ukraine. According to the UNCTAD report [15], these effects on global investment flows to developing countries (especially in the Eurasia region) in the coming years are difficult to anticipate. Central Asian countries with close investment ties in the region will be directly affected by the military conflict between Russia and Ukraine, while other countries will be mostly indirectly affected and will depend on their exposure to the triple global crisis – food, fuel, and finances. The negative global outlook is that all the above will affect the economic and political instability of the emerging market of the Eurasian continent soon, and these are critical determinants of international PE. The authors agree

that, to date, these expert forecasts are justified and, unfortunately, encourage the development of unfavorable trends in Kazakhstan and the Eurasian region.

The authors' conclusions from the study conducted within the NBK grant project are as follows:

1. The PE market in Kazakhstan continues to be inert and closed to potential and new market participants.
2. The share of the quasi-public sector in market capitalization remains high.
3. The problem of transparency in the country's PE market and the lack of access to data still need to be resolved.

In this regard, the authors point out that, with the latter, it is possible to conduct qualitative research and evaluation of the activities of market participants. In practice, gaining access to this data is very difficult, as the information is often highly confidential, and investors want to ensure that neither individual transactions nor themselves can be identified. As the analysis of foreign studies has shown, for qualitative evaluation, the authors needed two sets of data from PE market participants: data on the characteristics of the investment made (date, amount of capital and debt invested, etc.) and data on investment performance (cash flows and valuations for each transaction from investment to «exit» from investment). On the other hand, the authors note some positive trends in the PE market in Kazakhstan. These are the gradual incorporation of corporate social responsibility principles and responsible investment and impact investing strategies into Kazakhstani practice. In 2022, the KCM Fund of Funds published its adherence to the ESG principles. In the East Asian region, China and other developing countries are already actively applying these strategies.

Thus, the authors confirm that PE markets are a fast-growing, dynamic, and constantly evolving arena where significant financial developments and transactions occur. It is where venture capital and PE firms raise funds, invest in promising targets and start-ups, receive money from investors, and use it to grow. Companies are increasingly subject to mergers, acquisitions, and changes, such as restructuring, management, or location changes. As these developments indicate that a company or firm needs new products or services, understanding PE market activity is a powerful and effective way of identifying business opportunities.

Another trend in recent years has been the massive digitalization of all areas of society and the economy, triggered by the impact of the pandemic. According to GPCA experts, the PE markets industry has been trying to thrive on technology and digital transformation since 2020, which has dramatically changed the global investment market [13]. These trends are particularly relevant, given that the pace of info-communication and technological change in the world is accelerating. As recently as a decade ago, experts predicted that by 2030, the PE market, potentially measured at \$30 trillion, would go to Millennials. They were known for adapting quickly to outside changes and gaining the skills of experienced general partners (GP), enabling them to find investors better and faster. Compared to early GPs, Millennials should have been more successful because the former had to build up experience and professionalism over the years. Today, however, it is possible to re-project those assumptions. Namely, it is difficult to disagree that Millennials will be fifty years old by 2030, and the next generation – the Zoomers – is coming on their heels, for whom digital tools that speed up all investment and financial procedures are the norm of life. Consequently, digitalization today is not only helping Millennials exceed investment goals and deadlines despite rapidly changing world conditions, but it is also helping to create a whole new generation of intelligent GPs – Zoomers born and growing in a world of digital information technology, blockchain, smart contracts, neural networks, artificial intelligence, and virtual reality.

Kazakhstan's PE market badly needs not only to attract international partners to finance projects that will diversify the national economy but also to form local professionals – general partners (Millennials or Zoomers), as well as to actively involve institutional investors in the market – banks, insurance companies, pension fund, etc. It requires effective legislative reform to increase transparency and enhance the development processes of Kazakhstan's PE market. In the context of global challenges and the unstable geopolitical situation in the Eurasian region, it is crucial to understand that the ability to adapt to new investment conditions and external shocks is an essential component of the success of any strategy in the PE markets.

The article was based on the results of the scientific research grant funded by the National Bank of Kazakhstan on project No540NB, «The private capital market in Kazakhstan and the prospects for its development». The research topic is understudied and promising for future research in Kazakhstan. The authors hope that this research area will interest many Kazakh researchers and will find its continuation in the domestic research environment.

REFERENCES

1. Bernstein Sh., Lerner J., Mezzanotti F. Private equity and financial fragility during the crisis // *The Review of Financial Studies*. – 2019. – №. 32(4). – P.1309-1373.
2. Gompers P.A., Kaplan S.N., Mukharlyamov V. Private equity and COVID-19 // *National Bureau of Economic Research Working Paper [Electronic resource]*. – 2020. – №. 27889. – 44 p. – URL: <http://www.nber.org/papers/w27889>.
3. Aldatmaz S., Brown G.W. Private equity in the global economy: evidence on industry spillovers // *Journal of Corporate Finance*. – 2020. – №. 60. – P. 101524.
4. Kaul A., Nary P., Singh H. Who does private equity buy? Evidence on the role of private equity from buyouts of divested businesses // *Strategic Management and Entrepreneurship*. – 2018. – №. 59 (5). – P. 1268-1298.
5. Gilligan J., Wright M. *Private equity demystified: an explanatory guide*. – Oxford University Press. 4th ed, 2021. – 448 p.
6. Lerner J., Mao J., Schoar A., Zhang N.R. Investing outside the box: evidence from alternative vehicles in private equity // *Journal of Financial Economics*. – 2022. – №. 143 (1). – P. 359-380.
7. Kevin M., Garen M. Why invest in private equity? A comparison of private equity and stock market returns // *The Journal of Alternative Investments*. – 2019. – №. 22 (1). – P. 20-36.
8. Sivaprasad S., Dadhaniya R. An empirical analysis of the performance of sponsored vs non-sponsored IPOs: evidence from India // *Journal of Accounting in Emerging Economies*. – 2020. – №. 10(1). – P. 100-116.
9. KPMG. Private equity market in Kazakhstan [Electronic resource]. – URL: <https://kpmg.com/kz/en/home/insights/2019/09/private-equity-report.html>.
10. Абдулла Ж.Б., Кулбаева М.А., Сапарова А.А., Абишева А.М. Қазақстан экономикасындағы тікелей шетелдік инвестициялардың рөлі және оның COVID-19 пандемиясынан кейінгі жағдайы // *Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің Хабаршысы*. – 2023. – №. 1(50). – Б. 15-22.
11. Рыскелді О., Шеломенцева В., Каримбергенова М. Методы совершенствования системы привлечения инвестиций в Республику Казахстан // *Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли*. – 2023. – №. 2(51). – С. 215-221.
12. Pitchbook. *Global Private Fund Strategies Report Q1 2022 [Electronic resource]*. – URL: <https://pitchbook.com/news/reports/q1-2022-global-private-fund-strategies-report>.
13. GPCA. *Global Private Capital Industry and Analysis 2022 [Electronic resource]*. – URL: <https://www.globalprivatecapital.org/research/2022-global-private-capital-industry-data-analysis/>.
14. Qazaqstan Investment Corporation [Electronic resource]. – URL: <https://qic.kz/ru/news/press-releases/2379/>.
15. UNCTAD. *World Investment Report 2022 [Electronic resource]*. – URL: <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2022>.

REFERENCES

1. Bernstein Sh., Lerner J., Mezzanotti F. Private equity and financial fragility during the crisis // *The Review of Financial Studies*. – 2019. – №. 32(4). – P.1309-1373.
2. Gompers P.A., Kaplan S.N., Mukharlyamov V. Private equity and COVID-19 // *National Bureau of Economic Research Working Paper [Electronic resource]*. – 2020. – №. 27889. – 44 p. – URL: <http://www.nber.org/papers/w27889>.
3. Aldatmaz S., Brown G.W. Private equity in the global economy: evidence on industry spillovers // *Journal of Corporate Finance*. – 2020. – №. 60. – P. 101524.
4. Kaul A., Nary P., Singh H. Who does private equity buy? Evidence on the role of private equity from buyouts of divested businesses // *Strategic Management and Entrepreneurship*. – 2018. – №. 59 (5). – P. 1268-1298.
5. Gilligan J., Wright M. *Private equity demystified: an explanatory guide*. – Oxford University Press. 4th ed, 2021. – 448 p.
6. Lerner J., Mao J., Schoar A., Zhang N.R. Investing outside the box: evidence from alternative vehicles in private equity // *Journal of Financial Economics*. – 2022. – №. 143 (1). – P. 359-380.
7. Kevin M., Garen M. Why invest in private equity? A comparison of private equity and stock market returns // *The Journal of Alternative Investments*. – 2019. – №. 22 (1). – P. 20-36.

8. Sivaprasad S., Dadhaniya R. An empirical analysis of the performance of sponsored vs non-sponsored IPOs: evidence from India // Journal of Accounting in Emerging Economies. – 2020. – №. 10(1). – P. 100-116.
9. KPMG. Private equity market in Kazakhstan [Electronic resource]. – URL: <https://kpmg.com/kz/en/home/insights/2019/09/private-equity-report.html>.
10. Abdulla Zh.B., Kulbayeva M.A., Saparova A.A., Abisheva A.M. Kazakstan ekonomikasyn dagy tikelej sheteldik investicijalardyn roli zhane onyn COVID-19 pandemijasynan kejingi zhagdaiy [The role of foreign direct investment in Kazakhstan's economy and its status after the COVID-19 pandemic] // Kazak ekonomika, karchy zhane halykaralyk sauda universitetinin Habarshysy. – 2023. – №. 1(50). – B. 15-22 [in Kazakh].
11. Ryskeldi O., Shelomencova V., Karimbergenova M. Metody sovershenstvovaniya sistemy privilecheniya investicij v Respublike Kazahstan [Methods of improving the system of investment attraction in the Republic of Kazakhstan] // Vestnik Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – 2023 – №. 2(51). – S. 215-221 [in Russian].
12. Pitchbook. Global Private Fund Strategies Report Q1 2022 [Electronic resource]. – URL: <https://pitchbook.com/news/reports/q1-2022-global-private-fund-strategies-report>.
13. GPCA. Global Private Capital Industry and Analysis 2022 [Electronic resource]. – URL: <https://www.globalprivatecapital.org/research/2022-global-private-capital-industry-data-analysis/>.
14. Qazaqstan Investment Corporation [Electronic resource]. – URL: <https://qic.kz/ru/news/press-releases/2379/>.
15. UNCTAD. World Investment Report 2022 [Electronic resource]. – URL: <https://unctad.org/publication/world-investment-report-2022>.

Рахматуллаева Д.Ж., Какижанова Т.И., Хаджиева А.Б., Кудашева Т.В.

ЖЕКЕ КАПИТАЛ НАРЫҒЫ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН ПРАКТИКАСЫ

Аңдатпа

Бұл зерттеу әлемдік және қазақстандық жеке капитал (тікелей инвестициялар) нарықтарының даму үрдістерін салыстырмалы талдауға арналған. Бұл тақырыптың өзектілігі Қазақстанда халықаралық инвестициялардың неғұрлым тұрақты және қауіпсіз нысаны ретінде ТШИ тарту бойынша ауқымды зерттеу базасы жинақталғандығына байланысты. Жеке капитал (ЖК) нарығына қосымша зерттеулер жүргізу қажет. Әлемдік зерттеулер көрсеткендей, 2008 жылғы дағдарыс кезінде жаһандық ТШИ азайған кезде, тұрақты өсу тенденциясы тек ЖК нарығында байқалды және содан бері ол бүкіл әлем бойынша инвесторлардың назарын аударып бастады.

Осы зерттеу аясында авторлар ЖК нарығының нысандарын, стратегияларын және негізгі қатысушыларын анықтау үшін халықаралық тәжірибені жүйелеп, талдады. Авторлар PitchBook, GPCA, KPMG жаһандық компаниялардың және т.б. деректеріне сүйенді. Сонымен қатар, олар қазақстандық ЖК нарығының өсу ерекшеліктерін, сондай-ақ оның даму жолындағы негізгі факторлар мен кедергілерді анықтады. Зерттеу нәтижелері негізінде авторлар Қазақстанда ЖК нарығын дамыту бойынша ұсыныстар әзірлеуге тырысты.

Рахматуллаева Д.Ж., Какижанова Т.И., Хаджиева А.Б., Кудашева Т.В.

РЫНОК ЧАСТНОГО КАПИТАЛА: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И КАЗАХСТАНСКАЯ ПРАКТИКА

Аннотация

Данное исследование посвящено сравнительному анализу тенденций развития мирового и казахстанского рынков частного капитала (прямых инвестиций). Актуальность данной темы обусловлена тем, что в Казахстане накоплена обширная исследовательская база по привлечению ПИИ как наиболее стабильной и безопасной формы международных инвестиций. Необходимо провести дополнительные исследования рынка частного капитала (ЧК). Как показывают мировые исследования, когда во время кризиса 2008 года глобальные ПИИ сократились, устойчивая тенденция роста наблюдалась только на рынке ЧК, и с тех пор он стал привлекать пристальное внимание инвесторов по всему миру.

В рамках данного исследования авторы систематизировали и проанализировали международный опыт, чтобы определить формы, стратегии и основных участников рынка ЧК. Авторы опирались на данные глобальных компаний, таких как PitchBook, GPCA, KPMG и других. Кроме того, они выявили особенности роста казахстанского рынка ЧК, а также основные факторы и барьеры на пути его развития. На основе результатов исследования авторы попытались разработать рекомендации по развитию рынка ЧК в Казахстане.

А.К. Байкин, PhD¹

А.С. Кернебаев, PhD²

Р.А. Нурсейтова, э.ғ.к., қауымд. профессор³

Н.Т. Акишева, магистр⁴

А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., Қазақстан¹

Ә. Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды қ., Қазақстан²

Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан³

NARXOZ University, Алматы қ., Қазақстан⁴

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: aidar_baikin@mail.ru

ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАСЫН ӘРТАРАПТАНДЫРУ СТРАТЕГИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫ АНЫҚТАЙТЫН НЕГІЗГІ КӨРСЕТКІШТЕРДІ ТАЛДАУ

Әлемдік экономикалық қоғамдастықта Қазақстан Республикасы өз аумағында минералдық-шикізаттық және энергетикалық ресурстардың игерілетін және болжамды қорлары бар, оларды әлемдік нарықтарға жеткізу ел бюджетін толықтыруға мүмкіндік беретін мемлекет ретінде позицияланады. Алайда, соңғы онжылдықта Қазақстан Республикасы әлеуметтік-экономикалық өсудің жоғары көрсеткіштерін және шикізат өнімдерінің экспортқа тәуелділігінен ашақтауды қамтамасыз ету мақсатында елдің индустриялық-инновациялық даму бағдарламасын іске асыруда. Елімізде жалпы ұлттық экономиканың құрылымдық өзгерістері орын алуда. «Қазақстан – 2050» Стратегиясы Қазақстанның бәсекеге қабілетті және дамыған 30 мемлекеттің қатарына кіруін айқындайды. Қазақстан Республикасының индустриялық-инновациялық дамуының 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының негізгі мақсаты ел экономикасын әртараптандыру және бәсекеге қабілеттілікті арттыру есебінен оның орнықты өсуін қамтамасыз ету болып табылады. Қазақстан өз дамуында жинақталған ресурстық әлеует есебінен өндірісті әртараптандыруға қол жеткізу қажет болатын межеге жетті.

Мақалада экономиканы әртараптандыру тұжырымдамасын авторлық түсіндіру ұсынылды, Қостанай облысының жалпы өңірлік өнімінің көрсеткіштері талданды, Қостанай облысының жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнімнің динамикасы ұсынылды, өнеркәсіптік өндіріс көрсеткіштеріне талдау жүргізілді, өнеркәсіптік өндірісті әртараптандыру қажеттілігі негізделді.

Әртараптандыру өндіріске жоғары технологияларды енгізу және бәсекеге қабілетті экономиканы қалыптастыру арқылы экономиканың құрылымдық элементтерін өзгертуге бағытталған. Бұл тұрғыда әртараптандыру тек шикізаттық бағдардың өзгеруі ғана емес, бұл бизнес пен мемлекеттің жұмыс істеуінің басқа принциптеріне көшу. Тұтастай алғанда ел экономикасын әртараптандырудың нысаналы индикаторларын болжау кезінде әр өңірдің өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып қалыптастырылған өңірлерді әртараптандыру бағдарламаларын білу қажет. ҚР-ның әртүрлі өңірлерінің өздерінің әлеуетті мүмкіндіктері мен әртараптандыру шекаралары бар, мұнда олардың асып кетуі әрқашан өндіріс тиімділігінің өсуіне әкелмейді мақалада дәлелденген.

Кілт сөздер: диверсификация, аймақ, өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, жалпы аймақтық өнім, инвестиция, тұрақтылық, ақшалай кіріс, негізгі капитал, номиналды ақшалай табыс.

Ключевые слова: диверсификация, регион, промышленность, сельское хозяйство, валовой региональный продукт, инвестиции, стабильность, денежный доход, основной капитал, номинальный денежный доход.

Keywords: diversification, region, industry, agriculture, gross regional product, investment, stability, monetary income, fixed capital, nominal monetary income.

Кіріспе. Жаһандану жағдайында әрбір елдің экономикасы тұрақты өсуге ұмтылады, оның құрылымында экспорт маңызды рөл атқарады. Көптеген елдер халықаралық сауда кедергілерін азайту және әлемдік нарықта тиімді стратегияларды қолдану арқылы өз экспортын дамытуға ұмтылуда. Экспортты сәтті әртараптандырған елдер қуатты экономикалар құрды.

Экспортты әртараптандыру мәселесі бүгінгі күнге дейін өзектілігін жойған жоқ, тағы да қазіргі геосаяси шиеленіс жағдайында бұл тақырып күн тәртібінде тұр. Әсіресе дамушы елдерде, оның ішінде қазба байлық ресурстары бар елдерде экспортты әртараптандыру мәселесін зерттеу

маңызды. Ұзақ мерзімді перспективада шикізаттың экспорттық бағасы дайын өнеркәсіп өнімдерінің импорттық бағасына қатысты төмендейді [1; 2].

Бұл экспортты әртараптандыруды жүзеге асыра алмаған елдер үшін макро-микроэкономикалық проблемаларды тудырады.

Сондай-ақ Қазақстан өз алдына қолайлы макроэкономикалық климат құру, тұрақты экономикалық өсуді қалыптастыру, валюталық түсімдерді тұрақтандыру, өңдеу өнеркәсібіндегі импортқа тәуелділікті азайту және т.б. мақсатында экспортты әртараптандыру міндетін қойды [3].

Әртараптандыру одан да маңызды стратегиялық мақсатты – тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз етуді көздейді. Әртараптандыру өндіріске жоғары технологияларды енгізу және бәсекеге қабілетті экономиканы қалыптастыру арқылы экономиканың құрылымдық элементтерін өзгертуді көздейді. Бұл тұрғыда әртараптандыру шикізат бағытын өзгерту ғана емес, ол бизнес пен мемлекеттің қызмет етуінің басқа принциптеріне көшу болып табылады.

Белгілі болғандай, экономиканы әртараптандырудың кез келген процестерінің өзіндік ерекшеліктері бар, өйткені олар тәуекелдің жоғарылауы жағдайында қосымша инвестицияларды тартуды қажет етеді. Тағы бір ерекшелігі – жұмыс істеп тұрған өндірістерді жақсарту және жаңадан құру үшін озық технологияларды пайдалану.

Зерттеудің мақсаты Қостанай облысының экономикасын әртараптандыру қажеттілігін зерделеу және ғылыми негіздеу болып табылады.

Зерттеудің міндеттері: Қостанай облысының жалпы өңірлік өнімінің көрсеткіштеріне талдау жүргізу; Қостанай облысының жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өніміне талдау жүргізу; Қостанай облысының өнеркәсіп өндірісінің көрсеткіштеріне талдау жасау болып табылады.

Зерттеу әдістері. Зерттеуде ғылыми таным процесінде қолданылатын әдістер кешені қолданылды: сипаттамалық, жүйелік-аналитикалық және статистикалық әдістер.

Зерттеу барысы келесі кезеңдерден тұрды:

1. Басқа ғалымдардың бұрын жүргізілген зерттеулерін талдау негізінде жүйелік-логикалық және салыстырмалы әдістерді қолдану арқылы әртараптандыру деңгейі тұрғысынан талданған теориялық база қалыптасты;

2. Әртараптандыру деңгейіне әсер ететін негізгі көрсеткіштер зерттелді және талданды;

3. Жалпы өңірлік өнімнің құрылымы мен динамикасына талдау жүргізілді.

Зерттелген материалдың және жүргізілген талдаудың нәтижелері бойынша өнеркәсіптік өндірісті әртараптандыру бойынша ұсыныстар әзірленді. Ақпараттық база ретінде зерттеу тақырыбы бойынша монографиялар, оқулықтар, ғылыми мақалалар пайдаланылды.

Әдебиеттік шолу. Отандық ғалымдардың аздаған еңбектері Қазақстан өнеркәсібінің ресурстық бағдарлануынан бас тартуды қамтамасыз ету, тұрақты экономикалық өсуді қалыптастыру және экономикадағы бәсекеге қабілеттілікті арттыру тәсілі ретінде экономиканы әртараптандыру стратегиясын қалыптастыру мәселесіне арналған.

Экономикалық жүйені әртараптандырудың стратегияны әзірлеудің, инновациялық секторларды дамытудың және бәсекеге қабілеттілікті арттырудың жалпы теориялық және әдістемелік принциптері алыс шетел ғалымдарының еңбектерінде талданған, олардың ішінде Оладимеджи М.С., Удосен И., Макау М.М., Амброуз Дж., Манюару А., Вачира М., Амата Э. [4,5,6].

ТМД елдері мен Қазақстан экономистерінің ғылыми еңбектері әртараптандыруды қалыптастыру мен дамыту әдіснамасы мәселелеріне, өнімнің бәсекеге қабілеттілігі мәселелеріне, елді индустрияландыруға арналған. Олардың ішінде Шалболова У.Ж., Тарануха Ю.В., Гумерова Г.Ф., Селезнев И.О., Сальников В., Казбекова Л., Бакирбекова А.М., Денисова Н.И. [1,2,3,7,8,9,10].

Шетелдік ғалымдардың экономиканы әртараптандырудың әртүрлі аспектілеріне әсер ететін мәселелерді, әртараптандыру процестерін дамыту үшін жағдайлар мен алғышарттарды анықтауды және оның жан-жақтылығы мен күрделілігіне байланысты осы өзекті мәселемен байланысты проблемаларды жеткілікті түрде кеңінен қамтуына қарамастан, және, біріншіден, олардың отандық экономика ғылымы мен тәжірибесінің жағдайына бейімделе алмауы, жоғарыда аталған мәселелер даулы күйінде қалып отыр және қосымша зерттеуді қажет етеді.

Негізгі бөлім. Қазіргі уақытта әлемдік тәжірибеде ұлттық экономикалардың бәсекеге қабілеттілігі мен әлемдік қауымдастыққа интеграциялану мәселелеріне көп көңіл бөлінуде, бұл көптеген елдердің ашықтық стратегиясына өтуге, әлемдік нарыққа бағдарын тереңдетуге жалпы тенденциясымен айқындалады [7].

Облыстың негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерін талдау негізінде облыс экономикасын әртараптандыру стратегиясы құрылды.

Талдау көрсеткендей, жалпы өңірлік өнімнің жалпы республикадағы үлесі 3,4% құрайды [11].

Облыс экономикасын әртараптандыру стратегиясын қалыптастыру әдістемесіне сәйкес таңдалған Қостанай облысы дамуының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте

Қостанай облысының жалпы өңірлік өнімінің көрсеткіштері*

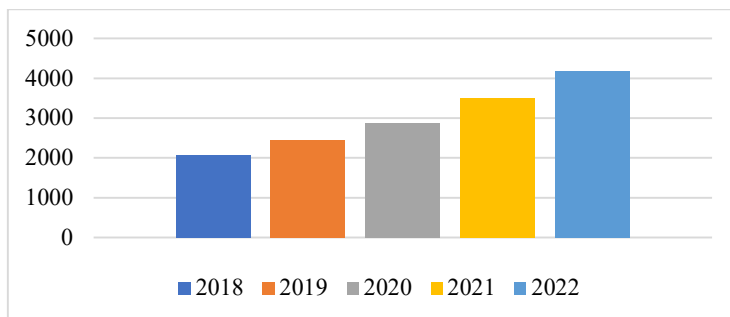
Көрсеткіштер	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.
ЖӨӨ, млрд. тг.	2069,2	2451,7	2872,2	3516,2	4182,1
ЖӨӨ өзгерісі, %	111,8	118,5	117,2	122,4	118,9
Жан басына шаққандағы ЖӨӨ, мың тг.	2367,0	2815,9	3314,5	4082,8	5014,7
Халықтың жан басына шаққандағы номиналды ақшалай табысы, тг	82 093	92543	105856	124221	148433
Өнеркәсіп өнімінің көлемі, млн.тг.	27218,1	29380,3	27028,5	37606,2	48777,1
-% өткен жылмен салыстырғанда	119,4	107,9	92,0	139,1	129,7
Негізгі капиталға салынған инвестиция, млрд.тг.	11179,0	12576,8	12270,1	13242,2	15251,1
-% өткен жылмен салыстырғанда	117,5	108,8	96,1	103,7	109,2

* [6] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған

Зерттелетін өңірдегі жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнім Қостанай облысы тұрғындарының өмір сүру деңгейінің интегралды көрсеткіші болып табылады.

2018-2022 жж халықтың өмір сүру деңгейінің интегралды көрсеткіші – жан басына шаққандағы ЖӨӨ 211,9%-ға (2367,0 млрд. теңгеден 5014,7 млрд. теңгеге дейін) өсті [12].

1-суретте Қостанай облысы бойынша жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнімнің динамикасы көрсетілген.

1-сурет. Қостанай облысының жан басына шаққандағы жалпы өңірлік өнімінің динамикасы (мың теңге)

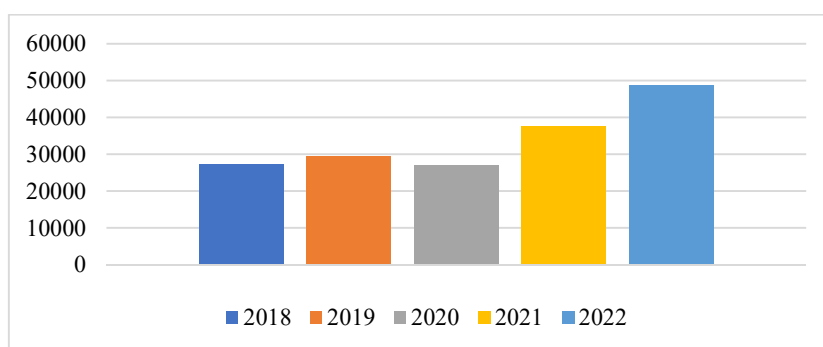
1-кестедегі көрсеткіштерді талдау бойынша 2022 жылы Қостанай облысында өнеркәсіп өндірісінің 29,7%-ға (129,7%) өскені байқалады. Сондай-ақ соңғы талданған 3 жылда негізгі капиталға инвестицияның тұрақты өсімі байқалады, ол өткен кезеңмен салыстырғанда 2022 жылы 9,2%-ға (немесе 2008,9 млрд. теңгеге) өсті [8;13].

Қостанай облысының белгілі әлеуметтік-экономикалық даму әлеуеті бар (2018-2022 жылдарға арналған динамика бойынша), алайда соңғы жылдары облыстың экономикалық даму деңгейінің төмендеуі байқалады. Аймақтың экономикалық дамуының сандық көрсеткіштерінің қарқынының баяулауы Қостанай облысының экономикасын әртараптандырудың ғылыми негізделген стратегиясының қажеттігін көрсетеді [8].

Өңірдегі өнеркәсіптің дамуы және өнеркәсіптік кәсіпорындардың функционалдық қызметі Қостанай облысының экономикасының құрылымдық қалыптасуының негізін құрайды. Статистикалық мәліметтерді талдау нәтижесінде 2022 жылы облыс көрсеткіштерінің жалпы құрылымындағы өнеркәсіп үлесі 2021 жылмен салыстырғанда 6,3%-ға төмендеген [8;13].

Мұның бәрі өте нашар деп айтуға болмайды, өйткені Қостанай облысының экономикасы соңғы онжылдықта үздіксіз дамып келеді. Соңғы 10 жылдағы талдау құрылыс, көлік және коммуникация, сауда және қызмет көрсету салаларында оң даму динамикасын көрсетіп отырғанын айта кеткен жөн. Бұл салалардың құрылымы да өзгеріп, өндірілетін және өткізілетін тауарлардың ассортименті кеңейіп, қызмет көрсету аясы кеңейіп келеді, бұл аймақтағы өндірістің әртараптандырылғанын айғақтайтыны сөзсіз.

Өңір өнеркәсібі қосылған құн өнімдерін өндіруші және аймақтың жалпы ішкі өніміне негізгі үлес қосатын сала болып табылады. Осыған байланысты өнеркәсіптік кәсіпорындармен орындалатын жұмыс көлемінің динамикасы мен құрылымы талданады. Талдау көрсеткендей, облыстағы өнеркәсіп кәсіпорындары 2022 жылы өткізген өнімдер мен қызметтердің көлемі 2021 жылғы өнеркәсіп өндірісінің көлемінен 29,7%-ға жоғары (2-сурет).

2-сурет. Қостанай облысының өнеркәсіп өндірісінің көрсеткіштері

Талдау көрсеткендей, дағдарыс кезінде де облыс басшылығы мен кәсіпорындарының дағдарысқа қарсы бағдарламаларды жүзеге асыруының арқасында Қостанай облысы өңірдің экономикалық даму қарқынының оң көрсеткіштеріне қол жеткізді [8;9].

Жоғарыда айтылғандай, Қостанай облысында өңдеудің құрылымдық көрсеткіштерінің өсуі облыс экономикасында әртараптандыру үдерістерінің дамығанын көрсетеді. Осылайша, облыста алтын кендерін өңдеу, шойын мен шойын өндіру, сонымен қатар металл кенінен «Доре» деп аталатын жаңа қорытпа өндіру қолға алынды [12].

Дегенмен, тау-кен өнеркәсібі бұрынғысынша өңірлік өнімдерді экспорттаудың және мемлекеттік және жергілікті бюджеттерді толықтырудың негізгі көзі болып қала береді.

Қазақстандағы металл кендерін өндіру бойынша жетекші кәсіпорын «ССГПО» АҚ болып табылады, ол өз өнімдерін «Магнитогорск металлургиялық комбинатына», «Миттал Стил Теміртау» АҚ және Қытайға үлкен көлемде жеткізеді.

Қостанай облысының Лисаковск қаласында темір кені концентратын өндіретін «Өркен» ЖШС филиалы бар. Өндірісті әртараптандыру аясында компания «Темір кендерін бөлу, өндіру және өңдеу» инвестициялық жобасын жүзеге асырды. Енгізілген инновациялық технология соңғы өнімдегі темір мөлшерінің 49-дан 60%-ға артуына және фосфордың 0,7-ден 0,2%-ға дейін төмендеуіне ықпал етті [12].

Қостанай облысында «Қазақстан алюминийі» АҚ филиалдары жұмыс істейді. Торғай және Краснооктябрь боксит кеніштері боксит кендерін өндіретін ірі кәсіпорындар болып табылады, олардан соңғы өнім Қазақстанның алюминий балқыту зауытына жеткізіледі.

Сондай-ақ Қостанай облысының Жітіқара қаласында «Қостанай минералдары» АҚ кәсіпорны бар. Бұл тауарлық өнім шығарудың негізгі шикізаты болып табылатын хризотил-асбест кендерін өндірумен және байытумен айналысатын Қазақстандағы жалғыз асбест зауыты. Компания өз өнімдерін әлемдік өнеркәсіптік нарықтарға экспорттайды және өнеркәсіптік тауарлар мен ТМД елдерінің нарықтарында дауларды пайдаланады.

Қорытынды. Қостанай облысы өнеркәсіптік өндіріс бойынша көпфункционалды. Осылайша, тау-кен өнеркәсібінен басқа, өңірде тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық кәсіпорындары (энергиямен жабдықтау, жылумен жабдықтау, газдандыру, сумен жабдықтау және т.б.), шикізатты қайта өңдеу және электр энергиясын, газды және суды өндіру және тарату үшін қосымша тауарлар өндіру орналасқан.

1. Салалық әртараптандырудағы құрылымдық өзгерістерді ескере отырып, жалпы өңірлік өнімді талдау әрбір өңірдегі экономиканы әртараптандыру бағыттарын топтастыруға мүмкіндік берді. Әртараптандыру әлеуеті қарастырылатын экономиканың негізгі секторлары: елдің барлық

өңірлері ұсынатын тамақ өнімдері мен құрылыс материалдарын өндіру; өңдеу өнеркәсібі (негізінен түсті және қара металлургия) орталық және солтүстік өңірлерде орналасқан; елдің мұнай өңірлері мұнай-химия және мұнай өңдеу өнеркәсібін дамытуға мүмкіндік алса, ал оңтүстік өңірлер халық тұтынатын тауарлар өндірісімен және агроөнеркәсіптік кешенді дамытумен ұсынылған [10].

2. Қостанай облысының даму әлеуеті облыс экономикасын әртараптандыру стратегиясын қалыптастырудың негізі болып табылады. Қостанай облысында республикалық маңызы бар ірі кәсіпорындар бар, олардың ішінде мынадай өндірістік объектілерді бөліп көрсетуге болады: Соколов-Сарыбай тау-кен байыту өндірістік бірлестігі, «Өркен» ЖШС Лисаков қаласындағы филиалы (темір кені концентратын өндіру жөніндегі ірі кәсіпорын), Сарыарқавтопром, Агромашхолдинг және басқалар.

Облыс экономикасының әртараптандыру процессін талдау нәтижесінде жалпы аймақтық өнімнің айтарлықтай өсуі байқалды. Сонымен қатар, әртараптандырудың баяу қарқыны, сондай-ақ өндірілетін темір түйіршіктерді дайын өнімге немесе дайындамаға қайта өңдеу бөлігінде «Өркен» ЖШС және Соколов-Сарыбай тау-кен байыту өндірістік бірлестігі өндірісін әртараптандыру қажеттілігі сияқты елеулі проблемалар бар. Бұл шара СарыарқаАвтоПром, Агромашхолдинг, Қостанай агромеханикалық зауыты және басқа да кәсіпорындарды қажетті металмен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

3. Зерттеу барысында әртараптандырудың топтастырылған басым бағыттары негізінде әртараптандыру мақсатына қол жеткізудің қорытынды көрсеткіштеріне талдау жүргізілді: қосылған құн көрсеткіштері бойынша, еңбек өнімділігі және тауарлар экспорты бойынша, экономиканың талданатын салаларында негізгі капиталға инвестициялау деңгейі бойынша, жаңа жұмыс орындарын құру бойынша. Облыс экономикасын әртараптандыру шеңберінде өндірілген қайта өңдеу өнімдерінің (қара және түсті металлургия) экспорттық көрсеткіштерін талдау экспорттың үлесі әлі де төмен деңгейде екенін көрсетті. Қайта өңдеу өнімдері экспортының серпіні байқалады, бұл экономиканың осы секторында әлеуеттің бар екендігін көрсетеді. Бірақ бұл көрсеткіш өте төмен деңгейде, бұл барлық салаларда, әсіресе қара және түсті металлургияда қайта өңдеу кәсіпорындары мен зауыттарын ашу қажеттілігін көрсетеді. Сонымен қатар, арзан жұмыс күші, салықтық жеңілдіктер және кешенді мемлекеттік қолдау жағдайында бұл қиынға түспейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Baykin A.K., Shalbolova U.Zh., Taranukha Yu.V. Diversification as a factor in the development of innovative sectors // reports of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. – No. 2 (318). – 2018. – P. 102-108.

2. Гумерова Г.Ф. Диверсификация производства: сущность, причины, преимущества и недостатки, классификация // Современные тенденции развития науки и техники. – 2015. – № 8-7. – С. 35-40.

3. Селезнев И.О. Эволюционное развитие концепции «диверсификации» в экономической мысли // Наука и образование сегодня. – 2019. – № 4 (39). – С. 40-43.

4. Oladimeji M.S., Udosen I. The Effect of Diversification Strategy on Organizational Performance [Electronic resource] // Journal of Competitiveness. – 2019. – 11(4). – P. 120-131. – URL: <https://doi.org/10.7441/joc.2019.04.08>.

5. Makau M.M., Ambrose J. The impact of portfolio diversification on financial performance of investment firms listed in Nairobi Security Exchange Commission, Kenya: Empirical review // International Journal of Management and Commerce Innovation. – 2018. – 5 (2). – P. 177-187.

6. Manyuru A., Wachira M., Amata E. The impact of corporate diversification on organization value in Kenya // African Journal of Business Management. – 2017. – 11 (11). – P. 241-249.

7. Сальников В. Диверсификация и экспортная экспансия промышленных компаний как фактор долгосрочного экономического роста, ЦМАКП [Электронный ресурс]. – 2008. – URL: http://www.forecast.ru/_ARCHIVE/Presentations/.

8. Baykin A.K., Shalbolova Yu.Zh., Kazbekova L. Regional diversification of entrepreneurial activity in the Republic of Kazakhstan // Revista ESPACIOS. – Caracas, Venezuela, ISSN 0798 1015. – 2017. – №38 (№ 46). – P. 35-46.

9. Taranukha Yu.V., Bakirbekova A.M. Study of the dependence of the growth rate of the regional economy on the degree of diversification using correlation-regression analysis // News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. – Social and humanities series. – Almaty: Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, November-April, 2018. – № 2(318). – P. 28-32.

10. Денисова Н.И. Диверсификация и ее роль в системе методов управления рисками / Денисова Н.И., Губанов Р.С., Луковникова Н.С. // Вестник Московского университета им. С.Ю. Витте. – Часть 1: Экономика и менеджмент. – 2014. – № 4 (10). – С. 42-45.
11. «Өңірлерді дамыту бағдарламасын» іске асырудың статистикалық көрсеткіштері [Электронды ресурс] // Қазақстан Республикасының Статистика комитеті. – URL: <http://www.Economic.gov.kz/ru/>.
12. Статистика [Электронды ресурс] // Қостанай облысы әкімдігінің ресми сайты. – URL: <http://www.kostanay.gov.kz/>.
13. Инновациялық өнімдердің (тауарлар мен қызметтер) көлемі [Электронды ресурс] // Қазақстан Республикасының Статистика комитеті. – URL: <http://www.Economic.gov.kz/ru/>.

REFERENCES

1. Baykin A.K., Shalbolova U.Zh., Taranukha Yu.V. Diversification as a factor in the development of innovative sectors // reports of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. – No. 2 (318). – 2018. – P. 102-108.
2. Gumerova G.F. Diversifikatsiia proizvodstva: synost, prichiny, preimystva i nedostatki, klassifikatsiia [Diversification of production: essence, reasons, advantages and disadvantages, classification] // Sovremennye tendentsii razvitiia nayki i tehniki Diversification of production: essence, conditions, prerequisites and conditions, classification. – 2015. – № 8-7. – S. 35-40 [in Russian].
3. Seleznev I.O. Evoliytsionnoe razvitie kontseptsii «diversifikatsii» v ekonomicheskoi mysli [Evolutionary development of the concept of «diversification» in Economic Research] // Nayka i obrazovanie segodnia. – No. 4 (39). – 2019. – S. 40-43 [in Russian].
4. Oladimeji M.S., Udosen I. The Effect of Diversification Strategy on Organizational Performance [Electronic resource] // Journal of Competitiveness. – 2019. – 11(4). – P. 120-131. – URL: <https://doi.org/10.7441/joc.2019.04.08>.
5. Makau M.M., Ambrose J. The impact of portfolio diversification on financial performance of investment firms listed in Nairobi Security Exchange Commission, Kenya: Empirical review // International Journal of Management and Commerce Innovation. – 2018. – 5 (2). – P. 177-187.
6. Manyuru A., Wachira M., Amata E. The impact of corporate diversification on organization value in Kenya // African Journal of Business Management. – 2017. – 11 (11). – P. 241-249.
7. Salnikov V. Diversifikatsiia i eksportnaia ekspansiia promyshlennyh kompanii kak faktor dolgosrochnogo ekonomicheskogo rosta, TsMAKP [Diversification and export expansion of industrial companies as a factor of long-term economic growth, СМАСР] [Elektronny resurs]. – 2008. – URL: http://www.forecast.ru/_ARCHIVE/Presentations/ [in Russian].
8. Baykin A.K., Shalbolova Yu.Zh., Kazbekova L. Regional diversification of entrepreneurial activity in the Republic of Kazakhstan // Revista ESPACIOS. – Caracas, Venezuela, ISSN 0798 1015. – 2017. – №38 (Nº 46). – P. 35-46.
9. Taranukha Yu.V., Bakirbekova A.M. Study of the dependence of the growth rate of the regional economy on the degree of diversification using correlation-regression analysis // News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. – Social and humanities series. – Almaty: Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, November-April, 2018. – № 2(318). – P. 28-32.
10. Denisova N.I. Diversifikatsiia i ee rol v sisteme metodov upravleniia riskami [Diversification and role in the system of methods of management of risks] / Denisova N.I., Gybanov R.S., Lykovnikova N.S. // Vestnik Moskovskogo yuniversiteta im. S.Iy. Vitte. – Chast 1: Ekonomika i menedjment. – 2014. – № 4 (10). – S. 42-45 [in Russian].
11. «Onirlerdi damyty bagdarlamасын» іске асырдын статистикалық көрсеткіштері [Statistical indicators of the implementation of the «Regional Development Program»] [Elektronny resurs] // Qazaqstan Respyblikasynyn Statistika komiteti. – URL: <http://www.Economic.gov.kz/ru/> [in Kazakh].
12. Statistika [Statistics] [Elektronny resurs] // Qostanai oblysy akimdiginin resmi saity. – URL: <http://www.kostanay.gov.kz/> [in Kazakh].
13. Innovatsiialyq onimderdin (tayarlar men qyzmetter) kolemi [Volume of innovative products (goods and services)] [Elektronny resurs] // Qazaqstan Respyblikasynyn Statistika komiteti. – URL: <http://www.Economic.gov.kz/ru/> [in Kazakh].

Байкин А.К., Кернебаев А.С., Нурсейтова Р.А., Акишева Н.Т.

АНАЛИЗ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИХ ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ЭКОНОМИКИ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В мировом экономическом сообществе Республика Казахстан позиционируется как государство, имеющее на своей территории разрабатываемые и прогнозные запасы минерально-сырьевых и энергетических ресурсов, поставка которых на мировые рынки дает возможность пополнения бюджета страны. Однако в последнее десятилетие Республика Казахстан проводит реализацию программы индустриально-инновационного развития страны в целях обеспечения высоких показателей социально-экономического роста и отхода от экспорт зависимости сырьевых продуктов. В стране происходят структурные преобразования национальной экономики в целом. Стратегия «Казахстан - 2050» определяет вхождение Казахстана в число 30 конкурентоспособных и развитых государств. Основной целью государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы является диверсификация экономики страны и обеспечение ее устойчивого роста за счет повышения конкурентоспособности. Казахстан в своем развитии подошел к рубежу, где необходимо добиться диверсификации производства за счет накопленного ресурсного потенциала.

В статье предложена авторская трактовка понятия диверсификация экономики, проанализированы показатели валового регионального продукта Костанайской области, представлена динамика валового регионального продукта на душу населения Костанайской области, проведен анализ показателей промышленного производства, обоснована необходимость диверсификации промышленного производства.

Диверсификация имеет целью изменение структурных элементов экономики путем внедрения в производство высоких технологий и формирование конкурентоспособной экономики. В этом смысле диверсификация – это не только изменение сырьевой ориентации, это переход к иным принципам функционирования бизнеса и государства. При прогнозировании целевых индикаторов диверсификации экономики страны целом необходимо знать программы диверсификации регионов, сформированные с учетом специфических особенностей каждого региона. В статье показано что различные регионы РК имеют свои потенциальные возможности и границы диверсификации, где их превышение не всегда приводит к росту эффективности производства.

Baikin A., Kernebaev A., Nurseitova R., Akisheva N.

ANALYSIS OF THE MAIN INDICATORS DETERMINED THE FORMATION OF THE STRATEGY OF DIVERSIFICATION OF THE ECONOMY OF KOSTANAY REGION

Annotation

In the world economic community, the Republic of Kazakhstan is positioned as a state with developed and forecasted reserves of mineral and energy resources on its territory, the supply of which to world markets makes it possible to replenish the country's budget. However, in the last decade, the Republic of Kazakhstan has been implementing a program of industrial and innovative development of the country in order to ensure high rates of socio-economic growth and move away from the export dependence of raw materials. The country is undergoing structural transformations of the national economy as a whole. The strategy «Kazakhstan – 2050» defines Kazakhstan's entry into the top 30 competitive and developed countries. The main goal of the state program of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025 is to diversify the country's economy and ensure its sustainable growth by increasing competitiveness. Kazakhstan has reached a milestone in its development, where it is necessary to achieve diversification of production due to the accumulated resource potential.

The article offers the author's interpretation of the concept of economic diversification, analyzes the indicators of the gross regional product of Kostanay region, presents the dynamics of the gross regional product per capita of Kostanay region, analyzes the indicators of industrial production, substantiates the need for diversification of industrial production.

Diversification aims to change the structural elements of the economy by introducing high technologies into production and forming a competitive economy. In this sense, diversification is not only a change in the raw material orientation, it is a transition to different principles of business and government functioning. When forecasting target indicators for the diversification of the country's economy as a whole, it is necessary to know the regional diversification programs formed taking into account the specific characteristics of each region. The article shows that different regions of the Republic of Kazakhstan have their own potential opportunities and boundaries of diversification, where exceeding them does not always lead to an increase in production efficiency.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).46
УДК 332.02
ГРНТИ 06.81.55

А.К. Дарибаева, к.э.н., и.о. профессора

Esil University, г. Астана, Казахстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: daribaeva_kak@mail.ru

ВЛИЯНИЕ НЕЙРОМАРКЕТИНГА НА ОПТИМИЗАЦИЮ ЦИФРОВОГО КОНТЕНТА В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

В статье рассматривается инновационное объединение методов нейромаркетинга со стратегиями цифрового контента для повышения эффективности взаимодействия с потребителями на платформах социальных сетей. В работе показано, как нейромаркетинг, объединяющий принципы нейронауки и маркетинга, позволяет понять нейронные реакции потребителей на маркетинговые инициативы. Автор выявляет, что центральное место и ключевая роль нейромаркетинга в цифровом ландшафте заключается в формировании потребительского восприятия и решений с помощью контента социальных сетей. Рассмотрена роль социальных сетей в формировании потребительского восприятия и поведения, проанализированы влияние нейромаркетинга на понимание цифрового контента потребителями, определены методы нейромаркетинга для улучшения качества и воздействия цифрового контента, предложены практические примеры применения нейромаркетинга в цифровом контенте.

В статье подчеркивается необходимость нейромаркетинга в создании цифрового контента, который глубоко резонирует с потребителями, затрагивая инстинктивные и эмоциональные слои вовлечения. Статья доказывает необходимость интеграции этих подходов в качестве важнейшего элемента современной маркетинговой тактики, направленной на объединение понимания когнитивных процессов потребителей с совершенствованием цифрового маркетингового контента. Исследование автора представляет убедительные аргументы в пользу такой интеграции для разработки эффективных современных маркетинговых стратегий.

Ключевые слова: *нейромаркетинг, цифровой контент, социальные сети, вовлечение потребителей, нейронаука, социальные медиа, оптимизация контента, когнитивное поведение.*

Кілт сөздер: *нейромаркетинг, сандық мазмұн, әлеуметтік медиа, тұтынушыларды тарту, нейроғылым, әлеуметтік медиа, мазмұнды оңтайландыру, когнитивті мінез-құлық.*

Keywords: *neuromarketing, digital content, social networks, consumer engagement, neuroscience, social media, content optimization, cognitive behavior.*

Введение. Традиционные маркетинговые инструменты не всегда могут правильно оценить поведение потребителей по отношению к конкретным товарам. В условиях развивающегося маркетинга интеграция нейромаркетинга и цифрового контента становится новаторским подходом, особенно в контексте социальных медиаплатформ. Нейромаркетинг, область на стыке нейронауки и маркетинга, предлагает глубокое понимание потребительского поведения через понимание неврологической реакции на маркетинговые стимулы. Такой подход особенно актуален в современную цифровую эпоху, когда контент социальных сетей играет ключевую роль в формировании потребительского восприятия и принятия решений.

Актуальность этой темы подчеркивается растущим цифровым следом на мировом рынке. Поскольку все большее число потребителей обращается к социальным сетям для получения информации и взаимодействия, понимание того, как цифровой контент влияет на поведение потребителей, становится решающим для эффективных маркетинговых стратегий. Нейромаркетинг дает уникальную возможность изучить влияние различных форматов контента, таких как текстовые сообщения, видео и изображения, на вовлеченность потребителей и принятие ими решений.

Более того, интеграция методов нейромаркетинга в анализ цифрового контента позволяет более тонко понять реакцию потребителей. Традиционные маркетинговые стратегии часто опираются на поверхностный анализ поведения потребителей, в то время как нейромаркетинг глубже проникает в бессознательные и эмоциональные факторы, определяющие их действия. Такая интеграция дает возможность создавать более увлекательный и эффективный цифровой контент, который резонирует с целевой аудиторией на более глубоком, инстинктивном уровне. Изучение синергии между нейромаркетингом и цифровым контентом в социальных сетях не только своевременно, но и необходимо для современных маркетинговых стратегий. Оно позволяет преодолеть разрыв между пониманием когнитивных аспектов поведения потребителей и применением этого понимания для

оптимизации цифрового маркетингового контента, что повышает вовлеченность потребителей и улучшает бизнес-результаты.

Основная цель статьи – изучить влияние нейромаркетинга на создание и оптимизацию цифрового контента в социальных сетях для повышения вовлеченности и эффективности взаимодействия с потребителями. Объект исследования: интеграция нейромаркетинга и цифрового контента в контексте социальных сетей, что включает в себя изучение того, как нейромаркетинговые подходы и технологии применяются для анализа и оптимизации цифрового контента в социальных медиа. Предмет исследования: воздействие нейромаркетинговых методов на вовлеченность и поведение потребителей в социальных сетях, что касается исследования влияния различных аспектов цифрового контента (таких как текстовые сообщения, видео, изображения) на неврологические и эмоциональные реакции потребителей.

Обзор литературы. Нейромаркетинг – новое направление исследований, находящееся на допарадигмальном этапе развития, предметное поле которого остается дискуссионным. Научной предпосылкой его формирования стали исследования в области поведенческой экономики, представленные в работах А. Тверского, Д. Канемана, П. Слолика, Х. Шифрина, М. Статмана и др. [1].

Непосредственно нейромаркетинг как использование нейронаучных концепций и методов при описании потребительского и покупательского поведения возник в начале XXI века. Приблизительно с 2008 года начинается более зрелый этап развития новой дисциплины. Концептуальные, теоретические и методологические проблемы интеграции нейронаук и маркетинга анализируются во многих работах. В академической среде формирование нового направления исследований связано с работами А. Шмидса, Р. Монтага, Г. Хаузеля, Т. Мёлля, Ф. Бабилони, Д. Фугате и др. [2].

Параллельно прикладные вопросы применения нейронаучных методов и технологий в маркетинговой деятельности начали на практике изучаться рядом коммерческих фирм (Brighthouse, SalesBrain, Neurosense) и были освещены в работах таких специалистов как К. Морин, П. Ренвуазе, К. Шиера, Д. Хельда, А. Трайндл и др. [3].

Несмотря на то, что нейромаркетинг является активно развивающейся областью исследований и практической деятельности, большинство исследований носят экспериментальный и точечный характер, не позволяя оценить научный и прикладной потенциал нейромаркетинга в целом.

Основная часть. Использование методов нейромаркетинга в создании и оптимизации цифрового контента может значительно повысить эффективность маркетинговых стратегий в социальных сетях, улучшая вовлеченность потребителей и повышая эффективность взаимодействия с целевой аудиторией.

По состоянию на 2024 год социальные медиа объединят 4,95 миллиарда пользователей по всему миру, что составляет 61 % населения планеты. По прогнозам, к концу года данный показатель вырастет до 5,17 миллиарда. Facebook, лидирующий в этом списке, может похвастаться 3,05 миллиарда активных пользователей, что подчеркивает его колоссальное присутствие в цифровой сфере. Тенденция роста числа пользователей социальных сетей - не внезапное явление, а часть последовательной траектории роста, наблюдаемой в последние годы. В качестве примера можно привести устойчивый рост базы пользователей с 3,9 миллиарда в 2020 году до 4,95 миллиарда в 2023 году. Такая статистика не только демонстрирует растущий охват этих платформ, но и подчеркивает их неотъемлемую роль в формировании потребительского поведения и предпочтений [4].

Рисунок 1. Тенденция роста числа пользователей социальных сетей*

* Составлен автором на основе источника [4]

Если углубиться в ежедневные привычки пользователей социальных сетей, то можно обнаружить, что в среднем человек уделяет этим платформам около 2 часов 24 минут в день. На отдельных рынках, например, в США, этот показатель несколько ниже - около 2 часов 14 минут, а канадские пользователи тратят на это около 105 минут в день. Глобальный ландшафт использования социальных сетей возглавляет Китай, где проживает около 1,02 миллиарда пользователей, за ним следует Индия с 755,47 миллионами и Соединенные Штаты с 302,25 миллионами [4].

Эти цифры имеют огромное значение для стратегий цифрового маркетинга. Они не только показывают обширную и разнообразную аудиторию, доступную через эти платформы, но и предполагают потенциал для тонких и целевых маркетинговых подходов. По мере того, как социальные сети продолжают влетать в ткань повседневной жизни, их влияние на решения и восприятие потребителей становится все более значимым для маркетологов, стремящихся создать эффективный цифровой контент.

Роль нейромаркетинга в углублении понимания цифрового потребительского поведения достаточно высока. Интеграция нейромаркетинга и цифрового маркетинга имеет первостепенное значение в эпоху, когда внимание потребителей рассеяно и очень востребовано. Традиционные методы цифрового маркетинга, хотя и эффективны в определенной степени, часто не могут в полной мере отразить всю сложность потребительского поведения и процессов принятия решений. Нейромаркетинг призван восполнить этот пробел, предлагая более глубокое понимание подсознательных влияний, определяющих действия потребителей.

Одним из важнейших аспектов интеграции этих областей является расширение возможностей для создания контента, который действительно резонирует с целевой аудиторией. Методы нейромаркетинга, такие как трекинг глаз, электроэнцефалография (далее – ЭЭГ) головного мозга – высокоинформативный метод диагностики состояния центральной нервной системы, основанный на регистрации биоэлектрических потенциалов коры головного мозга в процессе его жизнедеятельности, функциональная магнитно-резонансная томография (далее – фМРТ) позволяют маркетологам понять неврологическую реакцию потребителей на различные формы цифрового контента. Такое понимание позволяет оптимизировать контент, гарантируя, что он не только привлекает внимание, но и вызывает желаемые эмоциональные и поведенческие реакции [5].

Кроме того, такая интеграция крайне важна для персонализации маркетинговых стратегий. В цифровом пространстве, переполненном типовым контентом, персонализированный маркетинг, напрямую отвечающий потребностям и предпочтениям потребителей, выделяется на фоне других. Используя данные нейромаркетинга, маркетологи могут адаптировать свой контент для более эффективного вовлечения аудитории, повышая вероятность конверсии и лояльность к бренду.

Интеграция нейромаркетинга в стратегии цифрового маркетинга необходима для того, чтобы оставаться впереди на конкурентном рынке. Способность предвидеть потребности и предпочтения потребителей и реагировать на них еще до того, как они полностью осознают их, обеспечивает значительное конкурентное преимущество. Такой проактивный подход к маркетингу может привести к более инновационным и эффективным маркетинговым кампаниям, которые вовлекают потребителей и оставляют неизгладимое впечатление.

Важно отметить, что недавнее исследование продемонстрировало точность распознавания эмоций до 85 % при использовании группового значения фазовой блокировки (PLV) на основе ЭЭГ и конволюционных нейронных сетей (CNN), что подчеркивает потенциал таких методов в понимании реакций потребителей. Использование анализа PLV в маркетинге может показать, как различные области мозга реагируют на эмоциональные стимулы, что очень важно для создания цифрового контента. Более того, преимущество анализа групповых данных ЭЭГ может значительно улучшить понимание коллективного поведения потребителей, что крайне важно для цифровых маркетинговых кампаний. Интеграция данных ЭЭГ с передовыми методами машинного обучения, такими как модели CNN, демонстрирует, как эти подходы могут улучшить интерпретацию неврологических реакций, что можно перенести на стратегии цифрового маркетинга для лучшей оптимизации контента [6].

Практическое применение нейромаркетинга в цифровом контенте заключается в объединении маркетинга, психологии и нейронауки, которое направлено на расшифровку потребительских мотивов и предпочтений, формируя стратегии рекламы, разработки продуктов и ценообразования. Эта область, возникшая в 1990-х годах, использует различные методы, чтобы проникнуть в подсознание, определяющее поведение потребителей. Например, отслеживание движения глаз

позволяет определить, на чем фокусируется взгляд потребителя, что влияет на восприятие им рекламы. Этот метод был использован для того, чтобы понять, как прямой и непрямой взгляд в рекламе влияет на внимание потребителя.

Еще один ключевой аспект – роль упаковки и психологии цвета в принятии решений о покупке. Такие бренды, как Campbell's Soup и Frito-Lay, использовали данные нейромаркетинга для изменения своей упаковки, что привело к положительной реакции потребителей. Выбор цвета также играет важную роль: определенные цвета вызывают определенные эмоции и реакции, что существенно влияет на покупательское поведение [7].

Эффективность рекламы – еще одна область, в которой нейромаркетинг добился успехов. Используя такие методы, как функциональная магнитно-резонансная томография, бренды могут измерять активность мозга в ответ на рекламу и соотносить эти данные с реальными результатами, такими как продажи или вовлеченность в кампанию. Такой подход помогает брендам точно настроить свои рекламные стратегии для более глубокого резонанса с целевой аудиторией.

Усталость от принятия решений, часто встречающаяся у потребителей, также находится в центре внимания нейромаркетинговых исследований. Понимая, как перегруженность выбором может отпугнуть покупателей, бренды могут рационализировать свои предложения, чтобы улучшить опыт клиентов и процесс принятия решений. Аналогичным образом, понимание концепций неприятия потерь и привязки может помочь маркетологам в создании более эффективных стратегий продвижения и моделей ценообразования.

В цифровой сфере макеты веб-сайтов и стратегии онлайн-кампаний разрабатываются с учетом нейромаркетинга, чтобы обеспечить более высокий уровень вовлеченности и конверсии. Такие методы, как прототипирование и тестирование с использованием данных ЭЭГ, помогают уточнить дизайн продуктов и маркетинговые сообщения, чтобы они точно соответствовали предпочтениям потребителей. Интеграция этих методов нейромаркетинга в стратегии цифрового контента может значительно повысить вовлеченность потребителей. Понимая подсознательное влияние на поведение потребителей, цифровые маркетологи могут создавать контент, который резонирует на более глубоком, инстинктивном уровне, что приводит к повышению вовлеченности и конверсии.

На основе научного исследования «Technological advancements and opportunities in Neuromarketing: a systematic review» можно проанализировать эффективность методов нейромаркетинга с различных точек зрения. Нейромаркетинг, представляющий собой пересечение нейронауки и маркетинга, использует неинвазивные методы регистрации сигналов мозга для измерения реакции потребителей на маркетинговые стимулы. Этот инновационный подход превосходит традиционные методы опроса, предлагая непосредственное понимание когнитивных и эмоциональных реакций потребителей.

Исследование показывает, что в нейромаркетинговых исследованиях все чаще используются потребительские товары в качестве преобладающих маркетинговых стимулов, как в виде продуктов, так и в виде рекламных акций. Заметной тенденцией является анализ сигналов лобной и префронтальной альфа-диапазонов, что согласуется с теорией асимметрии лобной альфа-диапазоны. Эта теория предполагает, что разные полушария мозга участвуют в обработке положительных и отрицательных эмоций, что может иметь решающее значение для понимания потребительских предпочтений и реакций [8].

Электроэнцефалограмма стала более предпочтительным инструментом по сравнению с функциональной магнитно-резонансной томографией в экспериментах по нейромаркетингу на основе видеорекламы. Низкая стоимость и высокое временное разрешение ЭЭГ делают ее особенно подходящей для фиксации быстрых реакций потребителей. Кроме того, в эти исследования были включены такие методы измерения физиологических реакций, как слежение за глазами, регистрация кожной проводимости, мониторинг сердечного ритма и картирование лица, как отдельно, так и вместе с записью мозга.

Применение передовых алгоритмов машинного обучения, таких как искусственные нейронные сети (ANN), машины опорных векторов (SVM) и линейный дискриминантный анализ (LDA), продемонстрировало высокую среднюю точность в прогнозировании и классификации потребительских реакций. Эти технологии позволяют более тонко и точно интерпретировать поведение потребителей, повышая эффективность маркетинговых стратегий.

Достижения в области нейромаркетинга дают маркетологам бесценные инструменты для понимания и прогнозирования поведения потребителей. Анализируя сигналы мозга и физиологические реакции, маркетологи могут адаптировать свой контент и стратегии для более

эффективного взаимодействия с целевой аудиторией. Интеграция нейромаркетинга в стратегию цифрового контента не только повышает вовлеченность потребителей, но и прокладывает путь к более персонализированным и эффективным маркетинговым кампаниям.

Заключение. Интеграция нейромаркетинга и цифрового контента в социальных сетях представляет собой трансформационный подход в современном маркетинге. Этот синтез позволяет глубже понять поведение потребителей, используя неврологические реакции, вызываемые различными маркетинговыми стимулами. По мере глобального расширения цифрового пространства понимание влияния цифрового контента на поведение потребителей становится решающим для разработки эффективных маркетинговых стратегий.

Нейромаркетинг, находящийся на стыке нейронауки и маркетинга, предлагает понимание подсознательных и эмоциональных факторов, влияющих на действия потребителей. Задействуя эти глубинные слои, маркетологи могут создавать цифровой контент, который резонирует с аудиторией на более инстинктивном уровне, повышая вовлеченность и эффективность принятия решений.

Кроме того, такая интеграция имеет ключевое значение для персонализации маркетинговых стратегий. В цифровом ландшафте, насыщенном типовым контентом, персонализированный маркетинг, учитывающий конкретные потребности и предпочтения потребителей, выделяется на фоне других. Данные нейромаркетинга позволяют маркетологам более эффективно адаптировать контент, тем самым повышая конверсию и лояльность к бренду.

Потенциал нейромаркетинга в прогнозировании и реагировании на потребности потребителей до того, как они полностью сформируются, дает бизнесу значительное конкурентное преимущество. Такой проактивный маркетинговый подход может привести к созданию более инновационных и эффективных маркетинговых кампаний, глубоко вовлекающих потребителей и оставляющих неизгладимое впечатление.

В заключении можно сделать вывод, что нейромаркетинг может повысить эффективность цифрового контента, поэтому при разработке современных маркетинговых стратегий использование нейромаркетинга казахстанскими компаниями позволит преодолеть разрыв между пониманием когнитивных аспектов поведения потребителей и применением этих знаний для оптимизации цифрового маркетингового контента, тем самым повышая вовлеченность потребителей и улучшая бизнес-результаты.

В условиях быстро развивающегося цифрового ландшафта синергия нейромаркетинга и цифрового контента становится важнейшим фактором успеха маркетинговых стратегий в социальных сетях. Такая интеграция обеспечивает более глубокое и тонкое понимание реакций потребителей, позволяя создавать более убедительный и эффективный цифровой контент. Будущее маркетинга - в использовании всего потенциала нейромаркетинга для вовлечения потребителей на более глубоком, инстинктивном уровне, превращая понимание в действие для достижения преобразующих маркетинговых результатов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Байков Е.А. и др. Маркетинг медиаиндустрии: учебник / под общ. ред. А.Д. Евменова. – СПб.: СПбГИКиТ, 2019. – 440 с.
2. Smidts A., Hsu M., Sanfey A.G., Boksem M.A., Ebstein R.B., Huettel S.A., Liberzon I. Advancing consumer neuroscience. *Mark. Lett.* – 2014. – 25 (3). – P. 257-267.
3. Дули Р. Нейромаркетинг. Как влиять на подсознание потребителя / пер. с англ. В. Рубинчик. – Минск: Попурри, 2018. – 336 с.
4. Shewale R. Social Media Users And Statistics in 2024 [Electronic resource]. – URL: <https://www.demandsage.com/social-media-users/>.
5. Cui G., Li X., Touyama H. Emotion recognition based on group phase locking value using convolutional neural network // *Scientific Reports.* – 2023. – Vol. 13.
6. Steinert S. Emotions and Digital Well-Being: on Social Media's Emotional Affordances // *Philosophy & Technology.* – 2022. – Vol. 35. – No. 2. – P. 735-748. – DOI:10.1007/s13347-022-00530-6.
7. Becher B. Neuromarketing: 15 Real-World Examples [Electronic resource] // *Built In.* – 2023. – Vol. 15. – No.3. – P. 238-248. – URL: <https://builtin.com/marketing/neuromarketing>.

8. Micu A., Capatina A., Micu A.E., Geru M., Aivaz K. A., Muntean M.-C. A New Challenge in Digital Economy: Neuromarketing Applied to Social Media // *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*. – 2021. – Vol. 55, No. 4/2021. – P. 133-148. – DOI:10.24818/18423264/55.4.21.09.

REFERENCES

1. Bajkov E.A. Marketing mediaindustrii: uchebnik [Marketing of the media industry: textbook] / pod obshch. red. A.D. Evmenova. – SPb.: SPbGIK iT, 2019. – 440 s. [in Russian].
2. Smidts A., Hsu M., Sanfey A.G., Boksem M.A., Ebstein R.B., Huettel S.A., Liberzon I. Advancing consumer neuroscience. *Mark. Lett.* – 2014. – 25 (3). – P. 257-267.
3. Duli R. Neuromarketing. Kak vliyat' na podsoznanie potrebitelya [Neuromarketing. How to influence the consumer's subconscious] / per. s angl. V. Rubinchik. – Minsk: Popurri, 2018. – 336 s. [in Russian].
4. Shewale R. Social Media Users And Statistics in 2024 [Electronic resource]. – URL: <https://www.demandsage.com/social-media-users/>.
5. Cui G., Li X., Touyama H. Emotion recognition based on group phase locking value using convolutional neural network // *Scientific Reports*. – 2023. – Vol. 13.
6. Steinert S. Emotions and Digital Well-Being: on Social Media's Emotional Affordances // *Philosophy & Technology*. – 2022. – Vol. 35. – No. 2. – P. 735-748. – DOI:10.1007/s13347-022-00530-6.
7. Becher B. Neuromarketing: 15 Real-World Examples [Electronic resource] // *Built In*. – 2023. – Vol. 15. – No.3. – P. 238-248. – URL: <https://builtin.com/marketing/neuromarketing>.
8. Micu A., Capatina A., Micu A.E., Geru M., Aivaz K. A., Muntean M.-C. A New Challenge in Digital Economy: Neuromarketing Applied to Social Media // *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*. – 2021. – Vol. 55, No. 4/2021. – P. 133-148. – DOI:10.24818/18423264/55.4.21.09.

Дарибаева А.К.

НЕЙРОМАРКЕТИНГТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІЛЕРДЕГІ ЦИФРЛЫҚ МАЗМҰНДЫ ОҢТАЙЛАНДЫРУҒА ӘСЕРІ

Аннотация

Мақалада әлеуметтік медиа платформаларында тұтынушылармен өзара әрекеттесу тиімділігін арттыру үшін нейромаркетинг әдістерінің цифрлық мазмұн стратегияларымен инновациялық үйлесімі талқыланады. Мақалада нейробиология мен маркетинг принциптерін біріктіретін нейромаркетинг тұтынушылардың маркетингтік бастамаларға нейрондық реакцияларын түсінуге қалай мүмкіндік беретіні көрсетілген. Автор цифрлық ландшафттағы нейромаркетингтің негізгі орны мен негізгі рөлі әлеуметтік медиа мазмұнын пайдалана отырып, тұтынушылардың қабылдауы мен шешімдерін қалыптастыру екенін көрсетеді. Тұтынушылардың қабылдауы мен мінез-құлқын қалыптастырудағы әлеуметтік желілердің рөлі қарастырылды, тұтынушылардың цифрлық мазмұнды түсінуге нейромаркетингтің әсері талданды, цифрлық мазмұнның сапасы мен тиімділігін арттыру үшін нейромаркетинг әдістері анықталды, цифрлық мазмұнға нейромаркетингті қолданудың практикалық мысалдары ұсынылды.

Мақалада инстинктивті және эмоционалды қатысу деңгейлеріне әсер ететін тұтынушылармен терең резонанс тудыратын цифрлық мазмұнды құруда нейромаркетингтің қажеттілігі атап өтіледі. Мақалада тұтынушылардың танымдық процестерін түсінуді цифрлық маркетинг мазмұнын жақсартумен үйлестіруге бағытталған заманауи маркетингтік тактиканың маңызды элементі ретінде осы тәсілдерді біріктіру қажеттілігі дәлелденді. Зерттеу тиімді заманауи маркетингтік стратегиялардың негізі сияқты интеграцияның күшті дәлелдерін ұсынады.

Daribayeva A.

THE IMPACT OF NEUROMARKETING ON SOCIAL MEDIA DIGITAL CONTENT OPTIMIZATION

Annotation

The article discusses an innovative combination of neuromarketing methods with digital content strategies to improve the effectiveness of interaction with consumers on social media platforms. The article shows how neuromarketing, combining the principles of neuroscience and marketing, allows us to understand the neural reactions of consumers to

marketing initiatives. The author shows that the central place and key role of neuromarketing in the digital landscape is to form consumer perceptions and decisions using social media content. The role of social networks in the formation of consumer perception and behavior is considered, the influence of neuromarketing on the understanding of digital content by consumers is analyzed, neuromarketing methods for improving the quality and effectiveness of digital content are identified, practical examples of the use of neuromarketing in digital content are proposed.

The article highlights the need for neuromarketing in creating digital content that resonates deeply with consumers, affecting the instinctive and emotional levels of engagement. The article proves the need to integrate these approaches as an essential element of modern marketing tactics aimed at combining understanding of consumers' cognitive processes with improving digital marketing content. The study presents convincing arguments in favor of such integration as the cornerstone of effective modern marketing strategies.

А.Ж. Сатбаева*, PhD¹

А. Сабыржан, э.ғ.к., профессор²

А. Ильяс, э.ғ.к., сениор-лектор³

Л.М. Есахметова, магистр, лектор³

«Қазақстанның Даму Банкі» АҚ,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық

университеті, Астана қ., Қазақстан¹

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды

университеті, Қарағанды қ., Қазақстан²

Алматы технологиялық университеті,

Алматы қ., Қазақстан³

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: aizhan198@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӨНДЕУШІ ӨНЕРКӘСІБІ КӘСІПОРЫНДАРЫН ДАМУ ТУРАСЫ ҚАЗІРГІ ЖАЙ-КҮЙІН ТАЛДАУ

Мақалада Қазақстанның өңдеуші өнеркәсібі кәсіпорындарын дамытудың қазіргі жай - күйін талданған. Мақаланың мақсаты - Қазақстанның өңдеуші өнеркәсібі кәсіпорындарын дамытудың қазіргі жай-күйін, үрдістерін, жағдайларын (оның ішінде жаһандық экономика шеңберінде) зерттеу. Сипаттамалық статистика әдістерін қолдана отырып - деректерді визуализациялаудың графикалық әдістері, аналитикалық кестелер, статистикалық көрсеткіштерді есептеу, статистикалық салыстыру, - өңдеу саласының негізгі сипаттамалары мен даму көрсеткіштері зерттелді. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттіктің Ұлттық статистика бюросының статистикалық деректері негізінде он төрт жыл ішінде өнеркәсіптік өнім өндірісінің көлеміне, өңдеу өнеркәсібі салалары кәсіпорындарының өнеркәсіптік өндіріс индекстерінің өзгеруі туралы деректерге талдау жүргізілді, Қазақстанның өңдеу өнеркәсібіндегі сыртқы саудаға талдау жүргізілді. Жүргізілген талдау Қазақстанның табиғи ресурстар экспортында, өңделген өнім импортында үстемдік ететіндігін көрсетеді. Қарастырылып отырған зерттеу кезеңінде тау-кен өнеркәсібі саласында оң динамика байқалады, бұл шикізат пен ресурстарды алу көлемін ұлғайту есебінен пайдалы қазбаларды өндіру секторының айтарлықтай табысты дамуын көрсетеді. Қазақстан экономикасының қалыптасқан құрылымы, әрине, біздің ойымызша, өңдеу өндірісі саласында қолданылуы тиіс сапалы өсудің жаңа инновациялық тәсілдерін іздеуді талап етеді. Мақала зерттеушілерге, Қазақстанның өңдеу өндірісі саласындағы мамандарға арналған.

Кілт сөздер: өнеркәсіп, өңдеу өнеркәсібі, өндіріс көлемі, ЖІӨ, экспорт, импорт, Қазақстан

Ключевые слова: промышленность, обрабатывающая промышленность, объем производства, ВВП, экспорт, импорт, Казахстан

Keywords: industry, manufacturing industry, production volume, GDP, export, import, Kazakhstan

Кіріспе. Қазіргі уақытта Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жүйесін жаңғырту стратегиялары мен бағдарламаларында өнеркәсіпті дамытуға ерекше мән беріліп отыр. Қазақстандағы өнеркәсіптік өндіріс – ұлттық экономиканың маңызды саласы. 2022 жылы ЖІӨ-дегі экономика салаларының құрылымындағы үлеске өнеркәсіптің 29,5 % (2009 жылы – 30,6 %) тиесілі болды. 2022 жылы өнеркәсіпте жұмыспен қамтылған халық санының ел бойынша үлесі 12,5 % – құрады (2009 жылы – 11,9 %).

Қазақстан өнеркәсібі төрт ірі сектордан тұрады, олардың әрқайсысы экономикалық қызмет түрлері бойынша топтарға біріктірілген көптеген кәсіпорындар мен өндірістерді қамтиды. Өнеркәсіпке тау - кен және өңдеу өнеркәсібі, электр және сумен жабдықтау өндірісі жатады.

Өнеркәсіптің ең маңызды секторы өңдеуші өндірісі болып табылады, оның кәсіпорындары нарықтық жүйеде көбею процестерінің дамуын қамтамасыз етеді, нарық субъектілерінің экономикалық қызметін өндіріс үшін қажетті материалдармен және құралдармен қамтамасыз етеді, өндіріс процесінде инновацияларды белсенді түрде жасайды және енгізеді.

Мақаланың мақсаты - Қазақстанның өңдеуші өнеркәсібі кәсіпорындарын дамытудың қазіргі жай-күйін, үрдістерін, жағдайларын (оның ішінде жаһандық экономика шеңберінде) зерттеу.

Қазақстандағы өңдеуші өнеркәсіптің қазіргі жай-күйі мен даму үрдісін талдау: саланың дамуының негізгі сипаттамалары мен көрсеткіштерін зерттеу. Бұдан басқа, ҚР Ұлттық статистика

бюросының статистикалық деректері негізінде он төрт жыл ішінде саладағы еңбек өнімділігіне талдау жүргізіп, Қазақстандағы халықаралық саудадағы өңдеу өнеркәсібінің рөлін зерттеу керек.

Мақалада статистика зерттеу әдістері қолданылады: деректерді визуализациялаудың графикалық әдістері, аналитикалық кестелер, статистикалық көрсеткіштерді есептеу, статистикалық салыстыру.

Әдебиеттік шолу. Қазіргі ғылыми әдебиетте мемлекеттік өнеркәсіптік және инновациялық саясаттың тиімділігі, қызметті ынталандыру тетіктерінің тиімділігі туралы мәселе ерекше өзектілікке ие болды [1,2]. Өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының қызметін ынталандыру шаралары мен құралдары белсенді талқыланып, қарқынды дамып келеді. Мемлекет тарапынан ынталандырушы шаралардың арқасында кәсіпорындардың қызметін дамытудың оң мысалдары: инновацияларға шығыстарды ұлғайту, ғылыми зерттеулердің нәтижелеріне қызығушылықты арттыру, ғылыми және ғылыми-білім беру ұйымдарымен ынтымақтастықты кеңейту талқыланады [2].

Қазақстанда осы саладағы, нақты айтқанда кәсіпорындардың өнімділігімен, бәсекеге қабілеттілігімен және инновациялық әрекеті моделімен байланысын, дамытуға түрлі ынталандырушы шаралардың үлесін, кешенді бағалау жүргізілген зерттеулердің жеткіліксіздігі байқалады. Мемлекеттік саясаттың өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарының әрекетіне әсерін жүйелі түрде қарастыратын зерттеулер одан да аз. Әрекет стратегиялары туралы алынған эмпирикалық деректер бизнестегі инновацияларды ынталандырудың қолданыстағы тетіктерінің рөлін нақтылауға және бәсекеге қабілеттілікті арттыру мақсатында саясаттың мазмұнына олардың «сұраныстарын» бағалауға мүмкіндік береді [3].

Мемлекеттік бағдарламалар аясында өңдеуші өнеркәсіп саласы кәсіпорындарының қолдау көрсету және ынталандыру шараларына республикалық бюджеттен қомақты сомалар бөлінеді. Осыған қарамастан, инновацияларға жұмсалатын шығындардың тиімділігі және ЖІӨ-дегі инновациялық өнімнің үлестік көрсеткіштеріндегі инновациялық қызметтің нәтижесі әлі де төмен деңгейде.

Негізгі бөлім (нәтижелер мен талқылау)

Өңдеу өндірісі кәсіпорындарының қызмет түрлеріне мыналар жатады:

- тамақ және сусындар өндірісі;
- тоқыма бұйымдарын, киім және былғары бұйымдарын өндіру;
- жиһаз өндірісі;
- целлюлоза-қағаз өнімдерін өндіру;
- құрылыс материалдарын өндіру;
- полиграфиялық қызмет;
- кокс, резеңке және пластмасса бұйымдарын, мұнай өңдеу өнімдерін өндіру;
- фармацевтикалық өндіріс;
- металлургия өндірісі, түсті және қара металдар өндірісі, прокат;
- химиялық және мұнай-химия өнімдерін өндіру;
- электрондық өнімдерді, компьютерлерді, машиналарды, электр жабдықтарын өндіру;
- автокөлік құралдарын өндіру;
- машиналар мен жабдықтарды жөндеу және қызмет көрсету.

1-кестеде Пайдалы қазбаларды өндіру секторындағы және Қазақстанның өңдеу өндірісіндегі өнеркәсіп өнімін өндіру көлемі бойынша салыстырмалы деректер келтірілген. 2009 жылдан 2022 жылға дейінгі зерттеу кезеңін таңдау келесі себептерге байланысты:

- 2009 жылдан бастап өңдеуші сала кәсіпорындарының 2008-2009 жылдардағы әлемдік экономикалық дағдарыстан шығуы, оның себептері мен салдарын түсіну;

- Қазақстан Республикасын үдемелі индустриялық-инновациялық дамыту жөніндегі 2010-2014 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны (ҮИИДМБ) [4] және одан кейінгі бағдарламаларды іске асырудың басталуы: Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2015-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (ИИДМБ-1) [5], Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың мемлекеттік бағдарламасы (ИИДМБ-2) 2020-2025 жылдар [6].

Осылайша, 2009 жылдан 2022 жылға дейінгі зерттеу кезеңі Қазақстанның өңдеу өнеркәсібінің жай-күйіне ретроспективті талдау жүргізуге, сондай-ақ саланы дамытудың қабылданған мемлекеттік бағдарламаларының қолданбалы нәтижелілігіне талдау жүргізуге мүмкіндік береді.

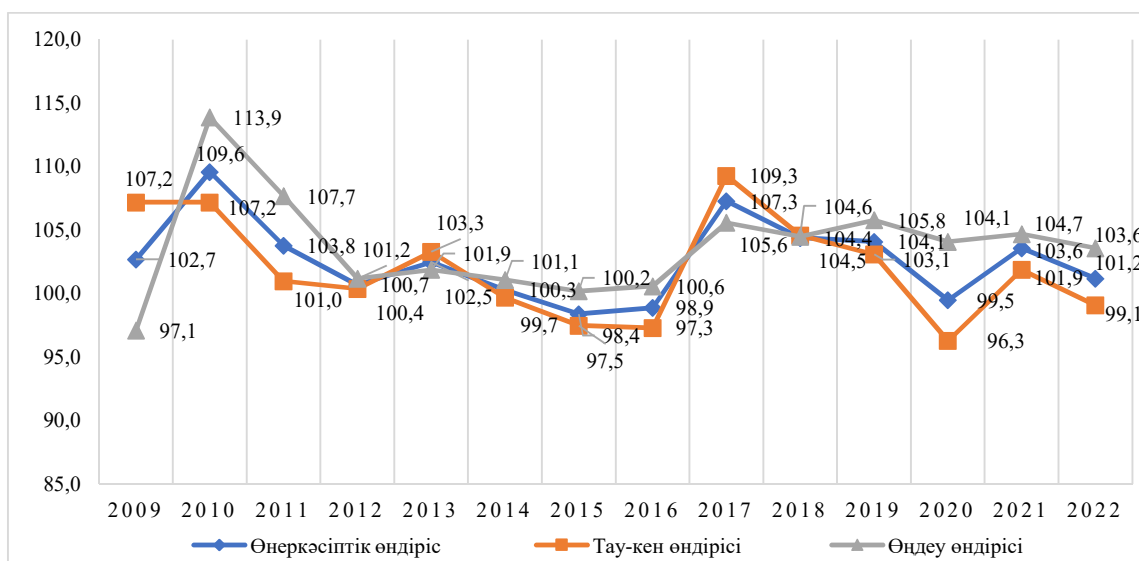
Өнеркәсіп өнімін өндіру көлемі, млрд. теңге*

Атауы	Жылдар														2022/2009 жылдар өзгерісі	
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	+/-	%
Өнеркәсіптік өндіріс	9122	12106	15929	16852	17834	18529	14931	19027	22790	27218	29380	27028	37606	48777	39655	434
Өңдеу өндірісі	2946	3845	4801	5447	5853	6090	5978	8047	9401	10404	11573	13232	17121	21161	18215	618
Тау-кен өндірісі	5502	7420	10081	10242	10697	11060	7521	9398	11569	14877	15978	11785	17986	24926	19424	353

* ҚР СЖРА ҰСБ деректері негізінде авторлармен құрастырылған

1-кестедегі мәліметтерден 2009 жылдан бастап 2022 жылға дейін барлық өнеркәсіптік өнімдер мен өңдеу өндірісінің өндірісі ақшалай түрде үздіксіз өсіп келе жатқандығы көрінеді. Мәселен, 2009 жылдан 2022 жылға дейін өнеркәсіптік өндіріс 39 655 млрд.теңгеге немесе 434%-ға өсті. Осы кезеңде өңдеу өнеркәсібінің өндіріс көлемі 18 215 млрд. теңгеге немесе 618%-ға өсті. Пайдалы қазбаларды өндіру секторында 2015 және 2016 жылдары құлдырау орын алды, ол 2017 жылы 2014 жылмен салыстырғанда 11 060 млрд.теңгеден 11 569 млрд. теңгеге дейін немесе 509 млрд. теңгеге ұлғайды. 2012 жылдан бастап Қазақстанда өндірілетін негізгі шикізат тауарларының бағасының төмендеу үрдісі байқалды. Әлемдік шикізат нарығындағы бағалардың төмендеуі ұлттық экономиканың өсуіне теріс әсер етті: мысалы, 2014 жылдың ортасынан бастап мұнай нарығында шикізаттың көптігі байқалды, оның себептері бірнеше факторлар болды – мұнай өндірудің өсуі; ОПЕК-ке кіретін елдердің мұнай өндіруге квоталарды төмендетуден бас тартуы; АҚШ-тағы тақтатаас мұнайын өндірудің өсуі; жаһандық тұтынудың әлсіз өсуі. Нәтижесінде 2014 жылдың соңына қарай мұнай бағасының екі есеге төмендеуі байқалды, бұл бес жылдық ең төменгі көрсеткіш болды. 2016 жылы Қазақстанда өндірілетін негізгі металдардың бағасы шамамен 60%-ға төмендеді. Мұның бәрі 2015 және 2016 жылдары ЖІӨ-нің нақты өсуінің сәйкесінше 1,2 және 1%-ға дейін төмендеуіне әкелді, бұл 1990 жылдан бері байқалмады.

1-суретте Қазақстандағы 2009-2022 жылдардағы өнеркәсіптік өндіріс индекстерінің өзгеруі туралы деректер суреттелген.

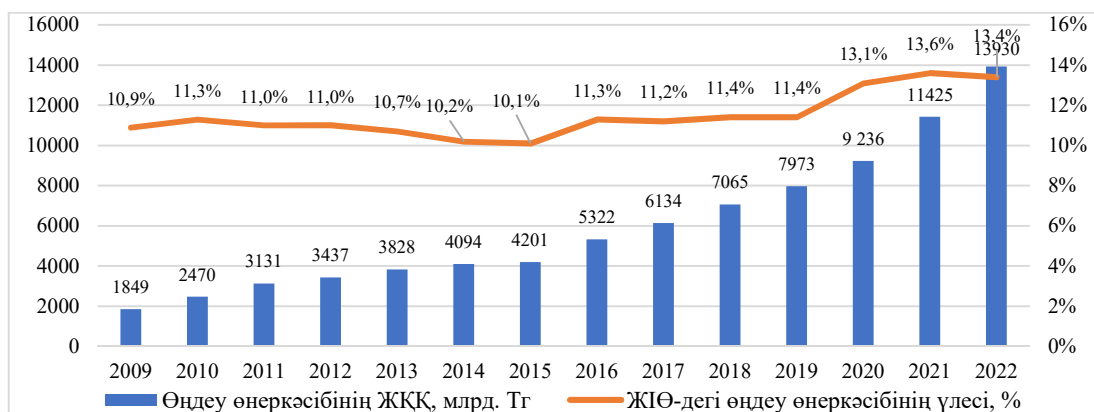
1-сурет. 2009-2022 жылдардағы Қазақстандағы өнеркәсіп өндірісінің индексі (өткен жылға пайызбен)*

* ҚР СЖРА ҰСБ деректері негізінде авторлармен құрастырылған

1-суреттің деректерінен Қазақстандағы өнеркәсіптік өндіріс индекстерінің өткен жылға пайызбен жыл бойынша өзгеру үрдістері байқалады. 2022 жылы өнеркәсіптік өндірістің нақты көлем индексі 101,2% құрады, ал 2009 жылы ұқсас индекс 102,7% құрады. 2022 жылы Пайдалы қазбаларды өндіру секторындағы бұл индекс 99,1%-ға, ал өңдеу өндірісі секторында – 103,6%-ға тең болды, салыстыру үшін 2009 жылы тиісінше 107,2 және 97,1 болды. Тау-кен өнеркәсібі және карьерлерді қазу саласындағы нақты көлем индексінің өзгеруінің оң динамикасы негізінен пайдалы қазбаларды өндіру көлемін ұлғайту есебінен бірнеше жылдар бойы саланың табысты дамуын айғақтайды.

Бұдан әрі Қазақстандағы өңдеу өндірісі секторын зерттеуге толығырақ тоқталайық.

2-суретте өңдеу өнеркәсібінің ЖҚҚ көрсеткіштерінің және Қазақстанның ЖІӨ-дегі өңдеу өнеркәсібінің үлесінің өзгеруі туралы деректер келтірілген.

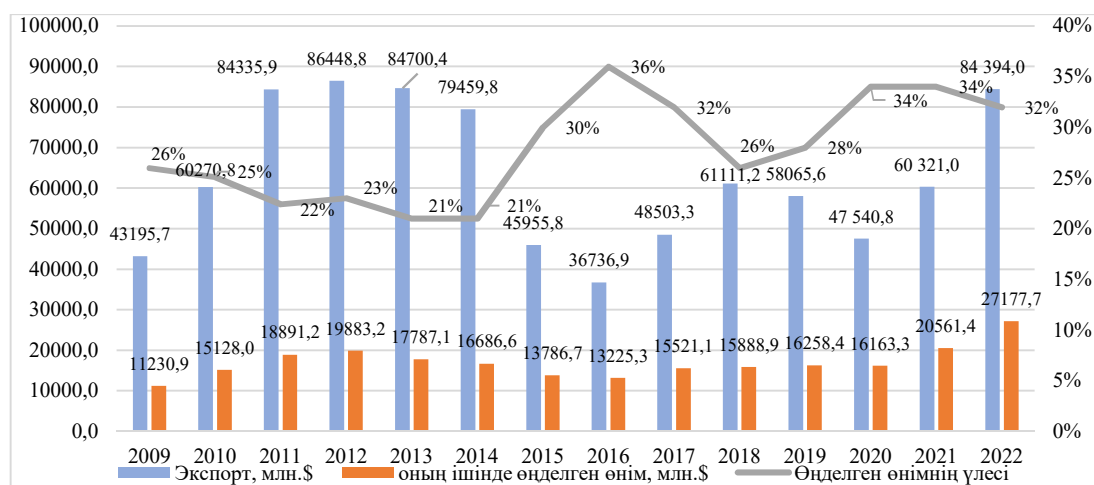
2-сурет. Қазақстанның ЖІӨ-дегі өңдеу өнеркәсібінің үлесі*

* ҚР СЖРА ҰСБ деректері негізінде авторлармен құрастырылған

2-суреттің деректерін талдау көрсеткендей, 2022 жылы Қазақстанның өңдеу өндірісі секторының жалпы қосылған құны 13930 млрд.тенгені құрады, 2009 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 12081 млрд. теңгеге (немесе 7,5 есе) өсті. Өңдеу өндірісінің өсуіне қарамастан, 14 жыл ішінде ЖІӨ-дегі өңдеу өнеркәсібінің үлесі небәрі 2,5 пайыздық тармаққа өсіп, 2022 жылы 13,4%, ал 2009 жылы 10,9% құрады. Сондай-ақ, 2010 жылдан 2015 жылға дейін осы көрсеткіштің өзгеруінің теріс үрдісі байқалады.

Бұған дейін 2014 жылдың аяғынан бастап Қазақстанда өндірілетін негізгі шикізат ресурстарына бағаның күрт төмендеуі байқалған болатын. Сондықтан шикізат ресурстары бағасының Қазақстанның ЖІӨ-дегі өңдеуші өнеркәсіп үлесі көрсеткішінің өзгеруіне әсері туралы болжау қисынды.

Әрі қарай Қазақстанның өңдеу өнеркәсібіндегі сыртқы сауда көлемі туралы деректерді талдаймыз (3-сурет).

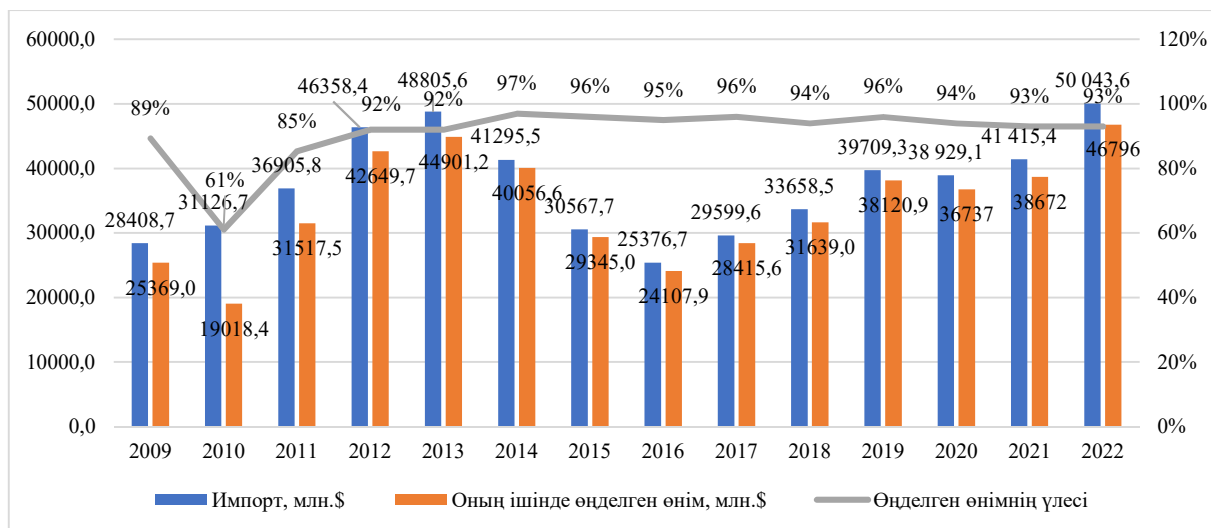

3-сурет. Өңделген өнім экспорты*

* ҚР СЖРА ҰСБ деректері негізінде авторлармен құрастырылған

3-суреттің деректері 2012 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңде отандық өнімнің жалпы экспорты 86 448 млн. АҚШ долл. 84 394 млн. АҚШ долл. 1 514 млн. АҚШ доллары немесе -1,7%. Бұл көрсеткіш 2022 жылы 2009 жылмен салыстырғанда 41 198,3 млн. АҚШ, немесе 95,3%. 2009-2022 жылдар аралығындағы кезеңде өңдеуші өнеркәсіп өнімі экспортының жалпы экспорттағы үлесінің өсуі де біртекті емес. Ең үлкен өсім 2016 жылы 36%-ға өсті, бұл ретте биыл Жалпы экспорт көрсеткішінің ең төменгі мәнін байқауға болады. 3-суреттегі деректерден Жалпы экспорт үлесінің қысқаруы өңдеу өнімдерінің экспорт үлесінің ұлғаюына әкелетінін көруге болады, яғни екі көрсеткіштің кері корреляциялық тәуелділігі байқалады.

Өңделген өнім импортына талдау жасайық (4-сурет).

4-сурет. Өңделген өнім импорты*

* ҚР СЖРА ҰСБ деректері негізінде авторлармен құрастырылған

4-суреттегі мәліметтерден 2009 жылдан 2022 жылға дейін өңделген өнімнің импорты 89-дан 93%-ға, яғни 4 пайыздық тармаққа өскенін байқауға болады.

Қазақстанның өңдеу өнеркәсібіндегі сыртқы сауданы талдау бірқатар қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

- қазақстандық экспорттың төрттен бір бөлігі өңдеуші өнеркәсіп өніміне тиесілі, ал экспорт құрылымындағы басым үлесі пайдалы қазбаларды өндіру секторына тиесілі;
- Жалпы экспорт үлесінің қысқаруы өңдеуші өнім экспортының үлесінің ұлғаюына әкеп соғады, яғни екі көрсеткіштің кері корреляциялық тәуелділігі байқалады;
- Импортың 93% – өңделген өнім алады.

Қорытынды. 2022 жылы ЕАЭО елдеріндегі ЖІӨ – дегі өңдеу өндірісінің ең жоғары үлесі Беларусьте – 24,1%, Қазақстанда – 13,4% байқалады. Армениядағы ЖІӨ – дегі өңдеу өндірісінің төмен үлесі – 11,3%, Қырғызстанда – 12,4%. Осылайша, ұлттық экономиканың өсуіндегі негізгі қозғаушы күш болып табылмайтын Қазақстандағы өңдеуші өндіріс секторының іске қосылмаған әлеуеті туралы алдын ала қорытынды жасауға болады.

Осылайша, жүргізілген талдау Қазақстанның табиғи ресурстар экспортында, өңделген өнім импортында үстемдік ететіндігін көрсетеді. Қарастырылып отырған зерттеу кезеңінде тау-кен өнеркәсібі саласында оң динамика байқалады, бұл шикізат пен ресурстарды алу көлемін ұлғайту есебінен пайдалы қазбаларды өндіру секторының айтарлықтай табысты дамуын көрсетеді. Қазақстан экономикасының қалыптасқан құрылымы, әрине, біздің ойымызша, өңдеу өндірісі саласында қолданылуы тиіс сапалы өсудің жаңа инновациялық тәсілдерін іздеуді талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Dudin M.N., Bezbakh V.V., Galkina M.V., Rusakova E.P., Zinkovsky S.B. Stimulating Innovation Activity in Enterprises within the Metallurgical Sector: the Russian and International Experience // TEM Journal. – 2019. – №8(4). – P. 1366-1370.

2. Świadek A. Sales range and innovative activity in the manufacturing system of Poland // *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*. – 2018. – №13(4). – P. 725-740.
3. Baymmamadli N. How to increase efficiency at manufacturing firms: expanding innovation activities // *Economic and Social Development: Book of Proceedings*. – 2020. – № 4. – P. 440-446.
4. Указ Президента Республики Казахстан. О Государственной программе по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2010-2014 годы: утв. 19 марта 2010 года, №958 // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000958>.
5. Указ Президента Республики Казахстан. Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2015-2019 годы: утв. 1 августа 2014 года, №874 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31588425.
6. Постановление Правительства Республики Казахстан. Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы: утв. 31 декабря 2019 года, №1050 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050>.

REFERENCES

1. Dudin M.N., Bezbakh V.V., Galkina M.V., Rusakova E.P., Zinkovsky S.B. Stimulating Innovation Activity in Enterprises within the Metallurgical Sector: the Russian and International Experience // *TEM Journal*. – 2019. – №8(4). – P. 1366-1370.
2. Świadek A. Sales range and innovative activity in the manufacturing system of Poland // *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*. – 2018. – №13(4). – P. 725-740.
3. Baymmamadli N. How to increase efficiency at manufacturing firms: expanding innovation activities // *Economic and Social Development: Book of Proceedings*. – 2020. – № 4. – P. 440-446.
5. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan. O Gosudarstvennoj programme po forsirovannomu industrial'no-innovacionnomu razvitiju Respubliki Kazahstan na 2010-2014 gody: utv. 19 marta 2010 goda, №958 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan. On the State Program for Accelerated Industrial-Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2010-2014: approved. March 19, 2010, No. 958] // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000958> [in Russian].
5. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan. Ob utverzhdanii Gosudarstvennoj programmy industrial'no-innovacionnogo razvitija Respubliki Kazahstan na 2015-2019 gody: utv. 1 avgusta 2014 goda, №874 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan. On approval of the State Program for Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2015-2019: approved. August 1, 2014, No. 874] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31588425 [in Russian].
6. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan. Ob utverzhdanii Gosudarstvennoj programmy industrial'no-innovacionnogo razvitija Respubliki Kazahstan na 2020-2025 gody: utv. 31 dekabrja 2019 goda, №1050 [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan. On approval of the State Program for Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025: approved. December 31, 2019, No. 1050] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050> [in Russian].

Сатбаева А.Ж., Сабыржан А., Ильяс А., Есахметова Л.М.

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье проанализировано современное состояние развития предприятий обрабатывающей промышленности Казахстана. С использованием методов описательной статистики - графические методы визуализации данных, аналитические таблицы, расчет статистических показателей, - исследованы основные характеристики и показатели развития обрабатывающей отрасли промышленности. На основе статистических данных Бюро национальной статистики Республики Казахстан Агентства по стратегическому планированию и реформам за 14 лет проведен анализ объема производства промышленной продукции, данных об изменении индексов промышленного производства предприятий отраслей обрабатывающей промышленности, проведен анализ внешней торговли в обрабатывающей промышленности Казахстана. Сделан вывод о доминировании в экспорте Казахстана природных ресурсов, в импорте обработанной продукции. В сфере горнодобывающей промышленности за рассматриваемый исследовательский период отмечается позитивная динамика, что

свидетельствует о довольно успешном развитии сектора добычи полезных ископаемых за счет наращивания объемов извлечения сырья и ресурсов. Сложившаяся структура экономики Казахстана закономерно требует поиска новых инновационных подходов качественного роста, которые, на наш взгляд, следует применить в сфере обрабатывающего производства. Статья предназначена для исследователей, специалистов в сфере обрабатывающего производства Казахстана.

Satbayeva A., Sabyrzhan A., Ilyas A., Yesakhmetova L.

**ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF ENTERPRISES
IN THE MANUFACTURING INDUSTRY OF KAZAKHSTAN**

Annotation

The article analyzes the current state of development of manufacturing enterprises in Kazakhstan. Using descriptive statistics methods - graphical methods of data visualization, analytical tables, calculation of statistical indicators - the main characteristics and indicators of development of the manufacturing industry were studied. Based on statistical data from the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan Agency for Strategic Planning and Reforms for 14 years, an analysis of the volume of industrial production, data on changes in industrial production indices of enterprises in manufacturing industries was carried out, and an analysis of foreign trade in the manufacturing industry of Kazakhstan was carried out. It was concluded that natural resources dominate in Kazakhstan's exports and in the import of processed products. In the mining industry over the period under review, positive dynamics have been noted, which indicates a fairly successful development of the mineral extraction sector due to increasing volumes of extraction of raw materials and resources. The current structure of the economy of Kazakhstan naturally requires the search for new innovative approaches to qualitative growth, which, in our opinion, should be applied in the field of manufacturing. The article is intended for researchers and specialists in the field of manufacturing in Kazakhstan.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).48
 ЭОЖ 338.242
 FTAMP 06.75.02

А.К. Байкин, PhD¹

А.М. Кожаметова, э.ғ.к., доцент²

Ж.М. Калпакпаева, сениор-лектор³

Н.Б. Сартбай, магистр, оқытушы⁴

А.Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік
 университеті, Қостанай қ., Қазақстан¹

«Тұран-Астана» университеті,
 Астана қ., Қазақстан²

Алматы технологиялық университеті,
 Алматы қ., Қазақстан³

Esil University, Астана қ., Қазақстан⁴

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
 e-mail:aidar_baikin@mail.ru

АЙНАЛМАЛЫ ЭКОНОМИКА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫНЫҢ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Мақалада айнымалы экономика қағидаттарын қалыптастыру және енгізу мәселесі бойынша әлемнің әртүрлі елдерінің ғалымдарының ғылыми зерттеулеріне шолу жасалды. Экономикалық даму кезеңдерін қалыптастырудың тарихи аспектісіне де назар аударылды. Ресурстардың шектеулі болуы және тұтыну мен өндіріс қалдықтарын пайдалану мәселесі әрқашан болған. Бірақ бұл мәселелер әртүрлі тарихи кезеңдерде әртүрлі шешілді. Айнымалы экономика қағидаттарына көшуде әртүрлі елдердің тәжірибесі ұсынылған. Қалдықтардың нақты мәселелерін шешу үшін Еуропалық Одақтың жеке тәсілдері ұсынылған. Жинақталған проблемаларды шешу деңгелек экономика моделіне көшу болып табылады. Негізгі жетілдірілген технологияларды енгізу ағымдағы өндірістің қызметтің қоршаған ортаға теріс әсерін азайтып қана қоймай, сонымен қатар өндірістің қызметтің өткен кезеңдерінде жинақталған қалдықтардың көлемін азайтуға мүмкіндік береді. Деңгелек экономика моделіне көшудің негізгі артықшылықтары қарастырылды. Қазақстан Республикасында қатты тұрмыстық қалдықтарды қайта өңдеу процесі талданды. Өнеркәсіптік және қауіпті қалдықтардың пайда болуына және оларды қайта өңдеу деңгейіне талдау жүргізілді.

Қайта өңдеу мақсаттарына тиімді қол жеткізу үшін шаралар ұсынылды. Айналмалы экономика тұжырымдамасын іске асырудың негізгі әсерлерінің ішінде экологияға қысымды төмендетуден басқа: тауарлар мен қызметтердің жаңа нарықтарының пайда болуы, сондай-ақ қолданыстағы нарықтардағы сұраныстың артуы; инфрақұрылымды кешенді дамыту және т.б. анықталды. Айнымалы басқару жүйесіне көшу бүкіл экономика ауқымында дәстүрлі экономикалық тетіктің кешенді өзгерістерін талап ететіні көрсетілген: институционалдық, мәдени, технологиялық және, сонымен қатар, экологиялық бедел институтын қалыптастыру негізінде кәсіпорындар мен мемлекеттік органдар арасындағы ынтымақтастық, сондай-ақ бейімделгіш мемлекеттік саясат көзделеді. Мұндай тәсілдер айнымалы экономикаларда тұрақты нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді және оларды іске асыру қазіргі кезеңде, атап айтқанда салық жүйелерін бейімдеу арқылы мүмкін болады.

Кілт сөздер: айналмалы экономика, тұрақты даму, ресурстарды қайта өңдеу, экономикалық даму, өнеркәсіп, қоршаған орта, экология.

Ключевые слова: циркулярная экономика, устойчивое развитие, вторичное использование ресурсов, экономическое развитие, промышленность, окружающая среда, экология.

Keywords: circular economy, sustainable development, recycling of resources, economic development, industry, environment, ecology.

Кіріспе. Айналмалы экономика модельдеріне көшу жаһандық сипатқа ие болып, бұл тұжырымдаманы жүзеге асырудың артықшылықтары барған сайын айқын бола түсуде. Эллен МакАртур қорының сарапшыларының пікірінше, 2025 жылға қарай айналмалы экономика жыл сайын жаһандық экономикалық кірістің 1 триллион доллардан астам өсуін қамтамасыз ете алады. Сонымен қатар, айналмалы экономикаға көшу өндірісті жаңғыртуға және индустриалды инновацияларды енгізуге орасан зор мүмкіндіктер туғызады, жыл сайынғы еңбек өнімділігін 3%-ға арттыруды және соның нәтижесінде ЖІӨ-нің 7%-ға өсуін қамтамасыз етеді (Эллен МакАртур және басқалар, 2014). Бұл әсерлі сандар саясаткерлер үшін де, кәсіпкерлер үшін де айналмалы экономикаға көшу үшін ең жақсы мотивация болып табылады.

БҰҰ болжамдары бойынша 2050 жылға қарай біздің планетамыздың халқы 9,8 млрд. адамға жетеді [1]. Осылайша, халықтың өсуімен бірге шикізатқа сұраныс артады, алайда шикізаттың негізгі түрлерін өндіру мен жеткізу шектеулі. Халықтың өсуіне байланысты және әлемнің барлық дерлік елдерінде өнеркәсіптер ойлабастан ұйымдастырылғандығына байланысты дүние жүзінде шикізатқа, суға және энергияға сұраныс үнемі өсіп барады. Соңғы онжылдықтарда бұл проблема ресурстарға да, дайын өнімге де бағаны алыпсатарлыққа әкеледі. Сонымен қатар, бұл проблема қалдықтардың айтарлықтай өсуіне әкелді, бұл өз кезегінде қоршаған ортаға айтарлықтай әсер етеді.

БҰҰ Бас Ассамблеясы 2015 жылдың 25 қыркүйегінде «Біздің әлемді қайта құру: орнықты даму саласындағы 2030 жылға дейінгі күн тәртібі» Декларациясын қабылдады (transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development), онда орнықты даму саласындағы мақсаттар айқындалды [2].

Бұл декларацияның орнықты даму саласындағы бірқатар міндеттері бар, олар 2030 жылға дейін орнықты дамудың үш компонентіне қол жеткізуді қамтамасыз етуі тиіс: экономикалық, әлеуметтік және экологиялық.

Декларацияның мақсаттарының бірі – «Тұтыну мен өндірістің ұтымды модельдерін қамтамасыз ету». Мақсаты өндіріс пен тұтынудың ұтымды үлгілерін пайдалану арқылы «аз шығынмен көбірек және жақсырақ өндіру»; табиғи ресурстарды ұтымды игеру және тиімді пайдалану; олардың пайда болуын болдырмау, оларды азайту, қайта өңдеу және қайта пайдалану бойынша шаралар қабылдау арқылы қалдықтарды айтарлықтай азайту; химиялық заттарды ұтымды пайдалану [3].

Бұл зерттеудің мақсаты Қазақстанның айнымалы экономикаға көшуінің жетекші халықаралық тәжірибесі мен мүмкіндіктерін зерделеу болып табылады.

Зерттеудің міндеттері: айнымалы экономика қағидаттарын қалыптастыру және енгізу мәселесі бойынша әлемнің әртүрлі елдерінің ғалымдарының ғылыми зерттеулеріне шолу жасау; айнымалы экономика қағидаттарына көшудегі әртүрлі елдердің тәжірибесін зерделеу; қалдықтармен нақты проблемаларды шешу үшін Еуропалық Одақтың жеке тәсілдерін қарастыру; дөңгелек экономика моделіне көшудің негізгі артықшылықтарын қарастыру; Қазақстан Республикасында қатты тұрмыстық қалдықтарды қайта өңдеу процесін талдау; өнеркәсіптік және қауіпті қалдықтардың түзілуіне және оларды қайта өңдеу деңгейіне талдау жүргізу; қалдықтарды қайта өңдеу жөніндегі мақсаттарға тиімді қол жеткізу үшін шаралар әзірлеу.

Әдебиеттік шолу. Мақаланың таңдалған тақырыбы өте өзекті және жаһандық сипатқа ие болғанына қарамастан, ол жеткілікті зерттелмеген. Соңғы онжылдықта айнымалы экономикаға бағытталған отандық зерттеулер пайда болды. Тлеппаев А., Зейнолла С. тұрақты даму факторы ретінде айнымалы экономика тұжырымдамасын қабылдауды ұсынды [4]. А. Жидебекқызы, Ж. Темербулатова, Б. Амангелдиева, А. Сахариева қалдықтармен жұмыс істеу саласындағы айнымалы экономиканы қалыптастыру тәсілдерін қарастырды [5]. А. Оспанова және Д. Закирова айнымалы экономиканың тұрақты дамуға әсері туралы зерттеу жүргізді [6]. Көптеген авторлар өз зерттеулерінде «айналмалы» экономика тұжырымдамасын жүзеге асыруды зерттеді.

Ghisellini P., Cialani C., Ulgiati S. сияқты шетелдік авторлардың еңбектерінде экологиялық-экономикалық жүйелердің теңгерімді дамуына көшудің күтілетін нәтижелерін зерттеу жүргізілуде [7]. George D., Brian C., Chen Y. жабық типтегі экономиканың өсу моделін жасады [8]. Андерсен М. өзінің зерттеулерінде эко-экономика мен айнымалы экономиканы өзара байланыста қарастырды [9].

Бірқатар шетелдік авторлар экологиялық апаттар, әлеуметтік жауапкершілік, өнеркәсіптік кластердің жасыл экономикаға көшуі тұрғысынан айналмалы экономика принциптерін, тұжырымдамаларын қарастырды. Әдеби дереккөздер мен ғылыми мақалаларды егжей-тегжейлі талдау аталмыш тақырыпты жан-жақты зерттеуге мүмкіндік берді.

Зерттеу әдістері. Бұл мақаланың теориялық және әдіснамалық негізі қазақстандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми зерттеулері болды. Бұл мақаланы әзірлеу кезінде экономикалық ғылымда қолданылатын білімнің жалпы ғылыми әдістері қолданылды. Сондай-ақ, зерттеу барысында кешенді және жүйелік тәсіл, салыстырмалы және логикалық талдау әдістері, статистикалық талдау әдісі сияқты ғылыми әдістер қолданылды. Зерттеудің әдістемелік тәсілдері айнымалы экономиканың әлеуетін теориялық-әдіснамалық талдауға, экожүйелерде қолданылатын принциптердің өндірістік және тұтынушылық циклдарда кеңінен қайталануы үшін микро және макро деңгейде берілген тұжырымдама бере алатын мүмкіндіктерді талдауға.

Негізгі бөлім. Табиғи ресурстарды тиімді пайдалану қағидаты негізінде экономиканы дамыту экономикалық және экологиялық пайда алуға мүмкіндік береді.

Айналмалы экономикаға көшу кез-келген ресурстарды минималды тұтыну идеологиясын енгізу, оларды қайта өңдеу және қайта пайдалану болып табылады.

Айнымалы экономика-бұл өнімнің өмірлік циклін ұлғайтуға және оны одан әрі қайта пайдаланудың жоғары дәрежесіне, соның ішінде қалпына келтіру және қайта өңдеу жолымен бағытталған қайталама шикізатты қайта өңдеуге және қазбалы отыннан жаңартылатын энергия көздерін пайдалануға көшуге негізделген экономика. Бұл модельдің негізгі мақсаты жүйенің оңтайлы жұмыс істеуі үшін шеңберден шығатын ресурстарды азайту болып табылады. Айнымалы экономикада ресурстар өзінің қызмет ету мерзімінің соңына жеткенде қайта пайдаланылуы мүмкін, нәтижесінде өнімнің қосымша құндылығы пайда болады.

Ғалымдар ресурстарды қалпына келтіру, тауардың өмірлік циклін ұзарту, қайта өңдеу, айырбастау немесе ресурстарды бөлісу сияқты айналмалы экономика принциптеріне сәйкес келетін бірнеше бизнес үлгілерін ұсынады. Айнымалы экономика шектеулі ресурстарды толығымен жаңартылатын көздерге ауыстыруды білдіреді. Өмірлік циклды ұзарту жөндеу, қайта құру, жаңғырту және т.б. Қайта өңдеу бұл қалдықтарды қалпына келтіру және жаңа ресурстарға қайта өңдеу. Яғни, бәрі өндірілетін өнімнен және компанияның мүмкіндіктеріне байланысты.

Ғылыми әдебиеттерде көбінесе нақты бизнес-модельдерді енгізу және кәсіпорындардың өндірістік процестеріне инновациялық технологияларды қолдану қарастырылады. Бірақ Ellen MacArthur қоры ұсынған айнымалы экономика моделі [10] айнымалы экономиканың барлық теориялық идеяларын, соның ішінде оларды ұйымдардың қазіргі жұмыс жағдайында тәжірибеге бейімдеу тұжырымдамасын біріктіреді. Қор кәсіпорындар жұмысында жаңа форматты әзірледі, онда тауар өндірісі өндіріс процесінің барлық қатысушылары үшін негізгі фактор болып табылатын «тұтынушы» тұжырымдамасы емес, «пайдаланушы» тұжырымдамасы бірінші орынға шығады.

Экономиканың айнымалы моделіне көшу экологиялық, әлеуметтік және экономикалық аспектілерде бірқатар артықшылықтарға ие. 1-кестеде экономиканың осы моделінің негізгі артықшылықтары көрсетілген [11]

1-кесте

Экономиканың айнымалы моделіне көшудің негізгі пайдасы*

Әлеуметтік	Халықтың денсаулығын жақсарту
	Өмір сүрудің экологиялық қолайлы жағдайларын жасау
	Жаңа жұмыс орындарының пайда болуы
	Жұмыссыздық деңгейінің төмендеуі
Экологиялық	Қалдықтардың пайда болуы мен жиналуын азайту
	Өндіріс сатысында қоршаған ортаның ластануынан болатын зиянды болдырмау
	Табиғи ландшафттарды сақтау
Экономикалық	Ресурстық қауіпсіздікті арттыру
	Жаңа заманауи өндірістерді құру
	Өнімнің жаңа түрлерін жасау
	Арзан өндірістік ресурстардың пайда болуы
	Қосымша кірістер

Бүгінгі таңда айнымалы экономика моделіне көшу саласындағы ең маңызды жетістіктерді Еуропалық Одақ елдері көрсетіп отыр.

Қалдықтарды тиімді басқару нәтижесінде пайда болатын экономикалық, әлеуметтік және экологиялық пайданы арттыру мақсатында ЕО комиссиясы [12]:

- қаптама қалдықтарын қайта өңдеуді 2025 жылға қарай 70%-ға дейін және 2030 жылға қарай 80% - ға дейін ұлғайту;

- 2025 жылға қарай металдарды, қайта өңделетін пластмассаларды, әйнекті, биологиялық ыдырайтын қалдықтарды, қағаз бен картонды көмуге тыйым салу, сондай-ақ ЕО-на мүше мемлекеттер 2030 жылға қарай қоқыс полигондарын жоюға тырысуы керек;

- коммуналдық қалдықтарды қайта өңдеуді және қайта пайдалануды 2030 жылға қарай 70%-ға дейін ұлғайту;

- жоғары сапалы қайталама шикізат нарықтарын одан әрі дамытуға жәрдемдесу.

Еуропалық Одақта қоршаған ортаға әсер етумен байланысты нақты қалдықтармен проблемаларды шешу үшін жеке тәсілдер қолданылады.

1) Теңіз қоқысы: теңіз қоқысы теңіз өміріне зиян келтіреді, жағажайларды ластайды және тазалау өте қымбат тұратын қалдықтар мәселесін тудырады. Еуропалық Одақтың қалдықтарды жою жөніндегі шараларын толық жүзеге асыру 2030 жылға қарай теңіз қоқыстарының 27%-ға төмендеуіне қол жеткізуі мүмкін.

2) Құрылыс және бұзу қалдықтары: бұзу және құрылыс қалдықтарын қайта өңдеу жылдамдығын арттыру үшін қайта өңделген материалдардың нарықтары маңызды. Ғимараттың экологиялық тиімділігін бағалау жүйесі құрылыс және бұзу қалдықтарын басқаруды жақсартуға, қайта өңдеу деңгейін және құрылыс материалдарының қайта өңделген мазмұнын арттыруға бағытталған жобаларды қамтиды.

3) Азық-түлік қалдықтары: дүние жүзіндегі азық-түліктің 30% жоғалады немесе ысырап болады деп есептеледі. Еуропалық Комиссия тамақ қалдықтарының алдын алудың ұлттық стратегияларын әзірлеуді және 2025 жылға қарай өндірісте, бөлшек саудада, азық-түлік қызметтерінде және үй шаруашылығында азық-түлік қалдықтарын кемінде 30%-ға азайтуды ұсынады.

4) Қауіпті қалдықтар: қауіпті қалдықтарды дұрыс басқару ерекше қиындық туғызады, өйткені берілген қалдықтар ағынының бір бөлігінде оны өңдеу жолы туралы деректер жоқ. Бұл мәселені шешу үшін Еуропалық Одақ қауіпті қалдықтар тізілімдерін құру және қауіпті қалдықтарды басқару жүйелеріндегі әлеуетті және тәуекелдерді анықтау арқылы есепке алу мен бақылауды күшейтті.

5) Пластикалық қалдықтар: ЕО-та пластик өндірісі жыл сайын 5%-ға артады. Дегенмен, пластик қалдықтарының тек 24 пайызы ғана қайта өңделеді, ал қалғаны жағылады. Бұл мәселені шешу үшін Еуропалық Одақ полиэтилен пакеттерін пайдалануға шектеулер енгізуде. 2030 жылға қарай барлық пластик қаптамаларды қайта өңдеуге болады деп күтілуде.

6) Маңызды шикізатты қайта өңдеу: Критикалық шикізат - бұл бөлек мәселе, өйткені олардың көпшілігінің өзара алмасуы айтарлықтай төмен және қайта өңдеу жылдамдығы өте төмен. Еуропалық комиссия шикізат бастамасы арқылы маңызды шикізатты қайта өңдеуге жәрдемдеседі.

7) Қалдықтарды заңсыз тасымалдау: Еуропада қалдықтарды тасымалдауға бақылауды күшейту бойынша белсенділік артты.

8) Фосфорды қайта өңдеу: Фосфордың жеткізу қауіпсіздігіне елеулі қауіптері бар және оны ағымдағы пайдалану қалдықтар мен жоғалтуды қамтиды. Еуропада фосфорды қолдану бойынша одан әрі әрекет ету үшін заңнама әзірленуде [12].

Әртүрлі елдердің айналмалы экономика қағидаттарына көшу тәжірибесі 2-кестеде келтірілген.

2-кесте

Айналмалы экономика принциптеріне көшудегі әртүрлі елдердің тәжірибесі*

Мемлекет	Айналмалы экономикаға көшу шаралары
1	2
Жапония	1. Қалдықтарды басқару және қоғамдық орындарды санитарлық тазалау туралы заң (1970). 2. Контейнерлер мен қаптамаларды қайта өңдеу туралы заң (1997). 2007 жылдан бастап бөлшек саудагерлер сөмкелер санын азайту үшін не істегені туралы үкіметке жыл сайын есеп беруді талап ететін заңға түзету күшіне енді. 3. «3R» принципіне негізделген ресурстарды басқару және қалдықтарды басқару саласындағы тұжырымдама – азайту, қайта пайдалану, қайта өңдеу (түзілетін қалдықтардың мөлшерін азайту, оларды қайта пайдалану және шикізатты қайта өңдеу). Өнімдер мен қызметтердің бүкіл өмірлік циклі осы талаптарға сай болуы керек: жобалау, шикізатты алу, тасымалдау, өндіру, пайдалану, жабдықты бөлшектеу, өнімді қайта пайдалану және оны жою кезеңдері. 4. Тұрақты материалдық циклі бар қоғам туралы заң (2000), оны жүзеге асыру үшін ескі велосипедтер, жиһаздар, тұрмыстық техника сияқты бұйымдарды бөлшектеуге арналған екі мыңға жуық мамандандырылған кәсіпорын салынды. Бұл кәсіпорындардың ішінде қалдықтарды жағу арқылы алынған энергияны пайдаланып жылытылатын қайта өңдеу цехтары мен гүл жылыжайлары болды. 5. «Тұрмыстық электр аспаптарын кәдеге жарату туралы» Заң (2001), ол тоңазытқыштарға, кондиционерлерге, теледидарларға және кір жуғыш машиналарға қатысты. Осы заңға сәйкес, бөлшек саудагерлер мен муниципалитеттер жарамдылық мерзімі біткен құрылғыларды жинап, қайта өңдеу зауыттарына тасымалдауға міндетті болды. 6. «Электрондық қалдықтарды» - компьютерлік техниканы құрайтын элементтерді кәдеге жаратуды 2003 жылдан бастап өндірушілер мен тұтынушылар өздеріне қажет емес компьютерді кәдеге жарату үшін төлеуге міндетті.

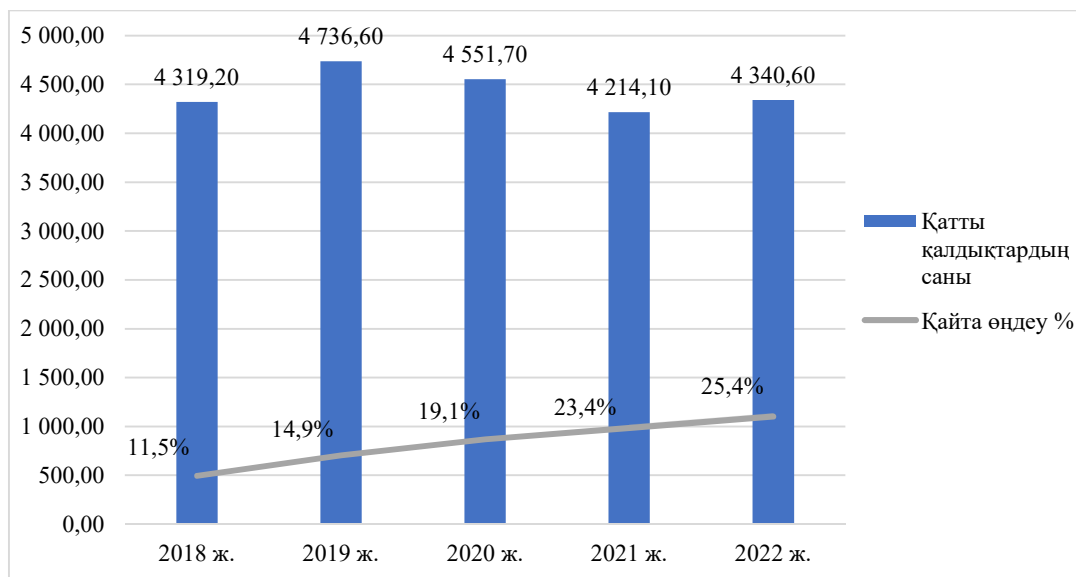
1	2
	<p>7. Автомобильдерді қайта өңдеу туралы заң (2005 ж.), оған сәйкес кондиционерлер мен жұмыс сұйықтықтарындағы фреонды кәдеге жарату төлемі жеңіл автомобильдердің иелеріне жүктеледі. Көлік құралының барлық қалған бөліктерін кәдеге жарату жауапкершілігі заңмен өндірушілер мен импорттаушыларға жүктеледі.</p> <p>8. Тұрақты ресурстық циклі бар қоғам құру жоспары (2003), ол үш мақсатты қойды: - ресурстардың өнімділігін арттыру, яғни. өнімнің жалпы құны мен айналымға тікелей қатысатын материалдар көлемінің арақатынасы, 1 тоннаға 390 мың иенге дейін; - материалдарды циклдік пайдалану дәрежесін арттыру, яғни. қайта пайдаланылған және қайта өңделген материалдардың жалпы көлемі мен айналымға тікелей қатысатын материалдардың жалпы көлемінің арақатынасы шамамен 14%-ға дейін; - полигондағы қалдықтардың көлемін 28 млн тоннаға дейін азайту.</p> <p>9. Тұрақты ресурстық циклі бар қоғам құрудың екінші жоспары (2008 ж.), онда жоғары сандық көрсеткіштер көрсетілген, қызмет ету мерзімі ұзағырақ тауарларды таңдау мен артықшылық қарастырылған.</p> <p>10. Тұрақты ресурстық циклі бар қоғамды құрудың үшінші жоспары (2013 ж.), оның ерекшелігі жаңа термин – «тұрақты материалдық цикл ресурстары», яғни. Қалдықтардан кез келген жолмен алуға болатын барлық ресурстар.</p> <p>11. Тұрмыстық қайта өңдеу. Арнайы көліктермен шығарылатын әр түрдегі қоқыс кез келген муниципалитетте бар кестеге сәйкес белгілі бір күндерге жиналады. Жанғыш қалдықтар (ас үй мен қағаз қалдықтары бірге жиналады) аптасына екі рет жиналады. Ең қауіпті қалдықтар құрылыс дүкендерінің жанында орнатылған арнайы контейнерлерге немесе басқа қатаң белгіленген орындарға тасталады.</p>
Қытай	<p>1. Барлық салалардан ресурстарды пайдалану мен қалдықтардың түзілуін азайтатын, ресурстарды қалпына келтіру мен қайта өңдеуді жақсартатын басқару жүйелерін енгізуді талап ететін «Айнымалы экономиканы ынталандыру туралы» заң (2009).</p> <p>2. Өнеркәсіптік және әлеуметтік секторлардың мәселелерін шешуге және материалдарды тиімді қайта пайдалануға және қайта өңдеуге қабілетті инновациялық өнеркәсіптік технология жүйесін құруға бағытталған Қытайдың айнымалы экономика стратегиясының әрекет жоспары (2013).</p> <p>3. Қытайдың айналмалы экономика қауымдастығы (2013) ресурстарды үнемдеу, қоршаған ортаны қорғау бойынша мемлекеттік саясатты жүзеге асырады және айналым экономикасын ілгерілету үшін заңды жүзеге асырады.</p> <p>4. «Жасыл алтын» ұғымы экоәрекеттің жаңа дәуіріне (жаңа технологиялар негізінде өнеркәсіпті дамыту, ауыл шаруашылығын жаңғырту, айналмалы экономиканы қалыптастыру) және «Әдемі Қытай» құрылысына көшу.</p> <p>5. ҚХР-ның әлеуметтік-экономикалық дамуының 12-ші бесжылдығы (2011-2015 ж.ж.), оның барысында өндірістік қалдықтарды қайта өңдеу және индустриалды парктерді түрлендіру бойынша 10 негізгі бастама жүзеге асырылды, мың индустриалды парк құрылды.</p> <p>6. Қытайдың 13-ші бесжылдық әлеуметтік-экономикалық даму жоспары (2016-2020) ел өнеркәсібінің қоршаған ортаға әсерін азайту және стратегиялық ресурстарды тиімдірек пайдалану үшін негізгі бес бағытты белгіледі. Олардың тұрақты дамуы елдегі айналмалы экономиканың одан әрі қалыптасуына ықпал етеді.</p>
АҚШ	<p>Circular Economy 100 (CE100) бағдарламасы өндіріс пен тұтырудың заманауи сызықтық индустриялық моделінен айналмалы экономикаға көшуді қолдауға бағытталған.</p>
Корея Республикасы	<p>Айналмалы экономикаға көшу үшін жүйелер құрылды: - мақсатты басқару жүйесі, оның нәтижесі парниктік газдар шығарындыларын азайту; - ресурстарды тиімді пайдалану бағдарламасы; - энергияны қалпына келтіру бағдарламасы; - қалдықтарды қайта өңдеу бағдарламасы; - үнемді түрде парниктік газдар шығарындылары бойынша мақсатты көрсеткіштерге қол жеткізуге бағытталған шығарындыларды саудалау жүйесі.</p>
Қазақстан Республикасы	<p>Қазақстан Республикасының «жасыл» экономикаға көшу тұжырымдамасы (2013 ж.), оның шеңберінде мыналар бойынша жұмыстар жүргізілуде: - ресурстарды пайдалануды оңтайландыру және табиғатты қорғау қызметінің тиімділігін арттыру, «жасыл» инфрақұрылымды құру (2013–2020); - суды ұқыпты пайдалануға бағытталған ұлттық экономиканы түрлендіру, жаңартылатын энергия технологияларын дамыту мен кеңінен енгізуді ынталандыру, энергия тиімділігі стандарттарына негізделген құрылыстарды салу (2020–2030); - ұлттық экономиканың табиғи ресурстарды олардың жаңартылуы мен тұрақтылығын ескере отырып пайдалануды талап ететін үшінші өнеркәсіптік революция қағидаттарына көшуі (2030–2050).</p>

Бұл процесс өндіріс технологияларындағы, қоғамдық санадағы, әдістер мен қаржыландыру саясатындағы жүйелі өзгерістер мен жаңалықтарды қамтиды. Айналымы экономикадағы инновациялық тәсілдер өнімнің қызмет ету мерзімінің соңында ғана емес, өнімнің барлық құн тізбегінде қолданылуы керек.

Зерттеулер көрсеткендей, әрбір елдің айналымы экономика тұжырымдамасын жүзеге асырудың ұлттық ерекшеліктері және оны жүзеге асырудың ең алдымен экономикалық даму деңгейімен анықталатын әртүрлі басым бағыттары бар. Дамыған елдер өндіріс пен тұтынудың қалыптасқан құрылымын өзгерте отырып, айналымы жүйелерді енгізуде жетекші орын алады және болашақта дамушы елдерде қаржыландыру және технологиялар трансферті арқылы айналымы экономикаға көшуді қолдауды күтеді. Дүниежүзілік тәжірибеде қол жеткізілген айналымы экономиканы құру тәжірибесін тиімді пайдалану үшін айналымы экономикаға көшудің озық жетістіктері туралы ақпараттандыру мақсатында халықаралық ынтымақтастықты, пікір алмасуды, мүдделі елдер үшін консультациялар өткізуді ұйымдастыру қажет.

Бүгінгі таңда дүние жүзіндегі қалдықтардың шамамен 30%-ы климаттың жылдам өзгеруінің және планетамыздағы тұрақты экологиялық проблемалардың себебі болып табылады. Барлық қалдық секторлардың ішінде пластмассалар негізгі материалдар болып табылатын орау өнеркәсібі қалдықтар мен ластаудың үлкен мөлшерін тудырады. Бүгінгі жаһандық сценарий өте жойқын, өйткені өнімдер мен қаптамалардың көпшілігі қайта пайдаланылмайды. Еуропалық Одақ 2018 жылы Еуропаның өзінде 29,1 миллион метрикалық тонна пластик қалдықтары жиналғанын, оның 32 пайызы қайта өңделгенін, ал қалғаны полигондарға көмілгенін хабарлады [13].

«KazWaste» қазақстандық қалдықтарды басқару қауымдастығының мәліметтері бойынша, Қазақстан Республикасында жыл сайын 6 млн тоннаға дейін қатты тұрмыстық қалдықтар (ҚҚК) жинақталады және оларды қайта өңдеу аз ғана бөлігін құрайды, қалғаны полигондарда сақталады [14]. Сұрыптау мен өңдеудің ең көп көлемі пластиктен, пластмассадан, полиэтиленнен және полиэтилентерефталаттан (ПЭТ) қаптамадан тұратын қалдықтарға келеді: 136,6 мың тонна. Қазақстан Республикасындағы қатты тұрмыстық қалдықтардың жыл сайынғы түзілу динамикасы және оларды қайта өңдеу пайызы 1-суретте көрсетілген.

1-сурет. Қазақстан Республикасындағы қатты тұрмыстық қалдықтардың жыл сайынғы түзілу динамикасы және оларды өңдеу пайызы

Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша, елде өндірістік қалдықтардың түзілуі айтарлықтай көп, ал оларды қайта өңдеу 40% құрайды. Сонымен қатар, соңғы 2 жылда қауіпті қалдықтардың түзілуі айтарлықтай төмендеді. Өндірістік және қауіпті қалдықтардың түзілу және қайта өңдеу динамикасы 3-кестеде көрсетілген.

Өндірістік және қауіпті қалдықтардың түзілуі және оларды өңдеу деңгейі*

№	Қалдықтардың түрлері	Өлшем бірлігі	2018ж.	2019ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.
Өндірістік қалдықтар							
1	Өндірістік қалдықтардың пайда болуы	мың тонна	830 271,0	839 646,0	759 905,0	871 147,0	888 131,0
2	Өндірістік қалдықтарды қайта өңдеу және қайта пайдалану үлесі	%	32,2	31,7	36,0	38,2	40,6
Қауіпті қалдықтар							
1	Қауіпті қалдықтардың пайда болуы	мың тонна	149 962,4	180 506,7	137 828,0	42 090,0	46 487,8
	оның ішінде қауіп деңгейлері бойынша						
2	«қызыл»	мың тонна	2,1	1,9	1,6	-	-
3	«кәріптас»	мың тонна	4 129,1	4 165,3	3 403,5	-	-
4	«жасыл»	мың тонна	145 831,2	176 339,5	134 422,9	-	-
7	Қауіпті қалдықтарды қайта өңдеу, қайта қолдану үлесі	%	20,0	20,3	22,3	11,7	7,3

Қаптама өнеркәсібiнен басқа тағы бiр сала – электронды қалдықтардың жаңа концепциясын тудыратын шығын материалдары. Соңғы екі онжылдықта негiзiнен жеке пайдалануға арналған электроника жабдықтары бұрынғыдан да мол болды. Осы цифрлық дәуiрде смарт электроника технологиясы сөзсiз тренд болып табылады. Электрондық қалдықтар шамамен 30% керамика, 40% пластмасса және 30% металдарды қоса алғанда, қалдықтардың кең ауқымын бiлдiредi. БҰҰ мәлiметтерi бойынша 2019 жылы шамамен 53,6 миллион метрикалық тонна электронды қалдықтар түзiлген, оның тек 9,3 миллион метрикалық тоннасы ғана қайта өңделген, бұл жалпы электрондық қалдықтардың 17,4 пайызын құрайды. 2030 жылға қарай электронды қалдықтарды өндiру 38%-ға артып, 74 миллион метрикалық тоннадан асады деп болжануда. Айта кетерлiгi, Қазақстан Республикасында 2019 жылы небәрi 100 тонна электронды қалдықтар сұрыпталса, 2020 жылы бұл көрсеткiш 610%-ға өсiп, 700 тоннаны құрады [14].

Қауiптi қалдықтарға қатысты алаңдаушылық тудыратын тағы бiр сала – денсаулық сақтау. Қайта өңделмейтiн және улы медициналық қалдықтар қалдықтардың негiзгi көздерiнiң бiрi болып табылады. Медициналық қалдықтар жағдайында негiзгi бөлiгi шығын материалдарының ұйымдастырылмаған қалдықтары болып табылады.

Сонымен қатар, қалдықтарды басқару жүйесiне қатысты ең өкiнiштi факт - әлем тұрғындарының жауапкершiлiктi мiнез-құлқының жоқтығы. Пластмассаларды, медициналық бұйымдарды және электрониканы қоса алғанда, адамның қалдықтарды дұрыс емес кәдеге жаратуы өркениеттiң ең үлкен сыны екенi кеңiнен байқалады.

Материалдарды зерттеу мен әзiрлеудегi қазiргi қиын жағдайда қалдықтарды және шикiзатқа тұрақты тәуелдiлiктi азайта отырып, қалдықтарды жоғары деңгейде қайта өңдеу жолдарын iздестiре отырып, экотехнология жүйесiнде революция жасаудың жаңа жолын табу өте қажет. Мүмкiндiгiнше биоүйлесiмдi материалдарды пайдалану және айналмалы экономиканы енгiзу бiзге бұл жағдайдан шығуға көмектеседi.

Бүгiнгi таңда «айналмалы экономика» мемлекет үшiн қажеттi «тенденция» болып табылады: бұл жауапты өндiрiске, қалдықтарды жинау мен сұрыптауға «жасыл» көзқарасқа қатысты. Дегенмен, бүгiнде жасыл экономика саясаты жағдайында қалдықтарды қайта өңдеу деңгейi өте төмен. Еске сала кетейiк, «Қазақстан Республикасының жасыл экономикаға көшу тұжырымдамасына» сәйкес қалдықтарды сауатты басқару Қазақстанның негiзгi бағыттарының бiрi болып табылады. Тұжырымдаманың мақсаты 2030 жылға қарай қоқыстардың 40%, 2050 жылға қарай 50% қайта өңдеу.

Мақсатқа қол жеткізу әлі алыс болса да, әлеуметтік жауапкершілігі бар компаниялар бизнесті жүргізуге интеграцияланған «жасыл» көзқарасты қолдана бастады.

Қорытынды. Қалдықтарды басқару, «жасыл» технологиялыр және айналмалы экономика – бұл қалдықтар мен ластануды азайтатын және тұрақты дизайн арқылы қол жеткізуге болатын өндіріс тұжырымдамалары болып табылады. Олар ресурстарды жинаудан, жобалаудан, өндіруден, құрастырудан, тасымалдаудан, қайта өңдеуден және кәдеге жаратудан бастап шығын материалдарының толық өмірлік циклін қамтитын экономикалық пайда мен қоршаған ортаға әсерді біріктіреді.

Бүгінгі күнге дейін біздің елімізде көп нәрсе жасалды, бірақ бұл қалдықтарды қайта өңдеуге қатысты мақсаттарымызға жету үшін жеткіліксіз. Мақсаттарға тезірек және тиімді жету үшін, біздің ойымызша алдымен келесі қажет:

1. Еуропалық Одақ елдерінің, Жапонияның, Кореяның және осы салада айтарлықтай жетістіктері бар басқа елдердің тәжірибесін зерттеу. Нормативтік-құқықтық базаны егжей-тегжейлі зерделеу, жекелеген нормативтік-құқықтық актілердің қаншалықты тиімді екенін, қазақстандық нарықтың нақты жағдайына сай нені өзгерту керек екенін анықтау қажет. Сондай-ақ айналмалы экономика қағидаттары бойынша жұмыс істейтін кәсіпорындарды қолдаудың шарттарын зерттеу қажет.

2. Кәсіпорынның бүкіл технологиялық процесін, айналмалы жұмыс принциптерінің экономикалық тиімділігін егжей-тегжейлі зерделеу үшін айналым экономикасының принциптерін қолдану саласындағы озық кәсіпорындарға отандық кәсіпорындардың басшыларын немесе өкілдерін жіберу. Сондай-ақ осындай тағылымдамадан өту кезеңінде Қазақстан Республикасының кәсіпорындары үшін жабдықтар мен технологияларды сатып алуға болады. Мысалы, мұндай тағылымдамаларды «Халықаралық бағдарламалар орталығы» АҚ арқылы ұйымдастыруға болады. Мұндай тағылымдамаларды ұйымдастыру үшін Экология және табиғи ресурстар министрлігі сияқты тиісті министрліктердің қолдауы қажет екені сөзсіз.

3. Тиісті техника мен технологияларды сатып алуды субсидиялау.

Жоғарыда айтылғандардан басқа, қалдықтардың заңсыз төгілуі өсіп келе жатқан проблема болып табылады, өйткені бұл жерлерде кәдеге жарату бойынша тиісті хаттамалар сақталмайды. Пайдаланушыларға немесе қоршаған ортаға зиянды әсер етпейтініне көз жеткізу үшін пайдаланылған материалдарды тиімді кәдеге жарату, бөлшектеу немесе қайта жинау процесі ерекше көңіл бөлуді қажет етеді. Сонымен қатар, қалдықтарды қайта өңдеу процесіне қатысатын қызметкерлердің денсаулығын үнемі тексеріп отыру қажет. Қалдықтардың ағыны және оларды басқару қазір біздің әлемді сақтау үшін басты мәселе болып табылады. Мұның бәрі тек қана айналмалы экономика қағидаттарын пайдалану арқылы, ең бастысы, адамзат тарапынан жауапкершілікті ұстау арқылы мүмкін болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. United Nations World Population Prospects: 2017 Revision [Electronic resource]. – 2017. June 21. – URL: <https://www.un.org/development/desa/publications/world-population-prospects-the-2017-revision.html>.

2. Transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development. Declaration of the UN General Assembly of September 25 [Electronic resource]. – 2015. – URL: <http://docs.cntd.ru/document/420355765>.

3. Global waste to increase by 70% by 2050 unless urgent action is taken: World Bank report. World Bank. Press release. September 20 [Electronic resource]. – 2018. – URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/09/20/global-wasteto-grow-by-70-percent-by-2050-unless-urgent-action-is-taken-world-bank-report>.

4. Tleppeev A., Zeynolla S. Evaluation of indicators of the circular economy on the example of the European Union countries and the possibility of its application in the case of Kazakhstan // *Macroeconomics, world economy*. – Т. 16. – №3. – 2021. – 128-141 б.

5. Zhidebekkyzy A., Temerbulatova Zh., Amangeldiyeva B., Sakhariyeva A. // *The Journal of Economic Research & Business Administration*. – №1 (143). – 2023. – 16-32 б.

6. Оспанова А.К., Закирова Д.И. Циркулярлық экономиканы қалыптастырудағы экологиялық саясат // *Тұран университетінің хабаршысы*. – №3. – 2021 ж. – 180-186 б.

7. Chiselini P., Salani C., Ulgaiti S. A review of the circular economy: the expected transition to a balanced interaction of ecological and economic systems // *Clean production journal*. – 2016. – Vol. 114. – P. 11-32.

8. George D., Brian S., Chen Y. Circular economy model of economic growth // *Environmental modeling and software*. – 2015. – Vol. 73. – P. 60-63.
9. Andersen M. Introductory note on ecological economics of the circular economy // *Sustainability Science*. – 2007. – Vol. 2. – P. 133-140.
10. Ellen MacArthur Foundation [Electronic resource]. – URL: <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/>.
11. Кузнецова Н.А. Циркулярная экономика: основные элементы и возможности // *Экономика высокотехнологических отраслей*. – Том 4. – №2-апрель-июнь. – 2023. – С. 121-131.
12. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a circular economy: A zero-waste agenda for Europe [Electronic resource]. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1547311602082&uri=CELEX:52014DC0398>.
13. Plastic waste in Europe, 10 November, Statistics and facts published by Ian Tiseo, Statista [Electronic resource]. – 2020. – URL: https://research.unl.pt/ws/portalfiles/portal/42313684/1_s2.0_S1002007122000016_main.pdf.
14. Өзін-өзі реттейтін ұйым «Қалдықтарды басқару жөніндегі Қазақстан қауымдастығы «KazWaste» [Электронды ресурс]. – URL: <https://kaz-waste.kz/blog>.

REFERENCES

1. United Nations World Population Prospects: 2017 Revision [Electronic resource]. – 2017. June 21. – URL: <https://www.un.org/development/desa/publications/world-population-prospectsthe-2017-revision.html>.
2. Transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development. Declaration of the UN General Assembly of September 25 [Electronic resource]. – 2015. – URL: <http://docs.cntd.ru/document/420355765>.
3. Global waste to increase by 70% by 2050 unless urgent action is taken: World Bank report. World Bank. Press release. September 20 [Electronic resource]. – 2018. – URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/09/20/global-wasteto-grow-by-70-percent-by-2050-unless-urgent-action-is-taken-world-bank-report>.
4. Tleppaev A., Zeynolla S. Evaluation of indicators of the circular economy on the example of the European Union countries and the possibility of its application in the case of Kazakhstan // *Macroeconomics, world economy*. – Т. 16. – №3. – 2021. – 128-141 б.
5. Zhidebekkyzy A., Temerbulatova Zh., Amangeldiyeva B., Sakhariyeva A. // *The Journal of Economic Research & Business Administration*. – №1 (143). – 2023. – 16-32 б.
6. Ospanova A.K., Zakirova D.I. Tsirkyliarlyq ekonomikany qalyptastyrydagy ekologiialyq saiasat [Environmental policy in the formation of a circular economy] // *Turan universitetiniń habarshysy*. – No. 3. – 2021. – 180-186 б. [in Kazakh].
7. Chiselini P., Salani C., Ulgaiti S. A review of the circular economy: the expected transition to a balanced interaction of ecological and economic systems // *Clean production journal*. – 2016. – Vol. 114. – P. 11-32.
8. George D., Brian S., Chen Y. Circular economy model of economic growth // *Environmental modeling and software*. – 2015. – Vol. 73. – P. 60-63.
9. Andersen M. Introductory note on ecological economics of the circular economy // *Sustainability Science*. – 2007. – Vol. 2. – P. 133-140.
10. Ellen MacArthur Foundation [Electronic resource]. – URL: <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/>.
11. Kuznetsova N.A. Tsirkyliarnaia ekonomika: osnovnye elementy i vozmojnosti [Circular economy: main elements and opportunities] // *Ekonomika vysokotekhnologichnyh otraslei*. – Volume 4. – No. 2. – April-June 2023. – S. 121-131 [in Russian].
12. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on a circular economy: A zero-waste agenda for Europe [Electronic resource]. – URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1547311602082&uri=CELEX:52014DC0398>.
13. Plastic waste in Europe, 10 November, Statistics and facts published by Ian Tiseo, Statista [Electronic resource]. – 2020. – URL: https://research.unl.pt/ws/portalfiles/portal/42313684/1_s2.0_S1002007122000016_main.pdf.
14. Ozin-ozii retteitin uym «Qaldyqtardy basqary jonindegi Qazaqstan qayymdastygy «KazWaste» [Self-regulating organization «Kazakhstan Association for Waste Management «KazWaste»] [Elektronды resurs]. – URL: <https://kaz-waste.kz/blog> [in Kazakh].

Байкин А.К., Кожакметова А.М., Калпақпаева Ж.М., Сартбай Н.Б.

**ЦИРКУЛЯРНАЯ ЭКОНОМИКА КАК ИНСТРУМЕНТ
УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Аннотация

В статье проведен обзор научных исследований ученых из разных стран мира по проблеме формирования и внедрения принципов циркулярной экономики. Так же уделено внимание историческому аспекту формирования этапов экономического развития. Показано, что проблема ограниченности ресурсов и использования отходов потребления и производства существовала всегда. Но данные проблемы по-разному решались в разные исторические периоды. Представлен опыт разных стран в переходе к принципам циркулярной экономики. Представлены индивидуальные подходы Европейского Союза для решения конкретных проблем с отходами. Решением накопленных проблем является переход на модель циркулярной экономики. Внедрение более совершенных технологий позволяет не только уменьшить негативное воздействие на окружающую среду текущей производственной деятельности, но и сократить объем накопленных отходов за прошлые периоды производственной деятельности. Рассмотрены основные преимущества перехода на модель циркулярной экономики. Проанализирован процесс переработки твердых бытовых отходов в Республике Казахстан. Проведен анализ образования промышленных и опасных отходов и уровень их переработки.

Предложены меры для эффективного достижения целей по переработке отходов. В числе основных эффектов реализации концепции циркулярной экономики, помимо уменьшения давления на экологию, определены: возникновение новых рынков товаров и услуг, а также увеличение спроса на существующих рынках; комплексное развитие инфраструктуры, и др. Показано, что переход к циркулярной системе хозяйствования требует комплексных изменений традиционного экономического механизма в масштабах всей экономики: институциональных, культурных, технологических и, кроме того, на основе формирования института экологической репутации предполагается сотрудничество между предприятиями и государственными органами, а также адаптивная государственная политика. Подобные подходы позволяют добиться устойчивых результатов в транзитивных экономиках, и их реализация возможна уже на современном этапе, в частности, путем адаптации налоговых систем.

Baikin A., Kozhakhmetova A., Kalpakpaeva Zh., Sartbay N.

**CIRCULAR ECONOMY AS A TOOL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

The article provides a review of scientific research by scientists from around the world on the problem of formation and implementation of the principles of circular economy. Attention is also paid to the historical aspect of the formation of the stages of economic development. It is shown that the problem of limited resources and the use of waste from consumption and production has always existed. But these problems were solved in different ways in different historical periods. The experience of different countries in the transition to the principles of a circular economy is presented. The individual approaches of the European Union for solving specific waste problems are presented. The solution to the accumulated problems is the transition to a circular economy model. The introduction of more advanced technologies allows not only to reduce the negative environmental impact of current production activities, but also to reduce the amount of accumulated waste from previous periods of production activity. The main advantages of switching to a circular economy model are considered. The process of processing solid household waste in the Republic of Kazakhstan is analyzed. The analysis of the formation of industrial and hazardous waste and the level of their processing is carried out.

Measures are proposed to effectively achieve waste recycling goals. Among the main effects of the implementation of the circular economy concept, in addition to reducing pressure on the environment, are identified: the emergence of new markets for goods and services, as well as an increase in demand in existing markets; integrated infrastructure development, etc. It is shown that the transition to a circular management system requires complex changes in the traditional economic mechanism throughout the economy: institutional, cultural, technological, and, moreover, on the basis of the formation of the institute of environmental reputation, cooperation between enterprises and government agencies, as well as adaptive public policy, is assumed. Such approaches make it possible to achieve sustainable results in transitive economies, and their implementation is already possible at the present stage, in particular, by adapting tax systems.

DOI 10.52260/2304-7216.2023.4(53).49
UDK 338.12
SCSTI 06.54.31

A. Mukhamejanova*, PhD, assoc. professor¹
S. Nurgaliyeva, c.e.s.²
S. Kaidarova, c.e.s.²
G. Baibasheva, PhD, assoc. professor³
Esil University, Astana, Kazakhstan¹
Toraigyrov University, Pavlodar, Kazakhstan²
Astana International University, Astana, Kazakhstan³
* – main author (author for correspondence)
e-mail: aigul-m-73@mail.ru

ANALYSIS OF INNOVATION ACTIVITY IN THE REGIONS OF KAZAKHSTAN

Currently, Kazakhstan is experiencing an active development of the innovation system. On the basis of statistical data of the regions of Kazakhstan were established ratings of the regions of the country, based on such indicators as: the level of activity in the field of innovation, the number of enterprises with innovations, the volume of innovative products, the volume of realized innovative products, the volume of realized innovative products supplied for export, the share of innovative products in relation to GRP, the number of enterprises suspended or abandoned, related to the development of product and process innovations, the cost of implementation of the innovation process, the cost of innovation, and the cost of innovation. The purpose of this study is to analyze the indicators characterizing the innovation activity of the regions of Kazakhstan for 2022.

A number of problems that hinder the development of a full-fledged regional innovation system were identified, such as: the problem of science and education being disconnected from market requirements, and the lack of an effective mechanism for introducing the results of scientific research into the real sector of the economy.

The research used methods of data collection, structuring and analysis. The method of comparison was used to identify differences in the indicators of science statistics.

The analysis of innovation activity in the regions of Kazakhstan has shown that there is an imbalance in regional innovation development, which is characterized by a low level of innovation use in industrial enterprises and is characterized by a relatively insignificant impact of innovation on the creation of gross regional product.

Keywords: innovation, state regulation, innovation activity, state programs, financing, region, regional development, innovation activity, gross domestic product, projects.

Кілт сөздер: инновациялар, мемлекеттік реттеу, инновациялық қызмет, мемлекеттік бағдарламалар, қаржыландыру, аймақ, аймақтық даму, инновациялық қызмет, жалпы ішкі өнім, жобалар.

Ключевые слова: инновации, государственное регулирование, инновационная деятельность, государственные программы, финансирование, регион, региональное развитие, инновационная активность, валовый внутренний продукт, проекты.

JEL classification: J45

Introuduction. Strategic benchmarks of Kazakhstan formation are achievable only with the development of the highest technologies, modernization of industrial, technological, IT networks, provision of resources reproduction, reasonable management of scientific and technological process, reaching a new level of industrial-innovative development. In this regard, the establishment and formation of qualitatively functioning innovation systems, the relevance of the consideration and development of a common comprehensive theory aimed at research, including all aspects of innovative development of regions, the development of theory and methodology of system modeling of the processes of formation and implementation of programs of innovative development of regions deserve special importance.

The key factors of innovative development of territories, such as expenditures on innovation activities, the number of R&D personnel and others, the influence of which is confirmed by the results of a huge number of studies, can have both positive and negative impact on the innovative activity of enterprises in different territorial systems [1].

Thus, at the heart of innovative development is a complex relationship and mutual influence of technological, scientific, managerial, economic opportunities and needs of society; the result of such complex interaction needs to be investigated.

State regulation contributes to the creation of conditions for the activation of innovation activity, as an important role in the development of innovation systems is carried out by the state. The effectiveness of the

implementation of the state regulation of innovation activity in the development of the country's economy, which can occupy from 60 to 70 percent, this factor depends on the specific economic conditions of the country, in this regard, this economy is called knowledge-intensive.

Thus, at the heart of innovative development is a complex relationship and mutual influence of technological, scientific, managerial, economic opportunities and needs of society; the result of such complex interaction needs to be investigated.

The theoretical basis of the main objectives of this article is represented by the studies of foreign and domestic scientists on the issues of innovation activity. The information base for the study of this issue was formed by the data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan and the results of the authors' research.

The article used the method of comparison of quantitative indicators of innovation activity of the regions of Kazakhstan according to the data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. The rating assessment was given on the basis of such indicators as: the level of activity in the field of innovations (%), the number of enterprises with innovations (units), the volume of innovative products (mln. tg.), the volume of realized innovative products (mln. tg.), the volume of realized innovative products exported (mln. tg.), the share of innovative products in relation to GRP (%), the number of enterprises suspended or abandoned, related to the development of product and process innovations (units), the cost of innovation (million tg.), the cost of technological (product and process) innovations (thousand tg.) [2].

Literature review. The intensification of state innovation activity is relevant and is due to the development of laws and regulations, the absence of which limits not only legal, but also organizational support. Currently, it is necessary to intensify innovation activities based on the choice of goals, justification of priorities, allocation of resources, and new methods of its implementation. The Government faces important issues of creating a favorable climate to stimulate innovation processes; it is necessary to determine which sectors will become generators of economic growth and issues of attracting innovative resources.

Foreign scientists who have contributed to the study of innovation include Gonzalo Rodriguez Bara [3], Stojanovic I., Raifle A. and M. Selakovich [4] and others.

In the Kazakhstani economic literature, the analysis of innovation processes is carried out in the works of N.K. Nurlanova [5], S.B. Baizakov [6], A.N. Toksanov, A.H. Galieva [7], M.I. Maslennikov [8], and others.

Thus, each of these authors made their own contribution, which contributed to the formation of fundamental concepts and methodologies for analyzing structural changes in the economy. The main objectives of innovative development are to strengthen the innovation activity of the country's regions, to create conditions for the transition of production sectors to the 5th and 6th technological modes, to promote interaction between research and educational institutions.

Main part. Recently, innovation activity based on scientific knowledge, introduction of new ideas, technologies and products in various spheres of society has been increasingly referred to the factors of economic development of Kazakhstan. Currently, Kazakhstan's economy is being transformed in order to improve the country's competitiveness, the main factors of which are technological transformation - overcoming technological backwardness, mastering modern techniques and technology.

In Kazakhstan, at present, the monitoring of innovation activity does not include indicators that correlate the costs and results of innovation activity of enterprises. Indicators of costs and results of innovation activity contain mainly only statistical data. The results of innovation activity we observe only thanks to statistical data. which makes it difficult to draw a conclusion about the activity of innovation activity at enterprises in the regions of the country. In this study we also analyzed on the basis of official statistical data on the republic.

In general, it is worth highlighting a number of problems that hinder the development of a full-fledged regional innovation system, such as: the problem of isolation of science and education from market requirements.

The results of the analysis are presented in Table 1.

Table 1

Status of indicators of innovative activity of regions of Kazakhstan for 2022*

Regions (oblasts, cities of republican significance)	Number of enterprises with innovations, %	Total volume of innovative products sold, %	Volume of sold innovative products exported, %	Costs for implementing innovations, total, %	Costs of technological (product and process) innovations, %	Share of innovative products in relation to GRP, %	Expenditures on implementation of innovations, total, %
Akmola	2,1	17,4	17,6	2,6	2,2	10,8	2,6
Aktobe	4,9	5,8	4,9	3,8	3,6	6,2	3,8
Almaty	2,1	3,7	5,4	2,3	2,7	3,7	2,3
Atyrau	2,3	1,2	1,0	42,9	43,6	1,0	42,9
East Kazakhstan	3,5	4,0	3,9	2,4	2,4	1,9	2,4
Zhambyl	1,3	4,2	3,4	1,3	1,3	11,1	1,3
West Kazakhstan	1,2	1,4	1,3	1,2	1,2	1,5	1,2
Karaganda	9,2	15,5	2,7	8,1	8,5	8,5	8,1
Kostanayskaya	3,8	15,5	33,0	0,7	0,6	27,8	0,7
Kyzylorda	2,6	2,9	2,7	2,3	2,0	4,4	2,3
Mangystau	1,6	0,6	0,6	1,6	1,8	0,3	1,6
Pavlodar	4,6	7,9	6,7	4,3	2,8	6,4	4,3
North Kazakhstan	4,9	5,7	5,7	8,3	8,3	3,6	8,3
Turkestan	2,5	1,9	1,1	0,3	0,3	1,3	0,3
Almaty city	31,6	8,1	5,7	14,6	15,2	1,1	14,6
Astana	19,4	2,3	2,3	3,2	3,3	1,2	3,2
Shymkent	2,5	1,9	1,8	0,3	0,2	9,3	0,3
TOTAL	100	100	100	100	100	100	100

* Official Internet resource www.stat.gov.kz of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan [9]

Based on the data in Table 1, ratings of the regions of Kazakhstan were established, the results of which are presented in Table 2.

It should also be added that the majority of universities and scientific organizations are technologically backward. In this regard, the problem of developing services to create connections between science and production is also relevant [10].

Table 2

Ratings of Kazakhstan's regions according to indicators for 2022*

Regions (regions, cities of republican significance)	Number of enterprises with innovations, %	Level of activity in the field of innovation, %	Volume of sold innovative products (goods, services), total, %	Volume of sold innovative products exported, %	Share of innovative products in relation to GRP, %	Costs for implementing innovations, total, %	Technological costs (product and process) %
Akmola	13	12	1	1	3	8	10
Aktobe	5	4	6	7	7	6	5
Almaty	14	14	10	6	9	11	8
Atyrau	12	11	16	16	16	3	1
Vostochno-Kazakhstansk	8	10	9	8	11	9	9
Zhambyl	16	13	8	9	2	13	13
West Kazakhstan	17	17	15	14	12	14	14
Karaganda	3	2	2	10	5	2	3
Kostanayskaya	7	8	3	2	1	15	15
Kyzylorda	9	5	11	11	8	10	11
Mangystau	15	16	17	17	17	12	12
Pavlodar	6	6	5	3	6	5	7
North Kazakhstan	4	1	7	5	10	1	4
Turkestan	11	9	14	15	13	16	16
Almaty city	1	7	4	4	15	4	2
Astana	2	3	12	12	14	7	6
Shymkent	10	15	13	13	4	17	17

* Compiled by the authors

According to the conducted analysis, the results of which are presented in Tables 1 and 2, the overall ranking of the country's regions by the level of innovation activity was calculated. According to the data presented in Table 3, Mangistau region ranks 17th by three indicators.

Table 3

General rating of innovative activity of regions of Kazakhstan for 2022*

№ п/п	Regions of Kazakhstan	Sum of ranks	Overall rating of innovative activity
1	Karaganda	27	1
2	North Kazakhstan	32	2
3	Almaty city	37	3
4	Pavlodar	38	4
5	Aktobe	40	5
6	Akmola	48	6
7	Kostanayskaya	51	7
8	Astana	56	8
9	East Kazakhstan	64	9
10	Kyzylorda	65	10
11	Almaty	72	11
12	Zhambyl	74	12
13	Atyrau	75	13
14	Shymkent	89	14
15	Turkestan	94	15
16	West Kazakhstan	103	16
17	Mangystau	110	17

* Compiled by the authors

In Kazakhstan, the volume of innovative products in 2022 amounted to 1.9 trillion tenge - 36% more than a year earlier. Regionally, the most innovative products in value terms were produced in the Akmola region - 253 billion tenge, plus 2.2 times per year. The top 3 regions also included Karaganda and Kostanay regions. The least number of innovative products were produced in the Mangistau region.

In terms of industry, the highest level of innovation activity was observed in the field of higher education (59.2%), healthcare (33.3%), and scientific research and development (30.6%). The spheres of financial and insurance activities (6.6%), as well as trade and repair of cars and motorcycles (7.9%) are also far from innovative activity.

As noted earlier, innovative development is influenced by coordinated, consistent, «nationwide» approaches to innovation, which in our view need to move forward in three directions: technological, monetary and financial, and socio-political. The priority here should be made on the fact that the role of technological innovation is not sufficient for the economic growth of the region, there is the importance of creating a common basis for the innovation economy and the creation of monetary and financial and management groups of innovation.

Conclusion. Thus, the innovative development of the region is a complex and multifaceted process that depends on many factors. The authors of this study have structured and classified the key groups of factors affecting the innovative development of regions. These groups include the level of innovation activity, the share of innovative products in relation to GRP, the cost of innovation, the number of enterprises with innovations, and other factors. This article analyzes the activity indicators of the regions of Kazakhstan based on the selected seven indicators. The ranking of regions according to these indicators showed that Atyrau region is the leader in innovation. For other indicators the data differ: the share of innovative products in relation to GRP - Kostanay region. The most innovation-active regions are Karaganda, Kostanay and Aktobe regions of Kazakhstan. Outsiders, as the data of the table show, are West Kazakhstan, Turkestan and Mangistau regions.

Among the main problems we highlighted the low efficiency of links between production enterprises, scientific and other organizations; the lack of an effective mechanism for introducing the results of scientific research into the real sector of the economy; problems related to budget financing of science; weak domestic demand for innovation; the lack of an effective regional innovation policy.

The special individual characteristics of the region and the proximity of all actors of the regional innovation system play an important role in the creation of innovations. The effect of knowledge spillover in innovation systems contributes to the diffusion of innovations. When regional structures are actively involved in innovation processes, this stimulates the transfer of information and reduces the costs and risks associated with innovation.

The importance of state intervention lies in the state's recognition of innovation activity as determining the economic growth of the country [11].

To ensure socio-economic development of the region on the basis of innovation, the following conditions are necessary: technological and intellectual potential to launch innovation processes; constant growth of participants of the innovation "chain"; the presence of an institutional system focused on supporting innovative development; active interest of economic entities, individuals and the national innovation system as a whole in the application of innovation.

In conclusion, it is necessary to emphasize the importance of harmonious development of all elements of innovation potential of the region. Only with a balanced approach to the improvement of scientific and technological base, production capabilities, human capital, innovation infrastructure, social environment, innovation policy and macroeconomic conditions it is possible to ensure stable and successful innovative development. This integrated approach contributes to the region's competitiveness in the modern world.

REFERENCES

1. Наумов И.В., Никулина Н.Л. Моделирование пространственных эффектов инновационного развития регионов России // Проблемы развития территории. – 2023. – Т. 27. – № 6. – С. 121-140. – DOI: 10.15838/ptd.2023.6.128.8.
2. Каримбаева Г., Жумабаева М., Ибрагимова Н. Инновационная активность регионов Казахстана // Вестник Атырауского университета имени Х. Досмухамедова. – 2022. – №1 (64). – С. 74-82. – DOI 10.47649/vau.2022.v64.i1.08.
3. Gonçalo Rodrigues Brás Pillars of the Global Innovation Index by income level of economies: longitudinal data (2011-2022) for researchers' use [Electronic resource] // Data in Brief Volume 46, February 2023. – P. 108818. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.dib.2022.108818>
4. Stojanović I., Puška A. and Selaković M. A multi-criteria approach to the comparative analysis of the global innovation index on the example of the western Balkan countries // Economics-Innovative and Economics Research Journal. – 2022. – 10, 2 (Dec. 2022). – DOI: <https://doi.org/10.2478/eoik-2022-0019>.
5. Нурланова Н.К., Киреева А.А. Организационно-экономические механизмы реализации технологической модернизации регионов Казахстана // Проблемы развития территорий. – 2018. – № 4 (96). – С. 168-180. – DOI: 10.15838/ptd.2018.4.96.11.
6. Байзаков С.Б., Бактымбет С.С., Бактымбет А.С., Жуматаева А.К. Оценка состояния человеческого капитала в условиях обеспечения конкурентоспособности страны // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2019. – №4. – С. 15-26.
7. Токсанова А.Н. и др. Анализ динамики основных показателей инновационного развития в Республике Казахстан // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2019. – №3. – С. 22-31.
8. Масленников М.И. Технологические инновации и их влияние на экономику // Экономика региона. – 2017. – № 4. Том 13. – С. 1221-1235. – ISSN 2072–6414.
9. https://profit.kz/news/63824/V-rejtinge-po-urovnu-razvitiya-innovacij-Kazahstan-zanyal-79-mesto-iz132/?utm_source=profit.kz&utm_campaign.
10. Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrest-village-hunt-fish/publications>.
11. Отраслевая рамка квалификаций инновационной деятельности [Электронный ресурс] // Утверждена решением Отраслевой комиссии по социальному партнерству и регулированию социальных и трудовых отношений отрасли инноваций Протокол №102-ХТ от 29 июля 2019 года. – 2019. – С. 37. – URL: <https://atameken.kz/pdf>.

REFERENCES

1. Naumov I.V., Nikulina N.L. Modelirovanie prostranstvennyh jeffektov innovacionnogo razvitiya regionov Rossii [Modeling the spatial effects of innovative development of Russian regions] // Problemy razvitiya territorii. – 2023. – Т. 27. № 6. – С. 121-140. – DOI: 10.15838/ptd.2023.6.128.8 [in Russian].
2. Karimbaeva G., Zhumabaeva M., Ibragimova N. Innovacionnaja aktivnost' regionov Kazakhstana [Innovative activity of the regions of Kazakhstan] // Vestnik Atyrauskogo universiteta imeni H. Dosmuhamedova. – 2022. – №1 (64). – С. 74-82. – DOI 10.47649/vau.2022.v64.i1.08 [in Russian].
3. Gonçalo Rodrigues Brás Pillars of the Global Innovation Index by income level of economies: longitudinal data (2011-2022) for researchers' use [Electronic resource] // Data in Brief Volume 46, February 2023. – P. 108818. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.dib.2022.108818>.
4. Stojanović I., Puška A. and Selaković M. A multi-criteria approach to the comparative analysis of the global innovation index on the example of the western Balkan countries // Economics-Innovative and Economics Research Journal. – 2022. – 10, 2 (Dec. 2022). – DOI: <https://doi.org/10.2478/eoik-2022-0019>.
5. Nurlanova N.K., Kireeva A.A. Organizacionno-jekonomicheskie mehanizmy realizacii tehnologicheskoy modernizacii regionov Kazakhstana [Organizational and economic mechanisms for the implementation of technological modernization of the regions of Kazakhstan] // Problemy razvitiya territorij. – 2018. – № 4 (96). – С. 168-180. – DOI: 10.15838/ptd.2018.4.96.11 [in Russian].
6. Bajzakov S.B., Baktymbet S.S., Baktymbet A.S., Zhumataeva A.K. Ocenka sostojanija chelovecheskogo kapitala v uslovijah obespechenija konkurentosposobnosti strany [Assessment of the state of human capital in the conditions of ensuring the country's competitiveness] // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – 2019. – №4. – С. 15-26 [in Russian].
7. Toksanova A.N. i dr. Analiz dinamiki osnovnyh pokazatelej innovacionnogo razvitiya v Respublike Kazahstan [Analysis of the dynamics of the main indicators of innovative development in the Republic of Kazakhstan] // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj trgovli. – 2019. – №3. – С. 22-31 [in Russian].
8. Maslennikov M.I. Tehnologicheskie innovacii i ih vlijanie na jekonomiku [Technological innovation and its impact on the economy] // Jekonomika regiona. – 2017. – № 4. Tom 13. – С. 1221-1235. – ISSN 2072–6414 [in Russian].
9. https://profit.kz/news/63824/V-rejtinge-po-urovnu-razvitiya-innovacij-Kazahstan-zanyal-79-mesto-iz-132/?utm_source=profit.kz&utm_campaign=
10. Bjuro nacional'noj statistiki agentstva po strategicheskemu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-forrestvillage-hunt-fish/publications/> [in Russian].
11. Otraselevaja ramka kvalifikacij innovacionnoj dejatel'nosti [Industry qualifications framework for innovation activities] [Elektronny resurs] // Utverzhdena resheniem Otrasevoj komissii po social'nomu partnerstvu i regulirovaniju social'nyh i trudovyh otnoshenij otrasli innovacij Protokol №102-HT ot 29 ijulja 2019 goda. – 2019. – С. 37. – URL: <https://atameken.kz/pdf> [in Russian].

Мухамеджанова А.А., Нургалиева С.Ж., Кайдарова С.Е., Байбашева Г.Н.

ҚАЗАҚСТАН ӨНІРЛЕРІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ТАЛДАУ

Андатпа

Соңғы уақытта Қазақстанның экономикалық даму факторларының қатарына ғылыми білімге, қоғам өмірінің түрлі салаларына жаңа идеяларды, технологиялар мен өнімдерді енгізуге негізделген инновациялық қызмет жатқызыла бастады. Қазіргі уақытта елдің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында Қазақстан экономикасы қайта құрылуда, оның негізгі факторлары технологиялық трансформациялар – технологиялық артта қалушылықты еңсеру, заманауи техника мен технологияны игеру болып табылады.

Қазақстан өңірлеріндегі инновациялық қызметке жүргізілген талдау өнеркәсіптік кәсіпорындарда инновацияларды пайдаланудың төмен деңгейімен сипатталатын және жалпы өңірлік өнімді құруға инновациялардың салыстырмалы түрде шамалы әсерімен ерекшеленетін өңірлік инновациялық дамуға теңгерімсіздік бар екенін көрсетті. Осы зерттеудің мақсаты Қазақстан өңірлерінің 2022 жылғы инновациялық белсенділігін сипаттайтын көрсеткіштерге талдау жүргізу.

Зерттеудің әдіснамалық негізі отандық және шетелдік ғалымдардың стратегиялық басқару, бағдарламалық-нысаналы басқару, Өңірлік даму, инновациялық даму, өңірлердің орнықты дамуы мәселелері бойынша іргелі еңбектері болды.

Қазақстан экономикалық дамуды жеделдетуге және экономиканы әртараптандыруға мүмкіндік беретін құрал ретінде инновациялық қызметті жандандыруға айтарлықтай күш салуда. Бастамалар ұлттық инновациялық жүйенің компоненттерін жақсартуға, атап айтқанда, инновациялық қызметті қолдаудың мемлекеттік институттарын құруға бағытталған.

Мухамеджанова А.А., Нургалиева С.Ж., Кайдарова С.Е., Байбашева Г.Н.

АНАЛИЗ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕГИОНАХ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В последнее время к числу факторов экономического развития Казахстана все чаще стали относить инновационную деятельность, базирующуюся на научных знаниях, внедрении новых идей, технологий и продукции в различные сферы жизни общества. В настоящее время происходит преобразование экономики Казахстана с целью повышения конкурентоспособности страны, главными факторами которого являются технологические трансформации – преодоление технологической отсталости, освоение современной техники и технологии.

Проведенный анализ инновационной деятельности в регионах Казахстана показал, что существует дисбаланс в региональном инновационном развитии, что характеризуется низким уровнем использования инноваций на промышленных предприятиях и отмечено относительно незначительным влиянием инноваций на создание валового регионального продукта. Целью данного исследования провести анализ показателей характеризующих инновационную активность регионов Казахстана за 2022 год.

Методологической основой исследования явились фундаментальные труды отечественных и зарубежных ученых по проблемам: стратегического управления, программно-целевого управления, регионального развития, инновационного развития, устойчивого развития регионов.

Казахстан прилагает значительные усилия на активизации инновационной деятельности как средстве, позволяющем ускорить экономическое развитие и диверсифицировать экономику. Инициативы направлены на улучшение компонентов национальной инновационной системы, в частности, на создание государственных институтов поддержки инновационной деятельности.

Е.Д. Орынбасарова, PhD, доцент

А.М. Абдрасилов*, докторант PhD

Қарағандық университет Қазпотребсоюзы,

г. Қарағанды, Қазақстан

* – основной автор (автор для корреспонденции)

e-mail: abdrasilov01@inbox.ru

РАЗВИТИЕ СПОРТА В КАРАГАНДИНСКОЙ ОБЛАСТИ НА ОСНОВЕ СОЗДАНИЯ СПОРТИВНОГО КЛАСТЕРА

Рассмотрены теоретические аспекты инновационного кластерного развития спорта, проведен анализ развития сферы услуг спорта в Карагандинской области. Выявлено снижение развития спортивных услуг в Карагандинской области на фоне повышения спортивных услуг в Республике Казахстан, выявлены негативные факторы, сдерживающие развитие спорта.

Экономическим инструментом, способным согласовать действия всех заинтересованных сторон в реализации спортивных проектов и обеспечить равномерное развитие всех аспектов спорта является кластер. Поэтому мы предлагаем создать спортивный кластер в Карагандинской области.

Целью создания спортивного кластера является развитие массового и детско-юношеского спорта, создание конкурентоспособного на международной арене спорта высоких достижений. Повышение конкурентоспособности и лучшее развитие спорта в кластере будет обусловлено лучшим взаимодействием структурных элементов кластера, консолидации их на выбранном продукте или услуги, применением инноваций и лучшего мирового опыта как для создания спортивных инфраструктурных объектов, так и для спорта, наличием государственных преференций, синергетического эффекта, лучшего информационного взаимодействия участников кластера, расположенных на ограниченной географической территории.

В статье предложены организационно - экономические механизмы спортивного кластера карагандинской области.

Ключевые слова: спорт, кластер, инновации, информационные технологии, услуги, экономический механизм, конкурентоспособность, взаимодействие, массовый спорт, спорт высоких достижений.

Кілт сөздер: спорт, кластер, инновация, ақпараттық технологиялар, қызметтер, экономикалық механизм, бәсекеге қабілеттілік, өзара іс-қимыл, бұқаралық спорт, жоғары жетістіктер спорты.

Keywords: sport, cluster, innovation, information technology, services, economic mechanism, competitiveness, interaction, mass sports, high-achievement sports.

JEL classification: H76

Введение. Спорт является эффективным инструментом комплексного развития страны [1]. Сфера спортивных услуг – составной и необходимый элемент экономической сферы жизни общества [3]. Спорт составляет ощутимую долю в ВВП многих стран. Массовый спорт способствует оздоровлению и полноценному восстановлению сил населения, снижению криминогенности, созданию условий для здорового образа жизни, повышению качества жизни населения. Велика роль спорта в повышении престижа государства через показатели большого спорта.

Спортивные услуги относятся к широкому спектру услуг, связанных со спортом, в том числе, связанных со спортивными сооружениями, спортивным менеджментом и администрированием, обучением и консультированием [3].

Целью работы является разработка организационно-экономических механизмов способствующих развитию, как массового спорта, так и повышению конкурентоспособности спорта высоких достижений.

Для достижения данной цели необходимо рассмотреть теоретические аспекты инновационного кластерного развития спорта; провести анализ развития спортивных услуг в Карагандинской области; на основе выводов теоретической и аналитической части предложить организационно-экономические механизмы развития спорта в Карагандинской области.

Одним из перспективных экономических механизмов развития спорта является кластер. Увеличение конкурентоспособности и прогрессирование спортивной сферы в кластере зависят от более тесного взаимодействия всех составляющих элементов кластера, их объединения вокруг конкретного продукта или услуги, использования инноваций и лучших мировых практик как в

создании спортивной инфраструктуры, так и в развитии спорта. Это также определяется наличием поддержки со стороны государства, синергии усилий и более эффективного обмена информацией между участниками кластера.

В ходе исследования использовался статистический метод - обработка официальных данных Бюро национальной статистики Агентства стратегического планирования и реформ Республики Казахстан; системный анализ и синтез, анализ рядов динамики.

Обзор литературы. Развитие услуг в настоящее время актуально для любой страны.

По мнению Уанбаев Е.К. и др. роль здорового физического воспитания, физкультуры и спорта всегда велика в здоровом росте будущего молодого поколения нашей страны [4].

Svensson P., Hambrick M. считают, что спорт важен для государства, так как помимо вклада в экономику развитие спорта связано с социальными инновациями, направленными на решение социальных проблем [5].

Большой спорт действует в высококонкурентной среде. Современной экономической формой повышения конкурентоспособности услуг является кластер. Майкл Портер - автор теории кластерного развития, которая объясняет преимущества географической концентрации связанных между собой фирм и институтов, работающих в одной отрасли или секторе. По его определению, кластер - это сеть взаимодействия между близко расположенными компаниями и организациями, которые имеют общие интересы и дополняют друг друга в своей деятельности. [6].

В современных спортивных кластерах применяются инновации.

Dagnino G.И др. считают, что применение инноваций в спорте особенно актуально по причинам:

1. Соревновательный характер спорта делает отрасль наиболее требовательной к инновациям;
2. Участие различных взаимосвязанных субъектов, типичных для спортивных кластеров, позволяет использовать сетевую перспективу, которая оказалась ключевой для инноваций [7].

По мнению Nicolas F. и др. к 2030 году технологии значительно повлияют на все три группы пользователей в спорте: спортсменов, потребителей и менеджеров. Что касается спортсменов, эксперты ожидают, что технологии сыграют важную роль в улучшении спортивных результатов [8].

Таким образом, развитие спорта очень важно для любого государства, как с точки зрения развития экономики, так и решения многих социальных проблем. Международный опыт показывает, что одной из прогрессивных форм развития спорта является создание спортивных кластеров. Поэтому необходимо разработать кластерные механизмы развития спорта с учетом специфики экономики Казахстана.

Основная часть. Во всем мире спорт является важной составляющей экономического развития страны. Общий размер спортивной индустрии США составляет около 2,75% ВВП США, прямое воздействие спорта в сочетании с его мультипликативным (косвенным и индуцированным) эффектом составляет 2,98% от общей валовой добавленной стоимости в Европе [9]. В среднем спортивное сооружение приносит около 11,3 млн долларов дополнительных расходов на местное питание, проживание и розничную торговлю [10].

В Республике Казахстан спорт должен стремиться достигнуть финансовые показатели спортивной индустрии развитых стран. Для этого необходимо разработать эффективные организационно-экономические механизмы развития спорта отталкиваясь от его текущего состояния и возможностей.

Таблица 1

Объем оказанных услуг спортивных и услуг по организации отдыха в Республике Казахстан по регионам, тыс. тенге*

Регион	2016 год	2017 год	2018 год	2019 год	2020 год	2021 год	Отклонение показателей 2021 г. от 2016 г.
1	2	3	4	5	6	7	8
Республика Казахстан	160921060	180856651	176390603	223454229	188501492	421380340	260459280
Акмолинская область	5280923	6367387	7914414	9127158	8465154	8567037	3 286 114
Актюбинская область	6285766	6193380	5535514	5975312	6182230	7018377	732 611
Алматинская область	7509378	10531139	11482776	12820993	12305115	15265350	7 755 972
Атырауская область	6343025	6709985	6346907	7962909	7398459	8004377	1 661 352

1	2	3	4	5	6	7	8
Западно-казахстанская область	5641534	5749337	6829917	6150546	7599911	9898934	4 257 400
Жамбылская область	4833225	5562501	5338450	6022272	6278796	7420124	2 586 899
Карагандинская область	9291743	13314574	14369248	16138877	16483726	13790345	4 498 603
Костанайская область	6024118	7345997	8388720	9155596	7583639	5364093	-660 025
Қызылординская область	3920317	5523142	6826567	8470530	7903964	7866030	3 945 713
Мангистауская область	3688222	3629464	4111537	6330870	5723909	8243861	4 555 640
Южно-казахстанская область	9180610	11438981					-
Павлодарская область	8667967	9886038	7989030	8544382	12495731	10335639	1 667 672
Северо-казахстанская область	2964066	3081092	4119989	4046017	5172206	5966918	3 002 853
Туркестанская область			3544991	4842951	5512253	6418246	-
Восточно-казахстанская область	9576847	11487231	9324917	8789328	9626604	10905221	1 328 374
г. Нур-Султан	40323052	36618338	26277156	47956994	20277480	28757918	-11565134
г. Алматы	31390267	37418058	38190100	48612958	37639965	256252417	224862150
г. Шымкент			9800364	12506527	11852342	11305448	-

* Составлена авторами на основе официальных данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК за 2011-2021 гг. Данные за 2022 год не опубликованы [11]

Из таблицы 1 видно, что в 2020 году сфера досуга и спорта в Казахстане пострадала от распространения инфекции COVID-19, которая ограничила возможности для проведения массовых мероприятий и путешествий. В результате объем оказанных услуг в этой сфере сократился по сравнению с предыдущим годом. Однако в 2021 году ситуация изменилась в лучшую сторону, и объем услуг в сфере досуга и спорта увеличился более чем в два раза. Это свидетельствует о восстановлении спроса на такие услуги и о развитии этого сектора экономики. Доля услуг в сфере досуга и спорта в валовом региональном продукте Казахстана составляет 0,5%. Однако в разных регионах динамика этого показателя различна. Так, в 2021 году в Карагандинской области наблюдалось падение объема услуг в сфере досуга и спорта на 16,5%, что указывает на проблемы в организации и предоставлении таких услуг на местном уровне.

Таблица 2

Объем услуг по эксплуатации спортивных сооружений по областям, тыс. тенге*

Регион	2016 год	2017 год	2018 год	2019 год	2020 год	2021 год	Отклонение показателей 2021 г. от 2016 г.
1	2	3	4	5	6	7	8
Республика Казахстан	6992452	7616509	10806816	16353590	13477381	16768743	9776291
Акмолинская область	315111	396622	29948	41082	41902	43636	-271475
Актюбинская область	11337	28683	191778	124613	80988	97579	86242
Алматинская область	66034	120198	545986	3446785	3161710	2939126	2873092
Атырауская область	53264	184609	276226	328007	913192	579000	525736
Западно-казахстанская область	39134	45410	31580		1102	1662118	1622984
Жамбылская область	324396	69152	214279	134998	178476	283204	-41192
Карагандинская область	792657	1024806	1126493	1386218	1787393	1221343	428686
Костанайская область	173750	145901	90479	204860	181418	296245	122495

1	2	3	4	5	6	7	8
Кызылординская область	103669	75806	15177	68908	47584	128984	25315
Мангистауская область	63956	412856	261948	497111	541246	609944	545988
Южно-казахстанская область	659305	1603534					-
Павлодарская область	886080	602861	768336	456549	884559	562015	-324066
Северо-казахстанская область	74414	39397	152778	135587	204016	101807	27393
Туркестанская область			413762	771102	1265227	1267957	-
Восточно-казахстанская область	444775	430280	1248576	567669	709686	1175170	730395
г. Нур-Султан	2018710	1749525	3014692	5477245	1259906	1733308	-285402
г. Алматы	965860	686867	609437	926306	1293853	2839219	1873359
г. Шымкент			1815342	1786550	925124	1228090	-

* Составлена авторами на основе официальных данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК за 2011-2021 гг. Данные за 2022 год не опубликованы [11]

Из таблицы 2 видно, что объем услуг по эксплуатации спортивных сооружений по областям в целом в Республике Казахстан до пандемии имел тенденцию к увеличению. Рост продолжился и в 2021 году (на 24,6 % по сравнению с 2020 годом). Однако в Карагандинской области в 2021 году, напротив, произошло снижение объема услуг по эксплуатации спортивных сооружений на 31,7 % по сравнению с 2020 годом.

Таблица 3

**Объем оказанных услуг по источникам финансирования и по видам экономической деятельности в Карагандинской области в 2021 году.
Услуги спортивные и услуги по организации отдыха, тыс. тенге**

	Объем оказанных услуг			Из них в сельской местности		
	всего	Доля услуг по области, %	из них - за счет средств населения	всего	Доля услуг по области, %	из них - за счет средств населения
г. Караганда	7743351	56,2%	863452,3	-		-
г. Балхаш	394080,8	2,9%	29987,7	-		-
г. Жезказган	189557,1	1,4%	41259,6	-		-
г. Каражал	252476	1,8%	20513	-		-
г. Сарань	194997,5	1,4%	1484,5	-		-
г. Сатпаев	553977,8	4,0%	49008,4	-		-
г. Темиртау	801021,2	5,8%	104066,1	-		-
г. Шахтинск	301889,8	2,2%	2560	-		-
Абайский район	490207	3,6%	15766	22254	0,8%	-
Актогайский район	345898	2,5%	8417	345898	12,8%	8417
Бухар-Жырауский район	539794	3,9%	-	539794	19,9%	-
Жанааркинский район	300767	2,2%	4965	300767	11,1%	4965
Каркаралинский район	383762	2,8%	7960	199050	7,4%	180
Нуринский район	264794	1,9%	1565	264794	9,8%	1565
Осакаровский район	223254	1,6%	-	223254	8,2%	-
Улытауский район	466468	3,4%	71	466468	17,2%	71
Шетский район	344050,5	2,5%	-	344050,5	12,7%	-
ИТОГО	13790345,7	100,0%	1151075,6	2706329,5	100,0%	15198

* Составлена авторами на основе официальных данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК за 2011-2021 гг. Данные за 2022 год не опубликованы [11]

Из таблицы 3 видно, что в 2021 году из всего объема услуг спортивных и услуг по организации отдыха 13790345,7 тыс. тенге, в сельской местности оказано услуг на 2706329,5 тыс. тенге, или 19,6 %.

При населении Карагандинской области в 2021 года 1 375 928 тыс. чел., сельское население составляет 278 112 тыс. чел (20,2 %). Т.е имеется небольшая диспропорция между долей услуг в области спорта в сельской местности (19,6%) и долей сельского населения (20,2 %).

Из таблицы 3 также видно, что большая доля услуг в области спорта оказывается в г. Караганде, на втором месте идет город Темиртау (5,8%), на третьем месте идет город Сатпаев (4,0%).

В сельской местности Карагандинской области наибольшую долю услуг в области спорта оказывают Бухар-Жырауский район (19,9 % от всего объема услуг в сельской местности), Улытауский район (17,2 % от всего объема услуг в сельской местности), Актогайский район (12,8% от всего объема услуг в сельской местности).

Бо'льшая часть услуг по эксплуатации спортивных сооружений в Карагандинской области приходится на город Караганды (63 % в 2020 году). Основное снижение услуг по эксплуатации спортивных сооружений в Карагандинской области пришлось на г.Караганды – в 2021 году доля г.Караганды снизилась до 44,6 %, в абсолютном значении снижение составило 581 754 тыс. тенге

В Карагандинской области имеется колоссальное различие в развитии спорта в городской и сельской местности, между наблюдаемым спросом на спортивные услуги и объемом финансирования создания инфраструктурных объектов и имеющимися площадями спортивных объектов. Плановые показатели в области спорта не могут быть обеспечены в полной мере необходимыми ресурсами. Одним из основных направлений работы является подготовка спортивного резерва и спортсменов высокого класса. Имеющаяся спортивная инфраструктура детско-юношеского спорта не отвечает критериям подготовки спортсменов международного уровня. Наблюдается не участие и незаинтересованность необходимых организаций в реализации спортивных программ. Необходимы новые организационные и экономические механизмы по развитию физической культуры и спорта в Карагандинском регионе.

Экономическим инструментом, который способен скоординировать действия всех заинтересованных в осуществлении спортивных проектов субъектов и обеспечить сбалансированное развитие всех составляющих спорта, является кластер. Таким образом, мы предлагаем создать спортивный кластер Карагандинской области. Участники кластера показаны на рисунке 1.

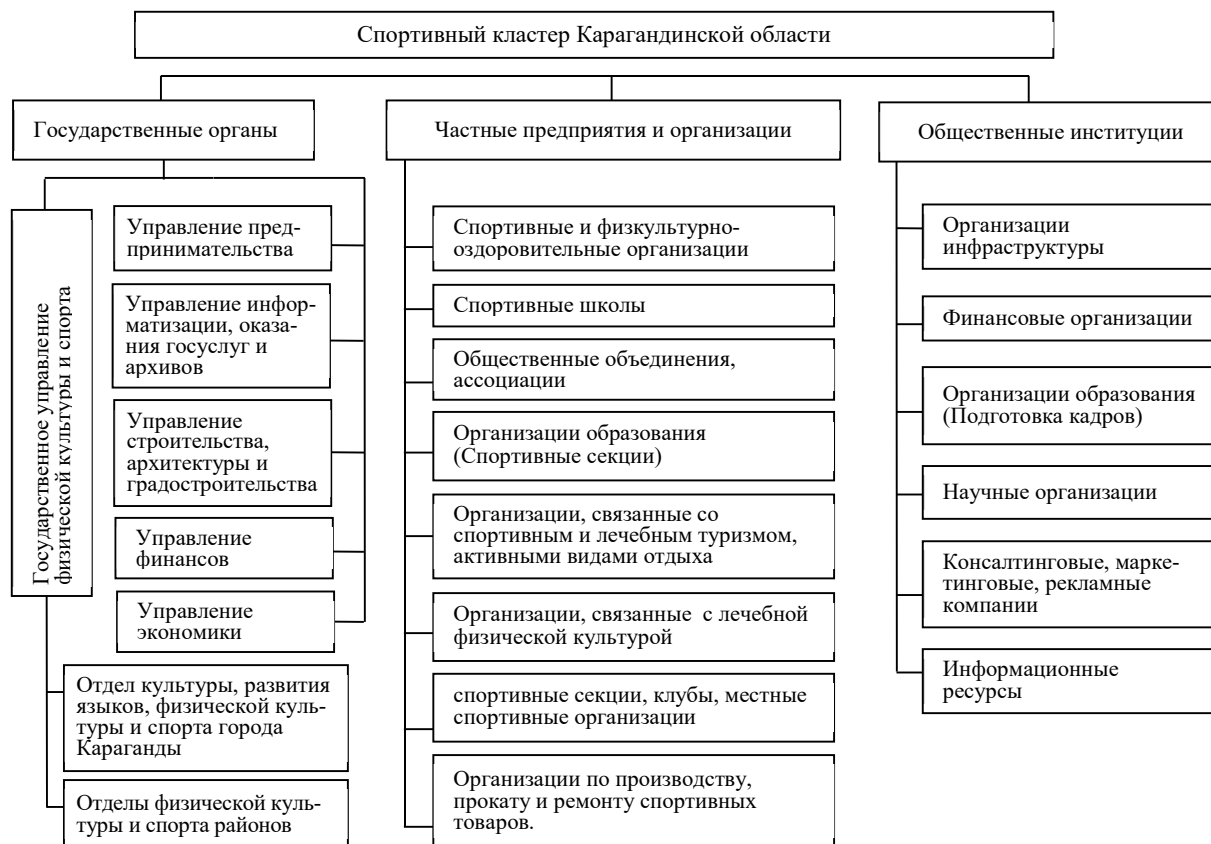

Рисунок 2. Структура спортивного кластера Карагандинской области*

* Составлен авторами

Целью создания спортивного кластера является развитие массового и детско-юношеского спорта, создание конкурентоспособного на международной арене спорта высоких достижений за счет координации и взаимодействия всех структурных компонентов кластера, повышения уровня развития инфраструктуры, инновационных технологий, информационного взаимодействия.

Повышение конкурентоспособности и лучшее развитие спорта в кластере обусловлено лучшим взаимодействием структурных элементов кластера, консолидации их на выбранном продукте или услуги, применением инноваций и лучшего мирового опыта как для создания спортивных инфраструктурных объектов, так и для спорта, наличием государственных преференций, синергетического эффекта, лучшего информационного взаимодействия участников кластера, расположенных на ограниченной географической территории. Консолидация участников кластера на определенном спортивном продукте, способствует их кооперации, сосредоточении на данном спортивном продукте научных, организационных, финансовых и производственных ресурсов. Тем самым происходит повышение конкурентоспособности большого спорта, происходит более качественное развитие массового спорта.

Для развития инноваций в спортивной сфере в состав кластера входят научные организации. Главную роль в формировании и функционировании спортивного кластера карагандинской области должно играть государство, т.к. именно государство заинтересовано в развитии массового спорта и спорта высоких достижений.

Организационно-экономические механизмы спортивного кластера карагандинской области:

1) Формирование органа по созданию, управлению и контролю спортивного кластера карагандинской области. Данным органом является Управления физической культуры и спорта Карагандинской области. Непосредственным отделом по работе с кластером является Отдел управления спортивным кластером;

2) информационное обеспечение. Формирование «Информационной сети государственных органов спортивного кластера карагандинской области» и сайта спортивного кластера карагандинской области. Здесь также имеется ввиду система информационного обеспечения развития спортивного кластера - всевозможные сайты, телевизионные каналы, газеты, журналы и прочее;

3) Организация кадрового обеспечения, повышения квалификации, переподготовки кадров. Для качественного функционирования спортивного кластера необходимы квалифицированные трудовые ресурсы. Необходимо подготовка специалистов с высшим образованием по профилю физической культуры и спорта, подготовка специалистов со средним специальным образованием по профилю образования в сфере спортивной культуры и спорта.

4) Организация научного и инновационного обеспечения, научных исследований и разработок. Здесь большая роль отводится организациям высшего образования. Инновации при постройке спортивной инфраструктуры необходимо проводить посредством социально-предпринимательской корпорации «Сарыарка».

5) Нормативно-правовое обеспечение. Для спортивного кластера необходимо разработать нормативно-правовое обеспечение. Нормативно-правовое обеспечение необходимо как для этапа создания так и для этапа функционирования спортивного кластера Карагандинской области.

6) При создании и функционировании спортивного кластера необходима разработка соответствующих профессиональных стандартов, стандартов качества спортивных услуг и инфраструктуры, разработка стандартов менеджмента качества функционирования кластера.

7) Важным этапом организационно-экономических механизмов спортивного кластера карагандинской области является формирование бренда и позитивного имиджа спортивного кластера. Это надо в первую очередь для инвестиционной привлекательности кластера.

Для формирования бренда карагандинского кластера могут привлекаться такие всемирно известные спортсмены как Геннадий Головкин и Серик Сапиев, Наталья Рогозина, Дмитрий Карпов, Мария Овчинникова.

8) К организационно-экономическим механизмам спортивного кластера карагандинской области относится поддержка предпринимательства, участвующего в кластере, бизнес-инкубаторов, создания новых субъектов.

9) К организационно-экономическим механизмам спортивного кластера карагандинской области относится отбор и комплектование ресурсного обеспечения. Здесь рассматриваются методы выбора наиболее оптимальных форм ресурсного обеспечения спортивной сферы (объекты инфраструктуры, кадровое обеспечение, материальное обеспечение).

10) К организационно-экономическим механизмам спортивного кластера карагандинской области относится и организация развития спорта по приоритетным направлениям. Приоритетными направлениями могут быть по которым спортсмены карагандинской области уже достигли выдающихся показателей, т.е. имеется опыт подготовки, тренера и персонал. Для карагандинской области такими направлениями могут быть: бокс (мировой бренд бокса GGG – Геннадий Геннадиевич Головкин, Серик Жумангалиевич Сапиев – чемпион мира, олимпийский чемпион. Также к приоритетным направлениям можно отнести борьбу, велогонки, футбол и др.

Заключение. Проведенные исследования показывают, что массовый спорт оказывает положительное социальное воздействие. Он способствует укреплению физического и психического здоровья, духовного и нравственного развития, солидарности и взаимопомощи населения. Спорт высоких достижений демонстрирует значимость и уровень развития государства в мировом сообществе. Он повышает престиж государства на международной арене и формирует национальную гордость и самоуважение. Современной экономической формой повышения конкурентоспособности спортивных услуг является кластер. Повышение конкурентоспособности и лучшее развитие спорта в кластере обусловлено лучшим взаимодействием структурных элементов кластера, консолидации их на выбранном продукте или услуги, применением инноваций и лучшего мирового опыта как для создания спортивных инфраструктурных объектов, так и для спорта, наличием государственных предпочтений, синергетического эффекта, лучшего информационного взаимодействия участников кластера, расположенных на ограниченной географической территории.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тарасова О.В. Инфраструктура пространственного развития РФ: транспорт, энергетика, инновационная система, жизнеобеспечение / под ред. к.э.н. О.В. Тарасовой. – Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2020. – 456 с.
2. Ногуманов Р.У. Управление инфраструктурой сферы спортивных услуг: Автореф. ... канд. экон. наук. – Казань, 2019. – 24 с.
3. Xiujin G., Anning H., Jian D., Dexu Ch., Wenhua Z., Yihong W. Urban-rural disparity in the satisfaction with public sports services: Survey-based evidence in China // *The Social Science Journal* Volume 55, Issue 4. – 2018. – P. 455-462.
4. Уанбаев Е.К., Жетпісбаев М.Е., Мейрамбекұлы Н., Сайдхан Ш. Студент спортын дамытудың бағыттары, жетілдіру жолдары // *Теория и методика физической культуры*. – Алматы. – 2018. – № 2 (52). – Б. 97-108.
5. Svensson P., Hambrick M. Exploring how external stakeholders shape social innovation in sport for development and peace // *Sport Management Review*, Elsevier. – vol. 22(4). – 2019. – P. 540-552.
6. Портер М.Е. Конкуренция. – М.: ИД «Вильямс», 2005. – 608 с.
7. Dagnino G., Levanti G., Mina A., Picone P. Interorganizational network and innovation: a bibliometric study and proposed research agenda // *The journal of business & industrial marketing*. – 2015. – №30(3/4). – P. 354-377.
8. Nicolas F., Daniel B., Sascha L. The impact of technology on sports – A prospective study [Electronic resource] // *Technological Forecasting and Social Change* Volume. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0040162522003626>.
9. Wang Yn., Wang Y., Li M., Regional characteristics of sports industry profitability: Evidence from China's province level data // *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*. – Volume 525. – 2019. – P. 946-955.
10. Abbasov T., Sedov D. Do local businesses benefit from sports facilities? The case of major league sports stadiums and arenas [Electronic resource] // *Regional Science and Urban Economics*. – Volume 982023. – 2022. – 103853. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0166046222000916>.
11. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/64/statistic/8>.

REFERENCES

1. Tarasova O.V. Infrastruktura prostranstvennogo razvitiya RF: transport, energetika, innovatsionnaya sistema, zhizneobespecheniye [Spatial development infrastructure of the Russian Federation: transport,

energy, innovation system, life support] / pod red. k.e.n. O.V. Tarasovoy. – Novosibirsk: IEOPP SO RAN, 2020. – 456 s. [in Russian].

2. Nogumanov R.U. Upravleniye infrastrukturoy sfery sportivnykh uslug: Avtoref. ... kand. ekon. nauk [Infrastructure management of the sports services sector: Author's abstract. ...cand. econ. sci.]. – Kazan, 2019. – 24 s. [in Russian].

3. Xiujin G., Anning H., Jian D., Dexu Ch., Wenhua Z., Yihong W. Urban-rural disparity in the satisfaction with public sports services: Survey-based evidence in China // The Social Science Journal Volume 55, Issue 4. – 2018. – P. 455-462.

4. Uanbayev E.K., Zhetpisbayev M.Ye., Meyrambekuly N., Saydkhan SH. Student-sportsmen damyutudin bagyrtary, zhetildiru zholdary [Directions of development of student sports, ways of improvement] // Teoriya i metodika fizicheskoy kul'tury. – Almaty, 2018. – № 2 (52). – B. 97-108 [in Kazakh].

5. Svensson P., Hambrick M. Exploring how external stakeholders shape social innovation in sport for development and peace // Sport Management Review, Elsevier. – vol. 22(4). – 2019. – P. 540-552.

6. Porter M.E. Konkurentsia [Competition]. – М.:ID «Vil'yams», 2005. – 608 s. [in Russian].

7. Dagnino G., Levanti G., Mina A., Picone P. Interorganizational network and innovation: a bibliometric study and proposed research agenda // The journal of business & industrial marketing. – 2015. – №30(3/4). – P. 354-377.

8. Nicolas F., Daniel B., Sascha L. The impact of technology on sports – A prospective study [Electronic resource] // Technological Forecasting and Social Change Volume. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0040162522003626>.

9. Wang Yn., Wang Y., Li M., Regional characteristics of sports industry profitability: Evidence from China's province level data // Physica A: Statistical Mechanics and its Applications. – Volume 525. – 2019. – P. 946-955.

10. Abbasov T., Sedov D. Do local businesses benefit from sports facilities? The case of major league sports stadiums and arenas [Electronic resource] // Regional Science and Urban Economics. – Volume 982023. – 2022. – 103853. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0166046222000916>.

11. Byuro natsional'noy statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan] [Elektronny resurs]. – URL: <https://www.stat.gov.kz/official/industry/64/statistic/8> [in Russian].

Орынбасарова Е.Д., Абдрасилов А.М.

СПОРТ КЛАСТЕРІН ҚҰРУ НЕГІЗІНДЕ ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНДА СПОРТТЫ ДАМУ

Андатпа

Спорттың инновациялық кластерлік дамуының теориялық аспектілері қаралды, Қарағанды облысында спорт қызметтері саласының дамуына талдау жүргізілді. Қазақстан Республикасында спорттық қызметтердің өсуі аясында Қарағанды облысында спорттық қызметтердің дамуының төмендеуі анықталды, спорттың дамуын тежейтін жағымсыз факторлар анықталды.

Спорттық жобаларды іске асыруда барлық мүдделі тараптардың іс-әрекеттерін үйлестіруге және спорттың барлық аспектілерінің біркелкі дамуын қамтамасыз етуге қабілетті экономикалық құрал кластер болып табылады. Сондықтан біз Қарағанды облысында спорт кластерін құруды ұсынамыз.

Спорттық кластерді құрудың мақсаты бұқаралық және балалар-жасөспірімдер спортын дамыту, халықаралық спорт аренасында бәсекеге қабілетті жоғары жетістіктерді құру болып табылады. Кластерде бәсекеге қабілеттілікті арттыру және спорттың үздік дамуы кластердің құрылымдық элементтерінің үздік өзара іс-қимылына, оларды Таңдалған өнімге немесе қызметке шоғырландыруға, инновациялар мен спорттық инфрақұрылымдық объектілерді құру үшін де, спорт үшін де үздік әлемдік тәжірибені қолдануға, мемлекеттік преференциялардың болуына, синергетикалық әсерге, шектеулі географиялық аумақта орналасқан кластер қатысушыларының үздік ақпараттық өзара іс-қимылына байланысты болады.

Мақалада Қарағанды облысының спорт кластерінің ұйымдастырушылық-экономикалық тетіктері ұсынылған.

Orynbasarova E., Abdrasilov A.

**DEVELOPMENT OF SPORTS IN THE KARAGANDA REGION
BASED ON THE CREATION OF A SPORTS CLUSTER**

Annotation

The theoretical aspects of innovative cluster development of sports are considered, the analysis of the development of the sports services sector in the Karaganda region is carried out. A decrease in the development of sports services in the Karaganda region has been revealed against the background of an increase in sports services in the Republic of Kazakhstan, negative factors hindering the development of sports have been identified.

The cluster is an economic instrument capable of coordinating the actions of all stakeholders in the implementation of sports projects and ensuring the uniform development of all aspects of sports. Therefore, we propose to create a sports cluster in the Karaganda region.

The purpose of creating a sports cluster is the development of mass and youth sports, the creation of high-performance sports that are competitive in the international arena. Increasing competitiveness and better development of sports in the cluster will be due to better interaction of the cluster's structural elements, their consolidation on the selected product or service, the use of innovations and the best international experience both for the creation of sports infrastructure facilities and for sports, the availability of state preferences, synergetic effect, better information interaction of cluster participants located in a limited geographical area.

The article suggests the organizational and economic mechanisms of the sports cluster of the Karaganda region.

Журнал Вестнике КазУЭФМТ включен в Перечень изданий Комитета по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан и предназначен для публикации результатов научных исследований по актуальным вопросам экономической теории и практики, менеджмента, маркетинга, финансов, учета и аудита, других сфер экономической науки..

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В «ВЕСТНИКЕ КАЗУЭФМТ»

ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ

Научная статья должна соответствовать заявленной цели и тематическому направлению журнала. Содержание статьи отражает изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности. Статья должна содержать авторские разработки, выводы, рекомендации, ранее не опубликованные и обладающие новизной, обзоры ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой.

Статья включает заголовок, аннотации, ключевые слова, введение, материалы и методы, основную часть (результаты, обсуждение), заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.

Все статьи принимаются только через систему онлайн-подачи <http://vestnik.kuef.kz/>.

Статьи, не соответствующие требованиям к оформлению, не рассматриваются. Пользователям необходимо поддерживать актуальность своих контактных данных и другой информации, указанной в профиле, в первую очередь, адреса электронной почты и номера телефонов.

Статьи принимаются на казахском, русском и английском языках. Объем статьи, включая библиографию, должен быть **не менее 6 и не более 10 страниц** (на объем свыше 10 страниц устанавливается оплата 1000 тенге за каждый лист, но не более 15 страниц общего объема).

Подаваемая рукопись должна:

- представлять академическую и научную ценность;
- иметь значимость и оригинальность, а также практическое значение;
- вносить вклад в более ранние исследования по этой теме;
- быть тщательно вычитана и отредактирована.

Общие технические требования к оформлению статьи:

- формат – MS Word, редактор формул Microsoft Equation;
- шрифт – Times New Roman;
- размер шрифта – 14;
- межстрочный интервал – одинарный;
- ширина всех полей – 2 см;
- абзацный отступ – 1 см.

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЬИ

Автор указывает:

УДК на основе системы Универсальной десятичной классификации информации, используемой для систематизации произведений науки, литературы и искусства, периодической печати, различных видов документов и организации картотек. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

ГРНТИ на основе Государственного рубрикатора научно-технической информации, применяемого для систематизации документов. ГРНТИ по своей теме можно определить на сайте <http://grnti.ru/> или <http://lib.gup.kz>. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

Помимо УДК и ГРНТИ можно указать коды по классификации JEL (**JEL Classification**). Коды, указанные автором, должны четко отражать область исследований. Автор может использовать коды классификации JEL из двух или трех областей, если они охвачены исследованием. Коды по классификации JEL можно найти на сайте: <http://nfinte.com/assets/docs/jel.doc>. *Коды JEL указываются после ключевых слов.*

DOI к каждой статье присваивается регистрационным агентством International DOI Foundation (Интернэйшенел ДООИ Фаундэйшен) по запросу редакции журнала.

Ключевые слова переводятся на три языка (*казахский, русский, английский языки: кілт сөздер, ключевые слова, keywords*).

Автор (авторы)

Перед названием статьи в правом верхнем углу указывается ФИО автора (авторов). После ФИО авторов должны быть написаны: ученая степень и ученое звание, место работы, город, название страны. Название организации или учреждения указывается в именительном падеже, при этом название должно быть полным, без сокращений.

Если есть несколько авторов, они сами принимают решение относительно порядка их упоминания в названии статьи (рекомендуемый вариант – в зависимости от вклада в исследование). Список авторов включает только тех лиц, которые действительно приняли участие в исследовании и согласились нести полную ответственность за его содержание.

Здесь следует указать основного автора (автора для корреспонденции) и адрес его электронной почты.

Количество авторов статьи – не более 4 человек.

Название статьи

Название статьи должно полностью отражать тему исследования и его содержание. Оно должно быть коротким и конкретным (не более 10 слов). Кроме того, оно должно быть привлекательным для внимания читателя и написано с использованием научного стиля. Уместно указывать объект исследования или конкретизировать его с помощью двоеточия или скобок. Не рекомендуется использовать сокращения, кроме общепринятых и известных.

СТРУКТУРА СТАТЬИ

Аннотация

Аннотация должна быть информативной и структурированной. В аннотации необходимо приводить только то, что сделано в статье (рассмотрено, выявлено, определено, показано, проанализировано и т.д.), здесь излагаются суть и использованные методы исследования, суммируются наиболее важные результаты и их значимость. Объем аннотации – 22-25 строчек или 150-300 слов.

Аннотация пишется на основном языке рукописи (в начале статьи). В конце статьи, после списка литературы, должны быть еще 2 аннотации на казахском и/или русском и/или английском языках (в зависимости от основного языка рукописи).

Ключевые слова (на трех языках)

Количество ключевых слов должно составлять 7-10 ед. Здесь не должно быть предложений, а только слова или устойчивые словосочетания. Если объект исследования не упоминается в названии документа (включая страну, регион), его следует добавить в список ключевых слов.

Введение (26-32 строчек или не менее 200 слов)

Во введении должны быть обоснованы и разъяснены научные вопросы, актуальность, цель, задачи, материалы и методы исследования.

А) Цель описывает основные результаты в краткой и конкретной форме, достижение которых является целью данного исследования. Цель не должна копировать название рукописи.

Б) Методы исследования описываются кратко и конкретным образом. Описывается методология исследования с указанием происхождения оборудования и материалов, методов статистической обработки данных и других способов обеспечения воспроизводимости. Если предлагаемые методы и процедуры используются в других работах, автор должен ссылаться на исходные источники. Если

в статье используются общеизвестные статистические процедуры, автор не должен описывать их сущность, достаточно просто указать их.

В) Автор при написании введения должен избегать использования таблиц и, по возможности, количественных показателей.

Обзор литературы (20-22 строчек или не менее 150 слов)

Автор должен описать проделанный анализ и результаты обобщения соответствующих работ (статей, монографий, докладов, тезисов и т.д.), которые описывают суть проблемы и/или дают представление о предыдущих исследованиях по ее решению. Обзор литературы должен соответствовать цели исследования и представлять результаты критического анализа аналитической базы для тестирования гипотезы исследования.

Литературный обзор должен охватывать работы, которые были опубликованы за последние пять лет в индексируемых журналах из баз данных Web of science или Scopus и в журналах, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Рекомендуется завершить обзор литературы изложением нерешенных вопросов, выявлением противоречий в результатах и результатах предыдущих исследований, обоснованием необходимости продолжения исследований в этой области и выбора конкретной темы (направления) этого изучения.

Основная часть (анализ, результаты и обсуждение)

В разделе описываются эмпирические или теоретические данные, полученные в процессе проведенного исследования. Рекомендуется использовать рисунки, таблицы (в совокупности не более 5).

Заключение (15 строчек или не менее 100 слов).

В этом разделе излагаются основные идеи статьи, формулируются полученные результаты и их новизна. Предложения, выводы и рекомендации должны подтвердить достижение поставленных целей и задач исследования. Необходимо наметить возможность практического использования полученных результатов и предложить направления для дальнейших научных исследований.

Литература оформляется в последовательности ссылок по тексту и в соответствии с Межгосударственным Стандартом ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (Принят Межгосударственным Советом по стандартизации, метрологии и сертификации (протокол № 12 от 2 июля 2003 г.).

Раздел должен иметь стандартный подзаголовок «Литература», «Эбидеттер», «References» (от 6 до 15 источников, желательна книга, брошюры, научные статьи казахстанских и зарубежных авторов).

Источники литературы в статьях на русском и казахском языках должны представляться на языке оригинала. После этого необходимо привести второй список литературы (References) с переводом названий и полной транслитерацией источников. В статье, написанной на английском языке, источники на русском и казахском языках приводятся с транслитерацией. Для этого можно использовать сайт: <http://translit.net>

Примеры оформления источников:

Книги

1. Рыбаков Ф.Ф. Промышленная политика России: история и современность. – С-Пб.: Наука, 2011. – 189 с.
2. Улыбышев Д.Н. и др. Инновационная восприимчивость национальных экономик стран ЕАЭС: системные характеристики, оценка, механизмы управления. – Караганда: ТОО «Типография Арко», 2020. – 320 с.
3. Мэскон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: учебник. – М.: Дело, 1997. – 492 с.

Журнальные статьи

1. Татаркин А.И., Романова О.А. Промышленная политика: генезис, региональные особенности и законодательное обеспечение // Региональная экономика. – 2014. – №2. – С. 9-22.

2. Ho S.P. Model for Financial Renegotiation in Public-Private Partnership Projects and Its Policy Implications: Game Theoretic View // Journal of Construction Engineering and Management. – 2006. – №7(132). – P. 678-688. – doi:10.1061/(asce)0733-9364(2006)132:7(678).

Газетные статьи

1. Петров В.Г. Богато то общество, в котором дороги люди: монолог о главном // Липецкая газета. – 07.04.2004. – С. 4.

Интернет-источники

1. Industrial policy. Provisions of European Commission. – URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy_en.

2. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Малое и среднее предпринимательство. Динамические таблицы. – URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/8>.

3. Кархунен П., Олимпиева И. Социальные «портреты» технологических предпринимателей на фоне инновационной экосистемы региона. Случай Финляндии. – URL: https://eusp.org/sites/default/files/archive/sts/%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82_%D0%A4%D0%B8%D0%BD%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D1%8F.pdf.

4. Белстат. Официальная статистика. – URL: <https://www.belstat.gov.by/>.

References

1. Zakon Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrya 2021 goda № 86-VII ZRK «O promyshlennoj politike» [Law of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2021 No. 86-VII ZRK «On Industrial Policy»]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000086> [in Russian].

2. Shevjakova A.L., Tusupov Sh.S., Sejthanov N.B. Jetapy transformacii industrial'no-innovacionnoj politiki Kazahstana [Stages of transformation of the industrial-innovation policy of Kazakhstan] // Sb. trudov mezhd. nauch.-prakt. konferencii «Gumanizacija obshhestva i tehnologicheskoe razvitie v jepohu global'noj jekonomiki». – Almaty: Institut jekonomiki KN MON RK, 2022. – S. 311-317 [in Russian]

3. Andrianov K.N. Germanija i innovacii [Germany and innovations] // Sovremennaja Evropa. – 2012. – № 4. – S. 103-116 [in Russian].

4. Taubaev A.A., Ulybyshev D.N., Kenzhebekov N.D. i dr. Nacional'nye innovacionnye sistemy stran Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza: mehanizmy razvitija, predposylki vzaimodejstvija i perspektivy integracii [National innovation systems of countries of the Eurasian Economic Union: mechanisms of development, prerequisites for interaction and prospects for integration]. – Karaganda: TOO «PEGASO», 2017. – 262 s. [in Russian].

Наименование обозначенных разделов (текст с абзаца) нужно выделять полужирным шрифтом (**введение, обзор литературы, основная часть, выводы**). В тексте статьи ссылки на источники обязательны. Сноски (ссылки) на использованную литературу печатаются в квадратных скобках (и всегда перед знаком препинания).

Оформление рисунков и таблиц

В тексте должна быть обязательная ссылка на рисунок (рисунок 1) или таблицу (таблица 1). Недопустимы сокращения «Рис. 1» и «Табл. 1».

Над таблицей должен быть указан заголовок:

Таблица 1 – Название таблицы (выравнивание по ширине)

Под рисунком обычно делается подпись:

Рисунок 1 – Название рисунка (выравнивание по центру)

Рисунки и таблицы могут быть авторскими или заимствованными. Если вы автор рисунка, можно указать, что рисунок авторский. Заимствованный рисунок или таблица – это та же цитата, только не в текстовом, а в графическом виде. Поэтому обязательно нужно указать источник, как и для текстовой цитаты ссылкой [1] или сноской сразу после названия в примечании.

Примечания размещают сразу после рисунка или в таблице, к которым они относятся. Если примечание одно, то после слова «Примечание» ставится тире и идет текст примечания. Одно примечание не нумеруется. Несколько примечаний нумеруют по порядку цифрами без точки.

Рисунки должны быть нарисованы при помощи средств MS Office. В MS Word есть вкладка «Вставка»:

- «Диаграмма» – для рисования графиков;
- «SmartArt» – для блок-схем;
- «Фигуры» – различные фигуры.

Если рисунок нарисован с помощью фигур, то их нужно сгруппировать.

Срок рассмотрения статьи редакцией – от трех до шести месяцев. Датой сдачи статьи считается день получения редакцией ее окончательного варианта.

В статье не допускается использование:

- жирного, курсивного и подчеркнутого шрифта в основном тексте;
- автоматического и принудительного переноса, знаков принудительного разрыва строк, страниц;
- сканированных рисунков, таблиц и цветных элементов и рисунков.

В статье допускается в совокупности не более 5-ти таблиц и рисунков, выполненных в MS Word.

Если рукопись не соответствует требованиям, она возвращается на доработку.

ОПЛАТА ПРОИЗВОДИТСЯ ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ ОТ РЕДАКЦИИ

К статье прилагаются сведения об авторах (на 3-х языках): Ф.И.О., название страны, аффилиация (названия организаций), должность, степень, звание, служебный и/или мобильный телефоны, e-mail для всех авторов публикаций (в том числе с указанием основного автора).

Сведения об авторе

- Фамилия Имя Отчество (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Должность, ученая степень, звание (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Организация (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Адрес
- Страна (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Телефон раб., сотовый
- E-mail
- Название статьи (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Дополнительная информация: для зарубежных авторов указывается страна

Все статьи подлежат экспертизе рецензентами. При необходимости статья отправляется на доработку автору или отклоняется. Редакционная коллегия оставляет за собой право отклонить ее от печати при несоответствии настоящим требованиям по структуре и оформлению и не вступать в переписку с авторами, а равно внести в ее содержание правки, не влияющие на смысловое наполнение статьи.

Ответственность за содержание и оформление статьи несет автор статьи.

Если автор не выходит на связь с редакцией более двух месяцев, следует автоматически отказ в публикации поданной статьи.

Независимо от результатов первоначального рецензирования, статья может быть отклонена или возвращена на доработку на любом этапе работы при обнаружении грубых ошибок, обширных заимствований или ошибочных цитат.

Публикационная этика

1. Редакция журнала «Вестник КазУЭФМТ» придерживается этических принципов на всех этапах работы с публикациями.
2. Редакционной коллегией соблюдается Этический кодекс Комитета по этике научных публикаций (Committee on Publication Ethics, COPE).
3. Все стороны, вовлеченные в процесс работы с публикациями (авторы, редакторы и рецензенты) должны следовать принципам этичного поведения.
4. **Этические принципы для авторов:**
  - a) Авторы должны представить объективное обоснование научной значимости своей исследовательской работы. Допускается публикация обзорных статей при наличии оригинальных выводов и/или рекомендаций.
  - b) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи являются оригинальными, и что в случае использования в статье других работ это должным образом указано. Плагиат неприемлем в любой из его форм: дословного копирования без ссылки на источник, перефразирования без ссылки на источник, а также самоплагиата (если элементы статьи ранее опубликованы, авторы обязаны на это сослаться). Заведомо ложные и недостоверные сведения являются недопустимыми.
  - c) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи не находятся на рассмотрении в других изданиях. Представление статьи одновременно в несколько изданий представляет собой неэтичное поведение и неприемлемо.
  - d) Автор, представляющий статью, должен обеспечить согласие всех соавторов (при их наличии) с ее окончательным вариантом и с ее представлением к публикации в журнале.
  - e) Источник финансирования исследований, при наличии такового, должен быть объявлен и указан, его роль в проведении исследований и/или подготовке статьи должна быть изложена.
5. Неэтичное поведение представляет собой следующие действия авторов:
  - a) связанные с самостоятельным предоставлением рецензии на собственные статьи;
  - b) договорным и псевдорецензированием;
  - c) обращение к агентским услугам по опубликованию результатов научного исследования;
  - d) фальсификацией состава авторов;
  - e) публикацией псевдонаучных текстов;
  - f) передачей текстов статей в другие журналы без согласования с авторами;
  - g) передачей материалов авторов третьим лицам;
  - h) нарушением авторских прав и принципа конфиденциальности редакционных процессов;
  - i) манипуляциями с цитированием, плагиатом, фальсификацией и фабрикацией.
6. **Этические принципы для рецензентов:**
  - a) Рецензенты должны соглашаться на рецензирование только тех статей, для оценки которых они обладают достаточными знаниями и которые они могут прорецензировать своевременно.
  - b) Рецензент должен отказаться от подготовки рецензии, если участвовал в какой-либо работе, связанной с подготовкой статьи, или в описываемых в ней исследованиях.
  - c) Рецензент должен уважать конфиденциальность рецензии и не раскрывать никакие детали статьи или рецензии во время или после рецензирования никому за исключением тех лиц, кому это разрешено редакцией (например, редактору).
  - d) Рецензент не вправе использовать информацию, полученную в ходе рецензирования, для собственной выгоды, для выгоды либо для дискредитирования других лиц или организаций.
  - e) Рецензент должен заявить редактору о возможном конфликте интересов, связанном с рецензированием статьи, или обратиться за советом к редактору, если не уверен, составляет ли сложившаяся ситуация конфликт интересов.

- f) Оценка должна проводиться объективно, заключения должны быть четко сформулированы и аргументированы, чтобы авторы могли использовать их для улучшения работы.

7. Этические принципы для редакторов:

- a) Редакторы несут ответственность за содержание публикуемых материалов;
- b) При принятии решения о публикации редакторы научного журнала руководствуются достоверностью и точностью представления данных и научной значимостью рассматриваемой работы;
- c) Решение о публикации принимается независимо от коммерческих соображений;
- d) Редакторы оценивают интеллектуальное содержание рукописей вне зависимости от расы, пола, религиозных взглядов, происхождения, гражданства, социального положения или политических предпочтений авторов;
- e) Неопубликованные данные, полученные из представленных к рассмотрению рукописей, не должны использоваться для личных целей или передаваться третьим лицам.
- f) Информация или идеи, полученные в ходе редактирования и связанные с возможными преимуществами, должны сохранять конфиденциальность и не использоваться с целью получения личной выгоды.
- g) Редакторы не должны допускать к публикации информацию, если имеется достаточно оснований полагать, что она является плагиатом.
- h) Редакторы совместно с Издателем не должны оставлять без ответа претензии, касающиеся рассмотренных рукописей или опубликованных материалов, а также при выявлении конфликтной ситуации, и принимать все необходимые меры для восстановления нарушенных прав.
- i) Главный редактор (заместитель главного редактора) и члены редакционной коллегии обеспечивают авторам, имеющим неудовлетворенные претензии, возможность повторно направить материалы для публикации.

**Қазақ экономика, қаржы және
халықаралық сауда университетінің
ЖАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
Казахского университета экономики,
финансов и международной торговли**

Беттеуші/верстка: **Хасенова М.Т.**

Жаршы авторлардың электрондық түпнұсқасы негізінде басылып шығарылған
Вестник сверстан и отпечатан с электронной версии авторских оригиналов

Басуға 29.12.23. қол қойылды. Пішімі 70x100 1/10. Көлемі 43 б.т. Таралымы 50 дана. Тапсырыс 734.
Подписано к печати 29.12.23. Формат 70x100 1/10. Объем 43 уч.-изд.л. Тираж 50 экз. Заказ 734.

---

*«Esil University» мекемесінің баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., А. Жұбанов көшесі, 7
Издательско-полиграфический центр учреждения «Esil University». г. Астана, ул. А. Жубанова, 7*

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертифицикатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001

Приказом Председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки
Министерства и образования и науки Республики Казахстан № 527 от 25.06.2021 года
включен в перечень изданий, рекомендуемых Комитетом для публикации
основных результатов научной деятельности.